

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi

IRE ANNEE. — N. 1. — 29 JUIN 1868

BUREAUX
DU HURRIYETE
(LA LIBERTE)
4, RUPERT STREET W.
A LONDRES

BELEDİYE
KÜTÜPHANE
No. 56/1

HURRIYETE

۱۲۸۰

(یکی عثمانیہ جمہوریت)

طعن من الإجماع

غیورانه طروراندید اورچه علو همت کوسودیدل
 که عتالی تصویرنی شجاعت و مهروت معناتل
 برده اوردهایلدیررعون فطرت مقامه کچوردیل
 دخی وطنک اک کویک زرم طرورمزدهی
 که ساندن اولان عتالی فاندنر
 نیز اورماتک کلیدر که تحکاکلرند عرر
 اعلاهی سیکوت ایشندر
 اوملت دکلر

[illegible]

فقری با مال ابدی
شهادت اسلاف اولان
ایچون راست کلانار
وقت کردنمزدن ارمیق
کیددی بوز البته سکر
ظلمه تحمل

[illegible]

VakıfBank Kültür Yayınları: 0035

Tarih: 010

SÜRGÜNDE MUHALEFET:

NAMİK KEMAL'İN

HÜRRİYET GAZETESİ

2. CİLT (1869-1870)

Yayına Hazırlayan

Alp Eren Topal

Genel Yayın Yönetmeni

A. Tarık Çelenk

Tasarım ve Yayın Kimliği

Bülent Erkmen

Tasarım Uygulama ve

Yayın Standartları

Barış Akkurt, BEK

Kapak Görseli

Bülent Erkmen

Yayın Danışmanı

Dr. Hasan Aksakal

Kitap Editörü

Tuğba Sivri

Sayfa Uygulama

Dilek Baş Altay

Tasarım Danışmanlığı

BEK

VakıfBank Kültür Yayınları

Büyükdere Caddesi

No: 97 – Kat 4

Şişli 34394 İstanbul

Telefon: 0 212 354 57 30

www.vbky.com.tr – info@vbky.com.tr

Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2018

ISBN 978-605-7947-46-8

Kitabın tüm yayın hakları VakıfBank Kültür Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Baskı

Ofset Yapımevi

Şair Sokak No: 4, Çağlayan Mahallesi, 34410

Kağıthane, İstanbul

Telefon: 0 212 295 86 01

Sertifika No: 12326

Karton Kapak 1. Baskı: Haziran 2019

SÜRGÜNDE MUHALEFET:
NAMIK KEMAL'İN
HÜRRİYET GAZETESİ

2

(1869-1870)

TÜM
KOLEKSİYON

İÇİNDEKİLER

Sayı 51	Hizmet-i askeriye
014	038
İhtilâfu ümmetî	İstanbul'dan tahrirât
rahmetün	045
014	Reybü'l-menûn
İstanbul'dan tahrirât	049
020	Sayı 54
Reybü'l-menûn	050
022	İlan-ı mahsus
[Demiryolu istikrâzına	050
dair mütâlaa]	“Hüda Kâdir'dir, eyler seng-i
023	hârâdan güher peyda”
Sayı 52	051
026	Reybü'l-menûn
Adlün sâatün	057
hayrun min ibâdeti	[Havâdis-i müteferrika]
elfi sene	061
026	Sayı 55
Fransa İhtilali	063
030	Tuz inhisârı
Reybü'l-menûn	063
034	Reybü'l-menûn
[İstanbul gazetesinin tatiline dair]	068
036	Hâtıra zeyli
Sayı 53	071
038	

Sayı 56	Selanik'ten
075	tahrirât
	108
Mısır meselesi	İlan-ı mahsus
075	110
Babıâli'nin politikası	İlan
079	111
Sayı 57	Sayı 59
087	112
[Mısır meselesine dair]	[Hidivin siyasetine
087	dair mütâlaât]
İstanbul'dan tahrirât	112
091	Reybü'l-menûn
Reybü'l-menûn	121
095	[Hurûf bahsine dair
İlan-ı mahsus	Farisî mektup]
098	122
Sayı 58	Sayı 60
100	125
Hürriyet	[Napolyon'un afv-ı
100	umumisine dair]
Girit'ten tahrirât	125
102	[Hidivin niyetine dair]
Hanya'dan	127
diğer tahrirât	İstanbul'dan tahrirât
106	131

Reybü'l-menûn	İlan-ı mahsus
135	174
Sayı 61	Sayı 64
138	176
[Hurûf bahsine dair makale]	Evzâ-ı şütür gürbe
138	176
İstanbul'dan tahrirât	İstanbul'dan
145	tahrirât
Sayı 62	179
149	Sayı 65
Muvâzene-i Maliye I - Hizmet	182
149	Müslümanlardan da
[Mısır meselesine dair makale]	Protestan
154	olmaya başladılar
[Hatıra zeyli]	182
158	[Girit'ten tahrirât]
Sayı 63	186
162	Sayı 66
Muvâzene-i Maliye II - İbret	189
162	Özr-i ne'âme
[Mısır meselesine dair makale]	189
170	[Girit'ten tahrirât]
Reybü'l-menûn	193
172	Sayı 67
İzmir'den mektup	195
173	Yine Mısır meselesi
	195

İstanbul'dan tahrirât 196	Sayı 71 233
İstanbul'dan tahrirât 198	Fuad Paşa vasiyetnamesi 233
Sayı 68 201	Ruşçuk'tan tahrirât 235
Sultan Abdülaziz Han, Ziya Bey, Âli Paşa 201	Reybü'l-menûn 237
İstanbul'dan mektup 211	Sayı 72 241
Sayı 69 130	İstanbul'dan tahrirât 241
Sultan Abdülaziz Han, Ziya Bey, Âli Paşa 214	İstanbul'dan diğer mektup 244
Mekke-i Mükەرreme'den tahrirât 224	Reybü'l-menûn 246
Reybü'l-menû 226	Sayı 73 248
Sayı 70 227	İlan 248
İstanbul'dan mektup 227	Mısır meselesinde kim kazandı 249
Reybü'l-menûn 231	Reybü'l-menûn 253
	Sayı 74 255

İstanbul'dan tahrirât	Reybü'l-menûn
255	278
İstanbul'dan diğer tahrirât	Sayı 78
257	282
Reybü'l-menûn	Suavi Efendi tarafından
259	gelen mektup sureti
Sayı 75	282
261	İstanbul'dan mektup
Bir zat tarafından mektup	286
261	Sayı 79
Reybü'l-menûn	289
264	Mısır meselesi
Sayı 76	yoluna girdi
268	289
Devlet-i Aliyye'ye	İstanbul'dan mektup
Mısır eyaleti mi lazım,	291
yoksa Âli Paşa mı?	Reybü'l-menûn
268	293
Tırnovi'den mektup	Sayı 80
271	296
Reybü'l-menûn	İki mesele-i mühimme
273	296
Sayı 77	Sayı 81
275	303
Mısır meselesine dair	"İki mesele-i mühimmenin"
gazetelerdeki ihtilafât	mâba'dı
275	303

Reybü'l-menûn	İstanbul'dan tahrirât
308	335
Sayı 82	Sayı 86
310	338
"İki mesele-i mühimme"nin	"Hukuk ve mehâkim"
Mâba'dı	bendinin mâba'dı
310	338
İstanbul'dan mektup	Sayı 87
313	345
Sayı 83	Hakâyık-ı mesele-i Mısıriye
317	345
"İki mesele-i mühimme"nin	Sayı 88
mâba'dı	352
317	"Hakâyık-ı mesele-i Mısıriye"
İstanbul'dan tahrirât	bendinin bakiyesi
321	352
Sayı 84	Reybü'l-menûn
324	357
"İki mesele-i mühimme"nin	Sayı 89
mâba'dı	359
324	Hürriyet'in sebeb-i
Reybü'l-menûn	teehhürü
329	359
Sayı 85	İstanbul'dan mektup
331	363
Hukuk ve mehâkim	Sayı 90
331	365

Nüsha-i sâbıkadada
münderic İstanbul
mektubunun mâba'dı
365

İstanbul'dan diğer mektup
369

Sayı 91
371

Yine mi istikrâz?
371

İstanbul'dan tahrirât
373

Sayı 92
378

Memleketeyn ve
Karadağ ahvâli
378

Reybü'l-menûn
380

Mirlivalıktan muhrec
Hüseyn Vasfi Paşa'nın istintâkına
dair nüsha-i sâbıkta münderic
İstanbul mektubunun bakiyesi
382

Sayı 93
385

Fransa'nın buhranı
385

Sayı 94
391

İnkılab
391

Sayı 95
397

Nutk-ı hümayun
üzerine mütâlaât
397

İstanbul'dan
tahrirât
400

Sayı 96
403

Nâsıh-ı gayri-mütenassih
403

Reybü'l-menûn
406

Sayı 97
410

İstanbul'dan
tahrirât
410

Reybü'l-menûn
414

Sayı 98
415

İmtiyazât-ı ecnebiye	Ekler
415	434
İstanbul'dan mektup	Ek 1: Mustafa Fazıl Paşa'nın
418	Sultan Abdülaziz'e
Sayı 99	mektubu
420	435
İdare-i cumhuriye ile	Ek 2: Mustafa Reşid Paşa'nın
hükümet-i şahsiyenin farkı	Islahat Fermanı'na dair
420	yazdığı lâyiha
	447
İstanbul'dan mektup	Ek 3: Ziya Paşa'nın Sultan
423	Abdülaziz'e Arzuhâli
Sayı 100	454
427	Ek 4: Ziya Paşa'nın Verâset-i
Hâtime	Saltanat-ı Seniyye'ye
427	Dair Mektupları
	489

SAYI 51-100

(1869-1870)

**TÜM
KOLEKSİYON**

4 Rebiyülevvel 1286
14 Haziran 1869

İhtilâfu ümmeti rahmetün¹

Hadis-i şerifindeki ihtilaf ilan-ı hakk u savâb için bahs ve münazara manasındadır. Zira her bahsin sıdk u savâbı ihtilaf-ı münazara ile sabit olur. Her hangi rey ve tedbir ki hâdde-i tedkik ve münâzaradan geçmeye, yani taalluk ettiği hususta muhassenât ve mazarratı üzerine ârâ-yı muhtelif de verânından sonra akreb-i savâb olan cihet iltizâm olunmaya, ekseriya bir hatayı intâc eder. Çünkü *ve fevke külli zi ilmin alim²* mısâdâkıncı her bilicinin üstünde bir bilici daha bulunur ki evvelkinin ilmi onun ilmini şâmil olamaz. Mesela hakîm Eflatun ulum-ı felsefîyedeki maharetiyle beraber fenn-i bağ-bânîde bir üstad bağcıya nispetle cahil kalır. Ve eğer Eflatun bahçe ilminde ben bahçıvandan ziyade bilirim derse hata eder ve kendinin o fende ki noksanını mu'terif olmayarak bahçeyi kendi bilişi gibi tımar ederse şüphe yoktur ki az vakitte bahçe harap olur.

Çeşm-i insâf kadar kâmile mizân olmaz

Kişi noksanını bilmek gibi irfân olmaz³

Müsteşar-ı mu'temenle istişarede maddenin her köşe-i mehâzîri men-hele-i tedkikten geçirilip istibâha mahal kalmaz. Ve ba'de'l-icra bir fenalık dahi terettüb etse mesuliyeti münferiden sahib-i reye ait olmaz.

Ukrun bi re'yike re'ye'l-gayri ve'steşir, fe'l-re'yü lâ yehfâ alâ isneyn. El mer'u mir'atün terâhu vechehu ve yurâ kafâhu bi-cem'i mir'ateyn.⁴

Bu hikmete ve ihtilaf-ı ümmete talim kasdında mebnîdir ki Zat-ı Cenab-ı Peygamberî medeniyetü'l-ilm iken “ve şâvirhüm” emr-i celiliyle istişa-

1. Kemal'in daima savunduğu fikirleri ihtiva ettiğinden Kaplan bu makaleyi ona atfediyor. İçerik ve üslup da yine Kemal'in kaleminden çıkmış olduğuna işaret ediyor. (h.n.)

2. Kur'an, Yusuf 12:76. “Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bir bilen vardır.” (h.n.)

3. 17. yüzyıl şairlerinden Azim mahlaslı Bursalı Tâlib Mehmed'e atfedilen bir beyit. (h.n.)

4. “Başkasının görüşünü kendi görüşünle birleştir ve istişare et, çünkü doğru görüş iki kişiden gizli kalmaz. İnsan bir aynadır; sen onun yüzünü görürsün, ancak ensesi ise iki aynanın birleşmesi ile görülebilir” mealinde Arapça bir vecize. (h.n.)

reye memur oldu. Ve istişarelerde ashâb-ı kirâm reye mezun olduklarından herkes zihnine lâyh olan tedbiri arz ederdi. Ve nice kere ashâbın reyine hazret-i peygamber mutâbaat buyurdu. Ba'dehu Hulefâ-yı Râşidîn ve onların eserine tâbi olan bilcümle müluk ve selâtin usul-i meşvereti kabul ettiler. Ve bu usul-i hikmet şimdi yalnız din-i İslam'a mahsus olmayıp ondan evvel dahi cari idi. Hatta Roma'da devlet-i cumhuriye devam ettiği asırlarda her ne zaman bir kaç meselede senato âzâsının bilâ-ihtilaf ittifak-ı ârâsı vuku bulursa ahalinin emniyetine halel gelir ve tebdil-i aza dağdağaları meydana çıkardı. Ve ne vakit ki aza-i meclis fırak-ı muhalifeye inkısâm ile bahs ü münazara ederlerse verilen kararların isabetinden kimsenin şüphesi kalmazdı.

Elyevm Avrupa düvel-i mütemeddesinde dahi usul-i meşveretle beraber ihtilaf ve münâzara kaidesi muteberdir. Binaenaleyh mebusân-ı millet meclisine alınacak azanın bir takımını hükümet kendi efkâr ve mesleğine müsait bulunanlardan intihâb ederken bir takımının dahi kendine muhalif efkârda olduklarını bildiği zevâtın olarak intihâb olunmasında ahaliye müsaade gösterir. Onun için parlamentolara konulan her madde iki fırka-i mütenâkı-zül-efkâr arasında mevzu-u bahs edilip ve mu'terizler istedikleri kadar itiraz ve mürevvicler güçleri yettiği kadar cevap ve iskât ile uğraşıp nihayet iki taraftan hangisinin rey mazhar-ı ekseriyet olursa o tervic olunur ve muârizlar ettikleri itiraz ve ihtilaftan dolayı asla muâteb olmazlar. Bir hükümet-i ma'delet-perver ki efâl ve hareketini bir gün mesul olacağı mülâhazasına tazyiken icra ede, itirazdan niçin korksun? Ve mu'terizlerin hakâyık-ı umûra adem-i vukûflarından nâî edecekleri ta'rizlerin ise cevapları hazır olacağından ve icraat-ı vâkıa ile mülk ü millet için edilen hidemât-ı hayriyenin cihât-ı ledünniyesini ve o vesile ile hükümetin sadakat ve liyakatini enzâr-ı umuma koymak için bundan daha güzel bir sebep olamayacağından o misillü hükümetler ta'rizden korkmak şöyle dursun belki müteşekkir olmaları lazım gelir.

İmdi bu kaide her millette ve her asırda düsturü'l-amel ve hususıyla bizim Şeriat-ı Garrâ-yı İslamiye hükmünce nass-ı sarîh ile memur olduğuumuz bir emr-i ecell iken niçin bizim devletimizde muteber değildir? Ve sebep nedir ki ihtilaf-ı efkâr üzere bulunanların imhalarına kadar sa'y edilir? Farzolunsun ki ârâ-yı muhalifede bulunanlar reylerinde isabet etmemiş olsunlar ve onların ıslah zu'm ettikleri esbâb aksiyle muzır ve mümteniü'l-icra olsun; niçin onların delâil-i mukni'ası meydana konulup ikna ve ilzâm edilecek yerde yalnız şahıslarına husumet olunuyor, ve zat-ı mesele bırakılıp

ağrâz-ı şahsiye ile uğraşılıyor? Her kimin ki abdestine şüphesi olmaya, muâ-
rızdan niçin korkmalıdır? Ve muârızın zatıyla muâdât edeceğine onu iskât
ve kendi hakkını ispat ile beraber muârızın efkârını dahi ıslah eylemelidir.
Buna münâkız olarak her kim merdâne bahse cüret edemeyip, muârazanın
men-i vukuu için muârızın vücudunu kaldırmak sevdasında bulunursa ya-
rasından gocunduğunu ilan etmiş olur.

Yeni Osmanlılar dahi bidâyet-i zuhurlarından bu ana kadar gerek
İstanbul'da iken kavlen ve fiilen ettikleri itirazât ve gerek Avrupa'ya hicret-
lerinden sonra vesait-i ilaniyeleriyle gösterdikleri ihtilafât hülâsa olursa
bilocümle Babiâli'nin, yani Babiâli'de sandâli-nişin-i istiklal olan bir kaç za-
tın rey-i hodserâneleriyle meydan-ı icraya getirdikleri tedbir ve teşebbüsât-
ça meşhur olan hatiâta ve devlet ve milletin bu idare-i keyfiye yüzünden
giriftâr olduğu mehâlik ve muhâtarât ile ondan halâsın mevkûfun-aleyhi
zannolunan ıslahata mütedâir idi. Hatta bu efkâr Babiâli'nin men-i resmî
ve ikdâm-ı küllisi hilafında olarak, vesait-i ilaniye ile memâlik-i Osmani-
ye'nin her tarafında öyle neşr olundu ve ezhân-ı ummiyede öyle mazhar-ı
hüsn-i telakki ve kabul oldu ki ıslahat-ı ma'ruzanın bir takımını velev nâ-
kısın olsun icraya Babiâli dahi mecbur oldu. Yeni Osmanlılar usul-i meş-
rutun ve müsâvât-ı hukukun lüzumunu neşr ede ede efkâr-ı umumiyede
ve Avrupa'da istidâd-ı tâm husûle gelmekle naçar Şura-yı Devlet yapıldı
ve şimdilik meclis-i milli yerine kaim tutuldu. Yeni Osmanlılar umûr-ı
maliyenin nazar-ı teftişe alınması ve muvâzene-i seneviye defterinin çıkar-
ılması için ilan-ı efkârdan hâli olmadıklarından Şura-yı Devlet dahilinde
tedkikât-ı lâzime icrasına memur olarak bir maliye dairesi teşkil olundu.
Yeni Osmanlılar maarif-i umumiyenin lüzum-ı intişârı zımında bağırıp
çağırdıklarından Mekteb-i Sultani ve sanayi ve inâs ve tabâbet, mülkiye
mektepleri ve Darüşşafaka tesis ve yine Şura-yı Devlet dahilinde bir maarif
dairesi teşkil edildi. Yeni Osmanlılar rûsûmât-ı mütenevviadan ve hususen
tuz inhisârından dolayı ahalinin çektiği meşâkk ve ızdırâbâtın ve bundan
nâşi hazinenin düçar olduğu zarar ve ziyandan bahis ve feryad etmeleriyle
rûsûmât-ı muhtelifenin bir suret-i mazbutaya alınması için vaz-ı nizam ve
tuz fiyatının nısfâ tenziline karar verildi. Yeni Osmanlılar bizim mülkû-
müzde ecnebilerin imtiyazâtı daim oldukça ticaret ve sınaatça bizim te-
rakkimiz kâbil olmayacağını kâlen ve kalemen neşr ü ilanda ısrar etmeleri
üzerine imtiyazâtın lağvı suret-pezir-i karar oldu.

Eğerci bu icraat suret-i matlûbe ve mükemmelede olmayıp her yerinde el-hâletü hazihi bin türlü suistimalât görülmekte ise de mademki şu esaslar vaz olunmuştur, elbette bir gün olup nekâyısının dahi ikmaline himmet eden bulunacağından her ne kadar Yeni Osmanlılar zatlarınca düçar oldukları meşakkatlerden ve ihtiyâr ettikleri fedakarlıklardan dolayı müteessir iseler de kendi yüzlerinden memleket ve milletlerine şu kadcık olsa bir iyilik mukaddemâtını idhâl-i hizmette muvaffakiyetlerinden nâşi müteselli bulunurlar. Ve bunlardan geri kalan, mesela şimdilik vilayetlerde yapılan meclis-i umumiler gibi olsun, âzâsı efrâd-ı ümmet adedi nisbetiyle ve onlar taafından intihâb olunmuş bir Şura-yı Ümmet yapılmak ve bu meclis vükelâyı icraat-ı umumiyelerinde mesul tutmak ve mehâkim-i şeriyenin ıslahıyla beraber bi-gayri-hakkın iğtisâb olunan hukuku ve şeref-i sâbıkı iade olunmak ve cümleden evvel usul-i tahsiliye bir tarz-ı sehl ve matbua konulup mahallât ve rüşdiye mektepleri taht-ı nizama alınmak ve ilan olunan nizamât ve tenbihât ve memurîne verilen talimat ve sair resmi muhaberât gayet sade ve herkesin anlayacağı lisanda sehlü'l-ifade olarak yazılmak ve elyevm mahv u münderis olmak derecesine gelmiş olan ticaret ve sınaatin canlanması için tebaamız ecnebiler gibi hukukundan emin ve hem de her vechile hükümetin mazhar-ı muâveneti olmak ve kanun-ı cezanın nekâyısı ikmal olunup ahkâm-ı kat'iyesinin icrasına ta sadrazamdan ehâd-ı nâsa kadar herkes mecbur bulunmak ve iffet ve istikameti ve hüsn-i hizmeti sebkât eden memurlar sahihan nâil-i mükâfât ve cinayet ve irtikâbı sabit olanlar dahi şediden mazhar-ı mücâzât edilmek, yani bir müttehemcin cezasına kanun hükmederken falan paşanın hatır ve iltiması için kurtulamamak ve sefâret ve konsolos ve patrikhane iltimâsâtı üzerine bilâ-tahkiş taşra memurları azledilmemek ve taşra memuriyetlerine gönderilenler okur yazar, ahvâl-i devlet ve milleti bilir, mücerreb ve müstakim adamlardan intihâb edilip, vükelâ dairesi tevâbî'inden, mensubât-ı erbab-ı nüfuzdan kayırılmak lazım gelenler gönderilmemek ve taşralarda aceze-i ahali, âzâ-yı meclis ve kocabaşı ve vücûh-ı memleket tabir olunan derebeylerinin ve murâbahacıların nice gadr u sitemlerinden kurtarılmak ve vergiler ve aşar ve rüsûmât vech-i adalet üzere tevzî ve tahsil edilmek ve kura nizamının ikmal-i noksanıyla beraber adl ü hakkaniyete mukârin surette icrasına ihtimâm olunmak ve çünkü hizmet-i askeriye yükü yalnız ahali-i İslamiye'ye mahmul olmağla nüfus-ı müslime sene başına azalmakta olduğundan bu hizmete tebaa-i gayrimüslimenin dahi teşriki için bir nizam vaz'

edilmek ve cihet-i maliye asla nazar-ı itibardan bırakılmayıp ve cümleden evvel devlet istikrârsız yaşayamaz efkâr-ı mehlekese zihinden külliye çıkarılıp mülkümüzün müstaid olduğu servet-i dahiliyenin hüsn-i imali ve hırsızlıkların ve sarfiyâtta telefâtın önü kestirilmesi ve vâridât denilen menâbi'in sağ ve çürüğü iyice tefrik ve masârifât-ı mukannene ve fevkalade dahi tebbu ve temyiz olunarak sağ vâridât masârifât-ı mukanneneye ve çürükler fevkaladeye karşılık tutulduktan sonra görünecek açık veya fazlanın sahihan tebeyyünüyle onun kapatılması çaresine bakılmak gibi ve sair ihtiyaç görünen ıslahat ve hasenâtın dahi peyderpey çehre-nümâ-i husûl olmasını eltâf-ı İlahiye'den ve Padişahın himmet-i mahsusasından mütemenni olurlar.

İşte Yeni Osmanlılar'ın ihtilâfât ve temenniyâtı şu dairede bulunduğu halde Babiâli merdâne mübâhaseye girişemeyip, zatlarına îrâs-ı zarar edecek teşebbüsâta kıyam ve ezcümle ulî'l-emre itaatsizlikle itham eyler. Bakalım bu iddiasında da hakkı var mı: "Atiullâhe ve atîu'r-resûle ve ulî'l-emri minküm"⁵ ayet-i kerimesindeki "minküm" hitab-ı umumisiyle cümle ümmet-i Muhammediye içlerinden bir ulî'l-emre itaate memur ve mükelleftir. Ümmetin içinde bir ulî'lemlr tayini Hulefâ-yı Râşidîn hazerâtı misillü intihâb ve ittifâk-ı ümmetle hasıl olacağı ve sülale-i tâhire-i Al-i Osman'ın hilafetinde ümmetten hiçbir ferdin ihtilâfı olmadığı cihetle bizim için ulî'l-emr erike-pîrâ-yı hilafet-i uz mâ olan padişahın zatıdır. Her kim padişahın emr-i meşru'una itaat etmezse asi ve mücrim olur. Lakin herkesin malumu olan türlü desâis ve vesâvis ile padişahı kastının hilafında emretmeye mecbur edenlerin ve makam-ı hilafete mahsus olan şeref-i istiklal ve nüfuzu bu vechile yedd-i iğtisâblarına alıp ağrâz-ı zâtiyeleri için suistimâl etmekte Allah'tan korkmayanların evâmir-i keyfiyelerine mütâbaat etmemek ve onların zararı bedihiyü'l-sübut olan mesleklerine muhalefet göstermek ulî'l-emre itaatsizlik neden olsun? Eğer bu zatlar ulî'l-emr iseler padişah kimdir ve nicedir..? Ve bir de ol takdire göre bunları ulî'l-emr olmak için efrâd-ı ümmetten kimlerin intihâb ettiği bilinmek iktizâ eder. Zira bey'at-ı umumiye Sultan Abdülaziz Han hazretlerinin zatına idi. Emanât-ı celile-i hilafet Sultan müşarunileyhin mevdû-ı yedd-i müeyyedleridir. Cevâmi ve menâir-i İslamiye'de hutbeler o Padişahın nam-ı celiliyle tevşih olunur; bunlarda falan ve filan paşaların müşârekeleri yoktur.

5. Kur'an, Nisa 4:59. "Allah'a itaat edin, resulüne itaat edin ve ulî'l-emre de (içinizden emir yani iktidar sahibi olanlara)" mealinde. (h.n.)

Ama denirse ki “el-vekil ke'l-asıl”⁶ kaidesince makam-ı vekaletin emri makam-ı hilafetin aynı olduğundan vekil-i mutlakına muhalefet padişaha adem-i mutâvaat demektir. Biz buna iki türlü cevap veririz. Birincisi padişahın sıhhat-i hilafeti ahkâm-ı şeriye üzere icra-yı hükümete muallik olduğundan zat-ı mülukâne vekil-i mutlakını yalnız hakk u adle, yani hükm-i şer'e mutâbık ahkâmın icrası için tevkil eder. Her ne zaman vekil bu daire-i mahdûdadan harice tecavüz ederse taaddî ile müvekkiline hıyanet etmiş olur. Biz ise makam-ı Sadâretin muvâfık-ı şer olan hiçbir emrine muhalefet ettiğimizi bilmeyiz. İkincisi bu vekaletin sıhhatinde iştibâh ediyoruz. Zira vekalet her türlü şerâit-i istiklaliye ile olsa dür-ı şer'îye merbut olmadıkça asl akvâ olmak lazım gelip, halbuki Sadrazam hazretlerine mühr-ı hümayun-ı vekalet teslim olunurken “Küllemâ azeltûke fe ente vekîli”⁷ ibaresi lisan-ı Padişahîden sâdır olmadığından pek emin olduğumuz gibi şimdiye kadar Padişahın her istemediği olmak ve her ne isterse vücuda gelmemek ve bilakis makam-ı Sadâret her ne dilerse -velev padişahın tab'an istemediği şey olsun-husûle gelmek ve her neyi istemezse -gerek Padişah onu pek arzu etsin- hasıl olamamak gibi görülen ahvâl ve âsâra nazaran, vekilin asil üzere galebe ve tahakkümünde tereddütümüz kalmadığından vekaletin meşruiyetinde şüphe ediyoruz. Bunlardan dahi sarf-ı nazarla “atîullâhe ve atîu'r-resûle ve ulî'l-emri minküm” ayet-i kerimesinde “atîû” emri “lafz-i Celâl” ile “er-resûl” kelimelerinde tasrih ve te'kid olunduğu halde ulî'l-emr cümlesinde yalnız vav-ı âtîfa bulunduğundan Cenâballah ve Resulünün emirlerine hiçbir şart u kayd olmayarak ale'l-ıtlâk itaatın cümle millet-i İslamiye'ye farzolduğu, velakin ulî'l-emr bizim gibi nefis-i emmâresine mağlup olanlardan olacağı ve böyle olanlardan Allah ve Resulünün emir ve rızalarına muhalif bir şeyin emir ve teklif olunması muhtemelâttan bulunduğu mebnî, o takdirci onların emrine mutâvaat lazım gelmeyip, ulî'l-emre itaat Allah ve Resulünün emir ve rızalarına muvâfık olan umûrda ibâd üzerine farz buyurulduğu istifhâm olunur. Mesela Yezid ile Muaviye ve Haccac kendi zamanlarında ve hükümleri cari olan memleketlerde ulî'l-emr idiler. Eğer bunlara itaat etmeyenler muktezâ-yı ayet-i kerime üzere hareket etmediklerinden asi ve mücrim oldular denilebilirse bizim dahi Babiâli'ye muhalefetimiz yukarıda zikr

6. “Vekil, müvekkili olduğu asıl kişi gibidir” anlamında Arapça ifade. (h.n.)

7. Aşağı yukarı “Sen benim vekilimsin, ne zaman istersem seni azledirim” mealinde Arapça bir ifade. (h.n.)

ü ta'dâd olunan mesâil dairesinde bulunduğundan o mücrimler sırasında mahşur olmayı Cenab-ı Hakk'tan temenni ederiz.

[Kemal]

İstanbul'dan tahrirât

Fi 20 Safer

Şu yere geçesi istikrâz menbaı kapanamadı gitti. Bu günlerde yine on beş milyon franklık bir borç alınacağı işitilir. Varsın Yeni Osmanlılar bu tutumun nihayeti inkırâza varacağını söylesin, varsın halk Avrupa'ya karşı protestolar etsin, varsın Avrupa gazeteleri kıyameti koparsınlar. Komisyonlar, ihsanlar itmâ'-ı efkâr edip dururken seda-i hakkaniyeti kim dinler?

Lekad esma'ate lev nâdeyte hayyen

Ve lakin lâ hayâte li men tünâdi⁸

Devlet-i Aliyye kenarları kırkıla kırkıla küçülmeğe başladığı zamandan beri buna bâis olan erbab-ı hükümet yerlerine sığışamaz oldular. Ta İbrahim Paşa'nın Kağıthane köşklerinden bu ana gelinceye kadar azamet ve sefâhet için yapılan ebniyenin masârıfı hesap edilse bu inşaat budalalığı dahi servet-i umumiye terettüb eden harâbiyetin en büyük sebeplerinden biri olduğu anlaşılır.

Bünye-i devlet esâsından yıkıldı neyleyim

Gerçi âbâd oldu ama bir takım viraneler

Şimdi dahi biçare Anadolu ahalisini gübreler üzerinde yatmaya mecbur eden Babîâlî ricâli bir yerlere sığışamıyor. Son bahardan beridir Kapı tamir olunarak boyanmakta ve camları çerçeveleri değişmekte va harici badana edilmekte idi. Bu günlerde sağdan Divan-ı Ahkâm ve soldan hünkar dairesi hizasından ortaya doğru bir kat daha çıkılmağa başladı. Bilmem günden güne kesb etmekte olan irtifâ-ı ikbalden dolayı makam-ı Sadâret mi oraya nakl olunacaktır. Fakat pahalı borç alıp hazineyi tahrip ile yükselmeye çalışmaktan ise ümmetin hürriyetini dest-i iğtisâbdan bırakarak ve devletin kudretini Avrupa'ya karşı i'lâ ederek müptela olduğu manevi alçaklıktan kurtulmaya himmet etseydi daha hayırlı olurdu. Bizim aylıklar Ramazan'da verilecek imiş.

Küşâd-ı gonca-i dil kaldı bir bahada daha

Artık mâhiyemizin nukûduna hilali bekler gibi intizâr olunacak ve

8. "Eğer bir canlıya seslenseydin sesini duyururdun, ancak senin seslendiğin kişide hayat yoktur" mealinde Arapça bir beyit. (h.n.)

mâhut kimyagerlerin gümüşe kamer dediklerinin sırrı bunda zâhir olacak demektir. Lakin büyük efendilerimizin daireleri büyük ve binaenaleyh ihtiyaçları dahi büyük olduğundan onların bir pare tedâhülleri yoktur.

Girit meselesinden dolayı ne kadar mahpus ve pranga-bend eşkiya varsa cümlesinin sebili tahliye kılındı. İslamdan Akka ve Rodos ve Kıbrıs'ta kalebend olanlara dair söz bile yok. Ya buna taaccüb olunur mu? Giritliler silah tuttular, vatanın ittihâdından ayrılmak istediler; beriki biçareler ise zulmü def etmek ve vatana hizmet arzusunda bulunmak cünha-i uzmâsiyla itham olunmuşlar idi.

İstanbul gazetesi yine çıkmaya başladı. Bir nüshasında güya Hüsnü Paşa'nın resmini ve fakat hakikatte karikatürünü yapmış. Bir nüshasında dahi kendini iki taraftan patlar bir topa teşbih ediyor. Vâkıa bir vakit önü Türkçe ardı Rumca söylerdi; bilmem ki bu teşbihine ondan mı münasebet almırmış. Hâsılı bununla halkı hâb-ı hamâkatten ikaz edecekmiş.

Alemi ahmak sanırsın sen de bu idrak ile

Bir de *Terakki* gazetelere vükelâ tarafından bend verilmesini temenni eder bir makale neşrettiği sırada ittifakât-ı garibeden olmak üzere, yeni çıkan *Vekayi-i Zaptiye* gazetesinde Hüsnü Paşa tarafından mukaddime suretinde yazılan bendi irad ile uzun uzun sitâyîşler, teşekkürler ediyor. *Vekayi-i Zaptiye*'yi gönderdim, görürsünüz ya. Mukaddimedede bî-mana ve köhne eda bir takım kavâfi-i müteşâirâne ile böyle bir gazetenin lüzumu ve asrın muhassenât-ı mevhûmesi beyan olunduktan sonra cenab-ı Sadâret-penâhî hakkında ed'îye-i hayriye ve esniye-i celile ile doldurulmuştur.

Gelelim gazetenin haline: Bunda bir kaç madde var ki hakikat bizim *Düstur*'un mahiyetine delil olsa gerektir. Birincisi Tekfur dağında bir melun kendi kızına fiil-i şenî icra etmiş, on sene küreğe konulmasına hüküm olunmuş. Halbuki vükelâyâ karşı hareket eden bir sahib-i hamiyetin cezası ondan ziyadedir. İkincisi bir habîs, bir biçare delikanlının ırzına kast etmek istemiş, hatta o sırada çocuğu yaralamış; bir sene hapis ile mahkum olmuş. Halbuki bir adi memura hakaret edenlerin dahi (hakarette haklı olsun olmasın) cezası bu derecededir. Üçüncüsü, bir adam yumurta tokuşturmuş; kendinden ceza-yı nakdi alınmış. Güzel, fakat yumurtayı kiminle tokuşturmuş, o biri nerede, ona niçin ceza olunmuyor, buraları bilinemiyor. Dördüncüsü, bir zaptiye neferi sarhoş olmuş, üç gün bir yerde yıkılmış yatmış. Bundan başka herif esrar da içermiş; yalnız zaptiyeden kaydı terkin olunmuş. Bir diğer za-

bita sarhoş olmuş, bir gün düşmüş kalmış; zaptiyeden kaydı terkin olunduktan başka bir mâh hapsine karar verilmiş. Bilemeyiz ki bunların ikisi beyninde fark nedir ve cezanın tezyidi hangisi hakkında iktizâ ederdi.

Muhibb gazetesi Fransızlara hüsn-i idare tavsiye ediyor. Biz de Avrupa'ya akıl öğretmeğe kalkışırsak ne denir? Lakin onu da inkar etmeyelim ki İstanbul selhhanesini iltizâma kalkışan kumpanyaya karşı bir güzel bend yazmış. Eğer bu iltizâm vücuda gelirse hakikat et yemeğe de hasret oluruz.

Şura-yı Devlet mülazımlarından Tevfik imzasıyla *Terakki*'de bir mütâlaaname var. Onun itikadınca Avrupalılar Reşid Paşa ve Fuad Paşa ve sadr-ı Âli gibi zevâtın vücudunu mucize kabîlinden addederler imiş. Onda ne şüphe! Yirmi yıldan ziyadedir otuz altı milyon nüfusu esir gibi kullanmak ve makam-ı hilafetin şan u şevketini ve nüfuzunu nefislerine hasr ile cihanı aldatmak sahîhan [mucize] derecesine karîb bir hünerdir.

Reybül-menûn

Viyana'dan *Liberté*'ye gelen bir mektubun hülâsasıdır:

Mısır Valisi bir kaç günden beri burada bulunarak, ağrâz ve ihtirâm derecâtının fevkinde bir nev hüsn-i telakkiye mazhar olmaktadır.

Vâkıa Zat-ı Padişahî Viyana'da bulunduğu zaman gördüğü suret-i kabul mucib-i şikayet olacak bir hâlde değildi. Lakin şurası da kabil-i inkar değildir ki şu tâbileri derecesinde mazhar-ı ihtirâm olmadılar. İmparator hemen hiçbir vakit İsmail Paşa'nın yanından ayrılmıyor denilebilir. Her gün bir kaç kere birbirlerini görüyorlar ve daima akşam taamında beraber buluyorlar. Veliaht her gün Vali Paşanın burada bulunan mahdumuyla beraberdir. Vali Paşaya *Saint Etienne* nişanının *Grand Croix*'sı verildi. Gerek Nubar Paşa ve gerek valinin sair tevâbi'ine dahi bir takım nişanlar i'tâ olundu.

Vali Paşa buradan Petersburg'a gitmek niyetindedir. Bunun için Rusya İmparatoru tarafından mazhar-ı hüsn-i kabul olup olamayacağını anlamak üzere oraya mahsus bir memur gönderdi. Henüz memur avdet etmediyse de cevabın muvâfık-ı matlub olacağı şimdiden me'mul olunuyor. Zat-ı Şahane'nin esna-i seyahatinde dahi bu zeminde Babîâli tarafından bir istimzâca teşebbüs olunmuş ve arzu olunan cevap gelmemekle Petersburg seyahatinden feragat edilmişti.

Vali Paşanın efkâr-ı istiklal-cüyânesi Mısır muhbirimizin 45 numero-lu *Hürriyet*'te neşr olunan mektubunda tafsil olunmuştu.

Mısır hükümetinin istiklal aradığı sahih ise Rusya'ya müracat edeceğinde ve hüsn-i kabule mazhar olacağında iştibâh olunmaz. Avusturya'ya gelince o dahi kaybettiği Venedik eyaletinin Bosna taraflarında tazminini aramakta olduğu merviyâtta bulunuşuna göre, Mısır valisine mürevvec bulunması bütün bütün ba'idü'l-ihimal değilse de böyle bir hareketle düvel-i garbiyeyi kendinden tenfir ederse Prusya'nın elinden yakasını kurtaramayacağına dahi düşünceğinden *Liberté*'nin hikaye ettiği muamelât ileri için bir fırsat hazırlamaktan ibarettir. Şurasını da hiç hatırdan çıkarmamalıdır ki Avrupa ahvâl-i dahiliyemize bütün bütün sükut etmek veyahut iki taraf derece-i mütesâviyede muayyenler bulmak lazım gelse yine bir şey yapılamaz. Mehmed Ali Paşa zamanı geçti; bugün Türk orduları üç beş günde Kahire'ye girebilir. Mısır'da kuvvet nâbud olduktan başka biçare Arapların düçar olduğu mezâlime göre erbab-ı hükümet Türklerin silah sedasından evvel ahâlinin "Allahu yensurû's-sultan" duasını işiteceklerinde hiç şüphe yoktur.

[Demiryolu istikrâzına dair mütâlaa]

Mudanya'dan Kırşehri'ne kadar bir demiryolu inşası ve yapılmasında sürat ve suhûlet olmak üzere yolun sathı şose yol inşasında işleyecek olan ahali marifetiyle tesviye edilip demir ve edavat pahası dahi ahâlinin kâr u kesbe muktedir ve sahib-i arazi takımından ahz ile verecekleri akçe mukabilinde kendilerine demir yolu hisselerinden hisse i'tâsı ve bundan nüfus başına düşen beşer lira seksener kuruş olarak beş senede toplanması hususları Bursa vilayeti tarafından tensib ve Bursa eşrafından Şeyh Bahaaddin Efendi mahsusen bu iş için Dersaadet'e irsâl olunduğu ve suver-i meşruha Şura-yı Devlette dahi bi'l-müzakere karin-i tasvib olduğundan icra-yı icabına irade-i seniyye müteallik buyurulmak üzere idüğü *Terakki* gazetesinin 140 numarolu nüshasında derc-i sahife-i ilan kılınmış ve "Hüdevdigar valisinin bu babda olan hüsn-i efkâr ve niyetleri bâis-i ümran olarak mucib-i şükran olduğu misillü yolun suret-i inşasında ve celb edilecek eşya pahasının emr-i tedarikiyle demiryolu hisselerinin ahaliye taksimi hususunda ittihâz buyurdıkları tedbir-i vacibü'l-takdir sahihan misli görülmemiş bir eser olmağla müstelzim-i mehâmid-i ferâvândır" denilerek bir de alkış çekilmiş.

Vâkıa bu tedbir misli görülmemiş bir eser ise de vacibü't-takdir olmasında ve bu efkâr ve niyetin bâis-i ümran olmasında biraz şüphe olunur. Zira ahaliye

“ileride size demiryolu hissesi vereceğiz, getirin beşer lira veriniz” diye cebr etmek muvâfık-ı ma’delet ve medeniyet olmayacağı gibi eğer böylelikle demiryolu yapılmak mümkün ise biçare Davud Paşa bir senede üç kere Avrupa’ya seyahat tekellüfüne muhtaç olmayıp İstanbul ile Belgrad arasında yapılması mutasavver olan yol dahi Rumeli ahalisinden beşer lira alınarak yapıldı. Demek ki bu tedbir pek vacibü’t-takdir değildir. Ama fıkır ü niyet bâis-i ümran mıdır değil midir burası nazar-ı mütâlaaya alınır ve Gemlik ile Bursa arasındaki yol için sekiz on sene mâlen ve bedenlen bez-i makdur eden ahaliye sorulur ve yolun hâline ve ol sayede çalınan paraların miktarına nazar olunur ve bir de ahalinin tahammüllerinden hariç vergiler altında zaten ezilmekte oldukları halde böyle bir yeni vergi i’tâsına gönül hoşluğuyla muvâfakat edip etmeyecekleri düşünülürse farz-ı muhâl olarak şu niyetin mevki-i icraya gelmesi mümkün ve esas-ı niyet ihlâsa mukârin olsa bile bâis-i ümran olmak şöyle dursun bir kaç sancağın harabına sebep olacağı bedîhîdir. Hele şu teklif ahaliye edildikte “Vâkıa böyle bir demiryolunun memleketimizde menâfi-i adidesi olacağından, haydi bu kadar sıkıntılar üzerine şu fedakarlığı da edelim; lakin bizim paralarımızın yağmaya gitmeyerek bu işe sarf edileceğinden ve yolun behemehal yapılacağından ve sonra şöyle böyle oldu diyerek mesela beş senenin on seneye temdid edilmeyeceğinden ve yol meydana gelip işlediğinde verdiğimiz akçelerin faizi verileceğinden bizi nasıl temin edeceksiniz? Zira şimdiye kadar biz böyle tatlı vaatlerle uyutulmaya alıştık; Mudanya yolu meydandadır. Ve hem de şu istenilen beşer lira nüfus başına ve emlak ve arazi ashâbına taksim ve hisseler dahi bunlara i’tâ olunacağından, mesela on beş yirmi dutluk bahçesi ve otuz kırk dükkân ve akarı olanlar ile yalnız bir bahçeye ve haneye mâlik olanlar müsâvaten birer hisse mi alacaklar? Yoksa herkes kudreti nisbetinde mi hisse alacak? Ve bir de böyle emlak ve iktidan olmayıp yolda bedenlen çalışacak ahali emekleri mukabilinde ne alacaklar? Yoksa bunlar öteki hisse alacak kudretlilere irad yapmak için meccânen mi çalışacaklar? Ve onların yolda çalışmakla kâr u kesblerinden ve ziraatlerinden terettüb edecek ziyanlarını kimler tazmin edecek? Ve yılda seksener kuruş beş yılda dört yüz kuruş edeceğinden bu hesaptaki sehve ne mana verilecek?” diye ahali soracak olursa vali-i vilayet paşa hazretleri ne cevap verecek...?

*

Bir devletin bir devlet-i aherle derece-i muvâlât ve muvâsâtı, tarafından gönderilen elçilerin kadr ü haysiyetleri nispetindedir. Mesela Devlet-i Aliyye ile İngiltere ve Fransa ve Avusturya devletleri beyninde muvâsât-ı kâmile ol-

mağla onların Dersaadet'te büyük elçileri olduğu gibi Devlet-i Aliyye'nin dahi İngiltere ve Fransa ve Viyana'da büyük elçileri bulunur. Lakin Prusya ve İtalya ve Amerika gibi ikinci mertebe-i muvâlâtta bulunan devletlerin gönderdikleri elçiler nispetinde olarak Devlet-i Aliyye'nin irsâl ettiği sefirler dahi orta elçilikle gönderilir. Ve bir de her devlette olduğu gibi bizim devlette dahi sunuf-ı memurîn için müretteb-i mahsusa olmağla her biri için intihâb olacak zevât ol sınıftan yetişmiş olanlardan tayin edilir ve muvakkat elçilerde dahi bu nispetin aranılması usul-i düveliyedendir. Vâkıa eski asırlarda bu kaide muteber olmağla sipahi ve zaîmlerden ve kapıcıbaşı ve hâcegândan ve ulema ve şuarâdan elçiler gönderilirdi. Lakin Tanzimat'tan sonra biz de Avrupa düvel-i müte-meddinesi sırasına geçtiğimizden bu misillü usul ü kavâid-i düveliyede onlara tatbik-i hareket ediyoruz zannederdik. Meğerse bunda da yanlışımız varmış. Zira bir vakitten beri Dersaadet'te ikamet üzere bulunan Buhara Sefiri Seyyid Mehmed Pars bu kere Buhara'ya avdet etmesi üzerine taraf-ı şahaneden Buhara Emiri hazretlerine tertip olunan hedâyâ-yı mahsusa sefir müşarunileyhe tevdi olunmayıp Emir müşarunileyh hakkında taltif-i mahsusa olarak başkaca bir sefir ile irsâli tensib olmağla, şimdi bu işe kim tayin olursa münasiptir..? Özbekler Tekkesi şeyhi reşâdetlü Süleyman Efendi... Demektir ki Buhara bu gün muhâtara-i istilada olmağla makam-ı hilafetten li-eclî'l-iâne Şeyh Efendi hazretlerinin enfâs-ı müteberrekesi gönderiliyor.

*

Gazetelerin rivayetine göre müsteşar-ı hariciye Halil Bey efendi vasıtasıyla Hariciye Nezaretimiz muâhedât-ı atıkanın lağvı için süferâ ile mükâlemeye girişmiştir. Biçare ümmet-i Osmaniye'nin üzerine musallat olan devâhîden biri de şu muâhedâttir. İşte Hariciye Nezaretinden herkes böyle şeylere muntazır olur, kale vermeye, hukuk bağışlamaya değil. Fakat korur ki Avrupalılar Mısır'da olduğu gibi bizde dahi muvâfakatlarını mahkemelerin tanzimine ta'lik etmesinler. O halde matlub hasıl olmaz sanırız. Çünkü itikadımızca idare-i hâzıranın mahkemeleri gerçekten icra-i adle kafi bir hale getirmesi muhâl hükmündedir.

*

İlan-ı Mahsûsa⁹

Kemal

9. 50. sayının başındaki ilan ile aynıdır.

Adlün sâatün hayrun min ibâdeti elfi sene¹

Hadis-i şerifinin medlulünden dahi müstefâd olduğu üzere dünyada insan için adaletten hayırlı bir fiil olamaz.

Bir cemiyet halkının içlerinden birine akd-i bey'at ve onun memurlarına arz-ı itaat eylemesi mazluma iâne ve zalimi tenkil ile herkesi kendine bir atiye-i kudret olan hukuk-ı müsâvâtta müstefid etmek için kuvve-i umumiye-yi teşahhus ettirmekten ibarettir. Hurâfât-ı edebiyedendir ki at bir zamanda yolunu kaybederek sibâ'nın şerrinde ihtirâz ile öte beri cevalânda iken insana rast gelir. Eğer kendine irâe-i tarik ederse bedelinde mahall-i maksuda kadar o da onu arkasında taşımak hizmetini arz eder. İnsan bu teklifi kabul eyler ve bir kere rükubdan sonra bir daha zimâmını elden bırakmaz. Biçare hayvan ondan beri tavîle-bend-i esaret olur kalır. İşte bu kabilden olarak cemiyet-i beşeriyenin inân-ı idaresini ele alanlar dahi ebnâ-i vatanı yalnız kendi bâr-ı tecebbürlerinin tahammülü için yapılmış bir alet hükmünde tutarlar ise herkesin kadri behîmiyet derecesine tenezzül eder ve bu ise nev-i beşeri hâssa-i idrak ile mümtaz eden Feyyâz-ı fitratın hikmet-i bâliğasını tağyire tasaddî demek olur. Fakat erbab-ı hükümet râ'î-i mesul derecesini tecavüz etmeyip de ef'âlini himaye-i hukuk ve rehberî-i menâfi'e hasr ederse sıfat-ı kudsiyeden olan adalet meziyetiyle ittisâf ederek "Tahallukû bi ahlakillah"² fermanına hakkıyla mutâbaat etmiş olur. Ve ahali dahi semerât-ı mesaisinden tamamıyla istifade ettikçe fitratındaki istidâd-ı kemâli ızhâra gayretle, mümkün olan derece-i terakkiyâta vusul bulur.

Rûy-ı zeminde bugün mevcut olan devletlerin hâline nazar-ı itibâr ile bakılsın. Bedâhетен görölür ki adalet nerede ise saadet ve mamuriyet ve onları mürevvic olan gayret ve marifet dahi oradadır. Ve bilakis ne tarafa zu-

1. "Bir saat adalet [ile hükmetmek] bin sene ibadetten daha hayırlıdır" mealinde sıhhati tartışmalı bir hadis-i şerif. Üslup ve tefekküre dayalı soyut içeriğine bakılırsa makale Kemal'e ait olmalıdır. (h.n.)

2. "Allah'ın ahlakıyla ahlaklanınız" mealinde bir hadis-i şerif. (h.n.)

lüm müstevlî olmuşsa tevâbî'inden olan cehl ü atalet ve fakr u mezelleti de beraber getirmiştir. Mesela bugün müstağrak-ı naz u naîm olan Fransızların giriftâr-ı renc-i elim olan Osmanlılardan ziyade dört eli, sekiz ayağı olmayıp, onların refahı mülklerinde isti'lâ eden adl ü marifetten ve bizim ızdırabımız vatanımıza istila eden zulm ü cehaletten hâsıl olmaktadır.

Kütüb-ı tevârihte mestur olduğu üzere Faruk-ı Azam (radiyallahuanh) zamanında sevâd-ı Irak'ın vâridâtı yüz otuz yedi milyon dinar idi. Haccac Irak valisi bulunduğu evânda ise Kuteybe bin Müslim şark tarafından hudud-ı İslamiye'yi ta Çin'e kadar tevsî eylemiş iken bu vâridât ancak on sekiz milyon dinara bâliğ olurdu. Muahharan Ömer bin Abdülaziz şeref-bahşâ-i serîr-i hilafet olunca adalet-i İslamiye'nin ihyâ-yı âsârına kıyam etmekle iki sene zarfında aidat-ı Irak altmış milyon dinara kadar terakki etmiş ve halife-i zîşan hazretleri "Eğer ömür müsait olursa az zaman içinde beytûlmâl-ı müs-limîni zaman-ı Farukîde olan derece-i servete îsâl ederim" demiştir.

Fakat bu dünya-i denideki mevâlid-i tabiat her zaman öyle Ömerler, yani adalet-i ilahiyenin misal-i müşahhası olabilecek erler hâsıl etmeye gayr-i kâdir ve beyâbân-ı fitratta bir şîr-i jiyâna bedel bin yılan zâhir olmağla her memlekette temâdî-i adalet bir muntazam kanunun vücuduna ve icrası emniyet-i kat'îye tahtında bulunmaya tevakkuf eder. Öyle bir kanunun vücudu ve temin-i icrası ise usul-i meşveretin kabulü ve mahkemelerin şerâit-i lâzimesine tevfikiye hâsıl olur.

Bizde usul-i hukuk ve fûrûât-ı idareyi mübeyyin olan fıkıh gibi kavâid-i a'del ve tertibatı mükemmel bir fenn-i celil mevcut olduğundan ve fûrûâtın ahkâm-ı asra tevfiği dahi yine onun usulü iktizâsından bulunduğu gerek ulum-ı şarkîye ve gerek maarif-i garbiyede mümtâz olan ekâbir-i vatan Şura-yı Devlette cem ile kütüb-i fikihiyede mevcut olan ahkâm-ı siyasiye cem ve intihâb olunarak ve zamanın lüzum gösterdiği cüz'iyât dahi usule tatbikan kabul edilerek bir kanun-ı muntazam yapıp da bilfiil irade-i ümmeti mübeyyin olan muâmelât-ı nâsa tevâfuku bilinmek için bir meclis-i mebusânın nazargâh-ı tedkikine arz olunduktan sonra ilan edilirse emr-i teşrîde olan ihtiyacımız îfa edilmiş olur. Ve ahali-i şarkiyenin efkâr ve etvârı ekseriyet üzere kavâid-i İslamiye'den tevellüd eylediği cihetle mesela bugün Fransa kanunu memleketimizde bütün bütün kabul olunmak lazım gelse değil ehl-i İslam hatta mil-i saireden olan ahalimizi bile böyle bir kanun-ı şer'î kadar memnun edemez. Kanunun icraatça muhtaç olduğu

emniyet için mehkâimde vücudu iktizâ eden şerâit ise Avrupa hükemâ-yı siyasetinin kavline göre evvela ihkâk-ı hakta hürriyet olmak, sâniyen mehkâkim açık tutularak muhkemât mazbataları neşr olunmak, sâlisen müddeî ve müddeâ-aleyh haklarının müdâfaasında serbest ve delillerinin intihâb ve istimâlinde müsâvî bulunmak, râbian istinâf caiz tutulmak, hâmisen herkes avukat kullanabilmek usulleriyle bazı kavâid-i tâliyedir.

İhkâk-ı hakta hürriyet, hakimlerin tatbikat-ı kanuniyede müstakimâne harekete iktidarından ibaret olup, bu maksadın husûlû için memurîn-i kazâ kimseden lütuf ve kahır göremeyecek bir halde bulunmak iktizâ eder. İşte buna binaen bugün Avrupa'da gerek hükümdarlar tarafından verilmiş ve gerek ahalinin zor-ı bâzûsuyla iğtinâm olunmuş ne kadar nizam-ı esasi var ise cümlesinde kazâ için bir şube-i mahsûsa ayrılmıştır ki ashâbı ne teşrî ve ne de icra memurlarının taht-ı nüfuzundadır. Hükâmın ikbâl ü idbârı emr-i kazânın hâl ü mevkiini tayin eden nizamât-ı mahsûsanın ahkâmına merbut olarak bunda kimsenin hükmü cari olamaz. Binaenaleyh mürâfaât dahi rüşvet, ikbâl veya şefaât-ı mucbire ile ifsâd edilebilmekten masûndur. Saltanat-ı Osmaniye'de dahi Süleyman-ı Kanuni zamanında Ebussuud merhumun reyile tarik-i ilim ricâlinin rütbece terakkiyatını tayin eder bir nizam-ı mahsus yapılarak hürriyet-i kazânın tohumu ekilmişti. Vâkıa bu nizamın esası olan kıdem kaidesi kâffe-i ulum ashâbına ta'mim olunduğundan tefeyyüzde istihkâkın tesiri azalarak bundan ise maarifimize bir hayli mazarrat gelmiş ve mesela beşikte rûus vermek âdetinin zuhurundan beri hükümet-i şeriyeye bir takım cühelâ musallat olmak cihetiyle nizamın emr-i kazâya ait olan kaidesine dahi zaaf târî olmuş ise de mademki esas mevcuttur, emr-i tadrîsî tarik-i hükümetten tefrik etmek ve bu tarike duhûlû mutlaka istihkâka ve onda terakkiyi mücerred hükm-i nizama hasr ile hükâmın bilâ-mucib-i şer'î azilden masûniyetini temin eylemek gibi bazı tadilat ve te'yidât-ı cüz'îye ile bizde dahi ihkâk-ı hakka memur hür ve muktedir bir fırka-i mahsûsa hemen bugün vücuda gelebilir ve bununla cereyân-ı adaletin birinci şerîtası hâsıl olur.

Aleniyet-i muhkemâta gelince hakikat-i hâlde ebnâ-i vatanın hıfz-ı hukukuna nezaret-i ümmetten büyük damân olamaz. Avrupa'nın her yerinde mahkemeler açık ve binaenaleyh her yerinde hükm-i kanun caridir. Buralarda zulüm bizde adalet gibi nevâdirden sayılır. Muhkemeler gazetelere yazılır ve bir hüküm hakkında lakırdı söyleyecek ednâ bir serrişte bulunsa

kıyametler kopar. Bizde dahi şu aleniyet maddesi *Gülhane Hattı ve İmtiyaz Fermanı*'yla zımnen ve sarâhaten muhâkemâta şart edilmiş ise de fiiliyâtı pek nadir görülür. Bâhusus politika müttehemleri hakkında hiç vukuu yoktur. (Hatta bazıları suret-i hafide bile muhâkeme edilmez). Halbuki asıl onların muhâkemesi aleni olmalıdır. Zira düşmanları hükümet olduğundan ve hükümetin ise kudreti malum bulunduğundan haklarında ihtimal-i zulüm ağıleb olduğu gibi hareketleri daima menâfi-i umumiye namına olduğu için ümmetin dikkat ve nezaretine istihkâkları herkesten ziyadedir. Vatanımızda bu şerîta-i sâniyenin hakkıyla fiile gelmesi ya hükümetin hüsn-i niyeti veya ahalinin galebe-i kudretiyle olur.

Şerîta-i sâlise gayet tabii ve mümteni'ül-ihlâl gibi görünürse de kanun namına vuku bulan mezâlimin en büyük menşelerinden biri ona riâyat olunmamaktır. Bu riâyetsizlik ise intizam tahtında olmayan yerlerde pek çok görülür. Ezcümle bizde mecâlisten birine bir dava havale olduğu halde reis-i meclis müddeînin akvâlini istimâ eder etmez kendine taraftar çıkıp da müddeâ-aleyhe "bre hain melun daha hükümet karşısında tezvir etmek istiyorsun, seni küreğe atarım" gibi bir takım tehdidât ile mütecellidâne hücum ederek veyahut müddeâ-aleyhi iltizâm ile müddeîye "seni müfterî habıs, herkesin namusunu ihlale mi cüret ediyorsun, şimdi senin boynuna lale ayaklarına tomruk vurdururum" yollu envâ-ı teşniâta başlayarak birinden birini söyletmeden fasl-ı davaya kıyam ettiği ve mesela büyücek bir memur ile bir âcizin beyninde bir cihetten dolayı münâzaa hâsıl olup da hükümete müracat olduğu takdirde âciz kendi hakkını ispat için memurun sû-i etvârına delalet eder bazı şeyler söylemek isteyince hışım ve tahkir ile iskât edildiği o kadar kesîrül-vuku ve ma'ruf-ı alemidir ki bu bâbda misal irâdına bile hacet yoktur. İşte Avrupa'da o şerîtanın ahkâm-ı kanuniye silkine idhâl olunmasından ve zikrolunan ahkâmın cereyânına aleniyet-i muhâkemât cihetiyle ümmetin nezaret etmesinden ve memurîn-i kazânın kudret-i tenfize mâlik olmamasından dolayıdır ki bu suistimallerin eseri bile görülmez. Biz de o neticeyi istihsâl etmek için şu ta'dâd ettiğimiz esbâba müracat etmeliyiz.

Gelelim istinâf bahsine: Bundan murâd ashâb-ı hukuku hükkâmın ağrâz veya hatasına mebnî mutazarrır olmaktan himayedir. Bizdeki istinâf mahkemelerinin ahvâli sair mehâkimden farklı olmadığından bunların icra-i ıslahatıyla hâsıl olacak fevâidin ta'dâd ve tafsiline hacet yoktur.

Avukat tayinine mezuniyet ise tâbi olduğu kanunun ahkâmından haberdar olmayan acezeyi idare-i kelâm sayesinde çare-cûy-ı galibiyet olan husemâsıyla muhâfaza-i hukukça mertebe-i tesâvîde bulundurmak için ihtiyâr edilmiştir. Bizim vekalet-i şerîye yoluna girerse kendi ihtiyacımıza göre bu maksadı ifaya kifâyet eder.

Yukarıda bahsolunan kavâid-i tâliye ki muhâkemâtın sûrat-ı rû'ye-ti ve bir davaya hüküm verildiği zaman esbâb-ı mucibesinin ta'dâdı ve mazbata-i murâfaanın kable'l-hüküm tarafeyne tebliği ve mevzu-ı dava sübut bulduktan sonra hakimın te'hir-i hüküm edememeye mecburiyeti gibi şeylerden ibarettir. Naklen dahi beyne'l-lüzum olan ahvâl-i tabiiyeden olmağla istendiği zamandan itibaren memâlik-i Osmaniye'de mevki-i icraya konulabilir.

İşte Devlet-i Aliyye'ye bâis-i selamet ve medâr-ı şevket ü mamuriyet olacak tedbir öyle bir muntazam kanunun mevkûfun-aleyhi olan esbâbı istihsâl ve mahkemelere ta'dâd ettiğimiz şerâiti îtâ ile memlekette temin-i adalettir. Yoksa *Düstur* gibi bir kanun ve halleri 30 numarolu *Hürriyet*'te tarif olunan mahkemelerle cihan-ı medeniyet içinde bir devlet yaşayamaz.

[Kemal]

Fransa İhtilali

Fransa'nın payitahtı olan Paris şehri ile Lyon, Bordeaux, Nantes, Loire gibi bazı cesim memleketlerinde sekiz on günden beri ihtilal alametleri görünmeye başladı. Paris'te ashâb-ı ihtilal ekseriya amele ve serseri güruhundan olup geceleri Boulevard, Bastille, Belleville gibi Paris'in en şenlikli olan mahallerinde sabaha kadar bir kaç bin kişi sokaklarda bağırsarak dolaşmakta ve Marseillaise denilen ihtilal şarkısını bir ağızdan çağırarak ve yol üstünde gazete satılan kulübeleri ve gaz kandillerini ve bazı kahvehanelerin camlarını kırdıkları cihetiyle cadde üzerine bulunan dükkanlar kapanmakta ve karşılarına sevk olunan zaptiye ve nizamiye askerine mülâkâtlarında kah mukavemet göstermeyip dağılmakta ve kah dayatıp üzerine nevbet ateş edildikte biraz telefât verdikten sonra her biri bir deliğe girmekte ve bugüne kadar bunlardan bir kaç bin kişi hapsedildiği halde yine her akşam takım takım cemiyetler toplanıp ihlal-i asayiş etmekte ve Paris'te ve civarında bulunan kışlalardaki piyade ve süvari-i asâkir-i nizamiye gece Paris sokaklarını dolaşmaktadır.

Bunun sebebi dahi ahalinin Fransa hükümet-i hâzırasından nahoşnut olmasıdır. Çünkü Fransızlar yüz seneden beri hâb-ı gafletten uyanıp hukuk-ı hürriyetlerini tanımış olduklarından vatanlarında bir şahsın hükümet-i müstakillânesini çekemeyip milletin hakimiyetini isterler. Fransa kralı müteveffâ Louis-Philippe zamanında yine ahali bu dava ile ref'-i livâ-i ihtilal edip Philippe'i kaçırdıklarında idare-i memleket cumhur vechile yani âzâsı ve reisi umum ahalinin intihâbıyla mansub bir meclisin eliyle icra olunması karar-pezîr olmuş ve hâlâ imparator olan III. Napolyon dahi Fransızlara arzu ettikleri serbâzî-i hürriyeti tamamıyla husûle getirmek vaadiyle kırk sekiz sene-i miladiyesinde cumhur riyâsetine intihâb edilmiş idi. Müşarunileyh bu makamı istihşâl ettikte müddet-i riyâseti olan üç sene zarfında ümerâ-i askeriye ve sair iktizâ edenleri ele alıp elli bir tarihinde hasbe'l-kanun reis-i cedid intihâb-ı ârâ-yı umuma arz olundukta bir gece ansızın cumhuriyet müntehablarının sahib-i nüfuzlarını haps ü iclâ ve bir yandan dahi taraftarânı vesâitiyle istihşâl ettiği ekseriyet-i ârâ ile imparatorluk tahtına kuûd etti. Ve nazar-ı insaf ile bakılsa o zamandan beri maarif ve sanayi ve mamuriyet cihetlerinde ettiği ikdâmât ile Fransa'yı bulunduğu noktadan pek çok ileri götürdü ise de halk muntazır oldukları hürriyet-i kâmileyi bulamadıklarından hoşnut olamadılar. Mesela gazetelere İngiltere ve Amerika'da olduğu gibi hürriyet verilmek ve ahalinin bir mevkide tecemmu'uyla müdâvele-i efkâr etmelerine müsaade edilmek ve her altı senede tebdil olunacak Şura-yı Ümmet âzâsının intihâbıyla ahali hür ve azade bırakılmak gibi hususlarda hükümetin tuttuğu meslek ahalinin me'mulüne muvâfık çıkmayıp bunlardan her biri için yapılan nizamât derc olunan kuyûd-ı ihtirâziye ile hiç hükmüne girdi ve hükümetin dahilî ve haricî politikalarında görülen evzâ-ı mütereddidâne hasebiyle ticarete gereği gibi keshân gelip hususan amele ve rençber takımının fakr u fâkaları mertebe-i kemâle yetiştî. İmparator kendi hayatında verâset-i saltanatı sülalesine tahsis ile bir daha cumhuriyet tesisinden Fransızları bütün bütün nevmîd etmek sevdasına düştü. Bir kaç seneden beri kuvve-i askeriye tezyid ve o sebeple bittabii ahalinin yükü teşdid olundu. Kırım Muhârebesinde bunca mal ve can telef edilmiş iken Sivastopol'un akîb-i fethinde mücerred imparatorun ısrarıyla akd-i musâlaha olunup Rusya'nın suret ve şiddeti hâlâ yerinde kalması ve İtalya muhârebâtının neticesinde Napoli devleti yerine bir başka tarzda Victor Emmanuel devleti teşkil ve Roma'da papa ibkâ olunup ahali nâil-i hürriyet olmaması ve Mek-

sika seferinde bu kadar telefâtta sonra Fransa bayrağı altında nasb ve temin edilen İmparator Maksimilyan'ın haydutlar gibi kurşuna dizilmesi ve Avusturya ile Prusya arasında muahharan vukua gelen münâzaada İmparatoru Prusya Hariciye Nazırı Bismark aldatıp Avusturya'yı yalnız bıraktırmasıyla Almanya'nın ekseri Prusya hükûmetine inzimâm ve bu kuvvetle şimdi Prusya'nın Fransa ile dava-i müsâvâta kıyam etmesi gibi politika umûrunda zuhura gelen hatîât dahi Fransızların inkisâr-ı derûnunu mucib oldu.

Hususıyla Şura-yı Ümmet âzâsının tebedüllerinde her yerde hükümet memurları usul-i intihâbiyeye parmak sokup halkın istedikleri adamların intihâbına mümânaat ve hükümetin işine yarayacakların sevk ve intihâbına müsâraat olunmağla meclis-i mezkur âzâsının çoğu hükümet taraftarlarından olduğu ve mezkur mecliste karar-pezîr olan hususât ise ekseriyet-i ârâya bina kılındığı cihetle her meselede hükümet dilediği suret üzere icra-i maksat edebilip böylelikle hükümet-i milliye bütün bütün mahv u zâil olmak derecesine gelmiş ve kuvvet-i hükümet yalnız bir imparatorun rey-i müstakilline kalmış olmağla bu haller fransızlara dâğ-ı derûn olup hükümet-i hâzıranın devamından yalnız ona intisâb ile intifâ edenlerden mâada kimsenin hoşnut olmadığı hâl ü kâllerinden anlaşılırdı. Ancak bunlarla beraber ahali yine gayret ve hamiyeti elinden bırakmayıp gazeteler ve risaleler ile hukuk-ı tabiiye-i hürriyetlerini iddia ve hükümetin evzâ-ı müstakillânesinden iştikâdan hiçbir vakitte feragat etmediklerinden efkâr-ı muhalefet günden güne ilerleyip bilhassa millet meclisi âzâsının intihâbı zamanlarında ahali ile hükümet nizâ ve keşâkeştten hâlî olmazlardı. Bu defa aza-i mezkûrenin müddet-i kanuniyeleri tamam olup yeniden intihâba ağâz olundukta hükümet sâbıklarda olduğu gibi yine kendi taraftarânını intihâb ettirmek esbâb-ı gayr-i muhikkânesine şiddetle teşebbüs eyledi. Ahali dahi hükûmete muhalif bulunan bir takım eşhâsı ve hatta imparatorun zatı hakkında *Lanterne* (Fener) namıyla bir risale-i hicviye neşr etmekle hapsine hükmedilen Henri Rochefort'u meclis-i mezkura vekil intihâb etmeleri üzerine arbede uzayıp bilahare yine hükümet kuvveti galebe etmekle millet taraftarânına ekalliyet üzere intihâb düştü. İşte bu vesile ile ahalinin gazabı fûrce-i zuhur bulup şu zikrolunan alâim-i şûriş ve ihtilal meydana gelmeğe başladı.

Eğerçi bu harekâtın neticesi bu kere dahi rehîn-i sükunet veyahut daha iştidâd ile imparatorluğun refîne ve cumhuriyetin zuhuruna vesile ve illet olması suretlerinden hangisine müntehî olacağı şimdiden kestirilemezse de

mademki şikayet bir fırkadan zuhur etmeyip umum halkın ittifak-ı efkârı görülmekte ve bununla beraber içinde Fransa'nın karışıklığından istifadeye müteheyyî olan düvel-i rakibenin dahi müdâhalât-ı hafiyesi hiss olunmaktadır. Bu defa dahi kuvve-i cebriye galebesiyle örtülmek mümkün olsa bile esas-ı ihtilaf yerinde kalacağından bir gün olup kül altındaki kor meydana gelecektir. Bazı pederler olur ki evladını dayakla terbiye etmek, yani kendi meşrebince hareket ettirmek ister ve çocuk her ne zaman kendi meyl-i tabiiyesince hareket etmek istese babası şamarı atıp kendi istediğini zor ile yaptırır. Ve bu hâl hem çocuk ve hem de kendisi alışıp her vakit bu hâl devam eder zu'munda bulunur. Lakin mürûr-ı sînîn ile çocuk büyür ve büyüdüğü kuvvâ-i zâhiriye ve bâtinîyesi dahi beraber tevessü edip çocuk oğlan olur. Ve yine aralıkta şamar tokat yedikçe teessür etmeye ve kendi kendine "Acaba ben hiç insan değil miyim, benim de hiç rey ve ihtiyârım yok mudur" gibi mütâalalara başlar. O esnada civarındaki babaların evlatlarına ettikleri muameleleri görür, kendi pederinin fiili zulüm olduğunu idrak ile ona derûnunda bir gayz peyda olur. Ve bu hâl ilerleyip birgün pederi yine döğmek istedikte "Yok peder artık ben çocuk değilim; şimdiye kadar yediğim dayak elverir" deyip dayanır. Pederinin ise meşrebi iktizâsınca bu muhalefet gücüne gidip mu'taddan ziyade döğmek ister. Oğlan dahi müdâfaaya kıyam eder. Nihayet pederi sopayı çeker oğlan da süpürge sapına sarılır. İşte hükümetle ahali dahi bi-aynihi peder ve evlat gibi olup, evvelki cehalet zamanlarında cebr ü zor ile saltanat etmek kaidesi cari idi. Zira her ümmet hâl-i tufûliyette ve zalâm-ı cehl ü gaflette idiler. Hukuk-ı tabiiyelerini bilmezler ve biz esir olmak için yaratılmışız zannederlerdi. Lakin bu asırlarda maarif ilerleyip herkesin gözündeki perde kalkmağla hakikat meydana çıktı. Eski zamanlardaki idare-i müstakillânenin mevsimi geçti ve o [...]lerin çoktan sakalı bitti. Şimdiki zamanda safâ-yı bâl ile icra-yı hükümet edeyim diyen hâkim-i âkil mizac-ı asr üzere tebaasının pederi olmaya himmet etmeli ve kendini hâkim-i memur bilip mâlik zannetmemeli. Yoksa cebr ü zor ile ben halkı esir gibi kullanırım itikadında bulunursa büyük hatadır. İşte Fransa numunesi meydandadır.

*Fa'tebirû yâ ulî'l-ebâr!*¹

1. Kur'an, Haşr 59:2. "Ey akıl sahipleri! İbret alın!" (h.n.)

Reybül-menûn

La Turquie'de Nureddin imzasıyla bazı mülâhazanameler görülmüyor. Bu zat her kim ise marifet ve himmetine ebnâ-i vatanın umumu teşekkür etse şâyândır. *Takvim-i Vekayi* ise 5 Safer tarihli nüshasında teşekküre bedel, bir makalesinin cerhine kıyâm etmiş, biz de iki tarafın efkârını muvâzene edelim. *Takvim-i Vekayi* mukaddimesinde bu cerhine bir sebep gösteriyor. O da şudur ki muharrir-i makalenin iddiası bedîhiyü'l-butlân imiş. Fakat *La Turquie* Fransızca basıldığından Avrupalılar onda böyle bir makale görürlerse nefsü'l-emre mutâbık sanırlarmış da onun için bazı ibarelerini tercüme ile tashih etmiş.

Ne dirâyet; *Takvim* Avrupalılar için Fransızca'dan Türkçe'ye [bir] şey tercüme ediyor ve altına Türkçe reddiyeler yazıyor. Bazı gazeteler Amerika'da tımarhaneden çıkma bir adamın gazete çıkaracağından bahsediyorlardı. Şimdi tımarhane saçması İstanbul'da çıkmaya başladı.

Zavallı şaşkın! Avrupalılar Türkçe gazete okur mu? Eğer okurlarsa, Petersburg'da Atina'da ve Avrupa'nın sair şehirlerinde basılan gazetelerin bir çoğu hakikaten devletin bekasına muzırtı şeyler neşrediyorlar; *Takvim* onları neden cerh etmiyor? Ya *Takvim*'in cerhlerinde bari bir söz olsa... Sahib-i makale bizde servet-i umumiyyeye dair olan usul Avrupa'nın bundan üç yüz sene akdemki halinde bulunduğundan ve hıref ve sanayide hürriyet olmadığından ve devlet ahaliyi şirket teşkili gibi şeylere teşvik etmediğinden ve ahali ile rekabet eylediğinden bahsediyor. *Takvim* ise buna mukabil idare-i hâziranın o yollarda sarf ettiği mesai-i cemileyi dava-i bilâ-delil ma'razında irâd ediyor.

Bu sözler bizde usul-i servet Avrupa'nın üç yüz sene evvelki halinde bulunduğunu ve hıref ve sanayide hürriyet olmadığını reddeder mi? Etmez ise o haller devletçe bâis-i iftihâr olacak şeylerden midir?

Ya ıslah-ı sanayi komisyonundan bahse ne hacet var? Sahib-i makale devlet sanatları ıslaha bakmıyor demedi; mülkte esnaflık durdukça ve devlet ashâb-ı hırfete rekabet ettikçe sanayinin ıslahı mümkün olamayacağını söyledi. Bundan murâdı farzedelim ki yalnız feshane ve onun gibi ebniye-i emiriye olmuş; onların an-asıl asker levâzımını imale mahsus olması rekabetin ademi-ni ispat eder mi? Hükümet kimi bir diğer feshane veya basma fabrikası inşasına teşvik etmiş? Fesi ahali yapar da askere daha ucuz verirse ne zararı olur? Bundan başka Şirket-i Hayriye'nin niçin yola gelmesi mümkün olamıyor? His-seleri ekseriyet üzere evliya-i umûr uhdesinde bulunduğundan değil mi? 'İa'lik ve nesih üç dört takım basma hurûfumuz var, onların kalıpları kimde? Devlet

gedikten ve esnafıktan resm alıyor, para kazanıyor, onlar ise hırfeti tahdid ediyor. Terakki-i sanayi için bundan büyük mani mi olur?

Bundan sonra *Takvim* sahib-i makalenin mülkce noksan-ı marifete ve ashâb-ı gayretin müsâdif olduğu mevâni-i maddiye ve mahsûlat için mah-reçler inşasının lüzumuna dair beyan ettiği efkâra atf-ı makâl ederek bunu reddet daha yakında elli kadar mekâtib-i rüşdiye yapıldığını ve mülkün her tarafında yollar inşa kılındığı gibi, Rumeli demiryollarının husûlüne gayret olduğunu ve ashâb-ı sanat müşkilâta müsâdif olmadıktan başka İstanbul'da ve vilayetlerde sanayinin ıslah ve terakkisi için sanayi mektepleri ve ıslahhaneler teşkil olduğunu söyler.

Pekala elli rüştiye yapılmış da ne olmuş? Otuz beş milyon nüfuslu bir mülkün terakki-i maarifini mi icab etmiş? Rüştiyelerde ne okunuyor? Onlardan çıkan bir adam defaten mesela gazete muharriri olabilir mi, tüccar yazıcılığı edebilir mi, esnaf defteri tutabilir mi? Onlara ne hacet; ittılâ-ı mefhumuna muktedir midir? Bundan başka devlet rüşdiyeleri nasıl kendi efâline delil gösterebilir ki? Taşrada bulunanların hemen kâffesi ahali kesesinden yapılmıştır. Yollara gelince, *Takvim-i Vekayi* yine bu nüshasında mülkün her tarafında yollar inşa olunmakta olduğundan bahsediyor. Onu müteakip olan 7 Safer tarihli nüshasında ise memâlikin orta yerlerinde yollar olmadığından oraların mahsülü çürüdüğünü söylüyor. Kavli ne derecelerde muteber olmak lazım geleceğini bilmek için bu mukayese kafidir.

Evet, sahib-i makalenin dediği gibi istihsâl-i servete gayret edenler mülkümüzde envâ-i mevâni'e tesadüf etmektedir. Mesela İslam tüccarımızın biri bir vapur yaptırdı. Hamiyet-i milliyesinden falandan bahsederek Çerkes muhacirlerinin nakli hizmetine aldılar, sonra parasını vermediler. Az kaldı biçarenin çarh-ı ticaretine sekte gelecekti. Nihayet vapuru sattı, kurtuldu. Halbuki Çerkes taşıyan ecnebi vapurları zamanı zamanına paralarını alır dururlar idi. Ve mesela Trabzon'dan Van'a varınca pek kesret ve cesâmetli pancarlar hâsıl olduğundan ve İran'da ise pek çok şeker sürüldüğünden Ermeni tüccarımızdan bir kaç oralarda bir şeker fabrikası yapmak istediler. İş cinde olan zevâtı tatyibe muvaffak olamadıkları veya tenezzül etmedikleri cihetle bir türlü muvaffak olmadılar.

Yapılan sanayi mektepleri, ıslahhaneler işte bu mevâninin def'ine sâlih değildir. Hükûmete ahali vazifesini bildirmeli, herkes teşebbüsünde hür olmalı. Ve illâ felâ...

[İstanbul gazetesinin tatiline dair]

İstanbul gazetesi tuhaf meczuplara benzer bir maskara şey idi. Tuhaf resimler basar, maskara maskara şeyler söylerdi. Bir zaman vükelânın resimlerini yapıp muhâleset göstermek ve bazı kere dahi onların sevmedikleri zevâtın tasvirlerini suret-i istihzâda neşr edip bu vesile ile kendisi dahi bir çârçûbeye geçmek isterdi. Lakin vech-i ihlas üzere yaptığı resimlerle istihzâ için tersim ettikleri şeylerin birbirinden farkı olmadığından vükelâ hazerâtı müdahenenin her nev'ini pek sevdikleri halde bu suretten galiba pek hoşnut olmamışlar ve geçenlerde muvakkaten gazeteyi tatil etmişler idi. Bu kere dahi müddet-i mahkûmesinden kurtulur kurtulmaz Zaptiye Müşirine hulûs etmeyi kurup geçenki nüshalarının birinde onun resmini dahi koymuş, velakin öyle bir berbat şekilde göstermiş idi ki zîrinde fakat

Sezâdır bir şebek tasviri yapıp [Vehbi]'ye vermek

Gerektir kendini bilmezlere kendini bildirmek⁴

beyti unutulup yazılmamış idi. Biz bu sureti geçen hafta gördüğümüzde yakında biçare gazetenin başına bir şey geleceğini istidlâl ile bir kaç söz dahi yazmış idik. Bu hafta aldığımız gazetelerde mezkur gazetenin bütün bütün tatil olduğunu görüp acıdık. Lakin ol bâbda makam-ı Nezaret-i Dahiliyeden gazetelere derc ettirilen kararnamenin şekli ü şemâili daha tuhaf olmağla bir sureti teberrûken buraya derc olundu

Suret-i Kararname

İstanbul gazetesi bir kaç günden beri adab-ı umumiyeye dokunacak ve ahlak u ezhânı ifsâd ve teşviş edecek surette makale ve resimler tab ve neşr eylemiş olup, mezkur gazete ihtiyâr etmiş olduğu mesleğin uygunsuzluğuna binaen geçenlerde dahi bir mâh müddetle kapatılmış olduğu halde müdür-i mesulü Mehmed Arif Efendi bununla mütenebbih olmayıp ve tara fına vuku bulan ihtarât-ı mükerrereyi keenlemeyekün hükmüne tutmaklığı ve belki nesâyih-i vâkıya rağmen hareket etmekteki kendince medâr-ı ifühâr ve bir nev menba-ı ticaret ve kar addeyleyip tavr u hareketini günden güne gayr-ı marzî bir hale getirmiş olduğundan ve beyana hacet olmadığı üzere evrak-ı havadis neşrinden maksat ancak terbiye-i umumiyeye hizmet kazıyye-i hayriyesi olup bu vazife-i mukaddeseyi anlayamayarak aksine hareket eden gazetecilerin mazarrat ve hareketlerinin mesuliyeti bilahare Hükümet-i Seniyyeye râci bulunduğundan bu gazetenin artık bundan böyle tab u neşri tecviz olunamayarak bütün bütün

4. 17. yüzyıl şairi Surûrî'ye ait bir beyit. Metinde Vehbi yerine üç nokta konulmuş. (h.n.)

kapatılmasına karar verilmiş olmakla beyan-ı keyfiyete ibtidâr kılındı.

İşbu kararnameden anlaşılan mezkur gazetenin tatiline sebep ahlak ve ezhânı ifsâd ve teşviş edecek surette makale ve resimler neşr eylemiş olmasıdır. Ahlak ve ezhânı ifsad edecek bu zavallı gazetede ne makale vardı? Meğer ki 6 Safer tarihli nüshasında

Beş seneden beri Ordu-yı Hümayunda ve yedi sene de Dersaadet'in umum hasta-hanelerinde eczacıbaşı izzetli Faik Bey tarafından verilen kâffe-i muâlecâtın muhasebesi rû'yet ve tedkik kılınmak üzere bulunduğu ve bunun hazineye menâfi-i külliyesi derkâr olduğu misillü Marko Paşa'nın dahi hîn-i memuriyetinden bu vakte kadar vuku bulan masârifâtın muhasebesi ayrıca tesviye olunmasına karar verildiği istimâ kılınmıştır.

demişti. Zâhir ifsâd-ı ezhân edecek makale bu olmalıdır. Vâkıa böyle yedd-i vâhid idaresinde bulunan hafâyâ-yı umûrun gazeteye konması Faik Bey ve Marko Paşa gibi iffet-i mücsemmelerin şân ü namuslarını ve haklarında payidar olan hüsn-i enzâr-ı umumiye-yi ihlal edeceğinden böyle kapalı kutuların kapağını kaldırmak fincancı develerini ürkütmeğe benzer. Amma ifsâd-ı ahlak ve ezhân edecek resimlere gelindikte bunların en edepsizcesi Suavi Efendi için neşrettiği sürâhi tepesindeki resimdir. Halbuki gazetenin sahib-i imtiyazı o zaman hiç mesul tutulmadı ve belki büyük mahallerden tahsin ve aferine mazhar oldu. Demek ki asıl sebep bu da değil. Ondan başka bir de muahharan neşrettiği Hüsnü Paşa resmi var. Bunda da ahlak ve ezhânı ifsâd edecek bir şey görünmez. Avrupa ministroları kendi tasvirlerinin neşr ü ilanından mahzuz olduklarından ve bizim vükelâ dahi onlara taklid-i hareket ettiklerinden müşarunileyh buna hiddetleneceği yerde takdir etmek lazım gelirdi. Ama resmin pek murdar yapıldığına güceniş ise ondan evvel yapılmış olan rüfekâsının suretleri dahi bundan daha güzel olduğundan hem müftehir ve hem de müteşekkir olmak ve bir de masruf buyurulan ikdâmât-ı celile ile memleketimizde her türlü terakkiyât âsârı görüldüğünden ve *Charivari*⁵ yolunda bu dahi bizim birinci gazetemiz olduğundan yine darılmayıp ilerlemesine teşvik etmek lazım gelirdi. Her ne ise böyle bir eserin asr-ı maarif-hasr-ı cenâb-ı vükelâda mahv u nâbûd olması sezâvâr-ı teessüftür.

*

İlan-ı mahsus⁶

Kemal

5. 1. *Charivari* adıyla Fransa'da 1832'de yayınlanmaya başlayan meşhur bir resimli siyasi hiciv gazetesi. Nitekim, 1874'te İstanbul'da da *Şarivari Medeniyet* adıyla kısa ömürlü bir mizah gazetesi çıkarılacaktır. (h.n.)

6. 50. sayının başındaki ilan ile aynıdır.

4 Rebiyülevvel 1286
14 Haziran 1869

Hizmet-i askeriye

Bir mülk-i kıymetdâr ki sahihsiz dura, onu temellûke hırs muktezâ-yı cibillet-i insaniyedir. Sahip ve hâfızı olmayan emvâl u emlakı kim bulsa alır ve her mal ve mülkün muhâfazası sahibine aittir. Mücevherat ve emsali eşya-yı makbûle mahfazalarda ve sandıklarda saklanır. Bağ ve bahçe bekçi ile korutulur. Memâlik dahi civarında bulunan harîsânın matmah-ı nazar-ı tama'ları olduğundan ashâbı tarafından muhâfaza olunur ve bunların bekçilerine asker denir. Ancak memâlik bir şahsa ait mülk olmayıp, içinde mutavattın olan ebnâ-i vatanın cümlesine birden taalluk ettiğinden onların da muhâfazası umum ahalinin vazifesidir. İmdi böyle bir mülkte tavattun eden mesela yüz bin nüfusun bir takımı işlerini ve menâfi-i mülkiyelerini terk ü feda ile vatan-ı umumînin hizmet-i muhâfazasına hasr-ı vücud edip, diğer takımı kat'an o hizmette onlara iştirak etmeyerek yalnız mülkün menâfi'inden temettu ile iktifâ etmek haksızlık ve adaletsizlik olur. Nitekim on adamın müşterek bir bağları olsa ve cümlesinin ondan mütesâviyen intifâ etmeye salâhiyetleri bulunsa da bağın muhâfazası meselesinde yalnız beşi ihtiyâr-ı külfet etseler ve diğer beşi o muhâfaza sayesinde istirahatle mahsûlâtan müteneffi olsalar şirkette adl ü müsâvât olamaz.

İmdi bizim memâlikimizde dahi nice asırlardır muhâfaza-i bilâd u emsâr vazifesi münferiden ahali-i İslâm'a mahsus olup sair vatandaşları fakat intifâ ve istirahat ederler. Hususan bu hizmet a'sâr-ı sâbıkada olduğu gibi muvakkat olmayıp usul-i cedide-i askeriye vechile nice seneler dâr u diyarından ve kâr u kesbinden mehcûriyet gibi fedakarlık istediğinden böyle bir bar-ı girâna yalnız bir sınıfın tahammülü haric-ez-kudret ve sair ebnâ-i vatanın dahi o hizmete iştirak etmeleri tamamıyla muvâfık-ı hikmet ü ma'deletir ve hem de bu hizmetin edası ne kadar güç ve ağır ise zımında kazanılan şeref dahi o nispette büyük olduğundan, bu şerefi ebnâ-i vatandan bir takımı nefislerine hasr ile diğerlerini mahrum bırakmak da muvâfık-ı adl ü nisfet

olamaz. Ama denilirse ki “Tebaa-i gayrimüslime bi’n-nefs eda-i hizmet-i askeriye etmiyorlar ise de mâlen muâvenetle iâne-i askeriye veriyorlar; bu yük dahi onların üzerinde değil mi?” cevap verilir ki, biz meselede adl ü müsâvât arıyoruz, bedenen hizmetle mâlen muâvenetin beyninde fark-ı azim vardır. Mesela üç evladı olan bir adama “Senin oğullarından her biri beşer sene mütemadiyen senden ayrılıp bilâd-ı ba‘îdede askerlik edecek ve kışlada trenpete ile evkât-ı mahsusada yatıp kalkacak ve hasta oldukça hastahanedeki bakılacak ve memleketin ne tarafında bir arbede ve mehleke zuhura gelse oraya gönderilip top ve tufenge karşı göğüs gelecek. Karavanada yenmez yemekler yiyecek, kış mevsiminde bazen beyaz pantolonla dağ başında nöbet bekleyecek, kah hastalanacak, kah muhârebelerde yaralanıp sakat olacak, ihtimaldir ki gözü çıkacak, me‘muldür ki kolu ayağı kesilecek veyahut ölecek ve eğer bunlardan yakayı kurtarabilirse beş seneden sonra senin yanına gelecek ve lakin bütün bütün yine kurtulamayıp yedi sene dahi redif sınıfında bulunacak, yani mütemadiyen senin yanından ayrılmayacak ama ara sıra devletin ihtiyacına göre aranıldıkta koşup emr olunan mahalde bulunacak ve silah altına girip mukaddemki beş sene esna-i hizmetinde düçar olduğu ahvâlin cümlesine katlanacak ve o iş ne vakit tamam olursa yine hanesine gelecek ve bu hâl zikrolunan yedi senede bir kaç defa tekerrür edecek. Eğer o esnada sen onları evlendirmiş bulunursan ve onlar dahi bu hizmetler esnasında ya sakat olur veyahut vefat ederlerse çoluk çocukları senin başına kalacak. İşte buraları güzelce mülâhaza et, ancak bunlara mukabil bir çare dahi vardır, yani bu oğullarının her biri için senede otuz, kırk kuruş iâne-i askeriye verirsen o şeylerin cümlesinden kurtulurlar ve hepsi senin yanında bulunurlar” denilse acaba bu peder askerlik mi tercih eder, yoksa iâne-i askeriye vermeyi bin kere canına minnet mi bilir? Bunda tereddüde hiç mahal yoktur. Eğer herif mecnun değilse elbette şikk-ı sâniyi bin derece memnuniyetle ihtiyâr ve kabul eder. Ve bir de bu fark bedelât-ı askeriye ile pek zâhir olur. Zira bir adamın kurası çıkıp yerine bedel-i nakdî vermek istese, yerine göre elli, altmış ve seksen ve yüz altın vermesi nizam-ı mahsusu iktizâsındandır. Halbuki parayı vermek mecburiyetine bulunanların ekseri ashâb-ı ziraatten olmağla onu istidâne tarikiyle tesviye ederler ve sonra fahiş faiz altında çürürler. Bununla beraber yine yedi sene redif sınıfında bulunmaktan kurtulamazlar. Ama senede otuz kırk kuruş iâne-i askeriye verilmekte evvela te’diyesi senevî ve muayyen olmağla ve verecekler ashâb-ı ticaret ve sınaatten olmağla idaresin-

de öteki gibi suûbet olamaz. Sâniyen bir adam bu vechile kırk kuruştan kırk sene iâne-i askeriye verse topyekünü bin altı yüz kuruş yani on altı altına bâliğ olur. İmdi bedel-i askerî nerede, iâne-i askeriye nerede, rediflik de caba...

Demek ki hizmet-i bedeniye ile hizmet-i maliye beyninde yer ile gök arası kadar fark vardır ve şimdiye kadar bizim devletimizde cereyân eden bu haksızlık umûr u mesâlihın her şubesinde meşhud olan sû-i idarenin âsar-ı muzırrasındandır.

Mevcut olan kura nizamının noksanıyla esna-i icrada vukua gelen su-istimâlâtın ve yirmi seneden beri bu yüzden nüfus-ı İslamiye'ye ârız olan tedennî ve servet-i İslamiye'de görülen inhitât ve her şehirde sekene-i İslamiye'nin giriftâr olduğu fakr u tenezzülâtın tafsil-i bevâis ve esbâbına girişilmiş olsa bu mecellenin tahammülü olmayacağından burada yalnız hizmet-i askeriyeden tebaa-i gayrimüslimenin müstesna tutulmasında evliyâ-i umûrun tahattur ettikleri esbâb-ı mânia ve muzırranın nefsül-emre mutâbık olup olmadığının bahsiyle iktifâ olunur.

İdare-i hâzıra başında bulunanların bu mebhasda irâd ettikleri esbâb-ı mânianın en büyüğü Hristiyanları silah tutmaya alıştırmamak mütâlaasıdır. Bunların efkârına göre "Mademki Hristiyanlar mezheb-i âharda bulunup İslam'a adâvet-i diniyeleri vardır, mademki bu adâvet sebebiyle devlet-i İslamiye'nin hükûmeti altından kurtulmak menvî-i zamîrleridir, mademki bu niyetin fiile çıkamaması adem-i iktidarlarındandır, mademki imal-i esliha ile me'luf olurlarsa vakten mine'l-evkât bu niyetlerinin fiile gelmesi me'muldür, mademki Rusya onları sahâbet-i maneviyesiyle Devlet-i Aliyye aleyhinde tahrikten hâlî değildir, mademki Avrupa devletleri Hristiyan olmalarıyla onlara meyl-i tabiileri bulunur, binaen alâ zâlik onları iktidarsızlık hâlinde tutmaktan hayırlı yol olamaz ve bu dahi hizmet-i askeriyede onları teşrik etmemekle hâsıl olur." Bakalım bu mütâlaa doğru mudur?

Biz sual ederiz ki tebaa-i gayrimüslime denilen kimlerdir. Eğer bunlar bir cins ve bir mezhepten iseler vâkıa irâd olunan mütâlaa pek becâdır. Lakin biz görüyoruz ki hâl böyle değildir. Bilakis Rumların Ermenilere ve Katoliklere ve Protestanlara olan husumetleri İslama olan adâvetlerinden pek az değildir. Ermenilerin dahi kendi mezheplerinden başkalarına nazarları İslama olan nazarlarından ehven görünmez. Bunlar silahşör olup da bir zaman hükûmet-i metbûalarına hiyanet edecek olursa yerine ne koyabilirler? Rum devleti mi teşkil edecekler? Bu halde Türkler, Ermeniler, Bulgarlar, Dürziler,

Kürtler, Boşnaklar, Pomaklar, Arnavutlar, Yahudiler öyle bir Rum devletinin zîr-i itaatine girmeyi kabul ederler mi? Ve kuvve-i cebriye ile onları mahkum etmek mümkün olur denilirse onların adedine nispetle Rumlar otuz beşte bir bile kalamadıklarından bu suretin husûlû aklen ve maddeten mümteni görünmez mi? Yok Ermeniler mi hükümete tevârûs edecek? Bu hiç mümkün olamaz, zira öteki akvâmın hiçbirisi Ermeni hükümeti ra'yyetini kabul etmez ve Ermeniler Memâlik-i Mahrûse'nin müteferrik mahallerinde bulunduklarından mâada adetçe diğerlerin altıda biri nispettedirler. Ve akvâm-ı sairenin her birinde dahi bu mevâni maa'z-ziyade mevcut olduğundan öyle bir tasavvur hatırlarından geçse bile mâl-i hülâya hükmünde kalır.

Adâvet-i diniye bahsinde dahi deriz ki bu tabir otuz kırk sene evvel ki hâle itlâk olunsa vâkıa mutâbık idi. Zira eski asrın terbiyesi iktizâsınca milel-i mahkûme esir hükmünde tanılıp hukuk-ı insaniyenin bir çoğundan mahrum edilirdi. Mesela o zamanlarda tebaa-i gayrimüslimeden kimse ata binip İstanbul'da gezemez ve yolda İslamdan biriyle kaldırım üstünde tekâbül etse kendisi aşağı inmeye ve çamurlu havalarda yeniçeri kolluklarının önlerinde yığılan çamurları süpürmeye ve omuzlarında taşıdıkları şallarla ağaların ayakkaplarının çamurlarını silmeğe mecbur idiler. Ve İslama mahsus olan kisveyi giyemez ve hanesini buyût-ı İslamiye renginde boyatamayıp siyaha karib bir renge boyar velhâsıl mehâkim-i şer'iyede mazhar olduğu müsâvât-ı hukuktan mâada ahvâl-i medeniyede daima milel-i hâkimenin mağdur ve ma'dûnu bulunmağla adâvet ve husumet dahi bittabii kalplerinde merkez durur idi.

Ancak Tanzimat tarihinden sonra muâmelât-ı medeniye başka surete girip o hâllerden bir eser bile kalmadı. Tebaa-i gayrimüslime o zamandan beri nâil oldukları imtiyazât sayesinde pek çok ilerlediler. Sanayi ve hırfet ve ticaret onlara geçti. Darphane, baruthane, eczahane, ebniye-i hümayun kalfalığı gibi devletin nezaret-i zâtiyesinde bulunması lazım gelecek bir takım daireler malikane suretinde onlardan bazı familyalara terk ve ihale olundu. İltizâmâtın hazineye ihalelerinde ve taahhüdâtta ve sair hazine muâmelâtının ekserinde onlar tercih edildi. Devletin canı hükmünde olan muhâberât-ı hariciye esrarı onlara tevdi kılındı. Mecâlis-i nizamiyede onlardan aza nasb olundu ve Maliye Nezaretine muavin namıyla onlardan bir nigezbân konuldu. Ve Umûr-ı Nâfia Nezareti ve Asker-i Şahane Hastahaneleri Nezareti ve Posta Emaneti ve Telgraf İdaresi gibi mühim ve mutena memuriyetlere

onlardan nazır ve müdürler nasb edildi. Müşirlik bâlâ, ûlâ, sâniye, sâlise, ferîklik, livâlik, miralaylık, kaymakamlık, kolağalık, yüzbaşılık rütbeleri ve Mecidiye ve Osmaniye nişanları onlara da mebzul tutuldu. Ve çünkü Avrupa'nın onlar hakkında bir sahâbet-i maneviyesi olduğundan onlardan birinin bir memuriyete nasbında veyahut bir memuriyetten azlinde Babiâli mu'tadı olan hüküm-ı keyfî üzere hareket edemeyip ecnebi sefâretlerin rey ü muvâfakatlarına müracaat ettiğinden azl ü nasb hususunda bir güne gadr görmediler ve mehâkim-i nizamiyede onların hukuku ekseriya bayağı tarafgirâne iltizâm olundu. Mekâtib-i askeriye ve tıbbiye onlar için dahi küşâde ve imtihanlarda emr-i tarafdârî ve sahâbet amade olmağla elyevm ordularda ve hatta Saray-ı Hümayun hizmetinde bulunan etibbânın çoğu onlardır ve alay üzerine bulunmayıp açıkta duran ümerâ ve zâbitân ve erkân-ı harp ve yaver-i harp zâbitânının dahi bir çoğu onlardandır. Umûr-ı ruhaniyeleri ve o vesile ile umûr-ı cismâniyeleri patrikhane tabir olunan ve kendilerinin intihâbıyla nasb ve teşkil kılınan bir heyet-i mahsûsa-i milliye ile rû'yet olunup, tâbi oldukları devlet kat'an müdahale etmez. Taşralardaki tebaa-i gayrimüslime dahi bir hâl-i imtiyaz ve istisnada bulunup vergileri kendi cematleri ve meclis-i millileri vasıtasıyla tarh ve tevzî olunur. Mecâlis-i devlette aza olarak vekilleri bulunur. Onlardan herhangi bir hakkında bir gadr vukua gelip de mahallinde ihkâk olunmaktan nevmîd olunursa meclis-i millet tarafından patrikhaneye hafiyen iş'âr ve oradan dahi Babiâli'ye ihbar olunup hak yerini bulur. Ve patrik ile haksız olarak bile ne işler görülür. Kah valiler ve mutasarrıflar bile azl ü tebdil edilir. Hele müdür azli bayağı her zaman vuku bulur. Bu cihetle onlar kimsesiz olan ahali-i İslamiye gibi mültezimlerin, vücûh-ı memleket namıyla her memlekete müstevlî olan derebeylerinin zulm ü taaddîlerinden bi'l-külliyeye masûn olurlar.

Hülâsa-i kelâm gerek onların ve Avrupa'nın ve gerek Devlet-i Aliyye'nin maksatları tebaa-i müslime ve gayrimüslime beyninde hukuk-ı medeniyece bir müsâvât-ı âdile husûlû kazıyyesi olduğu halde idare-i hâzıranın teşvişât-ı mütereddîdâne ve muâmelât-ı tarafgirânesi hasebiyle iş o daireden çıkıp ekser husus ve hukukta tebaa-i gayrimüslime tebaa-i müslimeyi fersah fersah ileri geçti. Demek olur ki eski muâmelât-ı medeniyenin mahsûl-i tabiiyesi olan adâvet bi'z-zarûre bu zamanda mevcut olamaz. Ama bundan şimdi şu iki sınıf tebaa beyninde hiç mübânenet-i efkâr yok manası anlaşıl-mak iktizâ etmeyip, mademki her mezhebin kavmine ilkâ ettiği terbiye ta

hengâm-ı sabâvetten ezhâna yerleşmiş ve insan hiçbir hâle kâni olmayıp ne kadar mustağrik-i eltâf ü en'âm olsa yine ilerisini arzu etmek fitrat-ı insaniyede merkeuz olan hasâildendir, bu mübâyet ve rekabet dahi bit-tabii mevcut olur. Şu kadar ki bunun derecesi adâvet ve husumet menzilesinde olmadığından ve zikrolunan milel-i mütelhâlifetü'l-mezâhibin din ve dünyaca huzur ve arâmişi ve menâfi-i medeniyesi Devlet-i Aliyye'nin şu hâl ve heyette devamına muallik ve merhun olup, her ne zaman bu şekli muntazama bir tagayyür gelecek olsa cümlesinin silsile-i intifâ'ına hâlel tareyân edeceği bedîhiyâtta bulunduğundan tebaa-i gayrimüslime velev silme imal-i silaha ve taklib-i heyete muktedir olsalar bile yine kendi fa-idelerini muhâfaza için ona cüret etmezler. Demek olur ki bu adâvet tabir olunan ihtilâf-ı efkâr dahi korkulan neticeyi meydana getiremez. Ama Rusya'nın memâlik-i şarkiye hakkında malum olan efkâr ve politikası ica-bınca tebaamızı ıdlâlden fâriğ olmaması meselesine geldiğimizde, vâkıa Rumların ahvâl-i âlemden haberdar olmayan cahil takımları işin ardını önünü saymayarak Rusya'nın ilkâat-ı müfsidânesini kendilerine medâr-ı zafer ve muvaffakiyet addederlerse de âkilleri kat'an kulak asmazlar. Onların şimdiye kadar Avrupa'da gürültü patırtıları ve Rusya'nın neşriyâtına hem-dest-i ittifak olmaları bir aralık Yunan devletini büyötmek ve Sela-nik ve Tırhala ve Yanya taraflarını ele geçirip sonradan istihsâl-i vüs'at ve kudretle bir fırsat zamanında İstanbul'u Türklerin elinden kapmak ve o zamana kadar Rusya'nın yüzüne gülüp bir kere bu maksat husûle geldikte ona da kalın tarafını çevirmek tedbirinden ibaret iken muahharan Avrupa'nın kendi haklarındaki hüsn-i nazarı bu mertebeye kadar gitmeyeceğini ve Rusya'nın dahi İstanbul'u bir kere ele geçirecek olursa hükümet modeli şeklinde duran Yunan devletinin devam-ı vücuduna hiç ihtimal olmayacağını pek güzel idrak ettiklerinden çoktandır o mütâlaalardan sarf-ı nazar cylediler. Ve Ermeniler ile Bulgarların dahi akdemce Rusya memâlikine muhâceret ve muahharan avdet eden karındaşlarından Rusya idaresinde bulunan akvâmın ne halde olduklarını layıkıyla öğrendiklerinden Rusya tab'iyetine dehâlet arzusunda olamayacakları ve hususıyla bir zamanlardan beri tahsil-i uluma ziyadesiyle inhimâk etmeleriyle Rusya'nın ne türlü mevâ'id ile Lehistan, Kırım, Gürcistan, Dağıstan taraflarına istila etmiş ve oraların ahalişi sonradan ne hallere uğramışlar ve elyevm ne türlü esaret ve zillet altında yaşamaktadırlar, bunların tarihlerini okuyup dururken ve

bilhassa Lehistan'ın uğradığı ahvâl-i teessüf-iştimâli gözleri önünde görür iken o yolda bir arzuda bulunmayacakları derkârdır.

Avrupa'nın tebaa-i gayrimüslime hakkında olan sahâbet-i manevi-yelerine gelince dahi bu hâl mücerred Rusya'nın Devlet-i Aliyye'yi Avrupa nazarında tahkir ve tezlil ve o yoldan kendine bir hakk-ı himaye kazanıp bilâ-manî ihlâl-i efkâr ederek husûl-ı maksadın mukaddemâtını temhid etmek garazı üzerine vesait-i mahsûsasıyla neşr ettiği havadis-i şenânın cümle-i tesirâtından münbais olup halbuki bu havadis-in içinde vâkia muvâfık ve usul-i medîneye gayr-i mutâbık bulunan şeyler meydandan kalkmış bulunduğundan ve Rusya'nın bu teşebbüsâtın meramı ne olduğu artık herkesin malumu olduğundan bu sahâbete asla vech ü lüzum kalmamıştır. Ve Avrupa devletleri Devlet-i Aliyye'nin mürekkeb olduğu milel ve akvâmın içinde bu mülk ve bu heyeti bir idare-i mazbutada tutabilecek ancak millet-i İslamiye olduğunu dahi ra'nâ bildiklerinden İstanbul'da bir Hristiyan devleti teşkilini mümkün'l-icra görmezler. Binaenaleyh ne Rusya'nın ilkâat-ı fesad-amîzi ve ne de Avrupa'nın bizim bekamız ve husûl-i ittifak u îtilâfımız için verdikleri nesâyih bizim tebaamızı bize hıyanet ve manen de kendilerine mazarrat edecek hâle getiremez.

Bunları da bir tarafa bırakalım. Tebaasından kendi mezhebinde olmayanları hizmet-i askeriye almak kaidesini dünyada biz icad etmeyeceğiz. Fransa devleti kırk seneden beri Cezayir ahali-i İslamiyesinden asker yazıyor ve Fransa imparatoru Paris'te kendi nefsinin muhâfazasını Fransızlılara emanet edemeyip de bu Cezayir askerine tevdi ediyor. İngilizler İrlandalı katoliklerden ve Hindîlerden asker alıyor ve onlarla mazhar-ı muzafferiyet oluyor. Rusya Kırım Tatarlarını ve Lehlileri ve Gürcü ve Dağıstanlıları ve Çerkesleri asker yazıp onlarla bütün Avrupa'yı titretiyor. O devletlerde bizim vükelânın akli erdiği kadar iş düşünecek adam yok mu? Onların hepsi mecnun da yalnız akıllı bizim vükelâ hazerâtı mı..?

Biz eğer ki ebnâ-i vatandan bir kaç yüz bin kişiyi mücerred ihtiyâta mebnî kışlalara doldurmak ve her sene vatanın tezyid-i ziraat ve sınaat ve ticareti için muhtaç olduğu evladından nice bin genç ve tüvânâ yiğitlerin muâvenetinden onu mahrum bırakmak ve ahalinin nice suûbetlerle idare-i devlet için verdiği paralar ki "vâridât-ı hazine" tesmiye olunur, onlardan üçte birini bu uğurda beyhude sarf etmek gibi vatan ve milletçe envâ-i mehâzîr ve mazarrâtı bedihî olan daimi asker beslemek efkârında bulunanlardan değil

isek de mademki henüz Avrupa'nın usul-i düveliyesi o usul-i gayr-i makulde dâimdir, bizim devletimizin dahi onlara tatbik-i harekette ıztırarını dahi inkar etmeyiz. Fakat yine o dairede olarak mümkün oldukça şerr ü mazarratın ehven düşeceği tedbirin ittihâzı muktezâ-yı hikmet ve hükümet olduğunu ve bunun için uzun düşünmek icab etmeyip, mezâhib-i muhtelif ashâbından asker tahriri düvel-i sairede ne türlü usul ve nizamâta tatbik olunuyorsa onların içinden biz dahi kendi mülkümüzce ve tebaamıza ve menfaatimize tevâfuk edenleri intihâb ve ihtiyâr ettiğimizden asra göre hareket ve tebaamız beyninde adalet etmiş olacağımızı dahi ilave-i makâl ederiz.

İstanbul'dan tahrirât

Fi 8 Rebiyülevvel

Hani “engizisyon” namıyla bundan yüz elli iki yüz sene evvel Avrupa'da Katolik ruhbanlarından mürekkebi bir cemiyet-i zâlîme varmış ve bunlar Katolik mezhebinde olmayanların kendilerini ve kendilerini bulamazlarsa kitaplarını ve gazetelerini bir resm-i vâlâ-yı mahsus ile ateşe yakarlarmış deyu tarihlerde okuduğumuz ve dünyada böyle de zulüm olurmuş diyerek şaşır, taaccüb ettiğimiz hâlât yok mu, işte onlar bugün Devlet-i Aliyye'nin idare-i hâzırasında görülüyor ve şaşıyor. Bizim vükelâ-i hâzıra dahi şimdi bir “engizisyon” teşkil edip kendi meşreb ve efkârlarında olmayanları ele geçirebilirlerse ateş-i zulm ü gadr ile cayır cayır yakıyorlar. Eğer şahsılarını ele geçiremeyip de eserlerinden bir şey bulabilirlerse onu *auto-da-fe* tarzında telef etmeyi muzafferiyetten addediyorlar. Bundan haylice mukaddem *Muhbir* nüshalarından bir takımı Zaptiye Müşiri konağının havlısında tarz-ı mezkur üzere yakılmış ve Âli Paşa'ya bu muzafferiyetten dolayı icra-i resm tebrik olunmuş idi. Bu kere dahi *Hürriyet* nüshalarından birazı ... vasıtasıyla Zaptiye Müşiri Hüsnü Paşa'nın eline geçmekle resm-i mezkur yine icra olunmuştur. Rumeli demiryolu meselesinde Meclis-i Hâssın suret-i ihtilâfâtını ve Dahiliye ve Maliye Nezaretinin beyan ettikleri efkâr-ı hayırhâhânenin tafsilâtını geçerken mektupta yazmıştım. Bu iş hâlâ ilerlemekte ve Zat-ı Sadâret-penâhî bu çatal kazıktan kurtulmak esbâbını taharrîden hâlî olmamakta olup, hatta bu aralıkta Maliye Nazırının tebdiliyle yerine Asım Paşa'nın nasbı sözleri dahi deverân etti ise de sıhhatinde henüz iştibâh olunur. Çırağan Saray-ı Hümayun'un sürat-i inşası zımında yevmiye dört binden mütecâviz amele çalışmakta ve yaver-i harbler mutemetlik etmektedir.

Amele-i merkûme on dokuz haftadan beri gündeliklerini alamadıklarından ve bugün yarın vaadiyle karınları doymadığından selamlık günü toplanıp hâkpây-ı şahaneye bir arzuhal takdimini beynlerinde kararlaştırmışlar ve bu karar nasılsa “atabek-i devlet” hazretlerinin kulağına gitmekle derhal Galata sarraflarından bir küçük istikrâz yapılarak sekiz haftalık yevmiyeleri maliye-den irsâl ve tevzî olunmuştur.

Mabeyn-i Hümayun mübâyaâtı, malum olan bir hâl-i müşevveşte ce-reyan ettiğinden ve borç dört yüz bin liraya yaklaşp bunların fahiş güzestele-ri bir taraftan işlediğinden buna bir çare bulunması geçenlerde suret-i mah-sûsada makam-ı Sadâret-i uzmâyâ rica buyurulmuş ve ashâb-ı matlubun bir kıta defteri dahi verilmiş olmağla bu kere ashâb-ı matlub Maliye Nezaretine celb ile bunların hesapları rûyet ve te'diye-i matlubâtlarına himmet olacağı vaad edilmiştir.

Cennetmekan Abdülmecid Han hazretlerinin evzâ-ı teseyyüb-kârânesi iktizâsınca Saray-ı Hümayun mübâyaâtı baş mabeyinciler ve mızıka zâbitâ-nı ve ve baltacılar ve dolap katibi gibi bir takım muhtelif eller ile icra olun-duğundan bunlardan her biri milyonlara mâlik olup hazine-i devlet hadd ü hesaba gelmez zararlara uğramış ve bu haller erike-pirâ-yı saltanat olan Abdülaziz Han hazretlerinin malumu olmağla esna-i cûlûslarında usul-i tasarrufiyeye ibtidâ Saray-ı Hümayun'dan başlanıp o makûle mübâyaât-ı fâsidenin vukuuna meydan bırakmamış idi. Şimdilerde alış verişlerin bir ta-kımı başkatibin ve baş mabeyincinin ve bir takımı dahi kapıcılar kethüdası ve kahvecibaşların ellerinde olarak hazinenin milyonları yağmaya gittiğine ve hele şu ebniye hususunda Zat-ı Şahanenin efkâr-ı sâbıkasıyla bu günde görülen âsâra nazar-ı dikkatle baktıkça insana ye's ve hayret geliyor. Fesûb-hanallah!

Yukarıda zikrettiğim amele fıkrası tersane takımına dahi bir misal olup, çünkü Saray-ı Hümayun amelesinin dahi eski hesaplarından birçok alacakları olarak bunun istifasından me'yus oldukları ve tersane takımı dahi onlarla hemhal bulundukları cihetle bu kere onlarla akd-i ittifak ve güya ha-zinenin anahtarı sadrazamın elinde olduğu halde bunların hakkını vermi-yor gibi bir gece veyahut sabahleyin erkenden müşarunileyhin yalısını bir kaç bin kişi basıp ahz-ı intikam etmek üzere ittihâd etmiş oldukları içlerin-den birinin ihbarıyla duyulmağla dünkü gün bunlardan bir kaç yüz rençber mahbese ilkâ olundu.

Malumunuzdur ki bir zaman mâhut Mıgırdıç, gümrükleri iltizâm edip katipleri ve mubassır ve hademesinin cümlesini tebdil ile yerlerine bütün kendi milletinden Ermeniler koymuş idi. Şimdi posta müdürü Yaver Bey dahi gayret-i milliyede Mıgırdıç'ın aşağısı olmadığından gerek postahane ve gerek merkezlerde olan memurların cümlesini tebdil ile yerlerine Ermenilerden memurlar nasb eyledi. Şu kadar ki şimdi postahane iltizâmında değildir. İşte hukuk-ı müsâvâta riâyet ve vatandaşları hakkında bilâ-istisna ifa-yı himâyet ve gayret böyle olur. Ya Yaver Bey gibi terbiyeli bir zattan bundan başka ne umulur?

Hani ya "Akd-i şirket mucib-i terakki-i ticarettir" kaidesi yok mu, bizim devlet dahi ticaret ve sınaatin terakkisi esbâbına bezl-i makdur ettiğinden üç seneden beri rütbe-i bâlâ ricâlinden Rıza Efendi bu işe memur olup saraç ve dökmeçi ve simkeş esnafı beyninde şirketler yapılmış ve hisseler dağılmış idi. Bunlardan saraç esnafı güzel güzel potinler ve buna mümâsil daha nice âlâ şeyler yapıp ucuz fiyatla mevâki-i mahsusasında satmaya bile başlamıştı. Lakin akd-i şirket mucib-i terakki-i ticaret olmak kaidesi doğru olduğu halde onun levâzımından olan esbâb ki ticaret umûruna hükûmetin kat'ân parmağı karışmamak ve rekabet-i hariciyenin zaafı için mesela mamûlât-ı hariciyenin ithalinde ağır ağır resmler alınmak ve gön ve sahtiyân ve boya misillü mahsûlât-ı dahiliye üzerinden rûsûmât kaldırılıp bunlar ehven pahalarla satılmak ve Avrupa fabrikalarında müsta'mel olan makineler tedarik olunmak ve emsali şeylerden ibarettir, bunlara riâyet olunmadığından saraç esnafının bu kere şirket hesapları rû'yet olundukta iki bin keseden mütecâviz açığı görünmüştür. Dökmeciler ve simkeşler dahi bi-aynihi bu haldedirler. Ahvâl-i malumedendir ki ticaret şirketlerini hiçbir devlette hükûmet yapmaz. Hükûmetin vazifesi yalnız emniyet-i kâmile vermektir; şirketleri ahali yaparlar ve bir şirketin cereyân-ı muâmelâtında tasavvur olunan menâfi ümit olduğu gibi çıkmaz da ziyan edilirse, çünkü yalnız bir şirkete hasr-ı nazar olunmayıp herkesin beş on şirkette medhali olduğundan diğerlerinden hâsıl olacak menfaatle öteki ziyan kapatılır. Ve şirketlerin imtiyazât-ı mahsûsaları olduğundan buna dokunacak her harekette mahkemelerde davalar açarlar. Eğer imtiyazın ihlaline hükûmet sebep olmuş ise adeta bayağı bir şahıs ile mürâfaa olur gibi hükûmetle dahi mahkemede bi't-terâfu haklarını istihsâl ederler. Bakalım bizde bu şirketlerin imtiyazları nedir ve imtiyaz diye meydana konulan şeyler şirketi ilerletmeye mucib olabilir mi?

Ve bi'l-farz hükümet o imtiyazâta muhalif bir fiilde bulunmuşsa şirketler davaya tasaddî ve haklarını istifâ edebilirler mi? İmdi böyle bir idare-i keyfiye altında bulunan bir hükümette teşkil-i şirket ile terakki-i ticaret ümidi Petersburg'da iki minareli bir cami yaptırılmak tasavvuru gibidir.

Girit isyanının bidâyetinden nihayetine kadar gûruh-ı eşkıyaya reis ve muahharan himmet-i bülend-menkabet-i cenab-ı vekâlet-penâhî ile mazhar-ı envâ-i taltifât olduktan fazla, meşhud olan sadâkati cihetiyle Serasker Paşa hazretlerine yâr-ı gâr ve enîs olan Hacı Mihalaki müşarunileyh ile beraber Girit'ten İstanbul'a gelmiş ve burada maaşlar ve tayınlar tahsisıyla dahi îzâz ve ikram olunup artık sıdk-ı derûnundan emniyet-i kâmile hâsıl olmağla istediği mahallerde gezip eğlenmekte bulunmuş idi. Bu kere Hacı Mihalaki def'aten kayboldu ve akibinde Hocabey'e vâsıl olduğu haberi alındı. Belası bu ki gerek Sadr-ı mufahham ve gerek Serasker-i âlî-himem hazerâtı Mihalaki'nin namı anıldıkça "Keşki devletin öyle bir kaç gayretli kumandanı olsa" derlerdi. Şimdi Mihalaki'nin sadakat ve hüsn-i taviyeti bu kararı verdiğinden ne diyeceklerini şaşırıp

Pertevnikân negîred her ke bonyâdeş bedest

Terbiyet-i nâ ehl râ çôn gerdegân der gombedest

beytini okuyarak teselli bulmaktadırlar.

Gazetelerdeki rütbe yağmaları manzurunuz olmuştur. Sadr-ı kadir-şinâsın rütbeleri ibzâl hakkındaki taassubu Sadr-ı esbak Mehmed Rüşdü Paşa'nın hissetinden dûn değil idi. Hatta Reşid Paşa'nın üzerine makam-ı Sadârete geldiğinde müteveffâ-i müşarunileyhin tezyif-i a'mâli sırasında ta'dâd ettiği şeylerin birincisi rütbelerin ibzâlî maddesi idi. Hele bir gün bir zata hitap ile "Şu rütbelerin önünü aldığımı teşekkür ederim, Reşid Paşa zamanındaki rezalet ne idi, bakkallara ve ayvazlara kadar rütbe almadık kimse kalmadı, rütbelerin haşyetsizliği bir dereceye vardı ki rütbesizlik rütbelilikten daha mümtâz oldu" demiş. Ve hakikaten ol zamanlarda rütbe yağmasının önünü de gereği gibi almış idi ve bir aralık Kıbrıslı Mehmed Paşa Sadârette kaimmakam iken müşarunileyhin mühürdârı yine mühürdârlık hizmetinde kalmağla uhdesine sâlise rütbesi tevcih olundukta "Benim mühürdârım daha sâlise rütbesi alacak istihkâkı tedârik etmemiştir" diyerek

1. "Soysuz olan, iyiden yardım almaz / Ehil olmayı eğitmek kubbe üstünde ceviz durdurmak gibidir" anlamında Sadi Şirazi'nin *Gülîstan*'ından bir beyit. (h.n.)

muahharan ref'ine kalkışmıştı. Şimdi ise gazetelerin sahifeleri direk direk rütbe tevcihâtıyla memlû olduğuna bakıp şaşılmaz mı? Hatta mâhut Sûfçu Andon yok mu ki hem mağazasında sûf satar ve hem de iki seneden beri bazı kapılara intisâb münasebetiyle hazinede şunun bunun yüz elli iki yüz kuruş maaşını kırk ellişer kuruş noksanına kırmaya ve verdiği parayı dahi kırık ve kesik altınlardan vermeye ve yirmi gün sonra vezneye verip metalik olarak almaya alışmıştır, işte bu Sûfçu Andon dahi yekden rütbe-i sâlise aldı... Ve-kıs alâ-hazâ.

Reybü'l-menûn

Trabzon vilayetinde dahi bu kere bir gazete neşrine muvaffak olunmağla birinci nüshası görüldü. Mezkur gazetenin mukaddimesinde değil Trabzon ahalisinin belki Babîâlî'nin bile istinbâtında müşkilât çekeceği tabirât-ı Veysiyâne ile imlâ-i sahâyif olunduğundan bu gazetenin neşrinden maksat ne olduğu anlaşılamadı. Eğer murâd Trabzon ahalisini vukuat-ı alemden haberdar etmek ise bu lisanla olmayacağı zâhirdir. Yok Türkçe lisanında böyle Arabî ve Fârisî karışık şeyler de yazılır olduğunu göstermekse ahaliye ne fayda? Ama bunlar da olmayıp erbab-ı malumata arz-ı iktidar ve kitâbetse yine ahali için faydası olamaz. Biz zannederiz ki vilayet gazetele-ri gayet sade yolda yazılıp memleketin istidâd-ı arazisi icabınca ne makûle mahsûlât yetiştirdiği ve daha yetiştirmeye kâbil olduğu ve hangi cihetin yolları ziyade bozuk ve hangilerinin sûrat-i tesviyesi elzem ve ahalisinin meyl ü kabiliyetleri ve iktizâ-yı mevki-i coğrafileri üzere ne gûne ziraat ve ne türlü ticaret esbâbına teşebbüs etseler haklarında faydalı olacağı ve âzâ-yı meclisin intihâbında iltizâm-ı hakkaniyetle en ziyade gayûr ve hamiyetkâr olanların intihâblarına re'y vermeleri ve kendilerinin ve evlatlarının okuyup yazmalarına ikdâm etmeleri gibi yollar gösterilse ve pend ü nasihat edilse daha menfaatlidir.

*

İlan-ı mahsus²

Kemal

1. 50. sayının başındaki ilan ile aynıdır.

İlan-ı mahsus

Hürriyet gazetesi alan zevâtın bazıları tarafından vârid olan mektuplarda gazetenin vakit ve zamanıyla ele geçirilemediğinden ve bazı kere fahiş paralar verilerek alındığından şikayet olunmakta ve ellerindeki numerolar eksik olup da takım yapmak ve noksanları çok olduğu cihetle müceddeden takım tedarik etmek isteyenler dahi bulunduğundan bunlar için arzu olunan nüshaların ne tarık ile irsâli mümkün olacağı dahi sual edilmektedir. Cümlelerin malumu olduğu üzere işbu gazete idare-i hâzıraya dalkavukluk etmeyip hakkı söylemekte bîperva olduğu ve “el hakkı mürrun”¹ kazıyye-since doğru işitmek müdâhenelerle zehirlenmiş kulaklara acı geldiği cihe-tiyle bunun Memâlik-i Mahrûse’ye men-i duhûlü için Babîâli cânibinden her türlü takayyüdât icra olunduğu gibi vatanın saadet ve selameti uğrunda ihtiyâr-ı gurbet eden hamiyetkârân için vatandaşlarını hakâyık-ı ahvâlden haberdar etmek birinci vazife olduğundan Yeni Osmanlılar Cemiyeti tarafından dahi bu gazetenin memâlik-i mezkûrenin her tarafına irsâl ve ithali için mümkün olan vesâil ve vesaitin tedarikinde tecviz-i kusur olunmamıştı. Gazeteden hissedar olmayıp açıktan nüsha nüsha almakta olanlar için gazeteler bir kaç elden geçerek kendilerine vâsıl olunca kadar vakit zayi etmeleri umûr-ı tabiiyeden ve muhtekir eline geçen nüshaları gazetede muharrer olan fiyat-ı muayyenden ziyadeye sattırmak men’i elden gelmeyen umûr-ı müşki-leden olmağla arz-ı teessüften başka bir şey denilemez.

Hürriyet gazetesine hissedar ve daimi almaya hâhişger olan ashâb-ı hamiyet vesait-i malumeleriyle günü gününe gazetelerini alırlar ve matbaa ile kimsenin malumatı olmaksızın ve hatta kendi isimleri dahi bilinmeksizin muhâbere dahi etmektedirler. Şöyle ki İstanbul’da bulunan zevâtın bazıları Galata’da ecnebi tüccarından bir takımıyla söz edip *Hürriyet*’in bâlâsındaki

1. “Doğru söz acıdır” anlamında Arapça vecize. (h.n.)

Fransızca yazıyı göstermişler ve demişler ki “Şu gazeteden biz hisse alacağız fakat kendi ismimize olmayıp sizin isminize olmasını isteriz. Bu hâli gazetede muharrer olan Londra’daki matbaaya yazınız ve kendi namınıza bir veya beş nüsha gazetenin beher hafta gönderilmesini iş’âr ediniz. Beherinin mahalli fiyatı bir lira ve açıktan gönderilirse posta ücreti beş şilindir (yirmi beş kuruş). Ve mektup içinde gönderildiği halde beheri bir şilin (beş buçuk kuruş) masrafla geleceğinden ve bu da yılda iki buçuk liraya bâliğ olacağından işte bir lira beş şilin veyahut iki buçuk lira dahi posta ücreti ki cem’an üç buçuk lira eder” diyerek çıkarıp üç buçuk lirayı tüccara vermişler ve tüccar tarafından dahi matbaamıza yazılmış. Ve gazeteleri her hafta posta ile gönderilmekle herkes posta vürûdunun ertesi günü tüccarın mağazasına gidip gazetesini almakta bulunmuştur. Bu cihetle vasıta olan tüccar dahi bu zatların kimler olduğunu bilmesi gerektir. Taşralarda dahi tüccar var ise onların ve yok ise sair ecnebilerin vasıtasıyla aynıyle bu tedbiri icra etmeleriyle mütemadiyen gönderilmektedir.

Matbaaya havadis ve malumat verenler dahi gazetenin bâlâsında muharrer olan mahalle gönderilmek üzere mektuplarının zarflarına Frenkçe bilir bir adama yazdırıp gönderirler ve mektuplarında istemezlerse imza dahi koymazlar. Bunun için mektupları yazan kimler olduğu matbaaca dahi bilinemez. Fakat bu misillü imzasız mektuplarda şahsiyâta taalluk eden mesele bulunursa sahibi muayyen ve mutemet olmadığı için onlar tayy olunup fevâid-i umumiyyeye dair olan bahisler neşr olunur.

“Hüda Kâdir’dir, eyler seng-i hârâdan güher peyda”

Biraz zamanlarından beri İstanbul gazetelerinin neşr ü ilan ettikleri teşebbüsât-ı ıslahiye eğer emsâl-i sâbıkası gibi yalnız sözden ibaret olmayıp fiilen dahi mevcut ise Babiâli me’luf olduğu hâb-ı ataletten uyandırılmış ve Yeni Osmanlılar’ın nam ve haysiyeti Babiâli’nin gûş-i müdârâ-mu’tâdına hoş gelen sözlerden olmadığı halde neşriyat-ı hakk-gûyânelerinin bazıları resîde-i mevki-i tesir ve kabul olmuş demek olur.

Bu teşebbüsâtın içinde başlıca iki mesele olup eğer bunların hayz-ı fi ile gelmeleri mümkün olursa vatan ve milletimizin saadet ve selameti için iki büyük temel atılmış olacağından Babiâli’nin himmetine telfik-i dest-i istihsân edecek herkesten evvel Yeni Osmanlılar’dır. Bunlardan biri vaktiyle her nasılsa düşünülmeyerek verilen ecnebi imtiyazlarının ref’i kaziiyesidir.

Babîlî bir vakitten beri bunun istihsâline çabalamakta ve düvel-i mütehâb-beden bir takımının imza-i muvâfakatlarını alıp diğerlerini dahi iknaya çalışmakta olduğu mervî olduğuna ve usul-i muamelât-ı milliye ve iktizâ-yı terakkiyât-ı asriye üzere hak ve salâhiyet dahi kendi tarafında bulunduğu nazaran eğer teşebbüsâtı sıdk-ı azimete makrûn ve rivayet me'mul ve intizâra muvâfık ise mazhar-ı muvaffakiyet olacağı yakinen ümit olunur. Ve çünkü bizim mülkümüzde ticaret ve sınaatin bu vechile inkırâz ve tedennî hâline gelmesi mücerred imtiyazât-ı ecnebiyenin ikâ ettiği bin türlü fenalıkların en başlıcaları olduğundan illetin indifâ'ı eserin zevalini istilzâm ile az zamanda ticaret ve sınaatimizin tarik-i terakkide kat-ı mesâfât-ı külliye edeceği ve bunlarla servet-i milliye'nin bir esas-ı muhkeme rabt olunacağı bi-ıştibâhdır. İkinci mesele dahi fûnun ve maarifin intişâr ve terakkisi için usul-i hâzıra-i tedrisiye'nin daha nâfi bir halde tanzimi Maarif Nezaretinde derdest-i mütâlaa olması ve şimdilik etfâl-ı inâsın talim ve terbiyeleri zımnında yedi adet rüşdiye mektebinin küşâdıyla inâsa lazım olcak kadar Arabî ve Farsî ve ri'yâzî dersleri ve hutût ve nakş talimi ve sıbyan mekteplerindeki etfâl-i zükûr ve inâsın tefrikiyle bunların dahi başkaca bir suret-i matlûbede tedris olunmaları maddeleridir. Bizde şimdiye dek cari olan usul-i talimiye'nin yolsuzluğunu hiçbir âkil-i hamiyetkar inkar edemez ve bu yolsuzluk mebd-i talim olan elifbadan başlayıp bizdeki tahsil icabınca müntehâ-i kemâlât-ı ilmiye addolunan muhtasar-ı müntehâyâ kadar her tabaka-i tedrisiye'de mevcut olduğundan mademki bu nokta-i mühimme devletçe nazar-ı ihtimâma alınmıştır, bu tabakâtın her birisindeki yolsuzluğun azalmasına کافی bir tedbir-i nâfi'in bulunması nezaret-i mezkûrenin uhde-i himmet ve mesuliyetine kalır. Çünkü bizim çocuklar beş altı yaşında mahalle mektebine verilip iki üç sene bir hatim indirdikleri ve bir kaç sene dahi tecvit ile bu hatimler tekrar olunduğu ve beş altı yıllar sülûs ve nesh karaladıkları halde ellerine bir gazete verilse okuyamazlar, iki satır bir tezkire kaleme almak nerede, yazılmış tezkireyi bile çıkaramazlar. Çocuklar da bir tarafa, onları okutan hoca efendilerin içinde gazete ve tezkire okur ve bir kaç satır mektup ve tezkire yazabilir yüzde beş nefere çıkmaz. Halbuki Ermeni ve Rum ve yahudi etfâli mahalle mektebine girdikten altı ay sonra kendi lisanınca gazete ve mektup okumaya ve bir sene sonra kendisi mektup yazmaya başlarlar. İkinci sene mukaddemât-ı hesabiyeden ve üçüncüde coğrafyadan elzem olan ufak tefek şeyleri öğrenirler.

İmdi bizim çocukların fıtrat ve fetanetçe bir eksiklikleri mi vardır ki onlar gibi tahsil-i fevâid edemiyorlar? Hayır, çocuklarda hiç kabahat yoktur; yolsuzluk bilcümle usul-i tahsilindir. Akıl ve fetanetine itimad eden eden bir zat kendini beş altı yaşında farzetsin. Kendini aminlerle mektebe başlat-sınlar, elifbadan bir noktaya ve ondan “elif üstün e, elif isâ i, elif ötür u”ya çıksın, ondan sonra “elif küsun an, elif kesa in, elif kötür un” ve ba’dehu elif bilusun ab, elif bilsâ ib, elif bilötür ub” diye heceye girişsin ve bir nice zaman-lardan sonra hangi lisandan geldiği ve ne demek olduğu bilinmeyen ebced hevveze ve ondan sonra sübhâneke, ettahiyyât ve salavat ve dua-yı kunut ve amentü derslerini Arapça olarak okusun ve ezber etsin. Ve ondan Mushaf-ı Şerif’in hecesine aşağıdan başlayıp yukarıya doğru ders ders çıkadursun ve okuduğundan hiçbir şey anlamasın; yalnız dudu kuşu talim eder gibi ağız-dan bellesin. Nihayet birkaç haitmler indirsın ve bu aralıkta yazı yazmayı dahi öğrenmiş olsun, bakalım hülâsa-i tahsil ne olur. Gayetü’l-gâye harekeli olan Kuran-ı Kerim’i irkilmeksizin dürüst okur vesselam. Bundan ilerisi var mı? Buna zeka ve fetanet ne yapsın? Ama milel-i âhardan yine bu yaştaki bir çocukla onu yanyana getirdiğimize ve bizim çocuğun fetânetini ötekinden ezyed farzettüğümüzde lede’l-imtihan yine bizim çocuk mağlup olur. Çünkü öteki kendi lisanında hem okur hem de yazar; bizim ki sade okur, yazar ama yalnız karalama yazar. Öyle efkârını kağıt üstüne koyamaz. Öteki hesap ve hendese ve coğrafya ve resim ve musiki gibi fenlerin birkaçından birer kaçır mesele olsun bellemiştir. Bizimki kara cümlede bile kara cahil kalır ve öteki fenlerin ismini bile işitmemiştir. İmdi bu hâle bakıp bizim çocuğun fetâneti ötekinden nâkıs mı denilir? Hayır, eğer bizim çocuk da diğeri gibi kolay yolda talim edilseydi bu fenleri belki ötekinden daha güzel bilirdi, lakin zavallıya talim etmediklerinden fetânetçe kendinin mâdûnu olanın yanında mağlup ve mâdûn kalır ve bunlar ileride büyüdüklerinde dahi elbette malumatça ga-lip olan terakki ve tefevvuk eder.

Terbiye-i ahlak hususunda dahi milel-i uhrâ mektepleriyle bizimkile-rin beyninde fark-ı azim vardır. Beyoğlu, Galata, Samatya, Fener gibi sekene-i gayr-i İslamiyesi kesretli olan mahallerde etfâl-i gayrimüslimenin mektebe gideceklerinde ve mektepten çıktıklarında ve bir resm ü ayin gününde etvâr ve hareketlerine ve libâslarına dikkat olunsun. Çocuklar çift çift birbirinin ellerini tutarlar ve diğer ellerinde yemek sepetleri bulunur, usul usul konu-şarak giderler. Ve mekteplerine hiç şamata gürültü işitilmez, falaka değnek

de bulunmaz. Hocalar tek tek okutmayıp takım takım talim eder. Ve resmî ayın günlerinde velev arşını altmış paralık basmadan olsun hepsinin bir renkte birer kaftanları bulunur, onları giyerler büyüklü küçümlü sırasıyla elele giderler. Gelelim bizim mekteplere. Bir sokaktan içeri girilir girilmez orada mektep olduğu anlaşılır, zira erkek ve kız çocuklar karmakarışık bağırıştıklarından inceli kalınlı bir çığlık, bir arbede, bir vâveylâ işitilir. Ara sıra da hoca efendinin sedâ-i muhibbi dahi ötekilerin arasında kulağa gelir. Falaka değnek şakırtısı ve dayak yiyenlerin çığlığı dahi duyulur ve mektepten azad olur olmaz tımarhaneden bir sürü deli boşanmış gibi birbirini ite kaka bir kere sokağa fırlarlar. Onları bu hâlde gören koğandan taşra uğramış bir sürü arı zanneder. Çünkü kimi torba ve kimi yumruk döğüşüne ve gelene geçene ve hususen Hristiyan ve Yahudilere harf-endâzlığa ve edepsizce sözler söylemeğe başlarlar. Ve kimi dahi altı yedi yaşında bulunduğu hâlde ağızındaki çigarıyı savura savura gider. Amin resmlerinde yolda giderken bir mektebin etfâline bakılsa heyetlerinden derece-i intizâm ve terbiyeleri derhâl istidlâl olunur. Zira kimi salta şalvar giyer, kimi setre pantolon, kiminin başında fes, kiminin sarık, kiminde cübbe, kiminde uzun entari ve her birinin renkleri de başka başka. Önlerinde ilahi okunur, arkadaki çocuklar onu dinlemezler; her biri yanındaki ile oynamak ve etrafına bakmak ile meşgul bulunur. Hocalar, halifeler amin yeri geldikçe amin deyin diye bağırışırlar. Velhâsıl bir rezalet alayıdır gider.

Ya o mektep seyri denilen sahra zevkine ne demeli? Bir muzhikin yüzüne kağıttan yüzlük ve postekiden sakal ve köhne hasırdan cübbe geçirirler, paçavradan başına imame ve kavuk yaparlar. Tesbih şeklinde eline bir dizi soğan verirler. Herifi bir uyuz merkebe ters bindirip kuyruğunu eline dizgin gibi verirler. Yanına omuzlarında falaka değnek ve ellerinde kapaktan yapma bir terazi ile çukadar tarzında bir takım hergele de takılır. Bu şekil ile herifi seyir yerinde dolaştırırlar. Satıcılara rast geldikçe istintâk eder ve yatırıp falaka ile döğër, bu oyunun adına “İstanbul efendisi” derler. Yani kaza-yı İstanbul mansab-ı muhtereminde bulunan kudemây-ı eslâf şimdiki şehir emaneti misillü memleketin havâyicine dahi nezaret etmek evvelki zamanlarda mu’tad olduğundan onların esna-i geşt ü güzârda ettikleri harekâtı bu yolda tezyif ve tahkir eder ve buna ulema tarafından hiç itiraz olunmaz. Hükümet dahi müsâid bulunur. Bu maskaralığın tarik-i ilme hakareti mucib olduğu kimsenin hatırına bile gelmez. İşte yılda bir kere etfâl-i mektebi nüzhetgâha

götürürler, orada da eğlence makamında bu rezâli seyrettirirler. Lakin hayf ve sad hayf ki hengâm-ı sabâvet fotoğrafa tabir olunan ve üzerlerinde su-ver-min-aksi sabit olan elvâh-ı şeffafa benzer. Ol esnada görülen evzâ ve ahvâl ve emsâl âyine-i tabiat muntab ve mütemessil olarak ahir-i ömre kadar payidar olur gider. İmdi henüz mektepte iken böyle hilâf-ı edeb muamelât görerek büyüyen insanlar sonra her hangi tarik ve meslekte bulunurlarsa bulunsunlar daima bir nizamsızlık içinde yaşarlar ve sair terbiyeli adamlar gibi intizâm-ı hâl bulamayıp ömürleri rahatsızlıkla geçer. İşte bunun da sebebi terbiyedir.

Etfâle hüsn-i misal göstererek terbiye verecek olan mektep hocaları olduğu hâlde bir kere bunların ahvâline dikkat olunsun; ekseri taşralı olup bir zaman medresede derse çalışmış ve derse hayır etmediğinden terkedip bir vesile ile mektep hocalığına sokuşmuştur. Bunların çoğu harekesiz yazıyı çıkaramaz. Hele coğrafya ve hesap gibi fünün-ı âdiye ve lâzımeden bir mesele dahi bilmez ve belki adlarını bile işitmemiştir. Farzedelim ki şimdi Meclis-i Maarif mektep hocalarını imtihan etmek istese ve yalnız “İngiltere ve Amerika ne demektir” ve “seksen dokuzla doksan altı ne eder” diye sorsa eğer yüz hocadan beşi doğruca cevap verirse taaccüb ve teşekkür olunur. Gazete okumak ve anlamak ve bir şeyi yazabilmek için bu nispette bile adam bulunacağı me'mul olunamaz.

Mahalle mektepleri ve mektep hocaları dahi bir tarafta dursun; Selâtin cumalarında rahle-nişîn-i tedris olan mezun ve mükemmel hoca efendilerin içinde dahi öyle gazete okur ve anlar ve istediği gibi mektup yazabilir zevât yirmide bir veya iki bulunur (Bu nispette yüzde tabir kullanılmaması sâye-i maarif-vâyede dersiâmm efendilerin adedi o raddede olmadığındandır). Bunlardan hangisine bir gazete veya mektup gösterilip “Hoca efendi kerem edip şunu okuyunuz” veyahut “şöyle bir şey kaleme alınız” veyahut “şunu hesap ediniz” denilse “Bizim tevaggulümüz Arabî ile, bunlarla iştiğâlimiz yoktur” cevabını verirler. Garibi odur ki “Mademki tevaggulünüz Arabî ile, bari şunun manasını bize söyleyiniz” denilerek eline bir *el-Cevâib* gazetesi verilse biraz mütâlaadan sonra “Bu Arapça fasih değil, anlaşılıyor” veya “mütâlaa olunmadıkça meal çıkmıyor” gibi bir cevap verirler. O zaman o zata denilse ki “A efendi bir insan-ı mütemeddin için her şeyden evvel lazım olan okuyup yazmaktır. Siz ise yirmi otuz senedir dirsek verip tahsil-i ulum ettik diyor ve ötekini berikini cahil diyerek tahkir ediyorsunuz. Halbuki bir

düşününüz; iki satır bir tezkere yazacak olsanız elinizden gelmiyor ve tâbi olduğunuz devletin ilan ettiği ferman ve evâmiri okuyup anlayamıyorsunuz. Siz nenin alimisiniz? Eğer sizin ilminiz nasara yensürü, mübteda, hayr, istiâre, cinas, kaziyye gibi istilâhât-ı ulumu öğrenip ve geceleri birkaç saatler derse bakmayınca ertesi günü rahlede takrir-i mefhum edememek ve kendi milletinizin lisanını ve nahv ü sarfını bilmemek ve o lisanda okuyup yazmamak maddelerinden ibaret ise bu kadarlık şey iftihâra değmez. Mekteb-i rüşdiyye devam edin; on iki yaşındaki bir çocuk işte bunları bilir. Demektir ki medeniyete hizmet ve menfaat edecek ilimlerde o sizdem alimdir” acaba hoca efendi insaf eder mi? Ancak bizim hoca efendiler mantık okurlar iken bir gizli mesele öğrenirler. O da şudur ki ne zaman hasm-ı behhâsi ilzâmdan âciz olursa “Sus, kafir oldun!” sözünü söyler, müğâlatayı basar, hasmı dahi naçar sükut eder.

Bu kabilden olarak bundan dokuz on sene mukaddem bir vaka olmuştu. Şöyle ki ol esnada *Tercüman-ı Ahvâl* namında bir gazete çıktı. Bunun lisan ve evzâ’ı millet-i Osmaniye’nin muhtaç olduğu esbâb-ı fevz ü saadetin istih-sâlini dâî olmağla, muahharan Yeni Osmanlılar namını hâiz olan zevâtın bazıları bendler yazıp mezkur gazeteye derc ettirirlerdi. Bunlardan ol asırda Mabeyn-i Hümayun hizmet-i kitâbetinde bulunan bir zat dahi “Maarif” unvanıyla bir bend yazıp işbu usul-i tahsiliyenin yolsuzluğundan bahisle gerek mahallât mekteplerinin ve gerek cevâmî derslerinin bir suret-i mazbuta ve muntazamada talim olunması suretinin terviciyle beraber bunun ıslahı Maarif Nezaret-i Celilesinden intizâr olunur diye hatm-i kelim etmişti.² Ol tarihte maarif nazırı bulunan zat bu ifadedden kendine ta’rîz manası çıkarıp şu zikri sebkât eden ulema kıyafetindeki mutaassıblardan dahi bir kaçını kıskırtıp bunu bir mesele-i diniye suretine koydular ve çabalaya çabalaya zavallı gazeteyi on beş gün tatil ile mücâzâta uğrattılar. Eğerçi o zamandan beri mizac ve terbiye-i ilm haylice değişti ise de kıyıda bucakta daha nice mutaassıb cahiller bulunur ki cihanın halinden ve devlet ve milletimizin bulunduğu mevki-i hatarnâktan kat’an haberdar değillerdir. Şimdi usul-i tahsiliye ıslah

2. Söz konusu makale 1861 senesinde *Tercüman-ı Ahvâl*’in 34. sayısında “Maarife dair bend-i mahsustur” başlığıyla yayımlanmıştır ve imzasız olsa da Ziya Paşa’ya ait olduğu kabul edilir. Burda da makalenin müellifinden “Yeni Osmanlılar’dan Mabeyn-i Hümayun hizmet-i kitâbetinde bulunan bir zat” olarak bahsedilmesi açıkça Ziya Paşa’ya işaret etmektedir. Makale üzerine *Tercüman-ı Ahvâl* 12 Mayıs-17 Haziran 1861 tarihleri arasında bir ay kadar tatil edilmiş ve bu olay Türk basın tarihine ilk defa bir gazetenin kapatılması olarak kayda geçmiştir. Detaylar için bkz. DİA “TERCÜMÂN-ı AHVÂL.” (h.n.)

olunacak denildikte bunların kimisi “Çocuklara evvelki gibi elifba okutmayıp Frenkçe okutacaklarmış ve herkesi kafir edeceklermiş” demeye başladılar. Söz uzar, zırlı çığalır.

İşte hükümete bu meselede lazım olan asla bu köftehorlara kulak asmayıp azîmetinde sabit durmaktır. Zira bu bir meseledir ki millet-i İslamiye'nin hayat ve mematı ona mütealliktir. Koca bir milletin selamet ve saadetini istilzâm edecek bir teşebbüs öyle birkaç nâdan-ı bî-izânın laklakası endişesiyle terk ü feda etmek millete ihanet-i uzmâdır.

Etfâl-i nisvân için teşkili tasavvur ve ilan olunan mekteb-i rüşdiyeler ile mahallât mekteplerindeki etfâl-i zekûr ve inâsın tefriki hususlarındaki muhassenât ise zikri sebkât eden mutaasıbların bile nokta-i itiraz koyamayacakları ıslahât-ı nâfiadan olmağla tafsîl-i fezâilî abes görünüyor.

Ancak ancak yine ancak, bu işleri idare-i hâzıradan me'mul edelim mi? Vallahi gözümüz o kadar yılmış ve iyilik diyerek başlanıp da sonu çıkmayan veyahut çıkarsa da tamamıyla me'mulün aksi olarak pek fena bir karara müntic olan nice bin şeyler görülmüş ki bunlarda da bir türlü gönüllere emniyet gelmiyor. Fakat biz millet ve vatanımızın hayr u felâhına müteallik bir rüya dahi görsek zuhuruna intizâr ile birçok zamanlar gönül eğlendirmekle me'luf olduğumuzdan ve bir iki seneden beri Yeni Osmanlılar'ın neşr ettikleri gazetelerde bu meseleler bi'd-defaat mevzu-ı bahs edilmiş olduğundan karîben hüsn-i husûlünü eltâf-ı İlahiye'den istidâ ve intizâr ve “Hüda Ka-dir'dir, eyler seng-i hârâdan güher peydâ” mısra'ını tekrar ederiz.

Reybü'l-menûn

İstanbul'da Hayreddin namında bir vâiz-i keramet-fürûş peyda olmuş ve yazdığı mev'izaların tablakarlığı hizmetini dahi *Terakki* gazetesi deruhte etmiştir. Ancak gazeteler milletin hutebâ-i nasihat-gûyâsı olmağla onlar tarafından işâ'a olunan yanlış malumatın okuyanlara mazarratı olacağından bu misillü aklına geleni yazan gazeteler ağzına geleni söyleyen Ramazan vazilerine benzerler. Mesela Hayreddin imzası ve Prusya unvanıyla *Terakki*'de bir bend görülür ki bazı fıkraları aynıyle derc edilir.

Birinci Fıkra

Prusya'nın şimdiki bulunduğu hâl hakikatte muvakkat ve serîül-zevâl olduğundan devlet bunu bir istinâdgâh-ı kat'î ve kavî ile teyit etmek mecburiyetinde ve hunun tedâbir ve mesâil-i mukteziyesini tedarik ihtiyacındadır ki bu müddeâmın

shatine kani olmak için Prusya devletini terkiib eden azanın ihtilâf ve bî-karar olmasına atf-ı nazar etmek kâfidir zannederim.

Hayır! Sizin bu zannınız gayet yanlıştır, çünkü Almanya'da Katolik gayet nadir bulunup cümle ahali mezhepçe Protestan ve milletçe Alman ve hem-meşrep ve hem-lisan olduklarından onu terkip eden azanın ne ihtilâfı ve ne de bî-kararı olması kimsenin hatırına gelmez.

İkinci Fıkra

Prusya'nın Rusya ile ittifakı şimdiye kadar pek çok kere politika meraklılarına mucib-i idare-i efkâr ve müstevcib-i itâle-i güftâr olmuş ve bu zu'mun intişârı dahi Katolik taraftarânının Protestan olan Prusya'yı dahi Rusya'nın izmihlâle kabiliyetinde müşterek görmelerinden neşet etmiş ise de hakikat-i madde Prusya'nın Rusya ile ittifakı olmayıp Rusya'nın Prusya'dan ihtirâz üzere bulunmasıdır. Çünkü Rusya ne vakit olsa Prusya'nın taarruzuyla rehîn-i zevâl olacaktır.

Bu fıkranın ibaresi o kadar belîğâne düşmüş ki anlaşılmak derecesinin ilerisinde olduğundan layıkıyla meal çıkaramadık... Katolik taraftarânının Protestan Prusya'yı dahi Rusya'nın izmihlâle kabiliyetinde müşterek görmeleri neden Prusya'nın Rusya ile ittifakına sebep olsun? Katolik taraftarânı tımarhane ashâbı mıdır? "Hakikat-i madde Prusya'nın Rusya ile ittifakı olmayıp Rusya'nın Prusya'dan ihtirâz üzere bulunmasıdır" ne mana götürür? Bunun hakikat-i madde neresinde..? "Çünkü Rusya ne vakit olsa Prusya'nın taarruzuyla rehîn-i zevâl olacaktır" ibaresi keramet kabîlinden ise biz de amin-hân-ı arzu olurduk ama böyle saçma bir duanın kabul olacağında büyük şüphe olunur.

Üçüncü Fıkra

Şimâli Almanya'nın şimdiki hükümet-i gayr-i mütesâviye ile memâlik-i müt-tehîde heyetinde bulunması bilahare bir heyet-i vâhîdeye tahavvül etmesi pek sehil ve cenûbî Almanya ise taha ffuzu ve tecavüzü her halde kavanîni askeriye ve muamelât-ı ticariyece şimâli Almanya ile müttefik ve yekdil olup Avrupa devletlerinin Almanya hükümetleri Prusya himâyesinde olarak ittihâd ederse dünyada birinci devlet olacağını bi'l-mülâhaza bu ittihâdın vukuundan ihtirâz ve o yolda hayliden hayli müşkilât ibraz etmekte olmaları ise piş-i nazar-ı mütâlaaya alınınca Prusya'nın şu hâlde harbe ihtiyaçtan vâreste olamayacağı rütbe-i bedâhete vâsıl olur.

Bu bahis rütbe-i bedâhete vâsıl olmak şöyle dursun o kadar karışık ve karanlıktır ki müellifin ibare-i müşevveşesi ona nispetle gün gibi aşîkar denebilir. Eğer şu kadar sözlerden murâd "Prusya devleti Almanya'nın ekser

hükümet-i muhtelifetü'l-idaresini kendine kalb ü zammedip hayli cesâmet kesbetti ve falan yerler de ilhâk ederse daha büyür ve Avrupa'ya dehşet verir, sair devletler onu bu kadar büyütmeği istemezler ve bir bahane ile onunla harp açıp mağlup eder ve küçültürler" demek ise bu hâl umûr-ı müstakille ve gâibeden olarak böyle rütbe-i bedâhette haber vermek keramete mevkûf olduğundan bizim gibi kühenkârların orada bahs ü münazaraya girişmesi yakışık almaz. Fakat şu kadar deriz ki Prusya'ya harb açmak Fransa'dan başka Avrupa devletlerinden hiçbirinin maksat ve merâmı olmayıp bu hâlin vukuunda dahi harbe ihtiyaç Prusya tarafından evvel ondan muhteriz olan Fransa'ya ait olur.

Dördüncü Fıkra

Prusya'nın şimdiki hâlinde her ne tarafa dönse bir düşmana musâdif olması yani Rusya bedhâh, İsveç bî-huzur, Danimarka hâlâ mütehevvir, Fransa hiddetli, Almanya kararsız bulunmaları mutlaka Prusya'yı böyle bir hâlden kurtulmak mecburiyetinde bulunduracaktır, velev Avrupa'nın başına bir harb-i umumî beliyesi intâc etse bile.

Rusya niçin bedhâh, İsveç neden bî-huzur olsun; Danimarka mütehevvir denileceğine mütehayyir ve birgün ben de ejderin ağzına gideceğim diye lertzân denilse daha şâyân olur. Fransa yalnız hiddetli değil, Prusya kendisini aldatıp büyüdüğünden ve adeta kuvvetçe kendine mukabele hâline girdikten mütelâşî ve Ren nehrine kadar Fransa memâlikini tevsî'e hâhişgerdir. Almanya kararsız neden olsun ki? Bir takımı Prusya'ya inzimâm ile kararlaştı ve pekala birleşti. Yalnız Avusturya idaresinde kalan Almanlar bu arzu-yı millîye nâil olmak için kararsız bulunuyorlar. İmdi bu hâlin nesi var ki Prusya ondan kurtulmak mecburiyetinde bulunsun? Prusya istediği şikâ- rı avlayıp hazmetti; şimdilik ona dokunmazlarsa hiç kımıldamak niyetinde bile değildir. Zira kımıldamak hazimesine halel verir.

Beşinci Fıkra

Almanlar alemde birinci derecede gemicilik ile müştehir adamlar olduğundan Prusya'nın ihtiyacât-ı sahihasından birisi dahi vikâye-i şevketi için kuvve-i bahriyesinin bir hadd-i kemâle isâli maddesi olup bu ise evvel-be-evvel sahilinin biraz daha tevsî'ine vâbestedir ve Prusya'nın şimdi memâlik-i sahiliyesi pek az olduğu hâlde sefâin-i ticariyesi üçüncü mertebede ve Fransa tüccar gemilerine fâik bir derecede olmasına nazaran Almanların fûnun-ı bahriyede olan maharetleri icabınca tevsî-i sevâhil emeli hâsıl olur ise lâbüd Prusya devleti bahren dahi galibi-

yet-i kâmilede bulunacağı mertebe-i sübûta peyvestedir. Bu hâlde Prusya Felemenk'i kabze-i tasarrufa almak hırs ve tamahından feragat etmez ve Felemenk'in iltihâtı ise ahalisi Alman ve kar-dân olduklarından Almanya'nın Bahr-i Baltık'ta tevsî-i müstemlekâtıyla mükemmel bir kuvve-i bahriyeye mülkiyet ve sonra da istediği hem-civarına tasallut ve galibiyetinden başka netice vermez.

Almanların birinci derecede gemicilik ile müstehir oldukları işte şimdi bu zattan öğrenildi. Birinci derecede İngilizlerin ikinci derecede Amerikalıların üçüncü mertebede Fransızların gemicilikle şöretleri malum olup lakin Almanların Baltık sevâhilindeki cüz'î kuvvet-i bahriyesiyle funun-ı bahriyede maharetleri bu ana kadar işitilmemiş idi. Ve Prusya Felemenk'i kabze-i tasarrufuna almak hırs ve tama'ından el-hâletü hâzihi feragat etmiş mi ki tevsî-i sevâhil emeli hâsıl olursa ve kendisi (güya berren galibiyet-i kâmilede bulunmuş gibi) bahren dahi galibiyet-i kâmilede bulunursa o tama'ından feragat etmeyeceği anlaşılın? "Ve Felemenk'in iltihâkı yalnız Bahr-i Baltık'ta tevsî-i müstemlekâtıyla mükemmel bir kuvve-i bahriyeye mâlikiyet ve sonradan istediği hem-civarına tasallut ve galibiyetten başka bir netice vermez" demenin manası nedir? Felemenk'in iltihâkı Bahr-i Baltık'ta tevsî-i müstemlekât demektir; elbette onunla beraber bir kuvve-i bahriyeye mâlikiyet dahi husûle gelir. Bunların vücud-i farziyelerinin tahakkuk-ı vukuunda hemen hem-civarına tasallut neden icab etsin ve galibiyet neden istifhâm olunsun?

Altıncı Fıkra

İşte Prusya'nın Felemenk'i ve Fransa'nın Belçika'yı istila efkârında sebâtla- rı elbette beyne'l-tarafeyn mucib-i harb ü cidâl ve muzafferiyet gençliği münasebe- tiyle Prusya tarafında görünmek ağıleb-i ihtimal ise de âhirül-emr yine Felemenk Prusya'nın ve Belçika Fransa'nın yedd-i tasarruflarında kalıp iş müntic-i sulh ü vifâk olur.

Hele mülheme-i vicdaniyeden istihrâc olunan şu haber-i gaybî için hiç diyecek yoktur. Hayreddin galiba Prusya başvekili Bismarck ile gizlice muhâbereler ediyor ve Fransa İmparatoruna dahi münasebet-i mahremânesi olduğu anlaşılır. Hayreddin eğer Devlet-i Aliyye'ye ve belki bütün Avrupa'ya bir büyük iyilik etmek isterse şu iki zata söz anlatmağa himmet buyursun. Birisi Felemenk'i alsın çekilsin, öteki de Belçika'yı yutsun, sesini çıkarmasın. Öyle Armstrong topları ve Chassepot tüfenkleri gürültüsü ile alemleri ürküt- mek ve cihanın muamelât-ı ticaretine hâlel ve sekte getirmek layık değildir.

Bundan başka Hayreddin "Rusya" unvanıyla yine Terakki'ye yazdığı

bir bendde Prusya'nın Rusya'ya düşman-ı tabii olduğunu iddia eder, lakin ortaya bir sebab-i adâvet komaz. Yoksa hasım hısım bir imlada yazıldığından adâvete bâis beyinlerindeki karâbet-i sıhriye midir? Yahut Prusya'nın İstanbul'u ele geçirmek ve Rusya'nın da Felemenk'i ve Avusturya'nın Almanya cihetlerini istila etmek gibi birer niyet-i muzırralarından mı neşet ediyor?

Velhâsıl bu zâtın imzasıyla mukaddemleri *Courrier d'Orient* gazetesinde Fransızca olarak bazı düzgün bendler görülüp kendinin ilm ü vukûfuna delil tutulur iken Türkçe'ye başladığından sırtındaki arslan postu soyulup mâhiyeti meydana çıktı. Artık o Fransızca bendleri yazan her kim ise emeğini helal etsin ve *Terakki* gazetesi dahi böyle harmühre-fürûşluğuyla beraber kendisini tellâl-ı maarif zannetsin dursun.

[Havâdis-i müteferrika]

Sırbistan idaresi bir zamandan beri ayak patırtısı ile haksız hak kazanmağa ve senelerce kanlar dökülerek ve nice bin canlar telef olarak feth olunmuş olan kaleleri bir söz ile almağa alışıp birgün bir vesile ile Bosna kıtasını dahi zamîme-i mülkü etmek ümidine düşmüş ve birkaç sene vardır ki küçük Azornik kıtasının dahi Sırbistan'dan ma'dud olması iddiasıyla Belgrad ve sair kılâ-i mütecâvirenin tahliye ve terk olundukları gibi buranın dahi Sırbistan'a terki davasına kalkışmış idi. Lakin müddet-i vefîreden beri Bosna'da vali bulunan Osman Paşa'nın o havâli ahvâline vukûf-ı kâmilî olduğundan ve hususıyla zikrolunan Azornik kıtası dahi elden çıkacak olursa Bosna ikliminin giriftâr olacağı muhâtarayı herkesten âlâ bildiğinden her ne zaman Babiâli bu meseleden dolayı tazyik olursa Bosna'dan istiş'âr-ı keyfiyet eder ve Osman Paşa tarafından aldığı cevapnameler üzerine muhâtara-i âtiyeden ürküp hâl-i meseleyi ileriye ta'lik eylerdi. Sırp idaresi Babiâli'nin vehm ü cebânetinden emin iken bu işi ötekiler gibi suhûletle becermediğinden müteaccib ve bunun sebebini mütecessis iken husûl-ı matlaba mani olan Babiâli'nin hamiyeti olmayıp mücerred Osman Paşa'nın ihtarât-ı gayûrânesi olduğunu nasılsa anlamağla bu ümniyeye nâil olmak için evveleminde müşarunileyhin oradan def'i lüzumunu tedbir ve envâ-ı iştikâ ve bahanelerle müşarunileyhin azlini Babiâli'ye teklif etmişti. Bu kere müşarunileyhin azliyle yerine Safvet Paşa'nın tayini İstanbul gazetelerinde görüldüğünden Azornik'in dahi yakında Belgrad ve mülhakatına ilhâk edeceği bi'l-istidlâl teessûf olundu.

*

“Küçük dünyanın küçük adamları” namıyla *Muhibb* gazetesi bir vakitten beri bir tuhaf hikayeye başlayıp her nüshasının birkaç sahifesini ondaki garâibât-ı ahvâl ile lebrîz ü melâl etmektedir. Büyük dünyanın içinde cereyan eden yolsuzluklara nispetle küçük dünyanın idaresi gayet yolunda ve hemen oraya gitmek arzu olunacak bir hâlde bulunduğundan hikayenin letâfetine hiç diyecek yoktur. Fakat elbette küçük dünyanın her şeyi büyüğe nispetle küçük ve gayet muntazam olacağına ve orada dahi böyle gazeteler bulunacağına ve *Muhibb* dahi sair gazetelerin küçüğü olduğuna nazaran yakında oradaki refiklerine iltihâk eyleyeceği pek me'muldür.

*

İlan-ı mahsus³

Kemal

3. 50. sayının başındaki ilan ile aynıdır.

Tuz inhisârı¹

Eğer eşyadaki kıymet nev-i insanın ihtiyacı nispetinde olsaydı şüphe-sizdir ki su ve tuz denilen cevherler altın ve mücevherden ziyade muteber olurdu. Zira altın ve mücevher maddeten insanın hayatına hizmet edemez; onların kıymet ve itibarları mücerred nedret ve letâfetlerinden nâşîdir. Ama su ve tuz insanın ve insan ile müteayyîş olan nev-i hayvanın mâyeü'l-hayatı olmağla onlara ihtiyaç altın ve mücevherden daha akdem ve ezyeddir. İnsan ekmeksiz yaşayabilir; eti tuzlar pişirir, sebzeyi su ve tuz ile kaynatır geçinir. İnsan etsiz de muammer olur; ekmeği ve sebzeyi tuzla pişirip ve ekmeği ve soğan ve sarımsağı tuza batırıp yer, suyu içer, yaşar. Lakin susuz ve tuzsuz ekmek ve et ve sebze yiyemez. Kezalik bir adamın altını ve mücevheri olmadı-ğı hâlde suyu ve tuzu oldukça hayatını muhâfaza eder. Fakat altın ve mücevheri olan bir kimsenin suyu ve tuzu olmazsa lezzet-i hayattan mütena'im olamaz, çünkü altın ve mücevher ekl olunamaz. Eğer altın ve mücevher gibi su ve tuz dahi cevâhir-i nâdireden olaydı uğrunca altın verip satın almağa ihtiyaç olurdu. Ancak Cenâb-ı Rezzâk-ı bî-minnetin şükründe âciz olduğumuz eltâf-ı lâtuhsâsından biri de odur ki ibâdına rahmeten böyle bir cevher-i muhtâcun-aleyhi cevâhir-i saire gibi nedretle halk etmeyip ol derece kesretli yaratmıştır ki kürre-i arz nüfus-ı hayvaniye ile memlû olmuş olsa mevcut olan su ve tuz kifâyet eder ve fazla kalır.

İmdi böyle bir madde-i mâyeü'l-hayatı ibâdullahın iktidarından mah-cûr tutmak ve nedretinden kıymetini tezyid ile halkın ızdırâbından istifade etmek kadar alemde bir zulüm daha olabilir mi? Bir memleketin su mecrâ-larını zapt edip ve çeşmeleri kapatıp her kim su içmek isterse bardağına şu kadar para verecek demek gibi eski tarihlerde ve mesela Firavun ve Yezid ve

¹ Bu makale Ziya Paşa'ya ait olmalıdır. Hem üslubu, hem metin içinde *Terkib-i Bend*'den bir beyit alınması ve hem de tuz inhisarından dolayı Abdülaziz'in halk nezdindeki itibarına zarar gelmesinden dolayı üzüntü ona işaret ediyor. (h.n.)

Haccac gibi namları ilelebed lanetle yâd olunan gaddarların zamanlarında hiç böyle bir zulm ü şetm görülüp işitilmiş mi? Ve bunun aynı olan tuz inhisârı şu yeni asırlara gelince kadar hiçbir diyarda ve hiçbir padişah-ı gaddarın kalemrev-i hükümetinde cari oldu mu? Vâkia nev-i beşerin me'kulât ve melbusâtı üzerinden bir miktar resm ve bac almak bu sitemgâh-ı devrâna gelip giden zaleme-i eslâfın bıraktıkları yadigarlardan olup bir cemiyet-i beşeriyenin hüsn-i idaresini müteahhid olan bir hükümet dahi iktizâ-yı asr ü mevki üzere muhtaç olduğu masârıfı gerek doğrudan doğruya ahalisinden aldığı vergiden ve gerek tedricle ve bi'l-vasıta havâyic-i mütenevviasi üzerinden istifâyâ mecbur bulunmağla o misillü vâridât-ı mülkiyenin, akl ü adle adem-i makrûniyetle beraber, istihsâlinde bir nev ızırâr görülebilir. Ve ol havâyic dahi mâyeü'l-hayat hükmünde olmadığı ve istenilen miktar eşyanın kıymeti nispetiyle mutedil bulunduğu takdirce ne ahalice ifasında sarf-ı mecburiyet ne de istifâsında hükümetçe cebre istihkâk olmayacağından vergi beliiyesinden ehven görülür. Ama tuz ki insan onsuz yaşayamaz, bu mecburiyet ve ihtiyaçtan bir hükümetin intifâ'a çalışmasına hangi akıl ve hikmet ve insaf ve şeriat kâil ve razı olur? Ya ol idare böyle bir zulm-i umumiyi, intifâ kaskına mebnî ihtiyâr ettiği hâlde umduğu kadar menfaate nâil olamadığı veyahut hiç intifâ edemediği sabit ursa ona ne isim takılır? İşte Avrupa devletlerinin bazısında cari olan tuz inhisârı bu iki şıkkın evvelkisine müteallik ve bizim Devlet-i Aliyye'deki inhisâr dahi şıkk-ı sâniye tamamıyla muvâfıktır. Mamafih Avrupa ahalisi hukuk-ı insaniyelerini bir dereceye kadar ellerine geçirmiş ve vesile-i neşr-i efkâr olan matbuâtı kayd-ı inhisârdan az çok kurtarmış olduklarından millet meclislerinde müntehab vekilleri ve matbuat ve mehâkimde alim ve âkilleri ve hatipleri işbu inhisârın lağvı için her bâr feryad ü ısrar etmekte ve bizim devletimizde ise öyle ahalinin hukukunu iddiaya memur ne meclis-i ümmet ve ne de matbuat ve mehâkimde idare-i cariyenin keyf ve hükmüne dokunacak yolda neşr-i efkârâ salâhiyet olmamağla ahalimiz usul-i inhisârın müştemil olduğu her türlü derd ü belayı çekerek ezilmektedirler. Bedîhîdir ki İstanbul'da şehriye yüz, yüz elli bin kuruş maaş alıp mutfakları için kırk elli bin kuruş sarfeden ve hanelerinde ne miktar tuz sarfolunur ve kıyyesi kaçâ alınır bilmeyen ve memâlikin ve ahalinin ahvâl-i sahîhasını görmemiş ve görenleri söyletmemiş ve söyleyen olursa dinlememiş olan ve Devlet-i Aliyye'nin mâlik olduğu mülk-i cesîmî kadife sandalye üzerinde oturarak ve şunun bunun ağrâzın-

dan hâlî olmayan ifâdâtı ve memurîn-i mahalliyenin bin türlü sanat perdele-ri altındaki işârâtı üzerine hükmederek idare olunur zu'm eden devletlülere senede elinin emeğiyle birkaç yüz kuruş kazanabilen ve tuz kıyyesi sekiz on kuruşa olmağla tedarikine muktedir olamayıp tuzsuz ekmek yemeğe veya hut kazancının nısfını tuza vermeğe mecbur olan aceze-i ahalinin hâllerini ve tuzsuzluktan hastalanıp telef olan hayvanâtta dolayî ahaliye ve hazine-i devlete terettüb zararın miktarını anlatmak gayet müşkil ve belki anlatmak murâd edene muzırrdır.

*Onlar ki verir lâf ile dünyaya nizamât,
Bin türlü teseyyüb bulunur hanelerinde²*

mealinin mazharı olan şu zatlar ki akl u fetanet ve kibr ü azametçe feleğe kelek, simurga sinek demeğe tenezzül etmezler, bunlar Fransa'da ve sair bazı mahallerde tuzun taht-ı inhisârda olduğunu ve ondan hazine-i devlete bir hayli faideler ait olduğunu işittiklerinde onlara taklide kıyâm ettiler. Ve bu tedbiri düşünür iken “Çünkü vekilharcın defterine nazaran bizim mutfakta ayda elli kıyye tuz sarfolunur ve beher kıyyesi için beşer paradan altı kuruş on para veriliyor. Şimdi tuzun kıyyesi kırkar paradan olup da elli kuruş verilse bundan ne olur? Kezalik esnaftan ve rençber ve çiftçilerden bir adam dahi bu nispetçe hanesine ayda bir kıyye tuz alacağından kırk para verse nesi eksilir. Halbuki azdan az memâlikimizde otuz milyon nüfus bulunup bunlardan her biri lâakal yılda beş kıyye tuz yeseler ve devâb ve mevâşî içinde tuza muhtaç olanların adedi dahi bu nüfusun sekiz on katına bâliğ olacağına ve beher re's hayvan yılda yüz elli dirhem yarım kıyye tuz yiyeceği cihetle bunların adedi daha lâakal beş yüz milyon farz olursa cümlesinin muhtaç olacağı tuzun miktarı beş altı yüz milyon kıyyeye çıkar ve birer kuruştan altı yüz milyon kuruş ki bir milyon iki yüz bin kese eder. Ya sabun ve revgan-ı zeyt ve revgan-ı sade ve çerviş ve mum ve debâgat fabrikalarıyla tuzlu balık yapanlar için dahi naçar birkaç yüz milyon kıyye tuza ihtiyaç derkâr olduğundan bunlar dahi ilave olunursa tuz hasılatı şüpheşiz bir buçuk ve belki iki milyona varır. Haydi bunun bir iki yüz bin kesesi tuzlaların muhâfazasına ve memurlar maaşına gitsin, yine nasıl olsa azdan az bir buçuk milyon kese artar. Bu da sair vâridâtın nısfından ziyade demektir. Bununla borçlar ödenir, hazine dolar, kimseye de bâr olmaz. Bre aman bundan âlâ tedbir mi olur?”

² Ziya Paşa'nın *Terkib-i Bend*'inden bir beyit. (h.n.)

dediler ve işin ardını önünü saymayarak ve sair yerde bu inhisârın suret-i cereyanı nasıldır ve ondan ne fesatlar, ne fenalıklar tahaddüs etmiştir ve bizim memâlikimiz ne hâldedir, buralarını hiç düşünmediler. Hemen gözlerini kapayıp yürüdüler. Hem de ne zaman bu işi becerdiler? Cennetmekan Sultan Abdülmecid zamanındaki sû-i idareden bütün alemin canı yanmış ve Sultan Abdülaziz Han hazretleri henüz taht-ı saltanata cûlûs etmekle herkes onun himmet ve fetânetinden nice iyilikler intizârında bulundukları bir zamanda idare-i inhisâriyeyi mevki-i icraya getirdiler ve ol padişah-ı masumu bunca milyon halkın bedduasına mazhar ettiler. Zira ahali iyi kötü her icraatı falan sadrazamın falan paşanın rey ve tedbirleriyle olduğunu bilmeyip her şeyi padişahın kendi yapar zu'm ettiklerinden ve bu ana gelince kadar her türlü sû-i idare ile ezilmiş ve yürekleri yanmış olduğu hâlde bu tuz beliiyesi gibi bir zulm-i fâhişe uğramadıklarından ol derece müteessir oldular ki Padişah müşarunileyh hakkında olan hüsn-i efkâr ve itikatları ta o zamandan teden-nî etmeğe başlayıp bugünkü günde o ümitten bütün bütün me'yus oldular.

İşte bizim idare-i hâzıramızın başında bulunan ve Padişahı kendi sadakat ve dirâyatlarıyla vikâye ve himaye davasıyla ikna ve iğfal edip kibir ve nahvetleriyle cihana sığmayan zevât böyle bir şen'îyeyi düşünmeksizin ihtiyâr ile velinimetlerini mazhar-ı inkisâr-ı kibâr u sigâr ettiler (sebepe olanlara lanet). Zira idarede mazbûtiyet olmak için ekser mevkide bulunan tuz madenleri kapatılmağla bir takım memleketlerin ahali uzak yerlerden tuz celbine ve hudut üzerinde ve yakınlarında bulunanlar dahi diyar-ı ecnebiyeden hırsızlama tarikiyle tuz tedarikine muhtaç oldular. Bu sebeple mesela tuzun kıyyesi beş para iken nakliye masrafları ve muhtekirler ticareti munzam olarak beş altı ve bazı yerlerde sekiz on kuruşa çıktı. Aceze-i ahali vûkelâ hezerâtı gibi otuz türlü taam bulamayıp yiyeceği kül ekmeği ile bir parça sebzededen ve aralıkta biraz et lokmasından ibaret ve bunların dahi cüz-i a'zamı tuz olmağla o paha ile tuz tedarikine kudretleri yetişmeyip bi'z-zarûre çoğu tuz yememeği ihtiyâr ettiler ve hayvanlarına ber-mu'tad tuz yediremediler. Halbuki bir adam müddet-i medîde tuz yemezse vücudunda envâ-ı ilel ve eskâm zuhuru derkâr olmağla, türlü hastalıklara uğradılar. Anadolu'nun köylerine bakılsın; vücudu illetten sâlim onda bir kişi bulunmaz. Ekseri Frengi illetine müptelâdır. Kanlarında kuvvet olmadığından nesillerinden gelen çocuklar [...] ve yamru yumru olurlar ve onda biri yirmi yaşına varmaksızın vefat ederler.

Tuz inhisârı müddetinden beri Anadolu'da geşt ü güzâr etmiş olanların meşhududur ki köylere uğranıldıkta fukara çocukları para yerine biraz tuz veriniz diyerek dilenirler. Kırk elli dirhem tuzu köylüler birbirlerine hediye suretiyle gönderirler. Nice kere görülmüştür ki davarlar köylerde haneler etrafında dolaşıp bir murdarlık bulduklarında kelb gibi yalarlar. Nice defa görülmüştür ki at ve develer sahil-i bahre geldiklerinde karınları şişince kadar deniz suyu içler.

Tuz inhisârından beri dikkat olunsun ki sabun ve zeytin yağı ve sade ve çiriş yağları ve mumlar ne kadar fenalaştı, tuzlu balık ne derece paha-ya çıktı. Halbuki Akdeniz adalarıyla Rumeli ve Anadolu sevâhili ahalisinin başlıca maişetleri ve ticaretleri işbu tuzlu balık olduğundan onlar dahi ızdırıp hususunda Anadolu ahalisinden geri kalmadılar. Hatta Girit isyanının ibtidâlarında ahalinin meydana koydukları esbâb-ı şikâyetlerden biri dahi bu inhisâr maddesi idi.

“Bunlar böyle ise de hazine-i devlet o sebeple tasavvur olunan menâfî’i istihsâl etti ya” denilse yine neyse. Hayır, bu da böyle değil. Zira tuz inhisârının ilk senesinden sonra sene-be-sene hasılatı tedennî eyledi ve en ziyade hasılatı iki yüz bin keseyi geçmedi. Şimdilerde yüz elli bin keseye de çıkmaz ve eğer bunun uğrunda edilen masraflar layıkıyla hesap olunsa alınan para ancak ona kifâyet edebilip, hakikatte elde bir şey kalmaz. Velhâsıl bu kadar gürültü, bu kadar arbede ile beraber edilen hayır ürkütülen kurbağaya değmedi ve ileride dahi böyle olacağına şüphe olunmaz. Ama denilirse ki “İşte tuzun fi-i mîrîsi kırk para iken şimdi yirmi paraya indirildi, bundan devlet şu vâridâtın nısfını ahaliye terketti;” evet, vâkıa devlet vâridâtının nısfından mahrum oldu, lakin bundan ahaliye kat’an fâide olmadı. Çünkü usul-i inhisârîye daim oldukça ve her yerdeki tuz madenleri kapalı durup da halk uzak mahallerden tuz celbine ve muhtekirler vesâtetine muhtaç bulundukça hâl yine evvelki hâldir. Gayeti beş kuruşa satılan tuz bu tenezzül-i fiyat sebebiyle dört buçuk kuruşa satılır. İmdi bu fark mıdır, bu inayet midir?

Bizim rey ve itikadımızca bizdeki tuz inhisârından hazine asla mütemetti değildir. Binaenaleyh bunun külliye lağvıyla zaten yıkılmış olan memâlikimizin harâbını mümkün oldukça te’hire sa’y etmek elzemdir. Bu sözümüz evliya-yı umûr hazerâtının meclis-i azamet-penâhlarında mazhar-ı istihfâf olacağını dahi bildiğimiz hâlde meczumumuz olan reyi beyandan fâriğ olmayız. Eğer hakikat-i hâle kesb-i vukûf edilmek murâd olunursa er-

bab-ı iffet ve insaftan mürekkebe bir komisyon teşkil edilsin ve tuzdan sene-be-sene hâsıl olan vâridâtın defâtiriyle beraber masârifinin defterleri dahi oraya verilsin. Ancak bu masrafın içinde memlehalarda istihdam olunan zaptiyeler ile memurlar beyninde cereyan eden muhâberâtın posta ve telgraf ücretleri gibi hazine-i maliyeye ait olan masârifin defâtiri Rûsûmât Emanetinde bulunmadığından bunlar dahi mahallerinden istenilsin, meydana konulup layıkıyla hesap olunsun. O zaman hakikat-i hâl anlaşılır. Ve bir de farzedelim ki vâridât filhakika masârifine tekabül ettikten sonra biraz dahi fazla göstermiş. Bu fazla nihayetü'l-nihaye kırk elli bin keseyi tecavüz etmeyeceğinden bu kadcık bir irad için bunca milyon ahalinin canlarını yakmaktan ve bu kadar insan ve hayvanın telefinden ve bu sebeplerle hazineye irâs-ı mazarrat-ı külliye edilmekten ve Padişaha beyhude beddua ettirmekten ise bu akçenin bütün bütün afv u ihsan olunması elbette bin kat hayırlıdır. Ve bu da hazinenin hâl-i hâzırı icabınca mümkün olamazsa bir daha tuz üzerinden resm alınmayacağına ahali temin edilerek fazla-i bedel umum vergi üzerine zammedilsin. Bu iki suretten evvelkisi ahaliyi ihyâ ve ikincisi memnun ve müteşekkir eder.

*Men ânce şart-ı belâgat bâ tû miguyem
Tû hâh ez suhenem pend gîr u hâh melâl³
[Ziya]*

Reybül-menûn

Takvim-i Vekayi ki devletin resmi gazetesidir, 19 Safer tarihli nüshasında “Postaların lüzumu ve ehemmiyeti” unvanıyla bir mufassal bend derc edip hülâsasında her kavmin tarik-i medeniyetteki terakkisini vesait-i ihtilâtiyesinin derece-i intizâmına nispet ve maarif ve sanayi ve ticaretin bu vesaitle ilerleyeceğine tafsile himmet ettiğinden sonra der ki:

Bir memleketin mertebe-i umran ve saadeti ve sükkân ve ahalisinin ulum ve maarifte derece-i terakkisi hususlarına sıhhati vechile yakîn hâsıl edilmek murâd olundukta o memleketin postalar ile cereyân eden ihtilât ve muhâberâtının yani teâtî olunan mektup ve muharrerâtın miktarına nazar etmek kâfi olur.

Ve her millette bin nefer nüfusun bir sene zarfında aldıkları mekâtib

3. “Ben size belagatin her şartını söyleyeyim / Siz sözlerimden ister nasihat alın ister sıkılın” mealinde Farsça beyit. Sadi Şirazi’nin kasidedelerindendir. (h.n.)

için bir cetvel yapıp bunda İngiltere 1908, İsviçre 1630, Hükumât-ı Müttehi-
de-i Amerika 700, Fransa 699, Prusya 669, Felemenk 452, Belçika 438, Saksonya
413, Bavyera 348, İspanya 274, Hanover 234, Avusturya 155, Portekiz 24, Rus-
ya 23 mektup aldıklarını gösterir. Bizim devlette ise *Takvim*'in kavlince sâye-i
maarif-vâye-i cenab-ı vükelâda hıref ve sanayi ve ticaretin ne suretle vâsıl-ı
ser-men zil-i kemâl ve terakki olduğu medâyihiyle sahifeler imlâ ederken acaba
niçin bu cetvelde bizdeki nüfusun binde hesabıyla senevî aldıkları mekâtibin
miktarını söylemiyor..? Ve bir de mademki vesait-i muhâberâtın tevsî ve teshi-
linde maarif ve sanayi ve ticaretce bu kadar menâfi ve muhasenât olduğunu
ikrâr ve itiraf ediyor, ya İstanbul gibi bir payitaht-ı saltanatda her nasılsa bir
aralık yapıp sonradan esbâb-ı malumeye mebnî ilgâ edilen şehir postalarının
iade ve icrasına dair niçin bir vaad veremiyor? Yoksa şehir postaları o cümleden
müstesnâ mıdır...? Ve yine *Takvim*'in 17 Safer tarihli nüshasında:

*Sâye-i muvaffakiyet-vâye-i hazret-i Padişahide tedbir-i takdir-pesend-i (Âli)
ve ârâ-yı hikmet-edây-ı sâminin âsâr-ı şükran-nisârından olarak Girit cezîresinin
kesbeylediği asayiş-i mehâsin-nümâyiş el-hakk enzâr-ı yâr u ağıyârda sâyeste-i tak-
dir ve sitâyiş olduğu umûr-ı müsellemeden olup şimdiki hâl (mertebe-i ulyâ-yı emn
ü emâna) vâsıl ve istirahat ve emniyet-i umumiye (tamamıyla) hâsıl olduğundan
cezîrenin her şubesinde an-be-an terakkiyât-ı matlûbe ser-nümâ-yı sâhe-i bürûz
olmakta olmasıyla geçen sene zarfında rû'yet olunan deâvî ile mübâyâât ve münâ-
kehâtın miktarını mübeyyin mahallinden tanzim ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye
nezâretine irsâl kılınan cetvel zîver-i sahife-i beyân kılınır.*

diye bir uzun cetvel derc ediyor. Bu cetvelde mahall-i dikkat olan şey-
ler şunlardır:

	Bey'-i Gayrimüslim	Bey'-i Müslim	Şirâ-i Gayrimüslim	Şirâ-i Müslim
Hanya	269.392	1.197.730	415.842-	1.051.280
Kandiye	253.183	0.597.897	365.273	0.485.807
Resmo	018.200	0.103.450	019.080	0.102570
Kisamo	8.485	24.780	029.765	0.003500
	549.260	1.923.857	829.960-	1.643.157

Yani ahali-i İslamiye bir milyon dokuz yüz yirmi üç bin sekiz yüz elli
yedi kuruşluk (3847 kese küsur kuruş eder) emlak satmış ve yine ahali-i İsla-

miye bir milyon altı yüz kırk üç bin yüz elli yedi kuruşluk (3486 kese kûsür kuruştur) emlak satın almış ve ahali-i gayrimüslime beş yüz kırk dokuz bin iki yüz altmış kuruşluk (bin yüz elli dokuz kese kûsür kuruş eder) emlak satmış ve sekiz yüz yirmi dokuz bin dokuz yüz altmış buçuk kuruşluk (bin altı yüz elli dokuz kese kûsür kuruş eder) emlak satın almışlardır. Vâkıa Girit'in nüfus-ı İslamiyesi adetçe ahali-i gayrimüslimenin sûlsü miktarında iseler de emlakın nısfından ziyadesi eyâdi-i İslamiyede bulunduğundan beyne'l-İslam bey' ü şirânın ziyadeliğine taaccüb olunamazsa da satmak almadan ziyade olması ve şu hesabın cümlesi birleştirildikte eyâdi-i İslamiyede bulunan emlaktan 483 kese 400 kuruşluk emlak ahali-i gayrimüslime tasarrufuna geçmiş bulunması mahall-i dikkat ve mütâlaadır. Eğer bu cetvel şu hâl ile *Takvim*'in dediği gibi "tedbir-i takdir-pesend-i âli ve ârâ-yı hikmet-edâ-yı sâminin âsâr-ı şükran-nisârından olan Girit cezîresinin kesbeylediği asayiş-i mehâsin-nümâyîşe" ve şimdiki hâli "mertebe-i ulyâ-yı emn ü emâna vâsıl ve istirahat ve emniyet-i umumiye tamamıyla hâsıl olarak cezîrenin her şubesinde an-be-an terakkiyât-ı matlûbe-nin ser-nümâ-yı sâhe-i Bürûz olduğuna" delâlet ederse hemen vatanımızın bu misillü esbâb-ı terakki ve mamuriyetten masûniyeti eltâf-ı samedâniyeden istidâ olunur.

Bunlar böyle ise de *Takvim* bazı kere de hakkı söyler, fakat idare-i hâzıra onları okuyup kesb-i intibâh etmezse şamarlayıp okutmak da zavallının elinden gelmez. Mesela 21 Safer tarihli nüshasında "Avusturya devletinin ahvâl-i hâzırası" unvanıyla *Times*'dan nakl ile bir bend yazıp, onda yirmi seneden beri Avrupa'nın inkılâbâtından bahsettiği sırada bunlardan biri dahi Avusturya devletinin usul-i serbestîyi kabul ve ittihâz etmesi maddesi olduğunu ve şu hâl-i mehâsin-iştimal ahd-i hükümetlerinin evâilindeki usul-i idarenin yolsuz olduğunu teslim ve itiraf etmiş olan Avusturya imparatorunun fart-ı dirâyet ve kiyâsetlerini takdire bir vesile olup gerek devlet-i müşaruni-leyha vükelâsının ve gerek tebaasının hareket-i akilânesi mazbut-ı sahâif-i tevârih olmaya sezâ olduğunu ve Viyana'da fark-ı mütezâdde meyânesinde mevcut olan efkâr-ı mübâyenet birkaç seneden beri mübeddel-i hüsn-amîziş ve ülfet olduğundan cânib-i hükümetten imtiyazât i'tâ ve ıslahat icra olundukça ızhâr-ı alâim-i memnuniyet etmekte olduklarını ve üç sene mukaddem Avusturya'nın kuvve-i askeriyesi münhezim olmuş ve payitahtı düçâr-ı tehlike olup ecnebi bir devlet müdahalesinden kurtulmuş ve İtalya'da bulunan memâliki bütün bütün elden gitmiş ve Macaristan muâvenetten im-

tinâ eylemekte bulunmuş ve hazinede akçe kalmamış, velhâsıl ezher cihet nizamsızlık rûnümün olmuş ve irad ile masârif meyânesinde olan açık beş milyon liraya varmış iken bu hâller bi'l-külliye zâil olduktan fazla, mezkur açık dahi üç yüz bin lira raddelerine tenzil etmiş idüğünü ve işte Avusturya devletinin ıslah-ı ahvâl-i mülkiye ve maliyeye muvaffak olması “usul-i idaresini tebdil etmesinden neşet eylediğini” tafsilat ve fûrûâtıyla nakleder. Bir devletin ve hususuyla idare-i hâzıra altında bulunan bizdeki bir hükümetin lisan-ı resmîsi olan bir gazeteden bundan ziyâde fedakarlık umulmaz. Lakin sevk-i hamiyetle devletin idare-i mültezimesi hilâfında bulunan bir idareyi takdirden dolayı bu bendin muharririne bir mesuliyet teveccüh etmezse Babîâli hakkındaki sû-i zanlar bayağı tenzil etmeğe başlar. Ah *Takvim* ah, senin sahifelerinin bu misillü umûr-ı nâfia ile memlû olduğunu ve şu dilenci dularının ve elfâz-ı rezile-i müdâhene ve müdârânın külliye def'i mümkün olmazsa da bari biraz seyrekleştğini ne vakit göreceğiz? Ve bir nüshanıza da “zat-ı dirâyet-simât-i cenâb-ı mülûkâne şimdiye kadar cereyân eden usul-i idarenin yolsuz olduğunu idrak edip usul-i serbestî ve hürriyetin icrasını iltizâm ve buna mâni olan birkaç harîs-i ikbâl ve istiklalin def'ine kıyâm etti ve bu sebeple idarenin her şubesinde ıslahat-ı sahîha (şimdiki gibi sûrî değil) ifa olunup hazinenin beher sene açığı olan bir buçuk milyon kese kapandı ve efkâr-ı mütehâlife-i milel-i tâbia mübeddel-i ittihâd ve ittifâk oldu ve Millet Meclisi küşâdında padişahımız şöyle bir nutk-ı hümayun irâd eyledi” gibi hayat-bahş-ı kulûb-ı erbab-ı himmet olacak makaleleri ne zaman okuyacağız? Eyvah ki vakitler geçiyor...

Hâtıra zeyli

Yeni Osmanlılardan bir zat tarafından matbaamıza gönderilip gazetemize derc edilmekte olan hâtıraların mâbâdıdır.

Mösyö Guruk namında Almanyalı bir simsar mesele-i sâbıkanın zuhurunda düvel-i muâvine orduları için hayvanât mübâyaaı zımında Amasya'ya gider ve o yüzden bir hayli akçe kazanıp ve Amasya'nın ta'rizât-ı ecnebiye ile henüz bikri bozulmamış olduğunu ve ahalisinin cehl ü gaffletini görüp orada ikameti ihtiyâr eder. Çünkü Amasya ahalisinin cümlesi bağcıdır; ipek tutarlar, onunla taayyüş ederler. İpek emek istemediğinden bağcının işi yılda bir kere bağı beller ve baharda nehrin suyundan su erer ve bağının vüs'atine göre kırk elli dirhem böcek tohumu alıp çıkarır. Vel-

hâsıl elli, elli iki gün zarfında talihi yardım ederse şu kadarcık zahmet ve bir iki yüz kuruş sermaye ile sekiz on bin kuruş kazanır ve böcek uymazsa elleri bögüründe kalıp gelecek seneye kadar faizle borç alıp geçinir. İpek ise her sene uygun olmayıp bir iki defa düzgün giderse bir iki sene de bozuk gittiğinden ve halk bundan başka sanat ve ticaret bilmediklerinden uyan senelerde kazandıklarını uymayan senelerde ettikleri borca verip, ellerinde bir şey kalmaz. Ve memlekette ashâb-ı servet nadir olarak, akçe ikrâz eden sofî-i mütedeyyin suretindeki melunlar ise ikrâz-ı meblağda arkalarındaki kürk üzerine hemen devr-i şer'î icrasıyla güya meseleyi şer'e tatbik ederek ve birkaç ayda bir kere senet değiştirerek yüzde yirmi beş otuza ikrâz ettiklerinden ahalinin ekseri borç ve faiz altında ezilip ve akıbet hanesini ve bağını satarak borca verip mahv u perişan olurlar. Amasya sapa bir mahalde olmağla devletin nazarında kat'an ehemmiyeti olmayıp oraya tayin olunan memurlar dahi aşağı koşudan yani Salih Paşa, Arif Paşa, atabek gibi hiçbir işe yaramadığı hâlde taayyüşleri devletin boynuna borç zannolunan acezeden intihâb olduğundan orası memâlik-i sâire-i Devlet-i Aliyye'den hariç bir daire-i garîbede bulunur. Ve her zamanda vücûh-ı memleket iki üç fırkaya münkasım olarak devletin vâridâtını yağma ve ahali hakkında her türlü zulm ü cefayı bî-pervâ icra ederler. Mutasarrıf olanlar dahi bunlardan galip olan fırka ile ittihâd etmedikçe orada ikamet edemez.

Salifü'l-isim Mösyö Guruk Amasya'nın bu hâlâtını güzelce nazar-ı im'ândan geçirip orada bir arsa-i vâsia alır, üzerine bir muntazam hane bina ve diğer bir arsa-i cesîmede dahi gayet mükemmel Avrupa kârı bir ipek fabrikası ve bir un değirmeni inşa eder. Bunlarla beraber faizciliğe dahi başlayıp, öteki sofî murâbahacıardan ehven şartla ikrâz etmekle bağcılarının bir çoğunu kendine medyun kılar. Vakt-i mahsülde dahi kendisiyle rekabet edecek diğer bir alıcı olmamağla kozanın fiat ve râyicini istediği gibi indirip kaldırır ve gerek satın aldığı ve gerek kendinin ikrâz ettiği akçelere bedel zapt ve temellük ettiği müteaddid bağlarından hâsıl ettiği kozaların bir takımını revâcına göre aynen ve birtakımını fabrikasında çektirerek mamûlen Avrupa'ya sevk ile çarh-ı ticaretin mihverini yoluna kor. Ve bir aralık Prusya Sefâretinden el tutarak her nasılsa Prusya devleti konsolosu vekâletini ele geçirir ve hanesinin bahçesine elli arşın irtifâ'ında bir koca sancak direği diker ve Prusya bandırasını hükûmet konağına karşı mevc-nümâ-yı dehşet eder. Ve ondan sonra memleketin idare-i mülkiyesine dahi müdahaleye başlar. İstedliğini

hapsettirir, dilediğini hapisten kurtarır; sefârete şikâyet havfıyla mutasarrıflar sesini bile çıkaramaz. Velhâsıl Mösyö Guruk yedi sekiz sene zarfında yedi sekiz bin kese para kazanır, birkaç bin keselik emlak sahibi olur, mutasarrıflara hükmeder. Nihayet yetmiş sekiz senesinde kendi vefat edip iki kızı kalır. Onlardan biri yirmi yirmi beş yaşında bir Almanyalı ile tezvic eder ve konsolosluk onun namına tecdid olunur. Müteveffânın yerine şimdi o kâimdir. Halbuki Amasya'da değil, Samsun ve Sivas ve Bozok gibi etrafında bulunan sancaklarda bile Prusya tebaasından ferd-i vâhid yoktur. Yine bu kabildendir ki Selanik sancağını mâhut Mösyö Jak bezirgan istila edip milyonlara mâlik oldu. Yine bu zümredendir ki Manisa sancağı Baltacı familyasının taht-ı temellüklerine girdi.

Lakin taşralarda ecnebiler bu işleri görürken İstanbul'daki sefâret takımları boş durmadılar. Pizaniler, Şaferler, Otreler, Dölaportlar, Mayerlerden her biri bir sefir-i murahhas tarzında hariciye nazırlarına hükmettiler. Bayağı bir adama söylenmesinden hicap olunacak sözleri sadrazamların yüzlerine karşı söylediler. Onunla beraber yine her işlerini istedikleri yolda yürütüp milyonlar kazandılar, murassa kutular ve elmaslı çiçekler ve hane ve yalı gibi atâyâ ve hedâyâ yine başka. Bu tercümanlar Babiâli'nin nezaket-i miskinânesi sayesinde öyle büyük işler becerdiler ki mensub oldukları devletler nezdinde bile kesb-i ehemmiyet ettiler. Sefir olanlar değişip bunlar damızlık gibi yerlerinde kaldılar. Her yeni gelen sefire galebe ile kendi menfaatleri yolunda ders okuttular ve kullandılar. Babiâli dahi bunların nüfuzuna ezher cihet yardım etmekle tarafeyn yekdiğerinin menâfi'i için cemile-i mukabele göstererek elyevm şu görülen dolab-ı mefsedet-i kurdular. Bu sebeptendir ki Avrupa devletleri şarkın ahvâl-i sahîhasından haberdar olmayıp, kendilerine vâsıl olan malumat yalnız sefirlerinin îşârâtından ve o îşârât dahi Babiâli'nin talimiyle zikrolunan tercümanların ilkââtından ibaret olmağla şarka dair her ne zaman bir mesele zuhur etse Devlet-i Aliyye'nin hilâf-ı menfaatine olarak tesviye-pezir oldu. Memleketeyn, Sırbistan, Karadağ devletten birer cüz iken ayrıldılar. Cidde ve Şam ve Girit meseleleri devletin şan u namusunu mahveden birer yolda bitirildi. Lakin bu dolap öyle muntazam surette kurulmuştur ki süferâ-yı ecnebiyeden birisi bu dakikaya vâkif olup da hakikat-i hâli meydana koymak ve tercüman-ı daimîsini def etmek istese Babiâli tercümana sahâbet edip sefirin azlını istihsâl edince kadar çabalar veyahut bu niyetinden feragat ettirir. Nitekim İngiltere sefiri Lord Redcliffe [Stratford Canning]

bi'd-defaat İstanbul'da sefâretle bulunmağla, son memuriyetinde sefâret baş tercümanı Pizani'nin def'ine kalkıştı. Lakin Babiâli Pizani'yi istishâb edip her ne yaptı ise yaptı Lord Redcliff'i azlettirdi, Pizani yerinde kaldı, dolap yine döndü. Kezalik Fransa sefiri Mösyö Bourée dahi baş tercüman Mösyö Otre'nin sefâret müsteşarlığına irtikâsından ve ahvâl-i sâbıkasına vukûfundan nâşi def'ine teşebbüs etti; yine Babiâli Otre'nin hüsn-i hâline şehâdet edip ibkâsını istedi. Ol tarihte Fransa hariciye nazırı bulunan Mösyö Moustier dahi mukaddemce İstanbul sefâretinde iken cihât-ı malumeden dolayı Otre'nin minnettarı olduğundan Babiâli'nin bu arzusunu tervic ile Mösyö Otre yerinde kaldı. Mösyö Bourée'ye dahi onunla hoş geçinmesi için tenbihât gönderildi; yine dolabın seyrine hâlel gelmedi. Velhâsıl bu tercümanların Babiâli nezdinde nüfuz ve itibarları bir hadde bâliğ oldu ki gelen sefirler iş görmek için sahihan onların verdikleri nasihat ve talimat üzerine harekete mecbur ve onlar dahi Babiâli'nin eltâf ve müsâadâtıyla meclub ve meshur olmalarıyla, hakikate Avrupa'nın kilit-i politikasının anahtarı Babiâli'nin elinde gibi iken bu iktidar devletin politikaca menâfi'ine sarf olunacak yerde vükelânın yekdiğeri aleyhinde kullandıkları entrikalara hasr edildi ve devletçe meselelerin her biri birçok hukuk izâesiyle rezilâne karar-pezîr oldu. Ve Avrupa devletleri dahi her hususta hareketlerini sefâretlerinden aldıkları malumata tatbik ettiklerinden her çıkan meselede işi ters tarafından tuttular ve yanlış malumat üzerine yanlış yürüdüler. Hatta bu yanlışlık gide gide mesele-i şar-kiyeyi doğurdu ve hall ü idrakinde Avrupa diplomatlarına acz ü hayret verdi. Ancak bu oyunlar Fransa ve İngiltere ve Avusturya sefâretlerinde oynanırken Rusya ve Yunan sefâretleri o yola gitmeyip, Rusya tahrik-i efkâr politikasında ve Yunan dahi Akdeniz adalarında teksir-i tebaa ve neşr-i efkâr-ı Yunaniye usulünde musırr ve dâim olarak asmayı gereği gibi işlettiler ve çalışma çalışma Memleketeyn ve Karadağ ve Girit meselelerini meydana getirip onların altından Şark meselesini tevlid eylediler. Ve Devlet-i Aliyye'yi efkâr-ı umumiye de bir meyyit şeklinde gösterip ıslah ve hayatından ye's-i külli verdiler.

Bakiyesi ileride

*

İlan-ı mahsus⁴

Kemal

4. 50. sayının başındaki ilan ile aynıdır. (h.n.)

9 Rebiyülahir 1286
19 Temmuz 1869

Mısır meselesi

Hidiv-i Mısır'ın bu sene Avrupa'ya vuku bulan seyahati üzerine gazetelerde türlü türlü neşriyat-ı garibe görülmekte idi. Yani bu seyahatte Avrupa hükümdarânı Süveyş Cetveli'nin küşâdında bulunmaya davet olunarak düvel-i muazzama ile ayrıca muâhedeler akdedilerek ve hukukça mümkün olamazsa fiilen olsun idareye bir istiklal süsü verilerek istenilirmiş. Ve bu yolda gerek Rusya ve gerek bir müddetten beri Şark meselesini iltizâm etmekte olan Avusturya ile bazı müzâkerât-ı hafiyeye girilmiş hatta *La Turquie*'nin rivayetine göre İstanbul'da bulunan Mısır postahanesinin üzerine Posta-i Şahane gibi bir söz yazdırılmış ve (eğer sahih ise) cevami-i Mısriye'de hutbeyle bile taarruz olunmuş.

İşte bu haller üzerine Babiâli bağteten bulunduğu köşe-i nisyandan baş gösterip Hidivin Avrupaca vuku bulacak kâffe-i teşebbûsâtına birden protesto eylediğini gazeteler yazdılar. Ve birkaç gün sonra zikrolunan protestonun ahkâmı, Mısır'ın politikası bu halde devam ederse Avrupa'nın malumatı munzam olarak verilmiş olan Mehmed Ali Paşa fermanından sonra ne kadar müsâadât gösterilmiş ise kâffesinin keenlemyekün hükmünde tutulacağı tehdidinden ibaret olduğunu beyan ettiler. Ufak tefek hâlâtı ve belki adeta ehemmiyetli vukuatı mümkün olduğu kadar aldırmamak Kapı'nın meşreb-i hamûlanesi iktizâsından iken şimdi bu derece ileri varmasına nazaran demek oluyor ki mesele pek ağırlaşmış ve Mısır'ın idaresinde sahihan iftirak alametleri görünmeğe başlamış; bu temayül ise pek yeni bir şey değildir.

Malum olduğu üzere Mısır'daki idare-i hâzıra zuhur eder etmez makam-ı hilafete bir hulûs-ı mahsusdan tutturarak Zat-ı Şahaneyi Mısır'a davet etmek ve gemiler falanlar ihdâ eylemek ve Kapı'nın her türlü efkâr ve âmâline müsait görünmek ve vergiyi ziyadeleştirmek gibi hallerle Musavve taraflarını zir-i idaresine aldı. Ve Mehmed Ali Paşa'ya verilen fermana mugâ-

yir bir de ferman istihsâl eyledi. Muahharan hükümsüz bir Şura-yı Nevvâb ilanıyla hürriyetperverlik ibrâz ederek Avrupa'da dahi bir makbuliyet kazandı. Hasılı o zamana kadar Fuad Paşa gibi mesned-i inifrâdda mutlaku'l-'inân olan bir müteneffizi iane-i nakd ü vakt ile kola alarak her neye teşebbüs ettiyse cümlesini istihsâl eyledi.

Vakta ki Girit meselesi zuhur etti; onda dahi bir hizmet-i müftehire arz eder yollu cezâyere asker gönderdi. Lakin muahharan çhre-i hakikatten nikâblar mürtefi oldu, yani bu teşebbüsten maksat orayı dahi Yunan'a bedel Mısır'a ilhak ettirmekten ibaret olduğu devletçe sübut buldu; tasavvurun peşine seddler çekildi. Mısır hükümeti dahi garazını icradan meyus olunca askerini iade eyledi; menvî-i zamir bütün bütün zâhire çıktı. İşte o zaman Babiâli'ye ef'al-i sâbıkasından nedamet gelmeye başladı. Bununla beraber yine işin ardı arası kesilmeyerek devlet Girit meselesinden dolayı sahîhan bir muhâtara-i uzmâ içinde iken hükümet-i Misriye Rumların mâhut iskemle kavgası yolunda bir tebdil-i unvan dâiyesine düştü. Bir dereceye kadar tatyib ve bir dereceye kadar terhib ile onu da kazandı. Ama meskubât-ı vâkıa kanaat-bahş olacak mertebeleri tutturamadığından gazetelerde menkul ve devletçe dahi müsbet olduğu üzere rical-i devletten otuz kadar muvazzaf casus tayiniyle İstanbul'un ledünniyat-ı efkâr ü etvârından lüzum gördüklerini tahkik ettikten sonra tebdil-i muâhedât ve tahsil-i istiklal arzusuna başladı. Hatta hırs-ı azamet bu hadlerde dahi kalmayıp Süveys'in küşâdı münasebetiyle Napolyonvari Avrupa'nın hükümdarânını ayağına getirmek ve bu suretle Mısır'ın kudretini Fransa'ya tekabül ettirmek hayalâtından bile ictinâb etmedi. İşte bu derecelere geldi, Babiâli protestoya mecbur oldu.

Şimdi Mısır'ın teşebbüsâtıyla Kapi'nın harekâtı mukayese olunsa birincisinde ne hak bulunur ne de kabiliyet-i icragörülür. İkincisi ise tamamıyla onun aksidir. Mısır'ın teşebbüsâtı haksızdır, çünkü bugün mevcut olan Mısırlılar bir ümmet-i mahsusa değil ümmet-i Osmaniye'nin ekseriyetiyle hem-mezhep, bir çoğuyla hem-lisan, bir takımıyla hem-cins ve umumuyla şerik-i menâfi oldukları için onun bir cüzüdür. Teşebbüs ise ümmetten bir cüzünü ayırmaya tasaddidir ki bedenin bir uzvunu tefrik etmek gibi ayn-ı taaddidir. Haksızdır, çünkü Mısırlılar ayrı bir ümmet farzolunsa dahi reyleri bu surete asla müsait değildir; hükümetin her fiili ise yalnız irade-i umumu icradan ibaret lazım gelir. Haksızdır, çünkü Memâlik-i Osmaniye'nin metbû-ı meşru'u Sultan Abdülaziz olduğundan onun mülkünde vâkı iki der-

ya-i azimin iltikâsı gibi bir temaşa-i garibe hükümdarlar davet olunacak ise onun tarafından olunmalıdır. Ve Mısır'ın ecânible bazı mukâvelâta ihtiyacı var ise yine onun emir veya mezuniyetiyle yapılmalıdır. Yoksa Padişahın bazı imtiyaz ile taht-ı tâbiyyetinde bulunan ve daima ondan kurtulmaya çalışan bir vali veya Hidivin düvel-i ecnebiye ile ayrıca böyle muamelât-ı resmiyeye girişmesi dünyada hiçbir kaideye göre caiz olamaz. Kâbil-i icra değildir, zira Mısır'a istiklal verilince Devlet-i Aliyye'nin muahedât-ı mevcude ile umum Avrupa'nın nezdinde musaddak olan tamamiyet-i mülkiyesine hâlel gelmek ve bu halde ise düvel-i mütemeddine muhâfazasına mecbur oldukları hukuk-ı ümem ahkâmını nakz etmek lazım gelir. Kâbil-i icra değildir, zira [...] ehemmiyeti akçe ile bohça ile istihsâl olunabilecek derecelerden bâlâdır. İş nihayet silaha dayanır ve bu ise alemde saadet-i hâlin ruhu itibar olunan asayiş ihlal edeceğinden Avrupa nazarında bir darbe-i muhlike addolunur. Kâbil-i icra değildir, zira Devlet-i Aliyye'nin tefrik-i âzâsına kim kıyam etse Avrupa'nın ekseriyetini karşısında hazır silah bulur. Haritayı şekli-diğere taklib ile içinde bir iki renk daha peyda etmek öyle pergar gibi öteye beriye dolaşivermekle olmaz; nehirler kadar kanlar dökülmeye tevakkuf eder. Memâlik-i Osmaniye'nin tamamiyeti ise muvâzene-i hâziranın kuvve-i muaddilesi addolunmuştur. Kâbil-i icra değildir, zira biçare fellahların bâr-ı tekâlif ve işkence-i tazyik altında ezildikçe ettikleri feryad-ı şikayet Avrupa'nın her tarafına yayılmış olduğundan efkâr-ı umumiye hükümet-ı Mısıriye'den nefret etmiştir. Kâbil-i icra değildir, zira Avrupa karışmadığı halde Mısır'ın bizimle kuvveti nisbet olunursa arada pek büyük eser-i tefâvüt görünür. Bugün ise oranın zimâm-ı idaresine Mehmed Ali ve silah-ı satvetine İbrahim Paşa tasarruf etmiyor. Avrupa'da mahsus memurlarla yaptırılan esliha-i cedîde bir Nizip muhârebesi daha meydana çıkaramaz. Bizim de şişhaneli toplanımız var, bizim de iğneli tüfenklerimiz var. Mısır askerinin satvet ve şecaati ise Girit'te tecrübe olunmuştur.

Devletin hareketine gelince, bunda olan hakkı asla inkar kabul etmez. Avrupa'yı kapı kapı dolaşarak evvela Mısır'ın istiklal araması isyan ve sâniyen bu yolda ta Rusya'ya varıncaya kadar müracaat eylemesi ve düşman-ı tabiîyle ittifak ve sâlisen taraf-ı Padişahîden asla mezuniyet almaksızın hükümdarları davet ve muâhedeleri tebdile kalkışması makam-ı saltanatı bilfiil metbûiyetten iskât hükmünü aldığından devlet hak ve şan ve menfaatinin muhâfazası için nihayet dereceye kadar gitmekte ve Mehmed Ali Paşa fer-

manından sonra olan müsâadâtın kâffesi müdahale-i ecânibden beri olarak Babîâlî'nin ihtiyâr-ı mahsusuyla verilmiş olduğundan gördüğü küfrâna karşı istirdâd-ı nimete kalkışmakta muhtârdır.

Babîâlî'nin harekât-ı vâkiasındaki kabiliyet-i icra ise hiç şüphe götürmez. Birincisi, kuvvet-i tabiiyece Mısır koca Devlet-i Aliyye'ye asla tekabül edemez. Hâl-i hâzırda ise ne farkımız var. Bizde para az onda mefkud, bizde halk azalmış onda mahvolmak derecesine gelmiş. İkincisi, vaktiyle iki dirâyet-i fevkaladenin tesirât-ı tabiiyesine mağlup ve hüsn-i etvârına meclub olarak Osmanlıların sada-yı silahına recezler, *Hamâselerle*¹ mukabele eden Araplar şimdi tamamıyla onun zıddı bir halde bulunduklarından makam-ı hilafetin hareket-i müniciyânesini görünce "Allahu yensur'ûs-sultan"² duasıyla karşı geleceklerinde şüphe yoktur. Üçüncüsü, galebe mümkün olursa bile Mısır'ın ayrılması Devlet-i Aliyye'yi bir kat daha iz'âf ile Rusya'nın muhâcemâtına bir şehrah-ı suhûlet küşâd edeceği için Avrupa buna asla meydan vermez.

Bir de efendinâ icra-i maksada pek münasebetsiz bir zaman ihtiyâr etmiş. Bugün Devlet-i Aliyye Avrupaca o kadar mültezemdir ki Giritliler ve hükümet-i Yunaniye ekser devletlerin mültezemi olan ittihad-ı ümmet dâiyesiyle meydana çıkmışken hükûmât-ı garbiye metâliblerine müsâid olmak şöyle dursun, Rusya bile himayelerine cesaret edemedi. Ve onların Hristiyan olması Avrupa'nın cemiyât-ı Hristiyanîyesine karşı bir tesir hasıl edemedi. Buralarını bunca zamanlardan beri Avrupa'yı dolaşmakta olan Nubar Paşa'nın olsun tahattur etmemesi hakikaten cây-ı istiğrâbdır.

İşte Devlet-i Aliyye şu hareketiyle bari Mısırca olsun hatiât-ı sâbıkasından geçerek bir münasip politika ittihâz etti. Şimdi lazım olan hükümet-i mezkûreyi salâhiyet-i asliyesi dairesinde takyid edinceye kadar sebat göstermektir. Eğer bu sefer de burada izahına hacet görmediğimiz mâhut meclûbiyetlere karşı durulamayıp da yine müsamahaya kaçırılsa ağıleb-i ihtimaldir ki az zaman içinde müşkilât telafisi kabil olamayacak bir hale gelir. (Mekteb-i nedamete uğrayanlar bir dama iki kere düşmek dersinden istifade etmezse ne öğrenir?)

1. *Hamâse Ebû Tenûnâm* tarafından miladi 9. yüzyılda derlenmiş eski Arap şiiri antolojisinin kısa adıdır. *el-Hamâsetü'l-Kübrâ* ve *Divanü'l-Hamâse* adlarıyla da bilinir. (h.n.)

2. "Allah sultana yardım etsin." (h.n.)

Babîâlî'nin politikası

Elimizde mevcut olan *Gülhane Hattı* ve *Islahat Fermanı* ve Şura-yı Devletin küşâdî münasebetiyle irad olunan nutk-ı hümayun bir yere cem olunup da baştan aşağı mütâlâa edilse hükümet her ne kadar hakimiyet-i ahaliye sarâhaten kâil olmamışsa da can ve mal ve namusun emniyetiyle hukuk-i şahsiyeyi ve bilâ-kayd hürriyet-i efrâdî tasdik ve muhâkemâtın aleniyetini ve muvâzene-i maliyenin tedkik-i umumîye arzını kabul eylediği ve mevâidinin mana-i lâzimesinden siyasetçe olan sair ihtiyacâta dahi muvâfakat eylediği anlaşılmak cihetiyle sahîhan terakkiye girilmiştir zannolunur. Bununla beraber devletin derece-i zaaf ve aczine ve halkın mertebe-i zaruret ve meskenetine bakıldıkça eserle müessir beyninde bir zıddiyet-i kâmile görüldüğünden insan bâdi-i nazarda devada zehir hâssiyeti müşahede etmekle adeta devletin hayat-ı âtiyesinden kat-ı ümit eder. Lakin şurası az bir dikkatle anlaşılır ki bu hâle sebep zikrolunan tedâbirin fenalığı değil belki Babîâlî tarafından politikaca iltizâm olunan “muhâfaza-i hâl-i hâzır” mesleğinin sû-i tesiratıdır.

Malum olduğu üzere dünyada her dakika hâl mazi olup gittiği ve müstakbel hâl olup geldiği gibi daima evlad-ı vatan sinnini aldıkça efkâr-ı umumîye tazelenmektedir. Tedbir ile ikdâm ile bu sâika-i tabiiye karşı durmak ise saatin hareketini men veya teşdid ile ömr-i şetâbeti tevkif etmeye veya şebâbî bir anda şeyb hükmüne getirmeye çalışmak kabilindendir. Hiç zamanı ve zaman ile beraber teceddüd şanından olan fikr-i insanı cereyân-ı tabiiyesinden men etmek kâbil olamaz. Evet, dünyada tahavvül zaruridir.

“Rüzgarın önüne düşmeyen adam yorulur.” Dün mevhumâtın sayılan nice hâlâtın bugün hakikat olup meydana çıktığını daima görüyoruz. Hiçbir vakitte eslâfın hâli muâsırına ve muâsırının efâli ahlâfa kanaat-bahş olmamıştır ve olamaz. Çünkü vukûf-ı sarf insanca mevhubât-ı fitriyenin eş-refi olan hâssa-i istikmâle münâfidir.

*Kem tereke'l-evvelu el-âhire*³

Tafsilât-ı meşrûhadan münfehim olduğu üzere muhâfaza-i hâl-i hâzır politikası bir meslek-i gariptir ki dünyada icrası hiç kimseye müyesser olamaz. İşte Babîâlî dahi menâfî-i şahsiye ilcâsından mıdır yoksa bir fikr-i mahsus iktizâsından mıdır, her neden ise bu noktayı idaresinde üssül-harekât ittihâz eyledikten sonra ruhül-vakt olan efkâr-ı umumîye tesirâtını icraya

3. “Evvelkiler kendilerinden sonra gelenlere neler miras bıraktı” mealinde Arapça bir söz. (h.n.)

başlamağla, bulunduğu merkezde sebat kâbil olamayacağını layıkıyla anladı. Mamafih yine kaidesinden ayrılmak istemeyip fakat zaruret gördüğü yerlerde tadilata muvâfakat etti. Ama bu muvâfakatta bir dereceye kadar gitti ki adalet gibi, hıfz-ı hukuk gibi zaman ve mekana tabi olmayan ahvâlde dahi fedakarlıktan kaçınmaz oldu. Bundan ise her galip olan veya galip zannolunan tarafın âmâline mümâşaat etmekten ibaret ve hadd-i zatında muhâfazâ-i hâl-i hâzır yoluna tamamıyla mugâyir bir meslek daha zuhur etti. İşte Devlet-i Aliyye ikisinin beynini bulmak için zaruret üzerine ilan eylediği mevâidi bir zaruret-i mübreme daha görünceye kadar icradan sâkıt tutmak yollarına saptığındandır ki bir girive-i tereddütte mütehayyir kalarak kabilîyât-ı maddiye ve manevîyesine nazaran dünyanın birinci hükümetlerinden olmak lazım gelirken iktidarın tabaka-i süfelâsından bir türlü kurtulamıyor ve elde şeriat gibi kâffe-i kuyudat-ı medeniyeyi cami bir en'âm-ı İlâhi ve rey-i imama müfevvez olan umûrda adalet ve hürriyet üzerine müesses bunca mevâid-i padişahî mevcut iken kaidece hükümdarı bir sanem-i zî-hayat itibarında olan Rusya'nın öşrü kadar mülkümüzde eser-i mamuriyet meydana gelemiyor.

Reşid Paşa'nın ilan ettiği ve mümkün mertebe file getirdiği *Gülhane Hattı*yla teferruatının ahkâmını bir tarafa bırakalım da ta Kırım muhârebesinden beri -ki idare-i hâziranın bütün bütün takarrür ettiği tarihtir- cereyan eden mehâmm-ı umûru ve ihtiyacât-ı siyasiyemizce mevcut olan her türlü kusuru bir kere gözden geçirelim; menşe-i hatâyâ hep o mesleklerin vücud ve ihtilafından ibaret olduğu layıkıyla tebeyyün eder.

Ta'rizden müstağnidir ki Kırım muhârebesi Rusya'nın Devlet-i Aliyye idaresinde bulunan Hristiyanlar için ıslahat istemesinden ve haklarında bir nevi himaye icra etmek arzusunda bulunmasından neşet etmişti. Himaye meselesi Devlet-i Aliyye'yi bitirmek ve Rusya'yı İstanbul'a getirmek hükmünde bulunduğundan düvel-i garbiye bizimle beraber bulundu; şerr-i düşmanı def eyledik. Lakin bununla Hristiyanların ıslah-ı ahvâli bahsi ortadan kalkmadı. Hatta ol bâbda müttefiklerimiz de hasmımızla hem-zebân oldu. Bu halde ise Hristiyanları iz'âc eden hâller sırf hükümetin suistimalâtından ibaret olarak, mağduriyette ise İslam dahi onlarla müşterek olduğundan devletçe umum için esas-ı şeriat ve ahkâm-ı zamaneye mutâbık usul-i hürriyet ilanı ile her tarafı birden hoşnut etmek iktizâ ederken çünkü İslam ağızını açıp bir şey söylemediği cihetle zaruret Hristiyanlardan dolayı Avrupa'yı

memnun etmek cihetine münhasır kaldığından, Babiâli dahi güya şikayet olunan fenalıklar kavânin-i şeriyenin zulmü ve ahlak-ı milliyenin taassubu âsârından olduğunu ima eder yollu yalnız edyân-ı saire ashâbına mahsus olarak mâhut *Islahat Fermanı*'nı i'tâ etti ve Avrupa'ya Hristiyanlar için hukuk-ı siyasiye ve müsâvât-ı kâmile verildiğinden bahseyletti. Halbuki ef'âl-i devlete nezaret etmek ve mezhep bahanesiyle memuriyet ve saire gibi vatanın hiçbir menfaatinden mahrum olmamaktan ibaret olan hukuk-ı siyasiyenin birinci şartı zaten İslam'da dahi mevcut ve ikinci şartı ise Hristiyanlardan bunca süferâ ve sair memurların vücuduyla sabit olduğu üzere evvelden mer'î idi.

Müsâvât bahsine gelince; bundan murâd mahkeme-i adalet karşısında kimsenin mezhep daiyesiyle diğerine tercih edilmemesinden ibaret olduğu ve o dahi usulen devlette mevcut bulunduğu halde onu fiile çıkaracak esbâba müracaat olunmayıp, müsâvât namıyla sunuf-ı ahali beyninde adeta bir tefâvüt peyda edildi. Muamelatta İslâmın görmekte olduğu tahkirler bir tarafa dursun mülkümüzde akvâm-ı saire kendi işlerine kendileri bakarlardı. Rüesâ-yı ruhaniyeleri mesâlih-i dünyeviyede devletle aralarına tavassut ederler. Biçare Müslümanların sekiz onu bir yere gelip de padişaha arzual takdim etmeye bile mezuniyetleri yoktur. İşte bu tefâvütün tevliid ettiği münâfesâtan dolayıdır ki Şam hadisesi vukua gelerek bu kadar muhâtaralar geçirildi, bu kadar canlar mallar telef oldu. Ve o hukuk-ı siyasiyenin âsâr-ı garibesindendir ki mecâlis ve mehâkimde istihkâka bedel her mezhep halkının ve her din ashâbının adetçe tesâvisi aranıyor. Ancak muhakemâtın aleliyeti *Islahat Fermanı* iktizâsından iken hükmü umuma şamil olduğu için icradan sâkıt duruyor. Eğer fiile geldiği var ise şaz nev'indendir.

Paris Muâhededesinden sonra Memleketeyn ahalisi birleşmek dâiyesine kıyam etmişlerdi. Ahde mugâyir olduğu için Babiâli muvâfakat etmedi. Sonra iki taraf dahi Prens Cuza'yı intihâb etti. Ne çare denildi; her memleketin idaresi ayrı olmak şartıyla kabul olundu. Sonra o şart dahi lağvedildi. Yine ne çare denildi; müsaade gösterildi. Sonra müşarunileyhi def ettiler. Yine ne çare denildi; ses çıkarılmadı. Sonra hariçten Prens Şarl'ı [Carol I] getirdiler. Yine ne çare denildi; ona da rıza gösterildi. Karadağ üzerimize silah kaldırdı, defaatle asâkir-i Osmaniye hakkında icra etmediği muamelât-ı vahşiye kalmadı. Cânib-i Babiâli'den ise dağlıların her hareketine olmuş bitmiş nazarıyla bakılarak yalnız bir tarziye ve hâl-i hâzırı muhâfaza-i istikbal için teminat talebiyle iktifâ olundu. Nihayet vukuatın icbârı ve Zat-ı Padişahînin

ısrarıyla üzerlerine varılmak lazım geldi. Yine Avrupa'ya karşı oranın hâl-i hâzırı bozulmayacağı ilan edildi. Ba'de'l-galebe Dağ derununa kaleler yapıldı; Dağlılar hedmini istediler. Bir daha ıslaha müracat olunup da hâl-i hâzıra halel gelmemek için mesulleri is'âf edildi.

Sırpılar bir kere Belgrad'a hücum ettiler. İki kale ile bilâ-bedel ehl-i İslam'ın bunca mal ve emlakını kazandılar. Sonra hâl-i hâzırı değiştirmeye kıyam edeceklerini ima eder yollu bir iltimas ile Belgrad ve civarında bulunan sair kaleyi de aldılar.

Girit meselesi meydana çıktı. Hristiyanlar Cezîreyi Yunan'a iltihak ettirmek istediler. Yunan ise ahd-i mevcuda ve hukuk-ı ümemin hilafına olarak usâta elden gelen iâneği icra eyledi. Ta hazinenin harabiyeti ve Saray-ı Hümayunun şiddeti mukavemet kabil olamayacak derecelere gelinceye kadar şayet bir hadise çıkar da hâl-i hâzırı bozar vahimesiyle hıfz-ı hukuk yolunda bir harekete cesaret olunmadı. Zaruret üzerine ihtiyar olunan muamele-i âhire ise iki üç yıl devam eden beliyyenin hemen bir ayda def-i kâbil olduğunu bilfiil ispat eyledi. Ve yalnız cebel-i Lübnan gibi Girit'in dahi idaresinde kabul olunan bir suret-i istisna da yanımızda kar kaldı.

Mısır'a zaruri zannolunup da icra olunan müsâadât işi bugünkü bulunduğ hâle getirdi. Hâzırı muhâfaza politikasının âsârından olarak Tunus kendi kendine bırakıldı. Boğazına kadar borca battı. Avrupa devletleri bey-ninde garâmeten taksim olunacak derecelere vâsıl oldu.

Ahali hakk-ı hürriyetiyle çekmekte olduğu bâr-ı mazlumiyeti hisse başladığından beş altı senedir herkes idarenin istibdâdından ve kanunun nekâyısından feryad eder durur. Bir taraftan da Avrupa söylenir. Babiâli ise istenilen usul-i meşverete muvâfakat gösterse hâl-i hâzır külliyyen tagayyür edeceğinden çocuk aldatır gibi Şura-yı Ümmet yerine Şura-yı Devleti kâim etmek ister ve buna kendi ihtiyarıyla taşradan aza toplayıp celb eder ki bu suretle ne mebusân-ı ahaliden mürekkeb olmak lazım gelen Şura-yı Ümmet husûle gelir ve ne de fenn-i teşrîde mahareti olanların mecmuu olmak iktizâ eden Şura-yı Devlet şartına muvâfık bir halde bulunur. Bundan başka iş yürütmekte dahi karınca ayağını geçmeye meydan olmadığından elli azadan mürekkeb koca bir meclis bir yılda ancak sekiz on tane ufak tefek nizam ilan edebilir. Bununla beraber yine bir yandan Dar-ı Şura-yı Askeri kendi kendine tehhül nizamnameleri neşreder ve sair daireler bir takım kararnameler yapar. Çünkü Şura-yı Devletin teşkili hakikate emr-i şer'i bir hâl-i intizama

getirmek için değil Avrupa'ya ve halka ıslahat-füruşluk maksadına mebnî olduğundan öyle suistimalâtın önünü almaya bile çalışılmaz.

Kavânin-i mevcûdenin icrasında emniyet olmadığından halkın ve bâhusus Hristiyanların feryadı dünyayı tutar. Devlet zaruret görür; hâl-i hâzır muhâfaza edemez. Mehâkimin tanzimine kalkışır, bunda ise Avrupa'da mevcut olan usullere kat'an müracaat etmeksizin hod-be-hod bir kaide-i adalet keşfiyle deâvi-i vâkıanın rûyetini müsâvât üzere mezâhib-i muhtelif ashâbından mürekkeb mecâlise havale eder. Tayin ettiği aza da emr-i kaza-ya istihkâk var mıdır yok mudur asla aramaz. Neticesinde mürâfaâtı teşviş eden zulme bir de cehalet munzam olur ve bununla şikayât-ı vâkıayı mucib olan hâl mündef olmak şöyle dursun birkaç kat daha şiddet bulur.

Politikaca külli-yât-ı umûrdan başka hariciyenin muamelât-ı âdiyesi dahi pek müşevveş bir haldedir. Çünkü bizde ecnebilere ahden bir takım imtiyazât-ı acibe verildiği gibi onun haricinde olarak hemen her ne kadar suistimal vuku bulmuşsa teâmül namını almış, teâmüle ise ahd hükmünde riâyet olunmak mu'tad edilmiş. Bu uhûd ve teâmüller sayesinde düvel-i saire tebaasını konsolossuz, tercümansız mahkemeye davet edemeyiz. Haklarında verilen ilamâtın hükmünü kendi kendimize icra etmeye iktidarımız olamaz. Taşrada bulunan ecnebi memurları her istediklerine pasaport verirler; bundan bin türlü beliiye zuhura gelir. Ezcümle Cidde vakası da bu kabildendir. Arada nice hukuk zayi olur, bunca tazminat verilir, bu kadar hakaretler görülür. Muahharan bu muâhedât ve imtiyazâtın tadiline Babîâli tarafından teşebbüs olundu ise de çünkü Avrupalılar buna muvaffakiyeti mülkümüzde adaletin tamamen cereyanı için mehâkimin tanzimine ta'lik ettiklerinden ve bu ise hıfzı mültezem olan hâl-i hâzırın tağyirini istilzâm edeceğinden Kapı'nın işine gelmedi. O iş de yüzü üstüne kaldı.

Umûr-ı maliyemizin harabiyeti küllü yevm tezâyüd edip gidiyor. Bunun çaresi ise tezyid-i vâridât ve taklil-i masâriften ibaret olduğu bedâhette ve tezyid-i vâridâtın ticaret ve sanayi-i dahiliyeyi ilerletmek ve ziraati tevsî etmek ve emsalini yapmak gibi tedâbir ile servet-i umumiye-yi teksire mütevakıf bulunduğu ve ormanlar, meâdinler gibi mülkümüzde mevcut olan bir takım atâyâ-yı tabiatın hüsn-i istimâlinde ve ecnebilerin emlak ve ticaretleri üzerine bir vergi tayininden dahi haylice şey istifade olunacağı ve taklil-i masârif için idarenin her şubesinde bir tenkih-i külli icrasına lüzum görüldüğü dahi meydandadır. Bunlar ise hemen yirmi seneden beridir dü-

şünûlür durur, fakat ticarete hiçbir şey yapılmaz. Sinaatçe Midhat Paşa'nın tasavvur ettiği üç dört islahhane ile iktifâ olunur ve bir de islah-ı sanayi komisyonu yapılır, bir takım esnafa akd-i şirket ettirilir. İşin içinden devletin parmağı çıkmadığından ve bâlâda beyan olunan uhûd ile teâmüller mevcut oldukça ticaret-i ecnebiyeye kolaylıkla rekabet kâbil olamadığından hangi şirketin muhasebesine bakılsa binlerce keseler açığı görünür. Ziraate Amerika muhârebesinden dolayı İngilizlerin ihdâ ettiği pamuk tohumunu tevzî-den başka devletin bir himmeti meşhud olmaz.

Tesviye-i turuk nizamnamesi ilan edilir. Fakat zaruret-i hâzıranın il-câsıyla bedel almak hükûmete daha hoş geldiğinden veyahut yolların inşası mevsim-i ziraate tesadûf ettirilip rençber bir senelik emekten tamam müstefid olacağı zamanda yol inşaatına sevk olunmağla tarlada ekini yanıp çürütüldüğünden, yol yapmak medâr-ı umrân-ı memleket olacağı yerde bizde bu misüllü suistimalât ile ahalinin ve memleketin harabına bâis olur. Mev-kimizce her şeyden elzem olan Trabzon tariki bile iki üç saat mesafede bir mahalle kadar götürülemez. Yeniden istikrâz almaya zaruret görüldüğü için ona bedel peyda etmek maksadıyla Rumeli'ye bir demiryol inşasına ancak teşebbüs olunabilir. Onda da türlü türlü şerâit-i şâkka ihtiyar olunduktan başka, idaresi Avusturya'nın cenub yolları kumpanyasına havale edilerek Şark meselesince daha niyeti layıkıyla meydana çıkmayan bir mücâvir devlete bayağı mülkün anahtarları teslim kılınır. Ve şerâit-i esasiye arasında harp zamanında demiryolu Devlet-i Aliyye'nin hükm ü tasarrufunda bulunup kumpanya devletin emr ü hükmüne tabi olmak gibi bir kazıyye-i mühimme unutulduğundan bunun tesviyesi için Davud Paşa'nın bir üçüncü defa yine Avrupa'ya gelmesi iktizâ eder.

Orman ve meâdin maddeleri Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın birinci sadâretinden beri sürünür. Bu yolda mektepler açılır, meclisler teşkil olunur, yine bir faide olmaz. Nihayet on on beş seneden sonra tekrar Şura-yı Devlet onlarla iştigâle mecbur olur. Taklil-i masârif hususunda ise küllü yevm memurların adedini tezyid etmekle beraber maaşlarda biraz tenkih icrasından ve birkaç gün sonra onun dahi eski hâline iadesinden başka bir şey yapılmaz. Güya muâmelât-ı maliyeyi nezaret-i umumiye tahtına vermek üzere bir iki sene hayalâtтан mürekkeb muvâzene defterleri tertip edilir. Mecâlisde bir iki ta'riz vuku buluvermekle onun da arkası kesilir. (Hatta bu defa yapılan muvâzene defterinin, içinde bir de daire-i maliyesi bulunan Şura-yı Devle-

te bile arz olunmaması mukarrer imiş). İstanbul'daki akar üzerinden vergi alınması muvâzeneye bile idhâl olunmuşken asla fiiliyâtı görünmez, fakat bunlara bedel zecriye rûsûmu tezyid edilir. Müşarunileyh Mehmed Paşa'nın Rumeli seyahatinde devlete yazdığı evrak-ı resmîyede dahi beyan olunduğu üzere bağ sahibleri kütükleri yerinden koparır ateşe yakar. Duhan rûsûmu ihtirâ kılınır; Karadeniz yalısındaki rençberler tütünleri sökerler, yerlerine mısır buğdayı ekerler. Tuz inhisâr tahtına alınır; masrafı görmüyor diye küçük meadin ve memlehalara kapatılır. Anadolu içerisine lazım olan tuz yüz yüz elli saatlik yerden gelmeye başlar. Binaenaleyh fiyat-ı miriyesigerek kırk ve gerek yirmi paraya olduğu zamanlar yine okkası sekiz on kuruşa satılır; fakara alamaz. Tenasül bu kadar mazarrat görür.

Halkın hazinede olan matlubâtı teberru namıyla cebren ellerinden kapılır. Nihayet biçare ahali ipten kuşak sarınır. Bunlardan hasıl olan paralar dahi yetişmez. Daima mirasyedi yolunda istikrâz istikrâz üzerine alınır. Senedât-ı devletin renk veya şerâiti değiştirilir, miktarı bir buçuk veya iki misline çıkarılır. Bu hâl ile yirmi senede devletin nısf-ı vâridâtı faiz ve re'sül-mâlinin tesviyesine ancak yetişecek kadar borç altına girilir. Ya nedendir ki böyle lazım olan tedâbirin hiçbirini yapılamayıp da muzır olan ahvâlin cümlesi fiile gelir? Evet muhtaç olduğumuz tedâbirin icrası atâlet ve sefâhetin terkine ve o ise hâl-i hâzırda bir tagayyür-i külli icrasına mütevakkıf ve yapılan şeyler ise hâl-i hâzır muhâfaza etmek yani sarfiyât-ı lâzime ile vâridât ve gârât-ı mu'tâdeye hâlel vermemek için zaruret üzerine bir takım esbâb-ı sakîmeye müracaattan ibarettir.

Askerlik nüfus-ı İslamiyeyi ifnâ ediyor. Güya akvâm-ı Osmaniye bey-ninde müsâvât olacak, hâlâ milel-i saireden bir nefer asker alınmaz, yalnız hizmetin yüzde biri derecesinde bile olmayan bir bedel ile iktifâ olunur.

Vilayetler yapılır; halbuki hakikaten [niyet] taşraların idaresinde olan fenalığı ıslah değil Avrupa'ya hoş görünmek olduğundan tesis olunan nizamların her yere göre tatbikatı kâbil midir değil midir, hatıra bile getirilmez. Binaenaleyh tesiri Tuna'dan mâada her tarafta tezyid-i tekâlif ile ahaliyi bir kat daha ezmekten ibaret kalır.

Devletin ümid-i ikbâl ve istikbâli neşr-i maarifte iken Babîâli terakki-cûyluktan dem vurmakta devam ile beraber o bâbda hemen hiçbir şey yapmaz. Yalnız Selim-i Sâlis ve Mahmud-ı Sâni zamanlarında tesis olunan mühendishane ve harbiye ve bahriye ve tıbbiye mekteplerini mevcut buldu-

ğu cihetle onlara yılda külliye-tli masraf eder. Maarif-i Umumiye Nezareti-ne ise ancak sekiz bin kese verir. Taşralarda vücûhtan haraç alır yollu iâne cem'iyle yaptırılan rüşdiye mektepleriyle iftihâr eyler. Fransa sefiri Mösyö Bourée'yi tatyib için Mekteb-i Sultaniye yapar, lakin vaktiyle Encümen-i Daniş ve Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ve Cemiyet-i Mütercimîn teşkil etmiş iken okutacak kitap bulamaz; lisan-ı resmi yerine dersleri Fransızca talim ettirir. Ve helûmme cerrâ, ve kıs alâ hâzâ, bu gibi birtakım vesait.

Hülâsa-i kelim, Yeniçerilik lağvında Devlet-i Aliyye siyasetçe bir inkılâba düştü. Usul-i cedide Reşid Paşa'nın evâhirine kadar birçok nekâyısıyla beraber oldukça ilerleyip gitmekte idi. Ondan sonra bâlâda tarif ettiğimiz meslekler meydana çıktı. Devlet inkılâb-ı idareden beri hıfzı arzu olunacak bir hale gelmemişken hâlâ idaremizde hâl-i hâzır muhâfaza beliiyesi işte devam edip gidiyor. Babîâli her ne vakit bu politikayı bırakır da hükûmetini usul-i hikmet ve adalet üzerine tesis eder, yani meşveret-i meşrûayı kabul ile idaresinde olan nekâyısın ikmâlîne ve suistimalâtın ıslahına teşebbüs eylerse o zaman tarik-i necâta girer. Yoksa hâl-i hâzırın hıfzıyla Devlet-i Osmaniye'yi inkirâzdan tahlise kalkışmak yaş saklamakla mevtten kurtulmayı arzu kabilindendir.

Eski fikirler zaman-ı hayatını geçirdi; bırakmalı ki mezaristan-ı fenaya gitsin. Memlekette bir yeni yeni mütâlaalar peyda olmaya başladı; çalışmalı ki büyüsün, herkesi feyzinden müstefid etsin.

Daima fikr-i cedidin usul-i atıkadan ihtirâzı çocuğun meyyitten korkmasına benzer. Gide gide meyyit kokar, hıfzını iltizâm edenleri de taciz eder. Ve çocuk büyür, defn işini de öğrenir. Lakin büyükler mevtâyı saklamayı esas-ı menfaat bilerek ol bâbda ısrar ederler. Ve yeni yetişenler bunun hayatlarına muzır olduğunu derk edip de her ne suretle olursa olsun def'ine kalkıştırlarsa işte o zaman kopar kıyamet...

İlan-ı mahsus⁴

Kemal

4. 50. sayının başındaki ilan ile aynıdır. (h.n.)

16 Rebiyülahir 1286

26 Temmuz 1869

[Mısır meselesine dair]

La Turquie gazetesinin müdürü Mösyö Bordeano imzasıyla Mısır'a dair İstanbul'da Fransızca neşr olunmuş bir risale gördük ki meali Mısır Valisinin harekât-ı âhiresini tahtie ile devlete bazı tedâbir-i zecriye tavsiyesinden ibarettir. Biz her meselede merkezden daireye bakar yollu bir mevki-i bî-tarafîyi nokta-i nazar etmek istediğimiz için bir resmi gazete muharririnin iş'ârâtıyla ihticâc edemeyiz. Şu kadar var ki risalede Mısır'a dair bir hayli evrak-ı resmiye görüldüğünden onun üzerine zikrolunan eyaletin devlete suret-i irtibatıyla mesele-i hâzıraca icab eden muamelât hakkında bazı mütâlaât beyanını faideli gördük.

Evrak-ı mezkûreden anlaşıldığına göre Mehmed Ali Paşa'nın galebât-ı mütevâliyesinden dolayı Devlet-i Aliyye'nin uğradığı muhâtara Avrupa'yı müdahaleye mecbur ederek İngiltere ve Avusturya ve Prusya ve Rusya devletleri Saltanat-ı Seniyye'ye taraftarlıklarını resmen ilan eyledikten sonra 1840 sene-i miladiyesi Temmuz'unun on beşinde Babıâli ile bir mukâvelename akd eylemişlerdir ki hülâsa-i meali:

(1) Mısır'ın idaresi verâseten ve bilâd-ı Suriye'ninki kayd-ı hayat ile Mehmed Ali Paşa'ya verilmek

(2) Mehmed Ali Paşa on gün zarfında bu karara muvâfakat etmezse Suriye'nin kayd-ı hayat ile hükümetinden, bir on gün daha sonra yine kabul eylemezse Mısır'ın idaresinden mahrum olmak

(3) Mehmed Ali Paşa teklif-i devleti kabul ettiği halde Kapı'ya, maktu ve idaresine nâil olacağı yerlerin tahammülüyle mütênâsib bir vergi vermek

(4) Bu iki mühlet zarfında Donanma-i Hümayun Devlet-i Aliyye'nin tayin edeceği memura teslim olunmak

(5) Devlet-i Aliyye'nin kâffe-i kavânin ve nizamâtı Mehmed Ali Paşa idaresinde bulunacak yerlerde aynıyla ve tamamıyla mer'î tutulmak ve fakat Mehmed Ali Paşa devlete muayyen bir vergi it'âsı ve idaresinde bulunan

yerlerin masarifi-i mülkiye ve askeriyesinin ifası şartlarıyla oralara suret-i meşruada tayin olunacak tekâlif-i nam-ı sultaniye olarak memur-ı padişahi sıfatıyla tahsil eylemek

(6) Mehmed Ali Paşa'nın kuvve-i berriye ve bahriyesi Saltanat-ı Seniyye'nin kuvve-i askeriyesinden bir cüz olmak

(7) Eğer Mehmed Ali Paşa iki mühletin inkizâsından sonra dahi verilen karara muvâfakat göstermezse Devlet-i Aliyye sözünü istirdâd ve menâfi-i mahsûsasıyla düvel-i mütelhâbbenin ihtarâtına göre harekette muhtâr bulunmak hususlarından ibarettir.

Müşarunileyh ise iki mühlette dahi teklifât-ı vâkıayı reddeylediğinden mukavelenin hükmü kalmamış ise de düvel-i erbaa yine meseleden çekilmeyerek 1840 sene-i miladiyesi Teşrinisani'sinin on dördü tarihiyle Londra'dan Babîâlî'ye gönderdikleri lâyihanın bir fıkrasında demişlerdir ki:

Eğer Mehmed Ali Paşa bilâ-ishâl arz-ı itaatle Donanma-yı Hümayun'un iadesine ve umumen Suriye ve Adana ve Girit ve Arabistan ve Bilâd-ı Mübareke'de olan askerini geri almaya muvâfakat göstermezse yalnız Mısır hükûmetine tekraren nasbı değil 15 Haziran tarihli mukavelenamede tayin olunan şerâitle idareye hakk-ı verâset dahi verilmesi hususuna inâyet-i padişahiyi düvel-i erbaa kaviyyen tavsiye ederler. Şurası muharrerdir ki, Mehmed Ali Paşa veya ahlâfından biri tayin olunacak şerâiti ihlal eylediği hâlde hakk-ı verâset istirdâd olunabilecektir.

Bu suret-i tesviyenin fiile gelmesi en evvel Mehmed Ali Paşa tarafından istifa-i kusura ta'lik olunmuş ve müşarunileyh dahi çaresiz buna rıza gösterip Kapi'ya bir istirhâmname göndermiş olduğundan o zaman hariciye nazırı bulunan Reşid Paşa düvel-i erbaa süferâsiyle İstanbul'da müzakerâta girişmiş ve Mısır'a hakk-ı verâseti i'tâ etmemek isteyip Avrupa'ya dahi bu yolda beyan-ı tebligat eylemiş ise de düvel-i erbaa murahhasları tarafından Londra Sefâret-i Seniyyesine gönderilen takririn bazı fıkralarında murahhaslar

...devlet-i metbualarının efkârını bir kere daha Saltanat-ı Seniyye sefirine beyan ve tahrir etmeyi vazifelerinden addederler. Bu efkâr ise Mehmed Ali Paşa'nın Mısır valiliğinden azline dair olan emr-i Sultani'yi istirdâd ile Mısır valiliğinin verâset tarihiyle uhdesine tevcihini vaad için şefkat ve atufet-i hümayuna müracattan ibarettir. Düvel-i erbaanın müşarunileyh hakkında bu müsaadenin erzân tutulmasını Babîâlî'ye tavsiye etmeleri yeni bir fikir meydana çıkarmak demek olmayıp şarkta mevcut olan buhranın mebd'e'inde taraf-ı padişahiden bi'l-ihhtiyar gösterilen ve 15 Haziran tarihli mukavelenin esas-ı olan niyâtı ihtardan ibarettir. Bundan başka düvel-i erbaa

işbu takrirde dahi tekrar olunan vesâyâyı Babîâlî'ye arz etmekle padişahın hukuk-ı saltanat ve hükümet-i meşruasını muhill bir suret-i tesviye veyahut Mısır valisinin Devlet-i Aliyye eyalâtından birini nam-ı padişahiye olarak idare için taraf-ı padişahiden memur olmuş tebaa-i saltanattan biri olmak itibarıyla ifasına mecbur olduğu vezâife mugâyir bir tedbir arz etmedikleri itikadındadırlar. Gerek 15 Haziran tarihli mukavelede ve gerek düvel-i erbaanın İstanbul'da bulunan murahhaslarına gönderdikleri talimatta bu hakikat tamamıyla ispat olunduğu görünür

demişlerdir.

Avrupa'nın bu vesâyâsı üzerine Babîâlî hakk-ı verâsetin meşrûten tasdikine muvâfakat edebileceğini beyan ile Mısır'da bulunan memurîne dahi bu yolda talimat gönderdiğinden, murahhaslar bu hal üzerine Londra'da tekrar akd eyledikleri ictimâ'in mazbatasında derler ki

Avusturya ve İngiltere ve Prusya ve Rusya ve Devlet-i Aliyye murahhasları 4 Şubat tarihine kadar İstanbul'dan gelen evrak ile düvel-i erbaa ile Hariciye Nezareti beyninde teâtî olunan tebliğnamelerin mütâlaası için ictimâ ettiler. Evrak-ı mezkûre mütâlaasından anlaşılan (1) Mehmed Ali Paşa hükümdarına ale'l-ittlâk itaatle istidâ-yı afv etmiştir. (2) İtaatine delil olmak üzere donanmayı Devlet-i Aliyye memuruna teslim eylemiştir. (3) Suriye tamamıyla Mısır askerinden tahliye edilmiştir. (4) Hükümet-i Padişahî Suriye ve Girit'te suret-i meşruada iade olunmuştur. (5) Zat-ı Padişahî Mehmed Ali Paşa'nın itaatini tenezzülen kabul ile kendini ve evladını ve taraftarlarını tamamen ve kâmilan afv eylemiştir. (6) Cenab-ı şevketmeâb-ı padişahî müttefiklerinin reyini kabul ile Mehmed Ali Paşa'ya ve evladına tevârüs tarikiyle Mısır valiliğini tekraren tevcih etmiştir. Ve 15 Teşrinievvel'de Londra'da tanzim olunan talimat ile 14 Teşrinisani tarihli lâyhada tayin edilen şerâit bu suretle ifa edilmiştir.

İşte bunun üzerine Mehmed Ali Paşa'nın hakk-ı verâsetle Mısır valiliğini havi zirde meali münderiç olan ferman verilmiştir.

Meal-i ferman

(Fransızcadan telhis tarikiyle tercümedir)

Mısır idaresi sadrazam tarafından memhuren gönderilen haritada gösterilen hudud-ı kadimesi ve imtiyaz-ı verâset ilavesiyle şerâit-i âtiye üzerine abdine tevcih olunmuştur. Şöyle ki bundan böyle Mısır valiliği münhal oldukça evlad-ı zükuru-na tevcih olunması ve emr-i tevcihin Babîâlimiz marifetiyle icra kılınması ve ilerde hasbelkader ahfâd-ı zükurun [...] bulduğu halde Babîâlimiz idare-i Mısıriye'yi bir başka zata tevcih edip evlad-ı inâsından hâsıl olan ahfâd-ı zükurunun bir güne iddia-yı verâsete hakkı olmaması ve her ne kadar Mısır valileri imtiyaz-ı verâsete nâil

olmuşlarsa da mamañih haklarında sair vüzera ile muamele-i vahide icra edilmesi ve kendilerine cânib-i Babîâlimizden vüzera-i saire yolunda muamele olunacağı gibi muharrerâtta unvanları dahi onlarla müsâvi bulunması ve Gülhane Hatt-ı Hümayunumuzla ilan olunan emniyet-i can u mal ve mah fuziyet-i ırz u namus kavâid-i münciyesi ve Babîâlimizle düvel-i mütehâbbe beynlerinde akd olunmuş ve olunacak olan bilcümle muâhedât eyalât-i sairemiz misillü Mısır'da dahi tamamıyla mer'î tutulması ve cânib-i Babîâlimizden yapılmış ve yapılacak olan kâffe-i nizamât mükün olduğu mertebe kavâid-i adl ü insafa tevfiķan ihtiyacât-ı mahalliye ile mezc ü telif olunarak keزالik mevki-i icraya konulması ve Mısır'da kâffe-i rüsûm ve tekâlif nam-ı şahanemize olarak istihsâl olunup, şu kadar var ki Mısır halkı dahi tebaa-i şahanemizden bulunduğundan bir güne müptelayı taaddi olmamaları için aşar ve rüsûmât ve sair her türlü vergiler cânib-i Babîâlimizden ittihâz olunan kavâid-i âdileye tatbikan tahsil edilmesi ve diğer fermanımızda Mısır için tayin olunan vergi-i senevînin vakt ü zamanıyla te'diyesine ikdâm ve dikkat olunması ve her sene Haremeyn-i Şerifeyn'e irsâli mu'tad olan erzakın kemañi's-sabık gönderilmesi ve cânib-i Babîâlimizden meskukâtın ayar ve fiyatı kabil-i tağyir olmayacak surette islahına karar verilmiş olduğundan şekil ve unvan ve kıymeti İstanbul'da kesilen sikkelere mutâbık olmak üzere nam-ı padişahâneme olarak Mısır'da sikke kat' olunabilmesi ve Memâlik-i Şahanemizde asâkirin beş sene müddetle istibdâlen istihdamına karar verilmiş olduğundan Mısır'da dahi bu usulün kabul kılınması ve fakat hizmet müddetinin tahammül-i ahaliye göre tayin edilmesi ve beher sene tebdil olunmak üzere İstanbul'a dört yüz nefer asker gönderilmesi ve Mısır asâkiriyle asâkir-i şahanemizin nişan ve bayraklarında asla tefâvüt olmaması ve Mısır'ın Bahriye zabitanı Devlet-i Aliyye zabitan-ı bahriyesiyle aynen bir rütbede bulunacakları gibi Mısır sefâyninin bayrağı dahi Devlet-i Aliyye bayrağının aynı olması ve Mısır valisi berrî ve bahrî miralaylığa kadar zabıt nasb edebilip, ondan yukarısının mutlaka irade-i şahanemize muallık bulunması ve bundan böyle cânib-i Saltanat-ı Seniyyemizden bi'l-istizan sarihan ruhsat alınmadıkça sefine-i harbiye inşa olunmaması ve bâlâda beyan olunan şerâitin her biri imtiyaz-ı verâsetin mevkûfun-aleyhi olduğundan bunlardan birisi icra olunmadığı hâlde zikrolunan imtiyazın mahv u ilgâ kılınması irade-i kâti'a-i şahanemiz iktizâsından olmakla, sen ve evlad u ahfâdın bu inâyet-i celilenin şükrünü bi't-takdir şerâit-i muayyenenin tamamî-i icrasına itina ve gayret ve hilafı hareketten mücânebetle Mısır ahalisinin her türlü mezâlim ve taaddiyâtta muhâfazasıyla temin-i asayiş ve istirahatlarına ve Mısır eyaletine müteallik olan mevâdd-ı mühimmenin bu tarafa arzıyla istizân-ı emr ü fermana mübâşeret eyleyesin...

İşte Mısır meselesi bir mesele-i düveliye itibarıyla burada hitâm bulmuş ve her ne kadar fermanın bazı ahkâm-ı cüz'iyesi tamamıyla fiile çıkmamışsa da hukuken Mehmed Ali Paşa'nın netice-i teşebbüsâtı hanedanını necabetle Mısır valiliğinde takrir etmek ve haslat-ı eyaletten bir cüzünü devlete ve bir cüzünü onlara tahsis ettirmek suretlerinden ibaret kalmıştır.

Binaenaleyh bugün İsmail Paşa bâlâda ta'dâd olunan vezâif-i tâbiiyetten birini ihlal ettiği hâlde istirdâd olunabilecek bir hakk-ı imtiyaza nâil olmakla beraber adeta bir validir. Ufak tefek rütbelere tevcih etmek gibi iktidarlar hîn-i hâcette mesela Bağdat valisine de verilebilir.

Bundan başka devletin ihtiyâr-ı mahsusuyla 27 Mayıs 1283 tarihinde verilmiş bir ferman daha vardır ki mevzuunda Musavva ve Sevakın kaymakamlığını Mısır hanedanına vermek ve emr-i tevârüsü erşad ve ekber kaidesinden amud nasbı tarikine tahvil eylemek ve Mısır askeri otuz bine çıkarılmak ve Mısır'ın meskukâtında İstanbul meskukâtıyla mevcut olan tefâvüt baki kalmak ve vali paşa-i saniyeye kadar rütbe-i mülkiye tevcih edebilmek ve vergi yüz elli bin keseye iblağ olunmak hususlarından başka ruhlu bir şey olmayıp, bir fıkrasında ise evvelki fermanın sair şerâiti aynıyla baki olarak bir tanesi ihlal olunduğu gibi hakk-ı verâsetin sâkit olacağı maddesi te'kid edilmiştir.

Valilerin şimdiye kadar haiz olduğu sadâret payesi sırf devletin inâyâtından ibaret olduğu gibi, geçende İsmail Paşa'ya i'ta olunan Hidiv unvanı dahi padişahın irade-i mahsûsasıyla verilmiş bir ihsandır. Hâl böyle iken Vali Paşa İstanbul'da bulunan metbu-ı meşru'unun emir ve mezuniyetine bile müracat etmeksizin hükümdarlar davet etmek ve Süveyş Cetveli'nin ferman-ı padişahi olmadıkça hafrine mübâşeret olunamamışken orada seyr-i sefâin şerâiti gibi bayağı Avrupa'nın asayişine dokunabilecek bir meselede hod-be-hod düvel-i muazzama ile muâhedât yapmak ve istikrâzlar almak ve muâhedât-ı ticaret akd etmek yolunda bir takım muamelâta kalkıştığı hâlde Avrupa ile teâtî olunan evrakta münderic olan valilik derecesini geçmemek şartı muhtell olmak tabii olduğundan Devlet-i Aliyye dahi mazbatalarla fermanın bu bâbda tayin ettiği cezaya müracat etmek lazım gelir ve bununla milyonlarca tebaa-i padişahî bir zulm-i takat-gûzar altından kurtarılmış olur.

Şurası malum olmalıdır ki Mısır'ın Memleketeyn veya Sırbistan gibi idare-i dahiliyesinde istiklali yoktur. Hatta Mısır'a eyalet-i mümtâze demek dahi galatât-ı ma'rufe nev'indendir. Çünkü imtiyaz eyalette değil yalnız

hanedandadır. Bu halde mesele-i hâzıraca Babiâli her neye teşebbüs ederse Mısır'a değil vali paşanın zatına ait olur ve şahs-ı vâhidin bi-hakkın görünen zaruret üzerine mesela bir memuriyetten kaldırılması veya başka türlü bir ceza ile te'dibi Şark meselesini uyandırabilecek gavâilden değildir.

İstanbul'dan tahrirât

Fi 25 Rebiyülevvel

Maliye nazırı hakkında geçenlerde yazdığım tahkikat ve mütâlaat bu kere dahi muvâzene defteri vakasıyla te'kid etti. Şöyle ki çıkan hafta içinde maliye nazırı sadr-ı âliyi görüp nutk-ı hümayunda neşri emr olunan muvâzene defterinin tanzim ve ilanı için henüz taraf-ı sadâretten bir emir zuhur etmeyip vakit ise geçmekte olduğundan, eğer bu defa dahi neşr olunmayacak olursa Avrupa'da şu vaad üzerine kazanılan küçük itibar dahi zâil ve itibarın tedennî ve sükutu kendine iş görmeğe mani ve hâil olacağından, hakikaten bu defter çıkarılmayacak ise kendinin nezaretten affını niyaz eder. Sadr-ı âli dahi "evet, çıkarılmalı ama müsveddesi bir kere görülse" deyince defterin hülâsası zaten maliye nazırının koynunda olmakla çıkarıp arz eder. Beynlerinde şu ibarelere karib bir tarz üzere mükâleme ederler:

Sadr-ı Ali: Birkaç senenin açığı kareleri aşmış; bu defteri bu şekil ile Zat-ı Şahaneye ve halkın önüne arz etmeğe nasıl cesaret olunur.

Maliye Nazırı: Efendim, bu bu kadar değildir. Biz tedâhülde kalan maaşları göstermedik. Bakayanın çürüklerini sağ hesap ettik. Edilen istikrâzları vâridât hükümünde tuttuk da defter böyle çıktı. Yoksa onları da olduğu gibi göstermek lazım gelse açığın miktarı çok ziyadeleşir.

SA: Öyle ama biz ilanâtımızda ve Zat-ı Şahaneye ifadâtımızda şöyle tasarruflar olundu, masraf pek çok tenezzül ve irad hayli tezâyüd etti dedik. Şimdi bu defter böyle meydana çıkarsa kendimiz kendi aleyhimize hükmetmiş oluruz.

MN: Evet masrafın tezâyüdü ketm olunacak dairede değildir. Vilayetler teşkili münasebetiyle memuriyetler tezâyüd ve masraf bittabii terakki etti. Halbuki bir iki seneden beri hiçbirinden bir hayır görülmedi. Her vilayetten şikayetler yağmur gibi yağıyor. Girit meselesi iki milyon keseye karib fazla masrafa sebep oldu.

SA: Bunlarla beraber masrafın yekünü pek korkunç görünüyor. Bunu bir başka kalıba koymak lazım gibi görünür.

MN: Efendim bu hal-i tabiidir. Elyevm rediflerin bir takımı silah altındadır. Bab-ı Seraskeri bir yandan fazla fazla paralar ister. Tersane ve ebniyeler, kezalik Bab-ı

Zaptiye'nin ha fiye memurları maaşı ve sokakların tesviyesi zımında ashâbından mübâyaa olunan hane ve dükkanların bedelleri ve Girit'te harap olan kiliselerin tamiiri ve Hristiyan ahaliden esna-i muârekede felaketzede olanlara iâne ve hicret edenleri iade zımında gönderilen meblağ ve keza ve keza bilcümle fevkalade yekununu kabarttılar.

SA: Her ne ise! Çare ne, bunlar da böyle. Fakat masrafın yekûnünü tenzil kabil olamaz ise bari vâridâtın miktarını yüksekçe göstermelidir. Hele bir kere ben etrafıyla düşünüyem,

diyerek defterin suretini alır ve sonradan ne surete konulursa konulup geçen Perşembe günü Mabeyn-i Hümayuna arz olunur ve o gün Zat-ı Sadâret dahi gidip defterin muhtac-ı tasrih olan mevaki'-i muğlakasını izah eder ve o iş bittikten sonra tevcihât-ı mutasavvere üzerine dahi bazı mütâlaat gösterir. O günden biri tebeddülât sözleri deverân etmeye başlayıp, ekserin efkârına göre tersane nazırı Mahmud Nedim Paşa'nın Dahiliye Nezaretine, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın dahi Tersane Nezaretine memuriyetleri ve Maliye Nazırının dahi tebdili söylenmekte ve şu kadar ki müşarunileyh Kıbrıslı Paşa Tersane Nezaretini kabul etmeyip eğer kapudanlık unvanıyla olursa muvâfakat edeceğini beyan ettiği ve Hariciye Nezareti için Paris sefiri Cemil Paşa veyahut Şam valisi Raşid Paşa'nın nasb olunacağı ve Hariciye müsteşarı Halil Bey'in dahi Paris sefâretine tayini rivayet olunmaktadır.

Mısır'da cereyan etmekte olan ahvâlin İstanbul ahalisine bildirilmesi ve hususıyla Zat-ı Şahaneye malumat verilmesi vükelânın politikaları hilafında olmakla Mısır'da hutbeler Hidiivin namına okutturulduğuna ve bazı mevaki'-i resmîyede kraliyet sözleri tekevvün ettiğine dair geçende *Terakki* gazetesinin biraz şey yazması üzerine ba'de-zin Mısır'a müteallik hiçbir şey yazılmaması için mezkur gazeteye tebligat-ı mahsusa icra olunmuş ve bununla dahi iktifâ olunmayıp geçen Cuma günü Macid Bey mahsusan boğaz içinden *Terakki* matbaasına bizzat gelip Mısır meselesine müteallik kat'an bir şey yazılmaması irade-i Cenab-ı Sadâret-penahi iktizâsından olduğunu ve şayet yazılırsa sonra Belgrad kaleleri fukarasına döneceğini tebliğ etmiştir.

Muhibb gazetesi birkaç nüshasında Muharrir Şekip imzasıyla *Hürriyet*'e dair bir takım türrehât söylemiştir. Bunun mukaddemâtında bazı büyük taraf hakkında av'avezenlik eylediğinden bu muharrir dahi iftirâk-ı vatan sa'îlerinin vesait-i mefsedetinden olduğu meydanda görüldüğüne ve bir de herif mesela ulî'l-emre itaat gibi büyük büyük bahislere dahi karışmak

istediğine mebni neşriyatının cerhini muktazi görmüştüm. Fakat sonradan tahkik ettim ki, meğer bu adam vaktiyle Divan-ı Ahkâm hizmetine alınarak dolandırıcılık ve sahtekarlık töhmetiyle oradan tard edilmiş ve muahharan her memlekette erâzil-i eclâfın cemiyetgahı olan zaptiye casusluğuna ve bu kere dahi li-eclî't-taayyüş Andon'un hizmet-i kitâbetine girmiştir. Artık bu makûle bir adamla muhâtabe *Hürriyet*'in şanına yakışmayacağından "İzâ ... lâ yû'zike inde nebîhihi fe zerhu ilâ yevmi'l-kıyâmeti yenbahu"¹ müfâdı üzere muamele olunmak münasip görünür.

Bu zatın ne kıratta adam olduğu sarâhaten bilinmek murâd olunursa kırk numarolu nüshasında yazdığı şu makaleye atf-ı nazar olunmak kifâyet eder:

Aldığımız malumat-ı sahîhaya göre zat-ı hazret-i vekalet-penahi bizzat asrın mizacına muvâfık ve halkımızın şimdiki terbiye ve istidâdına mutâbık olmak ve millet ve vatanımızın yeni baştan imarıyla beraber ahaliyi daha bir kestirme yoldan daire-i medeniyete idhâl eylemek üzere pek muntazam ve mükemmel bir nizam kaleme almakta olduklarından, geceleri saat sekize kadar bununla uğraşmakta ve gündüzleri dahi ara buldukça müsveddesiyle imrâr-ı vakt buyurmakta oldukları cihetle şüphe yoktur ki kalem-i muacciz-rukum-ı cenab-ı sadrazamiden çıkan ve eskâr-ı Felatun-desâr-ı vekaletpenahîyi câmi olan böyle bir nizam-ı reaya-intizamın umum mülk ü millet hakkında pek çok fevâid ve muhassehatı müstevcib olacağı ve çünkü ezher cihet dirâyet ve hüsn-i tedbir-i asafânesi değil Türkistan ahaliyi Avrupa memâlikiyle beraber bütün cihan halkının malum ve müsellemi olduğu dahi bir emr-i gayr-i münker olduğundan böyle devlet ve milletin istikmâl-i asayiş ve saadet-i hâli uğrunda hâb u rahatını selb edip ve gece mi gündüz mü demeyip böyle işlerle imrâr-ı vakt eden bir zat-ı âli-kadre nâiliyetimizden dolayı bi-hakın kendimizi bahtiyar ve Cenab-ı Hakk dünyalar durdukça ömr ve ikbalini artırsın dua-yı vacibül'-edasını ed'iye-i hayriye-i Cenab-ı Padişahî'ye terdiflen arz-ı dergah-ı ehadiyet etmeğe kendimizi borçlu biliriz.

La Turquie gazetesinin yazdığı sahîh ise Saray-ı Hümayuna eşya satanların tasavvur ettikleri temettuât-ı fevkalade hayliden hayli tenezzül edecektir. Zira bu gazetenin nakline göre ashâb-ı matlubât Maliye nazırına gittiklerinde hesapları rû'yet olunmak üzere kendileri Hazine-i Hâssa muhasebecisine gönderilmiş ve muhasebeciye gittiklerinde (işbu matlubâtın rû'yet-i muhasebesi ile te'diyesi yüzlük altını iki yüz kuruşa kabul etmelerine

1. "Eğer ...nın havlaması sana zarar vermiyorsa bırak kıyamete kadar havlasın" mealinde Arapça ifade. (h.n.)

yani matlubâtından yüzde elli tenzil etmelerine mevkûf) olduğu beyan olunmuştur.

Vâkia Saray-ı Hümayun mübâyaâtındaki fiyat-ı fâhişe ve muamelât-ı fâside bilinmeyen umurdan değil ise de mübâyaâtın bu yolda icra olunmasının önü alınmağa teşebbüs olunacak yerde ashâb-ı matluba hiçbir hakk ve salâhiyete müstenid olmayarak yüzde elli tenzil teklifi dahi şan-ı devlete ve kanun-ı adl ü hikmete muvâfık görünmez.

İşitildiğine göre bir vakitten beri Davud Paşa vasıtasıyla akdine himmet olunan on milyon liralık bir istikrâzın şerâiti bu kere kararlaştırılarak geçen altmış iki senesinde istikrâz olunan meblağdan henüz ele geçmeyen bir milyon bu kadar lira dahi bunun içinde dahil olacağı ve bu akçenin bir takımı geçen Haziran taksitlerine ve bir parçası duyûn-ı gayr-i muntazamaya serpiştirilip kûsuru dahi Saray-ı Hümayun duyûnuyla icra olunacak sûr-i hitân masârifine karşılık tutulacağı mutasavver imiş.

Reybül-menûn

Gauloise gazetesi der ki: Hidiv-i Mısır Paris'e geldikte efkâr-ı istiklal-cuyânesinin icrasına muâvenet için imparatorun müsaade-i muvâfakat talep etmekle imparator tarafından kat'iyen cevap verilip "Devlet-i Aliyye ile hoş geçinmeye ve başımıza bir Şark meselesi çıkarmamaya himmet ediniz" denilmiş iken galiba Nubar Paşa bu maksadın husûlünü İngiltere'den intizâr edermiş. Ancak müşarunileyhin Londra'ya muvâsalatında Kraliçe tarafından pek ziyade taltifât-ı dil-nüvâzâneye mazhar olduğu halde resm-i teşrifâtta buz gibi muameleler gördü. Ezcümle "Devlet-i Aliyye'nin hayatı Mısır'ın iltihâkına mevkûf olup İngiltere devleti ise onun tamamıyet-i istiklalini cümleden ziyade arzu ettiği" kendisine anlatıldı. Şimdi oradan da kûs kûs döndü geldi; ne hacâlet...

Nubar Paşa ki, Avrupa devletlerini efendisine müdahene için müttefik-i halis suretinde arz etmişti. Bunlar ise onun hakkında yalnız nezaket-i resmîye muamelesi dairesinde bulundular ve Mısır Hariciye nazırı Nubar Paşa'nın o kadar ehemmiyetler ve nice zamanlardan beri sarf ettiği dirâyetlerle meydana getirdim zannettiği bina-yı hayal Devlet-i Aliyye'nin icraat-ı kaviyyesi karşısında ke-beytül-ankebut rehin-i vehn ü zevâl oldu ve İmparatoriçenin kanal küşâdında bulunmak için Mısır'a azimetini bahsinde dahi, çünkü Prince Impérial birlikte gidemeyeceği ve İmparatoriçe'nin namına Mısır idaresinin inşasını vaad ettiği Katolik kilisesi temelleri biçare fellâhların gözyaşları üzerine

bina olunacağı ve bir de mebusan meclisinde Fransa hükümetinin niyet ve politikasından resmen sualler vuku bulacağı cihetle bu haller imparatoriçenin malumu oldukça azimetten feragat edeceği derkârdır.

Bu hafta dahi İstanbul'dan varid olan *Takvim-i Vekayi* nüshalarında birçok garibeler görüldü. Londra'da tab olunan *International* gazetesinin geçende Şura-yı Devletle irâd buyurulan nutk-ı hümayunu irad ile Devlet-i Aliyye'ce icra olunmakta olan "ıslahat-ı hikmet-âyâtı" medh ü sena ettiği mevki-i iftiharda beyan olunmuştur. *International* gazetesi her zaman cânib-i sefâretten veyahut sefâretin neşriyât memuru Mösyö Nokes tarafından yapılip gönderilmiş olan havadisi "ücret-i muayyenesiyle" derc-i sahife-i beyan edegeldiğinden ve diğeri tarafından onun zıdd-ı kâmilî arz olursa, onu dahi derc etmekten çekinmeyeceğinden nutk-ı hümayun öyle bir mecelle-i şûriş-nümâ arasında bulunduğuna teşekkür yerine teessüf olunmalıdır. Ancak bu makûle gazeteler için Babîâlî'nin tahsis ettiği mebâliğ-i seneviye Mösyö Nokes'in masrafına bile vefa etmeyip nihayet bu misüllü ucuz gazetelerden başka tablakar kalmadığından ve nutk-ı hümayunun Avrupaca hüsn-i tesirâtını padişaha ispat etmek de lazım olduğundan, yazık ki *Takvim-i Vekayi* devletin resmi gazetesi olduğu hâlde böyle bir delil ile davasını ispat yerine cerh etmiştir.

Akşam ve yatsı ve sabah namazlarında mahallât camileri açılmadığından ve ahali-i mahallâtın diyanetle muttasıf olanların dahi salât-ı mefruzayı cemaatle eda için cevâmî-i şerifeye müdâvemet eylemeleri ve çünkü hademe-i cevâmî'den hizmetlerinde tekâsül edenler azl olunarak yerlerine malum ve ehliyetli kimesneler tayin olunacağından, bunlardan ifa-yı vazifede tekâsül edenlerin hâl ü şanlarını Evkaf Nezareti makamına bildirmeleri me'mul olduğuna dair nezaret-i mezkûrenin bir ilanı mezkur takvimde ziver-i sahife-i beyandır. Salat-ı mefruzâ beş vakit iken nezaretin ilanında yalnız üçüyle iktifâ olduğuna nazaran, galiba öğle ile ikinci namazları nezaretçe afv ve tahfif olunmuştur. Nezaret-i mezkûre emr-i diyanette bu himmet-i memduhayı sarf ettiği gibi cevâmî hudemâsı vazifelerinin vakt ü zamanıyla i'tâsına dahi bezl-i himmet etse mesubât-ı cezileye nâil olur.

Yine takvimde *Envâr-ı Şarkîye* gazetesinden nakl ile "bi tevfi-k-i teala işbu mâh-ı Mayıs ibtidâsında Kars istihkamâtı ameliyatına besmele-keş ibtidâ

olunduğu ve yevm-i mezkurda mevki-i ameliyatta altı yüz nefere yakın ücretli amele bulunduğu gibi Kars'ın ahali-i müslime ve gayrimüslimesinden dahi haylice amele (kendi hüsn-i rızalarıyla) gidip çalışmakta oldukları ve Van ve Çıldır sancaklarından istihkamât-ı mezkûre için müretteb olan amele kafilе kafilе sevk ü i'zâm olunduğu gibi Erzurum istihkamâtı için dahi Erzincan ve Bayburt kazalarından haylice amele vürud ettiği" muharrerdir.

Şu yaz mevsiminde rençberler tarlalarındaki ekinleri biçip kaldırmak ve bir senelik zahmetiyle yetiştirdiği mahsulünden istifade ile hem kendileri geçinmek ve hem de vergilerini vermek mecburiyetinde bulundukları halde şimdi bunların kafilе kafilе Kars ve Erzurum istihkamâtı inşası için sevk olunduklarından "kendi hüsn-i rızaları" ne derece munzam olduğu anlaşılıyor. Sair vilayetlerde dahi ahalinin bu vechile "kendi hüsn-i rızaları" ile harıl harıl yollar yapılmakta ve hakikaten bakılırsa eski yollar dahi bozulmakta olduğundan devletimizin tevsi-i emr-i ziraat hususunda bezl ettiği himmet ve eğer rençberlerden vergi almayacaksa var ya, bu davranış bu gayret doğrusu sezâvâr-ı tahsin ve mehmedettir.

*

Geçen sene kışa yakın mevsimde Canik sancağından Rusya'ya muhâceret eden bin nefer kadar tebaa-i gayrimüslimenin bu kere suret-i avdetlerine dair Trabzon gazetesinden nakl ile *Takvim-i Vekayi'*ye derc olunan bir makalede bunların iğfalât-ı eblehfribâneye tab'iyetle (tâbiyet-i Saltanat-ı Seniyye'nin cihana değer olan kadr u kıymetini) bilmeyerek gitmişler ise de oraca iskan ve ivâ ve irâhelerine nazar-ı ehemmiyetle bakılmadığından ve cümlesi çalı çırpı diplerinde çırpıplak bırakıldıklarından bir takımı sefaletle telef olduktan sonra bakiyesinin avdetlerine ruhsat verildiği ve bunların Rusya memâlikinde ikametleri müddette masrafları olan altı bin ruble ile navl-ı sefine ve tayinâtları dahi taraf-ı Saltanat-ı Seniyye'den ihsan buyurulduğu ibarât-ı mu'tâde-i alkış-hânâne ile zikr ü etyân olunmuştur.

Bunların Rusya memâlikine hicretleri yalnız iğfalât-ı eblehfribâneye tab'iyetten neşet etmeyip hani mukaddemce "teşvikât-ı âkilfribâne ile Rusya'dan bizim toprağımıza hicret ettirilip de iskan ve ivâ ve irâhelerine nazar-ı ehemmiyetle bakılmadığından ve cümlesi çalı çırpı diplerinde çırpıplak bırakıldıklarından bir takımı sefaletle telef olduktan sonra" bakiyesi dağlarda başlı başlarına iskan ve hırsızlık ve haydutluk suretiyle aceze-i reayanın hayvanlarını sirkat ve tarlalarını pâzede-i hasâret eden muhacir-i Çerakise

yok mu; işte bunlardan kırk bin kişiden mütecâviz nüfus yalnız Canik sancağına sığdırılmaya ol zaman cânib-i cenab-ı teftiş-penâhiden himmet buyurulması üzerine ahali bin kere feryad etmişler ise de hallerini kimseye anlatamadıklarından âciz ve naçar kalıp takım takım Rusya'ya firar etmişlerdi. Ve yalnız Canik sancağından değil Sivas ve Erzincan ve Erzurum ve Bayezid ve Lazistan sancaklarından dahi pek çok ahali-i gayrimüslime Rusya'ya nakl-i hane ettiler. Şimdi Canik'ten gidenlerin bir takımı avdet etmişler, lakin ötekiler hâlâ Rusya'da oturmaktadırlar. Şu kadar ki bizdeki muhacirîn-i Çerakisenin içinde dahi bizden gördükleri muameleden na-hoşnud olmalarıyla vatan-ı sâbıklarına avdete hâhişger olanlar bulunduğundan eğer onlar için Devlet-i Aliyye'nin ettiği masrafları Rusya devleti de semâhaten ihsan edecek olursa bayağı yol masraflarını dahi Devlet-i Aliyye vererek eski mahallerine iade olunmalarında mülk ü milletçe büyük faide olacağı derkârdır. Zira bu tedbir ile birkaç yüz milyon ruble hazinenin eline def'aten geçivereceğinden bu hâl belki Avrupa'da akdine çalışılan istikrâzlar şartlarının biraz hafifçe düşmesine ve şayet birkaç tedâhül maaşları da onunla veriliverirse büyüklü küçüklü bir nice bin ehl-i maaşın -ki zarurettten kan kusuyorlar- ed'îye-i hayriyesini celbe vesile olduktan mâada ahali-i kadimenin başından öyle bir beliyeye-i azimi kaldırmış olacağından umumen taşra halkının bâis-i şükranı ve sitayişleri olacağında şüphe yoktur.

İlan-ı mahsus

Hürriyet gazetesi alan zevattan bazıları tarafından varid olan mektuplarda gazetenin vakit ve zamanıyla ele geçirilemediğinden ve bazı kere fahiş paralar verilerek alındığından şikayet olunmakta ve ellerindeki numerolar eksik olup da takım yapmak ve noksanları çok olduğu cihetle müceddeden takım tedarik etmek isteyenler dahi bulunduğundan bunlar için arzu olunan nüshaların ne tarik ile irsali mümkün olacağı dahi sual edilmektedir.

Cümlelerin malumu olduğu üzere işbu gazete idare-i hâzıraya dalkavukluk etmeyip hakkı söylemekte bî-perva olduğu ve “el hakkı mürrun” kazıyyesince doğru işitmek müdahenelerle zehirlenmiş kulaklara acı geldiği cihetle bunun Memâlik-i Mahruse'ye men-i duhulü için Babîâlî cânibinden her türlü takayyüdât icra olunduğu gibi vatanın saadet ve selameti uğrunda ihtiyâr-ı gurbet eden hamiyetkarân için vatandaşlarını hakâyık-ı ahvâlden haberdar etmek birinci vazife olduğundan Yeni Osmanlılar Cemiyeti tarafından dahi bu

gazetenin memâlik-i mezkûrenin her tarafına isâl ve idhâli için mümkün olan vesâil ve vesaitin tedarikinde tecviz-i kusur olunmamıştı. Gazeteden hissedar olmayıp açıktan nüsha nüsha almakta olanlar için gazeteler birkaç elden geçerek kendilerine vâsıl olunca kadar vakit zayi etmeleri umûr-ı tabiiyeden ve muhtekir eline geçen nüshaları gazetede muharrer olan fi-i muayyeninden ziyadeye sattırmamak, men'i elden gelmeyen umûr-ı müşkileden olmakla arz-ı teessüften başka bir şey denilemez.

Hürriyet gazetesine hissedar ve daimi almağa hahişkâr olan ashâb-ı hamiyet vesait-i malumeleriyle günü gününe gazetelerini alırlar. Ve matbaa ile kimsenin malumatı olmaksızın ve hatta kendi isimleri dahi bilinmeksizin muhâbere dahi etmektedirler. Şöyle ki, İstanbul'da bulunan zevatın bazıları Galata'da ecnebi tüccarından bir takımıyla söz edip *Hürriyet*'in balasındaki Fransızca yazıyı göstermişler ve demişler ki "Şu gazeteden biz hisse alacağız fakat kendi ismimize olmayıp sizin isminize olmasını isteriz. Bu hâli gazetede muharrer olan Londra'daki matbaaya yazınız ve kendi namınıza bir veya beş nüsha gazetenin beher hafta gönderilmesini iş'âr ediniz. Beherinin mahalli fiyatı bir lira ve açıktan gönderilirse posta ücreti beş şilin (yirmi altı buçuk kuruş) dur ve mektup içinde gönderildiği halde beheri bir şilin (beş buçuk kuruş) masrafla geleceğinden be bu da bir yılda iki buçuk liraya bâliğ olacağından işte bir lira, beş şilin veyahut iki buçuk lira dahi posta ücreti ki cem'an üç buçuk lira eder" diyerek çıkarıp üç buçuk lirayı tüccara vermişler ve tüccar tarafından dahi matbaamıza yazılmış ve gazeteleri her hafta posta ile gönderilmekle herkes posta vürudunun ertesi günü tüccarın mağazasına gidip gazetesini almakta bulunmuştur. Bu cihetle vasıta olan tüccar dahi bu zatların kimler olduğunu bilmese gerektir.

Taşralarda dahitüccarvar ise onlarınveyok ise sair ecnebilerinvasıtasıyla ayniyle bu tedbiri icra etmeleriyle gazeteleri mütemadiyen gönderilmektedir. Matbaaya havadis ve malumat verenler dahi gazetenin balasında muharrer olan mahalle gönderilmek üzere mektuplarının zarflarına Frenkce bilir bir adama yazdırıp gönderilir ve mektuplarında istemezlerse imza dahi koymazlar. Bunun için mektupları yazan kimler olduğu matbaaca dahi bilinemez fakat bu misüllü imzasız mektuplarda şahsiyâta taalluk eden mesele bulunursa sahibi muayyen ve mutemed olmadığı için onlar tayy olunup fevâid-i umumiyeye dair olan bahisleri neşr olunur.

Kemal

23 Rebiyülahir 1286
2 Ağustos 1869

Hürriyet'

Bir kavmin yalnız hakkı değil adeta medâr-ı insaniyet ve bâdi-i saadetidir. Dünyada ebnâ-i beşerin ne kadar me'ser-i bedîası görülmüşse, iyice arandığı hâlde cümlesinin esası hürriyete dayanır. Mesela kemalât-ı insaniyenin en büyük saiklerinden olan uluvv-ı nefis hürriyetsiz durmak kâbil olamaz. Çünkü hakkına emin ve şerefine mağrur olmayanlar için ihtiyâr-ı zillet mukarrerdir. Binde bir nefis-i kerim ancak bulunabilir ki mazlum olsun da yine temelluktan ictinâb eylesin. Her cemiyetin en büyük muhafızı olan hubb-ı vatan dahi hürriyetle kaimdir. İdare-i müstakille tahtında bulunan yerlerde düşmana asker karşı durur, hür memlekette ise ahali askerden ziyade çalışır. Hakimiyetine mazhar olan bir halkın vatan, hanesi ve belki adeta sarayı hükmündedir.

Bir kere elde mevcut olan siyaset tarihlerinde mehd-i medeniyet sayılan Yunan-ı kadimin ahvâline bakılsın ki, o kadar küçük bir kıtanın ahalisi Asya'nın yarısına mâlik olan koca Acem devletine nasıl mukâvemet etmiş ve bunca kavâid-i hikmet ve hükümeti hafâhane-i tabiattan ne türlü darb-dest-i ikdâmât ile iğtinâm eylemişlerdir. Hiçbir akıl için zerre kadar şüphe götürmez ki eski Yunanlılar kürre-i zemin üzerinde mütemekkin olan akvâmdan başka türlü bir imtiyaz-ı tabîiye memâlik değiller idi ve tarih bilenler için tariften müstağnidir ki onların iktisâb eylediği kemalâta esas-ı idarelerinde mevcut olan kavâid-i hürriyetden başka saik yok idi.

Yunandan sonra azamet ve ulviyet meydanları Roma devletine kaldı. Onu ise o zamana kadar ashâb-ı medeniyete hiç malum olmayan bir şibhi-cezîrenin bir köşesine toplanmış birkaç bin vahşi teessüs eyledi. İşte öyle hâkir bir cemiyetle başlayan bir hükümet, hürriyet sayesinde merkezini payi-

1. Kaplan'ın da teşhisiyle bu makale Kemal'e ait olmalıdır. Hem hürriyet kavramı üzerine olması hem de Kemal'in çok sevdiği bilinen La Marseilles'den satırlar içermesi bu ihtimali destekliyor. (h.n.)

taht-ı âlem etmiş ve asırlarca kıtaât-ı selâsenin birçok yerlerine cihangirâne hüküm eylemiştir.

Roma'dan sonra cihan-ı medeniyetin şark hükûmetine bir diğer şibhicezîreden çıkarak az zaman içinde nur-ı sihr gibi şark ve garba yayılan mücahidîn-i İslam nâil oldular. Bu tefevvuka sebep ise hürriyet-i insaniyeyi adalet-i ilahi ile temin etmiş olan şeriatın feyz-i tesirâtı idi.

Şâyân-ı itibar değil midir ki şeriat namına îlâ-yı kelimeye kıyam eden ashâb-ı megâzî kimseye cebren tahmil-i İslam etmemiş ve herkesi etvâr u efkârında hür bırakmış iken bir iki asır içinde fethettikleri bunca memâlik-i vesîanın hemen cümle ahalisi onların mezhep ve meşrebini kabul ettiler. Halbuki Tatarlar sokak başlarına sanemler dikerek kılınçla halka teklif-i ubudiyet etmişken, sonradan kendileri zapt ettikleri yerler ahali-i kadimesinin milliyetine girdiler, mahvoldular.

Müluk-ı İslamiyede ne derece mamuriyet ve marifet zuhur etmişse hep Emeviye-i Endülüs ve evâil-i Abbasiye ve Beni Ahmer zamanları gibi hürriyet-i şerîanın mer'î olduğu vakitlerdedir. Mülâhideler ve Karmatiler gibi imam-ı masum itikadında olan veya sırf kılıç kuvvetiyle hükmeden devletlerin kan dökmek ve memleket tahrib etmekten başka bir eserleri görölmemiştir.

Kurun-ı vustâda Avrupa ahalisinden insaniyet ve medeniyete hizmet eden ve dünyaya yadigar mamuriyet bırakan var ise Venedik ve Ceneviz cumhurları gibi idare-i ahrârânelerdir. O koca müstakil imparator ve kral hükûmetlerinin pek çok zararları ve fakat pek az faideleri meşhud olabilmıştır.

Hatta bugün Avrupa'nın bulunduğu terakkiyât-ı uzmâyı Fransa'nın büyük ihtilalinde bir takım vatanperverlerin himaye-i silahıyla etrafa mün-teşir olmuş olan ahkâm-ı hürriyet vücuda getirmiştir.

Hakikat o ne garip hâl imiş ki bir bendi:

Ey ehl-i vatan, gel gidelim şan günüdür bu

Zulüm açtı yine karşımıza kanlı alemler

Evladımızı ehlimizi kırdaki ordu

Ağuş-ı vefamızda tutup boğmağa kükrer

Saf bağlayın artık, sarılın siz de silaha

Reyyan edelim isrimizi hûn-ı mübâha²

2. Fransız milli marşı La Marseillaise'in ilk satırları. (h.n.)

Mealinde olan meşhur şarkının ahengiyle galeyana gelen birkaç bin delikanlı yırtık kunduralar kırık tüfeklerle hudud-ı vatandan taşra uğrar uğramaz dünyanın en büyük ve en muntazam ordularını bir hamlede tarumar ederlermiş.

Ne uzağa gidelim; bir kere de bizim tarihlerimize müracat olunursa görülür ki celâdetçe en parlak zamanımız Selim-i Evvel asrıdır. O zamanda ise hürriyet hadd-i ma'rufunu kat kat tecavüz etmiş ve yeniçeriler adeta pa-dışahın çadırına kurşun atacak derecelerde serbestlenmişti.

Vâkıa hürriyetin ifrâtı bir takım taadiyâtı mucib olduktan başka bir de şiddetli zulmü intâc edeceğinden hiçbir vakit arzu olunacak şeylerden değildir. Fakat hukuk-ı şahsiye ile mahdud bir suret-i mutedilesi mevcud olmadıkça, hele bu asırda, bir cemiyet kolaylıkla insan cemiyeti bile sayılamaz.

Ama denilecek imiş ki, halkımız maarifçe daha hür olacak derecelere gelmemiştir. Evet biz de teslim ederiz ki çektiğimiz taaddiyâtın pek çoğu noksan-ı marifetten gelir. Eğer halkın terbiyesi tam olaydı, bin yerde emsali görüldüğü gibi hürriyetini derhal istihsâl ederdi. Zulüm ile cehalet âzâ-yı ilyesinden muttasıl doğmuş tev'em bir heykele benzer; birinin idamı halinde diğerine hayat na-müyesserdir. Lakin ahaliyi hakkından müstefid etmek için galeyan-ı umumiye intizâr edip durmak bir hükümete layık mıdır?

Maarifce hürriyete mütecemmil olmak tabirinden anlaşılmasın ki cahil bir halka hukuk-ı siyasiye ve şahsiyesi verilirse idare muhtell olur. Ta yanımızdaki Karadağ'ın hâli bu davanın butlânına delil-i kafidir.

Mülkümüzde bulunan ihtilaf-ı akvâm ise hür bulunduğumuz halde hiçbir mazarrat vermeyeceğini bundan mukaddem b'd-defaat beyan eylemiş olduğumuzdan şimdi tekrarına hacet görmeyiz. Ve hâl böyle iken niçin bu zincir-i esaret altında tutulmakta olduğumuzun istikşâf-ı esbâbını dahi efkâr-ı umumiye havale ederiz.

[Kemal]

Girit'ten tahrirât

Girit'te asâkir-i şahane zabitanından üç zatın mührüyle memhur ve 14 Haziran tarihiyle müverrah vürud eden tahrirâtın hülâsasıdır.

Mecelle-i hakkaniyet olan *Hürriyet* gazetesini kemal-i şevk ve iftihar ile alıp okumakta ve hıfz-ı süğur u bilâd için hasr-ı vücut eden fırka-i askeriyenin ahvâlinden câ-be-câ irâd olunan mebâhis-i hakikat-meşhunu görüp

zincir-i belasına giriftâr olduğumuz şu idare-i hâzıra sayesinde asâkirin ahvâli her yerde hemen bir tarzda bulunduğundan âharın ahvâlini kendimizin aynı bularak her fıkra-i sûziş-nümâsını okudukça eşk-rîz-i teessüf olmakta-yız. Lakin ne çare ki hakâyık-i ahvâl beyan olunacak kapılar kâmilten mesdud ve serkârda bulunan zalemenin eyâdi-i gadr u sitemleri her yere memdud olmağla hâlin ıslahından bi'l-küllîye me'yus olarak, fakat Girit'te bu kere ser-nümâ-yı zuhur olan bazı hususâtın mahkeme-i enzâr umumiyyeye konulmak için taraf-ı hamiyet-perverânelerine arz u iş'ârını münasip gördük.

Resmo'da bulunan fırka-i askeriye binbaşılardan en işe yarar ve müstakimül-etvâr iki zatın birden bu kere tekâüdlükleri icra olundu. Bunlar için ortaya konulan kabahatlerden birincisi kendilerinin serkeş ve bir işe yaramaz olmaları imiş ve ikincisi güya bunların bulunduğu mahallin civarından eşkıya geçmiş de onlar muhârebe etmemişler. Garibi şu ki, bu binbaşılardan biri hakkında vali-i cezîre bundan beş mâh mukaddem hüsn-i şehadet edip dirâyet ve ehliyetinden ve her muhârebede ibrâz-ı şecaat eylediğinden bahisle binbaşılık rütbesini istihsâl etmişti. Şimdi yine o vali paşa Resmo fırkası kumandanı ve Serasker Paşanın damadı olan Redif Paşa'ya cemile göstermek için "bu adam serkeştir; işe yaramaz" diye inhâ ederse buna ne denir? Ve bunların yerine nasb olunan binbaşılara gelince birisi hakikaten bu makama enseb ise de diğeri değil binbaşılık on başılık idaresine bile iktidar halinde değildir. Ancak mütekâidlerin töhmet-i hafifeleri şu iki maddeden ibarettir.

Bunun birincisi, tartılmaksızın taburlara verilen öküzlerin noksanını kabul etmedirler. Çünkü burada bulunan taburlara iki yüz şu kadar öküz verilir ve beher öküz iki yüz on kıyye hesabıyla taburlara zimmet-i kayd olunur ve halbuki öküz zebh ü vezn olundukta nihayet yüz altmış kıyye gelebilir idi. Beher re's öküzde elli kıyyeden ziyade fark noksan olduğundan zikrolunan binbaşılar bu noksanın suret-i tesviyesini bâ-müzakere Vali Paşadan sordular. Vali Paşa dahi mezkur noksanın taburlarca tesviye-i icabına bakılması, yani bir nefere kırk dirhem gûşt tayını verilirse defterinde altmış dirhem gösterilerek kapatılması ferman olunur ise de binbaşılar bu sanatın erbabı olmadıklarından biz böyle sahte şey kabul etmeyiz diye ısrar ettiler. Bunun üzerine iş umuma sirayet edip her taburdan buna dair feryadnameler vürud etmeğe başladı. Nihayetü'l-emr öküzler zebh ve meclis marifetiyle vezn olunduktan sonra taburlara verilmesi için evâmîr-i mahsusa gönderilmeye mecburiyet gelip neferât-ı askeriye bu suretle o beladan kurtuldu. Ancak

lahmın fazlasıyla tagaddi eden zat her kim ise bu mide fesadını zikrolunan binbaşların hareketinden bilip ahz-ı intikama tasaddi eyledi.

Ve ikincisi de bunun başka türlü bir cünha-i garibedir. Şöyle ki, bir gün müşarunileyh Redif Paşa'nın gözüne bir genç nefer ilişir, bulunduğu taburu sorup öğrenir ve bir tezkere-i resmiye ile hizmetine talep eder. Halbuki ümerâ ve zabitanın maiyetine verilecek hademe neferâtının şahıs üzerine talebi muvâfık-ı nizam olmayıp bunlardan birine bir hizmetçi lazım geldikte alayın miralayından veyahud taburun binbaşısından mahlul üzerine talep olunması ve onlar dahi en ehl-i ırz bir neferi intihâb ve irsâl etmeleri muktezâ-yı nizam olduğundan bahisle, mezkur binbaşı, Ferik Paşa'nın istediği neferi vermekten istinkâf eder. İşte bu kabahat dahi [ö]tekinin yanına zam-molunup Redif Paşa tarafından bunların silk-i askerîden tard olunmaları kaim pederi cânibine iş'âr edilir. Fakat Vali Paşa tarafından yazılan tahrirâtta Redif Paşa'nın inhâ-yı mesbuku te'kid ile beraber icra-yı tekâüdlükleri iş'âr olunmağla mucibince fermanları yapıp bu kere gönderilir.

İmdi bu hâl ve bunun gibi bin emsal meydanda dururken bir insan vazife-i memuresini bi-hakkın icrada ne cesaretle sebat edebilir ve askerde işe yarar kumandan yetişmiyor deyu her bâr şikayet olunup, ancak bu idare altında bir adam mütehallık olduğu cevher-i kabiliyeti nasıl meydana çıkarır ve kumandan nereden yetişir..? Padişahımız efendimiz kemal-i lütf u ke-reminden askere evladım tabir buyurur ve sınıf-ı askerî hakkında berkemal olan teveccühât-ı şahanesini ibraz için evlad-ı emcâdını silk-i askerîye yazdırır, askerın elbise ve et'imesi ve sair türlü esbâb-ı intiâş ve istirahatı için lazım gelen her türlü emr ü fermanı ifa eder. Bunlar bizde emsali görölmemiş eltâf-ı mahsusadan olmağla farîza-i şükrünü edada acimiz derkâr olmakla beraber idarenin fenalığından tevellüd eden şu uygunsuzlukların bâis oldukları ahvâl-i gayr-i marziyeyi zat-ı hümayununa bildirecek vesaitten mahrum olduğumuzdan dolayı çekilen zahmetlere ve hususıyla müsaade-i baht veya vesile-i tereddüt ve intisâb ile bu misillü serkâre geçen edâniden askerın gördüğü eziyetlere dahi hadd ü nihayet yoktur.

Ezcümle bundan yedi mâh mukaddem yine müşarunileyh Redif Paşa bir delikanlı nefer görüp yaveri vasıtasıyla huzuruna celb eder ve birçok iltifat ve vaad ve vaidlerden sonra nefer ırzında müstekarr olup Paşa'nın dilhâhuna müsaade etmez. Bunun üzerine Paşa hazretleri hiddetlenip nefer-i merkum itaatsiz ve edepsiz güruhundan olmağla ıslahı için daima hidemât-ı süfliye-

de istihdam olunmak üzere zabıtâna emr-i mahsus gönderir. Zabıt dahi rütbe meraklısı olduğundan Paşa'ya hulûs için nefere istediğinden ziyade hakaret eder biçare nefer halini kime anlatacak ve davasını hangi mahkemede fasıl ettirecek... nihayet bıçak kemiğe dayanır diğer bir nefer ile birbirlerini teşvik ederek eşkıyanın bulunduğu dağlara firar ederler. Muahharan derdest olunup ber-mucib-i kanun geçende ikisi dahi idam edildi. Şimdi nazar-ı insaf ile bakılırsa neferin şu hareketi ihtiyârına sebep Paşa'nın muamelesi değil midir..?

Ve yine bundan biraz mukaddem paşa-yı müşarunileyh komisyon-ı askerîye gelip mahall-i mezkurda bulunan musika neferatından İstanbullu bir genç delikanlıyı çağırır. Neferin ise validesi Resmo'da bulunduğundan, kendisi validesinin yanına gitmiş bulunmağla kışlada olmadığı haber verilir. Onun üzerine Paşa hamama teşrif edeceği ve nefer-i merkumun hamamda şiddet-i lüzumu olduğundan, serian bulunması için birbirini müteakip adamlar gönderilir, yine bulunamaz. Nihayet Paşa'nın canı sıkılıp, nefer bulunduğu hemen hamama gönderilmesini suret-i resmide komisyon reisi ve azalarına ferman ederek kendisi hamama azimet eder. Nefer ise Paşa'nın bu vechile aramasından havfa düşüp validesiyle beraber paşanın yanına giderler iken, paşa dahi hamamdan çıkmış olduğu halde yolda tesadûf ederler. Paşa hazretlerinin hiddetinden ağzı köpürerek "vay katır ben seni sabahtan beri arattırıyorum, sen neredesin, ben seni validen ile mi pazarlık ettim" diye ağzına gelen hezeyânı ettikten başka aleme karşı sille tokat bir de a'lâ kötek çalar.

Malum olduğu üzere Girit'de bulunan asâkir içinde yirmi beş yirmi sekiz aylığı tedahülde kalmış olanlar bulunup, müretteb olan elbiseleri dahi vaktiyle almadıklarından, yalın ayak başı kabak yarı aç yarı tok geçinmektedirler. Bu neferlerden biri geçende hasta olup, hastahane birkaç gün yattıktan sonra bir miktar kesb-i afiyet edip çıkar. Fakat kışlaya geldiğinde üzerinde hastahanenin bir gömleği ile bir donu kalmış bulunur. Buna sirkat manası verilerek ve biçare nefere hiç sorgu sual vuku bulmayarak, hemen divan-ı harb tertib olunup, kumandan-ı müşarunileyhin huzurunda üç yüz değnek vurulur ve müşarunileyhin zabt u rabt-ı umûruna ziyade dikkati var denilmek için bi'l-farz gerek eşya-yı emiriyeden ve gerek emvâl-i ahaliden bazı zayıat olub da birkaç kişi "şüphemiz filanca neferdendir ve bu işi onun yapması pek muhtemeldir" deseler bu şehadet neferin sübut-ı töhmetine kifâyet edip, hiç sual ve istintâk edilmeksizin nefer yattırılıp "nasıl oldu ve aldığın eşyayı nereye koydun" diyerek iki yüz elli üçyüz değnek vurulduğu

ve pek çoğunun bîgünah olduğu muahharan tebeyyün ederse de, çah-fâide biçareler ecel döşegine yatırıldığı kesirü'l-vukudur.

Paşa hazretlerinin mizacına hizmet ve efkârına muvâfakat eden za-bitân ve delikanlı neferât iltifat görür, nişan ve rütbe alır ve ırz ve namusu olub da ona uymayanlar mazhar-ı envâ-ı şütum ve ukübât olurlar ve bu ahvâli arz edecek bir mahkeme-i adalet olmadığından kimi firar kimi idam olunur. Kimi bi-gayr-i hakkın tekâüd edilir, kimisi tard cezasına uğrar. Vel-hâsıl her biri bir beliyeye uğrayıp canlarından bîzâr ve emsallerine medâr-ı ibret ve inkisâr olurlar. Bu zat herkesin malumu olduğu üzere fi'l-asl Brusalı olup Mekteb-i Harbiye'de mu'tad olan kanunu tahsil eyledikten sonra bâ-diploma ihrac olunup, muahharan kolağalık rütbesi ile mekteb-i mezkurun dahiliye hizmetinde istihdam ve ol esnada talebeden bir kaç çocuğa vuku-ı tasallutu üzerine Arabistan ordusuna nefy ü i'zâm olunmuş ve sonra nasılsa kolağalık rütbesi ile Girit'e gelip saye-i feyz-vâye-i cenab-ı seraskerîde feriklik rütbesine nâil ve kerime-i seraskerîyi tezevvüc-i tasmimle kumandanlık memuriyetine vâsıl olmuştu.

Ey Hürriyet'te bu mektubu okuyup şu hâlâtın vuku ve adem-i vukuunda şüphe edenler! Memâlik-i Osmaniye'nin her tarafında redif ve nizamiye silkinde ve Resmo fırkasında bulunmuş ve hele Girit'e gelmiş ve oradaki askerin halini görmüş pek çok adamlar vardır. Bunlardan her kimi isterse-niz müracat edeniz, şu ahvâli sorunuz. Elbette birini duymayan diğerlerini duymuş olacağından ve şu ifadelerimizi tasdik edeceklerinden ol halde siddik-ı makalemize siz de şehadet ve taaccüb edersiniz. Ve şurasını da beyandan geri durmayız ki eğer Şeriat-ı Ahmediye ile şura-yı ümmet emniyesi bir müddet daha mevki-i icraya gelmez ve idare-i hâzıra ahaliyi ve Redif Paşa gibi zalimler asâkir-i İslamiye'yi böyle tazyik ve tahkirden vaz geçmezler ise, maazallah değil Rusya'nın vatanımızı efkâr-ı istilasına hatta en vahşi zannolunan Rum politikalarının dahi harekât-ı tecavüzânesine mukâvemet ve mümânaat bir yana dursun, ekseriyet memnunen istikbal edecektir. Çünkü bu dinsizliği Kazaklar ve Palikaryalar bile kabul etmezler itikadındayız.

Hanya'dan diğer tahrirât

Fi 17 Haziran

Buaralıkta burada bazı vukuat-ı mühimme cereyan etmiş olduğundan Hürriyet'e derc ve neşr olunmadığına taaccüb ettim. Ancak bir müddetten

beri hükümetin tayin ettiği casuslar muhbirinizi ürkütmüş olduğu anlaşılır ve muhlisiniz casustan ürker takımdan olmadığımı kabul buyurulduğu hâlde iktizâ ettikçe buranın ahvâlini bi'l-iftihar arz u beyan ederim.

Girit valisi bulunan Ömer Fevzi Paşa'nın umûr-ı mülkiyede adem-i malumatı cihetiyle eyaletin kâffe-i umûru müşavir Hamid Bey'in elinde kaldı. Bu zat ise kendinin ve tarafgirlerinin menâfi-i zâtîyelerine hizmet etmekten başka bir şey bilmediğinden mehâkim ve mecâlisde işler ve davalar bir raddeye gelmiştir ki İslam ve Hristiyan ahali ale'l-umum feryad etmektedir.

Valinin azli iki gün evvel burada şuyu buldu. Yerine beşinci ordu müşiri Mehmed Paşa'nın nasbı söyleniyor. Vali Paşa Kandiye ve Resmo cihetlerinde devre çıkmış iken nâgah azli havadisi kulağına vâsıl olduğu birle ızhâr-ı temârüz ile buraya geldi. Fakat memlekete girmeksizin Halepa'da kain sayfiyesinde bast-ı firâş istirahat etti. Yerine tayin olunacağı rivayet olunan Mehmed Paşa mukaddemce mesele arasında livâlıkla bu tarafa gelmiş olduğundan idare-i mülkiyedeki malumatı Fevzi Paşa'dan ziyade olmamağla Girit onun gününde şimdikinden ziyade bahtiyar olamayacağı bedîhîdir.

Buranın sû-i idaresine misal olmak için bir vâkıa beyan edeyim. Vali-i müşarunileyhin harem-i ismetleri Halepa'da istikrâ etmiş olduğu sayfiyede oturmakta ve her gün alafranga şapka ve fistan ile açık gezmekte ve ata binmekte olduğundan, geçen gün Halepa meydanından geçerken kahvehanede oturan tüccardan ve Yahudi milleti muteberânından Lonko nam zatın mahbese götürülmesine hanımefendi emreder. Zaptiyeler dahi hanımın emri mucibince herifi yaka paça kaldırıp hapse atarlar. Orada bulunan İslam ve Hristiyan ve Yahudi, elli kişiden mütecaviz muteberân-ı memleket müşavir Hamid beye giderler ve keyfiyeti tefhim ile tacir-i merkumun berâet-i zimmetini beyan ederlerse de Hamid bey cevabında "ne yapayım onların infaz-ı emr ü iradelerine mecburum, Vali Paşamızın haremi bizden büyüktür, behemehal bu gece mahbesde kalsın da yarın çıkarırız" der. Her ne ise, biçare Lonko o gece mahbesde yatar ve namusu hetk olunur. Bunun üzerine tacir mumaileyh artık Girit'te ikamet edemeyip, familyası ile beraber İzmir'e hicret eder. Bazı rivayete göre mumaileyh İstanbul'a gidecek ve ihkâk olunmak üzere davaya kalkışacakmış. Buradaki memurîn-i ecnebiye bu vakayı sefâretlerine yazdılar. Gelelim bu zatın suçuna: Meğer "hanımefendi kahvenin önünden geçerken nigâh-ı tahkirâmiz ile bakmış" imiş.

Acaba bu kadar ihtimamat ile Girit'te vaz olunan nizamât-ı âdilenin âsâr-ı hasenesi bunlar mı olacaktır? Ve geçenki nutk-ı hümayunda vaad u irâd olunan ıslahat böyle mi icra edilecektir?

Bu rezaletlerle beraber Girit hükümeti bir takım casuslara dahi akçe verip onlardan tahkik-i ahvâl ve istifade etmek ister. Bu casuslardan biri Yanako isminde bir Rumdur. Bu şahıs her saat elbisesini değiştirip öteye beriye sokulmakta ve iki kişi lakırdı ettiğini gördüğü birle aralarına girmekte olup velhâsıl bu herifin edepsizliği bir dereceye vardı ki geldiği günden beri birkaç ehl-i ırz familyalara dest-diraz-ı tasallut oldu. İşte ahalinin hükümet-i mahalliyeden tebridine başlıca sebep bu makûle sû-i tedbirler olup, eğer hükümet herkesin ağzını kapatmak isterse hüsn-i idareye dikkat etsin, herkes hukuk-ı meşruasına mâlik ve mutasarrıf bırakılsın. Ve bir de hükümet mesele-i zâile arasında mektepler, ıslahhaneler ve tevsî-i ziraat ve ticaret için daha birçok ıslahat vaad etmişti; onların hiçbirini göremedik. Bir takım memuriyetler açılmaktan başka Girit nizamâtı hiçbir şey yaramadı.

Bir yandan maaşlar tezyid olunur. Hatta bu defa tahrîrât kalemine yine bir miktar maaş ilave olundu. Sair memuriyetlerin maaşları dahi bu kıyas üzere tezyid edildi. İşte ıslahat-ı mevcudenin semerâtı bunlardır.

Selanik'ten tahrîrât

Fi 17 Rebiyülahir

Sâbık İtalya konsolosu Fernaldes'in [sic] familyasından ve İtalya tebasından hekim Civon dört beş seneden beri hükümete girip çıkmakta ve mağazasında tüccarlık ve taşrada bazen simsarlık bazı da hükümete çatkinlığı münasebetiyle fukara-yı ahalinin davalarına vekillik edip geçinmekte iken iki sene mukaddem elinde [...] anlayacak kadar tabâbeti bulunduğundan konsolos-ı mumaileyhin mezâhiri asâkir-i zaptiyenin ve hapishanenin tabipliğini de istihsâl etmişti.

Bununla taşra ahalisinde kura münasebetiyle kol uzatarak ve rüşvet kapılarını açarak otuz liradan bir pilice varıncaya değin irtikâb edip, bâb-ı himayesine girmeyen yürek pek nadir kalmış idi. Fakat dostumuzun bu gibi hünelerinde hâzık ve mahir olduğunu burada herkes bilir ise de öteden beri bunun bir de el çabukluk marifeti de var imiş; bizim haberimiz yok.

Şöyle ki, geçen gün mumaileyh nâil olduğu imtiyaz sayesinde aşar müzayedesı zımnında muhasebe-i vilayet kalemine gidip muhasebe

mührünü ber-takrib çalar. Derhal çarşı katiplerine müracatla güya hazinenin kendi mağazasına 6.000 lira-yı Osmanî deyni var imiş diyerek bir senet yapar. Aralıkta hazineye borç veren sarraf Saval'dan 3.000 lirasını kavrar küsurunu dahi almak üzere iken hükümet haber alıp sanat meydana çıkar.

Mumailayh hükümete celb olunup sual arasında biraz dil basıklığı âriz olmağa ve çehresi sararıp bozulmağa başlayınca hekimbaşımız keyifsizlendi diyerek kefalet-i nefsiyeye rabt olunmaksızın çıkar gider. Ertesi günü zaptiye çağırmaya gidince, İtalya tebaasından olduğu bi'l-beyan konsolosuna müracat olunması cevabını basar. Konsolosuna kağıt yazılıp, o gün keyifsizliğini, daha ertesi gününde postası olduğunu cevap vererek devlet hekimini göndermekten imtina eyler. Nihayet o gece memleketin haricindeki yalısında olduğunu ve geceleyin konsolosun o tarafta tuttuğu yalısına kaçacağını hükümet haber alıp, tutup Kapı'ya getirilmesi için iki teftiş gönderilip, mumailayh çıkınca yolda sıkıştırılarak alıp götürülmekte iken konsolosun gönderdiği iki kavyâs yetişir. Hâl silah patırtısına binip, nihayet zavallı teftişlerin ellerinden çıkıp merkumu alırlar. Ertesi günü konsolos tercümanı ile beraber kapıya gönderir. Meclis-i cinayette kendisiyle hemhâl olan müstantik efendilerden istintak etirilir fakat Cicon bu fazîhadan dolayı on on beş sene kürek cezası hükmü lazım gelirken, elindeki hazâkat sayesinde tebrî-i zimmet ettikten sonra namusu davasına bile kalkışacak.

Meclis-i cinayette gayûr ve hamiyetli müstantikler var ise de öyle âriz ve amîk suallere pek de cesaret eylemiyorlar. Bizim bir de tarik komiseri Numan Efendimiz var. Bircümle vilayet ahalisi hayvanlarıyla birlikte sene de dörder gün bedenlen veya bedel ile Selanik'ten Siroz'a ve Manastır'a olan tariklerde işlemeğe borçlu olduklarından dolayı tahsilat ve imalat hakkında çevirdiği dolabın esrarına kendisiyle beyinlerinde uyduğu mühendislerden başkası vâkıf olamadılar. Efendi-i mumailayh beş seneden beri komiserlik etmekte olduğundan muhasebesinin rûyeti için vali-i sâbıkın teşkil eylediği komisyon azaları, işte bir seneyi geçti, hâlâ defterlerinin ne gidişte olduğunu güzel anlayamadılar.

Şimdilik bu kadar; ileride şu iki maddeden husûle gelecek neticeleri yine yazarım ve müdevvenâtın rehin-i kabul olursa bundan böyle dahi buranın ahvâlinden tahkik edebildiğim şeyleri arz ederim.

İlan-ı mahsus

Hürriyet gazetesi alan zevattan bazıları tarafından varid olan mektuplarda gazetenin vakit ve zamanıyla ele geçirilemediğinden ve bazı kere fahiş paralar verilerek alındığından şikayet olunmakta ve ellerindeki numerolar eksik olup da takım yapmak ve noksanları çok olduğu cihetle müceddeden takım tedarik etmek isteyenler dahi bulunduğundan bunlar için arzu olunan nüshaların ne tarık ile irsali mümkün olacağı dahi sual edilmektedir.

Cümlelerin malumu olduğu üzere işbu gazete idare-i hâzıraya dalkavukluk etmeyip hakkı söylemekte bî-perva olduğu ve “el hakkı merrun” kaziyyesince doğru iştirmek müdahenelerle zehirlenmiş kulaklara acı geldiği cihetle bunun Memâlik-i Mahruse’ye men-i duhulü için Babîâli cânibinden her türlü takayyüdât icra olunduğu gibi vatanın saadet ve selameti uğrunda ihtiyâr-ı gurbet eden hamiyetkarân için vatandaşlarını hakâyık-ı ahvâlden haberdar etmek birinci vazife olduğundan Yeni Osmanlılar Cemiyeti tarafından dahi bu gazetenin memâlik-i mezkûrenin her tarafına isâl ve idhâli için mümkün olan vesâil ve vesaitin tedarikinde tecviz-i kusur olunmamıştı. Gazeteden hissedar olmayıp açıktan nüsha nüsha almakta olanlar için gazeteler birkaç elden geçerek kendilerine vâsıl olunca kadar vakit zayi etmeleri umûr-ı tabiiyeden ve muhtekir eline geçen nüshaları gazetede muharrer olan fi-i muayyeninden ziyadeye sattırmamak, men’i elden gelmeyen umûr-ı müşkileden olmakla arz-ı teessüften başka bir şey denilemez.

Hürriyet gazetesine hissedar ve daimi almağa hahişkâr olan ashâb-ı hamiyet vesait-i malumeleriyle günü gününe gazetelerini alırlar. Ve matbaa ile kimsenin malumatı olmaksızın ve hatta kendi isimleri dahi bilinmeksizin muhâbere dahi etmektedirler. Şöyle ki, İstanbul’da bulunan zevatın bazıları Galata’da ecnebi tüccarından bir takımıyla söz edip *Hürriyet*’in balasındaki Fransızca yazıyı göstermişler ve demişler ki “Şu gazeteden biz hisse alacağız fakat kendi ismimize olmayıp sizin isminize olmasını isteriz. Bu hâli gazetede muharrer olan Londra’daki matbaaya yazınız ve kendi namınıza bir veya beş nüsha gazetenin beher hafta gönderilmesini iş’âr ediniz. Beherinin mahalli fiyatı bir lira ve açıktan gönderilirse posta ücreti beş şilin (yirmi altı buçuk kuruş) dur ve mektup içinde gönderildiği halde beheri bir şilin (beş buçuk kuruş) masrafla geleceğinden be bu da bir yılda iki buçuk liraya bâliğ olacağından işte bir lira, beş şilin veyahut iki buçuk lira dahi posta ücreti ki cem’an üç buçuk lira eder” diyerek çıkarıp üç buçuk lirayı tüccara vermişler

ve tüccar tarafından dahi matbaamıza yazılmış ve gazeteleri her hafta posta ile gönderilmekle herkes posta vürudunun ertesi günü tüccarın mağazasına gidip gazetesini almakta bulunmuştur. Bu cihetle vasıta olan tüccar dahi bu zatların kimler olduğunu bilmese gerektir.

Taşralarda dahi tüccar var ise onların ve yok ise sair ecnebilerin vasıtasıyla aynıyle bu tedbiri icra etmeleriyle gazeteleri mütemadiyen gönderilmektedir. Matbaaya havadis ve malumat verenler dahi gazetenin balasında muharrer olan mahalle gönderilmek üzere mektuplarının zarflarına Frenkce bilir bir adama yazdırıp gönderilir ve mektuplarında istemezlerse imza dahi koymazlar. Bunun için mektupları yazan kimler olduğu matbaaca dahi bilinemez fakat bu misülli imzasız mektuplarda şahsiyâta taalluk eden mesele bulunursa sahibi muayyen ve mutemed olmadığı için onlar tayy olunup fevâid-i umumiye dair olan bahisleri neşr olunur.

İlan

Hürriyet gazetesine vaz-ı hâme-i ibtidâr olunalı bir sene müddet olup, geçen sene alafranga Haziran'ından itibaren *Hürriyet* hisseleri için nam-ı muhteremleri vaz-ı defter-i mefharet olan zevât-i hamiyet-simâtın yeddle-rindeki senedât tarihlerinin müddetleri münkazi olduğuna ve işbu eser-i muteberin bundan böyle devamı yine onlar tarafından bi-diriğ tutulacak muâvenet-i vatandaşî ve fütuvvete merhun bulunduğu mebnî hisselerinin tecdidine râğbet edenler matbaamızın bu kere naklettiği mahalle, yani Türkçe ve Fransızca bâlâ-yı gazetede muharrer olan mevki'e vesait-i malumeleriyle beyan-ı keyfiyet etmeleri, gakat gazetenin pahası olan bir liraya yalnız posta ücreti olarak beş şilin ilave eylemeleri ve bir de mezkur gazetenin birinci nüshasından ellinci nümeroya kadar elli adet nüshası takım edile-rek hissedarândan ve saireden istek edenlere beher takımı posta ücretinden mâada ikişer İngiliz lirasına i'tâ olunacağından, talip olanlar kezalik Londra'da mahall-i mezkura iş'âr-ı keyfiyet ve suret-i irsâlini dahi beyana himmet eylemeleri bilhassa ihtar olunur.

Kemal

30 Rebiyülahir 1286
9 Ağustos 1869

[Hidivın siyasetine dair mütâlaât]

İstanbul'dan yazışlarına göre, bu esnada hemen oraca hangi meclise girilse bahisler Mısır meselesine münhasır bulunur ve Vali Paşayı pek çok müdafaa edenlere tesadüf olunur imiş.

Şu bulunduğumuz zaman-ı zarurette bezl olunan ihsanların (hususıyla ümid-i tekrar baki oldukça) tesirsiz kalmak ihtimali olmadığından, bu taraftarlık pek de bahis götürür şeylerden olmayıp, asıl mesele onlardan gösterilen delâilin mahiyetini anlamakta kalır. Bu delâili ise birçok zamandan beri okuyup dinlemekteyiz ki, hülâsası şunlardan ibarettir:

Hidiv hazretleri Mısır valiliğine gelir gelmez binlerce biçareyi Süveyş Cetveli'nde angarya suretiyle işlemekten kurtardı. Pamuk ziraati gibi bir takım esbâba müracatla memleketin servetine bunca hizmetler etti. Zat-ı Padişahiye suret-i mahsusada ubûdiyet gösterdi ve hatta Mısır'a dahi davetle halka kendi tâbiyetini ilan eyledi. İdare-i müstakillesinin bi'l-ihhtiyar takyidine razı olarak Meclis-i Şura-yı Nevvâbı açtı. Devlete mukarrer olan vergiyi ziyadeleştirdi. Avrupa'nın kavâid-i idaresine takliden usul-i verâseti tebdil ettirdi. Girit hadisesinde devlete elinden gelen iâne-yi icradan geri durmadı. Balolarda tiyatrolarda me'ser-i medeniyetçe bunca tevsîâta muvaffak oldu. Mısır'ın devlete i'tâ edeceği vergiden ve masârif-i mahalliyeden fazla kalacak vâridâtı, nefesine ait iken fevkalade bir fedakarlık ihtiyârıyla askeri artırdı. Bunca silahlar, gemiler yaptırdı. İstanbul'un medâris ve tekâyâsını ihsanına müstağrak buyurdu. Devletine, memleketine bu derece hayırhâh olan bir zatın muahharan vuku bulan harekât-ı şedidesi elbette bir sebab-i zaruriye mübtenî olmak lazım gelir. Şimdi Babîâlî'ye düşen Hidivi tatyib ile arada olan burûdeti kaldırmak ve bu suretle ileride zuhur edebilecek müşkilatın önünü almaktır.

Politikada ve bâhusus şarkın mesleğinde suver-i zâhirenin ekseri yalancı bir nikâbdan ibaret olduğunu bilmeyenlere göre bu edille kanaat-bahş olabilir. Fakat Mısır'a ve idaresinin harekât ve menviyâtına vâkıf olan ashâb-ı

dikkatin ifadât ve îşarâtına bakılırsa hâl görüldüğü gibi değil, bütün bütün başka bir surettedir. Merak olunursa söyleyelim:

(1)

Evet, İsmail Paşa valiliğe geldiği sırada Süveyş Cetveli eşgâlinde angaryanın lağıvı için Babiâli'ye müracat eyledi ve cânib-i devletten vuku bulan teşebbüs üzerine mesele muhâberek düşerek nihayet Fransa İmparatoru hakem oldu. İdare-i Mısriye tarafından kumpanyaya külli bir tazmin verilmek şartıyla angarya kaldırıldı. Fakat bütün bütün lağv değil, efendinâ hazretlerinin çiftliklerine naklolundu. Biçare fellahlar zikrolunan tazmini, dolayısıyla i'tâ ettikleri hâlde hâlâ çiftliklerde çalışmaktadırlar.

Böyle mahirâne bir politika görülmemiştir ki, hem güya angarya gibi bir usul-i zâlimenin lağvından dolayı âleme karşı hakkaniyet ve medeniyetle iftihar olunsun hem de Vali Paşanın çiftliklerine on beş yirmi bin rençber daha peyda edilsin. Bari Süveyş Cetveli'nde işleyen fellahlar hüsn-i muamele görür ve yiyecek ekmek bulurlar idi ve kaidenin zalimiyeti mukarrer olmağla beraber, hiç olmazsa terakki-i medeniyenin en büyük bir eserine hizmet ettiklerinden dolayı müteselli olabilirler idi. Şimdi ise biçareleri zaptiyeler kollarından bağlayarak ve kırbaçlarla arkalarına düşerek, çiftliklerde, saraylarda, tiyatrolarda işlemeye sevk etmekte ve ekmeklerini çoluk çocukları eğer tedarik edebilirlerse başlarına alarak ve günlerce yol yürüyerek getirmektedir. Bu hizmetlerinden ise boyunlarında olan zincir-i esareti altınlaya altınlaya ağırlaştırmaktan başka bir netice hâsıl olmuyor.

İşte o muamelelerden kurtulmak içindir ki on beş bin kadar köylü, çocuk çocuklarıyla beraber Süveyş Cetveli kumpanyasına iltica etmişlerdir ve hatta saîd Mısır'dan dünyada en ziyade zulm ü cebr ile meşhur olan müteveffâ Teodoros'un idaresine bile kaçanlar vardır.

(2)

Servet-i mülkiyeye müteallik olan hizmetlere gelince; vâkıa Amerika muhârebelerinden dolayı Mısır'da birçok pamuk ticareti oldu. Fakat ahz u i'tâ hemen bütün bütün Vali Paşanın zatıyla mensubâtına münhasır idi. Nitekim müşarunileyh pamuk ziraatine başladığının birinci senesinde 64 ve ikinci senesinde 120 milyon frank kazandığı Avrupalıların cümle-i tahkikatındandır. Ahaliye gelince mensubât-ı idarenin emlakından kat'ı nazar Vali Paşa arazi-i Mısriye'nin hemen sülsüne ve oranın kuvve-i feyyâzesi hükümünde olan Nil'in suyuna mutasarrıf olduğu gibi rençberliğe muktedir olan

halkın hemen nısfını bilâ-bedel kendi hizmetinde kullanır iken biçare fellahların pamuk ziraatından ne istifade edebilmiş olması me'mul edilir.

Bundan başka Vali Paşa umum arazisini pamuğa hasr ettiğinden dolayı memlekette bir buğday kıtlığı peyda olduğundan, zira' içinde pamuktan bir şey kazanabilenler var ise onu da evkât-ı yevmiyeleriyle vergiye yetiştirememişlerdir.

Bu ne güzel mamuriyet-i mülkiyeye hizmettir ki, müşarunileyh halkın cebren istihdamıyla hâsıl ettiği servet sayesinde dünyanın en mütemevvillerinden sayılır. Fakat hakim-i hakiki olan ahali mâi gömlekler içinde aç yatar.

(3)

Padişaha gösterilen ubûdiyet ve edilen davet ise ta Mehmed Ali Paşa zamanından kalma bir politikanın [eseri] arzu-yı istiklali perde-i mütâvaat altında setr etmekten ibarettir.

Garip meslek-i halisâne değil midir ki, Vali Paşa arz-ı ubûdiyetle Zat-ı Şahaneyi Mısır'a davet eder, isteyenler huzur-ı hümayuna arzuhal takdim etmek için umumun nazargahına bir sandık vaz eyler, fakat içine her kim kağıt bıraktı ise bir daha izi belli olmayacak surette kaybolur.

Garip meslek-i halisâne değil midir ki, Mısır'da bulunan tebaa-i Osmaniye'nin halini görmek namıyla vuku [bu]lan davet üzerine padişah kalker onun ayağına gider. Sonra kendi İstanbul'a çağırılır; resmi davet ister. Hakkında söylenilen mezâlim ve menviyâtтан tebrî-i zimmet için İstanbul'a gelmesi tekrar olunur. Müttehem suretinde tutulmayı kabul etmeyeceğinden bahs ile zımnen padişahın kendi üzerine hükümetini inkar ederek bî-perva kalker Mısır'a kadar gider.

Garip meslek-i halisâne değil midir ki, padişaha intisâb-ı mahsusundan bahseder, o sayede Musavva ve Sevakın'ın idaresini ele alır. Sonra lafızdan çıkabilecek iltibâsı dahi düşünmeksizin Sultan Abdülaziz'in zaman-ı saltanatında aziz unvanı ister, rical-i devlet arasında yüzer lira maaş tayini ile yirmi otuz casus peyda eder. Nihayet ahali-ı şark indinde saltanatın en mukaddes bir imtiyazı olan hutbeye kadar mütearrız olur.

Garip meslek-i halisâne değil midir ki, Avrupa ile umûr-ı zaptiye ve ticariyeye dair gayriresmi bazı kararlar ittihâzına Babîâli'den mezuniyet istihsâl eder. Bunu muâhedât-i ticaretin tadiline ve Süveyş Cetveli gibi umumen cihan-ı medeniyetin asayiş ve menfaatine dokunması kâbil olan ve zaten imaline ferman-ı padişahî ile başlanılan bir işte hod-be-hod mu-

kavele akdine ve umum hükümdarların davetine kalkışacak derecelerde suistimal eyler.

(4)

Hele şu Meclis-i Şura-yı Nevvâb Hidiv hazretlerinin ağreb-i ef'âli ad-dolunsa layıktır. Şark politikası ile uğraşanlara malumdur ki, bu meclisin tesisi Avrupa'ya Mısır'ı Türkistan'dan daha mütemedding göstermek ve arkasında dolaşılın istiklal maksadına bu suretle efkâr-ı umumiye-yi hazırlamak için tasavvur olunmuş idi. Ve âzâsı hükümetin emri ve zaptiyelerin kırbaç sadâsı altında intihâb olundu.

Mervîdir ki, meclisin ibtidâ-yı küşâdında memurîn-i hükümetten biri bir nutk irâdıyla sağda bulunanlar hükümete taraftar ve solda bulunanların mu'terizi olacaklarını beyan eder etmez bi't-tesadûf sol cânibe düşenler birbirini çiğneyerek sağa dökülür. Ve solda yalnız bir adam kalır ki, o zavallının dahi nerede ve ne halde olduğunu Allah bilir.

İşte nevvâb-ı ümmet meclise geldikleri zaman hükümetin adaletine ne derecede itimad ettikleri bundan anlaşılır. Ahbar-ı mevsukaya göre bu meclisin idarece bir faidesi olabilmıştır ki, o da âzâsı için İstanbul'dan istenilen nişanların üçer yüz Mısır altını bedel ile verilerek hükümetin kargâh-ı ticaretine terettüb eden menfaatten ibarettir.

(5)

Kâbil-i inkar değildir ki, vali-i lâhik metâlib-i malumesine mürevvic olmak için Mısır'ın İstanbul'a i'tâ etmesi mukarrer olan vergiyi iki misline takrib etti. Lakin ahali üzerinde olan tekâlif üç ve Avrupa'ya olan duyûn-ı hükümet ise dört katına iblağ olundu.

Bize kalır ise milyonlarca fukaranın ağzından ekmeğini kapar surette alınan para ile devlete cemile göstermek velev garazdan berî olsa dahi fazâil-den ma'dud olmamak gerektir.

(6)

Gelelim tebdil-i verâsete: Hakikat Hidivin kendi hanedanı hakkında olan muamelâtı da başkaca dikkat getirir şeylerdendir. Müşarunileyh Ümmi Said Paşa'nın vefatından dolayı meserret-reslere rütbelere, ihsanlar i'tâsı ile ilan-ı sürur eyledikten ve şayet tekrar dirilmesinden havf eder yollu, Mısır'dan İskenderiye'ye telgraf üzerine telgraf keşidesiyle müteveffâyı üç saat içinde ve bir fakir cenazesi halinde defn ettirdikten sonra en evvel onun evlad ü iyâli elinde olan birçok emvâli mîriye aittir diyerek zabt eylemiş ve

ba'dehu sair âzâ-yı hanedanın malına ve hukukuna hücum ile birçok mülklerini ele geçirdiği gibi, nihayet tebdil-i verâsete dair dahi bir ferman istihsâl eylemiştir.

Kendinin müteaddid evladı var iken verâseti bir kola hasır ettirmek istemesi şefkat-i ebviye nev'inden addolunamamak kaide-i zaruriyât dandır. Vatanın hayrı için dahi sinn-i kemâle varmış bunca zevât haklarından mahrum edilerek, meydan-ı ikbal ve istiklal çocuklara bırakılmaz ve hükümetin salâhını düşünecek kadar müdrik olanlara göre kendinin dünyaya kazık kakmayacağını ve takarrüb-i memât ihtimalini hatırdan çıkarmamak lazım gelir.

Vali Paşanın ne sebeble bu harekete teşebbüs ettiğini bilmek ise karamete tevakkuf etmez. Mademki bugün devletin elinde tebdil-i vali hukuku var, Mısırca zan olunmuştur ki vilayet ahd bir ferman ile valinin oğluna tevdi olunursa o hakkın hiç hükmü kalmaz. Çünkü bir pederi azl ile yerine mahdumunu tayin etmek politikaca bir faide veremez.

Halbuki mütâlaa bütün bütün yanlıştır. Zira 27 numarolu nüshamızda derc olunan hülâsalardan malum olduğu üzere ol devletin hakkı şerâit-i mukarrereye riâyet olunmadığı halde ferman-ı imtiyazı istirdâddan ibaret idi. İsmail Paşa ise zikrolunan fermanın tağyir-i ahkâmında dahi Kapı'nın muhtar olduğunu bilfiil kabul eyledi. Binaenaleyh bugün Devlet-i Aliyye isterse bir diğer ferman ile usul-i tevârüsü tekraren tebdil ederek mesela Mehmed Ali Paşa hanedanından Zat-ı Padişahî her kimi isterse idareyi ona havale etmek gibi, veyahud başka türlü bir tarza koyabilir ve hatta devlete karşı duran müşarunileyh olduğundan elde olan istirdâd-ı imtiyaz ve tebdil-i ahkâm-ı hukukî muktezâsınca kendiyle neslini bütün bütün verâset-i hükümetten ıskât etmek istese dahi haklı bulunur.

(7)

Mısır'dan Girit'e gelen asker ne maksat üzerine gönderildiğini ve o zaman serdar olan Şahin Paşa tarafından halka Girit'in Mısır'a ilhâkını talep ettirmek için ne türlü desâyise müracatla ne kadar paralar sarf olunduğunu herkes bilir. Girit meselesi ise altınla gümüşle değil süngü demiri ve tüfenk kurşunuyla tesviyeye muhtaç idi. O hizmeti de Türk askerinin zûr-ı bâzûsu yerine getirdi.

Şimdi şurası kaldı ki Vali Paşanın şuhud-ı sadakatine "acaba Girit'e giden Mısır askeri meselenin en alevli zamanında niçin iade olundu ve bu defa (güya) mağdur olan Rumlara iâne için Yunan Kraliçesi'ne niçin bir milyon

bu kadar bin frank verildi; Hidivin hizmeti Saltanat-ı Seniyye'ye mi masruf olmak lazım gelir yoksa Girit usâtıyla Yunan'a mı?" yollu bir sual irâd olursa ne cevap verilir?

(8)

Balolarla tiyatrolardan medeniyetçe ne kazanacağız, onu da bilmekten âciz kalıyoruz. Bize taassup isnâd ederler ve âdât-ı millîye ve mahalliyemizi vikâyede ifrâtımızdan bahs eylerler. Halbuki bu iddiada bulunanlar daha mutaassibâne bir ısrar ile bizi o hallerden cebren geçirmeye çalışırlar ve bi-eyyi-hâl kadınların yaşmaksız erkek meclisine gelmesini isterler ve bu yolda verilecek balolarla yapılacak tiyatrolar için İslâmı aç bırakırlar. Para alırlar, İslâmı en zaruri işlerden alıkoşurlar, amelelikte kullanırlar.

Hakikat, halkı kendi mezhep ve meşrebine mugâyir olan bir mesleğe süngü kuvveti ve kırbaç sadâsıyla sevk edip de, ondan medeniyet ve insaniyetce faide me'mul etmek ne büyük müceddidlik ne garip hürriyet-perverliktir.

(9)

Acaba Mısır'ın yaptırdığı gemiler, silahlarla tezyid ettiği asâkir ne maksada mebnî oluyor? Tamamiyeti kefalet-i düveliye tahtında bulunan Devlet-i Aliyye'nin bir eyaleti hariçten bir düşman hücumundan mı korkar? Eğer hilafet aleyhinde istimâl için hazırlandığına kâil olunmaz ise zikrolunan tedarikât-ı harbiyeye bir sebep-i makul bulunamaz zannederiz. Çünkü Mısır idare-i lâhikasının Saltanat-ı Seniyye'ye muâvenetce efkârı ne merkezde olduğu Girit meselesinde tamamıyla zâhire çıkmıştır.

(10)

Medâris ve tekâyâyâ gelen erzak ve atâyâ eğer taraftar peyda etmek fikriyle değil ise Vali Paşanın âlem-i hayalinde etrafını ihâtâ eden mevhum katiller ve vücudsuz tesmimcilere karşı ed'îye-i me'sure celb etmek için olmak gerektir. Yoksa hakikaten mâil-i hasenât olanlar, camide gâsblık edip de mescitte zükut dağıtır gibi bir koca eyaletin halkını soyarak bir şehrin tekyesine, medresesine ihsanlar göndermez.

**

Vali Paşanın harekât-ı ahiresinde ise hırs-ı istiklalden başka bir zaruret görünemez. Meydanda ne sebep-i makul var ki metbu'-ı meşru'unu tanımayaya kendisini mecbur etsin?

Mevcut olan ihtilafın Hidive mümâşaat tarikiyle ref'i ise Devlet-i Aliyye'ce muhill-i namus ve mugâyir-i menfaat olduktan başka fiilen dahi muhâl

hükmündedir. Bugün her yaptığı devletçe makrûn-ı iğmâz edilsin; yarın bir takım takat-fersâ hareketler daha meydana çıkar. Bugün istediklerine müsaade gösterilsin; yarın tahammülü kâbil olamayacak birçok maksat daha zuhura gelir. Ahvâl-i sâbikanın tecrübesi gözümüzün önünde duruyor.

Hidiv tarafından ikâ olunabilecek müşkilatın dahi Mısır'da tevehhüm olunan âsâr-ı medeniyet kadar bile vücudunu göremiyoruz. Bir valisine edeceği muamele için Avrupa mı Devlet-i Aliyye'ye silah kaldıracak? Yoksa fellâhlar mı altında ezildikleri bâr-ı zulmü muhâfaza yolunda feda-i canı ihtiyâr eyleyecek..?

Hele Babîâli, kendi ihtiyârı mıdır, yoksa haricin ihtarı mıdır, yahud yine Zat-ı Şahanenin ısrarı mıdır, her neden ise şu meselede yollu hareket ediyor. Bu defa telgraflardan alınan haberlere göre harekât-ı vâkiasından dolayı levh ü tehdid ve ıslah-ı ahvâl yolunda tenbih-i ekîdi hâvî yaver-i mahsus ile Vali Paşaya bir emirname-i sâmi gönderilmiş. İşte ona da bir ters cevap gelirse hukuken muayyen olan tedâbir-i te'dibiyye müracat olunacağı ümit edilmektedir.

Acaba akıbet-i ahvâl nereye varacak denilir ise bu bâbda bir mütâlâa beyan etmek pek kolay değildir. Şu kadar denilir ki gazetemiz derdest-i tab iken aldığımız haberlere göre vaktiyle kolera gelmesi üzerine eline vedîa-yı padişahî olan tebaayı yüzü üstüne terk ederek diyardan diyara firar rezale-tini ihtiyâr eden Vali Paşa o hamiyet, o sadakatiyle beraber Memleketyn ve Sırbistan ve Karadağ'ın temâyülât-ı istiklal-cûyânesine iştirâk ve hatta mebnâ-yı hilafet-i İslamiye'yi hedm için Rusya'dan dahi istimdâd ile bu maksat üzerine şimdiye kadar ferman-ı âhirin ahkâmına mugâyir olarak silah altında bulunan askerini elli bine iblağ ettirdiği gibi, bu defa irade-i şahaneyi hiç hükmünde tutup da Mısır'a gider gitmez yine hukukunun haricinde olarak, güya vatan bir muhâtarada kalmış gibi redifi dahi toplamaya başlamış ve harice üç zırhlı sefine sipariş eylemiş. Bize kalırsa Rusya bir valiyi müstakill etmek için Şark meselesini meydana çıkarıp da bütün Avrupa'yı hücum ettirecek mecnunlardan değildir. Mısır'ın tedarikâtını ise devlet en cüz'i bir himmetle mahvedebilir, çünkü yalnız nam-ı padişahînin yad olunması oralara tesirce silah sadâsından kuvvetli olduğu erbab-ı vukufa malumdur.

*

Babîâli denilen idare-i hâzıra[yı] biz ve oldukça işlere vukufu olan herkes maarif düşmanı zannederdik. Bir vakitten beri İstanbul gazetelerinin

intişâr-ı uluma dair olunan tedâbir-i sâibe, yani gerek İstanbul'da ve gerek taşralarda harıl harıl tesis ve inşası derdest-i tasavvur olan mektepler, islah-haneler gibi mevâdd-ı nâfianın âleme ilanı zımında bezl ettikleri himmetlere bakıldıkta, bunca senelerden beri mihlî gibi bir daire-i mahdude içinde sergerdân olan koca Babiâli adeta mihver-i idaresinden çıkıp bir başka yol tuttu denilebilir. Hatta bu kadare dahi kanaat etmeyip “intişâr-ı maarif madde-i mültezemesinin matlub olan derece-i kemâle îsâli zımında vilayet-i celile merkezlerinde darülfünun makamında birer mektep küşâd olunacağı” *Terakki* gazetesinin 183 numarolu nüshasında ziver-i serlevha-i ilan olmağla artık bu tedbir-i dil-pezîr tedâbir-i sairenin mütemmim ve mükemmili olacağına hiç iştibâh edilemez.

Ancak bundan on beş yirmi sene akdem darü's-saltanat olan İstanbul'da dahi böyle bir darülfünun tesis ve inşasına bin ehemmiyet beyanıyla ve nice milyon kuruşlar sarfıyla ibtidâr olunup, sonradan bir vakt-i kadim meselesinde asâkir-i muâvineye kışla olmuş ve bir zamanlar da havalisindeki bir suffe küşâd olunan umum derslerine dershane edilmiş ve daha sonraları bazı mahalleri Maliye Nezaretine müteallik bazı şûubat-ı idareye verilmiş, velhâsıl renkten renge girerek ve derununda ameleden bir nefer bulunmadığı hâlde Fossati kalfaya niçe seneler şehriye onar bin kuruş verilerek bilahare Maliye Nezaretine tahvil, yani intişâr-ı ulum ve maarif niyetiyle vaz-ı esas edilen Darülfünun Hulûlîlerin ervâhı gibi gunâgun kalplere girip çıkarak meyl-i devre-i kemalât ettikten sonra şimdiki hâli kesb etmiş idi. Heman Cenab-ı Hakk şu vilayât-ı celilede tesis ve teşkili mutasavver-i âli olan darülfünunları bu misillü tahavvülâtta ve aceze-i ahalinin alınları teriyle kazandıkları kuruşçukları haydut ve yağmacılar şerrinden masûn buyursun, amin!

*

Ahkâm-ı Adliye namıyla İstanbul'da tertip ve tab olunan kitab-ı mu-teberi kemâl-i ibtihâc ile mütâlaa eyledik. Şimdiye kadar terakkiyât-ı medeniyeye müteallik mülkümüzde böyle bir büyük eser görülmemiş idi. Hayfâ ki bazı noksanları olmasa... İhtimaldir bizim noksan görüşümüz sahih olmaya, onun için bu mecelle-i güzidenin tertibine muvaffak olan zevât ile sair ulema-yı kirâma âcizâne ve li-eclî'l-istifade birkaç sual irâd etmek isteriz.

Evvela, kitabın mukaddimesinde olan mazbatada “Bu asırlarda muamelât-ı ticariye ziyade tevessü eylemiş olduğundan poliçe ve iflas gibi pek

çok hususlarda kanun-ı aslıden istisna olunmuş ve bu mesâil-i istisnaiyeyi hâvî başkaca bir de ticaret kanunnamesi tanzim kılınmıştır” deniliyor.

Ve lâ ratbin velâ yâbisin illâ fî kitâbin mübin' nass-ı celiline iman olmadığı hâlde asrın ticaretçe icab ettirdiği tevsîât için lazım gelen ahkâm acaba Şeriat-ı Ahmediye'de bulunmuyor mu ki, bir takım ibadullahın hukuku indî yapılmış bir kanunun hükmüne bırakılıyor ve hatta Meclis-i Vükelâ'dan, ticaret meclislerinden verilen ilamların mehâkim-i şeriyede mamulün-bih tutulması hakkında kararlar sudûruyla halkın ve bâhusus etyâmın hukuku izâa ediliyor.

Saniyen, mütâlaasından malum olduğu üzere bu kitap fıkhnın muamelât cihetine hasr olunmuştur. Münâkehât olan, mehâkim-i şeriyede rû'yet olunmakta olduğundan ve kütüb-i fetâvâ dahi elimizde mevcut bulunduğundan, bu babda yeniden bir şey tedvininden sarf-ı nazar olunduğundan dolayı bir ta'rizimiz yoktur. Lakin layık mıdır ki, elde şeriat gibi adalet-i ilâhiyenin bir tefsir-i mükemmeli mevcut bulunduğu ve hatta bugün cihan-ı medeniyet hukuk mesâilince her ne terakki göstermiş ise cümlesi ahkâm-ı şeriyeye takarrübden ibaret olduğu halde hilafet-i İslamiye'nin mecâlis-i idaresi zulm ü cehlinden mürekkebe bir takım kanunlar yapsın da, katl-i nefsi veyahut şerâit-i ma'rufesiyle fesad arzı irtikâb ettiği şer'an sübut bulmayan bu kadar biçarenin idamına ve rıza-yı İlahî'ye mugayir olarak bunca ahrâr-ı müsliminin zencir-i bend edilmesine ve İmameyn'in muavvel-i aliyye olan icihadlarını hiçe sayarak medyun hapsine hükm eylesin ve bu mecâlisde hafaza-i şeriattan bu kadar allâme dahi mevcut olarak hüküm mazbatalarını temhir etsinler ve hiç ağızlarını açıp bir şey söylemesinler. Bâhusus ki bu zatlar kazâda hatadan ictinâben envâ-ı işkenceye tahammül ve o yolda ihrâz-ı rütbe-i şehadet etmiş olan İmam-ı Azam Ebu Hanife mezhebinde bulunsun ve nihayet bir takım ulemanın uhdesine bir kanunü's-şer' yapılmak havale olunsun, onlar da fıkhnın ukûbât kısmını bütün bütün meskûtün-anh bıraksınlar. Bize kalırsa yalnız şu meclise memur olan zatlar emr bi'l-ma'ruf ve nehy ani'l-münker vazife-i şeriyesine ittibâan fıkhnın ukûbât faslını dahi bir böyle mecellede cem ile izin-i sultan için devlete arz ettikleri ve mevcut olan kanun-ı cezanın akl u nakle mugây[eret]ini berâhin-i lâzimesiyle ispat

1. Kur'an, En'am 6:59. "Yerin karanlıklarında, yaş ve kuru hiçbir şey yoktur ki o her şeyi açıklayan kitapta bulunmasın" mealinde. (h.n.)

eyledikleri halde karşılarında mennâ'ül-hayr olmağa muktedir bir kuvvet bulunamaz ve hatta Avrupa dahi buna ta'riz değil belki bazı ahkâmına taklit etmek isteyeceğinden kanun-ı İlahi'nin şanı yar u ağyâr nazarında bir kat daha i'lâ olunur. Ve buna teşebbüs edecek ulema sa'yleri semeresiz kaldığı halde dahi bari bir vecibe-i mukaddeselerini ifa etmiş olurlar.

Salisen: Yine mazbatanın bir fıkrasında deniliyor ki: "Şimdi ise her tarafta ulum-ı şeriyede maharetli zevâta nedret geldiğinden mehkîm-i nizamiyede lede'l-icab kütüb-i fıkhiyeye müracatla hall-i şüphe edebilecek aza bulundurmak şöyle dursun, Memâlik-i Mahruse'de kâin bu kadar mehkîm-i şeriyeye kafi kudât bulmak müşkil olmuştur." Diyelim ki hükümet cehlinden ve ya zulmünden bu mekruhâtı ibkâ ediyor imiş, ya ulema neden sükut edip duruyor da çaresini taharri etmiyor. Şu es'ilenin irâdından murâdımız ilmin haşyetullah emrinde ma'ruf olan tesirine itibaren hasbî bir müracat-ı halisâneden ibarettir. "Hâk-i siyahın altı da var, üstü var ise." Sözlerimizde bir hata görüldüğü halde taammüden ihtiyâr olunmadığına hürmeten mazhar-ı afv ve iğmâz edilmesini niyaz eyleriz.

Reybül-menûn

Geçenlerde Mısır idaresinden rû-gerdân olarak Devlet-i Aliyye'ye hâlet eden Hasan Paşa ve Hurşit Paşa'nın bu hareketleri Mısır politikasına vâkıf olanlarca birçok kıyl u kâle bâis olarak, kimisi bunların sahîhan Mısır idaresinden na-hoşnut olarak ve hususan bu kere İsmail Paşa'nın efkâr-ı istiklal-cûyânesini anlayarak bundan neşet edecek akıbet-i vahimeden hirâsân ve Devlet-i Aliyye'nin himayetine şitâbân olduklarına zâhib olmakta ve kimisi dahi Hidiv-i Mısır'ın bir müddetten beri İstanbul'da ricâl-i devletten olarak maaş-ı mahsusla kullandığı casuslar muahharran her nasılsa zâhire çıkmakla, o işi başka bir zeminde rûyet ettirmek için bu hareketin suret-i muvâzaada tertip olduğunu iddia etmektedir.

Ancak müşarunileyhimâdan Hurşit Paşa'nın bazı tevbihâtı şâmil Hidiv müşarunileyhe göndermiş olduğu tahrirâtın pek şiddetli ve muhakkirâne bir tarzda yazılmış olduğuna ve bâhusus huzur-ı şahaneye müsul ettiklerinde Hidivin idare-i zalimânesi üzerine bahs olunurken müşarunileyh Hurşit Paşa'nın cümle-i ifadâtı sırasında Mısır idare-i hâzırasının eser-i zulm ü gadri ile şimdiye kadar yirmi binden ziyade nüfus-i masumenin dayak altında ve zindan ve mahbeslerde ve menfâlarda mazlumen ve mahnukan ve

mesmumen idam ve itlâf edildiğini beyan etmesine nazaran kendinin bir daha efendinâ tarafından mazhar-ı emniyet olacak bir ümitte bulunmadığı anlaşılır.

*

Şimdiye kadar birçok kerelerdir mukabele-i bi'l-misil tarikiyle resmen idam olunduktan sonra karar-ı fenâdan meydan-ı şekâyâ gelen mâhut Manol yine geçen de akab-giri olan zaptiyeler tarafından ihlâk edildiği İstanbul gazetelerinde görüldü. Bakalım bu cadu-yı müdhiş yine ileride nereden ser-nümâ-yı zuhur olacak ve haber-i ihyasını dellal-ı heyc-bedûş-ı havadis olan İstanbul gazeteleri ne lisan ile ve daha doğrusu söylenilirse ne yüzle ilan edecek.

*

[Hurûf bahsine dair Farisî mektup]'

4 Rebiyûlahir tarihiyle zatı dirâyet ve hamiyetle ma'ruf bir fâzıl-ı maa-rif-simât tarafından matbaamıza şu Farsiyü'l-ibare lütfname vârid olmuştur:

Hürriyet'in 54 numarolu nüshasında etfâl-i İslâm'ın talim ve terbiyesi-ne dair bir izahât meşhudum oldu. *Hürriyet*'in efkârı hakikaten şâyân-ı tak-dirdir. Fî'l-hakika, gerek Afrika'da gerek Asya'da olsun, memâlik-i İslâm'da etfâlin usul-i talim ve terbiyesinin geri kalmışlığına dair hiçbir efkâr taht-ı mülâhazaya konulmadı ve millet-i mezkurun âlem-i medeniyet ve terakki-den geri kalmışlığını bu sebebe atf etmek mübâlağa olmayacaktır.

İslâm'da bir elifba-i cedid vücuda getirilmediği ve böylece etfâlin talim ve terbiyesi sade ve suhûletli bir tarike konulmadığı müddetçe, millet-i İslâm için Avrupa milletleri derecesinde terakki etmek imkansızdır. Hâl-i hâzırda kelimeler hareketlerle yazılıyor ve bu sebeple bir çocuk üç seneden evvel kâf-ı

2. Yazarın isminin verilmediği bu mektubu Hamid Algar, Ermeni asıllı İranlı reformcu, diplomat ve gazeteci Mirza Melkum Han'a (1833-1908) isnad etmiştir. Lakin bu isnadın sıhhati tartışmaya açıktır. Mektubu Farsça'dan tercüme eden ve kendisi de Melkum Han üzerine çalışmış olan Beyiz Karabulut mektubun basit üslubuna nazaran Melkum Han'a ait olamayacağını ama belki akrabasından yahut çevresinden biri tarafından yazılmış olabileceğini söylüyor. Bkz. Hamid Algar, *Mirza Malkum Khan: A Study in the History of Iranian Modernism* (University of California Press, 1973): 89-90.

Mektubu Farsça olarak aktarmak bir anlam ifade etmeyeceğinden önce Türkçe'ye tercüme ettik, daha sonra da gazetenin akışını mümkün olduğunca korumak adına elimizden geldiğince *Hürriyet*'in üslubuna yakın bir Türkçe'ye uyarlamaya çalıştık. Tercüme konusundaki yardımı ve Hamid Algar'ın hatasına işaret ettiği için Beyiz Karabulut'a buradan ayrıca teşekkür ederim.

Farsî ile kâf-ı Arabî'nin farkını tefrik etmeyi ve bunları yazmağı öğrenemez. Ekseriyetle kâf-ı Farsî'yi yanlış okur ve bazen bir nokta yüzünden "muharrem" "mücerrem" olur.

Bu meseleyi millet-i İslâm'ın bazı gayretkeşleri hakkıyla idrak etmiştir. Kafkasya ehl-i İslâm'ının cümlesinin en fâzıl ve gayûrlarından olan Mirza Fetalî Ahundzade'nin bu ince manalara iltifat ile elifba-i İslâm'ın okunmasındaki müşkilâta dair yazdığı risale bu bâbda envâ-i terakkiyâta bâis oldu. Kendi icad eylediği ve sesli ve sesiz hurûfun [harekeleri harflerin arasına alarak] beraber yazıldığı alfabeyi Hicrî 1280 senesinde İstanbul'a geldiğinde Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'ye takdim eyledi. Bu meclisteki mebâhiste elifbanın tadili veyahut ıslahı maddesi taht-ı münazaraya konuldu ve bu mesele Cemiyet'in neşr ettiği *Mecmua-yı Fünun*'un 14 numarolu nüshasının yedinci sahifesinde neşr olundu. Bu makaleye atf-ı nazar edenler göreceklerdir ki bu mesele İstanbul'da mukaddemâ mevzu-ı bahis ve ashâb-ı fazilet ve hüner tarafınca mazhar-ı kabul olmuştur. Bununla beraber aza-i meclis bazı mazeret-i gayr-i makuleye istinâden elifbanın bu vechile ıslahından ictinâb eylediler ve millet-i İslâm'ın bekası ve terakkisi için ehemm olan bu meseleyi böylece bıraktılar.

Takriben iki sene mukaddem *Muhbir* gazetesi dahi bu mevzuya atf-ı nazar eylemişti, fakat maalesef ardı gelmedi. İmdi *Hürriyet* bu meseleyi üslub-i hakikat-perverâne ile tekrar meydana koydu. Cenab-ı Hüda'dan ümidim odur ki bu kere yazılanlar merkez-i icraya konula ve bu mesuliyeti inkar edenlerin emelleri hâsıl olmaya.

Her sahib-i insaf ve basiret gönülden ikrâr eder ki hâl-i hâzırdaki bu elifba ile etfâl-i İslâm'ın millet-i saire nispetinde terakkisi kâbil değildir. Ukala ve hamiyetkârân-ı İslâm himmet edip elifba-i İslâm'a sesli hurûfun idhâline ve hurûftan nukûtun ilgasına bezl-i makdur eylemeli. Düvel-i muazzama-i İslâm bu hususta ittifak-ı mahsus teşkil etmeli. Öte yandan, beyana hacet olmadığı üzere, ulema-i zamandan bazıları mağrur, müstekbir ve menfaat-i şahsiyesine düşkün kimseler olmağla, sairlerin emel ve arzularına atf-ı nazar eylemezler ki bu da meselemizin halline bir manidir. Bu mani nasıl ortadan kaldırılabılır, yani nasıl olup da ulema sınıfı Avrupa'nın ulum ve fünunda terakkisinin inkarı din-i İslâm'ın günden güne tedenni ve inkırâzını müntic olacağına ikna edilebilir?

Elifba maddesi etfâl-i İslâm'ın talim ve terbiye zaviyesinden noksanına bâistir. Millet-i İslâm'ın âlemin terakki-i hâzırası hususundaki cehaleti

elifbanın ayıbıdır. Millet-i İslam'ın zaaf ve maluliyet ve meskeneti elifbanın ayıbıdır. Adem-i hukuk, zevâl-i hürriyet ve fıkdan-ı emniyet-i can ve mal ve namus elifbanın ayıbıdır. Turukun harâbiyeti, hoşnutsuzluğun tezayüdü, beyne'l-müslimîn adalet ve insafın tenezzülü elifbanın ayıbıdır. Hülâsa, en-vâ-ı ayıp ve fesadın sebebi elifbadır.

Geçen sene *Muhbir*'de tahrir olunduğu şekliyle elifba ıslah olunmuş olsaydı bir cedid İslam elifbası teşekkül etmiş olacaktı. Gayretkeş ve hamiyetkârân-ı İslam birkaç mâh evvel İstanbul'da ıslah-ı elifba hususunda gayûrâne çalıştılar, lakin taassub-ı ulema onların ihtimâmına galebe ederek, gayretleri semeresiz kaldı. Bu defa *Hürriyet* himmet etti ve etfâl-i İslam'ın talimi meselesindeki kusuru bedâheten beyan eyledi. Lakin bu da kifâyet etmez, ahali-i İslam'ın bu bâbda ittihâz etmesi lazım gelen meslek hususunda yol göstermek de icab eder. Acaba Ahundzâde'nin icad ettiği sesli ve sessiz hurûfun beraber yazıldığı elifba mı, İstanbul'da yaşayan şahsın teklif eylediği ve eşkâl-i hurûfun ayrı surette yazıldığı elifba mı, yoksa *Muhbir*'in 48 nümerolu ve 13 Cemaziyelevvel tarihli nüshasında³ teklif eylediği hareketlerin kelimelerin üzerine ayrıca yazıldığı elifba mı? Hangisi daha münasip görülüyor? Her hâlde *Hürriyet*'ten me'mulüm bu husustaki efkârını gazetelerinde beyan etsinler. Arzu edilirse Ahundzâde'nin ve diğer şahısların muhtelif elifbalarından birer numunenin *Hürriyet* matbaasına irsâline hazırım.

(Mevâddın kesreti ve gazetemizin hacminin adem-i vüs'ati cihetiyle bu bâbda olan mütâlaamız ilerideki numeroya ta'lik olunmuştur.)

*

İlan⁴
Kemal

3. *Muhbir*'in Londra'da neşr edilen 31 Mayıs 1867 tarihli nüshası olmalıdır. (h.n.)

4. 50. sayının başındaki ilan ile aynıdır. (h.n.)

[Napolyon'un afy-ı umumiyesine dair]

Asrımızda erîke-nişin-i hükümet olan müluk-i muazzamadan politikasında sabit ve efkârında musırr olmağla beraber asır ve hâlin ilcâ ve itizâsına tatbik-i hareket ve Fransa efkâr-ı umumiyesi gibi bir havlnâk fırtına içinde yirmi bir seneden beri bî-perva dolaşıp gemisini vâsıl-ı sahil-i selamet eden Fransa İmparatoru Üçüncü Napolyon'dur.

Bu zat geçen kırk sekiz sene-i miladiyesinde Fransa'da teşekkül eden Cumhuriyet için en kavi muavin görünüp, elli ikinci senesinde imparatorluğu istihsâl eyledi ve o zamandan bu ana kadar üç defa vuku bulan intihâb-ı umumide kendinin ve taraftarânının bezl ettikleri mesaiye mukabil Cumhuriyet ve hükümete zıddiyet ve muhalefet efkârı ashâbının millet meclisine mebus intihâb olunduğunu ve hususıyla gazete ve resâil yazan erbab-ı kalemî susturmak için her hangisi serbestçe bir şey yazacak olsa derhal muhâkeme ve hapis ve tazmin için hüküm ile iz'âc olunmak usulünü bir zamanlardan beri iltizâm ettiği halde, bu takım, muamelât-ı cariye den mütenassih olmadıklarından fazla makâlâtı daha azdırdıklarından, bu gidişle iş daha fenaya varacağını ve hâl böyle iken ne kendi ve ne de familyası için huzur ve rahat mümkün olmayacağını idrak etmekle bu ihtilaf-ı efkârı aradan kaldırmak ve bilhassa erbab-ı kalem hakkında şimdiye kadar cereyan eden muamelât-ı şedidenin zahmını unutturup, manen bir tarziye i'tâsıyla barışılmak için bu kere şu tedbir-i dil-peziiri icra eyledi.

Yani geçen alafranga Ağustos'un on dördüncü günü isdâr eylediği fermanların hülâsasında "Bu tarihe kadar gerek politika ve matbuat ve neşriyât ve gerek teşkil-i cemiyet ve ittifak töhmetleriyle ve gerek gümrükten ve rüsûmât idaresinden mal kaçırmak ve damgasız altın ve gümüş satmak ve orman ve saydiye ve [...] nizamâtı hilafında hareket etmek ve asâkir-i berriye ve bahriyeden firar ve isimlerine kur'a isabet edip de ihtifâ ve itaat kabahatleriyle aleyhlerinde mehâkim tarafından hüküm olunmuş veyahut hükmedil-

mek üzere bulunmuş olanların cümlesi bilâ-şart ale'l-umum mazhar-ı afv u eman edilmiş olduklarından bunlardan Fransa ve Korsika dahilinde bulunanlar üç mâh ve Fransa'dan hariç Avrupa kıtasında bulunanlar altı mâh ve Avrupa'dan hariç mahallerde bulunanlar bir yıl ve Ümit Burnu'ndan öte tarafta bulunanlar dahi bir buçuk yıl müddet zarfında kendilerine en karib mahalde bulunan fırka-i askeriye veyahut konsoloshaneye gelerek arz-ı mütâvaat eylemeleri" iktizâ eder.

Bu afv-ı umuminin ilanından bir gün evvele gelinceye kadar Fransa imparatorunun ve politikasının aleyhinde bar bar bağırıp ağızlarına geleni söyleyen gazeteler hemen o gün tahvil-i lisan edip mediha ve sitâyişlere başladılar. İmparator aleyhinde en ağır söz söyleyenlerden biri *Gauloise* gazetesi iken 16 Ağustos tarihli nüshasında zikrolunan fermanların suretlerini aynen derc ettikten sonra der ki:

Şu fermanlar kıraat olundukta İmparator Ağustos 15'te icra olunan şenliği nasıl bir hareket-i adilane ile iftitâh ettiği görülüyor. Bütün Fransa yani imparatoru seven ve sevmeyenlerin cümlesi böyle bir mürüvvet ve fütuvvete layık ve politikaya muvâfık hareketi takdir ve thasin edecekleri derkârdır. Bu hareket o zata sezâ ve ahrâdır ki nizamât-ı mevcude-i serbesti ve hürriyete tadilat-ı adilâne zammetti. Ve bu tedbir ile memleketimizi öteden beri tefrik eden ihtilaf-ı efkârı esasından mahv u mensî eyledi. Şu afv-ı umumi fermanları imparator ile vükelâsı tarafından imza edilip, bunun üzerine politika esbâbıyla terk-i vatan edenler serbestçe Fransa'ya avdet ve bu vechile bunların hariçten vuku bulan ta'rizât-ı tahammül-gedâzânelerinin arkası kesilecek ve iki taraf dahi biri birinden emin olacaktır.

İşte Fransa imparatoru bu kadar kuvvet ü kudreti ve ilm ü basâreti ile beraber icab-ı asr u zamana tatbik-i hareketle kendine dost etti ve hakikatte *Gauloise*'nin dediği gibi Prusya aleyhinde birçok fütuhâta muvaffak olmağla dahi imparator bu vechile efkâr-ı umumiyenin kendi lehinde tebeddülüne nâil olamaz idi. Acaba bizim Napolyonlar, yani Babîâli tahtında hükümrân olanlar sadr u fûnun hâlâ bu dakikayı derk etmeyecek mi ve şu dersten müstefid olmayacak mı? Akka ve Kıbrıs ve Rodos kalalarında bilâ-muceb hâk-nişîn-i mezellet olan yirmi yirmibeş âciz ve bî-vâyeler daha diri diri mezarda oturacaklar mı? Bunların evlad u iyâllerinin göz yaşlarına merhamet edecek bulunmayacak mı?

*

[Hidivîn niyetine dair]

Mısırın iğfâl-i efkâr için Avrupa'ya tayin ettiği memurlar akıbet fekk-i dehân eylediler. Bu teşebbüsleri vâkıa geç ise de, kullandıkları tedâbir-i des-sâsâne pek maharetsiz değildir. Bu gün Avrupa gazetelerine müracat olunsun; bir çoğu ya hakikateten muhabbet veya Babîâlî'ye meclubiyetten dolayı idare-i Mısıriye'nin aleyhinde bulunur. Lakin eğer dikkat edilirse bir takımı da görülür ki, Mısır memurlarının çehre-i teşebbüsâtına nikâb olmuş, daima setr-i hakikate çalışır durur. İşte bunu idare edenlerin mahareti şundadır ki, âleme karşı birbirine mugâyir iki mülayim suret gösteriyorlar. Birincisi, Hidivîn Devlet-i Aliyye hakkında hiçbir sû-i niyeti olmadığını ve arada devran eden sözler hep Yeni Osmanlılar'ın ihtirâ'ından ibaret olduğunu iddiadan ve ikincisi Vali Paşanın idaresini takbih ile beraber şarkta husûl-i asayiş için Mısır'a dahi Memleketeyn gibi istiklal-i idare-i dahiliye i'tâsını talepten ibarettir. Fakat şuracığı düşünilememiş ki, Yeni Osmanlılar ağzı bağlı, eli kırık bir takım acezeden mürekkeb değildir, onlar da söz söyler ve haklarını ispat ederler. Bir de Hidivîn teşebbüsâtı istiklal-i idare-i dahiliyeye mazhar olmuş bir memleket hâkiminin dahi salâhiyetinden hariç olduğundan arkasında dolaşılın arzu-yı saltanat bu suretle tevcih ve te'vil kabul etmez.

Hele bizim için tebrî-i zimmete ne hacet; müfterilere birkaç şey soralım: Yeni Osmanlılar Hidivi yakasından tuttu da makam-ı saltanattan istizâna vakit bırakmaksızın zor ile mi Avrupa'ya getirdi? Rusya İmparatoru ile mülakat bâbında Hidiv namına arz olunan istidâyı Yeni Osmanlılar mı ihtirâ etti? Muahharan Vali Paşa istifa-yı kusur için İstanbul'a gidecek oldu da, Yeni Osmanlılar önüne seddler mi çekti? Surette Süveyş Cetveli'ni muhâfaza ve hakikatte Devlet-i Aliyye'ye karşı imal-i silah etmek için İsviçre Cumhuru'ndan Hidivîn hizmetine cem olunan askeri Helosya otelinde mahsus kalem açarak tahrir edenler Yeni Osmanlılar mıdır?

Bize muârız olanların iddiasına göre Vali Paşa devlete karşı hiçbir şey yapmamış, fakat bilmeyiz ki hareketini şâyân-ı takbih görmek için ne yaptığını isterler. Vali Paşa hiç padişahı tanımadı, devletlerle mukavelât-ı resmîyeye kalkıştı; ihtiyacı mı var ki Devlet-i Aliyye'den ayrılmak istediğini davul ve zurna ile âleme ilan etsin? Vali Paşa bazı mevâki-i resmîyenin kapılarına şahane vassfını yazdırmakla adeta iddia-yı saltanata kıyam eyledi; eslafından fıravun veya hâkim bi-emrillah zamanlarının iadesi kâbil olamaz ki uluhiyet davasına da kalkışsın. Vali Paşa Mısır'ın bazı karyelerinde halifenin namını

hutbeden ıskât ettirdi; Beni Ümeyye ahdında değiliz ki ona bir de lanet ilave eylesin. Vali Paşa, hakkında vuku bulan rivâyâtдан tebrîe-i zimmet için İstanbul'a davet olunmuş iken gitmedi; elinde o kudret yok ki Zat-ı Padişahî ile vükelâyî zincire bağlasın da kendi ayağına getirsin. Vali Paşa devletin düşman-ı tabiiileri ile ittifaka girmişti ve hatta birtakımı kendi gönderdiği askerî silahıyla mecruh olan Girit usâtına iâne için Yunan'a milyonla para verdi; elinden gelmez ki İstanbul'u Moskoflara ve Girit'i Rumlara naklettirsin. Vali Paşa sened-i hükümeti olan ferman-ı hümayunun hilafına olarak askerini elli bine iblağ ile beraber bu gün redifi de silah altına cem ediyor; İsmail Paşa ise İbrahim Paşa değildir ki yürüsün bir hamlede Kütahya'ya gelsin. Vali Paşa hilafetin erkânını hedm için Avrupa'dan asker topluyor; dünyada o derecelerde taassub kalmadı ki İslam üzerine bir ehl-i salib daha kaldırmağa muktedir olabilsin.

Rusya dostumuz bir taraftan şarkın vasatında bulunan memâlik-i İslamiye'yi bitirmekte ve bir taraftan memâlik-i Devlet-i Aliyye'yi mahvetmek için Prusya ve Amerika'dan ittifak ümidiyle beraber fırsat zuhurunu intizâr etmekte olduğu hâlde, Hidivin gösterdiği temâyülâta [...] yolunda bir hareket denilmez de ne denilir? Acaba müşarunileyhi bu hareketlere azamet-i nefis ve arzu-yı iştihâr mı sevk ediyor? Hayır, illet-i gaye, mümkün olursa Mısır civarından Trablusgarb ve Suriye gibi biraz yerler dahi ele geçirip de arazisini çiftlik ederek ve ahalisini kırbaç altında çürüterek hâsıl olacak paralarla mevcut olan hazâin-i serveti ziyadeleştirmek ve artık Avrupa tiyatrolarının meşhure oyuncularını bütün bütün mücevherâta gark etmek hevesinden ibarettir. Yoksa ashâb-ı basiret indinde müsellemler bir kazıyedir ki, bu derece mülâ'abe ve lehviyâta inhimâk ile beraber büyüklük dâiyesi bir gönülde ictimâ edemez.

Endülüs Tavâif-i Müluk'unun avâkıb-ı ahvâlinden dahi malum olduğu üzere kendi cinsine karşı düşman-ı tabiîye müracat edenlerin hareketi tâb-kıyamet bâis-i lanet olduktan başka nihayet ellerinde bulunan mülkün dahi intizâ'ını icab etmiştir. Biz Vali Paşanın dahi, eğer mesleğinde devam ederse bu bâbda hasıl olan kaide-i tecrîyede bir şâz peyda edebilecek derece bahtiyar olabilmemesini me'mul edemeyiz. Hatta müşarunileyhin tarafı olan gazetelerden biri bu meseleye dair yazdığı bir makalede mezâlim-i idaresini ta'rizden kurtarmaya imkan bulamayıp Mısır'ı idare için şu "ahlakı bozulmuş" Türklerden ise Abdülkadir gibi yedd-i galebe ve efkâr-ı âliye

sahibi metin ve zeki bir zatın muraccah olduğunu beyan etmiştir. Bundan anlaşılıyor ki avuç avuç altınlar ile bazı gazeteye yazdırılan bendlerde olduğu gibi Hidivin Mısırca hakk-ı hükümetten sukûtu yalnız Yeni Osmanlılar'ın hatırına gelmiş bir vahimeden ibaret olmayıp, bunu kendi taraftarları dahi düşünüyorlar imiş.

Abdülkadir'e gelince onun yedd-i galebe ve metânetini Fransızlar Cezayir'de görmüşler ise efkâr-ı âliye ve zekasını dahi biz Şam meselesinde tecrübe ettik. Ve tecrübemiz bunca nüfus-ı müslimenin kanı pahasına oturdu. Bir gazetecinin kalemi ona vilayet-i Mısır menşurunu yazabilecek olsa kolay, ama hakk-ı tevcih Devlet-i Aliyye'ye ait oldukça iş biraz istihâleye düşer. Zira biz Mısır'dan bîzâr olmadık ki idaresini ihtiyârimızla Abdülkadir'e, yani Abdülkadir kisvesinde mestur olan Fransa imparatoruna verelim.

Kaldı ki Mısır'ın idare-i dahiliyesinde istiklalini istemek istiklal-i mucerred efkârına mukaddime veya perde-i setr olmak için değil ise bile nasıl tervic olunabilir? Vali Paşa bugün Zat-ı Şahanenin sırf tebaasından olarak, memuriyeti şerâit-i adalet ve mütâvaatla mukayyed olduğu hâlde yine fellâhların malına canına tasalluttan bir an hâlî kalmıyor. Ya bir kere o kayıtlardan da kurtulursa biçare ahaliye ne yapmaz? Vazifesi muayyen bir valiyi müstakill ve mutlakü'l-'inân bir hâkim haline getirmek hangi insaf, hangi adalete muvâfıktır? Bir de bir mülkün idare-i dahiliyesinde istiklali heves-i vali ile mi hasıl olur yoksa teşebbüs-i ahali ile mi vücuda gelir? Bir kere de Mısırlılara sorulsun, o zaman anlaşılır ki biçareler hilafetten ayrılmak şöyle dursun mezâlim-i hâzıradan kurtulurlar ise Padişah'ın en ednâ bir uşağına mevdu olmayı canlarına minnet bilirler. Vâkıa bizim idaremizden daha zalim bir hükümetin vücudundan bahsetmek akıllara biraz ba'id gelir. Fakat Mısır'ı görenlerin cümlesine malumdur ki, Tanzimat konulalı sair eyalâtımızdan mündef olan zehir ve kemend-i ihnâk ve kırbaç hâlâ Mısır'da hükmünü icra edip duruyor. Ama denilecek imiş ki Mısır'ın bariusul-i idaresi İstanbul'dan muntazam, ya hiç olmazsa Meclis-i Şura-yı Nevvâbi var. Evet, bu malum bir şeydir ki Yeni Osmanlılar usul-i idare-i hâzırayı takbih edenler demektir. Binaenaleyh, zannımıza göre neşriyatımızı görenlerden dünyada kimse bulunamaz ki bizi bu bâbda Babîâli'ye taraftar addeylesin. İşte bununla beraber biz Mısır'ın usul-i idarece dahi İstanbul'a muraccah olduğunu kabul edenlerden değiliz. Suret-i istidlali-miz de şudur:

Mısır'ın Şura-yı Nevvâbı idareyi istiklalden takyid haline getirmedir. Meclis'in nizamnamesinden sarâhaten anlaşıldığı vechile âzâsı sahib-i rey değil, adeta müşavirdir. Müzakerelerinin neticesini Vali Paşa ister kabul eder ister etmez. Müntehabları temyiz ile red ve kabule ve istediği vakit meclisi bütün bütün ta'vik veyahut âzâsını bütün bütün tarda muktedirdir.

Takyid-i idarede ise kütüb-i siyasiyede musarrah olduğu üzere hükümetin tayin-i vezâif ve nezaret-i ef'âline memur olanların evvela erbab-ı tenfizden lütf u kahr görebilmek şaibelerinden masûniyeti ve saniyen, kararlarına idarenin mecburiyet-i itaati şarttır. Yoksa sair vilayetlerdeki mecâlisin nizamâtı Şura-yı Nevvâbdan daha serbesttir, fakat yine hükümetin mahiyet-i istiklaline hâlel gelmiyor.

Hâsılı Vali Paşanın bugün her ne maksad üzerine olursa olsun devlete karşı silah tutmak azminde bulunduğu bâlâda tafsil olunan harekâtıyla sabit olmuştur. Şarkın mevki-i coğrafyasına nazaran İstanbul'da hilafet-i İslamiye baki oldukça Mısır'da bir hükümet-i müstakille hasıl olamaz. Nitekim tarihlerde görüldüğü üzere Mısır'a Süleyman Kanuni ahdinde gönderilen hain Ahmed Paşa'dan Mehmed Ali Paşa zamanına gelinceye kadar kaç kere ateş-i isyan alevlenmiş ise az vakit içinde ikâd edenlerin kaniyla itfâ edilmiştir. Ve cây-ı ibrettir ki, Mehmed Ali Paşa gibi bin yılda bir gelir bir sahib-i iktidar, yaveri-i baht ile Devlet-i Aliyye'nin en zayıf ve intizamsız bir vaktine tesadüf etmiş ve Avrupa'nın nizamât-ı harbiye ve silkiyesinden bunca istifadeler eylemiş ve hatta İbrahim Paşa gibi misli pek nadir bulunur bir seraskere dahi râbıta-i nesil ile mâlik olmuş iken senelerce galebat-ı müteaddideye mazhar olduktan sonra, akıbet-i meselede zabt ettiği memâlik-i terk ile yalnız Mısır valiliğini hanedanında takrir etmekten başka bir şeye muvaffak olamadı.

Bu mütâlaâta bakılınca Osmanlılar için Hidivin teşebbüsât-ı vâkıası cây-ı endişe değildir. Yalnız müşarunileyh öyle falan festekizlerle teveh-hüm eylediği güller ve zehirlerden ihtirâz edeceğine Mısır'da bulunan zîr-destân-ı padişahîyi Avrupa'dan milyonlar sarf ederek tedarik ettiği silahlarla ayaklandırmaya hazırlandığı sırada tebaa-i Devlet-i Aliyye ve sekene-i Memâlik-i Mahruse'yi Saltanat-ı Seniyye aleyhine müsellehan isyan ettirmek için tahrikâtı teşebbüs edenlere dair *Düstur*'daki kanun-ı cezaya derc olunan elli beşinci maddeyi tekrar-be-tekrar nazar-ı tedkike almak ve bunu mütâlaa ederken mağlubiyet halini dahi hatırdan çıkarmamak lazım gelir.

Makalemizi hatm etmezden evvel Hidivin akıl kethüdası olan Nubar Paşa için dahi bir kaç lakırdı söylemeyi lazım görürüz. Bu zat her tarafta dirâyet ve marifetiyle meşhur olmuş ve hakikat-i hâlde dahi zekâvetce fıtratın bir atiyesine mazhar olmağla beraber hüsn-i terbiye dahi görmüş iken bilemeyiz ki Mısır'ın meslek-i cedidini nasıl tervic eder? Acaba hiç vatanına rahmı yok mudur? Ve mensub olduğu cinsin birçok âzâsı Avusturya'da mün'adim ve birtakımı İran elinde muzmahill olmuş iken sâye-i idaresine iltica eden fırkasının kavmiyet ve mezhebini muhâfaza ettiğinden dolayı olsun Devlet-i Aliyye'ye minnettar değil midir? Bize kalırsa Nubar Paşa'nın idrakini bazılarının zannettiği gibi "eğer Mısır şarkın hükûmetine mâlik olursa mülkün bir köşesinde bir de Ermeni prensliği teşkil ettirmek" vâhimesine kapılacak derecelerden bâlâ biliriz. Ve mal ve ikbal hususunda Mısır'a muhtaç olmadığı da malumdur. Hâl böyle iken Vali Paşanın husûl-i makâsıdı yolunda vuku bulan ve belki tesirsiz kalacağı kendi indinde dahi muhakkak olan mesaisine bir sebep-i makul tasavvur edemiyoruz.

*

İstanbul'dan tahrirât

Fi 25 Rebiyülahir

Bu aralık İstanbul'da deveran eden Mısır meselesidir. Sâye-i lütfunda dil-sîr-i nimet-i hürriyet ve emniyet olduğumuz hükûmet-i âdile, gazeteleri mesele-i mezkûreye dair söz söylemekten kat'iyen nehy etti ise de kahvehaneler ve kahvehaneye mümâsil olan tekyeler taht-ı memnuiyette olmadığından oralarda herkes bildiği gibi söyleniyor (Ancak şurası da mahall-i insaftır ki eğer buralarda dahi mesele-i mezkûreye dair söz söylemek yasak olaydı her kahvehanede bir teftiş ve her tekye odasında bir hafiye memuru bulundurulmak iktizâ eder böylelikle zaptiye'nin masârif-i ledünniyesi iki kat olmak lazım gelirdi.)

Buralarda deveran eden makâlat iki nev'e münkasım olup biri Hidiv-i Mısır'ın beher sene Mısır'dan sefineler dolusu irsâl eylediği pirinç ve bâ-defter tevzi ettirdiği âtâyâ-yı nakdiyeden müstefid olanların mütâlaâtından ve diğeri dahi bunlardan hisse-mend-i âtufet olmayanların makâlatından ibaretir. Birinci takımın mütâlaasınca:

"Hidiv-i Mısır her ne kadar bazı şerâit üzerine taht-ı hilafete merbutiyet halinde ise de Babîâlî'nin harac-güzarı değildir; Memleketeyn ve Kara-

dağ ve Sırb idareleri gibi Mısır dahi başlı başına bir idaredir. Mamafih Hidiv hazretleri diyaneti ve mürüvveti icabınca ötekiler gibi münhasıran daire-i hukuk-ı mahsusası içinde kalmayıp makam-ı hilafete pek çok cemileler gösterdi. Bâhusus İstanbul'u müstağrik-ı eltâf ve ihsan eyledi...

Mısır hazinesi vâridâtını yedikten sonra Avrupa'dan dahi istikrâz etti, lakin bu paralar nereye gitti? Bir iyice hesap olunursa mücerred makam-ı hilafete olan ihlası te'kid için, onun etrafını sarmış olanlara bezl olundu ve İstanbul idaresinin aç bıraktığı fukarayı it'âm ve ikdâr yolunda sarf edildi. Bu ihsanlara alışmış olanlar sağmal addettikleri mahalden evvelki gibi istifade edemediklerini gördüklerinde, korkutmak ve korkutarak yine eski yolculuk kaidesini ber-devam etmek için bu kere Hidivin önüne bir post attılar. Ve bundan üç sene evvel nice milyonlar alarak sattıkları ferman-ı nâ-meşruanın iadesiyle beraber icabında azline kadar yürünüleceğini dahi kendine ismâ eylediler.

İmdi Hidiv-i Mısır o derece ahmak mıdır ki bu evzâ-ı hilekarâneyi idrakten âciz ola? Elbette o da istemez ki imtiyazât-ı malumesiyle beraber kendine adeta Trabzon valisi tarzında muamele oluna. Bu halde Babîâlî'nin keyfince hareket etmemek neden isyan rengini alıyor. İşin neticesi bu zat mukaddem olduğu gibi artık satılmak istemiyor demektir."

İkinci fırkanın reyine göre:

"Hidiv-i Mısır'ın mebzulâtı "kapuyoldaşca bir iane"den ibaret idi. Onun bâ-ferman-ı âli nâil olduğu imtiyazın derecesi malumdur ve Memleketeyn ve Sırp imtiyazları onun gibi değildir. Her halde Hidivin bu defa başlı başına "bi'l-istizân" Avrupa'ya azimeten, hükümdarân-ı düvel-i muazzamayı kendi namına olarak Süveyş Cetveli'nin küşâdı seyrine davet etmesi bu dairenin haricindedir. Hususıyla ferman-ı mezkurda musarrah olduğu üzere, tayin olunan şurut-ı malumeden birinin icrasında kusur ederse Devlet-i Aliyye adeta bir vilayet valisi gibi Hidivi azl eder. İmtiyaz denilen şey yalnız o hanedan erkanına mahsus bir şereftir, yoksa idarece Mısır'ın sair eyaletten hiçbir farkı yoktur."

İşbu iki kavlin ikisi dahi sıdk u ağrâz ile memzuc olmağla, hakikat-i meal zir-i perde-i garazda münkesiftir. Erbab-ı vukûfun zannına göre işin doğrusu odur ki, hem Hidiv hem de Babîâlî, ikisi de cihât-ı muhtelifede yanlış hesap ettiler. Mesela Hidivin nazarında Mısır verâseti maddesi mümteni'ül-icra hükmünde iken bir kaç senede hayr-ı husûle gelivermesi kendine

taaccüb ve başka bir ümit verdi. Zira efendinâ bunun husûlünü İstanbul'a döktüğü sarı altınların tesirâtına hamlden ziyade devletin zaafına isnad etmekle o zamandan beri ümid-i istiklal dimağ-ı hayalini mâlâmâl eyledi. Bu kere Süveyş Cetveli'nin hitâm ve küşâdı gibi Avrupalıların gayet mühim tutukları bir maddenin zuhurunu bu ümidin husûlüne vesile-i hasene zannedip ve nice zamanlardan beri Paris'te politika salonlarını dolaşmakta ve nice milyonlar dağıtmakta olan Nubar Paşa dahi bunca vakitler bezl ettiği nukud-ı himmetin semeresini göstermenin zamanı gelmekle, o dahi bir yandan cüret verip, biçare Hidiv zatında ne kadar kararsız ve tabansız ise Avrupa'nın umumi politikasınca o kadar da malumatsız olduğundan bu defaki seyahate karar verdi ve esna-i seyahatte kabinetoların efkârını yoklayıp, müstaid gördüğü hâlde menvî-i zahirinin fiile ihracını niyet etti. Lakin hayf kendine ki, herhangi kapıyı çaldı ise yok cevabı aldı. Halbuki Babiâli'yi dahi bu hareketle evvelce kırmış olduğundan iki cami arasında kalmış beynamaz gibi mütehayyir kaldı. Nihayet Paris'ten sulara girmek için hareket edip, orada iken Mısır'dan hoşnut olmayacak bazı havadis alarak ve o aralık Hasan ve Hurşid Paşaların Babiâli'ye dehâletini dahi duyarak, orada da rahat edemeyip bir tarik ile tervic-i efkârına bir başka çare bulmak için Mısır'a kadar gitti.

Babiâli'nin de yanlış hesabı odur ki, Hidiv-i Mısır'ın taltifât ve mülâyemâtına kapılıp her amâline müsait bulundu. Akıbet kendi taht-ı mahcubiyette kalıp, Mısır'ı şımarttı. Mesela iki seneden beri Nubar Paşa Avrupa devletleriyle imtiyazât-ı ecnebiyenin feshiyle bir mahkeme-i müştereke teşkili üzerine resmen mükâlemelere giriştiğini bildiği hâlde, bu hareket Mısır idaresinin daire-i hukuku haricindedir diyerek men'ine kalkışmadı. Ta neden sonra bu mesele sefâretler ile dermeyân olundu. Yani politika umurunda Mısır Babiâli'nin arkası sıra gideceği yerde, bu meselede Babiâli Mısır'ın ardına düştü. İki tarafın da teşebbüsü nâ-mahsul kaldı. Mısır ümerâsının geçen defa Girit'te kullandıkları lisan-ı fesad-amiz üzerine Babiâli biraz ileri gidip hakkını göstermek lazım iken nazikane sükut ile beraber asâkir-i Mısıriye'nin iadesine bile muvâfakat etti.

Mısır idaresinin kendi namına olarak Avrupa ile akd-i istikrâz etmesinden Babiâli hiç vahşet göstermedi ve Mısır'da teşkil olunan eyalet meclisine Şura-yı Nevvâb namı verilmesine de bir mütâlâa beyan etmedi. Mısır idaresi tarafından maaş tahsisıyla Babiâli ricali ve saire...den istihdam olunan casusları haber aldığı hâlde hazz u sükut eyledi ve İstanbul hangâhlarına

tevzi olunan piring ve atâyâ-yı nakdiye ve Rumeli ve Anadolu taraflarında muvazzaf olarak geşt ü gûzar eden memurîn-i Mısıriye'nin ahvâli bilcümle malum iken, Babîâlî hepsine müsâmaha ile baktı.

Bu sebeplerle Hidiv-i Mısır dahi umûr-ı hariciyesinde kullandığı Nu-bar Paşa'nın hayalât nev'inden olan ilkââtını sahih zannedip şu teşebbüsâtta bulundu. Demektir ki, iki tarafın ikisi de aldandı. Meselenin ilerisi nerede karar bulacağını Allah bilir. Lakin geçen gün zat-ı Hidivî'nin harekât-ı vâkıa-sından dolayı istifsâr ve tahdidi şâmil bir kıta tahrirât-ı resmiye ile sadrazam yaverlerinden birisi Mısır'a gönderildi. Yine "Babîâlî'ye kanaat verecek" bir kaç satır ibarât-ı i'tizârîye ile bir havale kağıdı gelir ve onunla müşkilât berta-raf olursa yazık Devlet-i Aliyye'nin hukukuna...

Maarif mektupçusu Nüzhet Efendi ki bir zamanlar Dar-ı Şura-yı Hiz-met kitabesinde bulunduğu hâlde müptela olduğu arıza-i akliyeden nâşî memuriyetinden afv olunarak gazeteci Churchill'in hizmet-i kitabesinde bulunduktan sonra biraderi Safvet Paşa'nın Dar-ı Şura riyâseti zamanında onun himmetiyle meclis-i mezkurun başkitabetine ve oradan şimdiki me-muriyetine intikal etmişti. Bu kere *Terakki* gazetesine gönderdiği varakada kendi beyan ettiği vechile *Muğni'l-Küttâb* isminde bir risale yapmış ve bunda mevânî ve levâzım-ı tahsiliye ve tehzib-i ahlak ve âdâb-ı kalem ve fenn-i inşâ ile iktisâb-ı selîka-i kitâbet için beyan ve bedî' fenlerinin mebahis-i mühim-mesini ve ulum-i edebiyeye müteallik sair malumat-ı nâfiâyı ve daha birçok şeyleri şâmil olduğu ve *Terakki*'nin beyanına göre dahi müellif-i risaleye "bu himmet-i lâikâtü'l-medhetlerine mükafaten taraf-ı eşref-i Cenab-ı Mülk-dârî'den murassa ve ağır kıymetli bir kutu ihdâ ve ihsan buyurulduğu" be-yan edildikten sonra,

Erbab-ı fazl u hüner her zaman ızhâr-ı me'ser-i kemal ile beyne'l-enâm nâsur ve eserlerinin muâsırın ve ahlâfa bahş eylediği fevâid ve menâfi'den dolayı ilelebed nam-ı nâsileri ziynet-sâz-ı natika-i efrâd-ı beşer idüğü bedîhî ve ezher ol-duğundan, müşarunileyh dahi mecele-i cemile-i mezkûre ile ebnâ-i vatana ihdâ buyurdıkları menfaatten dolayı ne derece nâil-i takdir ve tahsin olsalar sezâ ve bâ-husus şu himmetleri memuriyet-i hâliyelerinde münevver-i 'uyûn-ı terakki-cûyân olan muvaffakiyetleri gibi mülkte intişâr-ı maarif cümlesinden olan teshil-i kitabet

1. Bkz. Memed Nüzhet, *Muğni'l-Küttâb*, [İstanbul: Matbaa-i Mekteb-i Harbiye-i Hazret-i Şahane, 1288[1871] (h.n.)]

hususuna başlıca bir hizmet idüğünden, bundan dolayı dahi haklarında ne kadar teşekkür ve sâpâş-ı umumi isâr olursa şâyeste ve ahrâdır

deyu bir koca alkış dahi çekildiği mezkur gazetenin 194 numarolu nüshasında manzur-ı dikkatiniz olmuştur.

Hani bir de Dar-ı Şura âzâsından Miralay Mustafa Hami Bey vardır ki, her sene fenn-i tıbbdan ve sair maarif-i lâzimedden bir kaç cilt kitap tasnif ve tercüme edip bin zaruret ve meşakkatlerle tab ettirir. İlm-i tıbb ise dünyada her şeyden ağır olan sıhhat-i bedeniyeye müteferri bulunduğ ve bizim lisanımızda tıbb-ı cedid üzerine şimdiye kadar bir eser-i muteber yapılamamış iken, bu zatın mücferred gayret-i mahsusa ve hamiyet-i zâtiyesi ile sağır ve kebir seksen yüz cilt kitab-ı tıbbiye telif ve tercüme edip, bunlarla umum millete pek büyük ve hakikaten nam-ı nâmîsi ilelebed hürmet ve mefharetle yad olunmaya şâyân hizmete muvaffak olduğu aşikâr iken, yirmi seneden beri hâlâ miralaylıkta durup murassa kutu değil, kendisi enfiye çektiği hâlde bir çekim enfiyeye bile nâil olmazsa buna ne denir? Ama denecek yok değil. Buna denir ki Nüzhet Efendi vaktiyle biraderi sayesinde Dar-ı Şura başkita-betine geldiği gibi, şimdi dahi yine o sayede veyahut halka ed'îye-i hayriye ve esniye-i cemile öğrettiğinden dolayı, sair telifatsız mahmîyân gibi bu da bir murassa kutu yakalamış vesselam. Yoksa bizim devlette ve bilhassa idare-i hâzıra sayesinde kâle-i mükafat, endâze-i ilm ü kemalat üzerine ölçölür olsa Nüzhet Efendi'nin risalesi için bir murassa kutu ihdâ buyurulduğu hâlde Mustafa Hami Bey'e onun yüz katı ikram olunmak lazım gelirdi.

Ancak bu ifademden şayet mumailayh ile bir gûna münasebet ve alakam olduğundan dolayı bir sahâbet hatıra gelirse, sizi kasem-billah ile temin ederim ki, bu zat ile bir iki defa bi't-tesadûf şurada burada görüşmekten ziyade muârefem yoktur. Hâlâ hanesi nerededir bilmem. Lakin ehl-i hüner ü kemal rütbe ve memuriyetle bilinmeyip âsârıyla malum olacağından, bu zatın dahi ahvâli, meydanda olan müellefât-ı nâfiyasından sabit olup muhlisinizin hüsn-i şehadetime ihtiyacı yoktur.

Reybül-menûn

Şura-yı Devletin borç için hapis cezasını ilgâ tasavvurunda bulunduğu bu bâbda muavinlerinden İsmail Bey'in irâd ettiği nutku *Terakki*'de nazar-ı memnuniyetle gördük. Bir borçlu deynini ifaya ya muktedir olur ya olmaz. Eğer muktedir ise hükümetin vazifesi borcunu malından tesviye et-

mektir. Ama muktedir olur da ketm eder imiş, onu meydana çıkartmak için tahkik yolunu bırakıp da medyunu hapse kalkışmak, cünha söyletmek için istintâka bedel işkenceyi ihtiyâr kabilinden olur.

Eğer muktedir değil ise hapsin biçare medyunu kar u kesbinden alıkoymak ve bir taraftan deynin müddet-i te'diyesini uzatarak dâini dahi bir kat daha ızrâr etmekten başka ne semeresi olur? Ama medyun sefih imiş de, önü ardını saymaksızın borç etmiş; o makûlelerin adamına tutulmaktan as-hâb-ı sermaye tevakkî etmelidir. Yoksa hükümet ne şunun bunun vasita-i intikamı olmağa ve ne de yalnız ahlaka müteallik şeyler için ceza tertibine memurdur.

Velhâsıl bir insan borç alırsa bedelinde malı damân olur, yoksa cevher-i hürriyeti değil. İşte Şura-yı Devlet bu bâbda olan hükm-i şer'iyi fiile getirir ise hakikaten bir büyük hizmet etmiş olur ve bâhusus ki, verginin tahsilinde vuku bulan suistimaller harabî-i memleketin a'zam esbâbından olduğundan ve bu bâbda bir kanun-ı muntazam yapılacak ise metâlib-i devlete dahi şâmil olmak ve o cihetle vergi için adam haps olunamamak lazım geleceğinden, milyonlarca biçare bir beliyye-i takat-güdâzdan kurtulur.

*

La Turquie gazetesi muâhedât-ı atıkanın terkinini tezvic eylediği sırada Avrupa gazeteleri tarafından uğradığı ta'rizata karşı bu defa bir bend yazmıştır. Muâhedâtın lüzum-ı lağvını biz *La Turquie*'den evvel itiraf edenlerdeniz, lakin yazdığı bendin pek çok hatiât ile memlû olduğunu dahi inkar edemeyiz. Ezcümle Devlet-i Aliyye'nin hiç haberdar olmaksızın halinden bahse kalkışan bir kaç Avrupalının iş'ârâtından istidlâl ile Devlet-i Aliyye ihtilâf-ı mezhebden dolayı Hristiyan hükümetleriyle müsâvât halinde bulunmamak için akd-i muâhedeye razı olmayıp mülkünde ecnebi tebaasına imtiyaz vermediği tercih eylediğinden ve itâ ettiği imtiyaz hatlarını icabına göre istirdâd ve tevsî ve tahdid ve lağv edebildiğinden bahsediyor.

Hiç nasıl olur ki Devlet-i Osmaniye mezâhib-i sairede bulunan hükümetlerle müsâvâta kâil olmasında, bundan kurtulmak için onların tebaasını imtiyazlarla başına çıkarsın? Müsâvâttan kaçınmak tezellül ile mi olur? Hakikat-i hâlde ise bu muâhedeler imtiyaz değil birer müsaadenamedir ki, vaktiyle Avrupa'yı bizimle ticarete alıştırmak için verilmiş ve sonradan âdet hükmüne girip her muhârebenin nihayetinde Devlet-i Aliyye gerek galib olsun gerek mağlub olsun tecdid ve teyit olunmuştur. Anlaşılan Avrupalılar

Memâlik-i Osmani'de ticaret-i dahiliye ile iştigâle mezun oluncaya kadar muvârede pek kalil bulunduğundan, müsaadât-ı mevcudenin mazarratı hiss olunamaz imiş. Taraf-ı padişahîden muhârebesizce ve bi'l-ihitiyâr zikrolunan müsaadenamelerin istirdâd ve tevsi ve tecdid ve lağv edildiği ise hiçbir tarihte görülmemiştir.

Muâhedât-ı mezkûrenin tebdilini tervic yolunda mukavele-i resmiye sıfatından ihracına kalkışıp da, bedâhete karşı söz söylemeğe ne hacet? Mademki bunların mazarratı ve hukuk-ı umumiyye mugâyirâtı mukarrerdir, Devlet-i Aliyye tebdillerini isteyebilir. Avrupalılar ise gerek muâhedeleri Devlet-i Aliyye'nin inâyet-i mahsusasıyla istihsâl etmiş ve gerek kılıç kuvvetiyle almış olsunlar, hükm-i galibâneden başka bir kaideye isnadı kâbil olmayacak bir takım ahvâl-i muzır rayı hukuk-ı meksubeden dahi olsa muhâfazaya kalkışmazlar ve belki Mısır'da tecrübesi görüldüğü üzere tebaalarının temin-ı hukuku için mahkemelerimizin ıslahını isterler.

Bu talep o kadar korkunç bir şey midir ki, istihsâl-i maksat için ondan kaçınarak bir takım çıkmaz yollara sapılsın? Bize kalırsa mehâkimin tanzimi muâhedâtın lağvından bin kat hayırlıdır. Onun husûlü hâlinde ise muâhedâtı idame edebilecek ortada bir bahane kalamaz.

*

Terakki'nin muhadderât için çıkardığı gazeteyi görüyoruz. Bunda kadın ağzından yazılmış birtakım bendler var ki değme bir mektupçu tahririne muktedir değildir. Eğer onları sahîhan kadınlar yazıyorlar ise "kepenk altında er yatur" meselini tağyir etmek lazım gelir.

Kemal

[Hurûf bahsine dair makale]

Bundan mukaddem bir zat-ı kâmil tarafından aldığımız Farsî mektup (ki meali etfâl-i müslimînin talim ve terbiyelerindeki noksan ile millet-i İslam'ın terakkiyât-ı hâzıradan mahrum kalarak mübtelâ-yı zaaf ve nâtuvânî ve meskenet olması ve aralarında emniyet-i hukuk-ı hürriyet ve emniyet-i can ve ırz ve mal mevcut ve muteber olamaması ve cevri zulmün kesreti ve adl ü insafın killeti velhâsıl her türlü mekruhâtın vücudu bilcümle elifbânın ayıp ve noksanından hâsıl olduğunu beyandan ibarettir) 59 numarolu nüshamıza derc olunmuş ve bu bâbda olan mütâlaamız ondan sonra gelecek nüshaya ta'lik kılınmış ise de şu hurûf bahsi heman o hafta İstanbul'da dahi başlamış olmağa oradaki erbab-ı kalemin hülâsa-i efkârını bilmek için bu güne kadar tevkif edilmiş idi. İşte şimdi elsine-i sâire-i İslamiye hakkında müdâvele-i efkârı onların ehline terk ederek yalnız Türkçe'ye mahsus olmak üzere ber-vech-i atî mülâhazamızı beyana ibtidâr ederiz.

Müstağni-i tarif olduğu üzere yazıdan murâd tasvîr-i esvât ile tebliğ-i efkârdan ibaret olduğundan işin yalnız nazariyât cihetine bakıldığı hâlde bir lisanın hurûfu kelimâtını aynı aynına ifade etmeyince illet-i gâyesi tamamiyle vücuda gelemeyeceğinde ve binaenaleyh tağyir veya ıslahının lüzumunda hiç söz yoktur. Bizim hattımız ise evvelâ harekesiz olmak cihetiyle kıraatinde suûbet görüldüğüne ve sâniyen eşkâlî Türkçe'ye mahsus olmayıp lisan-ı Arab'dan müsteâr olduğundan içinde zal ve dat gibi bizde savtı mevcut olmayan bazı harfler bulunarak, o ise imlada bir takım müşkilât peydâ eylediğine, sâlisen harflerin muttasıl yazılmasından dolayı Avrupa'da basma eşkâlî nihâyet otuz beş kırktan ibaret iken bizde beş yüze kadar yaklaşmak hasebiyle mürettiblerimiz gerek tertibde ve gerek harf dağıtmakta Avrupa mürettiblerinin ancak üçte biri derecesinde iş yapmakta ve hele verilen şeylerin tashihinde onların dört beş misli vakit zayi etmekte olduklarından in-tişâr-ı maârifin en büyük vasıtası olan tabâat pek masraflı geldiğine nazaran

hâl-i hâzırın fâide-i islâhı müttefakun-aleyhtir. Islah düşünöldüğü hâlde ise hatıra en evvel hurûfun bütün bütün tağıyiri tebâdür eder.

Fakat sahib-i mektubun İstanbul'da ihtirâ olunduğundan bahsettiği harflerin bu matlabı ifaya sâlih olup olmadığını tahkikten evvel işin fiiliyâta tatbiki cihetine nazar olunmak lazım geleceğinden bu suretçe görölür ki hurûfumuzun tebdiline kalışılır ise on üç asırdan beri tedvin olunan hesaba gelmez müellefât-ı İslamiyenin nihayet bir asırda hatt-ı cedide tahvili veya hut rahle-i istifadeden ıskâtı iktizâ ediyor. Ve bir de harfler değışirse okuyup yazma bilenlerin cümlesi tekrar heceden ve karalamadan başlamağa ve eş-kâl-i cedide ile ülfet için bir hayli zamanlar sarfında muhtaç olacaklarından yapılacak şeyi umuma kabul ettirmek muhâl hükmünde görünüyor. Tuta-lım ki bunun için her türlü fedakarlık göze alınacak olsa acaba ihtiyaç o de-recelerde midir, evvel emirde burası bilinmek lazım gelir.

İşte biz memâlik-i Osmaniye'de dahi envâ-ı belâyânın menşei fıkđân-ı maarif olduğunu itiraf ile beraber maarifin fıkđânını muhassaran elifbamı-zın hâline haml edemeyiz. Bu tecrübe ile müsbet bir şeydir ki kıraatin suhû-leti bilinen lafızların eşkâl-i tahririyesiyle ülfet-i nazardan hâsıl olur. Yoksa buna ayrı ayrı harekât ve hurûf sebep-i müstakil değildir. Mesela İspanyol lisanının harfleri bir kelimeyi aynıyle tasvir eder iken o eşkâl ile Türkçe bir ibare yazılsa da İspanya'nın a'lem-i ulemasına verilse köy mektebinde hece ile meşgul olan bir çocuk kadar bile sürat ve suhûletle okuyamaz.

Esas müddeâmızı müeyyid elimizde bir delil-i alenî duruyor. İngiliz lisanının her harekesi dört beş türlü kıraate kabil olduğu gibi birçok keli-melerinde nice okunmaz veya mevzu'una mugâyir sadâ verir harfler mev-cut olarak bu cihetle kıraati adeta elsine-i İslamiye kadar es'ab iken gerek İngiltere ve gerek İngilizce söyleyen Amerika Cumhuru ahalisinde kaç kişi bulunur ki okuyup yazmak bilmesin ve lisanlarında mevcut olan kelimâtın aynen tasvirine muktedir olan İspanyollar kabil midir ki maarifçe İngiliz-lere, Amerikalılara kıyas kabul etsin? Araplar vaktiyle bulundukları yerleri darü'l-fünun-ı âlem ettiler; kullandıkları hurûf yine bu idi. Bugün en ziyade teshilât-ı terakki ve istikmâlât-ı medeniye ile meşhur olan memâlikte dahi bir çocuk tahsilin birinci mertebesini ki mesela bir gazeteden oldukça meal anlamak ve meramını ifhâm edecek mertebede mektup yazmak ve bir ufak alışverişin hesabını görebilmekten ibarettir, ancak on iki on üç yaşına ka-dar ikmâl edebiliyor. Ve buna binaen Avrupa'nın hurûfu en muntazam olan

yerleriyle en müşevveş olan memleketlerinde bu mertebe-i tahsilin zamanı hemen hiç tefâvüt etmiyor. Hatta bu sebepten dolayıdır ki ikinci derece-i tahsil için Avrupa'ya takliden yapılan Mekteb-i Sultânîye dahi on üç yaşından küçük çocuk alınmıyor. On üç yaşına kadar ise bizde dahi muntazam mektepler olsa ve usul-i tahsil ve talim yoluna konulsa çocuklar ferah ferah okuyup yazmağa muktedir olurlar. Çünkü arada altı yedi sene vakit vardır. Şu tebdil-i hurûf dâiyesi daha yakın vakitlerde İngiltere'de ve Fransa'da dahi zuhur ettiği hâlde biraz müddet mecâlis-i bahs ü münâzarada devam ettikten sonra lüzumsuzluğu ve mahzurunun fâidesine galebesi sabit olarak unutulmuş gitmiştir.

İşte bu mütâlaalara mebnî İstanbul'da ihtirâ olunan harfler daha orada iken görüldüğü zaman umum nezdinde makrûn-ı kabul olmak mümkün olamayacağı mucidi olan zata söylenilmiş ve muahharan Paris'te hurûf dökme hanelerinin birinde eşkâl-i mezkûrenin çeliklere hâk ettirilmiş olan suretleri dahi müşâhede olunarak muhterî'nin himmet ve gayreti takdir edilmekle beraber böyle bir güzel ikdâmın semeresiz kalacağı meczumumuz olduğundan teessüf olunmuştu. Hâsılı demek isteriz ki biz eşkâl-i hurûfumuzun esasen tağyiri efkârında değiliz. Mamafih ahvâl-i âlem hakkında bir fikir hâsıl eder etmez bir manevi memât hâline düşerek "bunun ilerisi yoktur" itikadına zâhib olan mevcut-pesendlerden olmak şöyle dursun muhâfazayı hâl-i hâzır efkârının düşmanlarından olduğumuzdan hattımıza kâbil olabilecek ıslahâtın icrasına samimi taraftarız ve hatta bu zeminde bizde bir zaman ittiâb-ı efkâr etmiş olduğumuz cihetle düşündüğümüz şeyleri hâtıra kabilinden olarak ber-vech-i atî beyan ederiz.

İslah-ı hurûf yolunda şimdiye kadar işitip okuduğumuz şeyler bir kaç suret olup, birincisi mevcut olan harekâtı ikmâl ile istimâl emek ve ikincisi Ahundzâde'nin tertibi üzere hareketleri kelime arasına almak ve üçüncüsü yine hareketlerin kelime arasında idhâliyle beraber hurûfu taktî' ve Türkçede telaffuzu mevcut olmayan eşkâli elifbadan iskât ve kefi-yâyî gibi yazılamayan suretler için bir şekl-i mahsus vaz eylemek hususlarından ibarettir. Bize kalırsa suret-i selâsenin her hangisi ayrıca pîş-i nazara alınsa matluba muvâfık görünmez. Birinci suret vâkıa kiraati bir dereceye kadar teshil eder fakat yine lisan-ı Arabî'de mevcut olmayan esvâtı tasvire sâlih değildir. Mahzuru ise tahrirde iki üç kat zaman istediği cihetle kabulünde görülen istihâledir. Eğer harekât-ı mevcûdenin kullanılması kolay bir şey olsa idi Kur'an-ı Ke-

rim'in istinsâhında müsta'mel iken kitab-ı âdiyeden ıskât edilmezdi. Kaldı ki bu suret umum nezdinde mazhar-ı kabul olacak olsa bile yine temenniye değmez. Çünkü tahrirde şimdikinin üç dört misli zamana ihtiyaç göstereceği gibi matbuâtı dahi fevka'l-gâye tas'ib ile iki üç kat daha uğraştırır ki bunların ikisi de zaruretsiz cevaz gösterilecek şeylerden değildir.

İkinci surette mezâhib ve memâlik-i muhtelifede bulunan akvâm-ı İslamiyeyi bir hatt-ı müstakim-i umumiyeye rabt etmek gibi azim bir fâide tasavvur olunabilir ise de eşkâl-i kelimâtın tebeddülü cihetiyle ta'dâd olunan mahzurlar ona tekabül edip imkan-ı husûlünden ye's verir. Hatta vaktiyle Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye Ahundzâde tarafından bu yolda tertib olunan eşkâlin hutût-i İslamiye sırasında tutulmasını rey etmiş iken mekteplerde talim olunmak şöyle dursun cemiyetin âzâsından birisi dahi öğrenmek külfetini ihtiyâr etmedi.

Üçüncü suret ise bu mahzurları câmi olduktan başka ıskât-ı hurûftan dolayı me'haz-ı kelimâtı izâe ile lisanı bütün bütün teşviş edeceğinden ve hurûf-ı muttasılamızın tahrirce sücûd olan sürat ve suhûleti arada zayıf olacağından itikadımızca ne makul ne de makbul olabilir.

Bizim efkârımıza gelince mademki elifbayı Arabî'den almışız ve mademki lisanımızda bu kadar Arabî kelimât mevcuttur, onun hâliyle ibkâsından başka çare olmadığını itiraf ile ondan sonra Türkî'de zâid olan harfleri aramak lazım gelir. Arabî'nin elifbasında Farsî'den p ve ç ve j ve g harfleri yok imiş, fakat sonrada noktalar ilave ve ihtirâ'ıyla alınmış. Türkî'nin ise üç türlü kefi daha var ki biri yâ, biri nun gibi okunur ve bir de kendine mahsus ayrıca bir sadâ verir, بك [ben] ve كوكل [gönül] ve تكرى [tengri] kelimelerinde olduğu gibi. İşte yâ sadâsı veren kefin yâ gibi altına iki ve nun sadâsı veren kefin nun gibi üstüne bir nokta konulsa ve "tengri"de olan ve lisanımızda pek nadir bulunan kef bazı matbuâtta görüldüğü vechile iki kollu kef şekliyle yazılsa elifbamızın hurûfça bir noksanı kalmaz.

Şimdi gelelim harekeye: Lisan-ı Osmanî'nin cüz-i aslîsi olan Türkçe'de iki nev fetha, iki nev kesre, dört nev zamme ve bir de sâkinler için cezm lazımdır. Acaba bu dokuz şekli birden kabul ile tas'ib-i kitâbet etmekten ise bir suhûletli suret bulmanın çaresi var mıdır bakalım. Fethanın birinci nev'i ki hafifedir, hattımızda hiçbir işaretle gösterilmiyor. Biz de onu telaffuzda asıl addederiz; harekeli olmayan harf fetha-i hafife ile okuruz; امك [emek], كلك [kelek] gibi. Ve eğer âhir-i kelimedeki harf fetha-i hafife ile mansub olu

sa he-i resmiye ile işaret olunur; كلسه [gelse], چكه [çekme] gibi. Fetha-i sakile için işaretimiz eliftir; يالکز [yalnız] gibi. Bunda bir kaç kaide muteberdir. Eğer bir kelimedede bir kaç fetha-i sakile bulunursa ekseriyâ evvelki tahrir ve sonrakiler li-ecli't-tahfif ıskât olunur. باغلق [bağlamak] gibi ki harekât-ı asliyesiyle yazılса باغلاماق suretinde tahriri iktizâ eder idi. Nâfiye ve masdariye olan “mim” ve mef’ûlün-anh gösteren “den” edatlarında aliy-yûl-etrâd alamet-i fetha olan elif hıfz olunur; اولمسون [olmasın], بولمق [bulmak], اولديغندن [olduğundan] gibi. Ve fetha-i sakile âhir-i kelimedede ise fetha-i hafifede olduğu gibi he-i resmiye yazılır; يازمه [yazma], قاره [kara] gibi. Bunlardan başka بكا [bana], سكا [sana], اكا “âna” gibi bazı kelimeler dahi vardır ki kaideye mugâyirdir. Mamafih bunların cümlesi her lisanın şuzûzâtına nisbet hiç hükmünde olduklarından tağyirleri düşünmeye bile değer şeylerden değildir. Şu kadar var ki fetha-i sakilemizi Arab ve Acem’in “med”inden tefrik için bir işaret lazımdır ki o da eliflerin ucuna zulfe gibi bir şey koymakla hâsıl olur.

Türkçe’de bir harf gerek kesre-i hafife ve gerek sakile ile mahfuz olunca kelimenin evvelinde bulunursa kah yâ ile kesresine işaret olunur kah olunmaz; كيدر [gider] ve يينه [yine] kelimelerinde olduğu gibi. Vasat-ı kelimedede bulunduğu halde mâbâdına bakılır, eğer sâkin ise konulmaz, müteharrik ise konulur; چالشمق [çalışmak] ve چالیشور [çalışır] gibi. Âhir-i kelimedede bulunursa daima yâ’lı yazılır; بنی [beni] ve درى [deri] gibi. Bundan başka bir takım kesrelerimiz de vardır ki vav ile gösterilir. Şu كوستريلور [gösterilir] kelimesinin hareke-i âhiresinde olduğu gibi. İmdi kesre için yâ tamîm olunsâ ve hareke yâ’sının yâ-yı aslîden tefriki için noktaları ıskât edilse de meselâ كوستريلور yerine كوسترلر yazılса bu bâbda olan teşviş dahi mündef’ olur gider.

Gelelim dört nev zâmmeye: bunların biri tarik manasına يول [yol] kelimesinde olan zâmmе-i sakile-i memdûde ve biri abd manasına قول [kul] kelimesinde olan zâmmе-i sakile-i maksûre ve biri bahîre manasına كول [göl] kelimesinde olan zâmmе-i hafife-i memdûde ve biri a’dâddan اوچ [üç] kelimesinde olan zâmmе-i hafife-i maksûredir. Türkçe’de ale’l-umum bunları vav işaretiyle gösteriyoruz. İmdi vav mevzû olduğu sadâyı vermek için şekli-aslîsinde bırakılса da zâmmе-i sakile-i memdûde için ucu yukarı doğru ve maksûre için ucu aşağı doğru bükülse ve zâmmе-i hafife-i memdûde için üstüne ve hafife-i maksûre için dahi altına birer nokta konulса ve bir de

اولديغى [olduğu] kelimesinde olduğu gibi yâ ile zâmmeye işaret konulmasa şu tebdil-i cüz'î ile zammelerin kıraati dahi bir intizâm altına girer. Sükun hususunda dahi her harf-i sahih ki kelimenin âhırinde bulunur, sakın olur, üçten ziyâde harfli olan kelimelerde üç harf mütetâbian bulunursa ekseriyâ ortadaki harf sakindir; چمك [çekmek] ve تکرلک [tekerlek] gibi. Bunlarda yukarıda beyan olunan kaideler üzere evvelki harfler meftûh ve âhir harfler sâkin ve âhirin mâkabli olan mim ve lam dahi yine fetha-i hafife kaidesince meftûh olup, sakın olacak yalnız kef ile râdır. Onların da üzerlerine birer cezm konulduğu hâlde kıraate hiçbir mani kalmaz.

Lisan-ı Osmanî'nin iki cüzünü terki eden Arabî ve Farsî'ye gelince: biz lisan-ı Arabî'den kelimâtı masdar ve ism-i câmid ve fâil ve mef'ûl ve ism-i zaman ve mekan ve alet ve mübâlağa ve tafsil ve bazı kere cümle içinde ef'âl itibarıyla nice eşkâlde alır ve bunları cem ve te'nis eyler ve her bâba nakl ederiz. Binaenaleyh Türkçe için yapılması lazım gelen sarf kitabına sarf-ı Arabî'den bu ihtiyacı ifa edecek kadar kaide almaya muhtacız ve illa terbiye edeceğimiz çocuklar beş satır yazıyı doğruca okuyup yazmaya muktedir olamaz. Bu kadar kaide görenler ise tasrifât-ı Arabî'den alınan kelimâtı okumak veya yazmak için hareke ihtiyacında bulunmazlar. İmdi Arabî bir kelimeyi satır arasında yazdığımız halde altına bir çizgi çekerek Arabî'den me'huz olduğuna işaret eder ve eğer esâmî-i câmideden ise çaresiz Arabî'nin işaretât-ı ma'rûfesi ile hareketleriz. Türkçe'de olduğu gibi ondan dahi fetha ıskât olunabilir. Bu suretle Arabî kelimâtın dahi kıraati takarrur eder. Farsî'ye gelince: malum olduğu üzere bu lisanın harekâtı bir fetha-i hafife ve fetha-i sakileye bedel bir med ve bir zâmm-i sakile-i maksûre ve bir zâmm-i hafife-i maksûre ve خواجه [hoca]da olduğu gibi ref' ve nasbı câmi bir hareke-i memzûceden ibarettir. Bu hâlde Farsî'den alınan kelimelerin üstüne çizgi işaretini vaz ettikten sonra harekât-ı ma'rûfeden işareti olmayan zâmm-i hafife ve kesre ve fetha-i hafifesini Arabî'nin harekâtıyla gösteririz. Ve fakat tasrifâtın kaide-i suret-i telaffuzu malum olan hurûfunu müstesnâ tutarız; o da biter.

İşte hattımızca şu tafsil olunan ıslahât bâlâda gösterdiğimiz üç suretin hâcet, zaruret ve hâl-i hâzırca imkan-ı icra derecelerine kasran mezc ve tenkîhinden ibarettir. Bir kere fiile gelecek olursa şimdilik biz kifâyet eder ve ashâb-ı taharrîye malum olduğu üzere bu harfler zaten İslâm'ın eser-i ihtirâ'ı olmayıp onlara da eyyâm-ı cahiliyeden yadigar kalmış ve hatta vakt-i cahiliyede bulunanlar dahi onu Süryânî'den almış olduktan başka İbn-i Halkân'ın

tasrihine göre nukât ve harekât Haccâc'ın sun' ve emriyle vaz olunmuş ve eşkâl-i hurûf türlü türlü tahavvülâta uğrayıp nihayet İbn-i Mukle ve İbn-i Bevvâb ve Yakut-ı Müsta'semî'den sonra hatt-ı kûfî bütün bütün değişmiş ve ona bedel sahîfe-zîb-i iştihâr olan nesh ve talik ve divanî ve gubar ve şikest ve rika ise şekl-i kadimden bir derece ayrılmıştır ki karn-ı evvelde istinsâh olunmuş bir sâhifeyi bugün hatt-ı kûfî ile ayrıca uğraşmaksızın okumak muhâl olmuştur. Bu tahvilât o zamanın eimme ve fuzalâsı taraflarından muhalefet gösterilmediğine ve hususıyla istediğimiz tadiller Türkçe'ye mahsus olduğuna bakılırsa ulema-i kirâm cânibinden bu bâbda bir mûmânaat-ı şeriye görülmek melhuz değildir.

Biz ancak mûmânaat-ı akliyeden korkarız ve her ne kadar bu mesele-i islahât maarif derslerinin mülkümüzce elifbası hükmünde ise de yine ta'rizât-ı şedîde vürûdundan emin olamayız. Çünkü bâlâda dahi beyan olunduğu üzere tahsilin birinci mertebesine masruf olacak müddet kıraat ve kitâbeti öğrenmeye kâfidir ve insan ise on iki on üç yaşına kadar bir muntazam fen tahsiline veya kuvvâ-yı bedeniyesiyle ailesine hizmet etmeye muktedir olmadığından bu yolda sarf olunacak zaman izâ'e-i vakit demek değildir. Bir de insan manasını bildiği kelimeyi harekesiz de görse yanlış okumaz ve manasını bilmediği kelimeyi ise doğru okumakta da bir fâide yoktur.

İşte bu beyan olunan mütâlââtın ma'raz-ı müzakereye konulmasından maksat mevzu-ı bahsimiz olan islah-ı hurûfun çaresi bulunmak daire-i imkanın haricinde olmadığını göstermektir ve aranılsa bizim iltizâm ettiğimiz yoldan başka daha nice nice usuller bulunabilir. İşin eslem tariki ise hocası ve kitabı ve usul-i tahsili muntazam bir ya bir kaç sıbyan mektebi yapıp da hurûfumuzun Avrupa'ya nisbet mani-i tahsil olup olmadığını fiilen tecrübe etmek ve onun üzerine zaruret görünürse ashâb-ı iktidardan mürekkebe bir cemiyet marifetiyle iktizâsına göre islahına teşebbüs eylemektir. Lakin bunu kim yapacak? Devlet denilirse onun dünyada en memnun olduğu şey cehalettir. Çünkü indinde her ne suretle olur ise olsun şedîden mültezim olan asayiş-i ekâbir ve muhâfaza-i hâl-i hâzır hususlarına bir vakit hâle getirmiyor. Halbuki maarif bu zulüm ve ihmalin düşman-ı cânı olduğunda şüphe yoktur. Efrâd denildiği halde ise "Allah versin" duasından başka hiçbir söz bulamaz.

Her ne ise biz hatırımıza geleni beyan ettik. Erbab-ı maarif tarafından bu bâbda tashih-i bahse himmet olunacak olursa mea'l-iftihâr gazetemize derc olunur.

İstanbul'dan tahrirât

Fi 25 Rebiyülahir

Bu hafta İstanbul'un politika mecâlisini işgal eden bütün bütün Mısır mesâilidir. Buna dair huzur-ı hümayunda bir kaç defa mecâlis-i mahsûsa akd olundu. Rivâyât-ı vâkıya göre Zat-ı Padişahî kendi tarafından bir eyaletin idaresine memur olmuş ve suret-i mahsûsada bunca inâyâtını görmüş olan bir valinin tefrik-i aza-i devlete kalkışması ve hukuk-ı celile-i hilâfete bu derece nazar-ı tehvin ve tahkir ile bakması hususlarından dolayı pek ziyade münkesir olarak ferman-ı âli ahkâmının şerâit-i zecriyesi icra olunmak bâbında ısrar etmektedir. Sadâret yaverlerinden Hasan Efendi'nin götürdüğü emirname-i sâmiye muahharan İsmail Paşa'ya verilen ferman ahkâmının lağv olunduğu münderic imiş. Aza-i hanedandan Mehmed Ali Paşazade devletlü Halim Paşa hazretlerinin beşinci ordu müşirliğiyle beraber Bilâd-ı Suriye valiliğine icra-i memuriyeti musammem olduğu dahi suret-i mevsûkada söyleniyor. *Ve fi leyletî'z-zalmâi yü ftekadül-bedru.* Müşarunileyh maarif-i harbiye ve sairece Avrupa'da mükemmel tahsil görmüş bir zat olduğundan eğer memuriyeti sahih çıkarsa vilayet-i mezkûrenin hüsn-i idaresine muvaffak olacağı gibi ahvâl-i hâzıraca bu hâlin pek büyük tesiri görüleceği de derkârdır.

Garb Trablusu'na asker sevkolunuyor ve Donanma-yı Hümayun Akdeniz'e çıkmak üzeredir. Vali Paşanın Berlin'e ısmarladığı altmış bin iğneli tüfenk ile Trieste'ye sipariş eylediği sefâin-i harbiye Babîâlî'nin vuku bulan protestosu üzerine tevkif olunduğu dahi söylenmektedir. Hidiv ise tahrirât-ı sâmiyeye bir cevap tertip ederek Şerif Paşa yeddiyle göndereceğini gazetelerde görüyoruz.

Vâkıa *Hürriyet*'te beyan olunduğu vechile Babîâlî Mısır meselesinde bu defa eski hatalarını terk ederek bir meslek-i müstakime girdi ve şimdiye kadar o yolda devam ediyor. Lakin Şerif Paşa yeddiyle gelecek evrak eğer tevazu ve itaat gösterecek yolda bulunur ve bâhusus aralarına bazı havale kağıtları da sıkıştırsa yine ahvâl-i hâzıra makrûn-ı ihmal ve bu ise Mısır için bir mukaddime-i istiklal olmasından korkuyoruz.

Buraya gelen haberler sahih ise Fransa imparatoriçesi dahi Süveyş Cetveli seyrine vuku bulan davete yalnız kalacağından dolayı icabet etme-

1. "Karanlık gecede yolunay aranır" mealinde "Kriz anlarında insanlar bir kurtarıcı arar" diye tercüme edilebilecek, Arapça bir beytin ikinci mısrası. (h.n.)

yecek imiş. Zâhir padişahlara bedel olmak içindir ki Avrupa'da Nubar Paşa mektuplar dağıtarak Süveyş Cetveli'nin temâşâsına gazetecileri davet ediyor. Bendenizin bu yolda diplomatlığa bir türlü aklım ermez. Şimdiye kadar burada Fransızca bilenler gazetelerin Mısır'a taraftarlık suretinde yazdıkları mevâddı gördükçe tereddüd ve endişeye düşmekte idiler. Bu davet haberi İstanbul'a gelir gelmez neşriyât-ı vâkıanın hikmetini anladılar ve hele yol masrafinin Hidiv hazretleri tarafından tesviye olunacağı bahsinden dolayı hayli şeyler istidlâline başladılar.

Az kaldı unutacaktım: Girit'te bulunan Amerika konsolosunun Hidiv tarafından cezîreyi Mısır'a ilhâk ettirmek için vuku bulan teşebbüsâta dair hükümet-i metbuası tarafına gönderdiği mufassal ve müstedel takriri Amerika gazeteleri neşr eylemiş. Bu ihanet-i fırsat-cûyâneye dair böyle bir resmî delilin zuhuru İstanbul'un erbab-ı hamiyeti indinde ne derece mucib-i nefret ve hiddet olduğunu tarif edemem.

Bir kaç senelerden beridir gurbet-i abâd-ı tahayyülde dönüp dolaşmakta olan muvâzene defteri hele bu sefer geldi, meydana çıktı. Bugün *Takvim* suretini neşretmiş olduğundan bir nüshasını irsâl ile beraber muhâkemesini *Hürriyet*'e havale ederiz.

Her ne kadar Babiâli'nin şiddet-i iştigâli Mısır meselesine masruf ise de Rumeli'ce dahi bütün bütün gâileden hâlî değildir. Memleketeyn Prensi Rusya imparatoruyla görüşmeye gidiyor, Sırbistan nizamât-ı idaresini hodge-hodge tahvil etmek istiyor, Karadağ ise İspiç limanının tahsiline çare-cûy olmaktadır.

Memleketeyn beyinin mülakatı hakkında Babiâli'nin bir şey söylediğini işitmiyoruz. Vali-i Mısır hazretleri de elinden gelse bu mülakata iştirak niyetindedir. Memâlik-i Osmaniye'nin padişaktan sonra en büyük prensleri bunlar ya, miras yemek için pederlerinin idamına çalışan çocuklar gibi istifade-i zâtîyeleri için vatanlarını bitirmekle uğraşıyorlar. Lakin onu düşünmezler ki Allah göstermesin Devlet-i Osmaniye'nin inkırâzı lazım gelirse buna mirasçı olacak hükümetlerden Rusya en evvel Memleketeyn'den ve Fransa en ibtidâ Mısır'dan başlamak mukarrerdir.

Sırbistan'ın teşebbüs ettiği nizamât hususunda Babiâli red ve kabul için hak iddiasında bulunmakta imiş. Vâkıa Sırbistan'a verilen istiklal-i idare-i dahiliyenin bir şartı da yapılacak nizamâtının mer'iyül-icra tutulması Kapi'nın tasdikine mevkûf olmaktadır. Eğer Babiâli sahîhan bu hakkını muhâ-

fazada ısrar ederse kazanacağında şüphe yok. Lakin Sırp, ashâb-ı idareye göre vaktiyle Karadağ ve Yunanistan'ın olduğu gibi henüz hâli bilinmemiş korkunç bir umacı hükmünde bulunduğundan Belgrad'ın terkinde filanda gösterilen meskenete nazar olunursa bu defa dahi lüzumu kadar tecellüd iz-hâr olunacağını me'mul edemeyiz.

İspiç limanı için ise devlet şimdilik muvâfakat tarafında değildir. Bakalım mesleğinde sebât edebilir mi?

Her ne denilir ise denilsin matbuâtın mülkümüzde hayli terakki ettiğine ve elan etmekte olduğuna söz yoktur. *Terakki*'nin bu haftaki nüshalarında hayli güzel şeyler var. Hele "Adalet" unvanlı bir bendini gördüm ki gerçekten beğenilecek bir makaledir. *Terakki*'nin muhadderât için neşrettiği gazete de fena değil, eğer münderecâtı sade ibare ile yazılsa ve katiplerinin kaleminden çıkan şeyler Ayşe'ye, Fatma'ya isnâd olunmasa.

İki haftadır *Mümeyyiz* namıyla bir gazete çıktı. İsminde olan davaya layık olacak derecelerde mükemmel değil ise de kalem mümeyyizleri gibi de yazdığını bilmezlerden değildir. İçinde ara sıra güzelce bendler görülüyor.

Geçenlerde asâkir-i şahane hastahanelerine verilmekte olan edviyenin taht-ı inhisârdan halâsı takdirinde hazinece menâfi-i külliye husûlü derkâr olduğundan ve Hastahaneler Nazırı Marko Paşa ile Eczacıbaşı Dilasûde Bey'in bu bâbda olan menâfi-i malumeleri kendilerini bu inhisâra bittabii taraftar edeceği derkâr ise de kendisi iddiasının ispatına ve bu zatlarla muvâcehe ve muhâkemeye hazır bulunduğundan dolayı keyfiyeti resmen Babîâlî'ye beyan ve gazeteler vasıtasıyla dahi ilan etmiş olan tabib miralay Niko Bey hakkında bu teşebbüs-i sadıkânesi için elbette bir mükafat-ı seniyye zuhur eder ve meydana konulan mesele dahi taht-ı tahkike alınır mülâhazasıyla herkes intizârda idi.

Ne çıksa beğenirsiniz? Çıka çıka şu çıktı: Niko Bey'in (her neye mebnî ise) rütbesinin ref'i icap eylediğini hâvî Dâr-ı Şuradan bir müzekkere yazılıp Şura-yı Devlete takdim olundu. Artık işin tahkiki tarafına kim gider bilinmez. Ancak işittiğime ve *Courier d'Orient* gazetesinin yazdığına göre Şura-yı Devlet Dâr-ı Şuranın kararını tasdik ve tervice müsâraat etmeyip Niko Bey üç seneden beri eczahanelerin ve hususuyla Marko Paşa'nın muhâsebâtına bakılmasını ihtar ve bunun zımında hazinenin menâfi'ini iltizâm etmekte olduğundan mazhar-ı mükafat olacağı mahalde rütbesinin ref'ine yürünmek ne sebepten dolayı olduğunu sual eylemiştir. Eğer Şura-yı Devlet sahi-

han bu hareketi etmiş ise işte bidâyet-i teşekkülünden beri bir kere vazifesini hakkıyla eda etmiş olur.

Bundan bir hayli zaman ecnebilerden üç beş kalpazan tutulmuştu. Bunlar Divan-ı Cinayette muhâkemeye çıkarıldıkları sırada içlerinden ve İtalya tebaasından Nikola Morano lakırdıya başlayıp “Evet, ben kalp sikke yaptım, bunun için küreğe hazırım fakat bulunduğum hapse bir daha gitmem” der ve ondan sonra sergüzeştini hikaye eder. Şöyle ki zaptiye memurlarından Hasan Paşa birgün kendini huzuruna celbederek kalpazanlıktan dolayı istintâka çekmiş ve o dahi İtalya tercümanı hazır olmadıkça cevap veremeyeceğini beyan eylemesi üzerine herifi yine hapse göndermiş. O gece yanına bir zaptiye memuru gelmiş, bir takım şutûm ile zinciri boğazına sarıp kendini boğmak istemiş. Herifin bu ifadesi üzerine İtalya tercümanı kıyametleri koparır. Tahkik-i madde için muavin Ahmed Yümnî Efendi’nin maiyetinde idare-i zabitanın ecillesinden mürekkebi bir komisyon akd olunur.

Ya biçare Osmanlılar ne yapsın ki her yerde en ziyade şâyân-ı riâyet ve mürüvvet görülen politika müttehemleri bile ele geçtikçe bin türlü eziyete uğramakta ve bin türlü can korkusu geçirmektedirler. Hükümet-i adilânemizin ikmâl-i terakki yolunda olan ikdâmâtındandır ki hâlâ hapisanelerimizden işkence kaldırılamıyor.

*

İlan²

*

İlan-ı mahsus³

Kemal

2. 50. sayının başındaki ilan ile aynıdır. (h.n.)

3. 58. sayının sonundaki ilan-ı mahsus ile aynıdır. (h.n.)

22 Cemaziyelevvel 1286
30 Ağustos 1869

Muvâzene-i Maliye I - Hizmet

85 senesinin hülâsa cetveliyle Maliye Nezâretinin buna dair olan takriri *Takvim-i Vekayi*'nin 27 Rebiyülahir 1286 tarihli nüsha ve ilavelerinde görüldü. Muvâzene-i maliye siyasetçe ve bâhusus devletin hâl-i hâzırına göre pek mühim bir mebhas olduğundan biz de bu bâbda bir kaç lakırdı söylemek isteriz.

Muvâzenenin iki fâidesi vardır ki biri hükümet ve ümmete hizmet ve biri de ashâb-ı dikkate ait olan ibrettir. Hükümete münhasır olan fâidesi iki türlüdür. Evvelkisi ashâb-ı idareye devletin bir sene içindeki ihtiyacâtını ve hâsıl edebileceği irâdı göstermektir ki sarfiyât-ı idarenin intizam ve ihtiyat üzere cereyanına sebep olur. İkincisi hazinenin hâlini umuma bildirmekle itibar-ı devleti muhâfaza etmektir ki bununla lüzum göründükçe suhûletle istikrâz edebilir. Ümmete hizmeti ise ihtiyacât-ı idareyi umumun taht-ı nezâretine i'tâ ile halkı beyhûde yere para vermekten ve alınan akçeyi israftan vikâyettir. İşte biz bu makalemizi yalnız muvâzenenin hizmet cihetine hasr ederek ibret cihetini gelecek numero için bir bend-i mahsûsa ta'lik eyledik.

Bizim bütçenin hülâsas tertibce zararsız yapılmış olduğundan eğer sahîhan hazineye bir muntazam kayıt tutulmuş ve tahminler ona tatbik olunmuş ise birinci maksadın evvelki şıkkı hâsıl olmuş demektir. Fakat hayfâ ki biz Nezâretin takririnde lazım olan tedkik ve sıhhati göremiyoruz. Mesela onda asr-ı sâbıkın asr-ı hâzıra iki milyon keselik kâime devrettiğinden bahs olunuyor. Halbuki kâimenin lağvında yapılan hesab-ı resmîye göre tedâvülde bulunan evrak iki milyon üç yüz altmış yedi bin dokuz yüz bu kadar kese idi. Bu bir tefâvüttür ki hazine irad ve masrafının tahkikini şöyle dursun dört beş sene evel yaptığı bir mühim hesabı dahi bilemediğine veyahut muvâzeneyi iş görmek ve doğru söylemek için değil mücerred bir nümâyîş göstermek maksadıyla yaptığına delâlet eder. Mesela ahd-i hâzırda tezâyüdünden bahsettiği vâridâtın gümrüklerle tuz ve

duhân rûsûmu gibi şeylerden hâsıl olduğunu söyledikten sonra bunu ticaret ve ziraatin terakkiyâtı suretinde gösteriyor. Halbuki ithalat-ı ecnebiye gümrükleri muahharan tezyid olundu ve tuz ile duhânın inhisârı sonradan icad edildi. Böyle rûsûm tezyidine ve inhisâr icadına ticaret ve sınaat-çe terakki demek ise o kadar garip bir sözdür ki kâilinin ya ıttılâ-yı ahvâl veya sıdk-ı makâlden berî olduğuna hükmettirir. Ve mesela irad-ı umumi üzerinden hem seksen dört senesinin tecrübesinde ve hem yetmiş beş senesinin tahmininde topu topu elli beşer bin kese mümteniât gösteriliyor. Halbuki tekâlif-i devletin takat gelmeyecek derecelerde ağırlığı ve ahalinin malca şiddet-i muzâyakası ve bir milyon keseden ziyade tahmin olunan vâridât-ı öşriyeden lâakal beşte birinin mültezimler uhdesinde cürüdüğü herkesin malumu olduğundan zikrolunan tecrübe ve tahmin o kadar akla ba'iddir ki kimseler sıhhatine inanamaz. Binaenaleyh vaktiyle bazı zurefâ tarafından muvâzeneye verilen "muhayyelât" unvanı bu sene dahi bedâhетен hatırlara tebâdûr etmek mukarrerdir.

Teshil-i istikrâzâta gelince; bizde iki katına senet vererek fahiş faizlerle para almak ve tahsisâtın te'diyesine Hazine muktedir olamazsa yeni bir istikrâz daha akdiyle icra-i icabına bakmak ve nihayet devlet taahhüdâtını ifadan bütün bütün âciz kalsa dahi Tunus'ta olduğu gibi müdahale-i ecnebiye ile bir suret-i tesviye bulunmak âdeti meydanda durdukça bizim için Avrupa'dan istikrâz menba'ı pek çabuk kapanmaz. Yoksa sırf itibar-ı mali sayesinde borç alacak olsak muvâzenenin neşri buna hizmet edeceğinde hiç şüphe yoktur. Çünkü evvelâ bir muvâzenenin halka emniyet-bahş olabilmesi bâlâda itiraz ettiğimiz şeyler gibi, zihinlere sırf aksine tesir edecek nekâyıstan hâlî olmasına tevakkuf eder. Sâniyen, farzedelim ki herkes defterimize [emniyet etsin], tamamına dökülsün, topu üç milyon üç yüz bu kadar bin keselik vâridât üzerine bir buçuk milyondan ziyade açık ve duyûn-ı gayr-i muntazama gösteren bir muvâzenenin istikrâz için müracat olunacak ashâb-ı sermayeye ne kadar itminân verebileceği muhtac-ı teemmül değildir. Böyle bir hâlde hazinenin itibarını muhâfazaya çare ise devletin ıslah-ı ahvâline teşebbüste bulunduğunu ve ittihâz ettiği tedbirler imkansız veya tesirsiz şeyler olmadığını göstermekten ibaret kalır. Bu muvâzene takririnde ise cülûs-ı hümayun mebde-i ıslahât tayin olunmuş ve şimdiki hâlin ıslahına faizi duyûn-ı gayr-i muntazamanın tahsisâtını geçmemek üzere bir istikrâz akdi çare gösterilmiştir.

Malum olduğu üzere asr-ı sâbıkadaki yirmi iki sene imtidâd etmiştir. Devletin idare-i mülkiye ve askeriyesi heman bütün bütün yeniden teessüs olundu ve Tanzimat çok yerlere asker kuvvetiyle kabul ettirildi. Ve iki yüz bin asker idare edecek kadar esliha ve mühimmat ve bir hayli sefâin peyda edildi. Kırım muhârebesi geçirildi. İki defa Karadağ ile uğraşıldı, iki defa Cebel-i Lübnan beliiyesine uğranıldı. Cidde ve Şam'a bunca tazminat verildi. Bu kadar seneler ihtiyâten birçok redif silah altında tutuldu. Bulardan başka saray duyûn-ı müdevviresi ve Mıgırdıç falan yağmaları ve kâimenin tesirât-ı muzırrası hazineye nice hasarı mucib oldu. Müstesna zamanlardan kalma bunca büyük hırsızlar da beslendi. Vâridât-ı devlet ise beş altı yüz bin keseden başlamış ve nihayet iki buçuk milyon keseye ancak varabilmişti. Hâl böyle iken o zamandan asrımıza devrolunan fazla şundan ibarettir:

Kese

660.000	70 senesinde harîçten istikrâz
1.100.000	71 senesinde
1.100.000	74 senesinde
558.128	76 sene-i rûmiyesinde
2.368.916	Lağvında yapılan hesaba göre kâime borcu
3.500.000	Nezaret takririnin hesab-ı takribisine göre duyûn-ı gayr-i muntazama
400.000	Kezalik takririn hesab-ı takribîsine muvâzene açığı
500.000	Tahvilât-ı mümtâze

10.187.044 Yekûn

Sekiz seneden ibaret olan bu asırda ise yalnız Girit vakasıyla uğraşıldı ve Karadağ ve Suriye masraflarının ufak bir cüzüne iştirâk edildi. Tüfenklerle, gemilere biraz masraf olundu. Saray-ı Hümayun hazineye borç devretmediğinden başka muhassasâtını dahi tenzil eyledi. Kâime lağvedildi. İskonto beliiyesi yok. Vâridât ise nezaret takririnin şehâdetine göre iki buçuk milyona karîb bir miktardan başladı, üç milyon keseye yaklaştı. Hâl böyle iken yine iraddan başka şu kadar sarfiyât vukua gelmiştir:

Kese

1.760.000 77 senesinde hariçten istikrâz

1.360.000 79 senesinde

550.000 Kezalik

1.360.000 81 senesinde

1.103.490 En sonra Paris'ten alınan

8.000.000 Eshâm-ı umumiye

1.000.000 Takririn takribine göre dahilden alınan iâne

1.000.000 Yine o takribe göre duyûn-ı gayr-ı muntazama

121.000 Adi ve fevkalade bütçelerin açığı

16.254.490 Yekûn

Asr-ı sâbıktan müdevvir duyûnun istikrâzât-ı hariciyeden mâadası olan altı milyon yedi yüz yetmiş bin dokuz yüz on kese bu asırda tecdid suretiyle tesviye olunduğu için asr-ı hâzır hesabından tenzil olununca:

Kese

16.254.490

6.770.910

9.483.580

Şu dokuz milyon dört yüz seksen üç bin beş yüz seksen kese sırf bu asrın açığından. Ya daha asayişli ve daha vâridâtlı olan sekiz sene-i âhirenin yirmi iki sene-i sâlifeye yakın açık göstermesine nazar olununca hazinenin ıslahât yolunda bulunduğuna ve Maliye Nezaretinin takririnde denildiği gibi hâl-i hâzırın şâyân-ı teşekkür olduğuna itimad edecek hangi mecnunlardır?

İhtar

Devlet-i Aliyye'nin duyûnuna dair üç defter meşhudumuz olmuştur. Biri bir Almanya gazetesinin Osmanlı Bankası'ndan aldığından bahisle neşrettiği defterdir ki ondan 10 numarolu *Hürriyet*'e bazı hesaplar nakl olunmuştu. İkincisi Fransa Bankasından çıkma bir hülâsadır ki o da 22 numarolu *Hürriyet*'te münderiçtir. Üçüncüsü hazine-i maliyeden çıkarak dolayısıyla

elimize geçmiş bir diğer hülâsadır. Bunların üçü de birbirine benzemez. İstatistik kitaplarının İngiltere Sefâretinin bir takrir-i resmîsinden ahz ile neşr ettikleri hesap tamamıyla üçüncü deftere mutâbık olduğundan biz de bu hesapta o defteri ihtiyâr ettik.

Saded

Gelelim zaruret-i hâziranın def'i bâbında düşünülen çareye: istikrâz ile borç ödeyerek ıslah-ı hâle çalışmak devridaim suretiyle makine yürütmeye uğraşmak kabilinden bulunduğu ve hazinede olan harâbiyetle servet-i umumiye de görülen tedennînin en başlı bir sebebi de şu duyûn-ı hariciye beliyesi olduğu kâbil-i inkar mıdır?

Haydi zaruridir denilsin de hazine bu defa da bir istikrâz akdine mecbur tutulsun; ya Maliye Nezaretinin tahayyülü gibi duyûn-ı gayr-i muntazama tahsisâtını karşılık göstererek bir buçuk milyon keseyi tesviye edecek para bulmak nasıl kâbil olabilir? Biz İngiltere ve Fransa'nın taht-ı kefâletinde bulunanlarından mâada hiçbir istikrâz akd etmemişizdir ki yüzde altmıştan ziyadesi ele geçmiş olsun. Farzedelim ki hazine bu sefer daha bahtiyar çıkıp da iki buçuk milyon keseyi elde edebilecek olsun, bunun en hafif şerâitli olan istikrâzlarımıza tatbikan yüzde altı faiz ve bir re'sü'l-mâl itibarıyla tahsisât-ı seneviyesi yüz yetmiş beş bin kese olmak lazım gelir. Halbuki adi muvâzenede görüldüğü üzere duyûn-ı gayr-ı muntazama tahsisâtı yetmiş sekiz bin sekiz yüz kırk bir keseden ibarettir. Biz İngiltere miyiz ki yüzde üç faizle para almaya muktedir olalım?

Muvâzeneden ümmete hâsıl olacak fâidenin medârı olan nezaret-i umumiye ise muvâzene defterini herkesin görmesi değil mebusân-ı ümmetin redd ve kabule iktidar ile beraber tedkik etmesi demektir. Halktan lüzumsuz yere para alınmamak ve alınan şey beyhûde sarf olunmamak bununla hâsıl olur. Bizde usul-i meşveretin fıkdanı cihetiyle bu maksadın esasen hâsıl olamadığını bir tarafa bırakalım. Bari bir kaç sene evvel muvâzenemiz velev memurından mürekkebe olsun Meclis-i Umumiye arz olunurdu. Muahharan Şura-yı Devlette tedkik olunması nizam ittihâz edildi, daire-i mezkûre küçüldü. Bu bütçe ise yalnız Şura-yı Devletin reis ve reis-i sânileriyle devâir-i nezaretten mürekkebe bir encümende görülmüş ve *Takvim*'in rivâyetince bu da nizamına tevfiken yapılmış. Fakat muvâzenenin rüesâ ve nuzzâr marifetiyle tedkiki, nezareti memur-ı icraya ve hükümeti sahib-i davaya havale

demek olduğundan umûr-ı maliye kefalet-i umumiye değil, hususi bir temin altına bile alınamamıştır.

Bâlâdaki ifadâtımızdan anlaşılır ki bu muvâzeneden hükûmete ve ne de ümmete bu muhakkak bir fâide yoktur.

[Mısır meselesine dair makale]

Mısır valisine yazılan tahrîrât-ı sâmiyenin cevâbı Talat Paşa yeddiyle İstanbul'a gönderildiği ve bunda Zat-ı Padişahiye arz-ı mutâvaatla beraber eğer elindeki umûr-ı mühimme müsait olursa Paşanın dahi İstanbul'a geleceği beyan olunduğu Avrupa'ya gelen bazı telgrafnamelerde görülüyor.

Cevabın bu mealde olduğu sahih ise Vali Paşa anlayamamış mıdır ki İstanbul'a gelmesi için kendine giden mektub-ı sâmi akranından biri tarafından gönderilme davet tezkeresi değil velinimet ve metbû-ı meşru' u olan Halife-i İslam'ın emriyle yazılmış ve li-ecli'l-muhâkeme irade-i ihzârî hâvî bir ermirname idi. Vali Paşa bilmiyor mu ki o memuriyete kendini tayin ettiren Mehmed Ali Paşa fermanı ahkâmınca eğer Mısır'da bazı umûr-ı mühimme var ise Hidivin rey-i hodserânesi değil devletin emri üzere rû'yet olunmak lazım gelir ve binaenaleyh müşarunileyh hakk-ı velayetten sükûtunu icab edecek surette hakkında vuku bulan bunca isnâdâtтан dolayı muhakemesi için İstanbul'a gelir ve tebriye-i zimmete muvaffak olursa o bahsettiği umûr hakkında dahi Devlet-i Aliyye'nin emrini istizân edebilir.

Vali Paşa zanneder mi ki istiklal efkârının tervicine uğraşmak veyahut şeker falan satmak ve fellâh döğdürmek ve tiyatroya Avrupa'dan şarkıcı ve oyuncu kızlar celbine çalışmaktan başka Mısır'da bir mühim iş olduğuna kimseler itimad eylesin?

Vali Paşa o me'mulde midir ki Girit vakasıyla bu defaki seyahatin esbâbı dünyaya malum olduktan sonra mâhut "alaka modası" nev'inden olarak Zat-ı Şahaneye arz u mutâvaat herkesi aldatsın dursun?

Paşanın Zat-ı Şahaneyi metbû-ı meşru' u tanıyıp da evâmirine itaat göstereceği sahih ise ya taraftar ve belki maaşlı memurlarının kullandıkları ve kullandırıdıkları lisan nedir? Numune olarak kim bilir ne türlü vesait ile *Opinion Nationale* nam Fransız gazetesine yazdırılmış olan bir makalenin bazı fıkralarını hülâsaten irâd edelim. Bendin birinci ibaresi şarkta olan Fransa politikasını tahtie eder ve ikinci ibaresi şöyle başlar: "Zaman o zamandır ki Şarkta milletimizin eski politikasına mutâbık bir meslek-i hareket

ittihâz edelim. İşte şimdi Mısır'la Türkistan beyninde olan münâferet bize bir fırsat arz ediyor ki onunla hem kendi menâfî'mize ve hem de serbestî-i ümmet kaidesine ve medeniyet ve istikbâle hizmet edeceğimizden bu fırsattan i'tinâm etmemek affolunmayacak bir kabahat olur."

Bendin müellifi bu ibareden sonra Fransızların Mehmed Ali Paşa hizmetinde olan eserlerine dair bir takım mübâlağalar irâdiyla "Firavunlar ve Hidivler" memleketine Süveyş Cetveli hiç işitilmemiş derecede esbâb-ı azamet tehiyye eylediğini beyan eder de bir diğer fıkrasında der ki:

Mısır'ı himaye etmek ve Türklerin bizim zaaf ve müsâhele ve gaflet ve müsâmahamıza itimaden cesaret ettikleri tehdicten kurtarmak Fransa'nın vezâifindendir.

Vâkıa Mehmed Ali Paşa'nın ahlâfı halkın saadet-i hâli için kendilerinden me'mul olan şeyleri tamamıyla icra etmediler ve hiçbir vakit irâd ve takbihinden hâli olmadığımız bir takım harekât-ı seyyie ve hodserâneye kıyâm eylediler. Mamefih Memlûkler elinde bir cenaze olan Mısır onların elinde sahib-i hayat ve faal bir vücut olduğu da münker değildir. Halbuki Devlet-i Aliyye ıslahât nümâyişi ve medeniyet maskaralığıyla beraber inkırâz ve harâbiyete şitâb ediyor.

Mamefih bugün görüyoruz ki Sultan Sadrazam lisanından Mısır Valisine karşı bir muntazam dava açmağa kalkıştı. Kendi memleketi günden güne harab olmakta ve ahalisi Ermenistan gibi mahsûldâr yerleri bırakıp Rusya'ya hicret etmekte iken Hidive sû-i idare isnâd ediyor ve Padişah tahribât-ı maliyenin bir misal-i müşahhası olarak bir beliyeye-i izmihlâle doğru yürüyüp gitmekte olduğu ve hazine-i hâliyesini doldurmak için fellâhları soymağa Hidivi kendi icbâr ettiği hâlde şimdi müşarunileyhi maliyece sû-i idaresi için ta'yib ediyor. Padişah şimdi istirdâd ile tehdid ettiği inâyeti Hidive ağır paha ile satmış ve Babîâli ise bundan dolayı vergiyi seksen bin keseden yüz elli bin keseye iblağ eyledikten başka Hidivden ancak masallarda işitilecek derecelerde paralar almıştır.

Ya bu hâlde Fransa Vali-i Mısır aleyhinde Türkler ile hem-töhmetsizlik ve bir vücut-ı zî-hayatı boğmak için bir cenazeye iâne etmeyi ihtiyâr eder de Mısır'a Abdülaziz'in mahkum ve zayi olan saltanatının adı bir eyaleti olmayı tavsiye eyler mi?

Biz zannederiz ki Fransa Mısır hakkında olan politikasına sadakat ve şan-ınını vikâyet ederek Mısır Valisine muâvenetle 1841 muâhedesini tekraren gözden geçirmek ve bu sırada Babîâli ile Mısır'ın mevki-i mahsuslarını tayin etmek yani Mısır'ı dahi Memleketeyn ve Sırp hâline getirmek için bu fırsattan iğtinâm eder. Heman şüpheden vâreste gibidir ki böyle bir teklif meydana konulduğu hâlde İn-

giltere ve Fransa ve Rusya muvâfakat gösterirler. Ümidâtı ile arzu-mend-i fellâh olan ahali bizi milliyetin hâmisî bileceklerinden biz de Şarkta rûchânımıza tekrar mâlik oluruz.

Vâkıa Vali Paşa gareze tâbî oldu, lakin bunun sebebi 1841 senesinde Mısır'a tayin olunan mevki-i mahsusun kâbil-i devam olmadığıdır. Bir kere bütün Avrupa'nın irtikâb ettiği hata ıslah olunsun o zaman Türkistan ile Mısır münasebâtından Şarkın asayişini ihâfe edecek bir şey kalmaz.

Dedikten sonra “Şimdiki münâzaanın iç yüzünde bir takım desâyis-i kabîha ve aġrâz-ı şahsiye ve infîlât-ı diniye de vardır. Rivayet-i vâkıaya göre Padişahın Mısır Valisine hiddeti imparatorun müşarunileyhi kendi yattığı odada ikâme etmesinden neşet etmiştir” sözleriyle hitâm-ı kelâm eder.

Bu tercümenin irâdından murâdımız Hıdivin devlet hakkında olan efkârından bir eser göstermektir. Mamafih şurasını söyleyelim ki müşarunileyhin taraftarânı kendine mu'teriz görünerek daima nikâb altında bulunmakta mahâretten hâlî değiller ise de böyle ufak tefek şeylerde şeytanetle muttasıf olanların ekserinde olduğu gibi idare-i kelâmda pek âciz görünüyorlar.

Mesela şu makalenin muharriri Mısır Valisini himâyet serbestiyet-i ümmet kaidesine hizmettir diyor. Onu düşünmüyor ki Vali Paşa Mısır'ın yerlisinden değil, Mehmed Ali Paşa ahfâdından olduğundan bizler gibi Türk oğlu Türk'tür ve idarenin her şubesinde istihdâm ettiği büyük memurlar ve hatta kullandığı zaptiyeler içinde bile asıl Mısırlı pek nadir bulunur. Farz-ı muhâl böyle Mısırlılar ayrı bir ümmet olsalar da bizden ayrılmak isteseler bile onların hürriyetine hizmet ind-i padişâhîde olsun mesul bulunan valilerini hükümdar-ı müstakil heyetine getirmek ve bu suretle biçare ahaliyi her istediğini bî-pervâ yapar bir zalim ile ekserisi ipten kazıktan kurtularak oralara dolmuş olan tavâif-i muhtelifenin dest-i kahrına bırakmak mıdır?

Hele vaktiyle Mısır'ı harekâtında teşvikten olayı asıl hatayı Louis Philippe irtikâb etmiş ve hatta öyle mühim bir meselede düvel-i muazzamanın mukâvelât-ı resmiyesine bile dahil olamamış iken muharrir cenapları hatayı umum Avrupa'ya isnâd etmekte ise de gerek imparator Napolyon'un dirâyet-i fevkaladesine ve gerek Fransızlar'ın efkâr-ı hürriyet-perverânesine nazaran bugünkü günde Fransa hükümetinin Mısır Valisi tarafından gösterilen temâyülât-ı nimet-nâşinâsâneye tervic etmeyeceğine ve daha geçende İtalya ve Şimâlî Almanya'nın ittihâdına hizmet ve himmet ettiği hâlde şimdi ümmetlik kaidesinin tervicini bir heyetin tefriki icrasında aramayacağına ve

bâhusus Şark üzerinde istihsâl-i rûchân için İngiltere ve Rusya ve Avusturya devletlerinden muvâfakat ve muâvenet beklemek mecnunluğundan kat kat müberrâ bulunduğu emniyetimiz vardır. Ve burası da mukarrerdir ki Fransa Mısır'a Devlet-i Aliyye'nin adı bir eyaleti derecesine inmeyi tavsiye etmeğe muhtaç olmaz. Çünkü Mısır zaten devletin bir adi eyaletidir. Olsa olsa o hâlden çıkmaya kalkışmamayı nasihat eder.

Muharrir-i makalenin oldukça haklı görüldüğü bir yer Devlet-i Aliyye'nin sû-i idaresine dair irad ettiği mebâhistir. Vâkıa bizim hazine harabdır, fakat buna sebep Zat-ı Padişahî değil sevk-i idaredir. Sâniyen, henüz Vali Paşanın maaşı tayin edilmemiş ve zamanında Mısır'ın borcu dört ve vergisi üç kat tezâyüd eylemiş iken Mısır ile hazine-i devletin biri birine nisbeti nasıl caiz olabilir? Acaba Mısır idaresinin servetinden bahsedenler bir kaç münasebetsiz müdâhene için aldıkları bedeli mi buna mikyâs tutarlar? Hidivi fellâhları soymak için Padişah niçin icbâr etsin? Mısır'ın bir milyon keseye yakın iradı var; halbuki tezyid olunan vergi yetmiş bin keseden ibarettir ve bu tezâyüd dahi taraf-ı Padişahîden kendiyeye edilen inâyetin bedeli değil müsâadât-ı asliyenin iktizâsıdır. Çünkü mukâvelât-ı düveliyede verginin suret-i maktûada alınması musarrah ise de miktarı tayin olunmaksızın mülkün tahammülüne bırakılmıştır.

Ya hele muharrir-i makalenin zikrolunan inayet-i Padişahî için Babîalî'nin Hidivden miktarı masallarda iştirilecek derecelerde paralar aldığını Hidivi himaye ettiği bir makalede söylemesine ne denilir? Müşarunileyh ne mürüvvetli zat imiş ki aza-i hanedanının iğtisâb-ı hukuku için kapı kapı doluşarak rüşvet dağıtmak tenezzülünden ictinâb eylememiş.

Devlet-i Aliyye'yi cenazeye, Mısır'ı vücud-ı zî-hayata teşbihde hiç mana göremedik. Mısır'da bizden ziyade emlak, Hidivin angaryası ve zaptiyelerinin kırbacı ve suret-i hafide katl u tesmim muâmelâtından başka ne vardır?

Zat-ı Padişahîye Hidivin kendi odasında ikamet olunmasından dolayı isnâd-ı infîâl etmek ise Şarkın ahvâlini hiç bilmemektir. Mea'l-iftihâr beyan ederiz ki Osmanlıların kâffesi mihman-nüvâzlığın şerefini idrak edenlerdendir. İçlerinde bir ferd bulunmaz ki bir misafirin velev dilenci olsun kendi kadar ikram gördüğüne infîâl ede.

Hâsılı bugüne kadar devletin Mısırcı politikası hâl-i tabiisinde cereyân edip duruyor. Hidivin gazetelere böyle münasebetsiz sözler söylemek için sarf ettiği paralar israf nev'indendir.

Bir iki günden beri gelmekte olan telgraflara göre Babiâli Vali Paşanın mektubuyla iktifâ etmeyip, müşarunileyhi vazifesi dairesine ircâ edecek bir takım evâmiri hâvî bir tahrirât-ı sâmiye daha göndermek üzere imiş. Bakalım ileri neye münce olur.

[Hatıra zeyli]

Yeni Osmanlılardan bir zat tarafından matbaamıza gönderilip gazetemize dercedilmekte olan hâtıralardan 55 numarolu nüshamızdaki makalenin mâbâ'dıdır.

Bir tercümanın Saray-ı Hümayuna gidip bir kaç söz söylemesi ile bir sadrazamın azledildiği ve diğerinin ifadesi ile âharının Hariciye Nezaretine tayin olunduğu defaât ile vuku buldu.

Bir tercüman hariciye nazırının yazı tepsisi üzerinden kalemi alıp nazırın eline vererek istediği kelimeyi yazdığı ve bir sefir sadrazamla görüşmek için Babiâli'ye gelerek Sadârete mahsus olan sandalyenin üzerine kurulup oturduğu ve sadrazam olan zat onun karşısındaki misafir sandalyesinde ecnebi gibi bozulup durduğu nice kere görüldü.

Müsteşar ve beylikçi ve amedci gibi ikinci derecede bulunan Babiâli memurlarının bir tercümanı hoşnut etmek için iki üç defa bir müsveddeyi tashih ve tebdil ettikleri ve sadrazamdan görmedikleri evzâ ve muâmelât-ı tahkîriyeyi onlardan görüp hazmettikleri bin defa vukua geldi.

Taşra memurlarının azl ü tebdili ise bir sefirin ya tercümanın tahrik-i şefe-i iradesine mevkûf ve muhassar olmağla memâlikte görülen yolsuzlukların ve âsâr-ı harâbî ve inhitâtın esbâb-ı müstakillesinden bir başlısı dahi bu vechile merkez-i idarede cereyan eden nüfuz-ı ecnebiye oldu. Zira vali ve mutasarrıflardan her kim oranın konsolosu ile uyuşmaz yani konsolosun menfaatine hizmetle kendi vazifesini ve hukukunu feda eylemezse resmen şikayet şöyle dursun, yalnız konsolosun sefâret tercümanına yazdığı bir mektupta beyan ettiği hoşnutuszluk biçare memurun ferman-ı nekâli olduğu hezar emsal ile sabit olduğundan her yerde mülkiye memurları konsolosların tatyibini kendilerine birinci vazife addettiler. Konsolosların tatyibi ise mülk ü milletçe ihtiyâr-ı mazarrattan başka suretle hâsıl olmamağla ve memur dahi o memuriyeti ne güçlükler ve türlü eller ve etekler öpmek ile ele geçirdiğini ve sarrafa olan borcunu ve mahcubiyetini ve azilden sonra başına gelecek avâkibi ve evlad ü iyâlinin düçar

olacağı ızdırabı birer birer derpîş-i mütâlaa ettikte göz göre göre nefsinin tehlikeye ilkâ etmekten, sahip ve sâili olmayan bir memlekete âtîde gelecek mazarratın ve emsal ve eslâfının dahi yaptıkları bir hareketin ihtiyâr ve icrâsını evlâ görmekle bi'z-zarûre ve bi'l-mecburiye memleket yikanlara muâvenet eylediler. Bunların içinde namus ve hamiyeti menfaat-i zâtîyeye tercih edenler “şiddet ve imtizâcsızlık” gibi töhmetlerle ma'zul ve menkub ve mahzul oldular.

Bundan nâşî devletimizde akl u tedbir ve iffet ü himmet ile muttasıl olan memurlar birer birer işten çıkarılıp onların yerine Babîâlî'nin mizaç ve meşrebine muvâfık olanlar getirilmekle kainata karşı mucib-i şikâyet olan şu kaht-ı ricâl hâli meydana geldi.

Yine bundan nâşî aceze-i ahali kendilerine vâki olan zulüm ve sitemler üzerine her ne zaman tazallüm ve istimdâd için bâb-ı hükûmete gelip feryad eyledilerse kapıyı kapalı veyahut hasımlarını haklı buldular. İşte bu sebeplerden dolayıdır ki ahali ve tebaamızın bir çoğu Rusya ve İran ve Memleketeyn ve Avusturya topraklarına hicret ve bir çoğu dahi ecnebi himâyetine dehâlet etmekten başka tarik-i necât ve selamet bulamadılar. Ve bu ahvâlin netice-i tabîasıdır ki memâlikimizde nüfusa killet ve ziraat ve sınaat ve ticarete kesl ü atalet ve erbab-ı iffet ve istikamete nedret ve hırsızlığa ve yağmacılığa bereket ve husemâ-i hariciyeye cüret geldi. Velhâsıl devletimizin kuvvâ-yı erkânına âriz olan zaaf ve nâtuvânî sebebiyle devam-ı hayatımızdan Avrupa iştibâha düştü ve onun üzerine Şark meselesi meydana çıktı.

Şark Meselesi

Bu nam ile Avrupa kabinetoları beyinde gazeteler lisanında bir muamma döner dolaşır ve hall ü keşfi için bir müddetlerden beri aklı eren ve ermeyen herkes çabalar çalışır ve Şarka dair her ne zaman bir gıcırta çıksa kanunların mastaba-i müzâkerâtında cümleden evvel bu muamma misli görülmemiş bir taam gibi nihâde-i tabakçe-i mütâlaa olunur ve erbab-ı politikadan her biri bir kere elini uzatıp evirir çevirir, bakar koklar, nihayet bilmediği şey olduğundan ürküp yine yerine bırakır ve fûruâtı üzerine bir tedbir-i muvakkat bulunarak tabakçe-i mesele yine konulduğu gibi kaldırılır ve bir başka vakit için saklanır. Böylelikle Şark meselesi çürüyüp koktu ve öyle bir semmiyet hâli kesb etti ki şimdi koklayanın burnu düşer ve böyle de kaldıkça korkulur ki ileride semmiyeti daha ziyade kuvvetlenip müteallikini tesmim ve itlâf eyler.

Ancak izâfîyâtından ta'arrî edildiği hâlde mesele-i Şarkîye şu zikrolunan müdâhelât-ı ecnebiye tesirâtının netâyicinden olmak üzere ahali-i Şarkîye beyrinde görülen saadet-i mezhebiye maddesinden ibaret kalır. Bu hâlin zuhuru için dahi iki başlı sebep bulunur ki onun birisi (Resmî Ahmed Efendi'nin *Hülâsatul-İ'tibâr*'ında kendisi vaktiyle Brandenburg'a gidip Avrupa'da nam ü şan kazanmış olduğundan Rusya murahhasları kendine selefleri gibi çehre etmeyerek bir kaç gün zarfında akd ü imza etmeye muvaffak olduğunu bi'l-iftihâr beyan ettiği) mâhut Kaynarca Muâhede-i ve diğeri dahi Babiâli politikasıdır.

İnsaf ve umumiyet üzere bakıldıkta denilebilir ki bu meseleyi Kaynarca Muâhede-i doğurdu ve Babiâli politikası onu ağuş-ı terbiyesinde okşayarak besledi büyüttü. Zira muâhede-i mezkûreye vaz-ı imza ile Rusya devleti Şark Hristiyanları üzerine hakk-ı himayet kazanmakla "İstanbul'un hüccet-i temellüküne mâlik oldum" itikadına düşüp bu çığırdan işledi, ilerledi. Bundan Yunan vakası tevellüd etti, Memleketeyn ve Karadağ ve Sırp meseleleri çıktı, Şam ve Girit hadiseleri zuhura geldi. Babiâli dahi bu çığırları kapatmak vadisine insilâk edeceği yerde mütehazzî olan harekât-ı mütezebzbânesi ile yeniden caddeler açtı ve ta'mim-i kaide-i adl ü hakkaniyetle tebaasını vücud-ı vâhid hükmünde tutmak lazım iken ecânib ü ağıyarın ağız-ı malumeden mütehadis olan ta'rizâtına bir garip [...] ile meydan vermemek meslek-i nâmüntehâsına zâhib oldu. Yani mademki men ü mukâvemetinde âciz olduğu bir sebep-i mücbir ile tebaa-i Hristiyan açıktan böyle bir himaye-i ecnebiye altına girmeleriyle Devlet-i Aliyye'nin idare-i umumiye-i dahiliyesinden bir nev imtiyaz ve istisnâ hâline girdiler, artık tebaa-i bâkiyeyi dahi o imtiyaz ve istisnâ derecesine terfi ve cenâh-ı adl ü re'fetini umum tebaa üzerine temdid ve tevsî ile müdâhelât-ı hariciyenin sû-i tesirâtına meydan bırakmamak mümkünâtan iken bu dakikaya hiç iltifat etmedi. Ve belki bilakis ahalinin bir sınıfı hakkında usul-i kadîme-i kakhârânesini ber-devam tutup taht-ı himayede bulunanlara muamele-i istisnâye gösterdi.

Binâberin himayede bulunanlar eski mezâlimin tazyikâtından kurtulup maarif ve ticaret ve sanat ve servetçe ilerlediler ve diğeri dahi bir iki yüz seneden beri giriftâr oldukları tarik-i tedennî ve inhitâtta gerileyerek ileri vardılar. Halbuki mahmî bulunanlar nice asırlardan beri gayr-i mahmîlerin taht-ı himayetlerinde müstazill-ı adl ü emân iken bu vesile ile onların kendilerine hâmi tarzında tefevvuk ettiklerini ve vatan-ı müşterekin serveti

münhasıran onların elinde kaldığını asıl hâmler görüp munfail oldular. Ve ötekiler dahi himayet-i cedîdeden istifadeye kalkışıp ve her sınıf bir ümid-i mahsusa düşüp evvelki hamilerine nazar-ı istihkâr ile muameleye başladılar.

İşte Babîâlî'nin şu politika-i münâfıkânesidir ki memâlik-i şarkiyede bunca asırlardan beri ittifak ve itilâf üzere yaşayan İslam ve Hristiyan beynine ilkâ-i bürûdet ve haset eyledi. Ve bu bürûdettir ki Rusya'nın Şark üzerindeki âmâl-ı muzırmasının tehvin-i esbâb-ı husûlü için ekmeğine yağ sürdü ve bunların hülâsasından Avrupa efkârında şu kaziiye teşekkül etti:

Mademki Şarkta bulunan İslam ve Hristiyan arasında ihtilaf ve bürûdet caridir, Devlet-i Aliyye'nin erkân-ı vücudu bu iki unsur-ı mütehâlifeden mürekkeb olmağa devam-ı hayatı kâbil değildir. Mademki Devlet-i Aliyye'nin hayatı gayr-i kâbidir, onun indirâsında yerine ne konulacak?

İşbu "yerine ne konulacak" ibaresi mesele-i şarkiyenin Türkçe tefsir-i mücmeli olup politika-kârân-ı dehrin hallinde hayran oldukları muamma dahi budur.

Vâkıa bu noktadan nazarla meydanda olan Devlet-i Aliyye'nin zaafıyla beraber hayatını kaybetmeyen hasta gibi sağaltmak tarafına meyl ü himmet etmedikten mâada illetini ketm için etibbâyı aldatmağa çalıştığı ve mezâhib ve metâlib-i muhtelifede bulunan tebaa-i Hristiyanın imtiyazât-ı hâliyyeye adem-i kanaat ve vesâil ve vesâit-i gunâgun ile peyderpey hallerinden şikayet üzere bulundukları ve şâhik-i şimalde bast-ı cenâha hırs eden Rusya karakuşunun ağzı İstanbul'u yutmak için açık durmakta olduğu arsa-i mütâlaaya çekilince meselenin ağırlığı meydana çıkıp en cesur olan politika erbabına dehşet verir. Bunun da sebebi meselenin künh ü hakikati kemâ-yenbağî bilinmediğinden ve bilindi zannolunan şeyler dahi İstanbul'daki sefâretlerin yalan yanlış arz ettikleri malumattan ibaret bulunduğundan işin hangi ucundan tutulsa ref'i nâ-kâbil bir mâni ve hâil görölmesidir.

[Ziya]

Kemal

29 Cemaziyelevvel 1286
6 Eylül 1869

Muvâzene-i Maliye II - İbret

Bugün hukuk-ı siyasiyece değil fakat usul-i idarece Fransa düvel-i muazzamanın cümlesine fâik sayılıyor. Binaenaleyh umûr-ı maliyemizden hükümetimizin tedâbirine istidlâl için bizim muvâzeneyi Fransa'nın bütçesi ile tatbik etmeyi münasip addeyledik. İşte bizim seksen beş senesi muvâzene-i âdiyesinin telhisen sureti:

Masârif	Kese
Duyûn-ı umumîye tahsisâtı	1.141.515
Hazine-i Hâssa	204.629
Evkâf	18.000
Ma'zûlîn ve mütekâidîn ve muhtacîn	113.894
Reddiyât ve mümteniât	52.128
Maliye kısmı	214.492
Dahiliye kısmı	522.450
Şeriye ve Deâvî kısmı	68.689
Hariciye dairesi	30.778
Nizamiye dairesi	650.923
Tophane dairesi	150.315
Bahriye dairesi	149.688
Ticaret ve Nâfia kısımları	86.906
Maarif kısmı	15.871
Zaptiye dairesi	39.140
Yekûn	3.459.418

Vâridât	Kese
Vergi	623.450
Bedel-i askeri	428.985
Aşar	1.068.860
Ağnâm rûsûmu	307.293
Canavar rûsûmu	6.069
Emtia gümrükleri	394.485
Tütün	103.308
Harîr	15.512
Müsekkirât	40.678
Tapu	22.399
Varaka-i sahîha ve tezâkir	19.161
Kontrato	2.187
Harç ve saik ve rûsûm-ı tahsiliye	18.423
Rûsûm-ı mütenevvia	113.952
Memlehalâr	159.523
Emlak-ı emîriye	17.334
Orman	15.136
Bahriyenin vâridât-ı mahsûsası	21.108
Ticaret dairesinin vâridâtı	2.385
Karantinahane	3.979
Meâdin	13.345
Telgrafhane	20.058
Postahane	6.804
Zaptiyyenin vâridâtı	1.304
Hasılat-ı müteferrika	59.144
Mısır, Eflak ve Boğdan,	163.544
Sırp, Sisam, Aynaroz vergileri	
Yekûn	3.357.979

İşte Fransa'nın da 1868 sene-i miladisi muvâzene-i adiyesinin hülâsası:

Vâridât	Frank
Doğrudan doğruya alınan vergiler	542.955.123
Kontrato ve evrak-ı sahîha ve intikâlât	433.675.416
Orman	10.367.169
Gümrük, tuz ve vâridât-ı bahriye	100.186.000
Şeker resmi	114.000.000
Müsekkirât resmi	236.216.000
Rüsûm-ı mütenevvîa	34.688.000
Tütünden	241.623.000
Baruttan	12.614.000
Posta hasılatı	81.752.000
Cezayir vâridâtı	18.655.200
Maarif hasılatı	3.664.621
Mütekâidîn için maaş tahsisatından vesaireden	14.593.300
Vâridât-ı mütenevvîa	87.539.749

Yekûn 1.932.528.578
(Takriben 17.392.757 kese eder)

Masârif	Frank
İmparator ve hanedanın tahsisâtı	26.500.000
Kudret-i teşrî masârifi	11.483.500
<i>Legion d'Honneur</i> nişanını hâmil olanların muayyenâtı	10.362.780
Duyûn tahsisâtı	464.634.283
Devlet nezareti	3.042.400
Mezâhib ve Deâvî nezareti	81.560.221
Hariciye Nezareti	12.933.200
Dahiliye Nezareti	206.505.815
Maliye Nezareti	18.326.354

Harbiye Nezareti	348.131.238
Cezayir masârifi	14.944.100
Bahriye	148.051.482
Maarif ve sanayi-i nefîse	41.274.921
Ticaret ve ziraat ve	76.274.703
imalat-ı umumiye	
Emlak-ı emîriyenin	232.838.124
istimali ve vâridâtın	
tahsili için masârif	
Hazinenin ve eyalât ve	111.004.493
elviye sandıklarının masârif-i	
sarrafiye, mümteniât ve vâridâtı	

Yekûn 1.807.977.641
(Takriben 10.671.799 kese eder)

Mukayesemizin vâridât cihetinde şâyân-ı dikkat olan yerler şuralarıdır ki bizim muvâzenenin en büyük kalemi aşar ve ikincisi vergi oluyor. Fransa'nın en büyük kalemi de vergisi ise de bunda aşar ve ağnâm rûsûmu gibi ziraate ve hayvan beslemeye ait ne kadar şey var ise cümlesi dahildir. Biz ise en ağır yükümüzü insanın birinci ihtiyacından ve bâhusus bizim mülkûn esbâb-ı hayatiyesinden olan zer' ve ra'y üzerine yığıyoruz. Vâkıa tekâlifin tenevvü'ünde zaman-ı it'âyı daha ziyade inkisâm ettirmek gibi bir faide mevcut ise de tahsildar ve mültezimlerin zulüm ve işfâlâtından kendini muhâfazaya derece-i terbiyesi kafi olmayanlar için bu tenevvü türlü türlü hasarı câlib ve binaenaleyh zararı nef'ine kat kat galip olduğundan ehl-i kurâyâ ait olacak tekâlifî en mütemeddin ve en terbiyeli olan devletlerde bile tenvî'a bedel tevhid etmeyi iltizâm ederler. Bizde ise aşarın vücudu halkı ne kadar zulm ü gasba uğratmış ve Rumeli ve Anadolu'da ne kadar hanedan batırmış ve hazinenin ne kadar vâridâtını çürütmüş ve mal-ı mîrî ve ahali zararına ne kadar milyon sahibi sarraflar, bankerler peyda etmiş olduğu umûr-ı malumedendir.

Eğer devlet öşre bedel masârifini hâcet-i zarurete kasr edip de sair vâridâtından ziyade, muhtaç olduğu para derecesinde kadastro ve patent usulünce emvâl-i menkûle ve gayr-i menkûle ve ticaret ve sınaat üzerine münasip ve mütenâsib bir vergi tahmil etmiş olsa hakikaten hem ahaliyi ihyâ ve

hem de hazinesini imlâ eder. Bir kere de şu Fransa'nın makâlât ve evrak-ı sahîha ve intikâlâtın hâsıl ettiği paraya bakılsın; bizim devletin umum vâridâtına mütekârib bir şeydir. Ya bu neden geliyor? Maariften, hürriyetten ve onların tevliid ettiği ticaretten. Biz ise mamuriyet-i asriye medâyihinden geçecek yer bulamadığımız hatta insanlardan güya emlak imiş gibi bir yerden bir yere intikâl ederken tezkere verip para aldığımız halde tapu ve varaka-i sahîha ve tezâkir ve kontratodan elimize geçen para Fransa'nın onlardan istihsâl etmekte olduğu vâridâtın yüzde biri bile değil.

Fransa mülkü bizim mülkümüzün yalnız Rumeli kıtası vüs'atinde bile değil iken ormanlardan 1867 senesi bâlâda gösterilenden fazla iki milyon beş yüz bin frank fevkaladesi ile beraber yüz yirmi bin keseye yakın vâridât almış. Biz o koca mülkün kesret ve servet-i tabiiyesi meşhur-ı âlem olan ormanlarından 1285 senesi için topu topu beş bin kese vâridât tahmin ediyoruz; o da tahmin ve tasavvurda.

Dünyanın hiçbir yerinde bizim mülk kadar âlâ tütün hâsıl olmaz iken biz rençbere mahsûlâtı söktürecek derecelerde yolsuz olan duhân rûsûmun-da yüz bin kese hâsıl etmek ümidinde bulunuyoruz. Fransa kendi mülkünde olan duhân üstünden iki milyon keseden ziyade vâridât alıyor. Memâlik-i Osmaniye'de Fransa'nın onda biri kadar olsun müsekkirât sürüldüğü muhakkak iken güya ihtiyacâtın en müberremi imiş gibi onun üzerinde olan teklif tuzdan, buğdaydan daha hafif bırakıldığından müsekkirâtın topu topu kırk bin kese alabiliyoruz. Halbuki Fransa iki milyon kese hâsıl ediyor. Dahilde, sahilde bu kadar yerlere mutasarrıf olduğumuz hâlde postamızın vâridâtı ancak altı bin sekiz yüz keseye bâliğ oluyor. Halbuki Fransa sair devletler gibi geliyor, bizim memlekette dahi postasını işletiyor ve umum postalarından yedi yüz otuz beş bin bu kadar kese senevî irad alıyor. İşte şu tafsilâtın idaremizin istihsâl-i servette derece-i marifeti anlaşılır.

Masârife gelince: Evvela şurasını ihtar edelim ki Fransa muvâzenesinde iki yüz otuz iki milyon şu kadar frank emlak-ı emîriyenin istimâli ve vâridâtın tahsili için masârif görülür ki bizim hazinemiz hizmet-i mülkiyeyi umûr-ı maliyeden ayıracak ve bir iradın istihsâlinde ne masraf vuku bulur ise tamamen bilecek kadar olsun intizâm hâsıl edemediğinden bunlar muvâzenemizde dahiliye ve maliye masâriflerinin yekûnünden çıkarılıp da ayrı bir hanede gösterilememiştir. Saniyen, kudret-i teşrî bizde mevcut olmadığından hazinece onun ve Cezayir masârifinin tatbikine mahal yoktur ve

Devlet Nezareti ise Şura-yı Devletin mensub olduğu daire olarak mesâlih-i câriyeyi ait olduğu mahallere taksim ettiği cihetle bir nev bizim Sadâret da-iresine şebîh olduğundan ve muvâzene-i âhirede Sadâret ve Şura-yı Devlet masârîfî ayrıca gösterilmediği cihetle dahiliye masârîfî içinde olmaları maznun bulunduğundan biz de Devlet Nezaretinin masrafını hîn-i tatbikte dahiliye masrafına idhâl edeceğiz.

Şimdi sadede başlayalım: Gerek bizim muvâzenede ve gerek Fransa bütçesinde en büyük kalem duyûn-ı devlet tahsisâtıdır. Şu kadar farkımız var ki Fransa yüz seneden ziyadedir mütemâdî dört beş yıl rahat durmayıp dünyanın en büyük ihtilallerine, en büyük muhârebelerine uğramış ve bunca esfâr-ı ba'ideyi ihtiyâr etmiş olduğu hâlde aldığı istikrâzların tahsisâtı masârîf-i umumiyesinin binde iki yüz elli altısına ancak takarrüb ediyor. Bizim ise otuz seneden beri fakat bir muhârebe ve üç dört ihtilâl ile ettiğimiz borçların karşılığı masrafın binde üç yüz otuzuna yakındır. Ziyadeliği itibarıyla ikinci derecede (tatbik için toplamış olduğumuz) nizamiye ve tophane tahsisâtının mecmu'u gelir. Bizim muvâzenede bu tahsisât masârîf-i devletin binde yüz otuz ikiden ziyadesini yiyor; Fransa'nın bütçesinde ise tahsisât-ı askeriye masârîfîn binde yüz doksan iki buçuğunu ancak aşabiliyor. Halbuki istatistik kitaplarından anlaşıldığı üzere Fransa altmış sekiz senesi silah altında sekiz yüz binden ziyade asker tutmuş idi ki masârîf-i vâkıası taksim olunursa adam başına takriben bin dokuz yüz elli kûsür kuruş düşer. Biz ise seksen beş senesi nizamiye ve tophanede taş çatlasa yüz yirmi yüz otuz binden ziyade asker beslemedik. Halbuki yüz elli bin kişi beşlemiş olsak -ki bu hesabı Maliye Nezareti dahi ancak bu kadar ferah tutabilir- yine adam başına senevî iki bin altı yüz yetmiş bu kadar kuruş isabet ediyor. Fransa memleketinin galâsı ve bizim memleketin ucuzluğu ve Fransa askerinin yiyeceğinde, içeceğinde, giyeceğinde, silahında olan nefâsetle bizim biçarelerin yediği sade suya çorba ve kırk yamalı şalvarla eslihamızın farkı yine başka. Üçüncü derecede en ağır masârîfimiz dahiliyedir ki sarfiyâtımızın binde yüz elli birinden ziyadesine mukabildir. Fransa'nınki ise masraf bütçesi yekûnünün ancak binde yüz on derecesini geçebilir. Mamefîh bizim mülkûn vûs'atine ve bâhusus tahsilatın ekser masrafı sarfiyât-ı dahiliye içinde bulunmasına nazaran dahiliyeye bu miktar masraf sair şubeler kadar fahiş görünmez.

Dördüncü derecede gelen maliye masrafı ise masârîfimizin binde altmış üçünü tecavüz ediyor. Fransa'da binde onu derecesinden biraz ziyadece-

dir. İçinde bir altın bulmak bir altın madeni keşfetmekten müşkil olan hazine-i celîleye göre sarfiyât-ı tahsiliyenin bir miktarına iştirâk etmiş olsa dahi bu kadar masraf akıllar erecek şeyler değildir. Beşinci derecede Saray-ı Hümayun tahsisâtıdır ki masrafın binde elli dokuz derecesini geçiyor. Fransa'da ise saray tahsisâtı masrafın binde on beşine bile bâliğ olmaz. Altıncı derece tersanedir; masrafın binde kırk üç buçuktan ziyadesine tekabül ediyor. Fransa tersanesine binde seksen ikiye yakın para verir. Bizim masraf tersanenin şimdiki haline nispetle fahiş midir değil midir bilemeyiz fakat şu kadar deriz ki Ak ve Kara denizlerin hemen nisfiyet üzere sevâhiline mâlik olan ve bundan başka Bahr-i Ahmer ve dış denizlerde dahi bu kadar sahilleri bulunan bir devlete göre tersanesine topu topu yüz elli bin kese sarfetmek âlâmet-i saadet addolunamaz.

Yedinci kalem (yine suhûlet için cem etmiş olduğumuz) Ticaret ve Nâfia Nezaretlerinin masrafı oluyor ki postahane ve telgrafhane ve meâdin ve sıhhiye ile beraber masrafın binde yirmi beşinden biraz ziyadedir. Fransa ise Ticaret ve Ziraat ve Nâfia nezaretlerine masrafının binde kırk ikisinden ziyadesini harc eder. Halbuki bize nispet bir avuç yerden ibaret olan mülkü yüz seneden beridir bağbân-ı medeniyetin himem-i mütevâliyesiyle bir gülşen-i mamuriyet olmuştur ve her bir nokta-i harbiyesini biri birine ilsâk için üzerinde yan yana bir bölük yürüyebilecek asker yolları ve her köy arasında araba geçecek tarikleri mevcuttur ve ormanlarında, madenlerinde işlenilmemiş bir karış yer yoktur. Ya bir kere bizim vüs'at-i mülkiye ile beraber hâl-i arazimiz, balta girmemiş ormanlarımız, işlenmedik madenlerimiz, geçilmez yollarımız düşünülürse o zaman Ticaret ve Nâfia Nezaretlerimizin masraftan ne kadar büyük bir hisseye müstehak oldukları anlaşılır. Bunlara para sarfetmek ise altın hâsıl eder bir tohum bulmak kabîlindendir.

Kesrette sekizinci derece bulunan ma'zulîn ve mütekâidîn ve muhtâcîn maaşlarına -ki masrafın binde otuz dördüne karîbdir- Fransa muvâzenesinde mukâbele edecek bir kalem yoktur. Çünkü herkes bizim gibi ihsanı bol âlicenaplardan olmadığından Fransa'da ma'zulîne maaş vermezler. Mütekâidîn ise bir senelik hasılatı muvâzenenin irad cihetinde görüldüğü üzere, ihtiyarladıkları zaman maaş almak için hengâm-ı memuriyetlerinde hazineye aylıklarından bir şey bırakırlar. Buna bedel devletin verdiği paralar muvâzenenin masraf cihetinde bulunan reddiyâta dahildir. Acaba biz de böyle bir kaide vaz etsek de hazineyi şu yüz on üç bin kese cerîmeden kurtarsak olmaz

mı? Hizmetinde bulunmayan adama ahalinin para vermeye ne mecburiyeti vardır? Ve bizim usulümüz düvel-i muntazamanın hangisinde görülmüştür? Muhtâcine ise hiçbir yerde hazineden bir para verilmez; dilenci beslemek için ayrıca hayrât cemiyetleri vardır.

Gelelim dokuzuncu mertebede bulunan şeriye ve deâvî masrafına: buna masrafın binde yirmi birden azı veriliyor. Fransa'da elli dört buçuğa karîbi sarf olunur. Mahkemelerimizin tenevvü ve teşettütü ve mülkümüzün dağınıklığıyla beraber kâbil midir ki altmış yedi bin kese masrafla bizde layıkıyla cereyân-ı adalet mümkün olabilsin? Onuncu kalem reddiyât ve mümteniât oluyor ve masrafın binde ancak on beş misline yaklaşıyor. Fransa'nın reddiyât ve mümteniâtı tekâüd maaşları ve hazine ve gerek sandıkların muamelât-ı sarrâfiyesi ile mahlut olduğundan ikisini mukayese kâbil olamaz. Binaenaleyh bu bâbda mümteniât ve reddiyât bu derecede kalmasını teslim edemeyeceğimizi tekrar ile iktifâ ederiz.

On birinci derecede İstanbul zaptiyesi geliyor ki tahsisâtı masrafın binde on birine yakındır. Yalnız bir şehrin umûr-ı zaptiyesinden muvâzenede ayrıca ve başlıca bir kalem peydâ edecek kadar teşviş ve intizamsızlık düvel-i mütemeddinenin hiçbirinde mevcut olamamak tabii bulunduğundan Fransa'dan buna misal gösteremeyiz. Fakat şu kadar deriz ki zaptiyenin masrafı az zaman içinde kat kat tezâyüd etti. Hatta seksen dört senesinde bu masrafın yekünü otuz bin bu kadar kese iken seksen beş senesi için otuz dokuz bin bu kadar keseye iblâğ olunmuştur. Zâid olarak yaptığı iş ise bir kaç kere *Muhbir* ve *Hürriyet* avlamaktan ibarettir. Halbuki kırk bin kese bütün mülkün umûr-ı zaptiyesini idareye kifâyet eder.

Tertibimizde on ikinciye Hariciye Nezareti tesadûf ediyor. Masrafı sarfiyatımızın binde on misline karîbdir. Fransa Hariciye Nezaretine masrafın binde yedi misli kadar karîb para verir. Fakat kıtaât-ı hamsenin her tarafı sefir, maslahat-güzâr, konsolos ve konsolos vekilleriyle doludur. Babiâli'nin topu topu dokuz on sefâreti ve dört beş kalemi ve bir de sözleri hiç muteber olmayan gazetelerde kendi medâyihiini yazdırmak merakı var. Bunlar için bi'l-nisbe Fransa'dan ziyade para israf ediliyor.

On üçüncü kalem olan evkâf hazinesine masârifin binde beşi tahsis olunmuş. Evkâf bize mahsus şeylerden olmağla başka bir devletten ona misal-i tatbik bulunamaz. Bunda şâyân-ı dikkat şurasıdır ki muvâzenede her şubenin irad ve masrafı ayrı ayrı gösterilmiş iken vâridât kısmında evkâf ha-

sılatına dair hiçbir şey söylenilmemiş ve bununla defterin tertipçe ittirâd ve intizâmına hâlel verildikten başka hazine-i evkâfın şöhret-i malumesi yine hatırlara getirilmiştir.

Gelelim nihayet kaleme ki maariftir, buna verdiğimiz para masrafımızın yallah yallah binde dört buçuğuna ancak varabiliyor. Fransa mülkü ücretle çocuk okutur. Mektepler ve bu kadar rahip ve rahibe mekâtibi ile mâlâmâl olduğu hâlde bizden yedi kat ziyade olan masrafının binde yirmi üçe yakınıni maarife veriyor. Yine ahali kıyamet koparıyor, yine maarifinin idaresi hükümete muhavvel olan devletler içinde Fransa en az para sarfedenlerden biri sayılıyor. Çünkü mesela Prusya'nın maarife tahsisâtı masârifinin binde otuz ikisidir. Hakikat bir hükümet müsaade-i baht ile min-gayr-i istihkâk bazı memuriyette bulunanların ma'zulleri ve elden ayaktan kalmış mütekâidleri ve muhtaç namını alan vükelâ tevâbiât ve mensubâtını beslemek için yüz on bin ve yalnız payitahtında efkâr-ı hürriyeti kırmak yolunda kırk bin kese harc eder de devletin ümîdâtı ve esas-ı terakkisi olan maarife topu topu on beş on altı bin kese verir ise hakkında ne denilmek lazım geleceği muhtac-ı izah değildir.

İşte bu ifâdâtan dahi hükümetimizin tedbir ve tasarrufta mertebe-i mahareti meydana çıkar.

*Fa'tebirû yâ ulî'l-ebâr!*¹

[Mısır meselesine dair makale]

Avrupa gazetelerinin İstanbul'dan alıp neşr ettikleri havâdise göre Mısır Valisi, Talat Paşa yeddiyle Babiâli'ye gönderdiği arzıda tahrirât-ı sâmîyenin hâvî olduğu esbâb-ı şikayetin her birine birer türlü cevap tedarikiyle tebrîye-i zimmet etmek istemiş ise de ecvibesi pek bedâhete karşı sözler olduğundan infîâl-i Padişahî ile Babiâli'nin efkârını teşdidden başka bir netice hâsıl edememiştir.

Ezcümle Girit'ten askerini geri almasını masârifine Mısır hazinesinin tahammül edememesine ve Babiâli'nin bu bâbda gösterdiği muvâfakata isnâd etmek istemiş. Onu düşünememiş ki Mısır hazinesi Paşanın kese-i sefâheti değil devletin bir şube-i maliyesidir. Ef'âllerini cerh ü kadh ile uğraştığı Abbas Paşa Rusya muhârebesinde Girit'e gelen askerden ziyade hudut üzer-

1. Kur'an, Haşr 59:2. "İbret alın, ey basiret sahipleri!" (h.n.)

lerine adam göndermiş ve eyaleti borca giriftar etmeksizin üç sene beslemiş idi. Girit meselesinde devlet kendinden asker istemedi; kendi gönderdiği adamları bi'l-ihtiyâr gönderdi. Paşanın Girit'i Mısır'a ilhâk ettirmek için vuku bulan teşebbüsâtı resmen sabit olmuş ve askerın iadesi bu teşebbüsün men'ine cânib-i devletten sarf olunan ikdâmât üzerine vuku bulmuş iken bu hareketi muzâyaka-i hazineye isnâd etmek nasıl kâbil olur. Mısır'ın hazinesi tiyatrolara ve balolara ve kesb-i istiklal uğrunda seyahat masraflarına ve gazetelere hedâyâyâ ve silah-ı Osmanî ile mecruh olan asilere iâne için Yunan Kraliçesine milyonlarla verilen Franklara kifâyet ediyor da hıfz-ı vatan uğrunda asker sevkine gelince mi ızdırâba düşüyor? Ya hele asâkir-i Mısriye'nin iadesini Babiâli'nin muvâfakatına isnâd etmek ne büyük yüzşüzlüktür. Hiç dünyada bir devlet harp üzerinde olan ve masrafı doğrudan doğruya kendi üzerine düşmeyen bir kuvvetten mahrumiyetini ister mi? Bu asâkirin iadesine devletin ne derece münfailâne durduğunu âlem bilmezse Babiâli de mi bilmez? Bir şahsa veya heyete, yaptığı şey yüzüne karşı nasıl isnâd olunabilir?

Hidiv hazretleri Nubar Paşa'nın Avrupa'da seyahati hakkında olan ta'rizi dahi Babiâli'nin muvâfakatıyla cerh etmek istemiş. Halbuki Babiâli'nin şikayeti zaten Nubar Paşa'nın sarf-ı seyahatinden değil Avrupa'da vuku buluna teşebbüsâtınca Saltanat-ı Seniyye sefâretlerine hiç müracaat etmemesinden ve hatta mümkün olduğu kadar makâsıdını onlardan ihfâya çalışmasından idi. Farzedelim ki Nubar Paşa'nın esas-ı teşebbüsüne Kapı'nın muvâfakatı munzam imiş, mumâileyhin adeta bir devlet-i müstakille memuru suretiyle hareket etmesi ve Saltanat-ı Seniyye'yi hiç tanımaması hususlarına bu muvâfakat medâr-ı i'tizâr olabilir mi?

Tahrirât-ı sâmiyenin israfâta müteallik olan maddesine Vali Paşa selefinden bir sıkıntılı mevkiye tevârüs ettiğini beyan ile cevap vermek istemiş. Halbuki Said Paşa'nın vefatında Mısır'ın borçları ancak altı milyon liraya bâliğ iken rivâyât-ı mevsûkaya göre müşarunileyhin nasbindan beri kırk milyon liraya çıkmış ve tekâlîf üç misline varmıştır.

İşte bunlardan dolayı Babiâli vârid olan cevap ile iktifâ etmeyerek dokuz maddeyi hâvî bir diğer tahrirât-ı sâmiye yazmış ve şerâit-i mezkûre kabul olunmazsa Hidivin hakk-ı velâyetten sükût edeceğini dahi bildirmiş olduğunu yazıyorlar.

Mevâdd-ı sittenin en başlılarından biri zaten Saltanat-ı Seniyye'nin kuvve-i harbiyesi eczâsından olan asker ve sefâin-i Mısriye doğrudan doğ-

ruya devletin taht-ı idaresinde bulunmak ve Mısır'ın muvâzene-i maliyesine dahi cânib-i devletten nezaret edilmek hususlarıdır.

Bir iki günden beri vârid olan telgrafnamelere nazaran Fransa elçisi Mösyö Bourée tahrirât-ı sâmiyenin mealini telgraf ile Paşaya iş'âr ederek bir gün evvel İstanbul'a gelmesini tavsiye etmiş. Müşarunileyh dahi emirname-nin mealini kabul ettiğini ve hemen İstanbul'a gelmek üzere olduğunu keza-lik telgraf ile beyan eylemiş.

Vali Paşanın Talat Paşa ile İstanbul'a yüz bin lira gönderdiğini gazete-ler dahi rivayet ediyor. Bakalım bu defa vuku bulan ibzârların izâ'e-i hukuk-ı devlette ne derece tesiri olur.

Reybül-menûn

Bir vakitten beri bizim hattımızın ıslah ve tebdili üzerine İstanbul ga-zetelerinde birçok makaleler yazılmaktadır. Hatta bu defa *Terakki* gazetesi dahi bu bâbda olan mütâlaasını meydana koyup hatt-ı hâzırdaki suûbetle-ri ta'dâd sırasında gevrek, kürek, kürk, körük² kelimelerindeki müşâbehet-i resmiyeyi ve bir de "Gel Gül Ahmed çeşmesinden iç gül-âb-âsâ suyu" mısra-sındaki iltibâs-ı garîbeyi irâd eder. Bu fıkrayı hâvî olan nüshadan bir gün ev-vel çıkan numeroda "Milliyet" unvanı ve Hayreddin imzası ile derc ettiği ma-kalede ise zikrolunan iltibâsâtta daha tuhaf şu ibare yazılmıştır: "Dünyada hiçbir millet yoktur ki bidâyetinde tesis ettiği usul-i idareyi kat'iyen tadil ve tebeddül-i zamana göre tevfiğ ve telyin etmeksizin def-i ihtiyaç edebilmiş olsun." İşte bu makûle iltibâsât ve hususıyla ıstılâh-ı örf olmuş bazı tabirât her lisanda bulunabileceğinden bunun için bazılarının uğraştığı gibi yazımı-zın kaldırılması düşünüleceğine Hayreddin gibi ağızdan çıkan kulağı işit-meyenlerin kaldırılmasına sarf-ı himmet olursa daha makul ve eshel olur.

*

İstanbul'dan alınan mektupların birinde şu tuhaf fıkra yazılıdır:

Bir fesli ve bir sarıklı zat Yenikapı haricinde kahvelerin birinde sohbet ederlerken sarıklı zat fesliye hitab ile "Canım Rumeli tarafına bir demiryolu yapılacak sözünü bir kaç yıldan beri dinliyoruz. Hatta Yedikule'den bile baş-landı, mühendisler gönderildi ve bir kaç aya kadar çekmecelere vâsil olacağı ve paşalardan bir Ermeni paşa dahi iki üç defa bu iş için Frengistan'a gittiği

2. Dördü de Osmanlıca aynı şekilde yazılan kelimeler: kef, vav, ra, kef (h.n.)

gazetelerde okundu, işittik, iş de oldu bitti zannettik. Hâlâ çekmecelere varmak değil üç arşın bile yol yapılmadı, bu ne rezalet” demiş. Fesli zat dahi “Hayır, ilanlar doğru ama iş yanlış anlaşılmış. Zira demiryolu çekmeceye kadar gitti, ama sizin anladığınız gibi Silivri’nin yanındaki çekmeceye değil belki Davud Paşa’nın yanındaki çekmeceye gitti, orada kaldı” cevabını vermiş.

İzmir’den mektup

Fi 11 Cemaziyelevvel

Vali-i vilayet Velîyüddin Paşa Perşembe günü vapur-ı mahsus ile İzmir’e vâsıl oldu ve bugün hâmil olduğu ferman-ı âli kıraat olunarak işe başlandı. Bu zat bi’d-defaat Avrupa’da bulunarak alemleri görmüş ve bir zamanlar mülkiye memuriyetlerinde ve merkez-i icraat olan Babıâli’de dahi bulunarak mülkün ihtiyacâtına ve devletimizin efkâr-ı âdilesine kesb-i vukûf etmiş olacağından kendisinden hüsn-i hareket me’mul olunuyor. Fakat İzmir bazı ahvâlce sâir memleketlere makis olmayıp diğer mahallere nispetle burada usul-i medeniyet gereği gibi ilerlediği misillü fesad ve şeytanet dahi inceliyor artmış olduğundan eğer vali-i cedid bu nükteyi her şeyden evvel idrak eder ve hususuyla müftü bulunan zatın ve meclis-i idare âzâsından Kan Çobanzade Süleyman Bey gibilerin ilkâat-ı garazkarânelerine kapılmaz ise burada hakikaten hüsn-i hizmet gösterebilir.

Denizli kazasında Nurulah Bey aşar bedelinden dolayı mal sandığına deyni olan doksan dört bin kuruşun te’diyesi zımında kendisi hayli vakit hapsedildikten sonra mutasarrıf olduğu 9500 dönüm miktarı bir kıta çiftliğini fûruht ile borcundan kurtulur. Muahharan alan Kulalı Hacı Moşe oğlu Yanako bilâ-veled vefat etmekle çiftlik mahlûle kalır ve Denizli’den İbrahim Ağa isminde bir zat çiftliğin mahlul olduğunu merkez-i vilayete gelip iktizâ eden mahalle haber verir. Hükümet tarafından icra-i tahkikat olunduktan sonra çiftlik müzâyede olunup, yüz elli bin kuruşa talip zuhur eder. O hâlde vermezler ve İbrahim Ağa’yı celb ile çiftliğin vâridâtını tahkik ederler. Bîçare adam bir hayli masrafa düçar olur. Nihayet çiftlik yetmiş bin kuruşa âharına fûruht olunur; arada seksen bin kuruş zayi olur.

İşte şu fıkrayı buranın ahvâl-i câriyesinden bir numune olarak irâd eyledim; kûsûru kıyas olunsun. Vali bulunan zatın ise bu misillü suistimâlâtın men-i vukuuna ikdâm etmesi akdem vezâifinden olmağla şu husus vali-i cedidin malumu olursa ifa-i tahkikat ile icra-i iktizâsına himmet eylemesi ümit olunur.

İlan-ı mahsus

Hürriyet gazetesinin mütâlaasına râğbet eden erbab-ı hamiyetin bazıları bundan mukaddem gazetemizde münderic ilanât üzerine yeddlerinde bulunup müddetleri munkazî olan hisse senedâtının tecdîdine râğbet ve gazetenin bâlâsında muharrer hisse bedelâtının tamamen posta ile irsâline müsâraat eyledikleri hâlde henüz senedât-ı cedidenin kendilerine vâsıl olmadığını ve bazıları dahi almakta oldukları gazetelere bir vakitten beri destres olamadıklarını bu defa vârid olan mektuplarında beyan ederler.

Vâkıa bir iki aydan beri matbaamızın idaresi tarz-ı âhara konulduğu ve *Hürriyet*'in gerek hisse-i seneviyesine ve gerek eczâ olarak satılan elli nüshasını almaya talip olanlar tekessür ve beher hafta matbaamıza bir hayli mektuplar tevârüd edip bunların ekseri nam-ı âharla istedikleri ve mektuplarında iş'âr ettikleri sûr-ı irsâliyenin başka başka olması ve bazısında isim ve mahall yazılmadığı ve bir takımı da tahvil-i mekan ettikleri cihetle buradan irsâlâtca bazı mertebe teşvişât vuku'u zaruri olduğundan bunun yoluna konulması matbaa idaresince dahi akdem-i emel olarak çalışılmaktadır.

Bunların içinde en ziyade bâis-i teşviş olan beher hafta posta ile vürüd eden akçelerin mürsilleri malum olmaması kazıyyesi olup çünkü akçe gönderenler ya nakdi bir muşamma derûnuna lef ile veyahut çke ve havale mektuplarıyla göndermekte ve isim ve mahall beyan etmemekte olduklarından eğerçi bunlar üzerlerine matbaanın mahalli ve numerosu yazılı olmak hasebiyle doğruca vâsıl olmakta ise de bu vechile beş on mahalden birden gelen şeylerin hangisi kimden ve hangi memleketten olduğu bilinemediğinden ve çünkü geçen sene verilmiş olan senedâtın müddeti olup bunlardan müddeti tamam olan senedâtın ashâbına riâyet-i mahsusa olarak bir müddet kemâ-kân gazeteleri irsâl ve ba'dehu kat' olunduğundan ihtimaldir ki bu karışıklık sebebiyle henüz akçe göndermemiş olanlardan bazılarının gaeteleri ve belki de senetleri gönderilip, akçe gönderenlerden bir takımının gazete ve senetleri geri kalmak gibi yanlışlıklar bile vukua gelmiş olmalıdır. Ve bir de bazı mahallerde posta memurları herkesin mektubunu ayağına göndermedikleri ve hisse ashâbı dahi matbaaya bildirdikleri nam ile gazetelerini postahanelerden aratmadıkları cihetle beher hafta gönderilen gazeteler posta mevkilerinde yığılıp kaldığı ve sonradan posta memurları el altından sattıkları dahi cümleten tahkikattandır.

İmdi şu karışıklığın def'i zımnında matbaaca tedâbir-i mukteziye itihâz olunarak şimdiye kadar yeddlerindeki senedâtın müddetleri geçip de

tahdîdine râğbet etmeyenlerin gazeteleri bu haftadan itibaren kat' olunup her ne vakit bedelini irsâl ve senetlerini istihsâl ederlerse ol vakit tedâhilde kalan nüshalarla beraber gazeteleri ber-mu'tad gönderileceğinden ve senetlerini tahdîd içi akçe göndermiş ve sened-i cedîdini veyahut gazetesini alamamış olanlar dahi evvelemirde mahallî postahanesince tahkikat-i kâfiye icra ettikten sonra akçeyi hangi posta ile ve hangi tarihte irsâl eylediklerini bâ-tahrîrât beyan ve posta memurlarından ahz ettikleri makbuz-ı alem ve haberlerinin birer suret-i mümzâsının ve mahalleri ve vasıtaları tebeddül edenler dahi şimdiki mahallerinin ve vasıtalarının ismini mübeyyin bir kıta pusulanın yazacakları tahrirâta derc eylemeleri ve akçe gönderecek olanlar dahi bedelât-ı muayyenenin bir çıkın derûnuna leffi veyahut bulundukları mahalde Londra ile münasebeti olan bir bezirgan var ise onun imzasıyla hîn-i irâede hâmiline eda olunmak üzere havale mektubu ve çek senedi irsâl ile kendilerinin veya vasıtalarının ismini mektub-ı mahsus ile iş'âr eylemeleri iktizâ edeceğinden ihtâr-ı keyfiyete ibtidâr olundu.

Bazı taraftan matbaamıza vürûd eden muharrerâtın bir takımı her ne desîseye mebnî ise Türkçe ibare ve Fransızca hatt ile yazılı olup bunun halli ve istihrâcında zahmet çekildiği gibi mektubu gönderen zatlar cevap istemekte ve halbuki mektuplarda imza olmadığı ve nereye gönderilmesi beyan olunmadığı cihetle bittabii cevap yazılamamakta olduğundan mektuplarda buraların izahı dahi lazımedendir.

Hürriyet'in ellinci numerosuna kadar mevcut olan nüshaları takım olarak ve posta ücreti dahil olmayarak ikişer ingiliz lirasına satılmakta olduğu mukaddemce ilan kılınmış idi. Bu nüshalarda münderic olan hususâtın fihristi dahi yapılarak tab ettirilmiş olduğundan bu hafta postasıyla bütün müşterilerimize birer kıtası meccânen gönderilmiştir.

Kemal

Evzâ-ı şütür gürbe

Geçen ve bu hafta İstanbul'dan vârid olan havadisın içinde celb-i nazar edecek iki mesele görüldü ki biri maarif-i umumiyye dair yapılan nizam ile tercüme cemiyeti ve diğeri dahi şehir postalarının tekrar teşkilidir.

Maarife dair olan nizamın hülâsası mektepler sıbyan, rüşdiye, idâdiye, sultanî, âliye itibarıyla beş sınıfa taksim ve her sınıf mektebin usul-ı tahsiliyesi tarz-ı cedid ve evkât-ı muayyene üzerine tahdid ve başka nisa mektepleri tesis ve sıbyan mekteplerinden mâada dört sınıf mekteplerin muallim ve hademe maaşları ve masârif-i sairesi cânib-i hazineden tefrik ve tayin olunan maarif tayinâtından ve vilayetlerde teşkil olunacak maarif idaresi sandığından tesviye olunması ve etfâlin mekâtib-i sıbyâna devamı taht-ı icbârda olarak, muhalefet edenlerden ceza-i nakdî istihsâli ve idâdiye ve sultanî ve âliye mekteplerinde sunûf-ı tebaa etfâlinin muhteliten talim ve tedrisleri ve her sınıf mektepte ikmâl-i müddet-i tahsiliye ile şehadetname alanların sınıf-ı âti mektebine alınması ve âliye mekteplerinde muallim ve mualimeler yetiştirilmesi ve bu mekteplerde bulunacak talebenin maaşlarla îâşe ve tavzifi ve mekteplerin bir takımında şakirdânın geceli gündüzlü ikâme ve tedrisi ve şakirdândan hîn-i imtihanda liyakati sabit olanlara nişanlar ve rüus i'tâsı ile kuradan muafiyet gibi mükafat-ı teşvikiye verilmesi ve mekâtib-i rüşdiye ve idâdiye ve mecâlis-i maarif masraflarının bir takımı ahaliden ve bir takımı dahi cânib-i hazineden tesviyesi gibi mevâdd-ı esâsiyeden ibaret olup (eğer şunlar mevki-i fiil ve icraya getirilirse) bundan âlâsı olmaz ve belki bu iş hükümet-i hâzıramızın şimdiye kadar icrasını iddia ve ilan ettiği her türlü islahât-ı mutasavverenin en hayırlısı olacağından teşekkürden başka bir diyecek bulunamaz.

Tercüme cemiyeti dahi Maarif Nezaretinin ilanına göre teksir ve in-tişâr-ı maarif zımında menâfi-i umumiyyeyi müstelzim olan ulum ve fûnuna yani ulum-ı riyâziye ve hikemiye ve tarihiye ve ziraat ve ticaret ve saireye dair Fransız ve İngiliz ve Almanya vesair Avrupa lisanları üzere yazılmış

olan kitapların lisan-ı Türkî'ye tercümesi için tertip ve teşkil olunacağı ve mütercimlere memurîn-i hâliyelerinden fazla maaş ve mükafat it'âsı dahi vaad olunduğu cihetle bu tedbirin dahi mülk ü millet için hayr-ı mahz olduğunda hiç iştibâh yoktur (ama mevki-i fiil ve icraya getirilirse).

İrâd olunan iki meselede dahi kemâl-i tahsin ve takdîr-i madde ile beraber şu "fiil ve icraya getirilir ise" kaydını getirmemize sebep mezkur ilannenin içinde munderic "takdîmü'l-ehemm ale'l-mühimm" ibaresi olup çünkü hükümet-i hâzıra bu ana kadar ne güzel nizamlar yaptı ne hayırlı tedbirler ve tasavvurlar ilan etti ki eğer bunların hepsi vaad olunduğu gibi mevki-i fiil ve icraya gelmiş olaydı biz şimdiki bulunduğumuz hâl-i teessüf-iştimâlde bulunmaz ve belki şu yirmi otuz senenin içinde Fransa devletine yakın bir kuvvet ve intizâm kesb eder idik. Lakin bunlar yalnız kağıt üstünde kalıp rahm-ı mâderde fevt olan tıfıl cenin gibi doğmadan öldüklerinden ve yarım yamalak icraya konulanlar dahi kanunu yapanların adem-i ihlas ve malumatından mıdır, yoksa icra edenlerin ağız-ı menfaat ve adem-i ehliyetlerinden midir nedendir, öyle suistimallere uğradılar ki şekl ü tabiat-ı asliyelerini külliyyen tebdil edip bür'ü's-sâ'e itikad olunan şeyler zehr-i katil tesirini gösterdiler ve lâyenkat ilaç yemekten zavallı hasta gıda-i mu'tad-ı hayatından mahrum olup ha sağladı ha sağlıyor ha sağlacak diye diye ölüm döşegine serildi yattı. İşte bunlar ve bunları böyle yapanlar hâlâ göz önünde durduğundan ve hususıyla nizamın hâvi olduğu mevâddın "ilcâât-ı vakt ü hâle ve takdîmü'l-ehemm ale'l-mühimm kaidesine tevfikân bi't-tedric mevki-i icraya konulması" kaydı ilanda musarrâh durduğundan ve icraat ise külliyyetli akçeye ve senevî bir hayli tahsisât bulunmağa mevkûf olarak hazinenin sefâheti ve ahalinin hâlleri dahi bu fedakarlığı göze gösterecek mertebeden dûn olduğu meydanda bulunduğundan bu tedbir ne kadar güzel ve hayırlı ise o kadar da icrasında iştibâh bulunur.

Gelelim şehir postasına: bu bâbda bize vâsıl olan malumat mukârin-i sıhhat ise şehir postası mukaddemki gibi İstanbul ve Boğaziçi ve Üsküdar taraflarının cümlesine şâmil olmayıp yalnız Galata, Beyoğlu, Kadıköyü, Büyükkada, Büyükdere, Tarabya, Yeniköy, Beşiktaş mevkilerine mahsus imiş. Biz bu tedbirin sebebini bulmakta hayretimizi itiraf ederiz. Çünkü şehir postası Arupa'nın her memleketinde bilâ-istisna caridir ve İstanbul'da dahi mukaddemâ bir müddet işletilip muahharan esbâb-ı malumeye mebnî tatil edilmiş ise de bu misillü postaların teshil-i muhaberât ve ticaret için bir medeni memlekette şiddet-i lüzumu derkâr olmağa keyfiyet gazeteler ve hatta sefâretler tarafın-

dan bi'd-defaat ihtar olunması üzerine bu kere icrasına karar verildiği hâlde memleketin bir tarafında işletilip diğer taraflarının ondan mahrum edilmesi ne garip şeydir. Acaba şu postaların işlemesine müsaade olunan mahallerin ekser ahalisi Hristiyan ve işlemeyecek yerlerin ise Müslüman olduklarından, bu tedbirin ittihâzı Müslümanların daha bu makûle teshilât-ı medeniyeye mazhar olmağa liyakat kesb etmediklerinden midir? Yoksa hatt ve imzası nâ-malum mektuplarla, sergerde bulunan zevât haklarında ta'rizât ve şütûmât yazmak yalnız Müslümanlara mahsus bir âdet olduğu sabit mi olmuştur? Bu hâlde bari Samatya ve Hasköy ve Ayvansaray taraflarında ikamet eden Rum ve Ermeni ve Yahudi ve Kiptileri şu Müslümanların töhmet-i mutasavverele-riyle hem-ceza kılmak Babiâli'nin iddia ettiği adalete yakışır mı? Babiâli neş-riyâtında ve Zat-ı Şahane dahi nutk-ı resmîsinde tebaa-i Saltanat-ı Seniyye beyninde müsâvât olduğunu ilan ettikleri ve mezâhib-i muhtelifeden bulunan tebaanın cem-i efkârına bu politikayı ikdâm-ı vesâil addeyledikleri hâlde bu muamelenin manası nedir? Tarabya'dan, Ada'dan bir Ermeni, bir Rum Gala-ta'ya kırk para masrafla mektup göndersinler, Kanlıca'da, Eyüp'te bulunan bir Müslüman İstanbul'a göndereceği bir mektubu mutlaka mahsus adamla ve sekiz on kuruş masrafla göndermeğe mecbur olsun ve ötekilerin şu imtiyazı ve berikilerin bu meşakkati şu mesele-i müsâvâtı esâs-ı politika ittihâz eden devlet-i metbûaları tarafından resmen icra edilsin. Buna ne denir? Adalet böy-le mi olur? Yoksa müsâvâtın manası bu mudur? Yahut te'lif-i tebaa bu politika ile mi husûle gelir..?

Vâkıa Müslümanların ehâd-ı nâsi cehalet sayesinde bu muamelenin ne demek olduğunu birden bire fark edemezler ise de milel-i gayrimüsli-me ehâdının rağm u istihzâlarından da bir şey anlamazlar mı? Ve İslam gazeteleri ağızlarına vurulan licâm-ı sükut icabınca bir şey yazamazlar ve muvazzaf olan memurlar dahi havf-ı taayyüşle ses çıkarmazlar ise de bun-ca okur yazar ve her zaman teâtî-i muhaberât eder ashâb-ı dâniş ve vukûfa bu muamele dâğ-ı derûn olmaz mı? Ve Müslümanların idare-i hâzıradan gördükleri nâhoşnutluk böylelikle mi izâle olunur ve evliyâ-i umûr kendi-lerine seb ü şetm ettirmemek murâd ediyorlar ise onun tariki bu mudur..? Eğer Müslümanların teâtî-i muhâberesi vükelâ-i hâzıraya ta bu kadar me-dâr-ı havf ü telaş oluyor ise taşralarla dahi muhâberelerini men etmeli ve postalara Hristiyan mektubundan başkası kabul olunmamalıdır. Zira on-larda dahi vükelâ-i fihâm hazerâtının medh ü senâları memlû değildir. Ya-

hut daha kolayı kariha-i sabîhadan bir irade-i seniyye şeref-i taaluk ettirip bütûn ehl-i İslam'ın dilleri kesilmelidir.

Eyvah eyvah! Şu devleti, şu memleketi teşkil eden heyetin millet-i hâkimesi Müslümanlar ve vaktiyle bu toprakları ele geçirmek için kan döken, can veren Müslümanlar ve şu devlet ve heyetin bir arıza ile dağılmasından korkup elyevm muhâfazasına can u baş ile hazır olan Müslümanlar ve memâlikin bir tarafında ihtilal zuhura gelse ve hariçten bir düşman tasallut gösterse çiftini çubuğunu, evladını iyâlini yüz üstü bırakıp silah altına koşan ve düşmana karşı göğüs gerip feda-i can eden Müslümanlar iken memleketin temettuat-ı ticaret ve sanatından mahrum kalan yine Müslümanlar, memleketin yesâr ve serveti âharlarına geçerek fakr u mezellet ve hakaret içinde bulunan yine Müslümanlar, bilâ-muhakeme kalelere, zindanlara atılan yine Müslümanlar ve hatta şehir postası gibi menâfi-i umuma ait ve dünyada hiçbir memlekette beyne'l-ahali tefriki nâ-meşhud olan bir emr-i medenide bile menfaat-i umumiyeden hariç bırakılan yine Müslümanlar olursa buna insan olanın ve yüreğinde zerre kadar hamiyeti bulunanın sabır ve sükut etmesi kâbil olur mu...? Acaba Müslümanlar bu idare-i hâzıra ashâbına ne fenalık ettiler ki şu hakaretlere mazhar ediliyorlar? Ama mücerred Müslümanlık kendilerine suç sayılırsa pek insafsızlık olur. Zira onlar da Müslüman iseler de insan olduklarından insanlıkta olsun hukuk-ı tabîâlarından mahrum edilmemek muktezâ-yı hak ve adalettir.

Hülâsa-i kalam zikrolunan maarif nizamı ile tercüme cemiyeti devlet ve memleketin sahîhan mucib-i saadeti olacak esbâb ve mukaddemâtın birincisi denilmeye şâyeste bir tedbir-i berceste olarak ne derece sezâ-yı şükranî ve mahmedet ise şu posta hususunda görülen fiil-i tarafgirâne dahi İslamiyetin hakikaten kesr-i namusunu ve millet-i İslamiyenin hem hükümet-i metbûâlarından ve hem de mezheb-i âhardan bulunan vatandaşlarından bir kat daha teneffür ve tevehhüşlerini istilzâm edeceğinden ol mertebe mahall-i takbih ve istihcân ve bu cihetle Babiâli'nin şu iki fiiline “evzâ-ı şutur gürbe” denilse şâyândır.

İstanbul'dan tahrîrât

Fi 17 Cemaziyelevvel

Burada en mühim iş hâlâ meydanda deverân eden Mısır meselesidir. Bazı erbab-ı vukûfun malumât-ı mahremânelerine göre Hidivin şu efkâr-ı istiklal-cûyâneye düşmesi ve Babiâli ile olan muamelesini ekşitmesi için Ma-

beyn Başkatibi Emin Bey'in bundan akdem Hidivin mahdumuna ihsan buyurulan müşirlik menşûr-ı âlisini îsâl zımnında Mısır'a azimet ve avdet ettiği tarihi mebde ittihâz ve tahmin ediyorlar. Bir vakitten beri Emin Bey Zat-ı Sadâret-penâhînin hizmet-i hâssasında bulunmak şerefine mebnî memuriyetinde devam eder iken Cemil Bey'i baş mabeyncilikten etmesi ve Sadr-ı Âliye evvelki derecede muhâselet göstermesi ve nezd-i şahanede bir sözü iki olmayıp her iş onun reyile görölmesi maddelerini dahi tahmin-i mezkurun te'bidine delil olarak söylüyorlar. Hatta bunların arasında Emin Bey'in malum olan şîme-i cebânetkârîsiyle beraber böyle bir entrikaya ne cesaretle giriştiği sual olunursa Sadr-ı Âli hakkında öteden beri teveccüh-i şahanenin noksanıyla beraber Hariciye Nezaretinden Sadârete ilhâkıyla umûr-ı dahiliye için ayrı bir nezaret teşkilinden beri makam-ı Sadâretin kesbettiği tarz-ı istiklalden münfehim olan şirket-i saltanat manası bu noksan teveccühü adeta bürûdet ve nefret derecesine getirmesiyle, yakında zat-ı âlinin dahi Fuad Paşa gibi arsa-i girüdâr-ı umûrdan çekileceğini bildiğinden ve bir de Hidiv-i Mısır'ın kendine (kapuyoldaşca iâne olarak) vermiş olduğu otuz bin İngiliz lirasının derece-i şükrünü layıkıyla hissettiğinden ve üçüncü derecede dahi nice güçlüklerle def ettiği rakibinin -ki mâhut Cemil Bey'dir- Saray-ı Hümayunca olan vesâiti ve Zat-ı Sadâret-penâhîye derkâr olan ihtisâsı cihetiyle onun muâveneti ile tekrar teveccüh-i şahaneyi kazanmaya ne derece çalıştığını hissettiğinden nâşi bu vadiyi ihtiyâr ettiğini sûret-i sahihte irâd ediyorlar. Bu misillü hafâyâ-yı umûrun hakâyıkı layıkıyla malum olamaz ise de Emin Bey'in Zat-ı Sadâretten ayrılıp Hidive manevi taraftarlık ettiği ve Cemil Bey'in tekrar hizmet-i şahaneye alınmak için bezl-i maddûr etmesi saray halkı beyninde pek şâyi olmağla pek de bî-asıldır denilemez.

Bir yandan da Hidivin mazbut olan tabansızlığına karşı kendinden böyle bir hareket-i cesurânenin sudûru için dahi bir sebep aranıldıkta, evveleminde Avrupa kabinetolarından bazısının kendine vaz-ı mâilâne göstermiş olmaları muhtemelâtтан ise de muahharan Devlet-i Aliyye'nin Hidive mukabil ibrâz ettiği muameleyi hiçbirisi takbih etmeyip cümlesi hak vermiş olduklarına bakılırsa bu ihtimal dahi mündef olarak diğer bir sebep bulunmak iktizâ eder ve şu yukarıda denilen suret gibi bir şey değilse bu sebep daha başka ne olabilir?

Her ne ise; şimdi sebeb-i taharrîsinden ziyade meselenin bulunduğuşu hâli bilmek lazımdır. Yaver-i mahsus ile gönderilen tahrirât-ı Sadâretin cevabı geçen Pazar günü Talat Paşa yeddiyle vâsıl oldu ve o günün akşamı

Dolmabahçe Sarayında ve huzur-ı şahanede Meclis-i Hâss-ı Vükelâdan mürekkeb bir meclis-i mahsus akdolunup ve gelen cevapname meydan-ı müzakereye konulup bir çok mütâlaâtta sonra evvelki mektubun mealini müeyyiv müşerrih ve gelen cevapnamede bast olunan şikayet ve teklifâtı mucib-i tevhiş olmayacak elfâz-ı mütecellidâne ile müzeyyel ve mukaddih olmakla beraber kuvve-i askeriyenin ve umûr-ı maliyenin doğrudan doğruya Devlet-i Aliyye idaresine bulunması gibi bazı şurût ve tekâlifî müştemil bir mektub-ı sâmi tahririne karar verildiği ve bunun üzerine Vali Paşa yine teklifâtında ısrar ederse İmtiyaz Fermanı hükmünce heman azline ibtidâr olunması dahi cümle-i müzâkerâtta bulunduğu bazı erbab-ı vukûftan işitildi.

Mâhut Niko Bey'in şamatası pek beyhûde olmadı. Vâkia kendisi nefsince hayli mutazarır olduysa da bir taraftan dahi bu mesele kendinin şöhretine sebep olup tarafgirânı ve ehîbbâsı çoğaldı. Vâkia bu işin bidâyeti pek de hasbeten-lillah değilse de her taraftan gösterilen bunca hücumu karşı sebat etmesinden ve bir de her nasıl başlanmış ise başlansın onun zımnında hazine-i maliyenin senevî beş altı bin kesesini hırsızlar elinden kurtarmağa sebep olduğundan Niko Bey'in himmet ve hizmeti gerçekten sezâvâr-ı tahsindir. Çünkü mesmu'uma göre gelecek seksen altı senesi Martından itibaren umum hastahaneler ve ordular için iktizâ eden eczâ-yı tıbbiye meydan-ı münâkasaya konulmak üzere Şura-yı Devlette bir karar verilmiş. Zavallı Marko Paşa, biçare Faik Bey bunun olmaması için pek çok el etek öptüler ve büyük mahallere tarz-ı gunâgunda şikayetler ettiler ise de iş örtölüp basılmak derecesini aşmış olmağla galiba sa'y-leri sağdıç emeğine döndü. Zaptiye memurlarından Hasan Paşa -ki İtalyalı bir kalpazanı söyletmek için boynuna zincir vurarak işkence ile korkuttuğundan dolayı kaç günden beri taht-ı istintâkta idi- bu kere istihbâr olunduğuna göre, tehdidi eden zaptiye çavuşu olup kendinin çavuşa böyle bir emri olmadığı hülâsa-i istintâktan nümâyân olmuş da yakayı güçle sıyırmış ise de fimâba'd zaptiye umûrunda kullanılmamasına karar verilmiştir. Hey gidi dünya! Mahpus Müslümanlar hakkında polis ve dolap denilen mahall-i işkence her gün, her gece vızır vızır cari iken ne hiçbirinden böyle bir şikayet vukuu ve ne de şikayet olunsu dahi büyük efendilerimizin tahrik-i ırk-ı merhametlerine bâis olması zaptiye memurlarının asla hâtır ve hayallerinden geçmez iken bu mazlumların ahı şöyle bir İtalya tebaasının himmet ve hürriyeti vesilesiyle yerde kalmayıp bir kaç gün olsun zalimlere medâr-ı endişe oldu. Fe sübhânü'l-kadîr!

Arif

15 Cemaziyelahir 1286
20 Eylül 1869

Matbaamız mürettiblerinden ikisi terk-i hizmet ettkileri ve Londra'da Türkçe bilir mürettib bulmak müşkil olduğu cihetle bir mürettib tedarik olununcaya kadar gazetemizin hacmini kasr u taklile mecburiyet gelmiştir.

Müslümanlardan da Protestan olmaya başladılar

Bu kere İstanbul'da millet-i İslamiye'den bir adam zevcesi ile beraber tenassur edip Protestan dinine girdikleri ve zevcesi biraz tereddüt etmiş ise de cânib-i hükümetten kendine kat'iyen bir tarafı ihtiyâr etmesi teklif olunması üzerine zevcinin kabul ettiği dine kendi dahi gireceğini söylediği ve nice senelerden beri gerek Katolik ve gerek Protestan papasları bunca mesai ve ikdâmât sarfettikleri halde bu güne kadar İslam milletinden ferd-i vâhid böyle alenen tebdil-i din etmemiş iken bu defa şu zevc ve zevcenin bu vechile ilan-ı Nasrâniyet etmeleri üzerine hükümet tarafından asla rencide olunmadıkları İstanbul'da basılan *Courier d'Orient* gazetesinde hâme-güzâr beyan ve takdir olunduğu görüldü.

Vâkıa bundan on beş yirmi sene mukaddeme gelinceye kadar abâ ve ecdadı müslüman olan bir şahsın tebdil-i din etmesi şöyle dursun hatta Hristiyanıdan biri kabul-ı İslamiyet ettikten sonra irtidâd etmiş olsa şer'an katline fetva buyurularak balık pazarında boynunu vururlarken şimdi bu vechile ilan-ı Nasrâniyet edenlerin hükümet tarafından rencide edilmemeleri idare-i hâzıra başında bulunan zevât-ı terbiyet-simâtın adem-i taassubu ve hürriyet-i efkâr ve mezhep hususlarında ittihâz ettikleri meslek-i adl ü nasfet icabından ve Hâdimül'l-Haremeyn unvanını haiz olan halife-i peygamber ve padişah-ı adalet-perver hazretlerinin mağbut-ı eslâf ve ahlâf olan asr-ı ma'delet-hasr-ı şahanelerinde cilve-ger-i meydan-ı zuhur olan âsâr-ı terakkiyât-ı medeniye ve islahat-ı fâize-i mülkiye cümlesinden olmağla asla taaccüb ve istiğrâba mahal yoktur ve şöyle bir vaka Mekkizade ve Hikmet Bey ve Sadeddin Efendi ve Refik Efendi gibi taassub ve efkâr-ı atika ashâbının za-

man-ı meşihatlarında zuhura gelmiş olsa hukuk-ı şeriye ve vazife-i diniyeyi muhâfaza kaydıyla şu asr-ı medeniyete muvâfık olmayacak nice iddialara kıyam edip Babîâlî ile düvel-i mütehâbbe beyinde hüsn-i cereyânı mâ-bihî'l-kıyâm-ı devlet olan musâfât ve müsâlemete şayet bir şaibe-i halel vermeleri memul olduğu halde hamdolsun ki mesele Hüsnü Fehmi Efendi gibi ahvâl-i asra ve efkâr-ı ledünniye-i vükelâya vâkıf bir zatın şeyhülislam bulunduğu zamanda vuku bulmakla böyle çatsız patsız bitmesi cümle-i âsâr-ı muvaffakiyetten olduğu derkârdır.

Ancak din değiştirmek setre değiştirmek gibi kolay bir şey olmayıp bir adamın tebdil-i itikad etmesi için bir takım esbâb-ı mücbire bulunmak lazım geleceğinden şu adam sahîhan ve vicdânen mi terk-i din etmiş, yoksa bir sebep tahtında mıdır, burası mevki-i bahse konulmak iktizâ eder. Çünkü edyân umûr-ı uhreviye ve saadet ve şekâvet-i ebediyeye taalluk eden akaiden ibaret olup bir insan abâ ve ecdadının itikad edegeldikleri mezhep içinde doğar, büyür, terbiyelenir de ve sonra o mezhebden nukûl ile bir diğerini ittihâz ederse şu sebeplerden birine müstenid olması icab eder. Mesela bir kimse akli ve ilmi olmakla kütüb-i diniyeyi mütâlâa eder. Her dinin akaidini nazar-ı tahkikten geçirirken kendinin perverde olduğu dinden daha makulünü bulup hakk u savâbı onda görmekle tebdil-i itikad eder. Yahut men ve def'inde âciz olduğu bir kuvvet-i kâhirenin icbârından nâşî def-i mazarrat zımında dinini sureten terk eder. Yahut aşk ve muhabbet ve sair bir menfaat zımında kendini bir din-i âhara girmeye mecbur bulur. Din-i İslam'ın akaidi ile edyân-ı saire nazar-ı im'ândan geçirildikte hiçbir âkil ve alim için sairlerde sebep-i rüchân bulmak mümkün olamayacağından azıcık akli ve biraz akaid-i diniyesine malumatı olan bir Müslüman için din-i âhar ihtiyârı imkan ve tasavvurun haricindedir. Zira akaid-i İslamiyeden daha 'ad'el ve evsa' ve dünyevi ve uhrevi ondan daha makul ve enfa' bir şey bulamaz ki kendine medâr-ı tama' olsun. Cenab-ı Vacibül-Vücud'un vahdaniyetini tasdik elbette üç demekten daha makuldür. Papaza günah çıkarmak için para vermekten seccade-i istiğfârda tevbe etmek elbette daha aklen karîbdır. Velhâsıl Hazret-i Bârî'ye küfv ve şerîkin ispatına çalışmaktan vücudunu inkar daha makul olmakla bir Müslüman eğer tetebbuât-ı akliyesi eseri olarak usul-i İslamiyeyi beğenmeyip de mutlaka tebdil-i mezhep edecek olursa elbette ekânim-i selâseyi "kul hüvallahü ehad"e'

1. Kur'an, İhlas 112:1. "De ki, O Allah birdir." (h.n.)

tercih edemez. Yani Müslüman feylesof dehrî olabilir; lakin Hristiyan olmak haric-i imkandır. Binaberin Protestanlığa girdiği rivayet olunan şahıs dahi âbâ-an-cedd Müslüman ise mutlaka böyle bir muvâzene ve mukayese üzerine tebdil-i vicdan etmeyip belki zikrolunan şıklardan def-i mazarrat veya celb-i menfaat gibi bir sebebe mebnî olması lazım gelir. Bu suretçe ise İslamlardan protestanlığa dehâlet edenler bundan mukaddem dahi bulundu. Onlardan malumumuz olan bir fıkrayı irâd edelim.

Bundan çend sene akdem Davud Paşa medresesinde bir şeyh bulunup şunu bunu kendi tarikine celb ve davet ve öylelikle celb-i erzâka himmet eder idi. Ahali-i mahalleden bazılarının ihbarı üzerine cânib-i zaptiyeden memur gönderilip şeyhi celb ve sual ü cevap etmeksizin hapsedtiler.

Herif kaç defa arzu haller verip bir kabahati olmadığını ve hakkında icra-i tahkikat edilmesini istidâ etti ise de kulak veren olmayıp nefye gönderdiler. O aralık Protestan memurlarından biri kendine yanaşıp kendisini bu beladan kurtarmak ve şehriye şu kadar maaş vermek üzere gizlice Protestan olmasını teklif etmekle herif zaten ilm-i diyanetinde cahil ve fakr u ihtiyacı ve menfâda ızdırabı hadd-i kemâle vâsıl olmakla teklif-i mezkuru canına minnet bilip kabul etti. Ve o aralık bu şahsın ahabından bilinen Cerrahpaşa Camii imamı Abdi Efendi dahi Küçük Hamam Tekkesi şeyhi Nuri Efendi ile beyenlerinde sâbika-i adâvet olmağla ve o sırada Nuri Efendi fırsatı ganimet bilip "Bu da öteki herifin mu'tekidlerindendir; imâmeti caiz olamaz" diyerek davaya tasaddî etmekle Abdi Efendi imâmetinden ihraç olundu. Herif zaten çocuk çoluğunu imâmet vazifesiyle geçindirmekte âciz iken ondan da mahrum ve hem de mahpus olduğundan ne yapacağını şaşırmakla ve Protestanlıkla zaptiyenin pençe-i kahrından tahlis-i girîbân eden şeyh-i mâhut dahi eğer kendi gibi sureten Protestanlığı kabul ederse hem zaptiyenin iz'âcından hem de fakr u zarureten halâs olacağını tavsiye ve ihbar etmekle bu dahi onun [meşrebine] iltikâ ile Protestanlığı kabul etti. Ve cemiyet-i ruhaniye tarafından kendine yedi yüz elli kuruş maaş verildi. Ancak cemiyetin bu akçe-yi vermesi hasbî olmayıp sairlerini Protestanlığa terğib maksadına mebnî olmakla, gerek merkûm şeyh-i Protestanın ve gerek imam'ül-müfsidîn Abdî'nin teşvik ve tavassutlarıyla daha birçok belhâ ve cühelâ ve aceze-i fukara gidip Protestan oldular. Sonraları bu işin ileri gitmesi hükûmetin nazar-ı dikkatini celb etmekle merkûm Abdi ile pâdaşlarından bir takımı nefy ve bir takımı hapsolundu. Lakin İngiltere ve Amerika ve Prusya sefâretlerinin te-

şebbüsât-ı müttetikâneleriyle ekseri kurtuldular. Şimdi herifler hem Protestan kilisesinden maaş alıp şurada burada rast geldikleri sâde-dil ve fakirleri Protestanlığa teşvik ediyorlar hem de Protestan sefâretlerinin himaye-i ruhaniyelerinde bulunduklarından Zaptiye Müşiri ne vakit isterse kendilerini haps ve iz'âc edemiyor.

İmdi bu vakaya malumatı olanlar müttetikirler ki eğer mâhut şeyhi zaptiye bilâ-cünha ve bilâ-istintâk haps u nefy etmeseydi ve zaruret-i taayyüşü mertebe-i kemâlde olmasaydı Protestanlığı kabul etmezdi. Kezalik imam Abdi dahi şeyh Nuri'nin garezi üzerine haps ve iz'âc ve imâmetten ihraç olunmasaydı o dahi bu rezileyi mürtekib olmazdı. Demek ki hükümetin idare-i zalimânesi herifleri canlarından bezdirdi ve bela-i taayyüş canlarına tak etti. Onlar da ar ve namusu, dünya ve ahireti terk edip bu hali irtikâb ettiler.

Şimdi şu herif ki zevcesiyile beraber terk-i din etmiş denilir, acaba böyle bir acz ü ihtiyaçta bulunmamış mıdır? Ve böyle bir cebr ve zaruret ve menfaat kasdına mebnî sureten tebdil-i din edene vicdânen tahvil-i itikad etti denilebilir mi?

Hey gidi fakr u zaruret hey... Fakr ateşten bir gömlektir ki ona dayanmak her merdin kârı değildir. Zaruret bir bela-i takat-fersâdır ki insana neler irtikâb ettirir. Bu fakr u zaruret değil midir ki idare-i hâziranın ilâh-ı lâ-yûs'eli olan nice âli meşrebi Mısır Valisinden tese'üle mecbur eder. Bu fakr u zaruret değil midir ki nice vükelâ, vüzerâ ve ricâle umûr ve mesâlih-i devlet ve hukuk-ı ibâd ve raiyyet üzerinden para çalmağa ve sarrafların ellerini eteklerini öpmeğe ihtiyaç verir. Bunlar ki fakr u zaruretlerini bu misillü bin vesâil-i rezîle ile def'e çalışırlar. Acaba kendilerine kırkar ellişer bin kuruş maaş verilecek ve mansablarında devam için bir de himâyet-i müessireye nâil edilecek denilse gizlice tahvil-i itikad ettim demekten çekinirler mi? Öyle ise köşe-i fakr ve mezellekte kalmış bir kaç cahil ve bî-ar ve namusun akçe için Protestan olmasına hiç taaccüb edilemez. Hususıyla herkes müsaade-i baht ü vaktle Avrupa'ya savuşup yakayı kurtarmağa muvaffak olamayacağından o hükümet-i keyfiye yani zaptiyenin pençe-i kahr u zulmüne düşen bir âciz için kendine vesile-i tahlis-i can olacak bir himâyete mazhar olmak zımında Protestanlığa dehâlet etmek imkanın haricinde tasavvur olunamaz. Hele idare-i devlette bu yağma, bu sefahat ve hazine bu zaruret ve ehl-i maaşda bu ihtiyaç, bu meşakkat ve devlette bu zalimâne ve gaddarâne hükümet biraz daha devam etsin, hele Protestan cemiyetleri akçeye dayanıp da her Protestan oldum diyene hem maaş ve

hem de himâyet i'tâsında bulunsun, az zaman içinde İstanbul cûhelâsının ve hatta tarik-i Rıfâiden istihlâf ile geceleri kıyam ve kuûd-ı zikrinde ve gündüzleri aceze-i ibadullahın canını yakmak fikrinde bulunan Hüsnü Paşa'nın bile akide-i kadîmelerinde sebat edecekleri mahall-i iştihâttır.

[Girit'ten tahrîrât]

Girit'te bulunan asâkir-i şahâne ümerâsından bir zat tarafından fî 1 Ağustos tarihiyle vârid olan mufasssal tahrirâtın hülâsa.

Kemâl-i fahr u ibtihâc ile alıp okumakta olduğum *Hürriyet* gazetesinin 58 numarolu nüshasını dahi aldım ve meserret-i bî-nihâye ile kıraat eyledim. Hususıyla rûfekâdan üç zat tarafından matbaanıza gönderilip derc olunan tahrirâtı müteessifâne mütâlaa edip hüzün ve melâlim resîde-i mertebe-i nihayet oldu.

Elden ne gelir ağlamadan başka bu hâle

Âcizlerine bu bâbda ârız olan ızdırâb, mezkur tahrirâtın mücerred bir kaç husustan bahsedip beyanı daha elzem olanlardan sükut etmesinden nâşi olmakla varaka-i mezkûre sahiplerinin müsaadelerine mağrûren mezkur tahrirâtta söylenilmeyen bazı ahvâl-i hakikat-istimâlin enzâr-ı ammeye konulması için şu arızanın irsâlini farîza-i zimmet-i hamiyet eyledim. Mezkur tahrirâtta Resmo fırka-i askeriyesinden iki binbaşının bi-gayri-hakkın icra-i tekâüdlüklerinden bahs olunuyor. Cümlelerin ve hususıyla zat-ı fetânet-simâtınızın malumu olduğu üzere devletimizce şimdiye kadar yetişmiş olan ümerâ ve zabîtân-ı askeriyesinin içinde müstakim ve sadık ve hüsn-i hizmet ve malumatı hasebiyle terfi-i rûtbeye sahîhan layık olarak hiçbir zabitin ileri geldiği yoktur. Eğerçi müstesna olarak bir kaç zat var ise de bunların dahi vûkelâ-i sâdika-i devlet nezdinde zerre kadar kadr u itibarları olmayıp menkub halinde şurada burada süründürölmektedirler.

Mezkur tahrirâtta bazı ahvâli münderic olan Redif Paşa elyevm seraser bulunan Hüseyin Avni Paşa'nın mekteb-i harbiye nezaretinde bulunduğu hengâmda kolağalık rûtbesiyle mektepte muallim idi. Talebe efendilerden bir kaçının ırzlarına tasallut etmesi münasebetiyle keyfiyet duyulup tertib-i cezası için hasbe'l-kanun bir komisyon teşkil olundu ise de Nazır müşarunileyhin iltimasıyla kahr [nev'inden] lûtufluk olarak uhdesine Beşinci Ordu-yı Hümayunun talîa taburu binbaşılığı tevcihiyle Şam-ı Şerîf'e gönderildi. Orada dahi bu yolda zuhura gelen harekât-ı nâbecâsî zâhire çıkacağı esnada

ber-takrib-i sıla tarikiyle ruhsat istihsâl ederek Dersaadet'e savuştu. O aralık Hüseyin Paşa Dar-ı Şura reisi bulunmakla, onun sahâbetiyle hâssa ikinci talîa taburuna nakl ile Kuleli Kışlasında bulunduğu esnada tabur-ı mezkur onbaşlarından bir delikanlıya icra-i fiil-i şenâ ederken ol hengâmda sağkol ağası ve elyevm mezkur ikinci taburda binbaşı bulunan Türkçe bilmez Kürt Ömer Ağa görerek ve işi resme koyarak davaya şürû eylediği ve bunun için dahi bir meclis-i resmi teşkil edildiği ve meclisin reisi ve âzâsı tecemmu'la Ömer Ağa'nın vürûduna muntazır bulundukları halde nâgah bir süvari emir çavuşu meclise duhûl ve yeddinde bulunan tezkereyi meclis reisi paşaya vermesi üzerine paşa tezkereyi bade'l-kıraat "Sen git ben cevabını gönderirim" sözüyle çavuşu savmış ve azaya hitab ile "Artık bugün vakit geçti, diğer hangi güne karar verilir ise size haber gönderirim" diyerek def-i meclis etmiş. Meğer o sırada Avni Paşa serasker kaymakamı olup merkûm Ömer Ağa'yı celb ile bu davadan feragat etmesini rica etmesi üzerine Ömer Ağa davasında ısrar göstermiş. Nihayet eğer davasından vazgeçerse binaşılık rütbesine nâil olacağı vaad olunmakla Ömer Ağa bu lütufa dayanamayarak müşarunileyhin kendi hattıyla yakında binbaşı edileceğini taahhüt yollu bir senet alarak davadan fâriğ olmuş. Ve filhakika bir iki mâh geçer geçmez binbaşılığa nâil oldu. Yani zavallı onbaşının ... acıması Ömer Ağa'nın rütbesini terfi etti ve Redif Paşa dahi kaymakam edilip Kozan tarafına gönderildi ve muahharan Girit'te Mustafa Naili Paşa'nın mahdum-ı muazzezleri Ali Bey'e çatıp varsa Redif Bey yoksa Redif Bey dedirdi. Ve pek çok delikanlı efrâd-ı askeriyeenin ırzına geçti. Ve son rezalette tevcih ve itâ olunan rütbe ve nişan yağması esnasında ser-i mumailleyhe mesbuk olan hizmeti cihetiyle miralaylığa dahi suûd etti. Ondan sonra ferikliğe nasıl istihsâl ettiği herkesin bildiği şeydir. İşte Padişahın evladım dediği asker bu makûle erâzil ve eclâf kumandası altında makhur ve muhakkar ve bu hal namusu olanlara ölümden beterdır.

Zikrolunan binbaşılardan icra-i tekâüdlüklerine gelince, bunların serkeş ve işe yaramaz olduklarından ve hatta bulundukları mevkinden eşkiyayı kaçırdıklarından neşet eylediği beyan ediliyor. Bunlar şu inhâyı yazan Redif Paşanın makamını bile idareye muktedir bulundukları herkesin malum ve müsellemi olduğu gibi serkeşlik sanatı ile asla münasebetleri olmadığı âyândır.

(Gazetenin hacmi müsait olmadığından işbu tahrirâtın bakiyesi atîye taalluk olundu.)

Gazetelerini alamayanlar tarafından yine şikayeti hâvî mektuplar vürûd ediyor. Biz bunun sebebini mükerreren beyan ve ilan ettiğimizden bir daha tekrara hacet yoktur.

Arif

Özr-i ne'âme¹

Bir iki haftadan beri vilayetlerden vürüd eden muharrerât taşralarda icrasıyla uğraşılın vilayet nizamının vukua getirdiği fenalıklardan bahsedip bundan evvel devamından şikayet olunan usulün şimdi mumla aranılmakta olduğunu beyan ve tafsil ederler.

Ne garip şey... Usul-i kadîme hakikaten pek yolsuz olduğundan her uygunsuzluk ondan husûle gelir denildi, vilayet nizamı yapıldı ve "Bargirleri ıslıkla çevirmeye alışmış bir değirmenci her ne kadar sakalını değirmende ağartmış ise de vapor makinesiyle işleyen yeni usuldeki değirmeni idareye muktedir olamaz" diyerek bu çarkı kullanmağa kudretli ve ehliyetli yeniden birçok memurlar yetiştirildi. Hocalardan, medrese talebelerinden, mültezimlerden, sarraflardan, simsarlardan ûlâ, bâlâ, müşir rütbeleriyle valiler, muavinler, mutasarrıflar filanlar... meydana getirildi, yine işler umulan bir hüsn-i idare altına giremediklerinden fazla eski idareyi aratacak derece bozuk gidiyor. Mesela râşî-mürteşî cezası kanun ile tahdid olundu ve resmen heyet-i vükelâ ve memurîn yemin ve kase m ettiler; rüşvet alış verişi evvelkinden ziyade revaç buldu. Mahkemelere müdahale maddesi yine kanunen men edildi; o zamandan beri mahkemelerde görülen deâvî müdahale-i erbab-ı nüfuzdan kurtulmaz oldu. Tevsî-i ticaret için ticaret nizamı yapıldı, mahsus nezâret ve mahkemeler teşkil olundu; bizim ticaret-i dahiliye ve hariciyemiz mahv oldu, hukuk-ı ticarete müteallik deâvîyi bütün ecne biler kazandı. İntişâr-ı maarif için mahsus nezaret ve meclis teşkil ve mekâtib-i umumiye küşâd olundu; ulum ve maarif indirâsa yüz tuttu, medreseler yobaz yatağı oldu. Tesviye-i turuk nizamı meydana çıktı; ahaliye bir yeni vergi tahmil edildikten başka bir hasenesi görülmedi, zira layıkıyla bir yol yapılmadı. Ve keza

1. Özr-i Ne'âme: Deveküşuna uçsana demişler; ayaklarını göstermiş ki muradı kuş olmadığını beyan imiş. Öyle ise yük taşı demişler; kanatlarını göstermiş ki deve olmadığını ima etmiş.

ve keza. Acaba bunların sır ve hikmetleri nedir..? Eğer yapılan nizamlar nâ-kıs desek, filhakika bunların bir takımı şâyân-ı ıslah ve ikmâl olduğu müselleme ise de bir takımı da oldukça bizim hâlimize elverişli surette ve nâkışların ikmâli dahi imkan dairesinde olduğundan mutlaka sebep budur denilemez. Hususuyla İngiltere’de nizam-ı mahsus olmayıp mehâkim teamül ve emsal üzerine hükmettikleri halde yine her işleri muntazam gidiyor. Ve eğer memurlar na-ehl olmakla nizamâtı icrada kusur ediyorlar denilse, çünkü bunları intihâb eden Babiâli’nin derece-i dirâyet ve hasâfeti bu misillü şüpheye mahal olmaktan bâlâter olduğu ve bu memurlar her zaman rütbelere, nişanlar, ihsanlar ve tahsinler ile Babiâli tarafından mazhar-ı taltif olduklarına nazaran onun daire-i rıza ve hoşnûdîsi içinde hareket ettikleri malumdur.

“Yok, öyle değil, Sadrazam ve vekil-i muhterem hazretlerinin nehâfet-i cismiye ve kemâlât-ı akliyesi bu hutûb-ı cesîmenin hüsn-i cereyânına kifâyet etmiyor” gibi zihinden bir tasavvur geçse derhal istiğfâr olunur. Zira zat-ı âlî-kadirlerinin Girit seyahati gibi bir sefer-i durâdurur kış mevsiminde ihtiyâr buyurdıkları kemâl-i sıhhat-i bedeniyelerine delalet ettiği gibi, Abdülaziz Han gibi bir padişah-ı fetanet-şîârın onun hakkında ber-kemâl olan hüsn-i teveccühâtı ve nezd-i Saltanat-ı Seniyye’de ikamet üzere bulunan süferâ-yı ecnebiyenin itimad ve emniyetleri ile Avrupa borsalarında zîver-zebân-ı sarrafân olan itibar ve şanları dahi kemâlât-ı akliyelerine delâil-i kâfiye olduğundan bu dahi sebep addolunamaz.

“Hayır, böyle değil, Saray-ı Hümayun Babiâli’nin her işine müdahale ettiğinden neşet ediyor” denilse bu da vârid olamaz. Zira Zat-ı Şahane esna-i cûlûsunda biraz padişahlık etmek istedi; bu hareket Babiâli’nin bir zamanlardan beri uğraşarak ve hissettirmeyerek kazandığı şeref-i istiklale dokunmakla kıyametler kopardı. Bin entrika ve dolap çevirdi, şöyle yaptı böyle yaptı, nihayet Padişahu işten bezdirdi. Zat-ı Şahane baktı ki bunlarla baş olmak müşkil, “Allah belanızı versin, varın ne yaparsanız yapın” dedi, işleri Babiâli’ye bıraktı, kendisi işten çekildi. Babiâli kendine nasıl talim ederse öyle hareket etti. Demek ki bu da sebep değil... Ya asıl sebep nedir..?

Bu sebebi bulmak arîz ve amîk tecessüse muhtaç olmayıp yeryüzünde bulunan düvel-i mütemeddeninin ahvâli ile bir de bizim devletimizin hâl ü heyeti pîş-i nazar-ı im’âna getirildikte hakikat kendini gösteriyor. Çünkü hükümdar ile idare olunan bir hükümet ya bir nizama mukayyed olur, ya olmaz. Bir nizam ile mukayyed olmayana hükümet-i mutlaka ve mukayyed olana hükü-

met-i nizamiye itlâk olunur. Hükümet-i mutlaka Avrupa kıtası üzerinde yalnız Rusya devletidir. Hükümeti mukayyed olmayan bir hükümdar keyfe-mâ-yeşâ mülkünde tasarruf eder; isterse kanun yapar isterse bozar. Ahalisi esiri ve vükelâsı hizmetkarı hükmünde olmağla, dilediğini öldürür ve dilediğini ihsan eder, azl eder, nasb eder, hâsılı her istediğini bi-pervâ yapar ve kimseden ihtirâz etmez. İşte Rusya çarı böyledir. Hükümet-i nizamiye dahi İngiltere, Fransa, İtalya, Avusturya ve Prusya devletlerindedir. Bunlarda hükümdar hod-be-hod istediğini yapamaz; her şeyde kanun hükmeder ve ahali esir olmayıp hür olduklarından onların rey-i umumisi icra olunur. Hükümdar olan zat kanunun ve ahalinin icra vekili, yani hizmetkarıdır. Fakat ahali asıl hükümdar kendilerini saydıkları ve hükümdar nasb ettikleri zat ile kendilerini hukukta mütekâbil ve muâdil tuttukları ecilden hükümdarın vükelâsı olduğu gibi ahalinin dahi vükelâsı vardır. Hükümdar olan zat vükelâsını emniyet ettiği zevâtın içinden nasıl seçip intihâb ederse ahali dahi kendi vükelâsını emin oldukları adamlardan seçip nasb ederler. Hükümdar vükelâsına vükelâ-i devlet, ahali vükelâsına vükelâ-i millet tabir olunur. Vükelâ-i millet onlarla millet meclisinde karşı karşıya oturup mübâhase ederler. Devlet vükelâsı maliye muvâzenesini millet meclisine arz eder. Bir sebep-i fevkaladeye mebnî devlet ya hariçten veya dahilden bir istikrâz akd veyahut bir vergiye zam veya yeni bir irad küşâd ve ihtirâ edecek olsa millet meclisinin kabulüne tevakkuf eder. Öyle sadrazamın emri ve meclis-i vükelâ kararı ile milyon milyon keseler istikrâz olunamaz, ahaliye vergiler tahmil edilemez, efrâd-ı milletten hiçbirisi alenen muhâkeme olunup kanun hükmetmedikçe hapis ve nefy olunamaz. Memurlardan birinin kanunen bir töhmeti sabit olmadıkça sadrazamın ve falanın garezi ile azl ü tahkir edilemez. Eğer bu misillü umûrda vükelâ-i devletin hilâf-ı nizam bir hareketleri vukua gelirse vükelâ-i millet dava ederler ve eğer vükelâ-i devlet nizamen red ve cevâba kadir olamazlarsa tebdil olunurlar. Hükümdar olan onların yerine diğer vükelâ tertib etmeğe mecburdur.

İmdi bakalım bizim devletimiz bu iki nev hükümetin hangisindedir. Hükümet-i mutlaka mıdır? Hayır, zira padişah hiçbir istediğini yapmaya muktedir olmayıp, Babîâlî'nin emir ve hükmü altındadır. Ama denir ise ki aralıkta çerağ ettiği bendegânını meclislere koymak ve bazı baltacı ve hamlacılara hazineinden nanpâre tahsis etmek gibi işlere karışıyor ya... Evet, öyledir. Ancak bu makûle cüz'iyâtın umûr-ı külliye-i devlette kat'an dahl ve nisbeti olamaz. O kadar cık nüfuz Şura-yı Devlet başkatibinde bile bulunur ki ih-

san-dîdeleri arasında nice kaymakamlar, mutasarrıflar ve belki valiler dahi vardır. Ya istediği gibi saraylar, zırlı gemiler yaptırıyor, vükelâya konaklar, yahılar, ihsanlar veriyor denilirse bunların da sır ve hikmeti zâhirdir. Çünkü bunların hiçbirini Zat-ı Şahane hod-be-hod hükm ü ferman edemez. Evvelimde makam-ı Sadâretten istimzâc olunur; eğer oradan tahrik-i ebrû-yı rıza olunursa teşebbüs edilir, yoksa terkedilir.

Bizim devletimiz hükümet-i nizamiye midir..? Hayır... Zira bizde devletin ve milletin hukuk-ı mütekâbilesini tayin eder yalnız şeriaten başka bir nizam yoktur, o da amel ve itibardan sâkıttır. Bizim padişahımız ne sadrazamını ve ne de sadrazamın mültezimi olan vükelâ-i saireden birisini hod-be-hod azl ve yerine istediğini nasb etmeye cesaret edemez. Meğer ki sefâretler tarafından muâvenet oluna. Bizde vükelâ her dilediklerini yaparlar; devlet ve millet namına istikrâzlar ederler, devlet hazinesini yağma ettirirler, ahaliye istedikleri kadar vergi ve rûsûmât yükletirler, her kime gazez ve nefsâniyet etseler bilâ-muhâkeme azl ü nefy edebilirler. Kanun yaparlar, yine kendileri bozarlar. Velhâsıl Rusya çarının kendi mülkünde edebileceği şeylerin hepsini bî-pervâ ederler; ne padişah ve ne de hiçbir kimse kendilerine sual edemez. Mesela bir vilayete vali olmak için Babîâli bir adamı intihâb eder; hiç kimsede yârâ-yı cûret yoktur ki “Be canım, bu adam geçenlerde falan memuriyetten şu cünhaya mebnî azledilmiş idi, yahut bu adam musinn ve ihtiyâr ve rûkûb ve nüzûle bî-iktidardır, yahut meczup, yahut mürtekib, veya mağlubdur, bu mülke, bu ahaliye yazıktır” diyebilsin. Mesela Babîâli paraca sıkışıp Avrupa’dan bir yeni istikrâza karar verir; hiç kimse ağzını açıp da “Paşalar, efendiler, siz ne yapıyorsunuz? On beş sene zarfında hazinenin borcu yüz milyon lirayı geçti, devletin nısf-ı vâridâtı bu borçların faizine gidiyor, bu yol çıkmaz, yakında iflasa çıkıp biteriz ve bir de şimdiye kadar alınan paralar nereye gitti? Alınacak para nereye gidecek?” demeye muktedir olamaz. İmdi şu evsâf ile muttasıf olan bir adam vilayet valisi olur da nizam-ı mevzu’u layıkıyla icra edemez ve ondan gunâgun fenalıklar tevellüd edip eski usulü aratır ise taaccüb olunur mu? İmdi hazine itibarını zayı edip devletin koca Ticaret Nazırı Avrupa’da kapı kapı istikrâz dilenirse ve yüzü altmışa ve faizi yüzde on beşe bir batakcı istikrâzı edebildikte Girit fatihi gibi mazhar-ı tebrik ve takdir olur ve bu kadar borçlar hazinenin boğazına takılır ve millet ve ahali zarurettten kan kusar ise şaşılır mı..?

Bizim devletimiz fi’l-asl hem hükümet-i mutlaka ve hem de hükümet-i nizamiyeyi câmî bir esas-ı kavim üzerine mevzû idi. Zira padişah imamü’l-müs-

limîn ve hâdim-i şer'-i mübîn olmakla kâffe-i umûr ve mehâmm bi'l-istiklal onun uhde-i kifâyetine müfевvez ve bununla beraber kendisi ahkâm-ı şeriye ile mükellef idi. Yani şer'-i şerifin ahkâmı dairesinde her emri bi'l-istiklal icra edip fakat hudûd-ı şeriyeden bir hatve ileri tecavüz edecek olsa ulema-yı dini karşısında bulurdu. Şimdi ise (sa'yleri meşkur olsun) vükelâ-i hâzırânın himemât-ı celîleleri ile şeriat kalktı, padişahın istiklali de vükelâ eline geçti, devlet de şu hâle girdi. Demek olur ki bizim devletimiz şu iki nev-i hükümetten hariç başka bir şekl-i garip üzere bulunduğundan mesuliyet hususunda gerek padişah ve gerek vükelâ için birçok özr-i ne'âme bulunabilir.

[Girit'ten tahrirât]

Geçenki numeroda münderic Girit mektubu mâbâdıdır.

Eşkıya kaçırma bahsine gelindikte onun tafsili şöyledir ki: biz Redif Paşanın kumandasında sekiz on tabur olarak Melapotmo cihetinde iken mâhut Enosis vapuruyla Petropolaki ile avanesi dahil-i kordon Yunan bir mahalle çıkmışlar. O cihetin muhâfazası Mehmed Ağa namında rütbede binbaşı ve dirâyette mezar taşı olan bir hamiyetsizin kumandasında bulunan redif uşak taburuna muhavvel olarak taburun yedi sekiz yüz nefer mevcudu var idi. Merkûm Petropolaki takımı beş altı gün askerin içinde oturdıkları ve nihayette ses çıkaran olmadığını görüp çadırların içine girerek askerin gözleri önünde bir takım esliha ve eşya-yı saireyi alenen ahz edip gittikleri ve erzel Mehmed Ağa'ya efrâd-ı askeriyeye bu sırrın hikmetini sorduklarında "Sakin sakın ses çıkarmayın, ne yaparlarsa yapsınlar, zira cümlemizi telef ederler, canımız gideceğine devletin malı gitsin" diye askere ihâfe verdiği şu vukuatın ertesi günü ve belki o gün Redif Paşanın mesmu'u olmadı mı ve niçin kendisi eşkıyayı derhal takip etmedi? Sebep ne ki şu alçak Mehmed'i kanun mucibince kurşuna dizmediler, yahut hiç olmazsa neden tardına bile cesaret olunmadı? Galiba bu Mehmed Ağa mukâbele-i a'dâda cesur değilse de Kumandan Paşaya delikanlı neferât bulmakta hayli mahirdir.

Eşkıya bu vechile oradan sıyrılıp karanlık bir gecede Eyvasıl cihetinde ve beherinin arası bir saate karîb olan iki kalenin vasatında bulunan bir dereden onar on beşer hafiyen geçip gittikleri halde mezkur kalelerde bulunan taburların haberleri olamadı. Ve bu taburlar Ömer Naili Paşa'nın kumandasında idi. Ancak muahharan dört koldan edilen harekette Ömer Naili Paşa altı bölük askerle Asfendos boğazından geçip Yıldız dağına çık-

tığında eşkıya-yı merkûmeye rast gelerek bir silah atılmaksızın cümlesi teslim oldular. Şu kadar ki Avni Paşa'nın Ömer Paşa'ya olan adâveti o sırada baki olmasından dolayı işin hakikati ketm olunarak güya Redif Paşa ile ferik Mehmed Ali Paşa'nın eşkıya-yı merkûmeye tazyik eylemelerinden dolayı gelip onlara teslim oldukları ilan olundu. Bu harekette Mehmed Ali Paşa iki tabur piyade ile Kandiyê cihetinden ve Redif ve Ömer Paşalar dahi iki tabur ile birlikte Resmo'dan ve Şevket Paşa dahi bir talîa ve bir piyade taburuyla Apokron'dan hareket ederek cümlesi Kalikrati'de birleştiler. Ve ertesi günü Mehmed Ali Paşa ve Redif Paşa Kalikrati'nin üstünden ve Ömer Paşa mekârî memuru gibi altı taburun ağırlığına memur edilerek on bölük ile Asfendos boğazından ve Şevket Paşa dahi kendi taburlarıyla Garabi boğazı üzerindeki cibâlden ve Miralay Raşid Bey dahi altı bölük nizamiye ve redif ile mezkur Garapi'nin cihet-i garbiyesinden ilerleyerek eşkıyanın arkalarından takip olunur tarzında bulundular. Ömer Paşa'nın bu sırada aklı başına gelip Redif ve Mehmed Ali Paşa'nın kendine oynadıkları hileyi anlamasıyla mezkur on bölüğün altısını alarak Asfendos'un üzerinden ve Nebroz silsilelerinden Yıldız dağına doğru harekette eşkıyanın Karlıdağ'a doğru firar ettiğini görüp takibe şitâb ile kurşun altına almakla ve eşkıya da firare mecal olmadığını anlamalarıyla bi'z-zarûre arz-ı dehâlet etmişlerdir. Ancak vaktin darlığı cihetiyle o gece merkez ordu ittihâz olunan İskefo'ya avdet edilemeyip cebelde kalınmış ve ertesi günü eşkıyanın silahları alınarak birlikte merkeze avdet olunmuş idi. Ömer Paşa nezaket edip bu harekette büyük kumandan bulunan Mehmed Ali Paşa'ya bir hulûs etmek için reis-i eşkıya Petropolaki'nin kılıcının alınması müşarunileyh tarafından emrolunması için üzerinde bırakmış ise de Mehmed Ali Paşa zaten Lehli ve Rumlara muhabbetli olmak hasebiyle bunun kılıcı alınmasını emretmeyip galiba Petropolaki'nin Girit'e gelirken Şire'de Devlet-i Aliyye'nin konsoloshanesi önünden geçerken kılıcı boynunda olarak ettiği rezaletlere mükafat ve Yunan kralına da bir hulûs-ı mahsus olarak herifin kılıcı boğazında asılı olarak ve kumandan kıyafeti ile kemâl-i ihtirâm üzere askerin içinden geçirip Kalyoz iskelesine inzâl ve oradan vapur-ı hümayuna irkâb ve muazzezen Şire'ye irsâl eyledi.

(İşbu tahrirâtın aşâğıları zat-ı sadâret-penâhînin Girit'te icra buyurduğu ıslahâta müteallik olup ancak içinde pek ağır sözler olduğundan tab'ından sarf-ı nazar olundu.)

Arif

Yine Mısır meselesi

İdare-i hâzıra ile Babîâli beyninde tahaddüs eden münakaşa-i malume, evvelce teâtî olunan muhâberât üzerine bir aralık mübeddel-i sulh ve müsâlemet oldu şeklinde görüldüğü hâlde bu kere Mısır hariciye nazırı Nubar Paşa'nın Mısır'a azimeti akibinde mesele yine bir reng-i garip kesb eyledi. Zira İngiltere gazetelerinin Mısır'dan aldıkları telgraflara göre Hidiv cenapları Babîâli'ye yazdığı cevabnamesinde vadettiği vechile İstanbul'a müteheyyi-i azimet iken rükûbu için lüzumu olan sefinelerin istihzârı zımnında mukaddemce verilen emrin hilâfı bir emr-i âhir daha gönderilerek gemilerin tedarikâtından sarf-ı nazar olunmuş ve mevzû-ı destgâh-ı i'mâl olan iki kıta zırhlı fırkateyn bu kere sâlimen İskenderiye limanına vâsıl olarak bunların azimetlerini men için Babîâli tarafından bir gûna teşebbüs vuku bulmamış ve Fransa gazetelerinin beyanlarına göre dahi Fransa İmparatoriçesinin seyahat edeceği mahallerde iktizâsına göre verilmek üzere tehyi'e olunan hedâyâ sandıklarının ekseri Mısır'a mahsus imiş. Ve Rusya, Prusya, Avusturya, İtalya, Fransa hizmet-i askeriyelelerinden mütekâid bir hayli zabitan ile muallimler peyderpey İskenderiye'ye azimet ediyorlarmış. Ve İsviçre'de tahrir olunmakta olan askerinin adedi dört bine ve Mısır'da silah altına alınan neferâtın miktarı dahi yüz bine bâliğ olmuş. Ve şu Babîâli ile Mısır beyninde sürünmekte olan münâzaanın fasl u hatmi için düvel-i muazzama süferâsından mürekkeb olarak İstanbul'da bir konferans teşkiliyle tarafeynin iddialarına bir suret verilecekmiş.

Şu havâdisten bir hülâsa hâsıl olur ki ya Hidiv-i Mısır'ın iddiasında sonradan bir hak görülerek veyahut Babîâli'nin sonradan meydana koyduğu teklifler daire-i hukukunun haricinde addolunarak Avrupa devletleri tarafından müddeây-ı Hidivîye suret-i mümâşât gösterilmiş ve meselenin tesviyesi Avrupa devletlerinin teşkil edeceği konferansa kalmıştır. Bizim bu bâbda olan mütâlaamızın beyânını mevki'in darlığı cihetiyle ileriye ta'lik ederek fakat geçen haftadan beri muhabirlerimiz tarafından vürûd ve terâküm eden

muharrerâtta mesele-i mezkûreye dair bir hayli malumat bulunmakla şimdilik onların derciyle iktifâ ederiz.

İstanbul'dan tahrîrât

Fi 8 Cemaziyelahir

Mısır valisi Babiâli'nin zannettiği kadar tabansız çıkmadı. Çünkü Babiâli birinci defa yazdığı mektubun cevabında irâd ettiği suallerin ecvibe-i ma'külesini ve Hidivin ibrâz ettiği muhâlesetin lisan-ı itidâl üzere yazıldığını görüp “Hazır şunu korkutmuş iken bir ayak patırtısı daha verilerek mevcut olan imtiyaz fermanları ahkâmından hariç bir takım kuyûd-ı tahkiriye altına almanın tamam sırasındır” denildi ve ikinci mektup yazıldı ki bunda donanmanın ve askerin doğrudan doğruya Devlet-i Aliyye tarafından idare olunması ve umûr-ı maliye muvâzenesinin tedkik ve Avrupa ile vukua gelecek istikrâzâtta ve hatta cüz'î muamelâtta bile Devlet-i Aliyye sefâretlerine müracaat ve Babiâli'den bi'l-istizân alınacak cevaba göre hareket edilmesi ve sipariş olunan sefâin-i harbiyenin Tersane-i Amireye ve tarz-ı cedid tüfenklerin dahi nizamiye ambarına terki ve Vali yalnız mahsus olan maaşını alıp tarh u tevzi-i vergi ve tahsilat hususlarında memâlik-i saire-i Devlet-i Aliyye'de cereyan eden usulün ve hususuyla tanzimâtın icrası ve verginin derece-i sâbıkasına tenzili ve bunlardan birisinin kabulünde muhalefet olunur ise Devlet-i Aliyye dahi bildiğini yapacağı, yani hemen azline karar verilip Donanma-yı Hümayunun İskenderiye'ye gönderileceği ve bunların emsali bir takım şartlarla memlû idi.

Müşarunileyh dahi bu mektubu aldıkta kapı kethüdası Kamil Bey tarafına bir telgraf çekip tekâlîf-i vâkıa imtiyaz fermanlarının ahkâmına muğâyir görüldüğünden kabul edemeyeceğini ve ol bâbda olan mütalaâtını Şerif Paşa vasıtasıyla irsâl edeceği cevabnamede beyân edeceğini bildirmiştir. Ancak gemilerde cankurtaran demiri bulunarak tehlike son dereceye geldikte o demir denize atıldığı gibi Devlet-i Aliyye'nin dahi cankurtaran demiri (Zat-ı Şahanenin ve bazı mahremân-ı hâssü'l-hâssın itikadınca) Âli Paşa efendimizin Avrupa'da olan nüfuz ve itibarı olarak, politikaca ne türlü bir müşkil zuhura gelse zat-ı âlilerinin tahrik-i şefe-i idareleri veyahut canbaş-hâme-i emir ve fermanlarıyla der-saat ve ber-vech-i matlub hall ü tesviye olunacağı malum olmağla, bu haberin üzerine hemen sefâretlere arz-ı şikayet buyuruldu. Lakin hayf ki alınan cevaplar me'mule muvâfık çıkmayıp işte (Belgrad

kaleleri, Sırbistan, Şam ve Cidde meselelerinden sonra) birinci defa olarak bu cankurtaran emirinin hiç işe yaramadığı zuhura çıktı. Zira sefâretler “Şu aralık bir Mısır meselesi çıkarmak ve onun zımnında bir vakitten beri güçle uykuya yatırılan Şark meselesi uyandırılmak istenilmediğinden ve Babiâli’nin tekâlif-i âhiresi hakk u adle makrûn olduğundan her hâlde uyuşulmak yoluna girilmesi hayırlı olacağı ve bunun zımnında İstanbul’da bir konferans teşkili dahi teshil-i maslahata medâr olacağı ve ama yine ısrar edilip de Akdeniz’e donanma çıkarılacak olursa içinde bizzat Sadrazam dahi bulunsa yine yoldan çıkarmak üzere Akdeniz’de bulunan İngiltere ve Fransa filolarına emir verildiği” cevaben beyân olunmakla bunun üzerine Sadr-ı güzîn deverân-ı daire-i hayrette cevelân etmeğe başladı...

Bu hâlin üzerine İstanbul’da kıyl ü kâl çoğalıp müteveffâ Fuad Paşa mensubâtı “Eğer Fuad Paşa sağ olaydı mesele bu kerteye gelmezdi” diyorlar. Vâkia merhum pek ucuzcu idi; ihtimal ki işi bu kadar ağır pahaya satmak ısrarında bulunmaz idi. Ve bir takım halk da “Vaktiyle Mısır Valisinden sarı sarı altınları almak pek kolay idi, şimdi işin butunu düzeltmek onun için güç oluyor” zu’unda bulunuyorlar. Aylıklarını ve vazifelerini alamayıp aç kalan biçareler dahi “Keşke İsmail Paşa muvaffak olsa; devlet-i İslamiye ikileşse, zira artık bu mektebin kapaması çıkmaz oldu, belki öteki daha hayırlı çıkar” fikr-i meyûsânesinde geziniyorlar. Kimisi de Sadrazam hazretlerinin hüsn-i idaresine taacüb ve tahsin edip “Efendim, Mısır Valisi adeta Trabzon ve Bursa valileri gibidir; her ne vakit ferman buyurulursa azli mümkündür” diye Zat-ı Şahane’ye söylemiş ve bu sözü Meclis-i Hâss-ı Vükelâda dahi b’îd-defaat tekrar etmiş iken şimdi mesele bu karar-ı nâ-me’mulü intâc etmesi üzerine hâlâ Zat-ı Şahane’yi oyalamağa muvaffak olmasını büyük dirâyet addeyiyorlar. İşte Mısır meselesi şimdilik bu minvâl üzeredir, bakalım ileride nasıl olur.

Midhat Paşa Yeni Osmanlılar’dan ve makam-ı Sadâret-i uzmâyâ sevâd-ı endişe veren erbab-ı liyakatten olmak töhmetiyle Bağdat’a kadar sürülmüş idi. Orada da rahat durmayıp memleketin ve askerinin tanzim-i ahvâline müteallik bir takım teşebbüsât-ı nâfiaya kalkışması kendine yeniden bir kabahat ve bâhusus askerinin kumandası kendinde bulundukça şayet ileride Mısır Valisi esbak Mehmed Ali Paşa ve müteveffa [Vahid] Paşa gibi dâiye-i istiklale düşmesi dûrendişânı Babiâli’ye bâis-i helecan ve haşyet olmakla bir zemin-i nazikânde asker kumandasının âhara verilmesi sureti bi’t-tasavvur, kumandanlık umûrunun Ferik Sami Paşa’ya ihalesi tensib ve icra olunmuştu. Midhat Paşa gibi

bir zat-ı fetânet-simâta bunun manasını anlamak müşkil olmadığı ve asker idaresi elinden çıkarsa nüfuz-ı idare tefrik ve teşrik olunarak hiçbir iş görülmek kâbil olmayacağı cihetle bu haber telgrafla Bağdat'a gider gitmez hemen istifasını arzetti. Bu suretin vukuu Babiâli'nin tasavvurundan geçmemiş olduğundan ve Midhat Paşa'nın İstanbul'dan def'ine bu himmetler sarf olunmuş iken şimdi yine gelecek olursa tekrar def'i için yeni bir gâile daha çıkacağından hiç haya olunmayıp karar-ı mezkurdan sarf-ı nazar edildi. Ve kendinin oraca vukua gelen teşebbüsât-ı hayriyesi nezd-i hümayunda mazhar-ı takdir olduğundan istifası kabul buyurulmadığını müş'ir cevapname yazıldı.

İstanbul'un hoş-amed-gûy olan gazeteleri sâye-i asayiş-vâye-i cenâb-ı mülukânede memâlikin her tarafında huzur ve asayiş berkemâl olduğunu neşr ü ilandan hâlî olmuyorlar ise de her tarafın ahvâli bunun hilâfını gösteriyor. İşkodra ve Eypek cihetlerinde hayli karışıklıklar zuhura geldi, hayli kanlar döküldü. Bulgaristan, Rum Patrikhanesinin mezâliminden kurtulmak için serâpâ galeyandadır. Sırbistan'da Slav cemiyetleri teşkil edip beri taraflara tecavüz etmek üzere tedarikâtta bulundukları Sırp gazetelerinde görülüyor. Anadolu cânibinde teşkil olunan vilâyâtın hemen cümlesinden şikayâtı hâvî her posta ile Babiâli'ye mahzarlar yağıyor. Memleketeyn Prensi Şarl [Carol I] cenaplarının dahi Yunan Kralı gibi Rusyalı bir prenses ile akd-i izdivac edeceği gazetelerde okunup bunun manası ne olduğu apaçık anlaşıyor. Mısır meselesi de şu hâlde meydanda duruyor. Bunların ise âlâmât-ı hayriyeden olmadığı derkârdır. Heman Cenab-ı Hakk encâmını hayr eyleye.

İstanbul'dan tahrirât

Fi 11 Cemaziyelahir

Bu posta ile alacağınız gazetelerde bazı tebeddülât-ı garîbe görülecektir. Ezcümle Ferid Efendi mahkeme-i nizamiye riyâsetine geçti. Çünkü bu zatın sadâret müsteşarı olması Zat-ı Şahanenin irade-i mahsusasıyla idi. Sadr-ı âli-cenâbın ise zat-ı mülukanenin her yaptığında bir hata bulmak adeti olduğundan Ferid Efendi'den hiç hoşlanmadığı hâlde hatır-ı şahaneye bir iğbirâr gelmemek için şimdiye kadar sabretmişti. Bu meclisin vezâifi henüz ilan olunmadıysa da rivayete nazaran divanın iki dairesinde de verilen kararları ve mehâlim-i sâirede edilen hükümleri alenen istinâf ve rü'yet ve tedkik edeceğinden bunda bulunan reis ve azanın mecâlis-i sâire takımlarından daha emniyetli ve ilm-i hukuk ve kavâninde daha malumatlı ve ehliyetli olmaları lazım gelirken

bir kere şu reise bakınız. Ya azadan birinci bulunan Kenan Bey'e ne dersiniz? Bu zatın hâl ü şanı ve derece-i iffet ve dirâyeti herkesin bildiği şeydir ve Mısır idaresinden maaş alıp casusluk hizmetinde bulunan zevât-ı malumeden biri de budur. Ferid Efendi Zat-ı Şahanenin iradesiyle müsteşar olduğundan ve Kenan Bey dahi casusluk ettiğinden li-eclî'l-mücâzât birisi reis ve diğeri on iki bin beş yüz kuruşla aza tayin olundu. Eğer damad-ı cenâb-ı sadâret-penâhî müteveffâ Selahaddin Bey şimdi hayatta olsa idi, çünkü o da casus gürûhundan olmakla, elbette Kenan Bey'le beraber azalık cezasına mazhar olurdu. Besim Bey ve Yusuf Cemil Efendi ve Vehbi Molla ve Ahmed Rüşdü Efendi ve Billûrî Mehmed Efendi henüz bu mucâzâta uğramadılar. Hatta buna mebnî bazı zurefâ bu meclise "Kürek Meclisi" tesmiye ediyorlar.

Allah için insaf olunsun; bu ne yazık şeydir, bu ne rezalettir? Herkesin istifâ-i hukukunu kâfil olmak unvanıyla türlü türlü meclisler yapılsın ve hazine-i maliye şu zarurette bu kadar açıktan maaşlar vermek mecburiyetinde bulundursun, sonra da oralara Sadrazam efendimizin hoşlanmadığı veya hut kanunun müttehem tuttuğu adamlar doldurulsun. Ya Şirvânizade Ahmed Hulusi Efendi'ye ne demeli ki geçenlerde hukuk dairesinde idi. Oradan Şura-yı Devletin dahiliye dairesine geçti, şimdi de Mahkeme-i Nizamiyeye sıçradı. Artık Şeyhülislam efendi ayağını denk alsın, zira bir daha sıçrayacak olursa soluğunu meşihatte alacaktır.

Mısır işi hâlâ hüsn-i suret bulmadı ve bulamayacak gibi de görünüyor. Bir tarihte iki üç ahabap ile bir mecliste bulunduk, söz irtikâbdan açıldı. Huzzârdan birisi "İrtikâb emeksiz bir kazanç olduğundan elbette tatlı olmalıdır, lakin benim tabağımda hased ziyadedir, onun için bir vechile mürtekeb olamam" dedi. Hasedin ne münasebetle men-i irtikâb ettiği kendinden sual olunmakta "Evet, ben yüz kuruş çalmak için sairine bin kuruş kazandırmak lazım gelir, benim hasedim buna kâil olamaz" cevabını verdi. Şimdi bu sözün sihhati Mısır meselesinde meydana çıktı. Zira irtikâbı tevil için bir iki yüz bin kuruş kıymetli seyf-i murassâ ihdâsıyla sadr-ı afifü'l-meşrebini Mısır Valisinden on iki bin kese "kapuyoldaşca iâne" alması ve isimleri yukarıda beyân olunan zevât dahi bu numuneyi görerek verecekleri bazı havâdise mukabil şehriye maaş almaları ve Saray-ı Hümayun tarafından memuriyetle gönderilenler üçer dörder bin kese harcırah veyahut "kapuyoldaşca iane"ye mazhar olmaları işte Mısır meselesini bu hâle getirdi. İşittiğime göre sadr-ı güzîn hazretleri Talat Paşa'ya şifâhen bazı vesâyâ-yı mahsûsa icra buyurduğu

esnada “Beni bu defalık mahcup etmemelerini ve bendelerini bendegân-ı ni-met-didegân idâdında tutmalarını rica ederim” demiş. İşte o koca Babiâli’ye sığamayan ve bir irade ile adeta sair valiler gibi azledebilirim müftehirâtıyla sarayda ve Meclis-i Hâssta tafra-fürûş-ı celâdet olan zat-ı mahcûbiyet irtikâb ile ne derecelere tenezzül buyurdu ve şu casusların ahvâli daha kendi damadı Salah Bey’in vefatından evvel meydana çıkmış iken kendilerine bir şey denil-medi. Hepsı yerli yerinde kaldı. Ya bir şey diyecek adamın ona yüzü var mı?

Hariciye teşrifatçısı Kamil Bey geçenlerde Mısır meselesi gittikçe karıştı-ğından ve kendinin Devlet-i Aliyye’ye şiddet-i sadakatinden dolayı istifa edece-ğini neşr ediyordu. Şimdi iştirilâğına göre Babiâli’nin Mısır hakkında edeceği teşebbüsâta dair olan tasavvurâtını ve bunun def’i ne esbâba menûit olduğunu mütezammın Mısır valisine yazdığı bir mektup nasıl ise ele geçmiş. Lakin Vali Paşayı bir kat daha ürkütmemek için şimdilik ketm olunmuş. Mısır meselesi-nin hall ü tesviyesi için Rusya ve Prusya sefâreti İstanbul’da bir konferans teşkili tedbirini arzetmişler. Bu konferans yapılır ise Mısır valiliği imtiyazâtına dair olan fermanların ahkâmı elbette tadil olunacak ve şüphesizdir ki Mısır valisi karlıcakaktır. Zira mukaddemki fermanlar mücerred Devlet-i Aliyye’nin ken-di tebaasından bir valiye bi’l-ihtiyâr ihsan ettiği bazı imtiyazâtta ibaret iken böyle bir konferans kararı üzerine yapılan şeyler kefalet-i düveliye tahtında bu-lunmak şeklini alıp Mısır dahi Memleketeyn haline girecektir. Yazık yazık...

Mâhut on iki milyon liralık istikrâz bütün bütün çürüdü. Bunun adem-i husûlüne Fransa imparatorunun hastalığını sebep tutuyorlar. Biraz da bizim maliyenin itibarlığından ilave edilse sebep sahih ve tam olur. Fakat hazinenin muzâyakası sabır ve teennî kabul edecek dereceden ileride oldu-ğundan Galata sarraflarından şimdilik dört beş yüz bin liralık bir istikrâz-ı muvakkat akdine karar verildi. Yine Mösyö Dubini düdüğü çalacak; bilmem başkaları neler çalacak.

Rumeli demiryolları için Daver Paşanın getirmiş olduğu yeni muka-velename Meclis-i Hâss’ta bir hayli kıyl ü kâlden sonra bi’l-ittifak kabul ve imza edildi. İşte bu üçüncü kumpanyadır ki demiryolunu yapmaya taahhüt ediyor. Bu makûle işlerde bizim Babiâli’nin derece-i dirâyet ve malumatı Avrupalıların ra’nâ malumları olarak mektep çocuğu aldatır gibi türlü tür-lü vesilelerle iğfâle alıştıklarından bu kumpanyanın dahi ötekiler gibi dipsiz çıkmayacağına doğrusu emniyet olunamaz.

Arif

Sultan Abdülaziz Han, Ziya Bey, Âli Paşa¹

Dünkü Cuma günü sabahleyin aldığım gazeteleri, mektupları okudum. Bunlarda ahvâl-i şarkiyeye dair birçok havâdis-i mükeddere gördüm. Canım pek sıkıldı, efkâr da bürüdü. Belki eğlenirim diyerek ba'de't-taam kalktım kendi kendime düşünerek Hampton Court² bahçesine gittim ve suyun yanında mevzû kanepelerden birine oturdum. Elimi şakağıma dayayıp kah suya ve kah çemenzâr-ı herdem-bahara nazar-ı ibret ve hayretle bakarak ve zihnimden de vatanımın giriftâr olduğu ahvâl-i pürmelâli tasavvur ederek fikir ve endişeye müstağrik oldum. Cümleden evvel kendi sergüzeştim olan vukuât pîş-i nazar-ı tahayyüre geldi.

Bir zamanlar Babîâlî'de bulunarak görmüş olduğum acâyib ve yedi sekiz sene Mâbeyn-i Hümayunda müstahdem olarak meşhudum olan garâib, takım takım hatırımdan geçmeğe başladı. Ba'dehu ne tuhaf sebeble saraydan çıkışım ve ne münâsebetle kah zaptiye müsteşârı ve kah Atina sefirî olduktan sonra rütbe-i mirmirânî ve paşalık ünvânı ile Kıbrıs'a gidişim ve orada altı yedi mâh gunâgun belalara uğrayıp muahharan bâ-irade-i seniye Meclis-i Vâlâya ve ba'dehu paşalık beyliğe tahvil ile beylikçiliğe memur oluşum ve altı yedi mâh mürûrunda ne ehemmiyetler, ne şâşâlar, ne talimâtlar, ne ümitlerle Bosna ciheti teftişine gönderilip bir buçuk ay geçer geçmez ne tuhaf sebeple istifaya ve avdete mecbur ve onun üzerine tekrâr Meclis-i Vâlâya ve biraz vakitten sonra Deâvî Nezâretine memûr oluşum ve oradan da üç mâh mürûrunda Amasya mutasarrıflığına tayin ile hasta ve bî-mecâl olduğum halde erbain içinde mahall-i memuriyetime azimet için nasıl icbâr olunuşum ve orada sekiz ay döşegimde yattığım ve iki sene kadar ifa-yı

1. Sonraki sayıda devamı bulunan bu makale bilahare "Ziya Bey'in Rüyası" başlığıyla ayrıca bir meşhur risale olarak neşredilmiştir. (h.n.)

2. Hampton Court Londra'ya dokuz, on mil mesafede üç yüz senelik bir [bina-i] kadime ile müzeyyen ve bahçesi gayet latif ve muntazam [bir saray olup] herkes seyir ve temâşasına giderler.

umûr-ı mevkûlem için elimden geldiği kadar çalışıp çabaladığım hâlde ne acayip isnâdât ile azl ve Samsun'a mutasarrıf nasb olunuşum ve isnâdât-ı vâkıanın tahkiki için Amasya'ya memur-ı mahsus gönderilip hülâsa-i tahkikattan gazezkârânın umdukları semere hâsil olmaması üzerine yine irade-i seniyye-i mahsûsa ile Meclis-i Vâlâya memur oluşum ve muahharan Kıbrıs mutasarrıflığı mansab-ı refî'ine tayin olunarak kalkıp oraya gidecek iken Avrupa'ya gelişim ve o zamandan beri iki buçuk sene zarfında burada cereyân eden ahvâl-i mahsûsa ile şimdi Londra'da ve Hampton Court mevkinde tek ve tenhâ bulunuşum kantara-i hatırdan birer birer geçtiler. Bir zaman şu geçti ü güzâr ettiğim memleketlerde ve memuriyetlerde gördüğüm hâlât ve o zamandan beri Devlet-i Aliyye'nin uğradığı tahavvûlât gûruh gûruh tebdür ettiği sırada nihâyet İstanbul'un şimdiki hâli gözümün önüne geldi. Kendi kendime dedim ki "Ya Rab, bu ne hâldir? Bu Devlet-i Osmaniye'nin ne cürmü var ki bu sadmelere, bu beliyelere uğrar? Bu millet ne suçun sahibidir ki bu mihnetlere, bu felâketlere giriftârdır? Bu Padişah ne sebebe mebnî tebdil-i efkâr u ahlak etti? Sultan Abdülaziz Han hîn-i cûlûsunda devlet ve millete gayûr ve hamiyetkâr bir padişah-ı dirâyetkâr idi. Bütün cihân kendine muhyî ve müceddid ve hızır-ı meded-res ve müeyyed-min-indallah nazarıyla bakıp perestiş ederlerdi. Şimdi neden bu efkâr değişti? Ya Rab, bunların sır ve hikmeti nedir? Ah imkan olsa da Zat-ı Şâhâneyi görsem ve kendinden mektum tutulan birçok ahvâlî hakikatiyle kendine söylesem ve bunun ile hem velinimetime ve hem de devlet ve milletime elimden gelen hizmeti etmiş olsam."

İşte ben bu hayalât ile uğraşırken pîş-i nazarımda duran cedvel-i âb tedricle tevessu ederek bir şekli-âhara tahvil ve inkılâb etmeğe ve suyun iki tarafında muntazaman mağrus olan bülend ağaçlar dahi heybetlerini tebdil ile yalı ve bahçe suretine girmeğe başladılar. Ben bu tahvil-i garâib-nümâyı temâşâ ile acaba burası neresi olacak derken bir de Boğaziçi meydana çıktı. Evveleminde Beşiktaş Saray-ı Hümayununu gördüm. Ve bilmem nasıl ise içine girdim. Çünkü sarayın her tarafı zihnimde mahfuz olmakla, kimseye rast gelmeyerek büyük merdivenden yukarı çıktım. Yavaş yavaş sofada gezinip acaba Zat-ı Şahane buralarda mı diye hayran hayran etrafa nigerân iken meğer Zat-ı Cenab-ı Mülûkâne bahçe üstündeki odada imiş, çıktı ve beni görmekle eliyle işaret edip yanına çağırdı. Koşup gittim ve nice senelerden beri hasretini çektiğim ayaklarına ağlayarak kapandım. Meftur olduğu şeyme-i lütf u inâyet iktizâsınca tebessüm ile nevâziş ve iltifat buyurdu ve mübarek

eliyle başımı yerden kaldırıp söze başladı. Ben dahi etrafıma bakıp işitecek kimse olmadığını gördüğümde vatanıma ve hususiyetle nimet ve ihsanı ile perverde olduğum velinimetime hizmet için bundan âlâ vakt-i fırsat olamaz dedim. Gözlerim yaş ile dolu olarak şu vechile cevaba şitâb eyledim:

- Ziya! Benim senin hakkında ibzâl ettiğim bunca eltâf ve inâyâtı unutup Avrupa'ya firar etmek sana düşer mi idi?

- Ah velinimetim efendim, hakkımda ibzâl buyurduğunuz eltâf ve inâyâtın hiçbir zamanda hakk-ı şükrünü ifa edemem ve efendimin hizmetini bırakıp Avrupa'ya gidecek kadar nâdân olmadığım efendimin de malumunuzdur. Lakin bu harekette bendeniz mecbur ve bu cihetle mazurum. Gerçi izn-i hümayununuz munzam olmaksızın Avrupa'ya gittim. Ancak orada da elimden gelen hizmetinizde kusur etmedim. Vâkıa hâkpây-ı şahanenize aleyhimde pek çok sözler söylediler ve söyleyenler de hâzırdır. Bunları celb ile muvâcehe ve muhâkeme buyursanız hakikat-i hâl meydana çıkar.

- Ya Muhbir ve Hürriyet gazetelerini kim çıkardı? Verâset Mektupları'nı¹ kim yazdı?

- Bunları çıkaran efendimizin de malumudur. Her birinin altında müellifinin imzası vardır. Ve bunlarda bendenizin kalemimden çıkan şeyler dahi kendi imzam ve itirafımla muayyendir. Fakat hiçbirinde sizin ve devletinizin menâfî'ine muhalif bir şey yoktur. Verâset risalesi fi'l-hakika kulunuzun kalemimden çıkmadığıdır. Bunda da bazılarının Avrupa gazetelerine derc ettikleri makâlât-ı müdhîşeyi gördüm; zat-ı meselede sizin berâet-i zimmetinizi ispat için böyle bir şeyi yazmayı lâzime-i zimmet addeyledim.

- Ya millet meclisi teşkil etmek istiklal-i saltanatı muhîll değil mi? Senin yazdıklarında bu efkâr görüldü.

- Şevketlü efendim; bu mesele hayli uzundur. Fakat hülâsa olarak şu kadarlık arz ederim ki millet meclisi Zat-ı Şahanenizin meşru olan istiklalinizi kat'an ihlal etmez. Zira kulunuzun tasavvurumdaki millet meclisinin nizamı hudûd-ı şeriyeden hariç bir şey olmadığından istiklal-i saltanat nasıl ahkâm-ı şeriye ile mahdud ise nizam ile dahi o kadar mahdud olur.

Mesela, vükelânız harekât ve efâl-i vâkıalarından nâşî millet meclisinde mesul tutulmakta sizin istiklalinize dokunacak nedir? Eğer vükelâ

1. Ziya Paşa'nın Osmanlı saltanatında veraset usulünün değiştirilmesine dair Avrupa'dayken kaleme aldığı ve Babiâli siyasetini eleştirdiği bu mektuplar risale olarak basılmıştır. Bkz. Ekler. (h.n.)

istedikleri gibi ahaliye zulm ü cefâ ve hazineyi yağma ederler ise sizin istiklalinizin kemâline mi delâlet eder? Böyle istiklali siz ister misiniz? Bu zatlar bî-pervâ bu kötülükleri etsinler dursunlar mı? Bu saltanat, bu memleket, bu millet yansın mı? Bunlar yanarsa sizin istiklalinizden ne fâide melhuzdur? Cedd-i emcedinizi Sultan Osman Han Gazi'den bu ana kadar şu Saltanat-ı Seniyye sülale-i tâhirenizin kabze-i hükm ve idarelerinde istikrar ve istimrâr etmiş ve şan u şevketi bütün cihanı tutmuş iken şimdi elinizde muzmahill ve perişan olmasını ister misiniz? Asâr-ı sâbıkada her devlet vech-i istiklal ile hükümet ederdi. Şimdi bir kere Avrupa kıtasının üzerindeki devletlere nazar buyurunuz. Rusya devletinden başka yerde hiç hükümet-i müstakille kaldı mı? O dahi tedric ile sair Avrupa devletlerindeki nizamâta taklit etmeye uğraşmıyor mu? Fransa, Avusturya imparatorlarının İtalya ve Prusya krallarının ve İngiltere kraliçesinin azamet ve şevketleri Rusya'dan noksan mıdır? Mademki Avrupa'nın efkâr-ı umumiyesi seylü'l-arm gibi bu cihetlere akmakta ve Napoli ve İspanya devletlerinin muhâfaza-i istiklal için uğradıkları tahavvûlât ve izmihlâlât meydandadır ve mademki Devlet-i Aliyye dahi Avrupa familyasından ma'duddur bütün aleme muhalif olarak bizim bu hâlde bekâmımız imkan dahilinde olamaz. Millet meclisi dokunsa dokunsa vükelânın istiklallerine ziyade dokunur. Zira: o zaman her şeyi istedikleri gibi yapıp sonra "ne yapalım, padişah böyle yaptı" diyemezler. O zaman keyifleri istediği kadar Avrupa'dan istikrâz ile yağma edemezler. O zaman canları istedikleri kadar ahaliye vergi ve rûsûmât yükletemezler. O zaman istediklerini bilâ-muhâkeme azl ü nefy edip hâkpâyınıza bir takım yalanlar söyleyerek mazhar-ı tahsin ve ikbâl olamazlar. Zira bunlardan her biri için millet meclisinde mesul tutulurlar.

- Ama sair devletlerin ahalişi okuyup gözlerini açmış ve ekser millet-i [vâhideden] mürekkeb olduklarından millet meclisinin onlarca fâidesi derkâr ise de bizim tebaamız mezâhib-i muhtelifeden mürekkeb olmağla, böyle bir meclisi yapılmış olsa her biri menâfi-i mahsûsasını tervice ve âharı hakkında olan husumet-i mezhebiyesinden dolayı onu ızrâra, velhâsıl menâfi-i müştereke-i vataniyeden evvel ağrâz-ı nefsâniyelerine teşebbüs ederler. Bu ise mülkümce pek muzırr değil midir?

- Evet efendim, eğer şimdi burada yapılacak millet meclisi Fransa ve İngiltere'deki parlamentolar imtiyazâtıyla başlarsa filhakika bu mütâlâa vâkidir. Zira, buyurduğunuz gibi, bizim tebaanın kendi menfaatlerini gözetecek

kadar henüz gözleri açılmadığından şimdi yapılması lazım görülen millet meclisi için bu mülkün, bu tebaanın hâl ve malumâtına muvâfık bir daire-i nizamiye tayin ve tahdidi dahi mümkünâtandır. Ve bir de sair devletlerdeki ahalinin gözü ulum ve maarifle açıldığı gibi bizde dahi maarifin tevsî ve ta'mimi birinci mertebede lazımdır. Lakin bunu Maarif Nezareti yapamaz, belki millet kendi kendine yapar ve halka bu istidâdın gelmesi dahi teammüm ve intişâr-ı asayişle hâsil olur. Asayiş-i ahali dahi hürriyet, yani yüklerinde hıffet ve hukuk-ı milliyelerinde emniyet ile husûle gelir. Bu netice dahi idare-i hâzıra gibi bir kaç zevâtın hükümet-i keyfiyelerinden ibâret olan bir idare-i fâside ile taban tabana zıttır. Ve bu hükümet-i keyfiyeyi kaldıracak da millet meclisidir. Hülâsa millet meclisinin teşkili halkın gözünün açılmasına mevkûf tutulmaktan, halkın gözünün açılmasını millet meclisinin teşkiline muallik bilmek daha esahhdır.

- Şimdi bu dursun bakalım. Sebep ne idi ki Avrupa'ya gittin? Şimdiye kadar orada ne yaptın, nasıl geçindin? Hani bir de cemiyet teşkil etmiş idiniz, onun âzâsı kimlerdir?

- Efendim bunlar bir uzun hikâyedir. Kulunuz bir risale-i mahsûsa kaleme alıyorum; yakında tamam olup hâk-pâyı hümayunuza takdim olunur. Tafsîl-i ahvâl onda mea'l-istiğrâb görülür ve pek çok bilinmeyen şeyler bilinip şaşılır.

- Avrupalıların bizim hakkımızda efkârı nedir?

- Efendim, müdâhene süleymânî lezzetinde tatlı bir zehir gibidir ki yenirken hoş gider, fakat can telef olur. Doğru söz de acı bir ilaca benzer ki yenirken hoş gitmez ama vücuda nâfidir. Zât-ı hümayununuzun mütehallık olduğu rüşd ü fetânet bu misâli derk etmeyecek dereceden bâlâter olmağla, mademki emr ü fermân buyuruluyor bildiğimi söylemekten tehâşî etmem. Malum-ı şahaneniz olmalıdır ki Avrupalılar Devlet-i Aliyye'ye canı çıkmış bir ceset gibi nazar ediyorlar. Artık ölüye can vermek kâbil değilse de Rusya'nın İstanbul'u istila etmesi havfından ve yerine konulacak hiçbir şey bulunmadığından teaffün edince kadar bu cesedin ibkâsını arzu ediyorlar. Buna da dinimizi sebep-i müstakil addediyorlar. Ahaliyi tekâlîf altında ezmek, hazine-i devletten para çalmak, yapılan nizamâtı icra etmemek, yalan söylemek, utanmamak gibi bizim idare-i hâzıramızda gördükleri ef'âl ve harekâtı bi'l-cümle dinimizin iktizâsındandır zu'm ediyorlar ve yaptırılan saraylara ve sefinelere ve şuna buna verilen ihsanlara ve bir de hazinenin

hâl-i hâzırına ve edilen istikrâzlara bakıp zat-ı devletinizi ahvâl-i devletten bî-haber ve vükelâsına mağlûp itikadında ve vükelânın ne insan olduklarını pekala bildikleri hâlde Devlet-i Aliyye'de başka adam olmadığından bunların istihdâm ve devamlarına ihtiyaç olmak gerektir zu'munda bulunuyorlar. Ve ıslahat namıyla Babiâli'nin ilan ettiği şeyleri mülâ'abe gibi görüp inanmıyorlar. Hülâsa bizden o kadar bıkmışlar ve terakkiyât-ı asriyeye kabiliyetimizden o derece meyûs olmuşlardır ki eğer Rusya korkusu olmasa ve şu saltanatın yerine âhar bir heyet teşkilinde tefrika ve şûriş olmayacağını akılları kesse bizi çoktan Anadolu'ya defederlerdi.

- Acayip... Bunları gazeteler yazıyor mu?

- Evet efendim. Her gün gazeteler bunlarla memlûdur. Fakat *Takvim-i Vekayi* yazmaz; zat-ı hümayununza dahi *Takvim*'den başka gazete gelmez.

- Bizim tebaanın ahvâl ve efkârı nasıldır?

- Rumeli'nin her tarafı ecnebi casuslarla memlûdur. Mahalli hükümetleri ve Babiâli bunları bilir, fakat sefâretlerle hoş geçinmek için sesini çıkarmaz ve casuslar ahaliyi iğfal ederler. Ve bizim idarenin de hâli malum olduğundan ahali bir yandan ezildikçe iğfâlât-ı husemâyâ meydan-ı fırsat açılır ve her yerden ziyade Bulgaristan'dan bir fesad çıkmasından korkulur. Zira bu casuslar ekseriyetle oradadırlar. Ve şu Rum Patrikhanesinden ayrılmak dağdağası ki iki üç seneden beri Babiâli'de sürünüyor, ileride bir gâile çıkarmak ihtimâli vardır.

Boşnaklar bizim hükümetin idaresinden pek nâhoşnuttur. Fakat salâbet-i dîniyeleri cihetiyle ilkâât-ı hariciyeye pek kulak vermezler. Anadolu ise serâpâ bir yangın yerine benzer; her nereden geçilse yıkılmış köyler, harabeler görünür. Vergi, aşar, rûsumât, kura ve sair tekâlifin hîn-i icra ve istihsâlinde zuhura gelen suistimalât ahaliyi ezmiştir. Her memleketi kable't-tanzimât bir kaç derebeyi zaptettiği gibi şimdi de vücûh ve aza-i meclis istila etmişlerdir. Bunlar ahaliye istedikleri zulüm ve teaddîyi ederler. Hükümet-i mahalliye men'ine kâdir olamaz. Eğer men'e tasaddî ederse Amasya'da bendenize vuku bulan hâle uğrarlar. Gerek Rumeli ve gerek Anadolu ahalisi çektikleri belaların esbâb-ı sahîhasını fehm ü idrakten âciz olduklarından bunların hepsini Zat-ı Şahanenizden bilirler. Ezcümle tuz inhisârı asr-ı şahanenizde icra olunduğundan bundan dolayı mazhar olduğunuz inkisâr hasbe'l-ubûdiyet her yerde derûnumu dâğdâr ederdi. İstanbul ahalisine gelince bunlar memurîn ve tevâbiât ve ehl-i vezâif ve

esnaf kısımlarına münkasımdırlar. Hazinenin ahvâl-i malumesi cihetiyle aylıkları tedâhülde kalmaya başlayalıdan beri maaşlı memurların ahvâli diğer-gûn oldu. Zaptiye Müsteşarlığında ve beylikçilikte ve Deâvî Nezaretinde ve mükerreren Meclis-i Vâlâda bulunduğum esnâda memurîn ve ketebe içinde öyle adamlar gördüm ki adeta avuç açıp dileniyorlar. Nice erbab-ı iffet ve namus tahvil-i meşreb edip batacakı ve mürtekeb olmuşlar. Tevâbiât ise bunlardan kıyâs olunur. Ve ulema ve hademe-i evkâf ve mütekâidîn dahi tamamıyla bu hâldedirler. Esnaf ise alış verişle geçinecek iken alış olup veriş olmadığından sermayelerini ellerinden çıkardılar; yüzde yetmiş sekseni müflis oldu. En teessüf olunacak şey odur ki bunlar şu çektikleri ıstırâbı yine Zat-ı Şahanenizden bilirler. Ve bazı ebniye yapılmasını ve bazı bendegâna ihsan buyurulmasını gördüklerinde güya onların yiyecekleri ekmek ellerinden alınmış da oralara verilmiş gibi gayz u hasedleri tezâyüd ediyor. Ancak *Muhbir* ve *Hürriyet* gazeteleri çıkalkı işin doğrusunu anlamağa başladılar.

- Vâkıa hazinenin darlığı cihetiyle halk da pek sıkıldı. Lakin bu Maliye Nazırını güzel himmet ediyor. İnşallah me'mul olunur ki yakında irad ve masrafımız tevâzun eder, bu sıkıntılar def olur, ahali de rahat ederler.

- Şevketlü efendim, bu bir tatlı arzudur ki tasavvuru ile bile telezzüz olunur. Ancak hayf ki suret-yâb-ı husûl olması müteassirdir. Zira idare-i hâzıra devam ettikçe yani Babiâli yalnız sefâretlere hoş görünmek için meselâ Girit işini gevşek tutmasından dolayı mesele-i isyâniyenin iki sene imtidâdına ve hazine-i maliyenin iki milyon kese ızrârına sebep olursa ve Şam meselesinde Fransa imparatoruna cemîle göstermek için sekiz yüz bin kese tazminat vermeye taahhüd ederse ve Fuad Paşa gibi mesned-i ikbâlde bulunan bir zat kendi marifeti ile sarf olunduğunu bi'l-beyân dört yüz bu kadar bin keseyi birden ve nakden hazineден alır ve masraf defteri olsun vermeye tenezzül etmezse ve Sadrazam hazretlerinin hoşlanmadığı bazı adamları nefy eder gibi doldurmak yahut sefâretlere karşı ıslahât icra ettik demek için vilâyetler, meclisler teşkil ve açıktan maaşlar tahsis ederse ve bir de demiryolu yaptık demek için senevî yetmiş bin kese damân taahhüdünden pervâ etmezse ve kezâ ve kezâ, bunlara Maliye Nazırını ne yapısın?

- Şu Mısır meselesi için ne dersin?

- Sadr-ı âli-kadr hazretleri vaktiyle Mısır valisinden akçeler, bohçalar almaya irtikâb etmeseydi şimdi Mısır gâilesi bu raddeye gelmezdi. Zira

usul-i verâset bozulmaz ve Hidiv unvanı verilmez, İsmail Paşa da böyle olmayacak efkâra düşmezdi.

- Şimdi memâlik ve hazinenin ahvâlini ve Avrupa'nın ve tebaanın efkârını ve Mısır meselesinin sebebini anladım. Bunların sahîhan ve kat'iyen ıslahı için ne makûle esbâb hatırına gelir?

- Efendimiz sahîhan ve kat'iyen bunların ıslahına azm u cezm buyurdunuz mu?

- Evet!

- Kulunuzdan şimdiye kadar yalan veya birisine adâvetimden dolayı ızrârı için hakkında bir söz işittiniz mi?

- Hayır!

- Rey-i âcizâneme emniyet ve itimad buyuracak mısınız?

- Evet!

- Öyle ise şimdi Sadrazam Âli Paşa'yı sadâretten azl ile Kıbrıs mutasarrıflığına nasb ediniz. Bu ıslahâtın cümlesi tabiat-ı maslahat olarak husûle gelir.

- Sen bilirsın ki ben de bu zatı tab'an sevmem. Lakin Avrupa'da çok itibarı olduğundan politikaca çok işlere yarıyor. Şimdi azledilse Avrupaca tesirât-ı muzırrası olur. Ezcümle buradaki sefâretler razı olmazlar.

- İşte kulunuza merak olan şeylerin birisi de budur ki şu zat nasıl menfurunuz olduğu malum iken cûlûs-ı hümayununuzdan beri evvelkinden ziyade mazhar-ı iltifât ve ikbâl oldu. Kulunuzca bu beyan buyurulan mahzurların hepsi bir [karaltıdan] ibarettir. Bu sözleri o zatın taraftar ve hizmetkarları neşrederler ve size işittirirler. Avrupa devletleri ne Âli Paşa'yı tanır ve ne falan paşayı iltizâm eder. Onların nazar-ı itibarları burada cereyân eden ahvâl-i umumiyyeye ma'tufdur. Eğer Âli Paşa'nın Avrupa'da adı söyleniyor ise o da sizin ona giydirmiş olduğunuz kisve-i ikbâlden nâşîdir ki hakikatte o rağbet ona değil belki Zat-ı Şahanenizedir. Ve o hil'at-i ikbâli her hangi ben-denize giydireseniz Avrupa ona da öteki kadar itibar eder. Hususan işi yoluyla görse daha ziyade memduh olur. Buralardaki sefâretlere gelince, hukuk-ı düveliye iktizâsınca hiçbir devlet âharının umûr-ı dahiliyesine müdâhaleye hakkı yoktur. Ne demek; siz bir hizmetkârınızı kullanmamak istersiniz de ona sefâretler razı olur mu olmaz mı diye düşünürsünüz? Hâiz olduğunuz mesned-i hilâfet-i kübrâ bu menzileden bin derece bâlâdır. Devlet-i metbûalarından emir ve talimat almaksızın sefâretlerin kendiliklerinden hilâf-ı ahd

ü hukuk müdahaleye tasaddî etmeleri ne büyük töhmettir. Avrupa devletlerinin Şarkca ittihâz-gerdeleri olan politika hiç Âli Paşa'nın falanın hatırı için tebeddül eder mi? Evet, şimdi siz onu azledecek olsanız Fransız sefâreti Mösyö Otre'yi ve İngiltere sefâreti Mösyö Pizani'yi Saray-ı Hümayununuzla gönderip sebebini sual ederler. Eğer sizin tarafınızdan bir cebânet eseri görünür ise -çünkü Âli Paşa onların meşrebine herkesten ziyade hoş olduğundan- onun ibkâsına bezl-i makdur ederler. Hatta "İmparator ve İmparatoriçe bundan gayet mahzun olur ve belki ilan-ı harb etmeleri dahi me'muldür" derler. Halbuki hiçbirinin aslı yoktur. Ama taraf-ı şahanenizden metânet gösterilip de "Benim sadrazamı azl ü nasb edişimde kimsenin müdâhaleye salâhiyeti yoktur ve bu iş politikaya dair değildir" denildikte acaba yerine kim nasb olunacak demeye başlarlar. Politikaca işlere yarıyor buyurdunuz. Acaba hangi meselede böyle bir kerâmeti görüldü? İşte Belgrad kaleleri bu zatın hüner ve kerâmetiyle elinizden çıktı. O kadar top ve mühimmât ve ebniye beraber gitti. Hani kalenin burcunda Sırp bayrağıyla beraber ay yıldız bayrağı da çekilecek idi; hiçbir kere görüldü mü? İşte Karadağ; bu kadar can bu kadar akçe telef olduğu hâlde ne semere-i nâfiası görüldü? Büsbütün bir şekl-i istiklale girdi. Knez hazretleri Petersburg'a seyahat edip İstanbul'a asla gelmedi. İşte Memleketeyn bir Prusyalı prence hükümetgâh oldu. O dahi geçende Livadya'da Rusya imparatorunu ziyarete gitti ve Rusya familyasından bir prenses ile akd-i izdivac edecek. Bunların ledünniyâtı ise muhtâc-ı tafsil değildir. İşte Cidde, işte Şam, işte Girit; bu meselelerin hangisinde Âli Paşa'nın Avrupa'daki haysiyet-i zâtiyesi işe yaradı? İşte şimdi de Mısır beliiyesi meydana çıktı; bu zatın nüfûzuyla mı hüsn-i suret kesb edecek? Âli Paşa'nın Mısır'dan aldığı paraları Avrupalı bilmiyorlar mı? Yoksa Mısır Valisi unuttu mu ve Valinin Avrupa'daki memurları kapı kapı dolaşıp Mısır idaresinin istikrâzât-ı hariciyeden aldığı parayı devletin vükelâsına bezl ettiğini söylemiyorlar mı?

- Ancak bunun dalı ve budağı pek çoktur. Ekser memurlar onun çırağıdır. Hatta benim hizmet-i mahsûsamda bulunanların bir takımı bile hakikatte ona hizmet ederler. Sonra bunların entrikalarıyla birçok uğraşmalı.

- Onun sûrat-i def'i lüzumuna bu da bir büyük sebep değil midir? Bu nasıl iş? Siz padişah mısınız yoksa Âli Paşa'nın esiri misiniz? Onun hizmetini deruhte eder birtakım hain ve münâfıkları bilerek niçin hizmet-i mahsûsanızda tutar ve her işinizi onların eline bırakırsınız? Bunların def'inde

mahzur nedir? Acaba Âli Paşa size gücendir de tahttan mı ettirir? Yoksa Avrupa'ya bir fesâd eder de ilan-ı harb mı ettirir? Hayır, hayır, bunların hiçbirisi onun elinden gelmez. Bunlar bütün evhâm ve hayâlât ve onun taraftarânının sizi korkutmak ve işe karıştırmamak için gece ve gündüz icrâ ettikleri ilkâattan ibarettir. Hayır, hakikat-i hâl böyle değildir. Siz pâdişâhsınız; Âli Paşa sizin âciz hizmetkârınızdır. Efendi hizmetkârından korkarsa hiçbir işi istediği gibi göremez; müddet-i ömrü esarete geçer. Ve memurları onun zamanında kesb-i rütbe ve mansab etmeleriyle onun çırağı ve taraftarı olmak iktizâ etmez. Hususıyla Âli Paşa bir hilkattedir ki dünyada kimseden emin olamaz. Zira âlemde kendi cevher ve ayarında kimse yoktur; herkes onun nazarında nâciz ve muhakkardır. Onun için Vehbi Molla, Sâib Bey gibi bir kaç dalkavuklardan mâada memurîn içinde kendisinin devam-ı ikbâlini arzu eden yok gibidir. Bu makûlelerin taraftarlığındaki ehemmiyet ise umûr-ı malumedendir.

- Ha biz bu adamı def etsek yerine kimi getirmeli? Meydanda bulunanların hâlleri malum.

- Kimi getirirseniz getiriniz. Asıl maksad menba-ı fesadın izâlesidir. Bi'l-farz onun yerine bir sırik hamalı getirilse elbette ziyade mazarrat edemez ve müşarunileyhin adam yetiştirmemek için tuttuğu usulün netice-i âsârıdır ki işte onun yerine koyacak adam bulmakta it'âb-ı endişe buyurursunuz. Birader-i cennet-makarrınız dahi bidâyet-i cülûsunda bu hâlde idi. Baktı ki iş böyle gitmeyecek, vükelâyı bir kaç fırka etti, bir takım da kendi yetiştirdi. Ötekiler onları ezmek istedikçe dayandı, sebât ve sahâbet etti. Her ne vakit kimi azl etse yerine bir kaçını hazır bulurdu.

- Biz de bir aralık böyle davrandık ve içlerinden ve açıktan sadrazam da yaptık, yine ittifaklarına hâlel gelmedi.

- Evet efendim. Bunun sebebi meydandadır. Çünkü siz Âli Paşa'yı Sadâretten azlettiniz lakin Hariciye Nezaretine getirdiniz. Fuad Paşa Şam'dan geldi, baktı ki sefehinin nüfuzuna asla hâlel gelmemiş ve elbette bir gün yine Sadârete gelecek; artık onunla bozuşmaktan ise uyuşmak yolunu daha hayırlı gördü. Mehmed Rüşdü Paşa Sadârete getirildi, Fuad Paşa yalısında oturur ve Âli Paşa Hariciye Nezaretinde dururdu. Bunlardan korkmayıp da ne hizmet edebilir? İşte Âli Paşa'nın azliyle beraber Kıbrıs'ı irsâli mütâlaası da bu sebebe mebnîdir. Zira Âli Paşa azl edilip de İstanbul'da durdukça yerine gelen kim olursa olsun asla bir iş göremez.

- Nihayet söyle yerine kim münasıptır?

- Efendim, falan münasıptır diyerek tayin-i şahıs etmek bir mesuliyettir ki kulunuzun aczim onu kabul ve tahammülden kâsırdır. Lakin bu makama gelecek zatın mutlaka vükelâ sınıfından olması şart mıdır? Bu mesnede getirilecek zat asr u zamanın ve mülkûn ahvâlini iyi bilmeli ve devletin paraları nerelerdedir layıkıyla anlamış, usanmaz, yorulmaz, azlinden korkmaz olmalı. Efendimiz de kendine emniyet buyurmalısınız. Fakat yine dizgini elde tutmalısınız. Bu evsâf ile muttasıf olan bendgânınızı nazar-ı tasavvurdan geçirip ve hakkında mukaddemce istimâ edilen isnâdât-ı garazkârâne ve rütbesinin küçüklüğüne bakmayıp kendine tevdî-i umûr edersiniz. Bir müddet işte bakarsınız; eğer dilhâh-ı hümayununuz üzere ifa-yı hizmete muvaffak olursa fihâ, olamazsa onu azl eder yerine bir başkasını getirirsiniz. Ve bir de mutlaka bir sadrazamın lüzumu nedendir? Kulunuz burasını da anlamaktan âcizim. Çünkü her dairenin bir reisi veya nazırı oluyor. Bunlara riyâset etmek ve sizinle onların arasında vasıta olmak için bir memur-ı mahsusa ne lüzum olabilir? Vükelâdan her biri dairelerinde bi'l-istiklal ifa-yı umûr ile icab eden şeyleri doğrudan doğruya hâkpây-ı hümayunuza arz eyleseler ve bir mühim iş zuhur ettikte Saray-ı Hümayunda toplanıp riyâset-i şahaneziz altında akd-i meclis olursa ve bu hâlde makam-ı sadârete mahsus olan maaş ve tayinâtta hazine-i maliye senevî dört beş bin kese faide-mend olduktan mâada Babîâlî'de Sadârete müteferri birçok memurların lüzumu kalmayacağından bunların lağvıyla dahi hazine on, on beş, yirmi bin kese intifâ etse ne beis ve mahzur vardır? Mesâlih-i devletin sürat-i tesviye ve icrasınca hâsıl olacak suhûlet ve vükelâyâ gelecek emniyet yine başka. Zira şimdi gerek Serasker ve gerek Maliye Nazırı ve sair vükelâ kendi beka-yı ikbâllerini Sadrazamın elinde bildiklerinden sizin, yani devletinizin fâidenize hizmettense Sadrazamın hatırını gözetmeğe mecbur oluyor. Ve siz dahi her hangi dairece bir emriniz olsa Sadrazamın reyini sormaya mecbur oluyorsunuz. Niçin bir mülkde iki emir bulunsun ve tabir-i kadim üzere size bir lalanın lüzumu neden olsun?

Mâba'dı sonra

İstanbul'dan mektup

Fi 22 Cemaziyelahir

Marko Paşa ile Eczacıbaşı Faik Bey'in hastahanelere verdikleri eczâ-

dan dolayı zuhura gelen uygunsuzluklarını doktor Niko Bey ne vechile meydana çıkardığını geçenki mektuplarımın birinde muhtasaran yazmıştım. Bu kere aldığım malumat-ı sahîhaya göre mumaillehy Niko Bey'in hülâsa-i iddiası Marko Paşa'nın beş senelik muhasebesi rû'yet olunur ve -çünkü sair mübâyaât-ı emiriye inhisâr alından kurtarılmadığı gibi- işbu eczâ-yı tıbbiye dahi Faik Bey idaresinden kurtarılırsa külliyyetli sirkatleri meydana çıkacağı gibi senevî altı yedi bin kese hazine-i maliyeye menfaat hâsıl olacağını beyân ve ihtardan ibaret olduğu ve üç seneden beri gerek Babîâli ve gerek Bab-ı Seraskerice her türlü teşebbüsâta kıyâm ettiği hâlde atiyü'z-zikr mükafatlara nâil olmuştur. Birincisi, hiçbir sebebe mebnî olmayarak silk-i askerîden ihraç edildi. İkincisi, geçenlerde üç hafta hapsolundu. Bu hapsin sebebi garâibâtta olmağla, ayrıca beyâna şâyestedir. Çünkü Marko Paşa Zat-ı Şahanenin tabib-i hâssı ve Âli Paşa'nın Saray-ı Hümayunda casusu olmak mülâbesesiyle şimdiye kadar hastahaneleri keyf-i paşa idare edip kimse tarafından itiraz edilemediği hâlde Niko Bey'in şu cesareti kendine pek güç gelip ve silk-i askerîden ihraç ile dahi gereği gibi öcünü alamayıp biçarenin ta canına kadar kastetmiş. Şöyle ki geçen Ağustos içinde Niko Bey Beyoğlu'nda vâki bir kahvenin bahçesinde otururken Marko Paşa'nın yeğeni Als-payadı Arstarki yanına gelip kendini düelloya mecbur etmek için ansızdan bir şamar vurur. Niko ise bu edepsizin maksadını anlamakla ona mukâbeleye tasaddî etmeyip, gider polise beyân-ı keyfiyet ve beş altı hafta hasmıyla muvâcehe ve muhâkeme olunmasını talep eder. Nihayet kendisinin üç hafta ve şamarı vuranın fakat bir hafta hapsine karar verilir. Kendinin cünhası şu imiş ki "Marko Paşa'nın hemşiresi ve Sisam Beyi sâbık Arstarki'nin zevcesi ... İngiltere Sefiri sabık Sir Henry Bulwer'in pek mahrem dostudur..." demiş. Bunu böyle dediğine bir iki de şahit bulunmuş, bu da o muhteremenin ve bittabiye familyasının namusuna dokunmuş. Binâberin Niko Bey'in hapsi lazım gelmiş imiş. Asıl garâib şudur ki bu sözü söylediğini Niko Bey münkir olduğundan tabiatıyla namus meselesi zâil olur. İkinci derecede, farzolunsa ki bunu kendisi demiş olsun, eğer bu sözü söyleyenlerin hapsi lazım gelirse bütün Arstarki familyasını ve Sir Henry vukuatını bilenleri yani bütün Beyoğlu halkını hapishanelere doldurmak iktizâ eder ki hep kıslalar hapishane edilse yine kifâyet etmez.

Şu muhâkeme cereyân ederken eğer Niko Bey suale bi't-tasaddî "Canım bu hatunun iffet ve ismetini familyası mademki bu kadar muhâfaza-

ya çalışıyorlar, niçin hanelerinde merkûmeyi edebîyle oturtmaya muvaffak olamadılar? Dört beş senedir kocası olacak o ... Arstarki Bey hiç döşeğinde zevcesiyle yattı mı? Sir Henry İstanbul'dan çıkar çıkmaz mezbûre dahi Avrupa'ya niçin gitti? Hâlâ Paris'te her gün, her gece Sir Henry ile ne için görüşüyor? Bunların arasında karâbet falan gibi bir şey var mı? Vâkıa bundan bir fenalık anlaşılmazsa da bir ehl-i ırz hatun kocası ve familyasını senelerce bırakıp bir ecnebi ile beraber yaşadığı hâlde iffet numunesi hükmünde gösterilmek maskaralık olmaz mı?" dese idi acaba ne cevap verilirirdi? Ancak Niko Bey bu hâlâtın üzerine yine iddiasından ferâgat etmeyip hâkpây-ı şahaneye dahi iki defa arzuhal takdim etmiş ise de sarayın kapısında mevzû sandığa konulan arzuhaller doğruca Mâbeyn Başkatibi Emin Bey'in eline gidip, o dahi istediğini Babıâli'ye havale ve istemediğini şakk ettiğinden ondan da bir cevap alamamıştır.

Şu mesele irtikâb ve hamiyet sahiplerine bir güzel ders olur. Bir mürtekib gördümmü ki birisi kendinin irtikâbını fâş edecek, çapkının birine birkaç kuruş verip meleî'n-nâsta bir şamar vurdurmalı. Eğer herif düello isterse şayet, telef olup kolayca kurtulur. Ve eğer istemez de hükûmete müracat ederse iki şahitle "şu adam falan vakit bu sözü söylemişti" diyerek bi'l-ispat hapsedtirip namusunu berbad etmeli. Ashâb-ı hamiyetten biri dahi gördümmü ki falan zat hazineden milyonlar alıyor, bir kere yanağı şamara tahammül eder mi etmez mi, onu hesap etmeli. Sonra hapishane havasıyla imtizâc edebilir mi edemez mi, orasını önüne koymalı; ona göre sadakat etmek mi lazım gelir, yoksa dilini tutmak mı iktizâ eder, zihninde karar vermeli. Ama hükûmet var imiş, mahkemelerde adalet olunur imiş, falan filan gibi sözlere asla kulak asmamalı. Yoksa işte Niko Bey'in vakası meydandadır.

Mütâlaa

Bize kalınca Marko Paşa ikmâl-i namus etmek isterse hiç hemşiresinin mesele-i iffetini meydana koymayıp belki Niko Bey'le muhâkeme istemeli ve müddet-i idaresinin muhasebesini ortaya koymalı ve kendini kurtarmalı. Zira bu bir lekedir ki bazı adamların yüzündeki sirâce lekesinden ziyade mümteniü'l-izâledir.

Arif

Sultan Abdülaziz Han, Ziya Bey, Âli Paşa

Geçenki numerodan bakiye

- Bu suretçe bütün mesuliyet bana ait olur. Bu ise ağırdır.

- Evet, iş ağırdır. Lakin kulunuz sizin meftur olduğunuz dirâyetin de-recesini takdir edenlerdenim. Siz göre bu iş ağır gelmez. Ve bir de şimdi sad-razam bulunduğu hâlde mesuliyet size râci değil mi? Kıyas buyurursunuz. Hayır efendim, her işin mesuliyeti size aittir. Zira her iş yine sizin emr ü ira-denizle yapılır. Hakikatte mesul yine sizsiniz. Bir de Devlet-i Aliyye'den baş-ka hiçbir devlette Sadâret makamı var mı? Rusya ve Fransa ve Avusturya im-paratorları ve Prusya ve İtalya kralları meclis-i vükelâya bizzat riyâset etmi-yorlar mı? Onların nüfuz ve haşmetleri bu sebepten nâşi noksan mı oluyor, yoksa ziyâde mi? Sadâretin lüzum ve ademi mutlaka mizân-ı takdirinizde muvâzene bulacak şey olduğundan ister bir sadrazam nasbına hâcet görü-nüz, ister görmeyiniz. Asıl saded Âli Paşa'nın def'indedir. Saltanatı şirketten ve kendinizi ve halkı esaretten kurtarmak ve mülk ü devleti tehlike ve afetten ve hazineyi zarurettten ve askerinizi sefaletten kurtarmak ve hâiz olduğunuz makam-ı hilafet-i uzmânın zayı olan şân u şöhretini iade etmek isterseniz her şeyden evvel bunlara sebab-i aslî olan Âli Paşa'yı işten çıkarınız.

- Öyle ise şimdi Âli Paşa'nın yalısına git ve mühr-i sadâreti kendinden al ve kendini Kıbrıs'a götürmek için serîan vapur tehyie edilmesi zımında Tersane Nezâretine dahi bir tezkere yazılsın. Heman bir saat zarfında yalı-sından vapura bindirip sarayın önüne kadar beraber gel, buradan yanına bir yaver terfîk edip mahalline gönder.

"Fermân efendimizin!" deyip huzur-ı şâhânedan çıktım ve kapı çuha-darına irade-i şahaneyi tebliğ ettim. Derhal Mâbeyn-i Hümayun kayıkların-dan biri hazırlandı, birlikte bindik ve akşam ezanı vakitleri Bebek'te vâki sa-hilhane-i sadârete yanaştık. "Paşa hazretleri nerede?" diye sordum. Ağalardan biri önüme düştü, sahilhanenin verâsındaki dağda bulunan bir küçük köşke

götürdü. Yanında kimler olduğunu sordum. Zaptiye Müşiri Hüsnü Paşa, Sâib Bey, Vehbi Molla olduklarını haber aldım. Aralık sofada sakumu çıkarmakla meşgul iken içeride Yeni Osmanlılar ve *Hürriyet* sohbetlerini işittim, kulak verdim. Hüsnü Paşa diyor ki: “Artık onların yılı bitti, sayenizde gazetenin de önü alındı; hiçbir nüshası geldiği yok...” Bilmem kimdir, birisi de cevap verip, “Nasıl geldiği yok, hatta 66 numarolu nüshasını dün gördüm. Ömr-i Ne’âme unvanıyla bir mufassal makale vardı. Yine ağızlarına geleni söylemişler. Bunları susturmanın veyahut memâlike sokmamanın bir çaresini bulmalı. Bu da size düşer” dedi. Onlar bu sözde iken odanın kapısından içeri daldım ve etrafıma nazar ettim. Gördüm ki ufak bir oda. Kapının yanında mastaba-yı işret konulmuş ve onun yanında bülend-kâmet bir mahrû-yı çâr-ebrû üstâde-i makam-ı hizmet olmuş, sadr-ı âlî hazretleri kırmızı kaplı bir samur kürk giyip odanın sağ köşesindeki yarım kanapeye yaslanmış, elinde murassa takımlı kısa bir yasemin çubuk, kah huzzâr-ı meclisten tuhaf söz söyleyenlere atf-ı nazar-ı iltifat eder ve kah ol mahbûb-ı zibânın temâşâ-yı hüsn ü cemâliyle derûndan âh-ı iştîyâk çeker ve kah dahi Bebek koyunun ve Küçüksu’ya doğru Boğaziçi’nin letâfetine tevcîh-i nigâh-ı rağbet buyururdu. Bendegân-ı hâs dahi ağızlarında neyzen-vârî çubuklar, gayet edîbâne oturmuşlar, her biri mizac-ı âliye muvâfık bir hoş sohbet bularak vesile-i tebessümleri olmak hevesinde yekdiğerleriyle muhâdese-i tesâbuk ederler ve onun mübârek dehân-ı kerâmet-beyânından bir kelime sudûr eder etmez cümlesi birden alkış-hân-ı tahsin olurlardı.

Benim kapıdan içeri girişimde zât-ı âlî birden tanıyamadı. Lakin yanına takarrüb ettiğimde kim olduğumu teşhis etmesiyle çehresinin rengi bir kere beyazlandı. Şaşırp bilâ-ihitiyâr “buyurun” dedi. Ben dahi kanapenin yanındaki koltuğa geçtim, oturdum. Ancak meclisin şetâreti beht ü hayrete tebeddül edip herkes yerinde donakaldı. Bir vakitten sonra zât-ı sadâret kendini toplayıp “Biz sizi Londra’da sanıyorduk” dedi. Ben dahi “Öyle idi; lakin biraz vakitten beri buradayım” dedim. Bunun üzerine başını çevirip pencereden taşra bakmağa başladı. Bende ise tütün ibtilâsı olduğundan -çünkü çubuk da ısmarlanmadı- cebimden tütün kesesini çıkarıp bir cigara yaptım ve kalkıp fânuslu şamdandan yaktım, içmeğe başladım. Bu muamele-i laubaliyâne huzzâra daha ziyade medâr-ı hayret ve hususıyla sadr-ı âlî-cenâb için mucib-i hiddet olup bir aralık başını çevirdi, bana baktı. Ol esnâda kendisine yavaşça yaklaşp “Hâkpâyınıza bazı ifade-i mahsusam var, tahliye-i

meclis buyurulsa" diyecek oldum. Dersaat benzi değişip "Efendim bunlar yabancı değildir, ne söyleyecekseniz söyleyiniz" dedi. Anladım ki yalnız kalmaktan korkuyor, bu vechile söze başladım:

- Bendenizi ansızın görmekle taaccüb buyurdunuz. Lakin âlem garâi-bât ile memlû bir hayretgâhtır; insanın tasavvurundan bile geçmeyen şeyler olur. Mesela kulunuzu Kıbrıs'a memur buyurduğunuzda "yine şu belayı defettik" diyerek ne kadar memnun ve şâdân olmuştunuz. Sonra bir de Avrupa'ya savuştuğumu duyduğunuzda ne kadar canınız sıkıldı. Mesela Mısır meselesinin bu rengi bulacağı hâtır-ı devletinize hiç gelir miydi? Mısırca ilişik yalnız istikrâz ile muhâsebe-i seneviye maddelerinde kaldı. Vali Paşa istediği gibi icrâ-i sefâhet etmek için bunlara Babiâli'nin inzimâm-ı rey ve malûmâtını istemiyor. Halbuki devletin hukukundandır.

Mısır vilayeti devletin cümle-i memâlikinden olmağla orada cereyân eden ahvâle inzimâm-ı reyî olmak elbette hukukundandır. Hâl böyle iken Avrupa devletlerinden bazıları niçin Mısır valisini saâbet edip Babiâli'nin hukukuna riâyet etmiyorlar. Onlardan her birinin bir başka mütâlaa ve menfaati olmalıdır.

Ne şüphel! Fakat onunla beraber meydana koydukları şey de pek haksız görünmüyor. Çünkü onların zu'munca Babiâli hazine-i mâliye için yaptığı istikrâzlarda nice fesâdât vukuuna meydan verip alınan akçenin bir çoğu yağmaya gittiğinden şimdi Mısır istikrâzlarına da parmağı sokarsa yine bal tutan parmak yalar meseline riâyet edeceğinde tereddüd olunamaz. Ve Mısır'ın muhasebât-ı maliyesi hazine-i maliyenin hesaplarından daha düzgün bir hâlde olmadığından sahih bir muvâzene meydana koymak ve bi'l-farz zat-ı devletinize ve vükêlâ ve memurîn-i saireye suret-i mahsûsada "kapuyoldaşca" takdim olunan ve Vali Paşa tarafından yeni yaptırılan tiyatroya ve oyuncu kızlara sarf ve i'tâ olunan nice bin keseler için muvâzene defterinde bir isim takıp göstermek biraz müteassir olur. İşte Avrupalıların bu nazarları Mısır Valisinin esasen haksız olan iddiasına suret-i hakkaniyet verdiriyor ve muamelede divan-ı Mısır ile Babiâli'yi derece-i mütesâviyede tutturuyor. Zat-ı âlîiniz Reşid Paşa mektebinden yetişmiş olduğunuz halde muaahharan kendisine muâriz olmuştunuz. İşte o Reşid Paşa hakan-ı firdevs-âşiyân Sultan Mahmud Han'a serfûrû etmeyip silâh ile mukâbele eden koca Mehmed Ali Paşa'yı hüsn-i tedbiriyle İstanbul'a getirtip cennetmekan Abdülmecid Han'ın ayağını öptürmüş idi. Siz dahi umûr-ı politikada derkâr olan mahâret ve fetânetiniz iktizâsı üze-

re İsmail Paşa Sultan Aziz Han'ın ayağını öperken şimdi kendine kurşun atacak raddeye getirdiniz.

Siz yirmi beş yıldan beri şu devletin en büyük mansablarında bulundunuz. Hususıyla Reşid Paşa'nın vefatından sonra on üç yıldır ki bilâ-rakib mesned-i ikbâlde murabba-nişin-i istiklal oldunuz. Demektir ki her işte siz merci-i ârâ ve merkez-i icrâ idiniz. Yirmi beş yıl mukaddem Eflak-Boğdan'ın Devlet-i Aliyye'ye irtibâtı nasıl idi, şimdi ne haldedir? Yirmi beş yıl evvel Sırbistan ne idarede idi, şimdi ne surete girdi? Belgrad ve tevâbiâtında sâkin iken, mallarınız tazmin olunacak diyerek on bin haneden mütecâviz nüfus-ı İslamiyeyi hane ve emlak ve akârını ve hatta levâzımat-ı beytiyeye varıncaya kadar her şeylerini bıraktırarak hicret ettirdiniz. Bu haneler ne oldu? Yirmi beş yıl evvel Devlet-i Aliyye'nin Arupa'daki itibarı ne mertebede idi, bugün ne dereceye tenezzül etti? Yirmi beş yıl mukaddem hazinenin bir akçe hârice borcu yoktu. Memurîn ve asâkir ve sâir erbab-ı vezâif muhassesâtını vakt ü zamanıyla alırlar idi ve hazinenin vâridâtı şimdikininki nısfı derecesinde idi. Şimdi ise hazinenin borcu yüz milyon liraya çıktı ve vâridâtın heman nısfını faize veriyor. Vergilere zammedilerek ve halkın medar-ı hayatı olan tuza varınca kadar inhisâr altına konularak yeni yeni rüsûmât ihdâsıyla vâridât üç milyon keseyi tecâvüz ediyor (eğer maliye muvâzenesi sahih ise). Halbuki erbab-ı maaş haklarını vakt ü zamanıyla alamadıklarından nice hânûmânın çarh-ı idaresine sekte geldi. Cihan dilenci oldu, asker aç çıplak kaldı. İşte yirmi beş yıldan beri devlet sizin ve sizinle hem-efkâr bulunanların elinde kalarak şu kadar fark etti. Halbuki hem-efkâr dediğim zatların cümlesi size musahhar ve meshur idiler. Bu fark ve tenezzülün sebebi ne olabilir?

- Politika umûrundaki tahavvûlât bütün Avrupa icbârı ileldir. Maliyenin hâli ise cennetmekan Abdülmecid Han'ın zamanında icra edilen ve hâlâ devam eden saray sefâhetinin âsârıdır.

- Politika umûrundaki tahavvûlât bütün Reşid Paşa'nın vefatından sonra meydana geldiğinden, besbelli onun vefatından evvel Avrupa yokmuş yahut var imiş de başka bir politika imiş; ondan sonra diğer efkâr zuhura gelmiş. Bu sözler işin aslını bilmeyenlere göre medâr-ı kanaat olur ise de biz o zamanlar da iş içinde bulunduğumuzdan tahattur ediyoruz ki bu Memleketeyn ve Sırp meseleleri Reşid Paşa zamanında da var idi. Kaç defa memurlar gönderildi, şöyle böyle yapıldı, lakin bir zamanda hukuk-ı saltanata hâlel getirilmedi. Maliye hususunda dahi vâkıa o asırda çok sefâhetler edildi, kaç

defa hazine-i hâssadan maliyeye borçlar devrolundu. Ancak bu Padişahın zamanında onların birisi olmadı. Bununla beraber Padişah-ı mağfurun hîn-i vefatında hazine-i maliyeye bıraktığı duyûn ile bir de ondan sonra bugüne kadar edilen borçların yekûnüne bakıldıkta hani o asr-ı sâbıkın sefâheti ile beraber bir de Kırım Muhârebesi gibi bir beliyye-i uzmâyı sürüklemiş iken yine şu sekiz sene zarfında edilen borçlar akıllara hayret verecek derecede değil midir?

- Sizin öteden beri bana adâvetiniz olduğundan her hareketim size çirkin görünür. İşin içinde bulunsanız belki bu ta'rizâta mecâliniz olmazdı.

- Bendeniz bu sözü sizden daha Saray-ı Hümayunda bulunduğum evânda bi'd-defaat işitmiş idim. Muahharan bir hayli zamanlar işte de bulunduk, yine itikad-ı âcizâneme hâlel gelmedi. Adâvet bahsine gelince vaktin müsaadesi olaydı beynimizde bu ana kadar cereyân eden ahvâl-i mahsusa dahi ma'raz-ı tahkike getirilip kimin kime adâveti var imiş, kim kime neler etmiş olduğu zâhire çıkar idi. Lakin şimdi zâtîyâta dair bahsin sırası olmadığından bunu bir başka zamana bırakalım ve sözü uzatmamak için kısacık bir mütâlaa ile hatm-i kelâm edelim. Fakat rica ederim sora-cağım bir iki meseleye insaf üzere cevap veriniz. Yirmi beş yıldan beri şu devletin umûr-ı muazzamasında bulunuyorsunuz. Elbette hâl-i umumî-i devlet için sizde bir itikad hâsıl olmuştur. Yani şu devletin bu gidişle bekası mümkün müdür, değil midir?

- Değildir.

- Mademki devletin bekâsından nâümîdsiniz niçin kendi elinizde vefat etmesini istiyorsunuz? Sonra kıyamete dek mazhar-ı lanet-i enâm olmaktan havf etmiyor musunuz?

- Ne yapayım, sebep ben değilim. İşte Padişah, işte Avrupa, işte millet, işte Rusya, ben bunların arasında hüsn-i idare ile bir müddet daha süründürmek hizmetine çalışıyorum. Evlâd ü iyâl sahibiyim, geçineceğim. Esnafılık edemem. İşin ağırlığına nispetle aczim derkâr ise de şükrolsun irtikâba dair bir hareketim görülmedi. Filhakika ben de usandım ve çalışıyorum, hem de mazhar-ı lanet oluyorum. Lakin hamiyetim bırakmıyor; devlette adam yok.

- Efendim, sebep ben değilim diyorsunuz, ya kimdir? Siz erbab-ı iffet ve namustan memurlar kullanmak, masârif-i devlette sahîhan tasarruf icra etmek, ahalinin üstündeki yükü azaltmak, nizamât-ı nâfia yapıp ic-

rasında devam göstertmek, intişâr-ı maarif esbâbını iltizâm ile erbabına tefviz-i umûr eylemek, askeri, donanmayı, hastahaneleri bir hüsn-i hâle koymak, velhâsıl Avrupa'nın terakkiyât-ı medeniyesine vesile olan bu misillü esbâba teşebbüs etmek istediniz de Padişah mı sizi men etti? Yoksa Avrupa olmaz mı dedi? Yahut millet isyan ve muhalefet mi gösterdi? Ya Rusya elinizi mi bağladı? Nerede işe yaramaz ve lekeli eşhâs var ise onları umûr-ı devlette kullanan sizsiniz. Her kimde fetânât ve liyâkat eseri görülür ise sivrilip yetişmemesi için derhal bir bahane ile başını ezmek yirmi yıldan beri mülteziminiz olan ahvâldendir. Hazineyi şuna buna yağma ve mensubâtınıza milyonlar kazandırmak için birbiri üstüne istikrâzlar icra ettiren, hazineye vâridât-ı cedide bulmak için ahaliyi vergi ve rûsûmât altında ezip geçiren sizsiniz. Yapılan nizamâtı bendegân ve mensubâtınızın menfaat ve muhâfazaları için ihlal ve Maarif Nezâreti intişâr-ı ulum ve terbiye maksadıyla teşkil olunmuş iken bir takım nâehl ve zât u damânı malum zevâtı nânpâre gibi oraya memuriyetle çırak eden ve askerin idaresini hâl ü şanı cihanın malumu olan kimselere tefviz kılan yine sizsiniz! Ve "Evlâd ü iyâl sahibiyim, geçineceğim" diyorsunuz. Mukaddemleri ara sıra istifâ eder idiniz; ya o zaman böyle değil mi idiniz? Şimdi işten namusunuzla çekildikte sokakta mı kalacağım zannedersiniz? Lâakal yirmi otuz bin kuruş ma'zuliyet maaşı almaz mısınız? İrtikâba dair bir hareketim görülmedi diyorsunuz; Bahçekapısı hâricindeki iki yüz arşın gelir gelmez bir çöplüğü vaktiyle orada kapıcı bulunan pederinizin mülkü imiş diyerek üç bin bu kadar keseye hazineye satan siz değil misiniz? Mısır Valisine yüz elli bin kuruş değerinde bir seyf ihdâsıyla karşılığında on iki bin kese alan siz değil misiniz? Hazinenin şu darlığında ki altmışı yüze ve faizi yüzde on beşe Avrupa sarraflarından istikrâz dilenerek devletin namus ve itibarını mahvediyor, ve şöyle bir zamanda ki ashâb-ı maaş yedi sekiz aylık vazifelerini alamadıklarından evlâd ü iyâlleriyle muzıyk-ı ızdırâbda kanlar kusuyorlar, ve ordularda bulunan asâkir ve zabitânın maaşları yirmi otuz aydan beri tedâhülde kalmağla yalın ayak ve çırlı çıplak kışlalarda ve hastahanelerde inil inil iniliyorlar, böyle bir vakitte Mercan'daki muhtarık olan ahşap hanenizi kârgir olarak hazine-i maliyeden inşa ettiren siz değil misiniz? Vükelâdan size taalluk ve intisâbı olanlara yalı bahâları ve ihsanlar aldırın siz değil misiniz? Fransa sergisine gönderilecek eşya için tertip olunan komisyona serginin küşâdından iki sene evvel damadınızı reis edip onar bin

kuruş nakden maaş verdiren siz değil misiniz? Bunlar ve bunun gibi hadd ü hesaba gelmez harekâtınız irtikâb değil de ya nedir?

Hamiyetim bırakmıyor, devlette adam yok diyorsunuz! Hamiyetiniz bu devleti kendi elinizle boğazlamağa müsaade ediyor da yerinizi başkasına terk etmeğe mi müsaade olmuyor? Devlette adam olmadığını siz neden anladınız? Sizin etrafınızda bulunanların hilye-i liyâkatten ârî olmaları bütün milletin liyâkatsizliğini mi isbât eder? Lakin ashâb-ı liyâkati sizin bilmeyişinize hiç taaccüb olunamaz. Zira onlar size takarrüb etmezler, gelip sizin eteğinizi öpmezler, memuriyet, mansab istemezler. Onlar öyle namus ve hamiyet ashâbıdır ki bir lokma ekmek için size serfûrû etmekten ve sizin elinizde maşa gibi tahrib-i devlete alet olmaktan ise köşe-i inzivâda zaruretle zaman geçirmeği canlarına minnet bilirler.

- Yok beyefendi; artık siz pek ileri gittiniz. Adeta yüzüme karşı beni tahkir etmek istiyorsunuz ve benim hâmil olduğum iktidarı galiba unuttunuz.

- Hayır efendim, ileri gitmek nerede, söylenmesi lazım olan şeylerin yüz binde birini bile daha söylemedim. Ve sizi tahkir asla hatırıma gelmez, yalnız maksadım sizi size bildirmektir. Yoksa kendi ef'âl ve âsârınız sizi tahkir eder. Ve sizdeki iktidarın dahi derecesini bilirim. Lakin herkesin kendince bir iktidarı vardır. Hususuyla o iktidar bazı kere hâl ü zamanın inkılâbâtıyla öyle tebeddül eder ki Emre Yunus'un "Bir sinek bir kartalı kaldırdı vurdu yere; yalan değil gerçektir, ben de gördüm tozunu" sözünün manası zâhir olur.

- Sizin lisanınızla kaleminizden başka iktidarınızı bilmiyorum.

Paşa hazretleri bunu söylerken mâbeyn kapı çuhadarı odadan içeri girdi ve kendine bir temennâdan sonra benim yanıma gelip kulağıma vapurun geldiğini söyledi. Sadr-ı âlî-cenâb o zaman hâli anladı ve elinden çubuk yere düştü. Dudakları titremeğe başladı ve "bendenize tebliğ edecek bir memuriyetiniz var mı?" diye sordu. Ben de "Evet, şevketlü efendimiz mühr-i hümayunlarını istiyorlar. Onu ahz ve îsâl için bendelerini memur buyurdular" dedim. Güyâ bu söz bir tılsım imiş, o kibir ve azametle yere göğe sığmayan zat bir anda küçülüverdi. Çehresine yeşile mâil bir sarılık geldi ve dişleri kilitlenip bir şeyler söylemek isterdi lakin anlaşılmazdı. Kendine teselli için "Hakk-ı âlinizde teveccühât-ı seniyye yine berkemâldir, bu infisâliniz icab-ı mahsus üzerinedir" dedim. Nihâyet elleri titreyerek koynundan mühr-i hümayunu çıkarmağa uğraşırken vapur da yalının önüne yanaştı. Zât-ı âli bu-

nunla fî'l-cümle ümid-i inşirâh bulup “Galiba elçilerden biri geldi” dedi. Ben dahi “Hayır, elçi olmamalı; bu vapur memuriyet-i cedîdenize îsâl için hizmet-i aliyyenize tahsis buyurulmuştur” dedim. “Öyle ise biz yalnız ma'zul değil, belki menfî imişiz” diyerek gözlerinden yaş gelmeğe başladı. Ben cevaba sûrat edip:

- Hayır efendim, menfî değilsiniz. Avâtuf-ı aliyye-i cenâb-ı mülukâ-neden uhde-i liyâkatinize Kıbrıs mutasarrıflığı tevcih buyuruldu. Oranın muhtac-ı ıslah olan ahvâli için bir dirâyetkâr memurun lüzumu cihetiyle mukaddemce bendenizi tensib buyurmuştunuz. Dirâyet ve kifâyetçe sizin bendenize rüchânınız olduğundan ve Girit'te muvaffakiyetle adaların ahvâline vukûf-ı tâmininiz görüldüğünden zat-ı devletinizden elyak kimse bulunmadı. İnşallah muvaffak olursunuz. Hem de mevsim-i şitâ takarrüb ettiği ve nehâfet-i cismiye cihetiyle adaların havasıyla güzel imtizâc buyurulur. Fakat kulunuzun oraca bir rica-yı mahsûsam var. Teşrifinizde iskeleden dâli tarikiyle merkez-i memuriyetinize azimet buyurulursa nâm-ı nâmî-i hümayuna mensub olarak inşasına muvaffak olduğum kârgir cami-i şerif ile mektep vardır. Bunlara muaccelât müdürü iyice nezâret etmiş mi, yoksa metruk ve muattal mı kalmış? Velhâsıl bu işin hüsn-i tahkik ve icrasını muttasıf oldukları şeyme-i mürüvvetten intizâr ederim, dedim.

Lakin Kıbrıs memuriyetini haber alır almaz Paşanın aklı ve şuuru selb olunmağa bilmem bu ricamı işitti mi yoksa işitmedi mi. Neden sonra azacık aklı üstüne gelerek “Acaba hareme gidip bazı levazımat almağa müsaade var mıdır?” diye sual etti. Ben dahi “Benim memuriyetim sizi bir saat zarfında vapura irkâb ve sizinle beraber Saray-ı Hümayun pîşgâhına kadar refakat edip orada size veda ve emanet-i seniyyeyi yedd-i müeyyed-i hümayuna teslim etmekten ibarettir” cevabını verdim. Ol vakit hani “Ene rabbükümü'l-a'lâ” fahriyesiyle feleke kelek demeyen Âli Paşa bütün o azamet ve ceberrûtu unuttu ve bir vakit katliyle mütesellî olamadığı Ziya'nın ayaklarına sarılıp “Ben ettim sen etme, ne olur ise senden olur” diyerek yalvarmağa başladı. Dizlerinin bağı çözülüp kalkmağa mecâli kalmamakla, kolundan tuttum, kaldırdım. Bu hâl ile aşağı yalıya indik. Bu esnada etrafa nazar ettim ki bir saat evvel pertev-i ikbâl ile mânend-i dârü's-sürûr pürnûr-ı behcet ve sürûr olan sahilhane ma-

1. Kur'an, Nâziat 29:24. “Ben sizin en yüce rabbinizim” mealinde bu söz Kur'an'da Firavun'un ağzından söylenir. (h.n.)

temhaneye dönmüş ve mevki-i hizmette bezl-i can etmeğe hazır gibi görünen tevâbi'in her biri yatağını omuzlayıp savuşmuş. Dalkavukların ise her biri bir yana gidip

Gece pervânelerle bezmi germâgerm idi şem'in

Şehir gördüm ne şem-i meclis-ârâ var ne pervâne²

hâleti aynıyle zuhura gelmiş. Fakat birisi yanın kışın yanıma sokulup:

- Beni defter-i bendegânınızda ibkâ buyurmuşsunuzdur me'mul ederim. Zira, min-gayri-haddin elimden geldiği kadar hizmet-i devletinizde kusur etmedim itikadındayım ve öteden beri şu zatın hasm-ı canı olduğum ve onunla beraber işte bulunuşum dahi mücerred derd-i maişet ve hizmetinizde bezl-i makderet etmek maksadından ibaret bulunduğu malumunuzdur. Hatta bu ihlâsımın ıspatı için falan zat dahi şahid-i adilimdir ki zat-ı vâlâları Amasya'dan avdet eyledikleri esnada hâkpâyalarıyla teşerrüfûme ve bu zatın aleyhinde vâki olacak teşebbüsât-ı aliyyelerinde birinci müttefik bendeleri bulunduğumun beyanına onun vesâdetini niyâz etmiştim. O vakit bu mesulüm karîn-i kabul buyurulmadı. Şimdiye kadar dahi *Muhbir* ve *Hürriyet* nesh-i nâfialarının neşriyâtında ibrâz eylediğim müsaade bilhassa şu mensûbiyetimi muhâfaza için idi, dedi. Dönüp baktım ki Hüsnü Paşa imiş. Egerçi Âli Paşa kendine ârız olan dehşet mülâbesesiyle gözü dünyayı görmeyecek bir hâlde ise de Hüsnü Paşa'nın bu sözlerini işittikte ihtiyârı elden gidip:

- Behey kafir-i nimet! Senin Selanik ve Manastır ve Bursa valiliklerinde ettiğin huyânetleri örtüp nihayet Yeni Osmanlılar'ın men-i neşriyâtını tahhüd ettiğin cihetle Zaptiye Müşirliğine nasb eden ben değil miyim? Hâlâ bu memûriyette de yevmiye zuhura gelen bin türlü uygunsuzluklarını ketm ile muhâfazaya çalışan ben değil miyim? Daha bir saat mukaddem ayaklarımı öpüp perestiş eden, "Velinimet efendim! Allah benim ömrümü alsın da sana versin" diyen sen değil miydin, diyerek itâb eyledi. Hüsnü Paşa dahi ona karşı:

- Efendim! Efendim! Herkesin perestişini sen kendi kerametinden mi sanıyordun? Senin bu devlete, bu millete ettiklerini kimse bilmez ve herkes seninle ittifak eder mi zannediyordun? Memurünün sana serfurû etmeleri aczlerindendir, yoksa her birinin içinden kan gider. Beni Zaptiye Müşirliğine getiren benim liyâkatimdir; siz değilsiniz, cevabını verdi ve bu arbedelerle yalının sofasına gelindi. Hele mühürdârı bir saku ile bir setre yetiştirdi ve eline bir si-

2. Şeyhülislam Yahya Efendi'ye (ö. 1644) ait bir beyit. (h.n.)

yah çanta dahi verdi -ki zannıma göre akçe olmalıydı- ve tevâbiâtından bir ağa ile beraber vapura bindi. Güvertede bir sandalyede oturdu. Ben dahi yanına oturdum, vapor da hareket etti. Vaktâ ki vapor Arnavutköyü akıntısını dolaşıp sahilhane görünmez oldu, zat-ı âli başını kaldırdı. Gözlerinden bilâ-bârânî gibi yaş dökerek tekrar ayaklarıma kapanmak istedi ve “Evladının başı için benim canıma kıyma, ben ettim sen etme. Eğer bana acımazsan evlad ü iyâlîme merhamet et” diyerek tazallüm ve istirhâma ağz eyledi. Benim de merhamet damarlarımin hareket etmesine taaccüb olunmaz mı? Çektiklerimi bir anda unuttum ve biçareye teselli için:

- Efendim, niçin böyle evhâma tâbi oluyorsunuz? Asr-ı ma‘delet-hasr-ı mülukânede kimse kimsenin canına kastedemez ve herkes sizin mâyenizde olamaz. Siz kendinizden ez‘af olana galebe ile iftihâr edersiniz, lakin bendeniz bunun aksi olarak kendimden âciz olanlarla uğraşmayı nefsimde zul görürüm. Hayır efendim, emin olunuz ki bendeniz ol zebûn kişilerden değilim. Benim için en lezzetli şey siz makam-ı iktidarda bulunduğunuz hâlde sizinle güleşmektir. Size bu vechile galip olduğum bana intikam-ı kâfidir, dedim. Bu sözlerle vapor Saray-ı Hümayun pîşgâhına vâsıl oldu. Benim râkib olduğum kayık geminin kıçında merbut olmağla zat-ı âli ile veda edip kayığa bindim. Vapor da Akdenize doğru tahrik-i çarh-ı azimet eyledi. Bir zaman arkasından baktım ve kendi kendime dedim ki “İşte devletin vücudunda yaralı yakı gibi mucib-i ızdırâb olan illet zâil oldu. Padişah taht-ı esaretten ve millet-i Osmaniye zulm ü nuhûsetten kurtuldu. Bundan sonra Abdülaziz Han ne padişahdır ve çekilen belaların asıl sebebi kim imiş bütün âlem anlar. Padişah dahi kuvvet-i hilafetin hüküm ve vüs‘atini şimdi görüp tebaasına kendini sevdirmekteki lezzeti duyar. Ve Ziya’nın da ayâr-ı sıdk ve ihlâsı anlaşılır.”

Bu mütâlaalarla Saray-ı Hümayunda paşa dairesine yanaştım. Bir takım beş çifte, üç çifte kayıklar ve birçok etbâ ve zihâm gördüm. Yaverlerden birine bu kalabalığın aslını sordum. Bir zamanlardan beri Âli Paşa’nın gazezi mahsusuna mebnî köşe-nişîn-i gadr u ihtifâ olan bir nice zevâtın (isimleri hâtırlımdan çıktı) celb olduğu ve vükelâ-i hâzırının cümlesine ma‘zuliyet haberleri gönderildiği cihetle heyet-i vükelânın tebdil olunacağını söyledi. Oradan kemâl-i şevk ve inbisâtla daire-i hümayuna vusûl ve hâkpây-ı şâhâneye müsûl ile mühr-i hümayunu yedd-i mülukânelerine teslim ettim. Zat-ı Şahane he-man elini uzatıp mührü aldı. Benim de arkamdan usul ile birisi dürttü; İngiliz lisanı üzere “six o’clock” yani saat altı dedi. Gözümü açtım ki meğer Hampton

Court bekçilerinden birisi sarayın kapanacak vakti geldiğini ihtar ediyor. Meğer ben kanapenin üstünde uyumuş kalmışım; gördüğüm şeyler bütün rüyâ imiş. Hakk hayra tebdil eyleye, amin!

Ziya

Mekke-i Mükerrreme'den tahrirât.

Fi 10 Cemaziyelevvel³

İki haftadan beri *Hürriyet*'imizi kaybettik. Posta gününe dört gözüyle bakıyoruz. Bu kere dahi hissedar olmak arzusunda bulunan ihvânın bir kıta defteri leffen takdim olundu. Bunlar *Hürriyet*'in ellinci numerosu tarihinden itibaren hissedar oldukları cihetle mezkur numerodan en son numerosuna kadar çıkanları defaten ve çıkarılacakları dahi hafta hafta istiyorlar. Bu hisselerin bedeli olan ... lira ... şilin için *Hürriyet*'in ilanı vechile hâmiline hîn-i irâede eda olunmak üzere Cidde'de mukim İngiltere tüccarından Mösyö ... tarafından alınan havale mektubu dahi leffen gönderildi. Ah eğer *Hürriyet*'in bir de Arap lisanı üzere çıkarılmasına himmet buyurulsa. Yalnız Mekke ve Medine ve Cidde ve Taif de olarak lâakal beş yüz hissedar bulmağa muhlisiniz müteahhid olurum. Zira buraların ahali daha bu misillü şeyler görmediklerinden her ne vakit *Hürriyet* nüshası gelse ehîbbâdan bir takım zevât tecemmu'la okunur ve tercüme edilir. Herkes hayran kalır. Bir takımı da parça parça ibarelerini Arabî'ye tercüme edip alırlar.

Gelelim buranın havâdisine. üserânın alınıp satılmaması için geçenlerde İstanbul'dan bir emirname gelmiş. Bunu ahali işittiklerinde "Şer'-i şerîfin caiz gördüğü bir şeyi devlet ne iktidar ile men edebilir? Öyle ise devlet tebdil-i mezhep etmiş, lakin biz Müslümanız; şeriatten hariç olan emre itaat edemeyiz" diyerek kalkıştılar. Zaten dahi vilayet nizamından dolayı nâhoşnut olduklarından ve o nizam iktizâsınca ashâb-ı emlak dükkan ve hane gibi akardan vergi verecekler, Mekke'ye, Medine'ye konsoloslar gelecek, kadınlar açık gezecekler gibi bazı erâcif dahi neşr olduğundan halkın ezhânı bütün bütün bozuldu ve etrafta bulunan urbân dahi bunları duyup cümlesi silahlanarak ihtilâl hazırlandılar. "Böyle ahkâmı şeriati ihlâl eden padişahın hilafeti sahih olamaz, onun namına hut-

3. Bu mektup İstanbul'dan dolaşip geldiğinden bize vusûlü iki aydan ziyade teehhür etmiştir. Bundan böyle buraya gönderilecek mektupların Hind Kumpanyası'nın Süveyş'e işleyen postasıyla Cidde [...]'dan gönderilmesi ihtâr olunur.

be okunmak caiz değildir” diyerek Taif’de hatibi mimberden indirdiler ve cümle cemaat “Allahu yensurü’l-İslam” diye bir ağızdan bağırıştılar. Ve bir vakitten beri yağmur yağmadığından bu musibeti dahi şer’-i şerife adem-i itaatten bilip, ahalinin gazabı bir kat daha müzdâd oldu. Geçen gün Şerif hazretleriyle Vali Paşa ve bilcümle heyet yağmur duasına çıktılar. Ba’de’l-avdet şürefa-yı Mekke Şerif ve Paşaya gidip “Biz bu misillü hilâf-ı şer olan şeyleri kabul edemeyiz” dediler. Onlar dahi bu sözlerin bî-esâs olduğunu bin güçlûkle anlatıp şimdilik teskin-i fitneye muvaffak oldular ve etraftan tecemmu eden urbân dahi Taif’in etrafına dağıldılar. Şimdi ise Mekke’de fakat bir tabur asker bulunduğundan mazallah böyle bir ihtilal zuhura gelecek olsa ne yapılır? Hususan yerli ahali bu misillü sözlere bakıp Padişaha ve ona tâbi olan asker ve memurine nasrânî nazarıyla bakıyorlar. Hiç şüphe yoktur ki cümlemizi koyun boğazlar gibi keserler. Allah Şerif hazretlerini eksik etmesin; nüfuzunu taşâ toprağa işletiyor ve bu fitnenin de şimdilik indifâ’ı mücerred onun himmet-i mahsûsasıyla olup yoksa vali ve askerinin hiç dahli yoktur.

Mülâhaza-i Mühimme

Haremeyn-i Muhteremeyn ahalisinin mazbut olan ahlak-ı taassubkârâ-neleri iktizâsı üzere bu misillü erâcife vücud vererek hilâf-ı edeb-i tâbiyet harekete tasaddileri yalnız şimdi görülmüş şey olmadığından bizim için bu havâdis medâr-ı istiğrâb olamaz. Fakat şu esnada ki Mısır Valisi malum olan tavr-ı istiklal ile adeta şekl-i isyan gösterir ve Haremeyn Şerifinin min küllü’l-veche Mısır’a olan irtibat ve ihtiyacı İstanbul’dan ziyadedir, böyle bir zamanda Padişahın sıhhat-i hilafeti meselesi ortaya konularak hatiplerin mimberden indirilmesi gibi bir fiil-i müdhişin vukua gelmesi elbette bazı tahrikât-ı müfsidânenen ileri gelmiş olacağından, bu defaki karışıklık emsal-i sâbıkasına kıyas olunamaz. Hususıyla oralarda asâkirin azlığı ile beraber Muammer Paşa ve Hacı Emin Paşa gibi iki hatab-ı bîcânın vali ve şeyhü’l-haram bulunmaları ve Şerif Abdullah Paşa’nın esbâb-ı malumeden nâşi Mısır idaresine müntedâr bulunması nazar-ı dikkati celb edecek umûr-ı muazzamadan olmağla ve bu mesele öyle Sırbistan, Karadağ, Cebel-i Lübnan, Girit vâkıalarına ve Bulgaristan karışıklığına nispet kabul etmeyip bünyân-ı devlet-i İslamiyenin esasına taalluk etmekle Babîâli me’luf olduğu hâb-ı gaflet ve kesâletten uyanıp dirre-i basîretini iyice açsın...

Reybül-menûn

Avrupa kimyaları (bizim kimyacılar gibi kibrit-i ahmer bulmaya uğraşarak mal ve mülklerini pûte-i telefte izâ'e ile iflasa çıkmayıp) havâss-ı tabiat-ı eşyâyı terkiib ve tahlil ile bi't-tecrûbe yeni yeni şeyler ihtirâ ve ol sebeple haki katen kibrit-i ahmere mâlik olmuş gibi istifâde ve istimtâ ederler. Bu sıra dahi Fransa kimyagerânından birisi mücellâ bir boya terkiibi keşf ü icad eyleyip ve bunun terkiibinde "fosfor" bulunmağla onun ile her ne şey boyanırsa geceleri şem-i şule-dâr gibi birkaç mil uzaktan görüneceği ve bu boya eğer ucuz çıkarılır ise geceleri deryada gezen sefâin için pek ziyade muhassenâtı olacağı ve sair birçok şeylerde dahi istimâl olunacağı gazetelerde görüldü. Biz deriz ki eğer bu boya filhakika boyanılan şeyi parlak gösterebilecekse bizim memâlik-çe dahi pek çok işlere yarar. Hususuyla Âli Paşa hazretleri için pek lazım olduğundan, beher dirhemi bin altına olsa bile elbette iştirâ ve bir hayli şeylerde istimâl eder. Mesela yanındaki yazı takımına bu boyadan dahi bir hokka koyup hâkpây-ı şahaneye arz olunacak maruzâtı ve ıslahat-ı dahiliyeye dair süferâ-yı ecnebiyeye verilecek takrirleri ve muvâzene-i maliye gibi enzâr-ı umumiyeye konulacak ilanât ve nizamât-ı resmîyeyi geceleri bir kere bu boyaya batırıp çıkarsa bütün karaltılı şeyler gümüş gibi parlak görünür. Ancak boyanın hâs-iyeti gündüze dahi şâmil midir değil midir burası bilinmelidir; zira boyanan şeyler gündüz parlak görünmezse emek ve masraf yine heba olur.

Arif

İstanbul'dan mektup

Fi 7 Recep

Bu günlerde İstanbul'un ahvâl-i cariyesine hariçten bir adam nazar etse zaruret-i maliye ile yanıp kavrulan biçarelerin feryad u enînini görüp henüz cenaze çıkmış bir matemhaneye teşbih eder. Bir yandan da işinin erişini argacına uyduranların şevk ü şetâretlerine nazar edip çeng ü çegâne ile memlû bir sûrgâha benzetir. Cihanda hiç böyle bir garibe görülmüş müdür ki yedi sekiz aydan beri aylıkların tedâhülde kalmasıyla aceze-i memurîn ve erbab-ı vezâif şöyle dursun Padişahın biraderzadeleri olan şehzadeğân hazerâtı esvâb yaptırdıkları terzilerinin alacaklarını tesviyeden âciz kalıp da terzilerin arzuhalleri sefâretlerle Babiâli arasında bir politika meselesi gibi deveran ede ve Maliye Nezareti tasavvur ettiği on iki milyonluk istikrâzı almış ikisi yüze olmak ve senevî yüzde on iki faiz vermek üzere akd etmek için Avrupa'da bin kapıya baş urup geze ve her kapıdan "inâyet ola" cevabını ala ve Bank-ı Osmani dahi maliyenin bu hâline asla terahhum etmeyip kaidesini bozmak istemeye. Yani hasbe'l-muâhede para kazanmaktan başka işe girişmeye ve halbuki Teşrinievvel ahirinde ber-mucib-i senedât maliye hazinesi yedi yüz bin lira vermek mecburiyetinde bulunurken Galata sarraflarından Mösyö Lisasko ve Tubini hazretlerinin lütf u merhametlerine uğrayıp üç mâh zarfında ödenmek ve yüzde on sekiz faiz verilmek üzere güçle üç yüz bin liralık bir istikrâz yapılmasına karar verebile. Ve bunlarla beraber Fransa İmparatoriçesini taltif zımnında sair teçhizat-ı bî-lüzum için sarf olunan dört yüz bin kese kadar paradan fazla, belki tiyatroya gider diyerek tiyatrocu Naum cenaplarına seksen bin lira ihsan buyurula. Ve İmparatoriçe gayet dindar olduğundan şayet Beyoğlu'nda bu kadar masrafla hazırlanan kiliseye gitmekte zahmet çeker denilerek Beylerbeyi Saray-ı Hümayunu'nun içinde mahsusen yaptırılan kiliseye yüz bin altın sarf oluna. Serasker ve Dahiliye ve Tersane nazırları on beşer bin lira ihsana mazhar olalar ve Beykoz sahrasında

bulunan asâkir yedi aylık tedâhülde maaşları durur iken otuz dört bin lira atıye ile taltif edileler. Ve Sadrazam efendimizin İstanbul'daki devlethanesi hazine-i maliyeden, kargir olarak harıl harıl yapıla ve mefruşâtı Avrupa'ya sipariş oluna. Bir yandan evvelki gelen sefineler çürümekte iken bir taraftan da Londra'ya birbirini müteakip zırhlı gemiler ısmarlana, onların sayelerinde birçok zatlar milyonlar kazana. Halk ise akşam yiyeceklerini nasıl tedarik edeceklerini ve bakkalı kasabı ne zaminle dolandıracaklarını düşünse. Taşra ahalisi dahi İstanbul'un şu sefâhetlerine para yetiştirmek için öküzünü, tarlasını, tenceresini satıp ipten kuşağa ine ve hapishanelerde çürüye ve daha agrebi makam-ı hilafet-i kübrada bulunan padişah güya bu hâlâtta hiç haberi yok gibi buluna...

Bu işlerin arasında Şeyhülislam efendi dahi hâlince kendi nüfuz ve ikbalinden istifâdeye kalkışıp ezcümle kendi nesebinin şerâfeti hakkında beyne'l-ulema deveran eden şübühâtın izâlesine mesned-i meşihatın nüfuzunu kafi addedişine ne demeli. Mesmu'a göre müşarunileyhin pederi Akşehir'de bir müddet nakibüleşraf olduğundan ve makam-ı nikâbette bulunanların silsile-i nesebleri müfid ve mazbut bulunmak usulden olduğundan Şeyhülislam efendi hazretleri dahi ispat-ı taharet-i neseb için pederinin tarih-i memuriyetini beyan ile silsile-i nesebinin ne suretle müfid olduğunu hâlen nakibüleşraf İlmi Molla'dan bâ-tezkere-i mahsûsa istifsâr eylemiş. Molla efendi dahi kuyûdu tettebbu eyledikte müşarunileyhin pederleri filhakika ol tarihte Akşehir'e nakib olmuş ise de bu memuriyet hükümetçe olmayıp ol zaman mahall-i mezkurda isyan üzere bulunan derebeylerinden bir şaki tarafından tagallüben nakib tayin kılınmış ve onun üzerine nakib-i merhumun göçebelerden olup sonra orada tavattun ettiği ve böyle haseb ve nesebi malum olan veya olmayan bir şahsın makam-ı nikâbette bulunması muhalif-i şeriat olarak müfti-i mâcengâne kendi olduğunu hâvî, ol esnada ahali-i memleket tarafından tanzim ve takdim olunan mufasssal bir mahzar-ı umumi ile ona müteferri evrak-ı mahfuz bulunduğu zâhire çıkmagla biçare İlmi Molla ne türlü cevap vereceğini şaşırmış ve Zat-ı Fetva-penahî ise lâyenkat cevap talebinde bulunmuştur.

Bazı erbab-ı vecd ü hâlin keşf ü kerameti öldükten sonra anlaşıldığı gibi merhum Fuad Paşa'nın dahi birçok kerametleri ba'de'l-vefat meydana çıktı. Bir aralık çekmecesinden veya koynundan vefat edeceğini ve Üçler Camiini yaptıracağını mutazammın tarihler çıkarıldı, gazetelerle neşr olundu. Fakat ta-

rihlerin hesabı yanlış olduğu gibi Üçler Camiinin inşasındaki keşif dahi doğru çıkmadı. Yani merhum hayatında yalancılıkla meşhur olduğu gibi vefatında dahi bu unvanını tekzip etmedi. Şimdi dahi bilmem nasıl olmuş da bulunmuş bir de vasiyetnamesi zuhura geldi. Hatta *Levant Herald* gazetesi aynıyle neşr etti. Elbette İngiliz gazetelerinde görmüş olacağınızdan burada tekrar irâdına hâcet görmedim. Ancak vasiyetnamede münderic olan hususât içinde dikkate şâyân olan şey kendisiyle Âli Paşa'nın Saltanat-ı Seniyye'nin 'itilâ-yı şeref ü şanı için sebkât eden hizmet ve gayretlerine dair dermeyan olunan mebâhisdir. Güya merhum vasiyetname bırakmış; belli ki Âli Paşa'nın hüsn-i evsâfına dair bir tavsiyename yazmış. Me'mul ederim ki *Hürriyet* gazetesi buna dair mütâlasını yazacak ve yine merhumun [...] depreşecektir.

Mısır meselesi gittikçe ukde-i teşvişe düştü. Zavallı Âli Paşa bazı müsteşar-ı garazkârın teşvikât-ı müdâhinânesine mağruriyetle öyle bir yardım uçtu ki kendi de şaştı. Bir takım şerâiti hâvî Mısır'a yazılan ikinci mektubun cevabı hâlâ gelecek. Cevabnamenin sürat-i irsâlini müstedî taraf-ı Sadâretten yazılan telgrafname-i zelilâne dahi bî-semere kaldı. Mısır'dan bazı taraflara gelen muharrerât-ı mahsûsada "Ne tuhaftır ki Babiâli Mısır idaresine isnâd-ı sefâhet edip muvâzene-i maliyesini tedkik etmek istiyor. Mısır hazinesi her ay memurîn ve asâkirin maaşlarını ve muhassesât-ı saireyi vakt ü zamanıyla verip bir gün bile te'hîr etmiyor. Babiâli'nin hüsn-i idaresi âsârından olarak yalnız İstanbul'daki memurînin altı ve asâkirin sekiz on aylık maaşları tedâhülde kaldı. Elin gözündeki çöpü görüp kendi gözündeki mertteği görmemek işte budur" sözleri yazılmış ve bu muharrerât dolayısıyla Zat-ı Şahanenin eline geçip ziyadesiyle mucib-i infîâl ve gazap olmuş olması üzerine, Valinin azli dahi taraf-ı Sadâret-penahîden pek kolay gösterilip taahhüt olunmağla, bir vakitten beri taraf-ı şahaneden her gün Mabeyn Başkatibi Emin Bey Babiâli'ye ve Bebek'teki sahilhane-i sâmiye gönderilip Mısır işinin nasıl olduğu sual olunuyor ve "Daha cevap zuhur etmedi" cevabı veriliyor. Mısır'da ise teşebbüs olunan tedarikât günden güne ileri götürülüyor ve idare-i Mısriye bu aralık otuz beş milyon frank bir istikrâz daha akd ettiği söyleniliyor. Bir vakitten beri Mısır postasına dahi durgunluk gelip hatta *el-Cevâib* Mısır'a dair iki haftadır havadis alamadığından taaccüble beraber, hayra yoruyor, yani rüyayı aksiyile tabir ediyor.

Şimdi herkese merak olan Sadrazamın bulunduğu mevkiden kendini nasıl kurtaracağıdır. Zira biçare pek yalnızdır. Hatta kendi de bundan şika-

yet edip Fuad Paşa ahrete gideli tek kanat ile uçtuğunu herkese söylüyor. Bu Mısır meselesi ise bütün bütün şuuruna hâlel verdi. Geçen gün Mabeyn-i Hümayuna gitmişti. Saat altıda oradan çıkıp Babiâli'ye gitmeksizin yalısına gitti. Ertesi günü Meclis-i Hâss olduğu hâlde yine gelmedi. Bir iki gün keyifsizliği havadisî çıktı, fakat Cumartesi günü Babiâli'ye geldi. Ama ne halde? Çehresi sarıya mâil karamtak bir reng-i müdhiş bağlamış, gözleri şişmiş, güya henüz ağlamış, velhâsıl zatı şah iken şimdi şahbaz olmuş. Saray halkının rivayetine göre o gün Zat-ı Şahane tarafından kendine hayli ağır sözler söylenmiş ve İmparatoriçenin gelmesi maddesi olmasa azli dahi mukarrer imiş. Filhakika işi de pek ağırdır; Fransa ve İngiltere devletleri Mısır Valisine bu derece sahâbet edecekleri bizim sadr-ı devrânın hiç hatırına gelmedi. Perde-i gurur ve ruûnet dîde-i basiretini kapadı. İş tersinden tuttu; bu netice meydana geldi. Eğer Mısır Valisi bu kadar sebat ve muhalefet üzerine bir sadmeye uğratılamazsa akîbet-i hâl pek müşkil olur. Girit Yunanistan'a terk olursa ve Bulgaristan'a Sırbistan verilse elbette Mısır'ın istiklali kadar Devlet-i Aliyye'ye muzır olamaz. Zira Hicaz ve Arabistan'ın kilidi ve kileri Mısır'dır; oranın iftirâkında makam-ı saltanatın müktesib olduğu kisve-i hilafet selb olunup esas-ı devlet-i İslamiyeye hâlel gelir. Bunun ise vehamet-i encâmı ednâ mülâhaza ile anlaşılır. İmdi vaktiyle Mısır valisinden sandık doluları altıncıkları alıp kadife sandalye üzerinde imtiyaz fermanları müsveddesini yazmak Âli Paşa hazretlerine pek kolay gelmişti. Acaba o akçeler bugün iade olursa eski hâlin iadesi kâbil olur mu?

Rusya elçisi General İgnatyef bu kere avdetle zat-ı sadâret-penahî ile mülakatında "İmparator hazretleri vücutça rahatsız olduklarından Mısır meselesine hiç karışmadılar" demesine Âli Paşa dahi "Evet, Fransa ve Avusturya devletleri onların karışmasına hacet bırakmadılar" devabını vermiştir. Hülâsa-i kelim akdemce yazılan tahrirâtta teklif olunan şartlardan Babiâli çoktan vezgeçti. Mısır tarafından hafifçe bir cevap vürûd ederse işi pamuk ipliğiyle bağlamağa bin canıyla hazır ve muntazırdır. Burası böyle ise de bir kere de Mısır valisinin reyî sorulsa bakalım o ne diyecek? Zira geçenlerde Sadrazam hazretlerinin meclis-i mahremânelerinde bu mesele dermeyan olundukta "Bu işin bidâyetinde acele edildi, Avrupa'da bulunur iken taltif olursa ve burada iken ansızın azl olunup yerine diğeri gönderilse idi iş olmuş bitmiş olur ve bu kıyl ü kâllerin hiçbirisi olmazdı. Avrupa dahi sual ederse sebepleri resmen bildirilir ve onlara da kanaat gelirdi" deyu buyurdıkları

rivayet olunduğundan Mısır Valisi bu nükteyi hesap etmeyecek kadar şaşkın zannolunamaz. Binaenaleyh Âli Paşa makam-ı sadârette bulundukça onun İstanbul'a gelmesine bir türlü akıl kesmez. Hele Âli Paşa'yı bu meselede bitiremez ise bütün millet bir ağızdan Nef'i'nin:

Bin türlü maraz itse isabet zarar itmez

Lütf ide meğher mevt-i müfâcâ-yı zamâne

beytini tekrar etmelidir.

Reybü'l-menân

Zat-ı hazret-i mülûkanenin dahi Süveyş Cetveli'nin küşâdında bulunmak üzere gelecek alafranga Teşrinisani'nin dokuzunda İstanbul'dan hareketle Mısır'a azimet edeceği ve Fransa İmparatoriçesi dahi ol esnada orada bulunarak Zat-ı Şahane ile Mısır Valisi arasında vasıta-i sulhiye olarak bununla meydanda sürünmekte olan Mısır meselesi külliye mündef olacağı İstanbul'dan alınan telgrafnamelerde mündericdir. Eğer bu rivayet sahih olup fiile gelecek olursa vükelâ-i Saltanat-ı Seniyye'nin vikâye-i şan u hukuk-ı Devlet-i Aliyye için öteden beri ibrâz ettikleri âsâr-ı rû'yet ve dirâyetin bir temmetesi denmeğe şâyân olur. Zira bu işin hakikatte manası iki surete çıkar: Ya Abdülaziz Han hazretleri memâlikinden birine nasb ettiği bir valinin gösterdiği eser-i muhalefet üzerine ayağına gidip barışmış ve bir ecnebi devleti dahi araya şefaatchi koymuş olur, yahut Sadrazam hazretlerinin geçen Cemaziyelevvel'in yirmi birinci günü tarihiyle Mısır Valisine gönderdiği mektubun hâlâ cevabı gönderilmediğinden erîke-nişin-i hilafet-i kübra olan Padişah bizzat onu istemeğe gitmişve bir vakit sadrazamlar padişahın yaver-i ekremi olmağı kendilerine medar-ı şeref ve imtiyaz addederlerken şimdi padişah kendi sadrazamının yaver-i ekremi olmuş demek çıkar. Her surette makam-ı hilafet için bundan büyük tenezzül ve tezellül olamaz.

*

Bu kere İzmit dahilinde Sarımeşe denilen mahalde Bağdat kolu postası eşkıya tarafından vurulduğu ve keyfiyet bâtelgraf mahallinden iş'âr olunması üzerine derhal bab-ı zaptiyeden memurîn ile postahane tatar ağası İzmit'e gönderilmiş ise de eşkıyanın kimler olduğu hâlâ zâhire çıkarılamadığı İstanbul gazetelerinde görüldü.

Bizim vazifemizden hariç ise de zaptiyeye bir hizmet-i mahsûsa için gâsıpların kimler olduğunu söyleyelim. Hani birkaç kere İzmit civarında,

birkaç defa dahi Bursa ve Balıkesir havalisinde kat'ı tarik etmeleriyle üzerlerine asâkir-i zaptiye sevk ile itlâf ve vücud-ı nâpâklarından ol nevâhî ve etraf pak u saf edilen "Cercis Türkistan" mâhut Manol ve Lefter takımı yok mu, işte bu habisler yine onlardan olmalıdır. Yani herifler Rumeli vampirleri gibi yine dirilmişlerdir. Eğer Hüsnü Paşa bunların def'i çaresini bizden sorarsa bir kere de kendileri ol tarafları teşrif ile bunların hangisini ele geçirebilirse (Manastır'da bulundukları esnada usulünü öğrenmişlerdir) ba'de'l-katl cesetlerini kendi eliyle yakmağa himmet buyurmalarını tavsiye ederiz. Yoksa sâye-i asayiş-vâye-i cenab-ı padişahî ve zaman-ı sa'd-ahterân-ı hazret-i vekalet-paneahî ve asr-ı zabıta-i hazret-i cenab-ı müşir-i bi-nazîr-i zaptiyede Dersaadet'in burnu dibinde ebnâ-i sebilden başka bir de posta vurulmak İstanbul gazetelerinin kullandıkları lisan-ı medîha-perdâzî ve müdârâya pek açıktan mübâyin düşer.

*

İstanbul'dan gelen gazetelerde Diyarbekir merkez vilayetinde dahi bir ıslahhane tesis olunup altmış kadar aceze-i etfâl alındığı ve beherine ikişer kat elbise verildiği ve beher gün ibtidâ sıbyan dersi okutularak ba'dehu tahsis olunan sanatlara çalıştırılmak için hoca ve terzi ve kunduracı ve abacı ve şalcı usta ve kalfaları dahi tayin edildiği ve etfâl-i merkûme beş aydan beri epeyce sanat öğrenmeğe başlayıp vliayet asâkir-i zaptiyesinin elbise ve kunduralarını dikmeğe ve İran şalına benzer şallar ve mensucât-ı saire nesc etmeğe başladıkları ve hatta bu şallardan ikisi geçenlerde makam-ı sadârete arz ile mazhar-ı takdir olduğu beyan edilmiştir.

Bu misillü ıslahhanelerin mülkce muhassenâtı hadd u ihsâdan birûn olup hususıyla bizim memâlikçe farziyet-i lüzumu hiç cây-ı bahs değildir. Çünkü rivayete göre bunlarda sokakta dilenmekte olan aceze-i etfâl îvâ ve iksâ olunduktan başka talim ve terbiye dahi edildiklerinden ve sâye-i mamuriyet-vâyede memâlikin her tarafı harabezâr ve aceze-i ahali hâl-i cer u suale giriftar olduklarından ah mümkün olsa da her şehir ve kasabada ve belki her köyde ve hususan İstanbul'un her mahallesinde böyle birer ıslahhane küşâd olursa ne büyük faydası olur ve ıslahhaneler etfâline verilen elbiseden ordu mevkilerindeki asâkir-i şahane dahi hisse-mend edilse ne kadar makbule geçer.

Arif

Fuad Paşa vasiyetnamesi

Merhumun hamiyet-i vataniyesi nasıl şâyân-ı takdir olmaz ki kendisi öldü gitti hâlâ Devlet-i Aliyye'nin husûl-i esbâb-ı terakki ve saadeti için vasiyetnameler yazar.

Merhumun tab' ve efkâr ve sebâtı mahall-i tahsin ve istiğrâb değil midir ki ahirette muhasebe-i name-i a'mâlini bırakıp hâl-i hayatında ittifakını deruhte ettiği zevâtın muhâfaza-i ikbali için nasihatler gönderir. Bu vasiyetnameyi ibtidâ *Levant Herald* gazetesi bastı. (Besbelli Türkçe'den tercüme etti veyahut başkası ediveri). Ondan Avrupa gazetelerinin bazıları istinsâh ettiler. Lakin Avrupalılar umûr-ı uhreviyede çokluk mübâlât etmediklerinden şu kadcılık bir kerameti Fuad Paşa'ya çok gördüler, inanmadılar ve "Fuad Paşa vefat edeli dokuz aydan ziyade zaman mürur ettiğinden eğer bu eser kendinin olsaydı çoktan meydana çıkardı; bu olsa olsa makam-ı âli-i sadâret-i uzma taht-ı mualla-bahtında murabba-nişin-i ikbal ve istiklal olan Âli Paşa hazretlerinin Zat-ı Şahaneye bizzat söylemekten ihtirâz ettiği bazı vesâyâ-yı mühimmeyi müteveffânın ağzından söylemek için bizzat veyahut bi'l-vasıta ihtirâ ettiği bir tedbir ve sanîadır" dediler de maskaraya aldılar. Garibi şurasıdır ki matbuat müdürü Macit Bey müteveffânın akrabasından olmağla o dahi gayrete gelerek mezkur gazetenin muharririne bir mektup yazdı ve onda "Bu vasiyetnamenin mevâdd-ı mundericesi sahîhan haiz-i kıymet ve ehemmiyet ise de merhumun eseri olmayıp masnû olması muhtemeldir" dedi. Yani vasiyetnamenin ihhtimal-i masnûiyetini tasrih ve şu kadar ki mevâdd-ı mundericesinin kadrini takdir ile sahtekarın bir büyük zat olduğuna telmih eyledi. Ancak biz müteveffânın kumaş-ı liyakatini nice kere endâze-i tecrübeye vurmuşlardan olduğumuz için böyle bir emr-i harikula-denin ondan sudûrunu istibâd etmeyiz ve hayatında maliye muvâzeneleri tanzimi ve kavâim-i nakdiye izâlesi ve defter-i kebir icadı ve Şam hadisesinin (yalnız bir ordu müşiri ile topu yüz altmış dört nüfus-ı İslamiyenin idamıy-

la) yatırılması ve Mısır verâsetinin tağyiri ve seraskerlik ve yaver-i ekremlik ve Mabeyn-i Hümayun ve tophane müşirlikleri ve hazine-i hâssa nezareti memuriyetlerinin makam-ı sadârete cem ve ilhâkı gibi devlet ve vatanımıza nâfi ve her birinin mevki-i fil ve icraya gelmesi erbab-ı akl u tedbir için müşkil ve belki mümteni olan nice umûr-ı muazzamada muvaffakiyetle beraber yedi sekiz sene saltanat süren bir zata memâtından sonra şöyle bir kerameti çok görmeyiz.

Binâberin vasiyetnameyi Fuad Paşa'nın mezarcılar postası veyahut Vampir Manol vesâteti ile dâr-ı ukbâdan göndermiş olduğunda ve bunun sahtekarı Âli Paşa olmadığında asla şek ve şüphe etmeyerek bu müddeâmızı şu birkaç delil ile de ispat ederiz.

Gazetelerden bazısı itiraza kalkışıp vasiyetnamede din-i İslâm'ın senâsına dair bazı sözler olduğundan bunlar Fuad Paşa gibi bir terbiyeli zata yakışmaz diyorlar. Halbuki müteveffânın emr-i dinde salâbet ve takvası cümlelerin malumu olup ezcümle dairesinde Ramazanları imam ve müezzin maaşları verilir ve kendisi iftar davetlerine gidip akşam ezanında taam sofrasına oturduğu görülürdü. Âli Paşa ise salâbet ve takva ile şöhreti olan Müslümanları mutaassıb ve mahall-i şüphedir diyerek bilâ-cünha ve muhakeme Akka kalesine gönderdi. İşte Hoca Sadık Efendi ile sair dersiamm efendiler hâlâ orada mahpusturlar. Binaenaleyh vasiyetname Fuad Paşa tarafından mersuldür, Âli Paşa'nın masnu'u değildir.

Yine mu'terizler vasiyetnamede ki ta'mim-i müsâvât ve neşr-i maarif fıkralarına ilâşiyorlar. Evet, Fuad Paşa müslim ve gayrimüslimin müsâvâtını ol derece iltizâm etmişti ki Baltacı İspirakî'yi kendi oğlu Kazım Bey'in yerine koymuş idi. Lakin Âli Paşa süferâ-i ecnebiyeye karşı müsâvât göstermek için meclislere ve memuriyetlere birçok tebaa-i gayrimüslime koydu ve rütbelere ve nişanlar verdi, fakat bunlar mensub oldukları milletlerin emniyet ve itimadını kazanmış takımdan olmayıp kimi sarraflıktan ve tabâbetten ve kimi dahi tüccar ve simsarlıktan gelmiş olduklarından hakikatte her milletin namusuna hâlel getirdi. Ve neşr-i maarif bahsinde dahi Fuad Paşa *Kavâid-i Osmaniye* risalesine vaz-ı unvan-ı iştirak edip öyle bir eser meydana koydu. Âli Paşa ise maarif nezaretini Safvet Paşa'ya ve bir zamanlar dahi nezaret-i mezkûre muavinliğini Vehbi Molla gibi bir karacahile ihale eyledi. Demek olur ki vasiyetname müteveffânındır, Âli Paşa yapmış değildir.

Ama Âli Paşa'nın muttasıf olduğu fart-ı dirâyette beraber Devlet-i

Aliyye'ye lüzumuna dair vasiyetnamede münderic olan fıkranın tedkikatına girdiğimizde vâkıa bir adam hem-kâr ü hâl olduğu müttefikinin medh ü senasında bulunmak emr-i tabii ise de medhin ifrâtı müdâheneye çıkacağından dünyada olduğu gibi ahrette de müdâhenenin revâcı olduğuna taaccüb ederiz. Çünkü müşarunileyhin dirâyet ve hasâfetini meydanda olan işlerinden ve devletin o sayede giriftar olduğu tenezzül ve tedenniden istidlâl edip, lüzumunu dahi bu devleti külliyyen mahvetmekten başka bir iş için tasavvur edemeyiz. Bir zat hakkında şairin şu kıtasını acaba Fuad Paşa işitmemiş mi?

... bu devleti sana muhtaç gösterip

İkbal ü mesnedinde bekâdan ümidi kes

Bilmem nedir lüzumu vücud-ı habisinin

Dünyayı boynuzun mu tutar hey öküz teres'

Ruşuk'tan tahrirât

Fi 24 Eylöl-i Frengi

Hürriyet'in bir nüshasında Midhat Paşa için "O bir kuş idi, uçtu; yu-murtalar cılık oldu" gibi bir söz okunmuştu. Meğer bu söz ne doğruymuş, hakikati bu kere anlaşıldı. Midhat Paşa şimdi gelsin de o senelerce emekler çektiği Tuna vilayetinin hâlini görsün, pek güçlkle tanıyabilir; meğer birisi kendine tarif edip şurası evveli şöyle idi, şimdi böyle oldu diyerek göstere. Çünkü Midhat Paşa'nın Sadrazam Âli Paşa ile arası hoş olduğundan yerine gönderilen mâhut Sabri Paşa bir zaman makam-ı sadârete hulûs için selefının yaptığı ve yarım bıraktığı bir takım âsâr ve teşebbüsâtı mahvetmeğe himmet etti. Bir vakitten beri Akif Paşa da bu emele düşüp Midhat Paşa'nın ittihâz ettiği usul ve mesleğin tamamıyla hilafına gitti ve zaman-ı saadet gibi yâd olunan Midhat Paşa asrının lezzeti yalnız di-mağlarda ve yaptığı âsâr ve hasenât fakat hatırlarda kaldı. Bari Midhat Paşa'dan evvelki hâle avdet olursa idi yine ne ise, lakin iş orada da durmayıp daha bir uygunsuz dereceye geldi. Midhat Paşa dirâyet-i fitriyesi hasebiyle ahaliyi güçle devlete ısındırmış idi. Halefleri öyle aksine himmetler ettiler ki ufak bir vesile ile şimdi bir koca ihtilal çıkmak pek mümkündür. Husu-suyla Rusya casusları her tarafta bîperva ilkâat ve tahrikât ettiklerinden çok sürmez yakında acayip şeyler zuhura gelir.

1. Namık Kemal'in Âli Paşa hakkında bir kıtası. Gazetede boş bırakılmış yerde "Âli" kelimesi vardır. (h.n.)

Midhat Paşa'nın kullandığı memurların birkaçından mâada cümlesi değişti. Yeni gelenler para kazanmaktan başka bir şey bilmediklerinden mesâlih-i devlet ve hukuk-ı îbâd ve raiyyet karmakarışık bir hâlde gidiyor. Avrupa usulü üzere güzel bir otel açmıştı; karhanedir falandır diyerek onu da kapattılar. Hatta Midhat Paşa'nın ihya ettiği ıslahhanede muallak bir resmi dururdu; halefleri gazezlerinden nâşi onu bile yırtıp attılar. Meclis-i Hukukun ahvâli ise hakikatte görülecek surettedir. Ekser müddeî ve müddeâ-aleyh ellerinde birer akçe torbasıyla beraber mahkemeye gidiyorlar ve celb memurundan başlayıp kapıcıya varınca kadar bahşîş dağıtıyorlar. Zira bu tedbir icra olunmadıkça bir arzuhali derkenar ettirmek muhâlâtandır. Niş tarafları ve Tolçı ciheti pek fena hâlde karışiktır. Geçenlerde Vali-i vilayet Akif Paşa devre çıkmıştı. Midhat Paşa zamanından bakiye kalan bazı nizamâtın külliye lağvına muvaffakiyetle avdet etti. Hülâsa Tuna vilayetinin ahvâli acınmağa elyak ve

Reftend bülbûlân hoş elhân zi bâğ dehr

Zâğ u zegen mülâzım-ı in bûstân şodend²

mealine tamamıyla mâsadaktır.

Memleketeyn Prensi Şarl'ın [Carol I] Rusya prenseslerinden biriyle izdivacı havadisi gerek Memleketeyn ve gerek buralar ahalisine pek ziyade sû-i tesir eyledi. Rusya taraftarânı ve malum olan casusları apaçık icra-i fesadâta kıyam ediyorlar. Bizim memurlar dahi azl havfıyla tiril tiril titreyip her fesad gözleri önünde cereyân ederken bir şey söylemiyorlar. Bizim memurların şimdilik en büyük meşguliyeti Avusturya İmparatorunun İstanbul'a gitmek üzere buradan hîn-i mürûrunda icra olunacak teşrifat ve tanzimat ve onun zımnında ümit olunan nişan ve iltifat maddeleridir. Yoksa memleket yıkılmış, ahali batmış, devlet bitmiş, Rusya avuç avuç fesad tohumu ekmiş, bunların mazarratı yarın görülecek imiş, buraları Sadrazamın ne kadar vazifesi değil ise bizim memurların da o kadar umurunda değildir. Krallardan bilmem hangisidir, dermiş ki "Muhârebenin kazanılması üç şarta mütevakıftır. Onun birincisi para, ikincisi yine para, üçüncüsü yine para." Buna misal olarak Devlet-i Aliyye memurlarının cüz-i ma'dud gibi pek azı müstesna tutulduğu hâlde kûsûrunun dahi hamiyeti, gayreti, namusu, dini, imanı,

2. "Bülbüller ve hoş nağmeler gittiler dünya bahçesinden / Karga ve çaylak bu kokulu bostanın mülâzımı oldular." Ziya Paşa'nın *Harâbat*'ında da yer alan Farsça bir beyit. (h.n.)

hayatı bilcümle paradır. Bununla beraber bunların hepsinde eser-i hamiyet yok demek değildir, fakat ahlak bozulmuştur. Zira hangisine hitap ile “Behey adam, işte devlet harab oldu, ahali ezildi; senin hiç gayretin yok mu ki bu hâlin üzerine insaf ile ifa-yı memuriyet etmeyip lâyenkat para çalmağa uğraşıyorsun?” denilse derhal söze gelip “Evet, bunların hepsini görüyorum, lakin bir benim ile iş bitmez; sadrazam çalar, serkasker çalar, bizim vali çalar, kethüdası çalar, defterdar çalar, şu çalar, bu çalar. Bir ben sadakat edeceğim diyerek çalmamakla koca devlete ne fayda olur? Fakat ben yalnız nefsimе zulm etmiş olurum. Ya yarın beni bu memuriyetten def etseler ve hiçbir suçum olmasa ve sadakatimden, istikametimden bahisle istirahat etsem kim-senin vazifesi midir? O zaman çocuk çoluk dileneceğimize şimdi fırsat elde iken beş on kuruş biriktirmenin tarikine bakalım ve kâr-ı akl dahi budur” cevabını verir. Vah ne ters mütâlaa! Ama vehle-i nazarda haklı görünmez mi? Nice memurlar biliriz ki hırsızlık medar-ı ikballeri oldu, nicelerini de gördük ki istikamet nikbetlerini iltizâm etti. Hülâsa balık baştan kokar meseli pek doğrudur.

Reybül-menûn

Doktor Niko Bey’in Marko Paşa ile zuhura gelen vukuatına dair İstanbul muhbirlerimizden bir zatın mektubu 68 numarolu nüshamıza derc olunmuştu. Buna dair bu kere *Courier d’Orient* gazetesinde bazı tafsilat-ı garîbe görülmekle icmâlen tercüme olundu. Mezkur gazete Arstarki Bey’in oğlu Alsibadi’nin Concordia nam kahveden çıkar iken ne vechile Niko Bey’e şamar urup tahkir ettiğini ve merkûm Alsibadi’yi o akşam kahve tâbileri tutup zaptiyeğe teslim etmek istediklerinde ellerinde sopalarla üç adamın ne vechile mûmânaat ettiklerini ve mahkemede Niko Bey’in aleyhinde şehadet edenler Alsibadi’nin ehıbbâsından ve o akşam beraber bulunanlardan oldukları hâlde hîn-i şehadette sözlerinin yekdiğerine teveccühle mutâbakat etmediğini ve kaide-i mahkeme üzere Niko’nun aleyhine resmen bir gûne ikame-i dava ve iştikâ olunmadığı hâlde Beyoğlu mahkemesi mücerred Marko Paşa’nın hatırı için Niko Bey’i üç ve Alsibadi’yi fakat bir hafta hapis olunmağa hükmettiğini ber-tafsil hikaye ettikten sonra der ki: “Böyle bir mahkeme rezaleti şimdiye kadar bir yerde görülmüş şey olmadığından bu mahkemenin reis ve âzâsı tanılmağa şâyândırlar. Reis Lebıb Efendi, aza Halim Paşa, İbrahim Bey, Tevfık Bey, yaver Terifon Efendi, Andon Efendi, Maroya-

ni Efendi." Geçenlerde imtiyazât-ı ecnebiyenin lağvı için Babîâli sefâretlere müracat etmişti. Acaba şu muhâkeme ol esnada vukua gelmiş olaydı Rusya gazeteleri ne söylerlerdi..?

*

Beyoğlu'nda altıncı daire-i belediye için bir konak yapılacak olduğundan geçenlerde temelleri atılmış. Bu resmin icrasında şehremini ve daire-i mezkûre reisi beyefendiler ile âzâ-yı meclis ve hatta Kalekapısı Mevlevihanesi şeyhi (yüz on yaşındaki) Koca Kudretullah Efendi dahi hazır bulunmuş. Şehremini bey temel taşını kendi eliyle vaz etmiş. Ceylan derisi üzerine tarihler yazılıp ve bir takım da meskukât tedarik olunup altına konulmuş, kurbanlar kesilmiş ve o cemiyette hazır bulunanların isimleri dahi temelin bir tarafına konulacak imiş. Ve esna-i resimde şehremini ve reis beyler birer nutk-ı resmi söyleyip biri birine arz-ı ihlaslar ve tebrikler etmişler.

Fatih ve Süleymaniye cami-i şeriflerini ve İstanbul'u ihya eden su bendlerini ve kemerleri vaktiyle bina ve tesis edenler bu kadar rûsûm-ı teşrifata riâyet etmedikleri hâlde elyevm eserleri payidar ve müstekarr ve yapanların ezkâr-ı hayriyesi zebân-güzâr-ı nev-i beşerdir. Biz öyle bir asırda ve öyle maskara-i âlem olacak bir idare altında bulunuyoruz ki sekiz odalı bir daire yapılacak olsa büyüklere arz-ı müdâhene için bundan âlâ fırsat olamaz diyerek türlü türlü oyuncuklara kalkışıyoruz. Şu eski ebniye-i muazzamayı bina edenler başlarını kaldırıp da rûsûm-ı mezkûrenin suret-i icrasını görseleldi "Yek beyza ve sad-hezâr feryad" demezler miydi?

*

Courier d'Orient gazetesi der ki gerek asâkir-i berriye gerek bahriye için hariçten mübâyaa olunan şeyleri değerinden ziyade paha ile almak Devlet-i Aliyye'nin adetidir. Eğerçi birden bire bu şey acîb görünür, lakin hakikat-i hâl böyledir. Geçende Fransa memâlikinden Bordeaux şehrinde imal olunan sefineler mukaddemâ İstanbul'da istenilen miktardan dört yüz bin frank ziyadesine yapıldı. Ağleb-i ihtimaldir ki şu ikinci pazarlık kararlaştırılır iken mukaddemki bâyi'lerin arz ettikleri miktar unutulmuştur.

*

Şura-yı Devlet muavinlerinden İsmail Bey'in Varna mutasarrıflığına vuku bulan memuriyetine dair *La Turquie* gazetesi iki tuhaf mana verir ve *Terakki* gazetesi dahi arada meyancı suretinde üslub-ı belîğâne ile tercüme eder. *La Turquie* gazetesinin verdiği manaların birincisi mir-i mumailayhin

âsâr-ı fetânet ve malumat-ı tâmmesi geçenlerde deyn için mahpusiyyetin ilgası hakkında Şura-yı Devlette irâd eylediği nutuk ile nezd-i evliya-yı umûrda bir kat daha karîn-i mertebe-i yakîn olup hakkında câlib-i taltif-i mahsus olmasıdır. İkincisi vilayât-ı celilede mir-i mumâileyh gibi cevher-i fetânet-i zâtiye ve hamiyet-i fitriyesi (Babîâlî'nin terbiye-i cihan-pesendiyle) cila-pezîr olmuş, yeni yetişmiş gençleri istihdam ile semerât-ı nâfia-yı hizmetlerini iktitâf etmek niyet-i adilânesine mübtenîdir.

Cümleden evvel şurası hatıra gelir ki şimdiye kadar Babîâlî bu kadar memurlar tayin eder ve böyle mana ve sebep aranılmaz iken gazetelerin bu tekellüf-i ihtiyâr etmelerine bâis nedir? İkinci derecede, mademki bu zatın Şura-yı Devlette irâd eylediği nutuk kendinin malumat ve dirâyetini nezd-i evliya-yı umûrda ispat ve ızhâr etmişse Şura-yı Devletin ki bu misillü zevâtâ şiddet-i ihtiyacı derkârdır, niçin oraya aza edilmemiş de Varna'ya gönderilmiş? Üçüncü mertebede, vilayetlerde bu misillü erbab-ı malumatın istihdamıyla semerât-ı nâfia-yı hizmetlerinden iktitâf olunmak niyet-i adilânesi doğru ise bu kadar vilayetlerde bunca ehliyetsiz hatta okuyup yazmak bilmez valilerden birinin yerine gönderilmez de Varna'ya niçin memur edilir?

Zavallı *La Turquie*, sen daha Türkistan'ı öğreneceksin, Babîâlî dedikleri dolab-ı müfsidin içinde deverân eden suver-i acîbeye vakıf olacaksın... Bir zaman Kıbrıslı Mehmed Paşa Rumeli'ni teftişe çıkmış idi. Bir vakit Namık Paşa Bağdat valisi ve Vefik Efendi Anadolu müfettişi ve Ziya Bey Kıbrıs muhtasarı ve Rıza Bey Tahran sefiri ve Kemal Bey Erzurum vilayeti muavini olmuşlar idi. Sen bunların esbâb-ı sahihasını bilir misin? Eğer bilmezsen İsmail Bey'in memuriyetine dahi öyle münasebetsiz manalar vereceğine onları tahkik et, berikini de onlara kıyas eyle. Eğer bilersen niçin onu ötekilerden tefrik edersin? Alemleri kendine güldürmeği mi istersin? Hele sen ecnebisin; buraları bilmesen de mahall-i ta'yib değilsin. Lakin şu *Terakki* muharririne ne demeli? Bu zatın kim olduğunu bilmediğimiz hâlde yazdığı âsardan kendisinin hakikaten ehl-i rüşd ve rû'yet olduğunu istidlâl ediyor ve aralıkta meddahlık ediyorsa da bu da bizim memleketimizin yere batacak usulünden olmağla kendisini bir dereceye kadar mazur buluyorduk. Şimdi senin şu makale-i mudhikenî tercüme etmesine şaşıktık. Meğer ki böyle bir makaleyi bâis-i hande olmak garazı ile enzâr-ı ammeye koymak istemiş ola.

İsmail Bey'in deyn için mahpusiyyetin lağvı hakkında Şura-yı Devlete arz eylediği mütâlaanamenin sureti geçenlerde İstanbul gazetelerinde gö-

rölüp henüz devletimizde böyle işlere aklı erer ve aklı erdiğini Babiâli gibi bir salhane-i efkârda bîperva söyler adamlar bulunduğunu kemal-i memnuniyet ve teşekkürler beraber kendinin gençlerden ve daha Babiâli sillesini yememiş takımdan olduğunu teyakkunla yakında bir belaya uğratılacağına muntazır idik. Akibinde Varna'ya memuriyetini gazetelerde gördük ve hamiyet kurbanlarından birinin daha gülbangını çektik. Fakat mir-i mumaileyhin beyan-ı efkâr gibi bir cünha-yı azimesi öyle Varna mutasarrıflığına sürülmek mücâzâtı ile ödenemeyeceğinden çok sürmeyip ondan daha eşedd bir ukûbete giriftâr edileceğinde ıstibâh etmeyiz.

Arif

İstanbul'dan tahrîrât**Fi 14 Recep**

Fesad-ı dem vücudun her uzvuna sirayetle sıhhat-i cismaniyeyi ihlal ettiği gibi bizim milletimize bir vakitten beri ârız olan ahlak-ı milliye bozgunluğu dahi baştan ayağa kadar heyetimizin her tarafına girip sağ vücudumuzu ölüm derecesine getirmiştir. Bu illetin de asl u menba'ı cehalettir. Biz cehaletimiz hasebiyle ne kendi mülkümüzün ve devletimizin tarihini biliyoruz ne de yer yüzünde bulunan milel-i sairinin ahvâline kesb-i vukûf ediyoruz. Millet-i Osmaniye ne makûle akvâmdan terekkeb etmiş ve her kavim ne münasebet ve vesile ile bu heyete rabt edilmiş ve bunlar vaktiyle neler yapmışlar bi'l-etraf bilinmedikçe şimdiki bulundukları hâl ve mevki'in muvâzene ve mukayesesi kabil olamaz. Velhâsıl biz abâ ve ecdadımızın es-lâbından olduğumuz hâlde onların mütehallî oldukları ahlak-ı milliyeyi sâ-ye-i cehalette bozmuş ve yerine bir şey de koyamayıp karmakarışık bir şey olmuşuz. Kesl ü ataletin adına tevekkül ve kanaat, ve vazife ve hukuk bilme-mekle çekilen mihnete dayanmağa dahi lâzıme-i tâbiyet ve itaat koymuşuz. Ve otuz beş milyon halk bir değirmene koşulup birkaç gaddar ve tamahkar ki öğütülen undan istifade edeceklerdir, onların kırbacını yiyerek ve arasıra "Vur efendim vur! Ellerin nurdan kopsun!" diyerek harıl harıl koşmadayız. Artık bizler bu terbiyenin içinde doğmuş büyümüş ve başka bir şey görmemiş olduğumuzdan bu mülk ü millete bizden bir fayda me'mulu mutasavver değildir.

Dünya yüzünde ki devlet ve hükümetlerin hangisinde bulunur ki yüz yüz elli bin asker tutar, bunlara aylık vermez, tayinatını noksan verir, elbise-sini vaktiyle nizamı üzere giydirmez, hastahanelerde sefaletle telef eder ve yine efrâd-ı askeriye makam-ı hizmette kaim olurlar. Hele Avrupa devlet-lerinden birisi askerinin bir aylık maaşını tedâhüle bindirmek şöyle dursun gününden iki gün sonra versin, hele bir neferinin mukarrer olan tayinini

ve elbisesini eksik ve nizamından muahhar göndersin; kıyametler kopar, ihtilaller çıkar, devletler hercümerc olur. Zira onlarda her nefer devletinin nizamını bilir ve hak yedinde olarak her ne davaya kalkışa mahkemelerde kazanır ve zabitanı hırsızlık ve irtikâb etseler bilâ-şüphe ceza görürler. Devletler dahi millet vekillerinin ictima ettiği millet meclisinin rey ve kararı munzam olmadıkça müesses olan bir kanunu tağyir edemezler. Biz de ise iş tamamıyla bunun aksinedir. Mesela devlet hazinesi bir nice hırsızın gaza malı gibi yağmasına açık iken Meclis-i Hâssda zaruret-i maliye meselesi meydan-ı mezkûreye konulur. Serasker Paşa makam-ı sadârete hulûs için güya kesesinden ihsan eder gibi bilcümle asâkirin maaşından bir aylığının hizmet-i müftihare olarak terkiye taahhüt eder ve daire-i nizamiyede icra-i tasarrufât sırasında mekteb-i tıbbiyeden şehadetname ile çıkan talebe kolağalık rütbesiyle çıkmak nizam-ı müessesesi icabından iken yüzbaşılıkla çıkmalarına karar verip senede bundan seksen, yüz bin kuruş nef'-i hazine gösterir. Sonra Seraskerin hizmet ve sadakati nezd-i sadârette karîn-i takdir olup yalı pahası olarak on beş bin lira atıye-i seniyyeye nâil olur.

Ancak beyan ettiğim şu misaller tahmini şeyler olmayıp her biri mevki-i icraya getirilmiş ve halkın cehl ü belâheti ol mertebeye varmış ki kimse tarafından taaccüb dahi edilmemiştir. Şu kadar ki bizim eslâbımızdan çocuklarımız daha bizim gibi ahlak-ı milliyelerini sû-i terbiye ile bozmamış ve bize nispetle oldukça mektep görerek cihanın ve kendilerinin hâlini tanımış olduklarından bu misillü hırsızlıklar vukuunda onların teessürü daha ziyade görünüyor. Nitekim mekteb-i tıbbiye şakirdânı işbu tenzil-i rütbeden dolayı geçende hayli gürültüler ettiler. Çünkü bunlardan dokuzuncu sınıfta bulunanlar gelecek sene bâ-ımtihan şehadetname alacakları cihetle serasker paşa kendilerini istintâk ettikte “Siz devletin vaz ettiği nizama itaat etmez misiniz” demiş, onlar da “Evet, devletin nizamına riâyet ederiz, fakat bu nizam bize şâmil olamaz. Zira biz mektebe girdiğimizde kolağalık rütbesiyle çıkmak nizamı cari idi, biz de buna mağrur ve müstenid olduk. Şimdi devlet bu nizamı tağyir edecekse onun vazı tarihinden ileriye şumûlü olmak muktezâ-yı hakkaniyettir; biz hakkımızı talep ediyoruz” cevabını vermişler. Bunun üzerine talebeden ikisinin yakalarından alametleri alınarak Camialtı mahbesine gönderilmiş. Lakin bu ceza-yı nâhakk talebe-i saireye medâr-ı ibret ve intibâh olacağına hilafına tesir edip mekteb-i mezkur talebesinin cümlesi birden müdür-i mektebe dayatıp mektepte durmayacaklarını beyan

etmişler. Müdür dahi keyfiyeti Serasker Paşaya bildirip onun emriyle Dar-ı Şura reisi İzzet Paşa mektebe gönderilmiş. Talebe müdüre verdikleri cevabı ona da vermişler. Nihayet yine Serasker Paşa birçok ümerâ ve zabitan ile beraber mektebe gitmiş, nizam-ı devlete riâyet meselesini talebeye yine sormuş. Talebe dahi cümlesi birden “Biz buraya girdiğimizde devletin nizamı bizi ko-lağalıkla çıkarmak idi. Ya bizim müddetlerimizin hitâmına kadar bu nizam cari olur yahut hepimiz mektebi terk ederiz. Zira biz yüzbaşılığa mahsus olan maaş ve tayin ile geçinemeyiz” cevabında ısrar etmişler. Serasker Paşa bu hâli gördükte icra-i adalet edip dokuzuncu ve onuncu sınıflar talebesini ayırmış ve her birini yalnız ekmek ve sudan başka bir şey yedirilmemek cezasına hükmetmiş ve bir bölük asker bunların etrafını sarıp beşinci sınıfın yatak koğuşuna ve sekizinci, yedinci, altıncı, beşinci sınıflar talebesini dahi taam koğuşuna götürmüşler ve bunlar gece sabaha kadar tahta üzerinde kalıp, örtünecek bir aba dahi vermemişler. Nihayet dokuzuncu ve onuncu sınıflar talebesi arz-ı itizâr ile bela-yı mahbesten kurtulmuş iseler de Şura-yı Devlete arzuhal vermek tedbirinde bulunurlar imiş. (Biçare çocuklar Şura-yı Devleti Şura-yı Millet zannediyorlar...)

Geçenlerde Beykoz sahrasındaki asâkir-i şahane için ihsan buyurulan otuz dört bin liradan beher nefere birer buçuk, çavuşlara ikişer, mülazımlara üçer, yüzbaşılara dörder, kolağalarına beşer, binbaşı ve kaimmakamlara altışar, miralaylara sekizer lira isabet edip asker tabipleriyle cerrahları unutulmağla bir akçe alamadılar. Ama beri taraftan hazinenin zarureti günden güne tezâyüd edip mâhut on iki milyon liralık istikrâz maddesi dahi Mösyö Tubini'nin arz ettiği şerâite nazaran kabulü mümkün olacak derecede olmadığından şimdilik ucuz pahalı denmeyerek tayinât ve sair levazımat senet ile alınmakta ve böyle bir bataklık yolunda dolap dönmektedir.

Bazı erbab-ı tedkikin hesabınca İmparatoriçe için verilen hedâyâ-yı mahsûsadan mâada mahalleri malum olarak sarf olunan akçenin miktarı on milyon franka (takriben yüz bin kese) ve Prusya Veliahtı ile Avusturya İmparatoru ve sair prensler için sarf edilecek para elbette bu miktardan nâkıs olmayacağından ve çend mâh mukaddem gelmiş olan İngiltere Veliahtı için sarf olunan dahi lâakal bir yüz bin kese raddelerinde tahmin olunacağından bu senenin muvâzenesinde yalnız misafir ağırlamak için üç yüz bin kese açık görünecektir. Ancak bunlara ve tevâbi'lerine verilen hedâyâ ile mahall-i sarfı bilinmeyen akçeler de ilave edilir ise dört yüz bin keseye bâliğ olur. Hatta

İmparatoriçenin geçen akşam Beykoz'dan avdetinde asâkir-i mevcûde tarafından atılan tüfenklerin fişekleri dört yüz elli bin kuruşluk olduğu erbab-ı vukûftan birinin tahkik-gerdesidir.

İstanbul'dan diğer mektup

Fi 23 Recep

Zat-ı Şahanenin Mısır'a gideceği havadisi suret-i sahîhada gibi söyleniyorsa da meselenin politika cihetine vakıf olanlar bu da Sadrazam hazretlerinin azgâs ü ahlâmındandır diyorlar. Vâkıa Mısır iklimi Padişahın cümle-i memâlikinden ve Süveyş Cetveli'nin küşâdı dahi kürre-i zemin üzerinde imalat-ı beşeriye ile husûle gelen tagayyürât-ı azimeden olarak Avrupa devletleri mülûk-ı muazzamasından kimi bizzat ve kimi bi'l-vasıta orada hazır bulundukları hâlde asıl memleketin sahibi uzaktan bakmak oradaki hukukun zevâlini tasdik manasına çıkacağından Zat-ı Şahanenin dahi orada bulunması kaide-i hukuk-ı düveliyeye tamamıyla mutâbakat eder. Lakin Mısır Valisi makam-ı sadâretten kendisine yazılan tahrirâta cevap yazmağa tenezzül etmemek gibi bir mevki-i serkeşânede bulunduğu ve onun şu muamelesi elbette kendinin fiil-i ihtiyârîsi olmayıp Avrupa devletlerinden gördüğü müsaadeye mebnî olduğu ve İsmail Paşa Avrupa mülûkunu hod-be-hod davet ederek kendinin misafiri ve Mısır memleketini kendinin mülk-i sarîhi şeklinde göstermek sevdasında dolaştığı hâlde Padişahın ol vechile azimetine muvâfakat eder mi ve bunun men'î için Avrupa devletlerine müracaatla işin önünü almaz mı, buraları cây-ı tereddüttür. Bazı tahkikat-ı mahsûsaya göre Babîâli daha İmparatoriçe İstanbul'a gelmezden evvel bu suretin icrası için Avrupa devletlerine müracaat ve istimzâc etti. Kimi hiç cevap vermedi, bazısı müşevveş cevaplarla geçiştirip mesuliyet sözünü araya sıkıştırdı. Her ne ise bu Mısır meselesinin ta bidâyetinden beri Babîâli bir meslek-i hod-binâne tutup işi esasından bozmakla bütün teferruatı böyle ters çıktı. Filhalka şimdi şu mesele ne kadar ağırdır: Padişah gitmek istese Avrupa devletleri razı olmamak ve onların bi'l-farz muvâfakat-ı mecburâneleri alınmış olsa şayet Vali tarafından hüsn-i muamele gösterilmemek ve onunla haysiyet-i hilafet bütün bütün berbat olmak ihtimalleri vat. Gitmemiş olsa Mısır üzerindeki hukuk-ı mâlikiyetini bi'l-küllîye feda etmiş olacak. Zira İsmail Paşa o mülkün münhasıran mâlikî gibi davet ettiği mülûku mihmân edecek ve kanalın resm-i küşâdı kendinin namına nispet olunacak ve bu hâlin zımnın-

da Valinin menvî-i zamiri olan istiklal maddesi tabiatıyla ammenin taht-ı tasdikine girecek. İşte geçenki mektubumda sefine-i devletin “cankurtaran demiri” tabir ettiği Âli Paşa’nın sû-i tedbir ve irtikâbı Mısır meselesini şu hâle getirdi.

Evet, bunun bir sureti daha vardır ki devleti şu bulunduğu mevki-i tezezbüdden namusuyla kurtarır. Yani Valinin gösterdiği muamele-i hod-serâncye asla vücuh vermeyip zat-ı mülûkâne kalkar Mısır’a gider. Eğer Vali kendi mevki-i tâbiyetini tanıyıp hakk-ı metbûiyete muvâfık ta’zimât-ı lâzı-meyi ifa ederse maksat husûle gelir ve eğer kusur ederse heman azlını ilan ile maiyetinde götüreceği kimselerden birini onun yerine nasb eder, iş de biter.

İmdi Âli Paşa hazretlerinin Avrupa’da vardır ümit olunan nüfuz ve itibarı bu hareketi icraya muktedir olabilir mi..? Ne mümkün..? Âli Paşa’nın nüfuzu yalnız Zat-ı Şahaneye ve bir de Zaptiye Müşirine caridir ki bu kere bin tedbirler ile Mısır sarrafı İbrahim Bey’i yirmi dört saat zarfında İstanbul’dan çıkmak üzere tard etmeğe muvaffak oldu. Mesmuâta göre Mısır Valisi İstanbul’da nasıl iş görüldüğünü bilenlerden olmağla sarrafı marifetiyle bir hayli mahallere akçeler verdiği ve bazı taraflara dahi vaad eylediği duyulmakla bu teşebbüsâtın önünü almak için sarrafın def’i tensib edilmiştir. Şu kadar ki mukaddemleri zat-ı hazret-i sadâret-penahî dahi Mısır valisinden aldığı “kapuyoldaşca” îâneleri yine bu sarraf vermiş ise acaba def’i emrinin kendine tebliğinde ne zemin ile söylendiği merak olunacak garâibdendir.

İmparatoriçenin Dersaadet’e seyahati havadisı çıktıkta zat-ı sadâret-penahînin gayretkeşleri pür paşâset idiler. Kimisi İmparatoriçe tarafından vaki olacak iltimas üzerine makam-ı sadâret nezaret-i devlet unvanına tahvil ile te’biden Âli Paşa’ya ihale olunacak ve kimi dahi atabek-i saltanat lakabı verilecek ve zat-ı sadâretin adeta bir işareti ile Mısır Valisinin azline Fransa devletinin muvâfakatı istihsâl edilecek ve hatta İmparatoriçe Mısır’a gitmekten dahi ferâgat ettirilecek ve verâset-i saltanat meselesi dahi bu sırada yoluna konacak sözlerini söyleyip gezerler idi. İmparatoriçenin Çanakkalesi’ne vürudunda zat-ı sadâret-penahî istikbaline müsâraat etmiş iken bazı mahremânın ifadesine göre mülakata nâil olamaması ve buraya geldikten sonra dahi vûkelâ-i saire hakkında olan muameleden ziyade bir iltifat görememesi hem kendini ve hem de tarafgirânını pek meyyus eyledi. Şimdi ağız çevrildi.

Bu kere İstanbul zaptiyelerine altızlı tabancalar tevzî olundu. Zira bu sene Dersaadet’e gelen ecnebi misafirler için birkaç yüz bin kese fazla masraf

olunup artık erbab-ı maaşın bir nice aylar maaş yüzü görmek ihtimali selb olduğundan güft ü gü çoğaldı; hükümetin ahaliden emniyeti münselib oldu. Vâkıa halkta da dayanacak hal kalmadı. Bereket versin cehalete, bereket versin eski itikada; yoksa eğer halkımız bu hayvanlık dairesinde bulunmayıp da sair milletler gibi kendi hukuk ve vazifelerini ve çektikleri belaların sebep ve hakikatini bilmiş olsalar idi Âli Paşa ile malum olan rüfekâsı çoktan İbn Alkam'a mülhik olurlardı.

Girit isyanı hengâmında Rum milletinin hamiyet ashâbı her taraftan eşkıya-yı cezîreye muâvenet için para gönderdikleri sırada ser-etbâ-yı cenab-ı şehriyârî Marko Paşa hazretleri dahi fi'l-asl Şireli olmak mülâbesesi ile bin lira göndermiş olduğu bundan akdem şâyi olmuştu. Lakin bunun yalan olmayıp yanlış olduğu muahharan tebeyyün etti. Zira gönderilen bin lira değil fakat beş yüz lira imiş ve hem de bu îâne mücerred Yunan eşkıyasını ikdâr ile isyanı devam ettirmek için olmayıp, belki ileride cezîreye serbestlik verilerek Rum milletinden bir prens nasb olunacak olursa kendisinin intihâb olunması maksadından ibaret imiş.

Reybül-menûn

Devlet-i Aliyye'nin resmi gazetesi olan *Takvim-i Vekayi* 1149 numarolu nüshasında yazar ki "Beyoğlu'nda tab olunan *Levant Times* nam gazete bazı mesâilde gayet layıksız bir lisan kullanmış ve evliya-yı umûr hazerâtından bazıları aleyhinde itâle-i lisan etmiş olduğundan matbuat nizamname-i hümayunu ahkâm-ı mündericesine tevfikân bir ay müddetle tatil edilmiştir."

Cümlelerin malumu olduğu üzere Babiâli bundan iki üç sene mukaddem *Matbuat Nizamnamesi*'ni muvakkaten lağv ile birçok gazeteleri bu nizamnameye tatbik etmeksizin hüküm-i Karakuşî ile kapatmış idi. Şimdi *Levant Times*'in kapatılması mezkur nizamname ahkâmına tevfikân icra olduğu cihetle, bundan nizamnamenin müddet-i lağvı hitâm bulduğu anlaşılır. Lakin Babiâli niçin evvelce bunu resmen ilan eylemedi ve nizamname hükmünce ceza edilecek gazetenin cünhası resmen ilan olunmak kanunen lazım gelirken sebep nedir ki *Takvim-i Vekayi* bürüme bir tabir ile geçip tafsilata girişmedi. İstanbul'dan bize vârid olan haberlere göre bu gazete Mısır meselesini ma'raz-ı bahse koyup Mısır Valisine sahâbet göstermiş ve Sadrazam Âli Paşa'nın mukaddemâ bi'd-defaat Mısır Valisinden almış olduğu paralardan bahisle nihayet bu meselede Babiâli'nin haksızlı-

ğına hükmetmiş; *Takvim-i Vekayi* buralarını meydana koymaktan utanmış. Demek olur ki *Takim-i Vekayi* muharriri Sadrazamdan daha ziyade namuslu imiş. Zira Âli Paşa para almaktan utanmamış da muharrir efendi onu yazmaktan hicab eylemiş.

*

Paris'in *Liberté* nam gazetesi İmparatoriçenin, İstanbul'da ikameti müddetinde hâsıl ettiği memnuniyetin tafsilatından sonra der ki fakat bir vaka bâis-i hüzn ü keder oldu, yani bu kadar ziyafetler ve şenlikler arasında Sultan Abdülmecid'in büyük oğlu ve Sultan Abdülaziz'in veliahtı Murad Efendi hiç meydanda görülmedi. Bu hâl ol ahenk ve sürûrun üzerinde leke bıraktı.

Arif

İlan

Hürriyet gazetesinin bidâyet-i zuhurunda Dersaadet ve eyaletlerden bazı zevât mücerred sevk-i hamîyetle talebkârâna meccânen tevzî ve i'tâ etmek üzere toptan gazete irsâlini muharrerât-ı mahsûsa ile iş'âr ve iltimâs etmiş olduklarından kimine iki yüz kimine yüz elli ve yüz ve elli nüshaya dek beher hafta irsâl olunmakta ve bunların bedelleri alınmadıktan fazla posta ücretleri dahi matbaa sandığından verilmekte idi. Bir zamandan beri bazı taraflardan alınan ihtarâta nazaran bu gazeteleri alan zevât dağıtılmak üzere şuna buna takım takım verdikleri ve bunlardan bazısı karar verilen bir bedel ve ücret mukabelesinde ellerine geçirdikleri nüshaları Zaptiye Müşirine sattıkları gibi bazıları dahi beher nüshasını beşer altışar ve tuttuklarına göre bazen onar onbeşer kuruşa satmakta ve bir nüshasını bir kere okumak için üç beş kuruş almakta oldukları anlaşılıp, bu vechile emniyeti suistimal men'i matbaa idaresinin elinden gelmeyecek bir hâl olduğundan hem bunların mümkün mertebe önü alınmasına medâr olmak ve hem de matbaa sandığı beyhude masraftan kurtulmak üzere suret-i âtiyeye karar verilmiştir.

Bu makûle takım olarak *Hürriyet* gazetesi alanlara gelecek alafranga Kanunuevvel'in ibtidâsından itibaren meccânen gazete gönderilmeyecektir. Eğer ticaret için yine külliyyetli gazete almak isteyenler olursa suret-i sevk ve irsâli kendilerinin bulup tedarik ve beyan edecekleri yolda icra olunmak ve posta ücreti kemâkân matbaa sandığından verilmek üzere beher nüshası ikişer kuruş hesabıyla kendine zimmet-i kayd olunacaktır. Bu zatlar beher alafranga ayın ibtidâsında çıkan ayda kaç adet gazete almışlarsa beheri ikişer kuruştan hesabını rû'yetle bedelini poliçe veyahut İngiliz posta pulu olarak cânib-i matbaaya irsâl edeceklerdir. Her hangi ayın sekizinci gününe kadar kimin tarafından muhâsebe ve akçe gönderilmezse o günden itibaren irsâlâtı kat' olunacaktır.

Ve bir de *Hürriyet*'in birinciden ellinci nüshasına kadar takım olarak matbaada ikişer liraya satıldığı mukaddemce ilan olunan nüshalardan bir haylisi İngiltere ile münasebetleri olan bazı tüccar vesaitiyle yine bu mad-rabazlar tarafından ele geçirilerek beher takımını sekiz on liraya satmakta olduklarından ve bu takımın İstanbul ve Memâlik-i Mahrûse eyaletleri için posta ücreti ise nihayet yarım liradan ziyade olmayacağından râğbet edenler matbaamıza mektup ile bedelâtını ya poliçe veyahut İngiliz posta pulu olarak gönderdikleri ve gönderilecek mahallin ismini ve suret-i irsâlini beyan ettikleri hâlde buradan doğruca irsâl olunur.

Mısır meselesinde kim kazandı

Nev-i beşer arasında ulum ve sanayi ilerledikçe muamelât-ı medeniye dahi günden güne bir başka surete girdiğinden her hangi heyet-i milliye ki bu terakkiyât selinin önüne düşüp gitmeye, ezilip kalması emr-i tabiidir. Bir zamanlar ok, yay ve mızrak ve bir nice asırlar kılınc kalkan ile muhârebe olunur idi; top tüfenk icad olundukta bunlar geri kaldı. Bir vakitler ayağı çingiraklı sâ'îlerle mektup gönderilir idi; tatar postaları yapıldı, sâ'îler bitti. Şimdi de şimendifer, telgraf, vapurlar meydana çıktı. Devlet-i Aliyye ile Rusya'dan başka Avrupa devletlerinin hiçbirinde tatar postası kalmadı. Bizim devletimiz bu kaide-i tabiiyeye mütâbaat etmemekte sebat gösterip Potemkin, Repnin, Orlov gibi usul-i cedide-i askeriyede ve fenn-i politika-da mahareti bulunan Rusyalılara karşı Hamza Paşa, Muhsinzade, Şakşaki Osman Efendi, Resmî Ahmed Efendi misillü bu fenlerin elifbasından bihaber serasker ve murahhaslar tayin ettiğinden altı yedi sene muhârebe-lerde uğradığı hesapsız ziyanlardan sonra akıbet Kaynarca Muâhededesi'ne vaz-ı imzaya mecbur olup, elyevm bu zehr-i kâtilin tesirâtından nâşî firâş-i ihtizârdan başını kaldırmadı ve (şaşılacak şey) hâlâ bu kaideye uymamakta inat ve ısrar ile her gün bir musibete uğramakta ve musibetin menba'ı meydanda iken hariçten sebepler aramaktadır.

Hususıyla içinde bulunduğumuz asır şimendifer, telgraf, vapur gibi mesâhât-ı kürre-i zemini kasr eden bir nice muhtereâta masdar olduğundan milletlerin menâfi-i mütekâbileleri bütün bütün bir başka yol aldı ve ona tab'iyetle devletlerin münâsebât ve muamelâtı ayrıca bir renk ve surete girdi ve politika ilmi mukaddemki gibi yalnız çenebazlıktan ibaret olmayıp bir fenn-i mahsus oldu. Şimdi politika işlerinde bulunacak zat evveleminde

o fenne taalluk eden tarih, coğrafya, muâhedât, ilm-i hukuk, ilm-i tedbir-i menzil ve servet gibi birçok ilimleri okumalı, öğrenmeli (Bunlara müteallik kitapların yaldızlı ciltlerle kitap dolabında ziynet-bahş-ı enzâr olması kifâyet etmez). Sonra işe girip bir hayli tecrübeler ile ameliyât dahi görmeli, iffet ve istikameti ile gerek kendi milletin ve gerek düvel-i hariciyenin vüsûk ve emniyetini kazanmalı. Bunlardan sonra Umûr-ı Hariciye Nezareti makamına gelip mensub doluğu devlet ve milletin düvel-i saire ile olan muamelâtında muhâfaza-i hukuk etmeli... Bir hariciye nazırı ki kendi devletinin memâliki ne makûle mahallerdir, mürekkebe olduğu mîlel ve akvâmın meşreb ü ahlaki ve fevâid ü mazarrâtı nelerdir ve bunların düvel-i hariciye ile münasebet ve irtibatça husûl-i fevâidi ne misillü esbâba mevkûftur, buraları bilmeye ve düşünmeye ve devletin esas-ı hukukuna müteallik mesâilde şu bu bir takım garazkârın ilkâat ve tesvilâtına kulak verip işin ardını önünü saymaksızın meydana atıla, onun başına bizim koca diplomat Âli Paşa'nın şu Mısır meselesinde uğradığı felaketler gelir ve kendi eliyle kazıp düştüğü kuyudan nasıl çıkacağım deyu çabalar durur...

Hani o Mısır valisini Bursa valisi gibi azledecek Âli Paşa?

Hani o Avrupa devletlerindeki nüfuz ve itibarıyla Fransa İmparatoriçesini Mısır'a gitmekten ferâgat ettirecek Âli Paşa?

Hani o bir takım şartları hâvî Mısır Valisine mektup gönderip cevabını telgraflarla tescil eden Âli Paşa?

Hani bunları becerememesi üzerine Mısır Valisinin kullandığı ustalığı bozmak için Zat-ı Şahaneyi Mısır'a gönderecek Âli Paşa nerede ne yapıyor...? Eğer kendisi gazete okumuyor ve müdâhinleri de haber vermiyorsa işte biz kendine ihtar edelim ki İmparatoriçe Mısır'a gitti ve kanalın resm-i küşâdında bulunacak. Avusturya İmparatoru ve Prusya Veliâhtı ve sair prenseler dahi oraya gittiler. Fakat Zat-ı Şahanenin Mısır'a gitmesine Avrupa devletleri razı olmuyorlar. Ama Zat-ı Padişahînin oraya gitmesi onların izin ve ruhsatına mevkûf olmadığı hâlde rey ve muvâfakatlarına niçin müracat olunmuş ve Devlet-i Aliyye'nin tamamîyet-i mülkü Avrupa devletlerinin kefalet-i müşterekeleri altında olduğu hâlde şimdi Mısır Valisinin keyfi gelmek için Padişahın oraya gidememesi Saltanat-ı Seniyye'nin Mısır üzerindeki hukukunu mahveder. Bundan da Mısır valisinin öteden beri merkuz-ı efkâr olan istiklal maddesine zımnî Devlet-i Aliyye tarafından dahi muvâfakat olunmuş manası çıkar denirse onların cevabını Âli Paşa'dan istemelidir. Zira

bizim onun kadar ne politika ilminde maharetimiz ve ne de kapuyoldaşca muâvenet yolunda Mısır valisinden istifadeye niyetimiz yoktur. Fakat şu meselenin bidâyetinden bu ana kadar cereyan eden ahvâle bakıp şunu görüyoruz ki fenn-i politikada üstad-ı küll zannolunan Âli Paşa Mısır Valisinin yanında tıfıl-ı ebced-hân gibi kaldı...

Bu asırda meydan-ı muhârebeye gelecek iki müteakabil askerin iki tarafta bulunan kumandanları evvelemirde mevki-i muhârebeyi görürler. Maiyetlerinde bulunan erkan-ı harb zabitanı haritasını alır ve sevk-i mevkilerini gösterirler. Kumandanlar o haritayı meydana koyup ümerâ-yı askeriye ile istişare ederler ve ondan sonra kendileri de birçok düşünürler. “Mesela şuradan bir tabur sevk edilse buraya dahi bir batarya saklansa, şu vechile muhârebe edilirken o tabur hücum gösterse, düşman dahi ona mukabele için şuradan iki tabur yürütse, o zaman bataryalar meydana çıkıp ateş etseler düşman takımına şaşkınlık verir. Ama ya düşman dahi şuraya bir tabur saklamış ve burada dahi bir bataryası gizlenmiş ise bizim şu hareketimiz esnasında onlar da şu tarzda bir hareket gösterirlerse iş nasıl olur” mütâlaalarını hatırdan geçirirler ve daima ihtiyatı elden bırakmazlar. Diplomatlar dahi aynıyle böyle olup “Şu meselede ben bu sözü söylersem ahd-namenin falan bendine mugayir düşmez mi, ya şu türlü desem karşımdaki de böyle cevap verse nasıl mukabele etmek lazım gelir” deyu arız ve amik düşünüp bir sözü ondan sonra söylerler. Acaba bizim Âli Paşamız da böyle mi yapar? Mesela Mısır Valisi bundan yedi sene akdem Zat-ı Şahaneyi Mısır’a davet etti. Bundan maksadı ne idi? Âli Paşa hiç düşündü mü? Ba’dehu tahvil-i usul-i verâset meselesini meydana çıkardı; bundan Valinin meramı ne olduğunu Âli Paşa mülâhaza etmedi mi? Bir aralık kendisine on, on beş bin kese kapuyoldaşca îâneler verdi; Âli Paşa bunu rıza-yı Allah sadaka mı sandı? Muahharan dahi valilik unvanını az görüp aziz lakabını almak istedi; nihayet vesâil-i malume üzerine Hidiv tabirine karar verildi. Âli Paşa bundan da mı bir şey hissetmedi? Birkaç defalar Mısır idaresi başlı başına ve kendi namına olarak Avrupa’dan istikrâzlar yaptı; Âli Paşa onları hiç duymadı ve işitmedi mi? İki yıldan beri Nubar Paşa Avrupa’yı dolaşıp muâhedât-ı mevcûdenin mahkemelere dair olan fıkârâtını tadile uğraştı ve İskenderiye’de komisyon teşkil etti. Her devletten vekiller gönderildi; Âli Paşa’nın bundan da malumatı yok mu idi? Bundan akdemce Süveyş Cetveli civarındaki bazı arazi ile mukaddemâ kumpanyaya verilmiş olan

bir takım imtiyazâtın lağvıyla Mısır idaresine iadesi için Mısır Valisi tarafından kumpanyaya üç yüz bin kese tazminat verilmek üzere bir mukavele-i mahsûsa sebkât etmişti. Âli Paşa buna vakıf olmadı mı? Geçenlerde Mısır Valisi Avrupa'yı dolaştı, hükümdarânı davul ve zurna ile cetvelin küşâdı resminde bulunmağa bizzat davet etti. Yalnız memleketin sahibi olan Sultan Abdülaziz'i davet etmedi. Valinin bundan murâdı ne olduğunu Âli Paşa hissetmedi mi? Eğer Âli Paşa bunların cümlesini pekala bilirdi denilirse niçin vakt ü zamanıyla iktizâsına göre hareket etmedi? Ve eğer teşebbüs etti ama beceremedi denirse devletin böyle bir hâl-i buhranında bu şeyleri beceremeyecek bir adamın o mevkide işi nedir? Yok bunları bilmez idi denilirse öyle bir cahil ve gafilin o mesnedde bulunmasında devlete ne fayda melhuz olur? Ya Mısır'da aldığı paralar nasıl tevîl olunur?

Hayır, biz Âli Paşa'yı bu kadcık da hissi yok diyenlerden olmadığımız cihetle zannediyoruz ki onun da bir mütâlâa-yı mahsûsası var idi. Ezcümle Bebek'teki sahilhaneyi ta merhum Rauf Paşa uhdesinde iken bile temellük arzusunda bulunurdu. Çünkü kendisi Bebek'te büyümüş olduğundan vatan muhabbeti emr-i tabiidir. Muahharan yalılı aldı, fakat sekiz bin kese kadar sarrafa borç etti. Bahçekapısı, kapıcısı bulunan cennetmekan pederlerinin olmak şâyiasıyla merhum Reşid Paşa kendine bir cemîle olmak için oradaki devletin odunluk arsasını yine devlete üç bin keseye sattırdı ise de bununla borç kapatmadı ve şehriye aldığı seksen yüz bin kuruş zaten dairesinin masraf-ı sefihânesine vefa etmediğinden bunun açıktan tesviyesi çaresine sarf-ı zihin eyledi. O aralıkta dahi Mısır valiliği tebeddül etti. İşte sırasıdır deyip yüz, yüz elli bin kuruşluk bir murassa seyf yaptırdı gönderdi. Kamil Paşa da arada vesâtet-i cemîle yaptı; on iki bin kese sarrafa yatırıldı. Sonra verâset ve tebdil-i unvan ve sair meseleler çıktıkça yine aralık hediyeleri geldi. Zat-ı âli-kadr kendi kendine dedi ki “Biz bu maaşla geçinmek kâbil değil, Mısır Valisi de zengin bir ahmak; şunu bir müddet kullanıp sağalım. Böyle giderse ne âlâ, ileri gidecek olursa dizginine çarpıp yine sağırız.”

Lakin beride Mısır Valisi de başka mülâhazada idi. O dahi baktı ki vükelâ denilen bir sürü haydudlar istakozlar lâşeye üşüşür gibi devletin cismine üşüşmüşler, sefâhet kapılarını açmışlar, ellerine geçeni yağma ve talan ediyorlar, utanmıyorlar, bize ne derler demiyorlar, sonunu saymıyorlar, “Bunların ağızlarına ara sıra birer lokma atıp beride işimi becersem ne beis olur” dedi. Bir taraftan müteveffâ Fuad Paşa'yı kola aldı, kayını Kamil

Bey'i hizmetinde kullandı. Bî'd-defaat kapuyoldaşca îâneler verdi. Bir yandan Âli Paşa'yı minvâl-i muharrer üzere tuttu. İbtidâları Zat-ı Şahaneye ihlas yüzünden görünüp gemiler hediye etti, Mısır'a götürdü. Vergiyi artırdı. O sırada verâset işini becerdi. Sonra sırasıyla öteki işleri gördü. Şimdi tamam ektiği tohumların biçilmek zamanı geldi, kalın tarafını çevirdi. İmdi bu oyunda Mısır Valisi mi daha ustalık etmiş oldu, yoksa Âli Paşa mı? İşte iş meydanda ve Mısır meselesinde kim kazandı denirse mesele evvelinden ahirine kadar nazar-ı tedkike alındıkta görünüyor ki hem Âli Paşa hem Mısır valisi hem Fransa hem Rusya devletleri hem de Devlet-i Aliyye bilcümle kazandılar.

Âli Paşa on beş yirmi bin kese kazandı. Zira bu kadcıkcık bir paraya irtikâb ile koca Mısır ilkâsını satmış oldu.

Mısır Valisi kazandı. Zira biraz para sarfıyla seleflerinin nâil olamadıkları imtiyazâtı le geçirdi (Sonra çıkacak oyun başka...)

Fransa devleti kazandı. Zira Mısır iklimi Devlet-i Aliyye'nin vücudundan iftirâk edecek olursa başlı başına yaşayamayacağından ve Cezayir ve Tunus üzerindeki nüfuz ve kuvveti akıbet bir gün Mısır'ın istilasına için kendisine fırsat düşüreceğinden Mısır'ın ilan-ı istiklali günü manada oraya dahi yedd-i istilasını vaz etmiş olur.

Rusya devleti kazandı. Zira Mısır iklimi Devlet-i Aliyye'den ayrıldıkta erkan-ı vücudundan bir uzv-ı cesimi kat' olunarak bu günkü zaafı tezâuf eder. Bununla dahi Rusya'nın ekmeğine yağ sürülür.

Devlet-i Aliyye'de kazandı ama ne kazandı? Yalnız rezalet..! Vah devlete..! Yazık millete..!

Reybü'l-menûn

İstanbul'dan vârid olan mektupların birinde Fransa İmparatoriçesi tarafından İstanbul'da verilen hedâya ve atâyânın defteri melfuf olmağla hülâsası derc olunur:

Zat-ı hazret-i şahaneye iki adet porselen sakı

Âli Paşa'ya porselenden çay takımı

İstablâ-i Amire müdürü Rauf Paşa'ya bir tüfenk ve tasvir

Hariciye teşrifatçısı Kamil Bey'e bir murassa enfiye kutusu

Mihran Bey'in zevcesine encü ve mücevherle murassa yüzük

Beyoğlu'ndaki kiliseye goblen fabrikası mamûlâtından bir âlâ kalıçe

Beyoğlu'nda ve sair mahallerde hastahaneler ve mektepler ile gezdiği cevâmi-i şerife hademesine tevzî olunmak için dahi yüz kırk bin frank

İkamet ettiği sarayda hizmet edenlerin her birine birer saat ihdâ eylemiştir.

Zat-ı Şahanenin Paris'e azimetinde verilen atâyâ ile bu kere İmparatoriçeyi ağırlamak için sarf olunan mebâliğ ile zikrolunan defter bir kere mukayese ve Fransa'nın servetiyle bizim maliyenin zarureti dahi muvâzene ve mütâlaa olunursa cüd ü sehâda kimin muraccâh ve kendini bilmezlikte hangi tarafın mukaddem olduğu anlaşılır.

Arif

İstanbul'dan tahrirât

Fi 23 Recep

Burada en mühim mesele hazinenin zarureti cihetiyle maaşları verememesi ve ashâb-ı maaşın muzâyaka ve ihtiyaçları ile misafirîn-i ecnebiye ziyafetleri ve bir de Mısır idaresinin hâl-i hâzırıdır. Hazinenin ahvâli malum ve misafirîn hakkında icra olunan taltifâtın tafsilatı dahi gazetelerde münderic olduğundan tekrar-ı beyana lüzum olamaz. Ama Mısır meselesi günden güne bir şekle girip İstanbul gazeteleri ise buna dair söz söylemekten memnû olduklarından bazı tahkikat-ı mahsûsanın işâr ve ilanı fâideden hâlî değildir.

Malum olduğu üzere henüz Fransa İmparatoriçesi Paris'te iken İstanbul'a vusûlünde hakkında icra olunacak rûsûm ve teşrifat Babîâli ile sefâret beyinde kararlaştırılmış ve li-ecli'l-istikbal Sadrazamın bazı sūfun-ı harbiye ile kal'a-yı sultaniyeye gitmesi dahi bu karar cümlesinden bulunmuş olduğundan İmparatoriçenin boğaza vürûdundan bir gün evvel sadr-ı âli-cenab hazretleri oraya azimet etmişti. Vapurda malum olan dalkavuklarla beraber ayş u işrette ve zevk ü sohbet ederek müşarunileyhânın vürûduna intizâr etmekte ve büyük üniforma giyerek ve nişanlarını aynanın karşısında bir göğüsten bir göğüse dizerek acaba hîn-i mülakatta şöyle mi desem yoksa bu ibare ile mi söze başlasam deyu diskur hazırlamakta ve bir yandan avane ve etbâ'ı beyinde dahi efendimizin Avrupa devletleri nezdindeki kadr u haysiyeti malum olmağla bakalım hîn-i mülakatta İmparatoriçe ne hüsn-i muameleler gösterecek, elele tutup kanapede yanına mı alacak, yoksa "Efendim nice zamanlardır cemalinize müştâk idim, işte sizi görmeğe İstanbul'a kadar geldim, bu Mısır Valisi ne halt ediyor, sizi gücendirmiş diye işittim, şunu azl ü def etmekte niçin tereddüt ediyorsunuz" mu diyecek deyu bahs u nizâ'lar edilmekte iken İmparatoriçenin vapuru zuhur eder. Sadr-ı güzünün râkib olduğu sefinden işaret kandilleri çekilir, lakin İmparatoriçenin vapuru hiç yolundan çıkmayıp muttasıl gider. Nihayet Sadrazam hazretleri söze gelip

“Galiba bizim vapuru göremediler; biraz fişenk atılsa” buyururlar. Birçok da fişenk yakılır; yine İmparatoriçenin vapuru irkilmez, yoluna gider. Artık sadr-ı devrân güverteye çıkıp ben buradayım diyerek bağırırsa da kulak verilmeyeceği etvârdan anlaşılmayla gayet münfail olarak üniformacığını usul ile çıkarır, nişanlarını mahfazalarına yerleştirir ve kös kös öteki vapurun arkasına düşüp İstanbul’a yönelir. İmparatoriçenin vürûdundan çend saat sonra o vâsıl olur. Bu vakadan Zat-ı Şahanenin haberi olmamağla imparatoriçe ile ibtidâ-i mülakatta Sadrazam ile görüştünüz mü deyu sualine İmparatoriçe tarafından “Evet, bir vapurdan havayı fişenkler atıldığını gördüm ama dursam buraya vusûlüm teehhür edeceğinden sizi bekletmemek için bilâ-tevakuf geldim” cevabı verilir. Ve İmparatoriçe İstanbul’da bulunduğu müddetçe Mısır meselesine dair harf-i vâhid söylemez.

Geçen posta ile İngiltere Sefâret-i Seniyyesi tarafından vârid olan tahrirâtta Hariciye Nazırı Lord Clarendon Musurus Paşa’yı celb ile: “Mısır Valisine mukaddemâ verilen fermanları tekrar gözden geçirdim, şimdi müşarunileyh ile Babiâli beyninde nokta-i nizâ yalnız istikrâz-ı harici akdi keyfiyeti olmağla eğer Mısır Valisi ben istikrâz etmeyeceğim ve vergiyi ber-sâbık vereceğim deyu ilan etse Babiâli’ye kanaat gelir mi? Eğer bu suret kabul olunursa Fransa’yı da teşvik edelim de şu meseleyi bitirelim” demiş olduğu iş’âr olunmağla sadr-ı âli-cenab mektubu alır almaz doğru Mabeyn-i Hümayuna şitâb eder ve “Bundan âlâ suret-i tesviye bulunamaz, hemen kabul edelim” yolunda teşvikât ile Zat-ı Şahanenin muvâfakatını istihsâl eder ve keyfiyeti bâ-telgraf cânib-i sefârete bildirir. Ancak bu suret İngiltere devleti tarafından Fransa’ya teklif olundukta “Biz bu defa Mısır’a başka yolda ihtarât ettik, onların cevabı gelsin de ona göre hareket olunur” cevabı verilmekle iş yüzü üstüne kalır.

Bundan iki gün sonra İngiltere elçisi Eliott Sadrazama gidip Mısır Valisi “Ben Padişaha itaatte kusur etmem, vazifemi bilirim, kat’an eyalât-ı saire valileri tarzında Babiâli’nin şamarı altında da bulunamam ve Âli Paşa tarafından ağrâz-ı malume üzerine vaki olan isnâdâtı dahi asla kabul etmeyeceğimdir” demiş olduğunu ifade etmesi üzerine yine Âli Paşa Zat-ı Mülûkâneyi görüp bu sözü her ne vadide ise naklettikten sonra “Ben efendimizin bendesi olduğumdan böyle mühim bir meselenin bitirilmesi için çekilirim, lakin teklifâtın cümlesini kabul ederse” dediğinde Zat-ı Şahane hiddete gelip “Ne demek? Sen Mısır’a ne yazmışsan hepsi benim irade-i mahsusam-

la olduğundan bu söz sana değil belki banadır, ben ise bunu asla kabul etmem” buyurdıkları ve onun üzerine sadr-ı devran keyfiyeti Meclis-i Hâssda dermeyân edip cereyân eden müzakerâtın hülâsasında kanalın küşâdından sonra yirmi bin asker gönderilmesi ve Serasker Paşa Girit fatihi olduğu gibi Mısır iklimini dahi yeniden fethetmek tefeülüyle kumandanlık işinin dahi ona havalesi ve Mısırlı Halim Paşa uhdesine dahi Suriye vilayeti valiliği tevcihi suretlerine karar verildiği ve hatta bu mecliste Zaptiye Müşiri gibi hoş-amed-gûyân takımı “Efendim, yirmi bin asker çok bile, on bin kişi olsa Serasker Paşa hazretlerinin hüsn-i tedbir ve malumatı ile iş becerilir biter” dedikleri sikâttan mervîdir.

Bizim ukala-i vükelâ burada bu tedbirlerle meşgul olurlar iken Mısır Valisi de boş durmayıp o da başka zeminlerde icra-i maksat teşebbüsâtındadır. Mısır’dan bazı mahallere vârid olan muharrerâtta Mısır idaresi arz-ı Hicaz ve Yemen’de bulunan vasıtalarıyla Devlet-i Aliyye’nin tanassur ettiğini ilan ile hilafetin adem-i sıhhati cihetiyle hutbelerde Sultan Abdülaziz isminin tezkiri caiz olmadığına ve Mısır Valisinin Babiâli’ye muhalefeti mücerred muhâfaza-i din-i mübin için olup hüsn-i muvaffakiyeti için amme-i muvahhidîn tarafından dua edilmesine dair ve sair gunâgun havadis neşr ettirmekte ve bu tarik ile hıta-i Arabistan’ı kendine celbetmek sevdasında olduğu ve mademki Âli Paşa mesned-i istiklalde ve Padişahın emr ü hükmü bilcümle onun elindedir, bir vechile Babiâli’den emin olamayacağı ve bir mertebe daha sıkıştırılacak olursa muhârebeye kadar gözüne alacağı ve hatta muhârebenin istikmâl-i esbâbına rûz u şeb gayret olunup Almanya ve İtalya’dan peyderpey gönüllüler yazılıp Mısır’a geldikleri gibi muahharan dahi İngiltere’den üç bin gönüllü vürûd eylediği yazılmağla bunlara nazar olunursa Mısır Valisinin öyle olur olmaz ayak patırtısıyla Babiâli’ye soyulmayacağı anlaşılır.

İstanbul’dan diğer tahrirât

Fi 28 Recep

Fakd-i nakd ile İstanbul arsa-i mahşerden bir nişan oldu. Sair as-hâb-ı maaş ve esnaf ve ehâdın ahvâli kıyas olunmak üzere bir numune ile iktifâ edelim.

Saray-ı Hümayun memurlarının ve enderun takımının maaşları on dokuz aydır tedâhüldedir. Şehzadegân bunlardan müstesna oldukları cihet-

le onların yirmi dokuz aylık maaşları terâküm etmiştir. Geçenlerde necâbet-lü Reşad Efendi hazretleri ashâb-ı matlubun tazyikâtından ziyade bizâr olup mütedâhil olan maaşlarına mahsûben bir seksen bin kuruş ihсан buyurul-masını müstedî Hâk-pây-ı Şahane'ye bir arzuhal takdim etmiş ve cevap ola-rak "Sairlerinin maaşlarıyla beraber tesviye olunur" denilmiş olduğu saray halkından mesmûdur.

Varna demiryolu için hasbe'l-mukavele hazine-i maliyenin müteahhid olduğu damân akçesinden tedâhülde kalan mebâliği bir vakitten beri kum-panya talep etmekte ve yolun şartnamesi mucibince suret-i matlûbede yapıl-mamış olmasından nâşi hazine dahi edâ-yı damânı ifa-i şarta ta'lik kılmakta idi. Bu kere Avusturya İmparatorunun İstanbul'a gelmesini kumpanya fırsat ittihâz edip eğer matlubâtı verilmezse yolu işletmeyeceğini ve İmparator de-miryol ile gelemeyeceğini Babiâli'ye resmen bildirmekle Âli Paşa'nın etek-leri tutuşup hemen Maliye Nazırıyla bi'l-müzakere Galata sarraflarından bilmem kaç bin lira istikrâz ile kumpanyaya ale'l-hesap verilmesine karar verilmiş ve iktizâsı derhal icra olunmuş ise de kumpanyanın matlubu daha ziyade olduğundan bu akçeyi imparator ile tevâbi'inin ücret-i nakliyesine mahsub edip evvelki matlubunu yine tamamıyla iddia edeceğini muahharan bildirmiştir. Hey gidi Babiâli, de gidi rezalet...

Babiâli tarafından Avrupa'da istikrâz kapıları çalmağa memur olan-ların hiçbirinden hâlâ sadra şifa verecek bir cevap gelmedi. Demek olur ki Avrupa'dan külliyetlice bir istikrâz tedbiri daha bu yakınlarda suret-pezir-i husûl olacağa benzemez. Fakat duyûn-ı muntazama faizlerinin önümüz-deki taksidi taht-ı teminde olmağla şimdiden yüzde üç buçuğa kadar is-konto ediliyor. Hatta Mösyö Tubini hazine tahvilâtından bir takımını bu vechile iskonto ederek ondan kırk bin kese kadar şey maliyenin eline geç-mekle masârifât-ı müsta'cele ve hususıyla ebniye tahsisatının bir miktarı onunla tesviye olunuyor.

Hürriyet'in 68 ve 69 numarolu nüshalarında Ziya Bey imzasıyla mün-deric olan rüya-yı garibeyi bilcümle hayırhahân-ı mülk ü millet ayniyle vuku bulmak üzere tabir ettiler. Yalnız Âli Paşa ile zaptiye Hüsnü Paşa ziyadesiyle müteessir oldular ve şayet bir vasıta ile Zat-ı Hazret-i Şahanenin eline geçer havfıyla saray mensubâtından hiç kimsenin elinde *Hürriyet* görülmemesi için tenbihât-ı kaviye icrası zımında derhal Mabeyn Başkatibi Emin Bey'e haber gönderildi ve her ne çare ile olursa şu gazetenin Londra'da çıkarılmaması

için tedâbir-i mukteziye ittihâz olunacağı bazı mahremân-ı hâssadan riva-yet olunuyor. Tuhafı şurasıdır ki *Hürriyet* meraklısı olanlar her hafta taraf taraf bu gazeteyi aradıkları sırada bu zatların mensubât ve müteallikâtı dahi onlardan ziyade merak edip Galata ve Beyoğlu'na müteaddid adamlar gönderirler ve bir nüshasını yirmi ve yirmi beş kuruşa alırlar. Pek zannolunur ki bu nüshalar Zat-ı Şahanenin eline geçecektir. Zira Saray-ı Hümayunda dahi nice erbab-ı hamiyet bulunur. Fakat bundan me'mul olan netice hâsıl olur mu olmaz mı ve bir gönül ki şu göz önünde duran hâlât-ı nâ-marziyeyi görüp dururken teessür etmeyip de yine o hâllerin devamına rıza göstere, gazeteye yazılmış bir ihtar-ı makulden ibret almak tasavvur olunabilir mi? Faraza bir de yanında bulunan mâhut akıl hocaları "Efendim bunlar garaz sözüdür, iltifata şâyân değildir" demekle temin ve teskine muvaffak olmazlar mı? İşte buralarında tereddüd olunur.

Hersek ile hem-hudud bulunan Kataro ihtilali günden güne ziyadeleşip Karadağlıların dahi usât tarafına muâvenetleri görüldüğü ve Bosna ve Hersek ve İşkodra taraflarından dahi birçok serseriler cemiyet-i ihlâliyye inzimâm ettikleri ol havaliden vârid olan haberlerdendir. Karadağ Knezi geçenlerde Rusya'ya seyahatle imparatorla görüşmüş idi; me'muldür ki oradaki ziyafetlerde içilen bâdenin neşesi şimdi Kataro dağlarında cilve gösterdi.

Reybül-menûn

Alafranga Teşrinisani'nin on biri tarihiyle İstanbul'dan vârid ve İngiltere gazetelerinde münderic olan bir telgrafnamenin tercümesidir:

Bu sabah Hidiv-i Mısır tarafından vürûd eden cevapname üzerine bugün Meclis-i Vükelâ akd olundu. Mezkur cevapnamede taraf-ı Babiâli'den mukaddemce dermeyân şerâit-i malumenin cümlesine rûy-ı muvâfakat gösterilip fakat istikrâz-ı harici hususunda Babiâli'nin izin ve ruhsatına müracaat maddesi kabul edilmemiş ve bunun üzerine İngiltere ve Fransa sefâretleri cânibinden bu maddede ısrar edilmemesi taraf-ı şahaneye tavsiye edilmiş ise de alamet-i kabul görölmediğinden yine Mısır meselesi bir hüsn-i karar bulamamıştır.

İşin gösterişi hani herifin yılana hitap ile "Bende bu evlat acısı sende de bu kuyruk acısı varken bir zamanda senle dost olamayız" dediği misillü Âli Paşa dahi Mısır Valisini ahmak bir mirasyedi yerine koyup istediğim gibi yolarım zannıyla bu işe başlamış ve daha olmazsa Avrupa'daki nüfuzumla

adeta Bursa valisi gibi azledirim diyerek dinleyenlere birçok da ağızlar satmış olduğu hâlde İsmail Paşa'nın oralara yanaşmadıktan mâada iki aydan mütecâviz mektub-ı sadâret-penâhîye cevap yazmağa bile tenezzül etmemesi Âli Paşa'nın muttasıf olduğu kibr ü azameti ve iddiasında bulunduğu nüfuz ve haysiyeti berbad ü rüsvây ettiğinden ve İsmail Paşa dahi bende-i ihsan-dîdesi addettiği Âli Paşa'dan ta bu derece küfrân-ı nimet ve cüret vukuunu tasavvurunun mâfevkinde bulup fimâ-ba'd kendine emniyet edemeyeceğinden mademki Âli Paşa mesned-i sadârettedir, bu Mısır işi bir aralık vesâtet-i hariciye ile bir pamuk ipliğine bağlansa bile aradaki bürûdetin külliye izâlesi ve tarafeynin emniyeti kâbil ve me'mul olamaz.

Havadis-i Mühimme

Gazetemiz derdest-i tertib iken bu sabah Londra gazetelerinde iki havadis görüldü. Birincisi İsmailiye'den mevrud bir telgrafnamedir ki alaf-ranga Teşrinisani'nin on yedinci günü Fransa İmparatoriçesi ve Avusturya İmparatoru ile sair hükümdarân taraflarından gönderilen prensler ve elçiler hazır olduğu hâlde Süveyş Cetveli'nin resm-i küşâdı icra olunduğu ve ulema-i İslam ile Katolik rüesâ-i ruhaniyesi câniblerinden resm-i mezkurda bizzat ve bi'l-vasıta hazır bulunan hükümdarân hakkında dua ve Mısır Valisi İsmail Paşa için ed'îye-i mahsûsa ifa olunduğu sırada Sultan Abdülaziz'in namı kat'an yâd u tezkâr olunmadığını beyan eder.

İkincisi de Avusturya gazetelerinden *Nulpres*'in [?] yazdığı ultimatom fıkrasıdır. Bu gazetenin ifadesine göre Mısır Valisi tarafından geçen gün gelen cevapnamede istikrâz-ı harici akdinde Babîâlî'ye müracaat maddesinden mâada tekâlif-i ma'rûfenin kabul olunacağı ima edilmiş ve İngiltere ve Fransa sefâretleri her ne kadar bu hususta ziyade dayanılmayıp meselenin bitirilmesi taraf-ı şahaneye ihtar olmuş ise de kabul edilmemesi üzerine akd olunan meclis-i mahsus ve vükelâda müddet-i malume zarfında bu şartın kabul edildiğine dair Mısır'dan cevap gelmezse hemen İsmail Paşa'nın azli ilan olacağını mütezammın Mısır Valisine tahrîrât yazılmak üzere karar verilmiş ve mezkur karar bâ-telgraf Mısır'a bildirilmiştir. Bizim koca diplomat Âli Paşa Yunan meselesinde bu tarz üzere ultimatom yazmağa alıştığından Mısır işinde dahi bu yiğitliği göstermek ister ise de meseleler, mevkiler, münasebetler, zamanlar, politikalar, başka olmağla umduğu neticenin husûlû mahall-i iştibâhtır.

Arif

Bir zal tarafından mektup

Fi 3 Şaban sene 86

Dâ'ileri idarenin dahili ve harici harekâtına kesb-i ittlâ edilecek bir mevki'e mütesâdif bulunduğumdan ve ihbar edeceğim mevâdd milletin tenebbühüne ait olduğundan kabulünü emel ve tab u neşrini ümit ederek bazı havadis yazmağa mübâderet eyledim. Ama kuş yuvasına gıda getirdikçe yavrulardan her biri "Bana ver bana ver" diye çığırıştıkları gibi havadis-i mezâlimden her biri hatır-ı âciziye "Aman ibtidâ beni söyle" deyu hücum edegeldiğinden hangi birini söyleyim şaşırdım.

Hep havadis-i mehlekeye ön ayak olup kendini meydana atan iltizâm meselesidir. Elbette mesmu'unuz olmuştur ki Bosna memurunun aşar iltizâm etmesine ruhsat olundu. Bundan murâd güya bedelâtın tezâyüdü imiş. İşte *Hürriyet* teşhiriyle memleket memleket gezmek ve âleme feryad etmek isteyen mevâddan biri budur.

Memurun gayrı mültezimler mezâliminden ahali kül olmuş ve daima şikayet etmekte bulunmuş ve *Gülhane Hatt-ı Hümayunu*'nda "alât-ı tahribiyeden olup hiçbir vakitte semere-i nâfıası görülemeyen iltizâmât usul-i muzırrası" denerek usul-i devletçe dahi takbih kılınmış böyle bir mazarratı ibkâdan fazla bir de memurîn eyâdi-i kâhiresine ilzâm etmek artık zulmün nihayet derecesidir. Cümlelerin malumudur ki 1272 fermanı memurîni iltizâmdan nehy eyledi. Mütecâsirleri hakkında mücâzât *Ceza Kanunnamesi*'nde tasrih olundu ve 1284 makam-ı hariciyeden Avrupa'da süferâ-yı devlete yazılan lâyiha dahi bu nehyi tekrar te'kid eyledi.

Bu fermanlar, bu nizamlar daha dün yapılmış ve *Düstur*'a kaydolunmuş ve herkese hatta düvel-i ecnebiyeye dahi resmen bildirilmiş olduğu hâlde Âli Paşa'nın nasıl olursa olsun ya maliye biraz para bulup sehâvet ederiz yahut iltizâm gürültüsüyle Bulgaristan ayaklanır "İşte yine Rusya Bulgaristan'ı parmakladı" diyerek padişaha ve Avrupa'ya yaygarayı basıp tesviyesini

deruhte ederek biraz daha mesned-i ikbalde kalırız gibi şu hareketi galiba enbân-ı şeytanet-pinhân tedbiri mahsûlatındandır. Ve bu enbânın yirmi seneden beri malı iki sermayeden kazanılmıştır: biri “mahsus muzâyakaya düşüp para bulmak” diğeri “memlekete bir gâile çıkarmak.” Şu iltizâm meselesi dahi şerh ettiğim vechile bu ikiden birine dayanacağında şüphe yoktur. Çünkü öteden beri Rumeli adeta iltizâmdan şikayet edegelmiştir. Şimdi hususıyla memurîn eyâdi-i mütehakkimesine hiç sabredemeyecektir. Rusya ise “Geçende Bulgaristan’ın iltizâmdan şikayetini tebliğimize cevaben bu uygunsuzluk memur eli karışmasından ileri geldiğinden memurînin bizzat veya bi’l-vasıta iltizâm almaları men olunmuş ve mütecâsirleri hakkında ceza dahi tayin kılınmış deyu resmen ve tahriren beyan-ı hâl etmişsiniz. Şimdi o beyana muhalif emir verdiğinizden ahalinin şikayete hakkı vardır” diyerek engüşt-i müdahaleyi Babîâlî’ye dayayacaktır. Dalmaçya fıkрасının ve Karadağ gıcirtısının Bulgaristan’da dolaşan ruh-ı ihtilali dahi halkın bu iltizâm hoşnutsuzluğunu adeta politika hoşnutsuzluğuna nakl ü tahvil eylemesi şâyân-ı mütâlaadır.

Havadis-i mehleke bayrağını çeken istikrâz meselesidir. Uydurmağa çalışılan on iki milyonluk istikrâz becerilmiş; yine yedd-i Âli genişledi. Bu istikrâzın vukuuyla geçende Maliye Nazırının lâyihası ve bundan böyle maliye muvâzenesine dair vaadler hep yalan ve halkı aldatmaktan ibaret olduğu meydana çıktı ve iyice anlaşıldı ki akıbet bizem maliye dahi Tunus gibi alacaklı ecnebilere mürekkeb bir meclisin idaresi altına geçecektir.

Mısır meselesinin vehâmeti tariften müstağni olup eğer bir sebeb-i fevkalade zuhuruyla tesviye-pezîr olmazsa ileride daha ağırlaşacağı alâmât ve kırâatten müstebândır. Hatta zaman-dîde memurlardan biri geçen gün dedi ki “Mısır meselesinin bu hâli kesbedeceği Hidiv unvanı verilmesinden anlaşılmıştı. Vaktiyle Mehmed Ali Paşa muhârebese ve bunca kanlar dökülmesi hep Hidiv unvanı üzerine idi.” Bu kelâmı istimâ’ımda birden bire manasını anlayamadım. Muahharan icra eylediğim taharriyât-ı sahîhadan müstebân oldu ki Mehmed Ali Paşa’nın birinci taaddîsi kendine Hidiv unvanı verişidir. Sultan Mahmud’un birinci gazabını celb eden madde dahi bu unvandan ibaret idi.

Şüphe götürür mü ki İsmail Paşa Mehmed Ali’nin bu unvanı iddia eylediğini sâl-hurdelerden işitip ve Babîâlî’nin Mehmed Ali’ye rağmen Hidiv vasfını bilcümle vüzerâyâ ta’im eylediğine iltifat etmeyip miktarı

malum paralarla satın aldı. Yani Mehmed Ali'nin kan ile alamadığı bir şeyi parayla almasıyla pederine nispet ve Babıâli'ye rağmen etmiş oldu. Hem de Sultan Mahmud vaktinde kılıca dayanan vükelâ ile şimdi paraya dayanamayan vükelâ beynindeki farkı aleme göstermiş oldu. Zat-ı Şahane Mısır valisine dargındır. Âli Paşa tavassuttan âciz kaldı; eğer hünkârı ırzâ edemezse hâli yamandır.

Avusturya İmparatoru kanala birlikte azimetini Zat-ı Şahaneye ima eder etmez red cevabı almış. Fakat Hünkâr Mısır Valisine olan kemal-i hid-detinden bu cevabı makama münasip olmayacak bir eda ile vermiş diyorlar. Efkâr-ı umumiye Mısır meselesi için şu merkezdedir ki Mısır Valisinin Sadrazama dayattığını ve tanımamak istediğini hiç ta'yib eden yoktur. Ancak kendisinin dahi Sadrazamdan iyi bir hâlde olmadığına müttetikler.

Yeni *Maarîf Nizamnamesi* İstanbul'da bir derece gülünç oldu ki içinde mestur "hareket-i tedriciye" lakırdısı "Men sebete nebete"¹ gibi darb-ı mesel kaldı. Bu nizamname denilen karalama Fransız nizamından bazı şey tercümesi olup, işte bu böyle olmak lazım gelirmiş ama fakat biz yapmayacağız der gibi "ahkâm-ı nizamîyenin fiiliyâtına hareket-i tedriciye ile teşebbüs kılınması" diyerek hatm-i makâl eylemiştir.

Hasılı bu idare erbabından hayır ve salâh kat'an me'mul değildir. Bunlar kırkıdan sonra azmış kabîlinden olmağla mefseket ve delaletleri teneşire kadar sürecektir. Söz anlar bazı ehibbâ ile bu devletin ıslahına çare bâbında geçen gün hayli mübâhasemiz geçip nihayet şuna karar verilmiştir ki buna iki çar var: biri, millet diğer milletler gibi adam ve insanlar tutup bi'l-iltizâm yetiştirmek. Mesela Fransa Kralını zem ve hicv eylediğinden dolayı mahkum bulunan Rochefort memleketin haricinde olduğu hâlde Paris'te bunca gazeteler iltizâm edip Millet Meclisine intihâb oluması için ahaliye teşvik ettiklerini ve büyük mecma'larda polise karşı onun ismini yâd eylediklerini gazetelerde okuyoruz. Halbuki bizim millette bu yolda lazım gelecek ahlak nevm-i gaflete dalmış. Ağız kalabalığı çok, fakat kalem oynatan yok.

İkinci çare Zat-ı Şahanenin ahvâle vakıf olup Âli Paşa'yı ve ona müteallik takımı azleylemesidir. İşte bu mümkündür ve çare yok; ya memleket yanacak yahut bu tebeddül olacaktır. Bunun üzerine bir vakit Londra'da *Muhbir*'in yazmış olduğu şu fıkra mevki-i mütâlaaya konup tahsin olundu.

1. "Sebat gösteren nebât bulur, meyve verir" anlamında Arapça bir vecize. (h.n.)

Filvâki ne güzel demişti: “İdare-i hâzıra ashâbından ıslah bekleyenler güya eski bir başka idare var imiş, işleri fenalaştırmış da şimdi bu idare erbabı onların yerine geçip düzeltereklermiş gibi muntazır oluyorlar. Halbuki eskisi yenisi hep bunlar olup fenalaştıran kendilerinden ibaret.” Ondan sonra *Hürriyet*’in 68 ve 69 numerosunda Ziya Bey efendinin Zat-ı Padişahîye hitaben “Her fenalığın def-i ve mülkûn ıslahı bir şeyden, o dahi Âli Paşa’yı şimdi azl ile Kıbrıs’a irsâlden ibaret” dediği söz tahattur olunup bilcümle ehibbâ “Hazâ hüve’l-kelâm ve hazâ hüve’l-hakku’l-mübîn”² dediler. İşte dâ’inizin ve ehibbânın mütâlaası ve hakikatte halkın istediği bundan, yani menba-ı harabî olan Âli Paşa’yı azilden ibaret olup eğer bu ağızda edeceğim muhbirlik kabul olunursa her posta mektup irsâlini taahhüt ederim ve buradaki a’dânızın “Bunlar şahsiyâtta bahsediyorlar; ne tesiri olur?” deyu kendi isimlerini yâd ettirmemek için kullandıkları ağız sizi dahi iğfâl edebileceğine inanmam. Remz ve işaretle dokunaklı yazmak usulü varsın öyle âdet edinen memleketlerde kalsın. Bunun burası Şarktır; Şarkta âdet fenalığı edeni ismiyle resmiyle teşhis etmektir. Hususan İslam dini ve usulü ve nehy ani’l-münker kaziyesi hep bu teşhis üzere mebnîdir. Kuran-ı Azimü’ş-Şan’da “Tebbetyedâ ebî leheb” şahsiyâtı ve hadis-i şerifte “Uzkurû el-fâcire bimâ fihî keyy yehzurâ-hü’n-nâs”³ emri İslam’ın dimağında menkûşdur. Biz hüsn ü kubhun farkında olduğumuzdan galat etsek etsek, bu kubhu kim irtikâb ediyor, teşhiste galat ediyoruz. Bize yalnız şu fenalığı eden kimseyi ism ü resmiyle tarif ve ispat etmek kifâyet eder. İntisâb ile müftehir olduğumuz Yeni Osmanlılar’ın murâdı ıslah kaziyesi değil mi? Fesadı izâleden başka ıslah tariki mi olur? Fesadın cüz’iyâtı taharrîye kalkışılacağına o fesadı ortadan kaldırmak ilac-ı kal’i olduğuna şüphe mi vardır?

Reybül-menûn

Courier d’Orient gazetesi geçenlerde asâkir hastahanelerine dair Manastır’dan alıp neşr eylediği mektupta Girit meselesi esnasında asâkir-i şahane hastahanelerinde vukua gelen vefeyât mukaddemâ Karadağ vakasındaki vefeyâtın iki misli derecesinde olduğu beyan olunduğundan Marko Paşa bundan müteessir olarak makam-ı seraskerî vasıtasıyla Babiâli’ye arzettiği

2. “İşte söz budur! İşte bu apaçık hakikattir!” mealinde Arapça ifade. (h.n.)

3. “Mücrim olanı cürmüyle zikredin ki insanlar ondan sakınsın” mealinde. (h.n.)

takirde mezkur mektupta beyan olunan ahvâl vukuun hilafı olup Girit meselesi esnasında hastahanelerde vefat eden hastalar iki yüzde beş, yani yüzde iki buçuk raddelerinde bulunduğunu arz u beyan ve bu takririn mealı dahi Babiâli'den resmen mezkur gazeteye tebliğ edilmiştir.

Mezkur gazete bu tebliği alıp 2272 numarolu nüshasında der ki:

Eğer bu ifade makrûn-ı sıhhat ise Girit hastahanesi dünyada bulunan hastahanelerin birincisi demeye şayeste olur. Lakin korkarız ki Marko Paşa tarafından makam-ı seraskeriye arzolunan hesap hayalât kabilindendir ve şu zikrolunacak resmi hesaplar bizim bu bâbda hakkımız olup olmadığını muhakeme için müşterilerimize iktidar verir. Evvela Paris'teki Val-de-Grace hastahanesini ele alalım; umum asker hastahaneleri müfettişi Mösyö Levy tarafından icra edilen tahkikata göre bu hastahänenin vefeyâtı yüzde dokuz ile on iki arasındadır. Girit'te adi hastalıklardan başka yaralılar da var idi ve sefalet ve meşakkatten ve soğuk ve yağmurdan tahaddüs eden sair hastalıklar da bulunurdu.

Sivastopol muhârebесinin ikinci senesi mevsim-i şitâsında Fransızlar yüz hastada yirmisini kaybettiler. Makam-ı seraskeriye verilen malumat ve hesabın hülâsası şuna çıkar ki Val-de-Grace hastahanesinin hengâm-ı hazarda kaybettiği hastalara nispetle Girit hastahanesi beş misli az hasta kaybetmiş ve Fransızların Kırım hastahanelerine kıyas ile dahi yüzde sekizden az telefâtı vukua gelmiştir. Bu hâle nazaran mezkur reddiyede muharrer olan aded sehven konulmuş olmalıdır. Zira kimseler buna inanmaz ve böyle bir sehvin vukuu ise Devlet-i Aliyye hastahaneleri idaresinde ne derece karışıklık olduğunu gösterir. Bu misillü en ziyade sezâvâr-ı ihtimâm olan bir keyfiyet maskaralık derecesine konulmamak için idare-i mezkûrece icra-yı tedkikat etmesini Marko Paşa'ya ihtar ederiz.

Bizim malumatımıza göre Courier d'Orient gazetesinin bu mukayese ve muhakemesi esasından batıldır. Zira esna-i vakada Girit'te muntazam hastahane yok idi ki hatta vefeyâtın hesabı bilinsin. Hanya ve Kandiye ve Resmo mevkilerinde bir kaç hane isticâr ile isimlerine hastahane denilmişti. Her ne vakit bir nefer yaralanır veya hasta olursa İstanbul'a gidecek bir sefîne düşünce kadar o hanelerde yatırılır ve sefîne bulundukta koyun sürüsü gibi güvertenin üstüne doldurulurdu. Bu biçarelerin ne altında ve ne üstünde keçe, kilim, aba velev kaba hasır dahi bulunmadığından yağmur ve kar altında sırsıklam yatıp kalkarak eğer bu sefaletten ölmeyip kurtulan olursa İstanbulâ gelirler ve oradaki hastahanelere dağıldıktan sonra ekseri cennete giderlerdi. Girit vakası devam

ederken oraya memuriyet-i mahsûsa ile gönderilen ümerâ-yı askeriyyeden bir zatın ol esnada tarafımıza gönderdiği bir mektub-ı mahremânede şu iki fıkra yazılmış idi:

Birgün hava gayet soğuk idi. Kandiye'nin haricinde viraneliklerinin birinden geçerken bir nefer gördüm. Çamurun içinde yatmış ve lime lime yarım bir abaya bürümüş inler dururdu. Yanına yaklaşıp ayağındaki beyaz pantolonun paçaları al kana boyanmış ve kan soğuktan donmuş olduğunu gördüğümde yaralılarından birisi zannettim ve kolundan tutup "Niçin burada yatıyorsun? Seni böyle yaralı yaralı kim buraya bıraktı? Haydi hastahaneye götürüyim," dedim. Cevabında "Ben yaralı değilim; bu gördüğünüz kan basurdandır. Hastahanedeki yer yok deyu almadılar; burada kaldım. Mevtime kemal-i şevkle muntazırım" dedi. Bu söz ve neferin hâli bana öyle tesir etti ki bilâ-ihityâr gözlerimden çeşme gibi yaş akmağa başladı ve koltuğuna girip sürükleyerek hastahane mevki'ne dek götürdüm, memurlara teslim ettim. Ertesi gün görmeğe gittim; neferi bulamadım. Sual ettim, "Gece İstanbul'a giden vapurla gönderildi" dediler.

Diğer:

İstanbul'a avdetimde tersane vapurlarından birinde idim. Doksan kadar hasta neferât konuldu. Bunların fakat üçü yaralı, kûsûru bilcümle kanlı basurdan hasta idiler. Cümlesi güverte üstünde ve halatlar ve fıçılar aralarında ve kuru tahta üzerinde arâm ettiler. Yolda kar yağmağa başladı. Bu biçarelerin ne arkasında yağmurluk ve ne altlarında bir hasır olmadığından soğuktan titremeğe başladılar. Geminin süvarisine şu zavallılara örtünmek için hiç olmazsa bir eski yelken verilmesi için yalvardım. Eski yelkenler hîn-i tebdilde tersane ambarına verildiğinden fakat bir kaç lombar meşinleri ihsan eyledi. Neferlerin on beş yirmisi sürüne sürüne bir yere toplanıp bu muşammaların altına sokuldular. O gece merakımdan sabaha kadar uyuyamadım fakat arada sırada denize varıl atılır gibi cumb sedaları işittim. Usul ile güverteye çıktım. Gördüm ki biçare nefer hemen sırtı üstüne dönüp bir iki kere çabalanır, akabinde vapurun tabip muavini gelip elindeki feneri kaldırarak bir kere yüzüne bakar, yanındakilere haydi diyerek başıyla bir işaret eder, hemen biri ayağından ve diğeri dahi başından tutup sürükleyerek denize atarlar. Meğer cumburtu buymuş. Nihayet sabahleyin doksan neferden on dokuzu şevketlü efendimize kurban gittiğini tabibin ağzından işittim. Bu hâl ile İstanbul'a geldik. Sağ yani yarı canlı olarak doksan neferden otuz üç nefer kalmıştı. Bunlar İstanbul hastahanelerine dağıldıktan artık kaçış sağ kaldığını bilemem.

İşte hâl böyle olunca Girit vefeyâtının mikdar-ı sahihi bilinmek murâd olunursa oradan sağ avdet edenlerle bir de irsâl olunanların adetlerini ruznameler kayıtlarından çıkarmalı. O vakit Marko veyahut Serasker Paşanın hesaplarındaki yanlışlık veyahut yalancılık meydana çıkar (eğer ruzname kayıtları doğru çıkarılırsa).

Arif

Devlet-i Aliyye'ye Mısır eyaleti mi lazım, yoksa Âli Paşa mı?

İşte meydana deveran eden Mısır meselesinin neticesi buraya dayanır. Çünkü meselenin bidâyetinden beri cereyân eden ahvâle atf-ı nazar-ı im'ân olunduğu hâlde görülür ki Devlet-i Aliyye Mısır idaresinde muahharan gördüğü bazı güne tagayyür-i muameleden nâşi oradaki hukukunun muafazası kaydına düştü. Hidiv-i Mısır dahi istihsâl ettiği imtiyazâtın tahfif-i kuvvetine uğraşıldığını görüp o da muhâfaza-i hukuk etmek istedi. Fakat bu iki iddia-yı mütekabilin arasında bir vasıta bulundu ki o da kendi meramını tervec için iki tarafa mukabilinin maksadını lisan-ı âhar üzere tercüme ve tefhim edip biri birinden teb'id eyledi. Zat-ı Şahane cülûsundan beri Hidiv-i Mısır'ın arzylediği ihlas ve safvete mugâyir bir seneden beri bazı evzâ-ı hodserâne görüp bunu noksan-ı ihlase haml etti, çünkü iş kendine o şekil üzere gösterildi. İsmail Paşa dahi muhâleset-i mesbûkasına mukabil me'mul ettiği iltifat yerine emniyetsizlik gösterildiğinden münkesir ve münfail oldu. Âli Paşa ki iki tarafın arasında vasıtaadır, esbâb-ı malumeden nâşi İsmail Paşa'ya dilgîr olmağla, bulunduğu mevki'in kuvvetini ve Padişahın emniyetini suistimal ile meseleyi büyüttükçe büyüttü ve bunun altından Hidiv'i ızrâr edecek bir netice çıkarıp onunla ahz-ı intikam etmek sevdalarında bulundu. Mesele bu esas üzerine mübtenî olmağla idare-i Mısriye Babîâli'nin tahakküm-i garazkarânesi altında hakaret görmeği istemeyip hukuk-ı imtiyaziyesini muhâfaza iddiasıyla azimette mübalağa etti ve filhakika vazife-i izâfet dairesinden ileri çıkıp Babîâli'ye şikayet için serrişteler verdi. Âli Paşa dahi Padişahın iradesini ve devletin hukuk-ı meşruasını önünde siper tutarak yaygarayı bastı ve mukaddemce yine kendi tavassutuyla Mısır'a verilmiş olan imtiyazât-ı resmiyenin hükümlerini zayıflattırarak ve ma'raz vücuda geldiği takdirce Hidivin gerek Avrupa'ca ve gerek zir-i idaresinde bulunan ahalice kadr ü itibarını mahvedecek tekâlif-i cedide ihtirâ'ıyla idare-i Mısriyenin şikayâtını haklı gösterecek vesileler vermiş oldu. Mesela Mısır

idaresinde bulunan nüfusun cümlesi beş altı milyon raddelerinde ve havza-i hükümeti Devlet-i Aliyye'nin eyalât-ı sairesinden biri vüs'atinde ve umûr-ı maliyesi bizim maliye hazinesinin hâlinde bulunmağla bundan hiçbir zamanda Devlet-i Aliyye'yi korkutacak bir hareketin zuhuru aklen ve tab'an hadd-i imkanda değil iken güya İsmail Paşa hemen yarın ilan-ı harp edecek evhamıyla malum olan tekâlif meydana konuldu. Buna karşı İsmail Paşa şu tekâlif kendinin seleflerine irâd edilmediği hâlde kendine edilmesi elbette başka garaz ve maksada mebnî olacağından şikayet kapılarını açtı ve mesele sürüne sürüne şimdi bir hâle girdi ki mademki Âli Paşa makam-ı sadârette buluna, idare-i Mısıriyenin Babîâlî'den emniyeti kat'an husûle gelemes. Âli Paşa ise Zat-ı Şahanenin zu'munca bu devletin direği olduğundan onun da def'i kolaylıkla olamaz. İşte meselenin en pürüzlü yeri de burasıdır.

Şu hâlin devamı takdirince atîde zuhura gelebilmesi me'mul olan hâlâta gelince, cümleden evvel Âli Paşa'nın tasavvur ve ilan ettiği azil maddesi nazar-ı tedkike alınmak lazımdır. Vâkıa Mısır eyaleti Devlet-i Aliyye'nin cümle-i ecza-yı mülkiyesinden ve daire-i mahdûde-i imtiyaziyeden hîn-i tecavüzde Valinin azl ü tebdili ferman-ı imtiyazın ahkâm-ı tazminesinden olmağla her ne vakit azli icap ettirecek bir hareket zuhura gelirse Devlet-i Aliyye'nin Mısır Valisini azletmek cümle-i hukukundandır ve Âli Paşa dahi birinci ve ikinci mektuplarında Hidiv için irâd ve ta'dâd ettiği harekât ile bu esası tutmak istedi. Lakin Hidiv tarafından irâd olunan izahât-ı cevabiye mevâdd-ı iştikâiyede göstermek istenilen reng-i töhmeti öyle tağyir etti ki Avrupa kabinetolarının ve gazetelerinin ekseri Hidive taraftar çıktılar. Babîâlî sükuta mecbur oldu. Hatta meselenin bir hüsn-i suretle bitirilmesi İngiltere devletinin matlubu olduğuna dair Paris'te bulunan İngiltere elçisi Fransa Hariciye Nazırına bu kere icra-i tebligat ettikte bu suret Fransa devletin dahi arzu-gerdesi olup fakat Hidiv-i Mısır'ın dahi muhâfaza-i hukuku mültezem olduğu cevabını aldı. Bundan anlaşılan mesele-i mezkûrede İngiltere devleti Saltanat-ı Seniyye'nin vikâye-i hukukunu iltizâm ettiği misillü Fransa devleti dahi açıktan açığa Hidivi himayet kaydında bulunduğundan Âli Paşa'nın tasavvur ettiği azil maddesi öyle kolaylıkla mevki-i icraya gelmeyeceği derkârdır. Ve bi'l-farz bu mesele devletin umûr-ı dahiliyesinden olmağla Avrupa devletleri tarafından bir gûne müdahale vukuu muvâfık-ı usul-i hukuk-ı düveliye olmayacağı teslim olursa dahi Babîâlî ilan-ı azl ettikte Hidivin hemen tası tarağı toplayıp Mısır'dan çıkması me'mul olmayıp,

elinden gelen kuvve-i müdafa ile muhâfaza-i hukuka çabalayacağı bedîhî olduğundan şu esnada -ki Avrupa'nın vikâye-i asayişî için her devlet bezli makdur etmektedir- Devlet-i Aliyye ile Mısır idaresi arasında bir muhârebe vukuuna muvâfakat etmeyecekleri şüpheden azadedir. Bir kere de iş bu menzileye vardıkta Avrupa ne diyecek? Babîâlî'nin iddiasını tervic ile Hidivin kolundan tutup atacak mı? Burası me'mulün büsbütün haricidir. Gayetinde tavassut-ı muslihâne ile Hidive sen şöyle hareket et ve Babîâlî'ye dahi sen de delilik etme diyecekler, işi bir pamuk ipliğine bağlayacaklar, Hidiv yine Mısır'da kalacak. Devletin askeri Mısır'a giremeyecek fakat Hidiv şimdikinden ziyade yüz bulup muameleyi daha ağırlaştıracak. Gide gide Babîâlî ile Mısır idaresi beynindeki münasebet fakat bir vergiden ibaret kalıp Mısır da Tunus'a dönecek, yani zımnen devletin elinden çıkmış olacak. Ve hâl bu merkeze varırsa Devlet-i Aliyye'nin Hicaz ve Yemen üzerlerindeki nüfuzuna külli hâlele gelecek. Bundan dahi nice mazarrât tevellüd edecek...

İmdi meselenin yukarisından aşağısına kadar bakıldıkta bunca dağdağlar, bu tekellüfler, bu vevleler bilcümle yalnız bir Âli Paşa'nın keyfi gelmek için değildir de ya nedendir? İkinci mertebede Hidivin harekâtı nazar-ı tedkike alınmalıdır. Kim bilmez ki İsmail Paşa eslâfının daire-i hukuk-ı imtiyaziyesini tevsî etmek hırsına düştü ve bundan kırk yıl evvel Mehmed Ali ve İbrahim Paşaların imal-i silah ile ele getirmek istedikleri sevda-yı istiklal bunun da merkuz-ı zamiri olduğu hâlde işi ötekiler gibi açıktan tutmayıp silah yerine altın kullanmak zeminiyle girişti. Ta cülûs-ı hümayundan beri Padişah namına saltanat süren Fuad Paşa ile Âli Paşa'yı kapuyoldaşca iânelerle müstağrak etti ve Saray-ı Hümayun mensubâtından her kim bir memuriyetle Mısır'a gittiyse sandıklarla altın verdi. Zat-ı Şahaneyi Mısır'a davet ve vapurlar hediye eyledi. Velhâsıl şöyle etti böyle gitti, bir aralık usul-i verâseti tağyir ile ferman-ı imtiyazı tecdid ettirdi. Ondan sonra vali unvanını "Hidiv" tabirine resmen nakl ü tahvile muvaffak oldu. Ve bir kere verâset evlad-ı sülbiyesine inhisâr ve Hidiv lakabıyla sair vülât silkinden irtikâ eyledikte ser-menzil-i maksuda takarrüb edip artık Babîâlî'nin eski muamelesi kendine ağır gelir oldu. Süveyş Kanalı'nın küşâdı ve Avrupa hükümdarânının meyl ü iltifatı dahi tasavvur-ı kadime bir yandan kuvvet verdi. Nihayetinde kendinin vülât-ı saire gibi her ne zaman Âli Paşa'nın keyfi isterse azledilecek rütbede olmadığını meydana koydu. İmdi İsmail Paşa'yı bu efkâr ve ümide kim düşürdü, usul-i verâseti kim tağyir etti, Hidiv unvanını kim verdi ise bu

hâllerin asıl sebebi de o olmak lazım gelir. Bunun da kim olduğu aranıldıkta Fuad Paşa ile Âli Paşa'dan başka kim bulunabilir? Ve nihayetinde "el bâdî azlem" kaidesine esas-ı fesad yine Âli Paşa'nın üzerine mebnî kalır. Elhasıl, mademki hâl şimdi bu dereceye varmıştır, meselenin bitirilmesi için Âli Paşa'nın aradan kaldırılmasından başka bir suret bulunamayacağından "Devlete Mısır eyaleti mi lazım yoksa Âli Paşa mı" sorusunun cevab-ı fiilîsi Sultan Abdülaziz Han'ın dirâyetinden intizâr olunur.

Tırnovi'den mektup

Fi 6 Teşrinisani sene 85

Tuna vilayetinin şimdiki idaresine dair Rusçuk'tan yazılıp *Hürriyet*'in 71 numarolu nüshasında gördüğüm tahrirâtta "Zaman-ı saadet gibi yâd olunan Midhat Paşa asrının lezzeti yalnız dimağlarda ve yaptığı âsâr ve hasenât fakat hatırlarda kaldı" ibaresini okur iken kendimi zaptedemeyerek hüngür hüngür ağlamağa başladım. Şu zatın bir kere daha yüzünü görsem vilayet ahali cânibinden bi'l-vekele yerlere yatıp ayaklarını başıma bastırmak için pek büyük yemin etmişimdir. Ah efendim, onun müddet-i idare-i âdilesinde ahali ve fukaranın ve sonraki paşalarımızın zamanında yalnız kendileriyle daireleri haşeratinin ne suretle rahat ve menfaat kesbettikleri tafsilen yazılsa kamusun üç cildinden büyük bir kitap olur. Ne ise, şimdilik onları bırakalım da hâl-i hâzırımızdan bir parça hikaye edeyim. Bu mektupta Rusçuk'un ahvâlinden ve Tulçe ile Niş'in karışıklığından bahseder de başka yerlerin hüsn-i idaresinden söz açmaz. Zâhir bunları da mahalleri ashâb-ı hamiyetine bırakmış olmalıdır. Öyle ise biz de memleketimizin hâlini yazalım.

Malum-ı âlinizdir ki Tırnovi sancağı Bulgaristan'ın ortası ve Rusya müfsidlerinin menba'ı ve cevalangâhı olmasıyla idaresinin ehemmiyet ve nezaketi elbette Babîâlî'ce de malum bulunmak ve buradaki mutasarrıfın hiç olmaz ise bir parça aklı başında bir adam olmak lazım gelir iken Midhat Paşa asrında mutasarrıfımız bulunan Ali Bey'in Midhat Paşa'nın terbiye-dîdesi ve her hâli ve her hareketi onun muvâfık-ı meşrep ve mesleği olmasını ve devlet ve millet uğruna can ü malını feda ile mâhut komita eşkiyasıyla iki defa kavg ederek beş on gün içinde gâileyi bitirip koca Bulgaristan'ı Girit gibi berbad

1. "[Bir işi] başlatan daha suçludur." (h.n.)

etmemesini mâhut Sabri Paşa çekemeyerek ve mir-i müşarunileyhin zamanında Tırnovi'nin hüsn-i idaresini bozamayacağını aklı keserek bazı zemin ve zaman ile buradan kaldırdıktan sonra mutasarrıflığa gelen Hilmi Paşa üç dört ay içinde idareyi karma karışık ederek yıkılıp gitmiş ve artık bunun yerine bir erbabı gelir ümidiyle ahali memnun olmuş iken çıka çıka mukaddemce bizim tahrirât müdürümüz ve bir altına takla attırdığımız Haydar Bey mutasarrıf olarak ve fukaranın altıncıklarıyla debdebe ve dârâtını düzerek çıka geldi. Bu adam şimdiye kadar hiçbir re's-i memuriyette bulunmadığı cihetle ne zatı ve ne de hizmeti Babiâli'nin malumu olmadığı hâlde böyle bir memuriyet-i mutenâyı nasıl yakaladığı erbab-ı dikkate bâdî-i mülâhaza olarak türlü türlü manalar verilmekte idi. Hatırlara gelen sebepler mutasarrıfımızın boyu posu ve endam ve kıyafeti ve önü arkası sanki Âli Paşa efendimiz hazretlerinin burnundan düşmüş gibi tıpkı onun aynı olmağla Âli Paşa bunun fotoğrafıyını görüp zatına benzediğine yahut tahrirât müdürlüğünde mir-i mumaileyhin ve ol vakitten beri hizmetinde bulunan iki nefer Bulgar delikanlısının ettikleri rezalet ve alemde görülüp işitilmemiş fezâhat ve şenâat müvâfık-ı tab'-ı âli olmasına mükafat buyurulmuş olmasıdır denilir iken meğer daha başka fezâili olduğu bir meclis-i işrette mutasarrıf mumaileyhin ifadât-ı müftehirânesiyle meydana çıktı. Şöyle ki Akif Paşa yadigarının vali olup da Rusçuk'a geldiği zaman istikbale çıktığında bu beyefendi herkesten evvel seçirtip ve müşarunileyhin ayaklarını öpüp yüzünü gözünü kundurlarına sürdükten sonra kulağına doğru yaklaşarak Midhat Paşa'nın zatını ve idaresini takbih ve tezyif ile bu kıtadan vücudunun kaldırılması hakkında Babiâli'nin muvaffakiyetine teşekkür etmesine ve nâsiye-i hâminden ve ağzından çıkan müzahrefâtın zamana muvâfık olan dirâyeti anlaşılmasına mebnî Tırnovi mutasarrıflığını kapmış ve bazı mahremlerine söylediğine göre Şura-yı Devlet odasının reisi Mahmud Bey'e de beş yüz aded yüzlük altını üttürmesiyle bu mansaba geçmiş imiş. Her nasılsa şu vücut-ı erbaanın birisi veyahut cümlesi birden yardım ederek beyefendi mansaba geldikte doğrusu çok himmet ve gayret sarfıyla Midhat Paşa'nın usul-i âdilesini ve Ali Bey'in âsâr-ı hasenesini çabuk mahv u nâbedîd ediverdi. Sirkat ve rüşvet kapılarını kolayca açiverdi. Eşkya ve kıtâ'-ı tarike kemaliyle serbestiyet verdi. Yollarda ve kırlarda adam soyup öldürmek âdet hükmüne girdi. Beyefendinin oğlanlarının bozup düzdükleri ebkâr-ı muhadderâtın ah u enini ayyuka çıkarak şimdi şerlerinden kasaba içinde çocuklarımız ve iyâllerimiz gezemez oldu.

Beş kuruşa kadar rüşvetle veyahut oğlanların emriyle hapisneden mahpus çıkarmak ve bilakis töhmetsiz hapiste çürütölmek kanun oldu. Mecâlis ve esvâkıta İslâm'ı tahkir etmek ve hakkını ibtâl edivermek mesûbâtta ma'dud oldu. Komita takımının direktörü olduğu cümlemizin malumu olan Bulgar muteberânından Karagözoğlu İstefan efendinin ispiro fabrikası Rusya casuslarının makarrı ve kendisi hakim ve müftü ve mühasebeci ve mecâlis nazırı ve zaptiyelerin en büyük zabiti ve emvâl-i miriye'nin sahibi oldu.

Acaba bizim Şura-yı Devlete alınan azamızın kulağı sağır mı oldu? Yoksa dili mi tutuldu? Ah sahipsiz kalan koca Bulgaristan elden çıkmağa yaklaştı. Ah kolera Babiâli'yi yahut yalnız Âli'yi yoklasın olmaz mı? Bunca halkı beladan kurtarsak olmaz mı? Artık yandık, ateş içinde kaldık, nereye müracaat edeceğimizi şaşırdık. Hâsılı idare-i hâziranın hüsn-i tesirinden sancakça İslâm ve Hristiyan bir dereceye geldik ki cümlemiz hanelerimizde pür-silah beklemeğe mecbur olduk. Geçenki gibi komita geçti lakırdısı çıkıverse yahut şöyle bir ufacak gıcirtı zuhur eylese Hüda hakkı için komitaya falana bakmağa vaktimiz olmayıp İslâm ve Hristiyan birbirimizi kırıp geçireceğiz. Heman Cenab-ı Hakk muhâfaza buyursun efendim.

Reybû'l-menûn

Terakki gazetesi hâl ü mevkî'e münasip yazdığı güzel şeyler sırasında rüşvet maddesinin aslından ve ondan nehye dair âyât-ı Kuraniye ve ehâdis-i nebeviyeden bahsedip der ki:

Rüşvet dört kısma münkasım olup birincisi takallüd-ı kaza veya imaret ve ikincisi ibtâl-i hakk için ahz ü ita kılınan, üçüncüsü def-i mazarrat veyahut celb-i menfaat zımında bir işi tesviye etmek dördüncüsü mürteşiden gelecek taaddiyâtta lede'l-havf önünü kestirmek üzere verilen akçe ve boşçadır ki şikkeyn-i evveleyen âhiz u mu'ti ve âhireyn yalnız âhiz haklarında haramdır.

İmdi sadrazam-ı iffet-simât Âli Paşa hazretlerinin Hidiv-i Mısır'dan kapuyoldaşca aldığı on iki bin kese ile tayyarât-ı saire bu aksâm-ı erbaadan hangisine muvâfık olduğunu beyan edebilirse Terakki aferine şâyân olur.

Ba'dehu mürteşinin aksamını beyan sadedinde:

Faziha-i mufasssalayı irtikâb eden ya gani ya fakir olur. Fakirden murâd vâridâtı masârifâtına kâfi olmayan zattır. Erbab-ı servetten olursa irtikâbına başlıca sebep cehalettir, çünkü cahil cesurdur. Ya dadanmak -zira dadanmış kudurmuştan beterdir- veya belâhettir ki ahmak sandukçe-i dimağında vehamet-i akıbetten ken-

disini kurtarmağa sarfedecek nakd-i dirâyet bulamaz. Fakir olarak sunuf-ı selâse-i mezkûre dahilinde bulunanların ekserisi irtişâ ederler. Haricinde olanların da bazıısı istikbalde kendiye ârız olacak hâli mülâhaza ile rüşvet alır. Şöyle ki idaresi altında bulunduğu emrin tabiatına mülayim hareket etmezse şayet in fîsâl edeceğini emsali delaletiyle fehmi eder.

Bu hâlde bizim Âli Paşamız efkârü'l-fukarâ demeğe sezâdır. Zira zavallının irâdı masrafına kifâyet etmez de kapuyoldaşca iâneye ondan dolayı muhtaç olur ve mademki zîr-i idaresinde bulunulan emrin tab'ına muvâfakat vesile-i irtikâb ve rüşvettir bizim Sadrazam hazretleri bu meşrepte oldukça devletin ne kadar memuru varsa irtişâ etmeleri emr-i tabii olur ve ol takdirde mücâzât-ı kanuniye gibi tahdidâtın men-i irtişâda kat'an dahil olamaz.

Arif

İlan

Hürriyet gazetesinin matbaası bu kere tebdil olunmağla ba'de-zin gönderilecek muharrerât zarflarının bâlâda muharrer mahalle yazılması ihtar olunur.

Mısır meselesine dair gazetelerdeki ihtilâfât

Geçen hafta havaların uygunsuzluğu cihetle İstanbul postaları vaktiyle yetişemeyip gerek Fransa ve gerek İngiltere gazetelerinin mesele-i mezkûreye dair yazdıkları havadis yalnız suver-i mahsûsada aldıkları telgrafnamelere mebnî olmağla garip garip şeyler yazdılar. Muahharan Mısır'a gönderilen beyanname kimisi ultimatum, yani kat'iyü'l-müfâd bir teklifname, kimisi dahi o mealde bir ferman tesmiye edip eğer Hidiv-i Mısır bunda münderic olan tekâlif-i kat'iyeyi bilâ-şart kabule müsâaraat etmezse derhal azlini ilan etmek kararında olduğunu ve bundan hâsıl olacak netice-i vahimeyi ve hususıyla Şark meselesinin uyanmasıyla yine Avrupa'nın başına bir gâile çıkacağını ve bu mesmuâtın cümlesi Rusya entrikasından neşet edip hatta Memleketeyn idaresinde imtiyazât-ı ecnebiyenin lağvına Rusya'nın muvâfakatı dahi bu manayı teyit eylediğini ve çünkü Babıâli'nin muhâfaza-i tamâmiyeti için yalnız İngiltere devleti uğraştığına mukabil Mısır'ın vikâye-i hukuk-ı imtiyaziyesi dahi Fransa, Avusturya, Prusya, Rusya, İtalya devletleri tarafından müttefikân iltizâm olunduğu cihetle bu mesele ilerde beyne'd-düvel bir politika rengine girip bâis-i teşvişât olacağını beyan ederler. Ve bazıları dahi mezkur beyanname öyle şiddetli bir lisanda ve kat'i surette yazılmayıp bilakis gayet mülayimâne ve Hidivin teskin-i hararetini müstelzim olacak ibarât-ı hulûskarâne üzere olduğunu ve Hidivin adem-i muvâfakatı hâlinde azline tasaddi olunmayıp fakat muahharan inayet-i mahsusa kabilinden olarak verilmiş olan imtiyazâtın geriye alınmasıyla iktifâ kılınacağı ve mademki zat-ı mesele öyle ağır ve müşkil bir şey olmayıp mücerred iki tara-

fin infîlât-ı şahsiyesinden tevellüd etmiş bir nokta-i ihtilaftır ve mademki bu iş tarafeynin ağrâzına bırakıldığı hâlde kesb-i cesâmet ederek ileride hakikaten Avrupa'nın başına bir dağdağa açacağı muhtemel ve Avrupa'nın vikâye-i asayîşi ise her devlet için müntehâ-yı emeldir, cümleden evvel İngiltere ve Fransa devletleri aralarında uyuşarak buna bir karar verecekleri şüpheden azade bulunduğu ve hatta geçenlerde Mısır üzerine hareket iktizâ ettikte hazır bulunmak için Tersane-i Amirece teşebbüs olunan tehyiât Fransa Hariciye Nezaretinden Mösyö Bourée tarafına çekilen bir telgrafname üzerine terk ü te'hir olunduğunu söylerler.

Bunlardan hangisinin makrûn-ı sıhhat olduğu ileride vukuat ile sabit olacağından asıl bizce şâyân-ı mütâlaa meselenin esasıyla suret-i cereyanıdır ki atîde her ne vechile rûfû-pezîr olursa olsun bu yaranın eseri kalması ve arasına teperek teşennüc hâline girmesidir. Ve bu nokta-i itibardan devletimizin heyet-i umumiyesi nazargâh-ı im'âna getirildikte şu yirmi otuz sene zarfında ne türlü tedâbir-i şâfiye ittihâzıyla ne belalara uğrayıp ne derecelerde tenezzül ettiği görülerek bununla pişgâh-ı tarikimizdeki hufrât-ı hevlnâktan ümid-i selamet akla ba'îd görünür. Çünkü Cenab-ı Hakîm-i Mutlak'ın menzile-i idrak-i beşerden bâlâter olan sanayi-i kudretinden biri de nice milyon nüfusun imame-i sübha-i saadet ve nikbetini ekseriya bir iki şahs-ı garazkarın kabze-i hükm ü hevâsına tefviz eylemesi kaziyyesi olup bu yüzden nice akvâm ü milel ve nice ekâlim ü düvel muzmahill ve perişan olmuştur.

Bir mülkû bir harîs-i sitemkar için yıkar

Bir kavmi bir münafık ile tarumar eder

Sübhâne men tahayyere fî sun'ihî'l-ukûl

Sübhâne men bikudretihi ya'cizû'l-fuhûl'

Bilinmez ki Devlet-i Osmaniye ve ona tabi olan akvâm-ı mütenevvia hakkında kalem-i kudret ne güne çekilmiştir. Kemal-i teessüfle şu kadar görülüyor ki bir vakitten beri bu kadar milyon halk, bu devlet, bu memleket Hüsrev Paşa, Pertev Paşa, Fuad Paşa, Âli Paşa gibi bir kaç harîs ve münafıkın idare-i garazkarânesi altına düştü. Kırım'da Cuma namazı kılınmak manasına tabir olunan rüyalarla evvelki Rusya seferi açılıp akıbetinde Edirne muâhedesini ve devletin mal ve askerce bunca zararını intâc eyledi. Yalnız bir Hüsrev Paşa'nın teşfi-i gayz u kini için otuz seneden beri Mısır'da yerleş-

1. Ziya Paşa'nın Terci-i Bend'inden beyitler. (h.n.)

miş olan Mehmed Ali Paşa'nın heman azli fermanı ilan olunmağla eslâfı gibi başı kesiliverir zu'm olunarak sevk-i asker olundu. Nihayetinde Sadrazamın Konya sahrasında tutulması ve donanmanın Mısır'a ilticası gibi rezaletlerden sonra Sultan Mahmud gibi bir padişah-ı gayûrun derd-i gayretle vefat etmesi ile hitâm-pezîr oldu. Yirmi seneden beridir meydan-ı istiklal Fuad Paşa ve Âli Paşa ellerine geçip devletin canı hükmünde olan umûr-ı malıyesi öyle rahnelere ve yağmalara uğradı ki vâridât-ı mukanninesi bir mislini tezâyüd ettiği hâlde her sene vâridâtın nısfı kadar hariçten borç alarak ve iradının nısfını borçların faizlerine verip her sene sene-i âtiyeye bir o kadar da açıklar devrederek yaşamak yolunu tuttu. Tetimme-i vücudundan olan Memleketeyn, Sırp, Karadağ ayrıldılar. Şimdi de mücerred Âli Paşa'nın keyfi gelmek ve garazı icra edilmek için Mısır meselesi meydana çıktı. Allah vere de bundan otuz beş sene evvel zuhura gelen Mısır oyunları Devle-i Aliyye rahnedâr edilmezden evvel yine Sadrazam tutulsa ve onunla iş bitse...

Eğer şimdiki Mısır meselesi böyle bir karara müntehî olursa hem Devlet-i Aliyye hem de cümle millet-i Osmaniye'nin mazhar-ı şükr ü sipâsı olur. Zira devlet ve millet vukuu muhakkak görünen varta-i indirâsdan bu vesile ile kurtulur. Çünkü kazâyâ-yı müsellemedendir ki devletimiz şu yirmi otuz sene içinde ve hususıyla cülûs-ı humayundan beri nisbet ve tasavvurun haricinde bir suret-i serîa ile cânib-i izmihlale yüz tutup gitmektedir. Bu müddette ise zimâm-ı idare-i devlet münhasıran Âli Paşa'nın elinde idi. Egerçi Reşid Paşa asrında kendisi daha meydan-ı istiklalde görünmez idi, lakin ekser mehâmm-ı saltanat yine onun reyîyle görülür ve Fuad Paşa'nın zaman-ı ikbalinde dahi Fuad Paşa yalnız şa'ş'a-yı resmîye ile kanaat edip kâffe-i umûrda yine Âli Paşa'ya müracaat edilirdi. İmdi mademki devletin giriftâr olduğu hâller bi'l-cümle bu zatın tedâbir-i sakîmesiyle husûle gelmiştir, mademki bu zat tahvil-i meşreb ve meslek etmek ve bir kere girmiş olduğu yoldan geri dönüp başka bir yol tutmak taht-ı imkanda değildir, mademki şu gidilen tarikteki mehâlik ve muhâtarât gizli kapaklı olmayıp meydanda durur, mademki Âli Paşa avanesi ve cırakları ile Zat-ı Şahanenin etrafını sarmış ve gözlerini bağlamış ve sefâretlerin sefirlerini ve tercümanlarını cemîlelerle mahcup etmiş olduğundan devletin halâsı, yani Âli Paşa'nın def'i için onlar tarafından hiçbir teşebbüs-ı hayr me'mul değildir, mademki Âli Paşa ahtapot gibi dört eli sekiz ayağıyla bu devletin cismine yapışıp kanını emmekte ve kendi rızasıyla şikârını bırakmamak azimetindedir, şimdilik

buna çare Mısır askerinin Âli Paşa'yı tutup devletin başından kaldırmasından başka ne olur?

Ama şurası da bilinmelidir ki eğer bu keşmekeşin sonu böyle emr-i hayra vâsıl olmayıp da tefrika-i kuvvet-i İslamiye gibi bir karara müntehi olursa kıyamete dek Âli Paşa'nın mazhar olacağı lanetten İsmail Paşa dahi hissedar olur.

Reybül-menûn

Figaro gazetesi der ki:

Hidiv-i Mısır kendi hizmetinde bulunan sarrafının mükerreren vaki olan istidâsına nazar-ı is'âf ile iltifat edip iki parmak eninde ve cigara boyunda bir kağıt parçası göndermiş. Yani Rotshcild kumpanyası üzerine bir "çek" çekmiş ki yirmi beş milyon frankın te'diyesini emredermiş.

İsmail Paşa'nın Rotschild kumpanyasında yüz elli milyon ve Londra'da Bazanli kumpanyasında yüz iki milyon frank akçesi mahfuzdur.

Yüz milyon frank dokuz yüz bin kese kadar akçe edeceğinden mahfuz olduğu rivayet olunan para bizim İstanbul hesabınca iki milyon üç yüz bin kese raddelerine bâliğ olur. Sair bankalarda ve Mısır kumpanyaları ve fabrikaları üzerinde yevmiye terâküm eden mebâliğ ile Mısır'da ve İstanbul ve Avrupa'da bulunan emlak-ı gayrimenkulesi dahi hesap olunacak olursa onun cem'inde bizim kalem-i acz-i rakamımız şaşar kalır. Acaba Sultan Abdülaziz'in servet-i zâtiyesi ne kadardır..?

Rumeli demiryolu müteahhid-i âhiri (zira bu sekizincisidir) Mösyö Hirsch cânibinden kumpanya teşkili zımında arz olunan şerâitin reddedilmesine *Crédit Mobilier* cemiyeti tarafından karar verildiği *Independence* ve *Paris Libre* gazetelerinden mahkûdur.

Bundan anlaşılan Nâfia Nazırı Davud Paşa'nın bir kaç defa Avrupa'ya seyahat edip kemal-i iftihar ile ilan ettiği muvaffakiyetin husûle gelmediği ve o kadar zahmetlerin sağdıç emeği hâline girip bu son ümit dahi münkat' olduğu cihetle o seyahatler için hazineden verilen harcırahlar ve taraf-ı şahanedan bezl olunan aferinler, pehpehler ve istikrâzât-ı atıye karşılığına bu tariki rehin etmek için Babîâlî'nin zihninden geçen tasavvurlar hep berhevâ olup fakat Mösyö Hirsch'in damân tarikiyle hazineye yatırdığı beş milyon kâra kalmıştır.

Fransa gazetelerinin rivayetine göre Rusya devleti Hariciye Nazırı

Prens Gorçakof ağırcı hasta olduğundan nezaret-i mezkûrenin Dersaadet sefiri General İgnatyef uhdesine ihalesi mukarrer imiş. İgnatyef'in Bulgaristan, Girit, Sırp, Karadağ meselelerinde görünen etvâr-ı mefseidetkarânesinden Devlet-i Aliyye hakkında olan efkârı malum olmağla, nezaret-i mezkûreye nasb edildikte Şarkça ne karışıklıklara sebep olacağı ve *Figaro* gazetesinin Petersburg muhbirinden aldığı tahkikata nazaran Rusya devletinin Şark meselesi üzerine öteden beri menvî-i zamîri olan tasavvurât Rusya memâlikinde taraf taraf yapılmakta olan demiryolların ilerlemesiyle kuvve-i karîbeye geldiğinden bu tebeddül-i nezaretin dahi mücerred ona mebni olduğu şüpheden berîdir.

Devlet-i Aliyye'nin lisan-ı resmisi olan *Takvim-i Vekayi* şimdiye kadar birçok şekle girip çıktığı gibi geçenlerde serlevhası dahi tebdil olunmuştu. Bu kere mezkur serlevha tekrar değiştirilip iki cânibine iki ay resmi konulmuş ve müteferrik satılan mahaller ile abone mahalleri kaldırılmıştır. Devletin hâl-i zaafî günden güne tahavvül etmesiyle lisan-ı resmisinin dahi ara sıra değişmesi câ-yı taaccüb olmayıp, fakat baş değişeceğine lisan değişse de doğru söylenmeğe başlasa devletin şân u namusuna daha muvâfık olur.

Terakki gazetesi cehle karşı ilan-ı harb ediyor. Ya Âli Paşa buna nasıl müsâid bulunuyor? Cehle karşı harb demek cehlin taraftarânı ile muhârebe demek olduğundan Babîâlî'nin bu bâbda sükutu câ-yı istiğrâbdır. Hayreddin imzasıyla *Terakki* gazetesini aralıkta lekeleyen zatın kim olduğunu bilmediğimiz hâlde yazdığı makalât-ı müdâhinânenen kendinin Âli Paşa perestîşkârânından bir harîs-i câh olduğunu istidlâl etmiştik. Bu defa 260 numarolu *Terakki*'de "Dersaadet'e seyahat eden Avrupa hükümdar ve hükümdarzadelerinin meşhudâtı" unvanıyla yazdığı bir makale-i garibül-mealde Devlet-i Osmaniye'nin birinci derecede bir kuvve-i berriye ü bahriye-i askeriyye mâlik olduğunu ve Saltanat-ı Seniyye bahrında olan memâlik-i sahiliyesini her tarafında bulunan kale ve liman ve istihkamât-ı saire ile muhâfaza etmiş olduğundan donanmamızın Avrupa devletleri donanmasından ercah bir vechile istikmal azamet-i bahriye-i Osmaniye'ye kafi bulunduğunu ve Saltanat-ı Seniyye'nin masârif-i malumesine nispetle duyûn-ı hâzırası asla istiksâr olunamayacağını bir tarz-ı sade-dilî ve ebleh-firîbî üzere beyan ettiğinden eğer kendisi bu lisan ile umum milleti aldatmak ümidinde bulunacak bir divane değil ise Âli Paşa'ya bu tarik ile arz-ı ihlas adeta onu divane yerine koymak manasına çıkacağından bun-

dan asıl maksadı ne olduğu anlaşılamaz. Meğer ki makale-i mezkûre Âli Paşa'nın kalemi veya emr ü tenbihi ile yazılmış ola. O hâlde Sultan Abdülaziz'i aldatmak meramı tayin-i maksad edip iştibâh zâil olur.

Yine *Terakki* gazetesinin 264. nüshasında münderic bir varakada derdest-i inşa olunan Darüşşafaka için iâne-i nakdiye veren Zat-ı Şahane ile vükelâ ve bazı memurîn ve ümerâdan ibaret olup tüccar ve esnaf ve ehad-ı nâstan bir kimse tarafından muâvenet olunmadığını ve eğer bu himmetsizlik mekteb-i mezkurun yapılması yalnız kağıt üzerinde bildirilmiş fakat öyle bir şey yapılmamış deyu hayalât tarafına zehâbdan neşet ediyor ise mezkur mektebin üçüncü katı yapılmakta olduğunu maatteessüf beyan ile bir eskici fıkrası dahi ilave edilmiştir. Bu varaka ashâbının hamiyet-i milliyesine diyecek yok ise de kendisi ya taşralı olup İstanbul'a yeni gelenlerden veyahut İstanbullu ise bizim devlette şimdiye kadar cereyân eden ahvâle layıkıyla kesb-i vukûf etmemiş ve bu misillü hayrat için mukaddemleri para vermemiş takımdan olması lazım gelir. Zira bir adam ki bundan harikzedegân için erbab-ı hamiyet tarafından verilen on iki bin kesenin nısfı nasıl ekl ü bel' olduğunu ve koca Darülfünun'un nice kalıplara girdikten sonra şimdi ne heyette bulunduğunu bilse bu sözü lisana alamaz ve eskicinin hamiyeti ise verdiği paranın gittiği yerden emin olmasından nâşi olmağla o dahi berikine misal ü kıyas tutulamaz.

Evet, eskici Kasbar üç evladının saadet-i ömrünü kendi lezâiz-i nefsanîyesine tercih ile yevmiye kazancının nısfından ziyadesini onların tahsil-i ulum u maarif eylemelerine tahsis eylemesi mukteza-yı hamiyettir ve tebaa-i Hristiyandan daha nicelerin evladı pederlerinin bu yolda fedakarlıkları ile millet mekteplerinde ve Avrupa'da tahsil-i maarif eylemektedirler. Lakin bu millet mekteplerinin âzâsı millet intihâbıyla mansub meclisleri ve meclislerin intihâbıyla memur, nazır ve müdürleri olup beher sene âzâ-yı meclis marifetiyle mekteplerin muhasebesi rü'yet olunur. Nazır ve müdürlerden birinin bir hareket-i nâmarziyesi vukua gelirse azl ü tebdil edilir ve hocaların içinde liyakatsiz ve devamsız ve himmetsiz olanlar varsa değiştirilir. Mekteplerin itmâm-ı levâzımı için tahsisata zammedilmek iktizâ ederse meclis marifet ve kararıyla tayin edilir ve evkât-ı muayyenesinde âzâ-yı meclis dahi tebdil ile yerlerine âherleri intihâb kılınır. Bu sebeplerden dolayı gerek mezkur eskici Kasbar ve gerek onun misali erbab-ı hamiyet o mektepler için verdikleri paranın mahall-i sarfından emindirler. Bizde de iş böyle midir..?

Bizde her ne zaman o misillü hayrata müteallik bir iâne tertibi iktizâ ederse derhal vükelâ-i fihâm hazerâtı ile onların çerâğ ve mensubâtından bir takım aç kerkesler içine parmak sokarlar. Sonra cem olan paranın hesabı ya külliye unutulup sorulmaz, mahvolup gider, yahut çobanın toklu hesabı yolunda bir dilli defter yaparak halkın hayır maksadıyla dışından tarağından eksiltilip verdiği paracıklar bir sürü hergeleye ta'me-i şikâr olur. Bir zamanlar kaimeler kaldırılacak denilerek ashâb-ı maaşın mahsusâtından öşürler ve sümünler kasr olundu. Kaimeler ise eksileceğine tezâyüd etti. Bir vakit Martta tedavüle çıkarılacak diyerek taşra ahalisine cebren kaimeler dağıtılıp bedelâtı nakden toplandı; sonra birçok mahallerde hükümetin cebriyle hizmet-i fâhire olarak hazineye teberru ettirilip bir takımları hâlâ ashâbı yedinde duruyor. Rusya meselesinde ahaliden mübâyaa olunan zehâir ve hayvanâtın ve ücurâtın senedâtı elyevm ahali yeddlerinde olduğu hâlde bu ahali bakaya-yı atîka için meclislerde çürütülür ve bu senetlerin mahsubu icra edilmez. Kaldırımların tamiri için Müslümanlardan bargir ve arabası olanlara vergi tevzî edilir; halk çamurlara boğulur. Keza keza.

İşte bu sebeplerden nâşî idare-i hâzıranın enzâr-ı millette vak' ve itibarı kalmadığından herhangi iş ki içinde hükümetin parmağı bulunur, artık faidesi ve muhassenâtı ile *Terakki* gibi bin gazetenin sayfeleri doldurulsa kimse kulak asmaz ve bir para vermez. Ve bundan milletin hamiyetsizliğine hükm ile hiç telaş etmek de iktizâ etmez. Zira tecâhül hamiyetsizlikten değil belki emniyetsizliktendir.

Arif

17 Ramazan 1286
20 Aralık 1869

İlan

Hürriyet gazetesinin matbaası bu kere tebdil olunmağla ba'de-zin gönderilecek muharrerât zarflarının bâlâda muharrer mahalle yazılması ihtar olunur.

Suayi Efendi tarafından gelen mektup sureti

Fi 7 Ramazan Sene 1286

Bir memleket halkı devletin idaresini teftiş ve tedkike başladıkça vükelâ-i devlet karşısında bir korkunç kuvvet-i sâile peyda oluyor. Heyecan-ı efkâr-ı amme dedikleri galiba bu kuvvetten ibaret olacak. Ben bu kuvvete korkunç ve sâil dedim çünkü saltanatın, yani tasallutun düşmanıdır.

Bakalım ki tasallut bu düşmanına nasıl mukabele ediyor? Görüp duruyoruz ki musallatun-aleyhini hiç yapamadığı halde sersem yetim yerine koyup “yarın sana şunu alırım, öbür gün bunu yaparım” diye oyalandırarak yiyor. Arapların *mevâ'idun urkûbiyye'* dedikleri galiba bu olacak. Kinaye minaye lazım değil; musallat dediğim düzce ve doğrudan doğruya hâlâ Sadrazam Âli Paşa'dır. Musallatun-aleyh biziz, yani onun sersem yetim yerine koyduğu vatan erleridir. Evet, halk şimdiye dek ne mevâidün urkubiye ile oyalandırmakta ve ne düzenlerle aldatılmakta bulunduğunu bazı şevâhid irâdiyle göstermek lazım. Biz bunu göstermek için uzağa ne gidelim; şimdi içinde bulunduğumuz sâl-i hâzır ahvâlini beyan edelim. Bu ahvâli beyanda ise mal ü mâyeden bahse ne hacet, re's ü ser olan maliyeden bahsedelim.

Maliyede bunca tebdilât ve idarenin ekser cihetinde nice tağyirât hep ıslahat namıyla yapılmışken işbu 1286 sâl-i hâzırda (1868-70) maliyenin yedi yüz altmış bir bin sekiz yüz yetmiş dokuz kese açık masrafı kalmıştır. Murâdımı Maliye Nazırının inkar edemeyeceği açıktır. Şöyle ki:

1. “Tutulmayan söz” anlamında Arapça ifade. (h.n.)

	Kese-i masârif	Kese-i vâridât
Adi	3.459.428	3.307.979
Fevkalade	852.740	192.310
	4.312.168	3.550.289

	Kese-i muvâzene
Masârif	4.312.168
Vâridât	3.550.289

Açık 761.879

Bu açık nerelerden tecemmu ettiğini biraz şerh edelim. Herkesin malumu ki maliyenin senevî vâridât ve masârifi ikiye taksim olunup birine âdiye diğerine fevkalade denilir. Evvela muvâzene-i âdiyeden bahsedelim. Geçen seneki (1868-69) masârif-i vâkıa üzerine sâl-i hâzırda (1869-70) ziyade kılınan masârif-i işaret eyleyelim ki ıslahat namıyla icra edilen bazı tebdilât devlete ne kadar beyhude masraflar açmıştır tebeyyün etsin.

Bu yıl geçen senekinden fazla masârif:

	Kese
Tezâyüd eden duyûn-ı	12700
gayr-i müstekarre masrafı	
Dahiliye Nezaretinin	21072
bu yıl fazla masrafı	
Divan-ı Ahkâmın	22150
Tophanenin	50315
Zaptiye Müşirinin	8823
Maarif ve Umûr-ı	8626
Nâfia namına	
Maliye Nezaretinin	9688
Ticaret Nezaretinin	1110
Evkâfın	6000
Telgraf idaresinin	4615
Posta idaresinin	1102
Hariciye Nezaretinin	0324
Ceyb-i hümayun	2070

Bu yıl şu türlü fazla takriben yüz elli bin kese demek. Biz burada hasılat veren posta ve telgrafı dahi yazdık. Çünkü bu yıl posta hasılatı geçen senekinin aynı olduğu hâlde ancak idaresinin masrafı artmış. Telgraf idaresi geçen sene (1868) 4753 kese açık gösterdi. Bu yıl ise 7868 kese açığı var; nerede hasılat?

Bu yıl aşar 65 bin aded, ağnâm iki bin ve meâdin iki bin kese ve aklâm-ı mütenevviadan dahi takriben bin kese aşağı düştü. Bunlardan müctemi altmış sekiz bin keseyi dahi yukarıda gösterdiğimiz fazla açığa zammeylediğimiz hâlde 220 bin keseye bâliğ olur. İşte bizce muvâzene-i âdiyenin hesabı bu. Fakat bazı vâridât Maliye Nazırının kalemiyle kabartılarak lâyihasında bu yıl açığın (1869-70) 101 bin 449 keseye kadar indiğini tahmin etmiştir. Haydi öyle farzedelim. Şimdi biz fevkalade vâridât ve masârif muvâzenesini arayalım.

Maliye masârif-i fevkaladesi Kese

Meskukât-ı gayr-i hâlisayı	16.800
tecdid masrafı	
Elden çıkan Girit vâridâtı	17.251
Mütenevvi peşinler faizleri	25.174
Fransa'da <i>Societe General</i>	304.957
peşinlerine faiz	
Dahiliyenin fevkaladesi	28.899
Bosna ve Kıbrıs masârifi	
Asâkir-i gayr-i nizamiye	18.423
masârifi	
Girit'in tertib-i idare masrafı	16.695
Harbiye fevkaladesi	21.735
Tophanenin	30.525
Tersanenin	65.577
Turuk ve şimendifer	66.708
namına istikrâzâtın faizleri	

Fi Receb-i sene-i 1286 Serasker Paşanın tanzim-i asker lâyihasında istediği fevkalade 240.000 kese dahi buna zamm ve Maliye Nazırının bi'l-kıyas ikrârınca olan muvâzene-i âdiye bütçesindeki açık 101.339 kese dahi ilave edildikte takriben bir milyon kese eder ki işbu sâl-i hâzırda bi'l-cümle vâri-

dâtın hemem hemen üçte bir misli açık var demektir.

Kaldı ki Maliye Nazırı fi Rebiyülahir-i sene-i 1286 (Temmuz sene 1869) duyûn-ı gayr-i müstekarreyi beş milyon İngiliz lirası tahmin etti ve beş mâh zarfında yani ilâ Şevval-i sene-i minnet (ilâ ahir-i sene-i 1869) yedi milyon yedi yüz liraya bâliğ olacağı kıyas edilmişti. Buna ve bi'l-cümle duyûn bahsi-ne ve hâlâ bu günlerde edilen istikrâzât-ı hariciyeye dair tedkik dahi şimdilik şöyle dursun. Hatıra gelebilir ki maliye her masârif-i fevkaladesine karşılık vâridât-ı fevkalade tedarik eder. Sahih öyle eder. Bakalım bizim maliye işbu sâl-i hâzır için şu murakkam masârife karşı ne vâridât-ı fevkalade bulmuş:

Kese

Bahtiyarî ve tâlî' olarak aşar 184.750

tezâyüd edecekmiş

Meskukât-ı mağşûşe ayarını 7.560

tebdilden kar kalacak imiş

192.310

Bu ne derece açık yalandır ki sâl-i hâzırda aşarın 65 bin kese kadar te-nezzülü bütçe müsveddesinin bir sahifesinde gösterilmişken diğer sahifesin-de bu tezâyüd me'mul ediliyor?

Sadrazam şu tezâyüdü bu yıl bi'l-cümle kavânin-i mukarrerinin hilafı-na olarak memurların iltizâm almasına ruhsat vermiş olduğundan "memurlar rençberleri soyar, biz de onları soyarız" me'mul ediyor. Yoksa tâlî'-i menhusun-dan zerre kadar hayır me'mul edemez. Böyle zalimin ne derece istidrâcı olsa berekete tesir edemez. Haydi bu iki kalem dahi sahih çıksın farzedelim.

Şu vâridât-ı fevkaladeyi masârif-i murakkamaya mahsub ettiğimizde hani geriye açık kalan 761 bin 879 kese kimin sırtından tesviye olunacak?

İşte re'sû'l-mal ve sermaye-i devlet olan maliyenin şu seneki hâli bu. Gösterilen masârif kalemleri ise kat'an bir zarurete mebnî olmayıp mahzâ Sadrazamın idarelerde bir nev tebdil-i riyâsetinden ve hakikatte adem-i ted-birinden neşet ettiği meselelerin lehçesinden malum.

Üç senedir edilen bunca itiraz ve ta'nın semeresi yani Sadrazamın heyecan-ı efkâr-ı ammeden akıbet-i tenebbühü bu mertebede imiş. Bu ne zulüm, bu ne bataklık! Vah İslam vah! Bu mertebe zulm ü adâveti müşrik devleti irtikâb etmez; zulm ü tuğyân ve küfr ü adâvet işte budur!

Milel-i gayrimüslime bu halleri gördükçe İslam dininin bâb-ı siyasette kusuruna azv etmekte. Bunu İslam nasıl kabul eder? İşte İslam'ın fıkıh kitaplarından *Müctebâ* ve *Nehr-i Faiki* ve *Timurtaşî* zalimin ve zalime mu'în ve zalime sâ'î olanların katline ve katlinin me'cûru müsâb olacağına fetva verdiler. Vallahu'l-kerim katli farz olan kafır-i leim işte bu zalim-i zemîm Âli Paşadır. Etraftaki süfehânın fücür-ı laubaliyânesi dahi hep onun yüzündendir. Biz padişahımız Abdülaziz'i hâlâ mütediyyin ve imam biliyoruz, bu kafirin ibâdullahı edegeldiği mezâlîmi onun adem-i ittılâ'ına haml ediyoruz. Artık gaflet ise Padişaha dahi elverir; uyanmalı! Çocuklar gibi aldanmak ve oyalanmak ise, hep aldandık, artık pes; ihvân-ı vatan gözünü açmalı!

İşte bu abd-i âciz kalb-i halisimden ileri gelen bir meseleyi vatan karındaşlarıma pek açık olarak ve sadıkâne ifade ve tebliğde kusur etmedim zannedirim. Bildiğimi ketm etmemekte muvaffak olduğum için huzur-ı Bârî'de mesuliyetten kurtuldum itikadındayım.

Suavi

3 Rue Chateaubriand, Paris

İstanbul'dan mektup

Fi 28 Şubat sene 86

Şimdi herkesin nazar-ı dikkat ve tereddüdü Mısır cânibine matuftur. Ser-ver Efendi vesâtiyle gönderilen ferman ile bizzat Sultan Abdülaziz hazretleri Hidiv-i Mısır'ı daire-i vazife-i tâbiyyete davet ettiğinden ekser erbab-ı vukûf bir cevap-ı muvâfakat vürûdunu me'mul ediyorlar. Zira bunların kavlince Hidiv-i Mısır kendini Âli Paşa ile hem-rütbe tutmağa tenezzül etmediği cihetle onun tarafından gönderilen mektuplara malum olan yolda cevap vermiş ve şimdi bizzat Padişah muhâberekçe giriştiğinden bununla kendinin hükümdarân sınıfında bulunduğu manen tasdik olunmağa, gelecek cevabın me'mule muvâfakat edeceğinde şüphe yok imiş. Hatta bu suret taraf-ı Hidivîden suret-i mahsûsada Âli Paşa'ya bildirildikte kendinin azamet ü nahveti cihetiyle evvelemirde cevap-ı redd vermiş ve onun için mesele şimdiye kadar keşâkeşde kalıp süferâ-yı ecnebiye tavassutuna müracat edilmiş ise de Hidivi kararındandöndürmek kabil olmamağa ferman-ı mezkurun tahrir ve irsaline karar verilmiş fakat maslahatın bu yüzü zat-ı mülûkâneden mektum tutulup fermanın ısdârına enzâr-ı ecnebiyede ve Mısır ahali nezdinde verilecek ehemmiyet sebep gösterilmiş ve bazı tahkikat-ı mahsusaya göre irsal olunan fermanın mazmununa sureten muvâfa-

kat olunduğu hâlde Hidivin ihtilaf ettiği noktaların yine kendi maksadı üzere tesviyesi için ileride suret-i mahsusada bazı imtiyazât verilmesi İngiltere sefiri Eliott vasıtasıyla hafiyen vaad ve tebliğ edilmiş olmasına mebnî İsmail Paşa tarafından cevap-ı muvâfakat geleceği muhakkak suretinde bekleniyormuş. Ve geçenlerde Mısır üzerine hareket ettirilmek için askerce ve donanmaca teşebbüs olunan hazırlıklar ve Hidivin adem-i muvâfakatı takdirinde ilan-ı azli gibi laf u güzâflar bi'l-cümle Âli Paşa'nın mukaddemce Hidiv-i Mısır'dan almış olduğu kapuyoldaşca îânelerden dolayı Padişahın zihninde merkur olan taraftarlık şaibesini izâle için tertip olunmuş mukaddemât-ı üstadâne imiş. Ve bir rivayete nazaran İsmail Paşa doğrudan doğruya zat-ı cenab-ı mülûkâneye bir arıza gönderip bunda “meselenin şu hâli kesb etmesi bütün Âli Paşa'nın başı altında olmağla eğer o işten çekilirse her bir irade-i şahanelerine imtisâl ile beraber gelir tafsil-i hâli hakpây-ı şahanelerine arzederim” demiş. Ve bunun üzerine Âli Paşa'nın biraz müddet sonra azli kararlaştırılarak mezkur ferman ona mebnî yazılmış. Babiâli beride bu ustalıkla icra etmekte iken ötede Zat-ı Şahane işleri yalnız ardından görüp beyhude hiddet ve şiddet ettiği nazar-ı teessüfle görülüyor. Sultan Abdülaziz'in safvet ve hamiyeti herkesin müsellemi olduğu hâlde hakâyık-ı ahvâl kendinden ketmolunduğu ve yanındaki mukarreblerin cümlesi Âli Paşa'nın hizmetkar-ı meclubu olup içlerinde doğruyu söylemeğe cüret eder bir adam bulunmadığı cihetle Padişah kendi efkârında yapıyaldır. Hatta geçen gün bu mesele üzerine Dahiliye Nazırıyla söyleşirken hiddetlenip sille tokat bir temiz dayak atmış ve o aralıkta mabeyincilerden birisi kurtarmak üzere araya girip o dahi payını almış olduğu ve bunun üzerine Şirvani Paşa temâruz ederek bir kaç gün Kapı'ya gelmediği ve bu vakanın ertesi günü Âli Paşa dahi bir yayılım ateş yemiş ise de hele dayak yemeksizin yakayı sıyırdığı mütevâtiren işitildi. Halbuki asıl fesadın menba'ı olduğunun dayağı o yemeli idi.

Sarayın geldi gitti tahtası hükmünde olan Nevres Paşa bu kere yine tard edildi. Bunun için saray halkı iki sebep beyan ediyorlar. Birisi sâbık ser-kurenâ Cemil Bey'in birçok irtikâbatı ve ondan müterâkim bir hayli akar ve iradı olduğunu bir münasebetle Zat-ı Şahaneye söylemiş. Hilaf-ı me'mul olarak işin tahkiki murâd olunup Dahiliye ve Maliye Nazırlarıyla sair bazı zevâtan mürekkeb bir komisyon akdiyle tedkikat-ı lâzıme bi'l-icra ifade-i mezkûrenin hilaf-ı vâki olduğu zâhire çıkmagla def olunmuş. Ve diğeri bir kaç gün mukaddem Nevres Paşa yadigarı hulûs için Âli Paşa'yı huzur-ı şahanede birçok medh ü sena etmiş. Zat-ı mülûkâne “Sus edepsiz, ben onun ne olduğunu bilirim” di-

yerek kendini azarlayıp bir kaç gün sonra Yıldız kasrında “Nevres Paşa gelince yanıma gelsin” diye irade buyurulmuş. Biraz sonra Nevres Paşa gelmiş ise de uşağı setresini getirmemiş olduğundan ve cism-i mülahhamı icabınca mabeyn halkının içinde ona uyacak bir setre bulunamadığından bi'l-zarûre beklemeşi lazım gelmiş. Beri taraftan Zat-ı Şahane “hani Nevres” diyerek sıkıştırdığından nihayet kendisi gelmiş ise de uşağı setresini getirmediğinden huzur-ı şahaneye çıkamadığı ifade olunmağla “öyle ise evine gitsin” diye irade buyurulmuş.

Bağdat Valisi Midhat Paşa'nın azliyle şehriye on beş bin kuruş maaşla icra-yı tekâüdlüğü ve Şam Valisi Raşid Paşa'nın Bağdat vilayetine memuriyeti ve fakat Midhat Paşa şayet ilan-ı isyan ve istiklal eder tasavvuruyla ilan olunmadığı havadisi beyne'l-havâss deveran ediyor. Midhat Paşa ile Raşid Paşa'yı bir kere muvâzene etmeli, Bağdat'ın ehemiyeti ve Midhat Paşa'nın şimdiye kadar orada meydana getirdiği hizmetleri düşünmeli. Bir de Âli Paşa'nın onun hakkında olan garaz-ı malumunu hatıra getirmeli. Bu idare ile bu devletin ıslahını ondan sonra ümit etmeli...

Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa dahi tekâüd edildi. Lakin aslı hâlâ anlaşılamayan bir sebebe mebnî seraskerliğe mahsus maaş ve tayinât verilmedi. Ömer Paşa Girit vakasından beri hamir işine karışmayarak yalnız resmen meclislere gelip gittiği hâlde bu vechile kendinin işten çıkarılması için herkes bir türlü mana vermekte ise de bunun asıl manası Girit meselesinden dolayı Sadrazam hazretleriyle Serasker Avni Paşa'nın kendisine bağlamış oldukları bazı nefsâniyet kaziyyesi olduğu zâhirdir.

Mekteb-i Tıbbiyede tahsil eden talebeye mucib-i gayret olmak için hastahaneler nazırı Marko Paşa'nın bir vakitten beri sarfettiği mesai ve ikdâmât doğrusu sezâvâr-ı tahsin ve mükafattır. Geçenlerde Yunanlı Krişo namında birini iki bin kuruş maaş ve dört nefer tayini ile Nakşik'te bulunan taburun tabâbetine memur etti. Bu kere dahi Bongaski namında kendi familiasının akrabasından bir zat ki Girit meselesi esnasında usât ile muhâbere ve mükâtebesi tebeyyün ettiğinden rütbesi ref' ile hizmetten tard olunmuş idi, onu da Cezayir Bahr-ı Sefid ser-tabipliğine gönderdi. Ancak bazı tahkikata göre merkûmun usât tarafıyla muhâberesi Devlet-i Aliyye'nin zararına taalluk eder bir yolda olmayıp yalnız Girit cezîresi umduğu şeref-i istiklale nâil olursa Marko Paşa'yı prensliğine intihâb ettirmek için bazı mevâid arzından ibaret imiş. Bu hâlde onun mazhar-ı mükafat olması emr-i tabiidir.

Arif

Mısır meselesi yoluna girdi

Yani bu kere vârid olan telgrafnamelere nazaran Server Efendi vasıtasıyla gönderilen ferman-ı âli ahkâmını Hidiv-i Mısır kâmilen kabul edip arada nokta-i ihtilaf kalmadı. Akdemce makam-ı sadâretten gönderilen mektupların meali dahi ferman-ı mezkur medlulünden ibaret olduğu hâlde niçin o zaman mazhar-ı kabul olmadı? Şimdi ne sebebe mebnî rûy-ı muvâfakat gösterildi? Buraların hakikati henüz bizce meçhul ise de geçen hafta İstanbul'dan alıp nüsha-i sâbıkamızda suretiniderc ettiğimiz bir mektupta beyan ve ta'dâd olunan esbâbdan birine müstenid olması akla karîb görünür. Bu meselede evvel ve ahir bizim telaş ve teessüfümüz Devlet-i Aliyye ile Mısır idaresi beyninde böyle bir mevcibe-i infîalin hudûsundan nâşî olup yoksa harici ve dahili iki taraf ahvâlinin bulundukları daireden tecavûze mecal-i imkan ve ihtimal göstermeyecek birer merkezde bulunduğu malum olduğundan, her nasıl olsa tahaddüs eden ihtilafın, velev muvakkat olsun, mübeddel-i itilâf olacağında kat'an istibâh etmezdik. Zira cümlelerin bildiği şeydir ki bu meselenin bidâyet-i hudûsu Âli Paşa'nın irtikâbından münbais oldu. Eğer Âli Paşa beş on bin kese "kapuyoldaşca iâne"ye irtikâb ile Mısır'ın usul-i verâsetini tağyir etmemiş ve Hidiv unvanı ile Vali-i Mısır'ı hükümdarân sırasına çıkarmamış olaydı İsmail Paşa'ya bu gurur ve nahvet gelmez ve Âli Paşa dahi iânelerin arkası kesilmekle gazap ve hiddet edip de Hidivi ızrâr dâiyesine düşmezdi. Mısır'ın muvâzene-i maliyesi resmen devlet-i metbûasına arz olunmak ve Mısır'ca harîçten istikrâz akdine lüzum görüldüğü hâlde mukaddemce taraf-ı devletten istizân edilmek hususlarında ise mademki Babıâli'nin irtikâb mahcubiyeti ile ne muvâzene-i ma'rûzayı tedkik ile redd ü cerhe ve ne de icrası mutasavver ve musammem olan istikrâzın akdini men'e yârâ-yı iktidarı olamayacaktır. Bunların kabulünde Mısır idaresince bir beis ve mahzur olamayacak iken Hidivin şimdiye kadar dayanması ve makam-ı sadârete iki ay te'hîr-i cevap ile hakaret göstermesi mücerred İsmail Paşa ile Âli Paşa'nın arasındaki infialât-ı şahsi-

yeve mebnî idi. Bu hâletler dahi bütün Avrupa devletlerinin malumu olup hatta Devlet-i Aliyye'nin ne protestolarına ne de inkisâr-ı hâtırına asla riâyet etmeyerek Fransa İmparatoriçesi ve Prusya Veliahtı ve sair prensler ve sefirler İsmail Paşa'nın kendi namına ettiği davete icabetle kanal küşâdı resminde hazır bulunduklarına ve eğerçi gerek İstanbul ve gerek Mısır esna-i ihtilafta gösterdikleri evzâ ve kullandıkları lisan ile işin nihayetine kadar dayanıp ica-bında muhârebeye kadar göze aldıracakları vadilerinde dolaşıtlarsa da ne İstanbul'un ve ne de Mısır'ın ahvâl-i malumesi öyle bir harbin vukuuna müsait olmadığı gibi Avrupa'nın mültezemi olan vikâye-i sulh ve asayiş kaziiyesi ica-bınca bunlar öyle bir delilik etmek isteseler bile Avrupa devletleri kendilerini bırakmayacağı bedihî olmasına nazaran mesele-i ihtilafın mûgâlata-i kalemiye menzilesinden ileri gitmeyeceği daha evvelden görünür ve binâberin Babî'nin Mısır üzerine donanma ve asker hazırlaması ve Hidivin ilan-ı azline ve -bu mesele-i umûr-ı dahiliyeden olmağla- Avrupa devletlerini müdahale ettirmemeğe karar vermesi gibi neşr ettiği laf u gûzaflar deli saçması tarzında mazhar-ı suhre-i erbab-ı vukûf olduğu misillü Mısır idaresinin dahi İtalya ve İsviçre ve İngiltere'den asker ve zabitan celb ü cem'ine teşebbüsle mukabele ve müdâfa karaltıları göstermesi dahi mel'abe kabîlinden görünür idi. Her ne hâl ise mademki mesele bu vechile hall ü tesviye olundu şimdi bize merak olan şu bir kaç nüktedir.

Acaba bu itilâf kaziiyesi tarafeynden hulûs ve safvet üzere mi husûle geldi, yoksa iki taraf dahi kuyruk acısını ileride çıkarmak üzere mûmâşât-ı sûriye mecburiyetinde mi bulundular...? Acaba bunun üzerine Hidiv-i Mısır İstanbul'a gitmeğe cesaret eder mi...? Gittiği takdirce Âli Paşa makam-ı sadârette bulunursa ne muamelede bulunacak...? Göreceği tabasbuslar, tavassutlar üzerine Âli Paşa'nın telif-i kalbi sevdasına düşerek beş on bin kese "kapuyoldaşca" iâne verecek ve Âli Paşa'nın kara şeytanı olan Nubar Paşa'yı ona cemîle göstermek için hizmetinden tard edecek mi...? Acaba *Kevkeb-i Şarkî* namıyla İstanbul'da yeni çıkan gazetenin ikinci nüshasını okudu mu...? Acaba hem soğan hem dayığı yiyip hem de parayı veren mâhut köylü gibi hem Âli Paşa'nın tahrikâtını görüp hem para verip hem de onun evzâ-ı mûtehakkimânesine serfûrû edecek mi...? Yoksa bu hengamelerin cümlesi Âli Paşa'nın gurur u nahvetinden ve irtikâb u hıyânetinden ileri geldiğini doğrudan doğruya Zat-ı Şahaneye tefhim ile mânend-i dâi'l-'izâl cism-i devlete yapışmış olan şu haini ümmet-i Muhammed'in başından def'e himmet

edebilecek mi..? Yoksa hiç İstanbul'a gitmek niyetinde değil mi..? Öte yandan dahi Âli Paşa Hidiv'in İstanbulâ vürûdunda yüzüne ne yüzle bakacak..? Utanmadı da baktı diyelim; ya kapuyoldaşca iâne'yi Hidivden ne zemin-i vasıta ile koparacak..? Hazine-i devletten yaptırılmakta olan konağı için hediye mi denilecek..? Yahut ihyasına muvaffak olduğu cami-i kebir ve sebil-i dil-pezirin mesûbât-ı uhreviyesine iştirak gibi bir ibare mi kullanılacak..? Ya Nubar'ın def'i teklifine mukabil o dahi sevmediği bir memurun Babîâlî'den def'i suretini meydana korsa nasıl redd ve mukabele olunacak..? Ya hakâyık-ı ahvâlî hîn-i mülakatta Zat-ı Mülûkâneye söyleyecek olursa ne türlü hile ve yalanlarla önü kestirilecek..?

İstanbul'dan mektup

Fi 12 Ramazan

Cûlûs-ı hümayun senesi asâkir-i şahanenin elbisesi tebdil olunarak kisve-i İslamiye ve harekât-ı askeriye muvâfık surette bir tarza konulmuş ve muahharan dahi bir hayli tadilat ve tagyirât ile açıktan birçok masraflar edilmiş idi. Şimdi bu elbisenin zâhiren modası geçtiğinden Avusturya askeri elbisesine taklit ile yine icra-i tebdilâta kıyam ve İstanbul'da bulunan asâkirin üniformaları önümüzdeki İyd-i Fitr alayına yetişmek üzere kemal-i ikdâm olunmaktadır. Filhakika asâkirin kisvesi bir tarz-ı intizam ve nezâfette olmak milletin bâis-i şeref ve itibarı olacağından bunun için sarf olunacak masraf erbab-ı hamiyetin nazarında çok görünmez ise de her devlet askeri için intihâb ve ittihâz ettiği elbisenin tarz u resmini tagayyür ve tebeddül-den vikâye ettiği hâlde bizde bu gün Zühâf taklidi, yarın Macar biçimi, öbür gün Avusturya kilimi diyerek her gün tagyir-i efkâr u eşkâl edişimiz ağıyârın nazarında hiffet ve adem-i sebât-ı efkâra haml olunacağından ve hakikat-i hâlde dahi böyle asker üniforması tebdili eskimiş bir setreyi moda biçimi yaptırmak için değiştirmek gibi olmayıp, nice binlerce keselere oturacağından ve hazinemizin derece-i vüs'ati ise Avrupa'dan dilenmekte olduğumuz istikrâzlardan zâhir bulunduğundan, aranılan nizam ve nezâfetle beraber buraları dahi hatıra gelmek lazım gelir.

Eskiden İstanbul'da herkes servetini cami yaptırmaktan başka bir yere sarf edemediklerinden bir hâle gelmiş ki adım başında bir cami mevcut. Ve fakat vakıfları mütevellî ve câbîler ve hazine-i evkâfın eyâdi-i ihtilâsında kalıp bakılmadığından ekserinin kapıları mesduddur. Halbuki cevâmî'in kes-

retinden veyahut vükelâ-i saltanatın umûr-ı diniyede fart-ı mübâlâtlarından mıdır nedir, gittikçe herkes namaz kılmaktan vaz geçerek şimdilerde ancak ahalinin humsu arada namaz kılmakta ve onlarda kimse görüp ta'yib ve istihzâ etmesin diyerek hanelerinde ve تنها yerlerde eda etmekte oldukları hâlde Valide Sultan hazretleri ta Aksaray'ın ortasında iki minareli gayet mükemmel bir cami-i şerife başlayıp yakında bitirilmesi için ikdâm edilmektedir. Aksaray'ın civarında Laleli ve Yusuf Paşa ve Cerrahpaşa cevâmî'inden mâada ufak tefek on beş yirmi kadar cevâmî-i şerife mevcut iken işbu yeni caminin neye yarayacağı bilinemez. Meğer ki Ramazanlarda sevice hanımlar ile bazı zen-pâre beylerin söyleşmeleri için işe yarayacaktır. Ne olur ki şunun için sarf olunan para ile oraya bir mükemmel hastahane ve bir tarafına da kadınlar için bir dairecik yapılsa idi. Böyle bir esere cennetmekan Abdülmecid Han'ın valideleri muvaffak olup Yenibahçe'de ihya ettiği hastahaneden umum nâs istifade etmektedir. Bundan başka koca payitaht olan İstanbul'da bir İslam hastahanesi daha var mı?

Sadrazam efendimizin dahi ibkâ-yı nam için cânib-i hayrata meyl buyurmalarına ne denir? Derdest-i inşa bulunan konaklarının yanında bir küçük cami-i şerif var idi. Onu kendinin "helal-tiyb" olarak kazandığı maldan hasbetullah boyattı, hatta altına bir küçük sebil dahi yaptırdı onu da harem-i ismet-i tev'emleri namına nispet buyurdu. Doğrusu şöyle bir hayr-i azime şimdiye kadar kimse muvaffak olamadığından millet tarafından kendini tebrik ederim. Acaba bir hastahane inşasına başlasa ve bazı vükelâyı dahi teşvik etse bundan daha hayırlı olmaz mı? Lakin Allah hayra alet etmeyecek ise o biçare ne yapsın? Mazhariyet böyle:

Şeytana nedir cünha, iblise şekâvet

Kendisine töhmet mi muzır olması mârın

Bu kere "Felix Buva" imzasıyla Âli Paşa'ya hatâyâ yazılmış ve Beyoğlu'nda basılmış Fransızca bir mektup sureti neşr olunduğundan bunun bir nüshasını posta ile gönderdim. Mütâlaasından malum olacağı vechile bu adam Belçika sermayedarının en muteberlerinden mürekkebbir cemaat tarafından vekil-i murahhas olarak Rumeli demiryolu imtiyazının talebi için gönderildiğini ve mezkur yol müteahhid-i muvakkati olan Mösyö Hirsch tarafından yalnız bir hat üzerine ve iki milyar üç yüz yetmiş iki bin frank (takriben yirmi milyon kese eder ki devletin yedi yıllık vâridâtı demektir) masraf ile taahhüt olunan yolu hem iki hat üzerine hem de bu paranın beşte biri ile yapacağını ver merkûm Hirsch ile

mesbuk olunan şerâit-i sairede dahi bu yolda tadilat-ı külliye icra edeceğini resmen ilan eder.

Filhakika şerâit-i ma'ruzaya ve bir de Hirsch ile yapılan mukaveleye nazar olunduğu hâlde o kadar tefâvüt görülür ki vehle-i ûlâda mezkur mektup sahibinin teklifi daire-i akl u imkanın haricinde gibi tasavvur olunur. Lakin bizde bu makûle mukavelelerin nasıl yapıldığını bilenler Hirsch'in şerâitinde şaibe-i iştirak ve yağma ve diğerini o misillü avârızdan muarrâ olmak ihtimalini verip, niçin bu teklif-i âhire ihale-i sem'-i itibar edilmediğini ve bâhusus sahib-i mektubun istediği mülakata taraf-ı sadâretten niçin rağbet olunmadığını ve bunda bir sebep-i manevi var ise mademki bu adam iddiasını resmen meydan-ı ilana koymuştur niçin bir cevap-ı resmi itasıyla iskât edilmediğini sorarlar.

Reybû'l-menûn

Paris'te ikamet üzere bulunan Suavi Efendi'nin eser-i hâmesi olarak bir müddetten beri neşr olunmakta olan *Ulm* gazetesi dokuzuncu numerosunda Avrupalılardan ulum-ı şarkiyeye hizmet eden encümen-i dânişlerin hülâsa vechile tarihini yazdıktan sonra der ki:

İslam'a hariçten dahi bu mertebe iâneler olup dururken sebep nedir ki maarif ve sanayide terakki edemiyoruz ve belki şu encümenlerin hakkımızda ettikleri himmetlerden haberdar bile olmuyoruz. İşte bu suale karşı tedarik edeceğimiz cevaba pek dikkat lazım. Şu ki bu encümenlerin âsârından istifade eylemek bizim dahi memleketimizde bunlar ile muhâbere edecek bir encümenimiz bulunmağa tevakkuf eder. Yoksa yani bizim bunlardan ve bunların bizlerden haberleri olmadığı hâlde istifade kabil değildir. Biz istifade edemediğimiz gibi, onlar dahi bizim için bastıkları kitapları satamayıp hasar ederler. Mesela *Tefsir-i Keşşaf* ve *Beydâvi* ve hadisten *Camiü's-Sağır* ve fıkıhtan *İşbâh* ve *Fetâvâ-yı Alemgiriyye* ve diğer nâfi ve memleketimizde yazma olarak mütedâvil kitapları tab ettiler. Hususan *Enisû'l-Müşerrihin* ve *Cevâmî'ül-İlmi'r-Riyâzi* gibi maarif-i cedideden âsâr bastılar. Memleketimizde talebe ve müderrisinden kimin haberi oldu?

Evet, bizde bir vakit Encümen-i Daniş teşkil olunmuştu. Fakat "Elmer'u aduvvün li-mâ cehilehu" fehvâsınca düşman-ı maarif olan Âli Paşa

1. "Kişi bilmediğinin düşmanıdır" mealinde Arapça vecize. (h.n.)

onda aza olduğu için ne faide görüldü? Şimdi de tercüme dairesi açılmış, lakin İslam dini aleyhinde “Protestant” hazeyannameleri tercüme ede ede irtidâdını izhâr etmiş ve milletin menfurı olmuş olan “Münif”² o daireye reis olursa ne hayır gelir? Bir şey daha var; bizde mukaddemâ teşkil olunan Encümen-i Danış memurlardan ibaret idi. Böyle meclisler ulemadan mürekkep olursa ol vakit faidesi olur. Fi’l-vâki memurîn içinde bazı zevâtın ulemadan bulundukları inkar olunamaz ise de cühelanın orada ne işi var?

Keza

Tarafımıza bir mektup vârid oldu, “İslam’da münakkaş ve mücessem suret yapmak vuku bulup bulmadığı” sualini mütezammın.

Bu zatın merâmı bir devlet-i İslamiyede resmen ve ulema cânibinden inkar olunmayarak tasvir vukuunu istihbâr olmak gerek. Şimdiden buna cevab-ı kafi müstahzar değil. Şu kadar derim ki tasvirden nehy eden âsâr-ı şeriye alemleri şirkten tathîr için esnâm-ı mücesseme üzerine vârid olmuştur. Demek ki kalemkârî nakış ve tasvir bu âsâr ile mensup değildir.

İslam’dan “atabekân” devletlerinde atabeğlerin sikkelerinde suretler var idi. Bu sikkeler üzerinde Lailahe illallah Muhammed resulullah yazılı olduğu hâlde insan resimleri dahi madrub idi. Bu devletler İslam’dan ve atabekân ekserisi sulehâdan oldukları hâlde hususan Cizre ve Musul ve Sencar ve Hama gibi uleması çok mevâki’de ve beş yüz sularında böyle suretli sikkeler darb ederlerdi.

Mücessem suret yapmağa gelince hulefâ-i Abbasiye vaktinde bile vâkidir. Bu suretler ismi gibi “me’sere” olup tapınmak için olmadığı cümlelerin malumudur. “Alem-i Bağdat” ve “Tac-ı Medine” denilen Eyvân-ı Mansûr kubbesinin üstünde timsal-i fâris var idi. Ebubekir Hatib tarihinde yazdı ki “Mansur halife cânib-i garbîde Bağdat’ı bina ettiğı vakit birinci tuğlayı kendi eliyle koydu ve kendi hane ve camî’ini vasat-ı medinede yaptırdı. Ve orada bir eyvân bina etti ki kubbesinin irtifâ’ı 80 zirâ idi. Bu kubbe yeşil olup üstünde bir mızraklı süvari timsali var idi. Bu timsal 329 tarihine dek baki kaldı. Ol vakit bir yağmurlu ve fırtınalı günde düştü.” Darüşşecere’de otuz süvari timsali mevcut olduğunu Kazvinî *Asarü’l-Bilâd*’da zikreder.

Keza

2. Suavi burda *Mecmua-i Ulum* dergisini de çıkarmış olan Münif Paşa’yı (ö. 1910) kastetmektedir. (h.n.)

Tarafımıza vârid olan diğer bir mektupta “Zalimi katl helal olup olmadığı” sual olunmuş.

Şüphe yok ki bir kimse zalimi veya muîn-i zalim olanı katlederse şer'an katl helal ve katil müsâb ve me'curdur (El-mukâbiru bi'z-zulmi ve kuttâ'u't-tarîki ve sâhibül'l-meksi ve cemî'ü'z-zalameti ve'l-âveneti ve's-su'âti yubâhu katlü'l-küllî ve yusâbu kâtiluhum)³ Keza fi'n-Nehri'l-Faik ve'l-Müctebâ ve hakeza fi't-Timurtaşî...

İlan

Hürriyet gazetesinin matbaası bu kere tebdil olunmağla ba'de-zin gönderilecek muharrerât zarflarının bâlâda muharrer mahalle yazılması ihtar olunur.

Arif

3. “Zulüm ederek büyüklük taslayanları, yol kesenleri ve bütün zalimleri ve onlara yardım edenleri ve onlara haber taşıyanları öldürmek mübahtır ve öldüren sevaba girmiş olur” mealinde fetva. Sonrasında zikredilen eserler de Hanefî fıkında bu hükmü kaydeden kaynaklardır. (h. n.)

Gurre-i Şevval 1286
3 Ocak 1870

İki mesele-i mühimme

İstanbul'dan fi 15 Ramazan tarihli ve "Oruç Keyfi" imzası ile matbamıza bir mufassal mektup vârid oldu. Mezkur imzaya nazar ile münderecâtının şathiyâttan ibaret olması hatıra gelir ise de derûnunda mevzu-ı bahs edilen mesâil-i mühimme öyle oruç keyfi ile yazılır şeylerden olmadığından *Hürriyet*, mültezimi olan meslek-i bî-tarafî ve hakkaniyet icabınca bunun aynen dercinde kendince bir beis ve mahzur görmezdi. Şu kadar ki mektubun sahibi mühür ve imza koymamakla kendini gizlemek istediği hâlde mektubun üslub-ı beyan ve tahririnden kendinin kim ve mektubu aynen tab ve neşredilmek iltimâsıyla göndermesinden maksadı ne olduğu malum olduğu ve gazetemizin adem-i vüs'atî ile beraber mesâil-i ma'rûzadan bir takımının neşri vatan ve millet hakkında faydadan ziyâde dâî-i mazarrat olacağı cihetle aynen dercinden sarf-ı nazarla fakat içinden iki fıkrası ma'raz-ı bahs u tedkike konulmakla iktifâ ve onlara dair malumatımızın taalluk ettiği hususât dahi her birinin zîrine ilave kılındı.

Bahs-i Evvel

Mektubun müellifi asr-ı sâbıkta cereyân eden bazı ahvâlî ve esna-i cülûs-ı hümayunda görülen alâim-i hasenâtı zikr ü ta'dâd ettikten sonra der ki:

Şimdi milletin nazarı Abdülaziz Han'da o kadar fark ve tebeddül görüyor ki geçen yetmiş yedi senesi âhîrinde taht-ı Osmanî'ye cülûs eden bu zat olduğunda zihinlere iştibâh geliyor. Bu ne garabet, bu ne fark..? Bu Abdülaziz değil miydi ki cülûsundan mukaddem devletin giriftâr olduğu ahvâl-e nazar-ı teessüfle bakıp biraderi Abdülmecid'in sakalını vükelâ eline vererek Babîâlî'ye mağlup olduğundan ve ahvâl-i bilâd ve hukuk-ı ibâd perişan ve pâymâl edildiğinden dolayı daima biraderini mesul tutar ve o vükelânın hâl ü şanlarını pekala bilirdi. Şimdi o Abdülaziz değil mi ki cülûsundan beri dokuz senedir makam-ı sadârette o ma'yub ve mezmum addettiği asr-ı sâbık vükelâsından başka bir adam kullanamadı ve fazla olarak biraderini ta'yib

ederken kendi de onlara zebûn ve mağlup olup mehâmm-ı saltanatı onların ellerine bıraktı. Ve böylelikle ben mesul olmam zu'muna düşerek kendisini bütün bütün işten çekti. Şimdilerde ismi yalnız hutbelerde işitiliyor ve yüzü fakat selamlıklarda ve alay ve resm mevkilerinde görülüyor.

Bu Abdülaziz değil miydi ki biraderinin lüzumsuz olarak saraylar ve köşkler yaptırmak ve haremının israfât ve sefâhâtını ve kurenâ namında etrafına topladığı erâzil ve eclâfın yağmalarını kaydetmemek ile maliyeyi harab ve namus-ı saltanatı berbad ettiğini ta'yib ederdi. O Abdülaziz cûlûsundan beri Beylerbeyi ve Çırağan saraylarını ve Yıldız ve Kağıthane köşleriyle mevâki-i sairede nice [...] köşkler yaptırdı ve müteveffâ Karabet Kalfa'nın müddet-i ömründe çalamadığı milyonları beş altı sene zarfında oğlu Serkiz Kalfa'ya kazandırdı. Hazine ise Abdülmecid'in bıraktığı borcun dört katı borca battı. Tuz, tütün resmleri vesair nice rûsûmât kendi asrında ihdâs olundu. Vergi ve aşar ve ağnâm resmleri tezâyüd etti; bu yüklerin cümlesi fukara-yı ibâdın üzerlerine yüklendi. Mehâkimin ahvâli ise evvelkinden yüz derece beterdir.

Eğerçi harem-i hümayunun iffet ve ismeti mahall-i ta'riz ve istibâh olamazsa da saraylıların yaşmak resminde gâz tûlbent ile yüzlerinin nisfını şöylece örtüvermeleri ve memelerine kadar göğüslerini ve enselerini açıp aleme göstermeleri ve fistan biçimi entari ve ayaklarına bir karış yüksek ökçeli potin giymeleri padişah sarayı mensubiyetine yakışır mı? Ve onların bu hâli sair ümmet-i Muhammed'in ehl ü iyâline sû-i misal olmaz mı? Bunların bu hâllerini Abdülaziz selamlıklarda ve alay günlerinde görmüyor mu? Halife-i Peygamber ve hâdim-i şer'-i enver olan zatın ırz u namusu bütün millet-i İslamiyeye ait olduğundan şu şeylere ne kadar teessüf etsek layık değil mi?

Bu Abdülaziz değil miydi ki esna-i cûlûsunda asr-ı sâbık ahvâline bâis-i müstakil olan vükelâ-i Mecîdiyeden asla hayır me'mul etmeyerek kendi efkâr ve mizacı üzere yeniden vükelâ yetiştirmek tedbir-i sâibinde bulundu ve gençlerden ve eskilerle lekelenmemiş bulunanlardan bazılarını bi'l-iltizâm ileri çekmek istedi. Ve habâsetleri malum-ı alemiyân olan eski güruhtan bir takımını memuriyetlerinden tard etti. Sonradan bu gençler ne oldu? Kendisi padişah, sahib-i iktidar olduğu hâlde bunları Babîâlî'nin pençe-i garaz ve adâvetinden niçin kurtaramadı ve o tard edilen eşhâsın her biri muahharan yine memuriyetlere sokuldular ve pek çoğu terfi-i rûtbe ve memuriyet edip evvelkinden ziyade nâil-i ikbal oldular. Gariptir ki bunların

cümlesi yine kendinin irade-i resmîyesi ile mevki-i icraya geldi. Ezcümle bugün serasker bulunan Hüseyin Avni Paşa mukaddemâ serasker kaymakamı iken harem-i hümayunun namusuna hürmet etmeyerek cüret ettiği edepsizlik üzerine o makamdan def'ini bizzat kendisi irade etmişti. Sonra nasıl oldu da Girit kumandanlığına gönderildi. Şimdi ne muhassenâta mebnî serasker makamında bulunuyor?

Bu Abdülaziz değil mi ki şehzadelğinde mahsus olan iki yüz elli bin kuruş maaşla dairesinin idaresi kâbil olamadığından hîn-i cülûsunda kendinin ve dairesinin on beş bin kese kadar borçları terâküm etmişti. Halbuki ol esnada yine şimdiki gibi herkesin maaşları altı yedi ay tedâhülde olduğu hâlde kendinin iki aylık maaşı tedâhülde değildi. Zira veliaht olduğu için riâyet-i mahsusa olarak her ay maaşı veriliyordu. Hatta bir ay hazinede ziyade muzâyaka olduğundan tevâbiâtından Nevres Bey -ki şimdi Nevres Paşa'dır- maliye nazırı bulunan Muhtar Paşa'dan maaş istedikte bir kaç güne kadar Galata'dan istikrâz alınması mukarrer olduğundan biraz sabır olunmasını rica etmekle bu dargınlık ta Muhtar Paşa'nın vefatına kadar sürdü; affolunmadı.

Ya Abdülmecid'in evladı hakkında şimdi ne muamele olunuyor? Bunlar şehzade ve veliaht-ı saltanat değil mi? Bunların daireleri, masrafları, borçları yok mu? Onların hakkında bu kadar şiddet ve tazyikât neden neşet ediyor? Zira her birinin dokuz on aylık maaşları tedâhülde duruyor; bu insaf ü adaletle yakışır mı? Mâhut Mıgırdıç'tan mahlul kalan sahilhane kaç defa kaç türlü yapıldı bozuldu ve kaç kişiye ihsan olundu, geri alındı? Tarabya köşkü kaç kere yıkıldı yapıldı? Nevre Paşa, Emin Bey kaç defa saraya girdiler çıktılar? Bunlar ve bu misillü ahlakta adem-i sebât ve metânet gösteren hareketler erîke-nişîn-i hilafet olan Padişaha yakışır mı?

Acaba Sultan Abdülaziz'de görülen şu tebeddül-i efkâr ve televvün-i etvâr tesirât-ı esmâdan nâşî olmasın? Zira cennetmekan Abdülmecid dahi esna-i cülûsunda mülk ü millet hakkında pek güzel efkâra mâlik idi; sonraları tekkelerde çektirilen esma tesirâtıyla değişip adeta başka bir adam şekline girmişti. Yahut âsâr-ı sihir midir? O hâlde niçin esbâb-ı ruhâniyesine teşebbüs olunmuyor? İlâ âhire...

Hürriyet'in Mütâlaası

Tekkelere sadakât ve karâbîn dağıtılarak çektirilen esmanın ve sabun kalıbına iğneler sokularak yapılan sihrin derece-i tesir ve kuvveti bizim mec-

ramız olmadığından sahib-i mektup bunlarda ki şüphesini Hasib Paşa ve Erzurumlu Şeyh Hüseyin Efendi ve onların emsaline müracatla halledebilir. Bizce Zat-ı Şahanenin efkâr u etvârındaki tebeddülât bir emr-i fevkalade görünmez. Çünkü nev-i beşer “külle yevmin huve fi şe'nin”¹ mısâdâkına mazhar olmağla, iktizâyâ göre tebdil-i etvâr ve belki teceddüd-i ezmân ü ahvâl ve tezâyüd-i malumat ile tağyir-i efkâr etmesi dahi umûr-ı tabiiyedendir. Şu kadar ki bu tagayyür tezâyüd-i ilm ve tecrübe ile cihet-i hayriyeye mâil olursa memduh ve değil ise makduh olur. Biz Sultan Abdülaziz'in efkâr ü etvârını açıktan görenlerden ziyade tedkik ve muayeneye muvaffak olanlardan olmakla müftehir olduğumuzdan etvârdaki tebeddülü maatteessüf itirafla beraber efkârda tagayyür vukuunu teslim edemeyiz. Zira âlem-i imkanda hezar emsali görülmüştür ki bir adamın efkârı bir işi şu vechile yapmağa mâtuf ve münhasır olduğu hâlde bir takım esbâbın haylûleti onu icraya mani olup etvâr-ı zâhiresinde aks-i efkârı müşâhede olunur ve esbâb-ı mâni'anın zevâlinde yine efkâr meydana çıkar. Bu hâlde o adama tağyir-i efkâr etti denilemez.

Vükelâyâ mağlubiyet bahsinde dahi adeta bizim gibi ehâd-ı nâstan yetişmiş ve nice bin kere feleğin çemberinden geçmiş olanlardan bile nice adamlar görülür ki umûr-ı beytiye ve idare-i zâtîyesinde hiç değeri ve bir güne fazilet ve hüneri malum olmayan evşâk makûlelerine zebûn ve mağlup olup yıllarca taht-ı esarete kalırlar. Vükelâ ve ümerâ ve memurîn dairelerine nazar olunsun; her birinde kethüdâ, vekilharç gibi bir şahıs mu'temedün-aleyh bulunur ve bunların ekseri hırsız ve hain oldukları ve efendileri dahi onları bildiği hâlde yine vazgeçemeyip kullanırlar. Vâkıa bunlardan bir takımına efendilerinin irtikâb ve melâhîlerine müşârik ve mahrem olmaları sebep-i devam olursa da cümlesi de bu kabîlden değildir. Mâhut Kardinal Richelieu'ye Fransa Kralı Onüçüncü Louis'yi bunca seneler zir-i tasarrufunda nasıl tuttuğu sual edildikte “Bir akl-ı metinin akl-ı zayıf üzere derkâr olan galebesi ile tuttum” demiştir.

İşte ekser nâsın tevâbiâtından bazılarına zebûn olmaları umûr-ı tabiiyeden olduğu gibi padişahların dahi kurenâ ve vükelâdan birine velev muvakkat olsun mağlup olmaları hiç mahall-i istiğrâb değildir.

Umûr-ı devlet ise bir zatın idare-i beytiyesi gibi biraz imal-i fikr ile

1. Kur'an, Rahmân 55:29. “O Allah her gün bir iştedir” mealinde. (h.n.)

kesb-i salâh ve intizâm eder şeylerden olmayıp onda en büyük bir hüsn-i tedbir salâh-ı umumî için pek küçük bir tesir edeceği gibi pek küçük bir sû-i hareket dahi mazarrat-ı amme için pek büyük bir alet olur. Padişah eğerçi hâmil olduğu iktidar ile pek büyük şeyler yapmağa muktedir ise de her işi kendisi görmek mümkün olamaz. Mademki o da insandır, elbette insanların muâvenetine muhtaçtır. Bu makûle işlerde muâvenetinden istifade olunacak insanlar ise besleyip yetiştirmekten başka yolda tedarik olunamaz. Yine Sultan Abdülaziz'in dirâyet-i fitriyesi inkar olunur mu ki bu nükteyi bizzat idrak ile esbâbına teşebbüsten geri durmadı. Ama intihâbda noksan olmuş ve azimette sebat olunamayıp da kendi diktiği fidanları muhâfazaya muvaffak olamamış; bu saded yine başka.

Evet, Sultan Abdülaziz bir zaman müteveffâ Mehmed Ali Paşa'nın ve bir vakitler dahi müteveffâ Fuad Paşa'nın kabze-i idarelerinde bulundu ve şimdi de Âli Paşa'nın galebe-i nüfuzu altında görünüyor. Ancak bu hâl bir güne iştirâk-i töhmetten ve zaaf-ı tabiatten nâşi olmayıp belki hilkatinin saffetinden ve niyetinin sıdk u istikâmetindendir. Çünkü kendisi umûr-ı devletin mümkün olduğu kadar bir mihver-i intizâmda cereyânını ez-dîl ü can arzu eder. Bu zatların her biri dahi biz hırsız ve edepsiz makûlesindeniz demeyip tamamıyla bu arzunun husûlünü temennide kendisiyle iştirâk gösterirler ve belki evzâ ve hareketleriyle bu devlette kendilerinden başka bu arzuyu husûle getirecek kimse yoktur ve bunlar giderse güya binanın direkleri alınmış gibi bünyân-ı saltanat münhedim olur tarz ve şivelerinde bulunurlar. Ve bu itikadı mukarrebân-ı saltanat ve süferâ-yı ecnebiye vesâtetleri ve sair bin türlü zemin ve vesileler ile zihn-i padişahiye ilkâ ederler. Mademki Zat-ı Şahane sizin ve bizim gibi ahvâl-i cariyeyi açıktan görüp hakâyık-ı ahvâli bilmez bu ilkâata tamamıyla ihâle-i gûş-ı itibar eder ve bu zatların hilafında söylenen sözleri bütün gareze haml ile itikadınca onları mesnedlerinde muhâfaza ederek devletin hayatını vikâye eder. Bu cihetle Sultan Abdülaziz min-cihet mazur bulunur.

Allah için bir kere de nazar-ı insaf ile bakılsın; eğer Sultan Abdülaziz dayanmasa Karadağ meselesi şu güne kadar sürmez miydi? Eğer Sultan Abdülaziz ısrar edip de Yunanistan'a teklif-i kat'îye edilmeseydi Girit dağdağası hâlen devam etmez miydi? Eğer Sultan Abdülaziz bizzat himmet ve ikdâm etmese bu zirhlî gemiler, bu donanma-yı mükemmel meydana gelir miydi? Eğer Beylerbeyi Sarayı'yla Yıldız Köşkü yapılmamış olsa Fransa İmparato-

riçesi ve Prusya Prensi nerelere ikame olunurdu? Her devletin tahtgâhında müteaddid saraylar yok mu, bunlar masrafsız mı yapılmış? Ama bizim sarayların yapılışı bunlara benzemeyip beş kuruşa yapılacak şey beş yüz kuruşa çıkıyormuş, buna Padişah ne yapsın? Devletin sair dairelerinde bu misillü yağmalar olmuyor mu?

Harem-i hümayunun hilaf-ı namus-ı hilafet ittihâz ettiği elbise ve hilyât takdir ve tahsin olunmamakla beraber asr-ı sâbıkın ahvâliyle nispet olundukta yine fark-ı külli bulunur ve onun da ıslahı padişahın himmet ve gayret-i mücerrebesinden me'mul olunur. Asr-ı sâbıkta harem-i hümayun borcu ve ebniye haftalıkları tedâhülî olarak üç sene zarfında üç milyon iki yüz bin bu kadar kese açıktan maliye hazinesine borç devredildi. Ve Ali Bey, İzzet Bey, Osman Bey, Ahmed Bey, Necib Paşa gibi yağmacıların çalıp çırp-tıklarından ve müteveffâ kalfa ve Mösyö Seşan ile uyuşup paylaştıklarından mâadâ yalnız kaime iskontosundan mâhut hazinedar Ömer Efendi'nin dört sene kadar müddette beş yüz bin keseye karîb para kazandığı umûr-ı sâbite-dendir. İmdi bu yağmalara ve şu keskin hırsızlara bakılınca şimdi baş katip Emin Bey'in İksircioğulları'yla ortak olup da taksim ettiği beşer onar bin kese hiç menzelesinde kalmaz mı?

Evet, kimse inkar edemez ki sekiz dokuz seneden beri devletin ettiği borçlar Abdülmecid asrının bıraktığı borcun dört katıdır ve Sultan Abdülaziz zamanında tezyid-i vâridât namıyla fukaranın yükü daha ziyade ağır-laştı. Lakin bunlara sebep Padişah mıdır? Defter-i kebîr yağmasından Abdülaziz hisse aldı mı? Hazine-i hassanın tahsisâtı tezâyüd etti mi? Yapılan istikrâzların temettuât-ı malumesinden Abdülaziz'e bir şey ait oldu mu? Tuz, tütün inhisârı ve vergi zammı ve aşar ve ağnâm ihâlâtı fesatları Abdülaziz'in ihtiraâtından mıdır? Sultan Abdülaziz tuz ve tütün inhisârından ve zamm-ı vergi ve rûsûmâtтан dolayı fukaranın ne derece muztarr kaldığını ve fukaranın ıztırârından mülk ü millete ve hazineye ne mertebe zararlar isabet ettiğini bilir mi ve bilmiş olsa razı olur mu? Bunların cümlesi vükelâ namıyla cism-i devlete sakırğa gibi yapışmış olan hainlerin fevâid-i mahsûsaları için beynlerinde karar verip yaptıkları mekârihtir; Padişahın kat'an sun' u med-hali yoktur.

Şehzadegân hakkındaki malumata geldiğimizde, eğer ta'rizât maaşla-rın vaktiyle verilmemesinden ibaret ise nazar-ı hakkaniyetle bakıldığı hâlde bu da ayn-i adalet değil midir? Sair erbab-ı vezâif maaşlarını alamadıkları

hâlde hânedân-ı saltanat mümtâz tutulursa adl ü insafa muvâfık olur mu? Eğer tahsisât-ı seniyye ve harem-i hümayun muhassesâtı her ay verilir de yalnız şehzadegân müstesna tutulursa o vakit hakısızlık edilmiş olur. Biz bu hâlin vukuunu Sultan Abdülaziz'in şeyme-i adl ü mürüvvetinden bir zamanda me'mul edemeyiz.

Mâba'dı nüsha-i atiyeye...

*

İstanbul'dan aldığımız bazı muharrerât-ı mahsûsada bu günlerde yine tebeddül-i vükelâ şâyiaları deverâna başlayıp makam-ı sadârete sadr-ı esbak Rüşdü Paşa veyahut Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın geleceği ve Dahiliye Nezaretinin lağvıyla Hariciye Nezaretine Mahmud Nedim Paşa'nın tayin olacağı ve bazı rivayete göre Dahiliye Nezaretinin dahi makam-ı sadârete ilhâkıyla Âli Paşa uhdesinde ibkâ edileceği ve bu tebeddülâtın ba'de'l-iyd icra kılınacağı söylenmekte imiş. Eğer bu tebeddülât milletin intizâr ettiği tahavvül-i idare makamına kaim olacak ise eşhâsın tahvil-i makam etmelerinden idarenin tebeddülü manası çıkmayacağından ve umum milletin arzusu ise şu idare-i zâlimenin değişmesine münhasır olduğundan bu oyuncaklar ile kimsenin aldanmayacağı derkârdır.

Arif

"İki mesele-i mühimmenin" mâba'dı

Bahs-i Sâni

Nüsha-i sâbıkada bir fıkrası münderic olan mektubun muharriri Sad-razam Âli Paşa'ya atf-ı kelimeler edip der ki:

Ben *Hürriyet*'i sevenlerden ve her hafta alıp okuyanlardanım. Daima gördüm ki *Hürriyet* sehâm-i ta'rîzâtına Âli Paşa'yı nişane eder ve devlet ve milletin uğradığı felaketlerin cümlesine onun icraat ve harekât-ı muzırrasını sebep tutar. Ancak bunu yazmaktan meram Âli Paşa'nın vikâyesi zımnında onun tarafından dava vekilliği olmayıp, mücerred izhâr-ı hakk u savâbdan ibaret olduğundan eğer *Hürriyet* de vukuât-ı malumeden dolayı onun hakkında muzmeri olan kin ve garezi terk ile munsifâne bahse râğbet ederse matlub olan hakkaniyet zâhir olur.

Malum olduğuna üzere bir insan câmi-i cemî-i kemalât olmak hilâf-ı tabiatıdır. Âli Paşa'nın muttasıf olduğu nekâyısı cümleden evvel ben de itiraf ederim. Evet, Âli Paşa bir kere gücendiği kimsenin hânûmânını söndürmekle mütesellî olamaz ve hasmını pâymâl etmek için her türlü gadr u hileyi irtikâb eder. Kendi zu'munca yer yüzünde kendinden a'lem ve a'kal kimse yoktur. Her kimin akl ü dirâyetle sivrildiğini görse ezmekte kusur etmez. Bir milletin ulum ve maarifle terakki ederek gözünü açması idare-i istiklaliye için muzırr olduğuna Fransa'nın hâlimden istidlâl edip bir zamanda millet-i İslamiyenin uyandığını istemez. Hatta Hristiyanlara olan adâveti dahi onların maarifçe terakki etmelerine kendisi mâni olamadığındandır. Bunlarla beraber Âli Paşa sabitü'l-efkâr, basîr ve dür-endîş, sabûr ve mütehammil, aff ve perhizkâr, müteennî, Türkçe ve Fransızca katib-i bî-nazîrdir. Mükerreren Avrupa konferanslarında ve yirmi yıldan mütecâvizdir makam-ı hariciye ve Sadârette bulunmağla Avrupa kabinelerinde ve milletin nazarında kesb-i haysiyet ve hürmet etmiştir. Memleketeyn ve Sırbistan ve Karadağ ve Şam ve Girit meselelerinde zayi olan hukuk-ı devlet için dahi sebep-i müstakil

Âli Paşa değildir. Zira bu meselelerin esna-i cereyânında zimâm-ı saltanat yalnız Âli Paşa'nın elinde değildi. Hazinesin muzâyaka-yı hâliyesi ve Avrupa istikrâzâtı fesadâtı asr-ı sâbık icraatından ve borçla yaşamak modası dahi müstakillen müteveffâ Fuad Paşa tasavvurâtındandır.

Ama Âli Paşa makam-ı sadârete geleli üç yıldır niçin bu şeylerin ve cihât-ı sairece memâlikin dıçar olduğu ahvâl-i müteallimenin ıslahına bakmadı denilirse bir yandan Saray-ı Hümayun'un umûr-ı devlete tagallüb ve müdâhelâtı ve bir taraftan düvel-i ecnebiyenin uhûd-ı kadimeye müstenid olan tazyikât-ı müz'iceleri ancak bu kadarlık yapabilmeye mecal verdi ve mamafih Girit gâilesinin namus-ı saltanata muvâfık surette tesviyesi ve Mısır meselesinin dahi hukuk-ı devleti muhâfaza ile beraber bitirilmesi ve maarif dairelerinin ve devâir-i belediyenin ve şehir postalarının tanzimi ve Mekteb-i Sultani ve Mekteb-i Sanayi ve Darülfünun ve Darüşşafaka küşâdı ve tefrik-i tebaa ve tahdid-i imtiyazât-ı ecnebiye meseleleri ve tariklerin tesviyesi ve emsâli gibi ıslahatın dahi şu kadarca zamanda ve şöyle bir idare içinde husûle gelmesi yine büyük muvaffakiyetlerden addolunur. Ve benim reyime göre bir adamın hasenâtı seyyiâtına galip oldukça mükemmel hükümünde kabule şâyân olacağından Âli Paşa eğerçi şimdiki hâlde devlet ve milletin mertebe-i ihtiyacâtına vech-i kemâl üzere kifâyet edecek kâffe-i evsâfı câmi değilse de mevcudun cümlesinden ercah ve ekmeldir.

Farzedelim ki bugün Âli Paşa'yı def ettik; yerine ondan mükemmel birini bulmak mecburiyetinde bulunacağımızdan şimdiden onu arayalım. Kaide-i teşrifat üzere cümleden evvel Mustafa Naili Paşa ileri gelir. İmdi bu zatın iffet ve dirâyeti teslim olunduğu hâlde bu asırda ve devletin şu hâlinde makam-ı sadârete gelir ve umulan hasenâtı icraya sinni ve dirâyeti kifâyet eder mi? Ondan sonra Kıbrıslı Mehmed Paşa görünür. Vâkıa bunun da hamiyet-i milliyesi ve safvet ve salâbeti derkârdır. Lakin meftur olduğu dirâyet bu hatab-ı cesimin uhdesinden gelmeğe kafi olur mu? Sadr-ı esbak Mütercim Mehmed Paşa'nın rûyet ve hasâfeti ve metanet-i efkâr ü istikameti ve gayret ü hamiyeti herkesin müsellemdir. Ancak şimdiki zaman güzel teşbihler ve münekkah terkiplerle öz söylemekten ziyade fiiliyât istediğinden şimdiye kadar bi'd-defaat Sadârete gelip de ne kadar iş gördü ise bundan sonra dahi kendinden o kadar şey me'mul olunur. Bu ise elverir mi? Yusuf Kamil Paşa'nın dahi dirâyet ve istikametinde kimse iştibâh etmez; şu kadar ki devletin hâl-i hâzırı mazmûn-güylük ve şetâret-perverlik ile kaydolanma-

mak mertebesinden çok ileridir. Eski takımdan Rıza Paşa ile Hasib Paşa'nın ahvâli ise herkesin o kadar malumdur ki burada onlardan bahsetmek ayıp olur. İşte eski vükelânın ahvâli bu mücmel dahilinde olup bir de yeni yetişmelere göz gezdirelim.

Bunların en söz anlayanı hâlâ dahiliye nazırı bulunan Şirvanizade Rüşdü Paşa ile Cevdet Paşa'dır. Bunların ikisi de medrese görmüş mu'tad olan dersleri okumuş, okutmuş, riyakar, harîs-i câh, hoş-gû, müdâhin, bî-meslek, bî-efkâr, bî-karar oldukları hâlde birinin Şam vakası esnasında ve Maliye Nezaretinde ve diğerinin dahi Bosna teftişinde ve Halep valiliğinde ne türlü hareketlerde bulundukları daha unutulmadı. "Değil kürsüye vaiz, arşa çıksan adam olmazsın" fehvâsınca bunlar dahi değil Dahiliye ve Ahkâm-ı Adliye Nezaretleri, makam-ı sadâreti dahi ihrâz etseler yine üstlerindeki zırva kokusu çıkmaz. Şimdi bunlar mesned-i sadârete gelir de Âli Paşa'dan iyi mi iş görürler? Onlardan sonra gelen aşağı koşu takımı ki Hurşid Paşa, Sadık Paşa, Safvet Paşa güruhudur. Bunların dahi hâl ü şanları malum olmağla ayrıca zikr ü beyana hacet görünmez. Bunlardan hariç bir kaç zat kalır ki onlar hakkında *Hürriyet*'in nazar-ı emniyeti görülür.

Onların birincisi Midhat Paşa'dır. Bu zatın dirâyet ve kitâbeti ve umûr-ı devlete bir dereceye kadar vukûfu herkesin malumdur. Ancak hodbin-meşrep olduğundan nefsinin herkesten a'lem ve reyini cümleden ercah görür. İşte bu kusuru sebeptir ki Şura-yı Devlet riyâsetinde Âli Paşa'nın nazar-ı emniyetini kazanamayıp Bağdat'a kadar atıldı ve orada dahi me'mul olan hüsn-i idare yerine umerâ-yı aşâire rûy-ı huşûnet göstererek hıтта-ı İrakiye'nin selb-i asayişine ve bu kadar kanlar dökülmeğe bâis oldu.

İkincisi serasker-i sabık Namık Paşa'dır. Bu zatın iffet ve salâbeti cümlelerin musaddakıdır ve eğer makam-ı sadâretin vazifesi yalnız cemaatle namaz kılmaktan ve acezenin canını yakmaktan ibaret olsa bundan daha münasibi bulunamaz, lakin hayf ki hâl bunun aksidir. Ve bunlardan sarf-ı nazarla Cidde vakasından dolayı Avrupalılar nazarından kazandığı şöhret-i taassub bir zamanda kendi hakkında emniyet-i ecnebiyeyi iade edemez.

Üçüncüsü Ahmed Vefik Efendi'dir. Bu zatın ulum ve elsine-i şitâda mahareti ve şimdiye kadar bulunduğu memuriyetlerde görülen âsar-ı rûyet ve istikameti hakikatte darbül-mesel olmağa şâyân olduğu hâlde tabiatı hiddet ve icra-i hakkaniyette ziyadesiyle şiddet üzere olduğundan bu kadar hasenâtıyla beraber bulunduğu işlerin hiçbirinde mazhar-ı memdûhiyet

olamadı ve en sonraki teftiş memuriyetinde dahi bu tavr-ı şedîdâne üzere davranıp birçok şikayetçi peyda etti. Akıbet Babiâli azline mecbur oldu. Bu şikayetnameler hâlâ Babiâli'de mahfuzdur. Eğer denilirse ki "Maiyette kullanılmakla sergerde bulunmak arasında çok fark vardır. Caiz ki maiyette iken bazı evzâ-ı nâ-metbûaları görünenler re's-i memuriyete gelseler tadil-i etvâr ederler. Onların arasında matluba muvâfık bir zat bulunmak imkan ve ihtimalden baîd değildir. Hususan tecrübeyi göğ'e çekmediler ya..!" biz cevabında deriz ki "Evet, çektiler ya, çünkü devlet umûru ve bilhassa şu hâl-i malumede bulunan Devlet-i Aliyye'nin mevki'i öyle üç çifte kayıkta tecrübe için hamlacı değiştirmeye benzemez. Salifü'l-ümem Mütercim Rüşdü Paşa'nın sadâret-i sâniyesindeki tabir ve temsili üzere Devlet-i Aliyye gayet mühlik bir hastalığa tutulup da hâl-i buhrânda bî-hod yatıp kalmış zayıf hastaya benzer. Azıcık gürültü edilecek olsa ve tabip tecrübe için imalâta kalkışsa derhal vefat eder. Bu hâlde öyle tehlikeli tecrübeye teşebbüsten ise tecrübe olunmuşu yerinde bırakmak elbette hayırlıdır. İlâ âhire.

Hürriyet'in Mütâlaası

Sahib-i mektup bu bahsin mukaddimesinde Âli Paşa'nın dava vekilliğine rağbet etmediğini söyler ve maksadı ızhâr-ı hakikat olduğundan *Hürriyet*'in dahi terk-i gareze bahse girişmesini tavsiye eder. Onun bu sözü ihlâsa mukârin olup olmadığı nüsha-i sâbıkada münderic ta'rizât-ı garazkarâne ile bu bahse ibtidârında bî-taraflığını temin için Âli Paşa'nın bazı evsâf-ı zemîmesinden ba'dehu ahlak u etvâr-ı hasenesinden bahisle ahvâl-i hâzıra-yı devlete sebep olan Âli Paşa olmayıp başkaları olduğunu ve sadâret-i âhiresinde meydana getirdiği ıslahatı ve vükelâ-i mevcûde içinde ve hariçte makam-ı sadârete ondan elyak bir kimse bulunmadığını ispata çalışmasından zâhir olmağla bizim için uzun uzadı bahis ve mücadele etmeye hacet yoğise de maktubun makam-ı istidlâlde irad etiği senetler daima Âli Paşa'nın ma'raz-ı it'izârda kullandığı dolaylı şeyler olduğundan sıdk u hakkaniyetin hangi tarafta bulunduğu mahkeme-i vicdan-ı umumîde fasl olunmak üzere biz de bildiğimizi muhtasarca beyan ederiz.

Evvela sahib-i mektup Âli Paşa'nın ahlak-ı reddiyesini ta'dâd sırasında kindar, garazkar, gaddar, hasûd, hod-pesend, mütekebbir, düşman-ı maarif olduğunu ve evsâf-ı memdûhasını beyan sadedinde dahi sabitü'l-efkâr, basîr ve dûr-endiş, sabûr ve mütehammil, afif ve perhizkar, müteenni, katib-i binazîr, Avrupa ve millet nazarında sahib-i haysiyet idüğünü söyler ve biraz

aşağıda kendi reyine göre bir adamın hasenâtı seyyiâtına galip oldukça mü-kemmel hükmünde kabule şâyân olacağından mevcudun cümlesine onu tercih eder. Kendinin şu ta'dâd ettiği seyyiât ve hasenât bir kere kıfeyn-i mizan-ı adl ü insafa konulsa hangi tarafın ağır geleceği ve şu seyyiâtı câmi olan bir şahsın değil makam-ı sadâret gibi bir mesned-i refî'e bahçe kapısı kapıcılığına bile layık olmayacağı zâhir olur. *Antakallahu'l-hakk*.¹ Tuhaftır ki sahib-i mektup Âli Paşa'nın dava vekili olmasına râğbet etmemek zeminine tervec-i maksad etmek isterken hiç haberi olmayarak herzevekil olmuştur.

Sâniyen, mezkur mektupta ta'dâd olunan ahlak-ı zemîmeden hiç-birisi inkar olunamaz. Âli Paşa'nın nasıl kindar, garazkar, gaddar, mekkâr olduğu cümlelerin malum ve müsellemidir. Eğer bunda iştibâh eden olursa söndürdüğü ocaklar lisan-ı hâl ile bar bar bağırarak şehadet ederler. Ve Âli Paşa hasûd, hod-pesend, mütekebbir, düşman-ı maariftir, eğer bunlarda da şüphe edilirse işte sahib-i mektup bizzat edâ-i şehadet edip diyor ki:

Âli Paşa bir kere gücendiği kimsenin hânûmânını söndürmekle müte-sellî olamaz; hasmını pâymâl etmek için her türlü gadr u hileyi irtikâb eder. Kendi zu'munca yeryüzünde kendinden a'lem ve a'kal kimse yoktur. Her kimin akıl ve dirâyetle sivrildiğini görse ezmekte kusur etmez. Bir milletin ulum ve maarifle terakki ederek gözünü açması idare-i istiklaliye için muzırr olduğuna Fransa'nın hâlimden istidlâl edip bir zamanda millet-i İslamiyenin uyandığını istemez. Hatta Hristiyanlara olan adâveti dahi onların maarifçe terakki etmelerine kendisi mâni olamadığındandır.

Şimdi bakalım saydığı hasenât doğru mudur: Âli Paşa "sabitü'l-efkâr" imiş. Evet, devlet ve millete muzırr ne kadar harekât var ise onları icrada ve fevâid ü hasenâta dair bir şey yapmamakta filhakika "sabitü'l-efkâr"dır. Lakin Karadağ "block house"larının ikmâli resmen devletçe karar-pezîr olmuş iken zat-ı âlileri bu efkârda hiç sebât buyurmayıp bir kaç ay mürûrunda Rusya sefirine cemîle olmak için hedm ü kal'ına müsaade gösterdi. Sırbistan kalelerinin asâkir-i şahane muhâfazasında kalmak şartıyla sekene-i İslamiyeden tahliyesi yine beyne'd-düvel kararlaştırılmış iken yine sebata râğbet etmeyerek Avusturya sefirine mûmâşât için mühimmat ve edevâtıyla beraber terkine muvâfakat eyledi ve bunda dahi kalelerde Sırp bayrağıyla beraber Devlet-i Aliyye bayrağı çekilmesi güya bir şart-ı mütehakkimâne gibi meş-

1. "Allah doğruyu söyletti" mealinde Arapça ifade. (h.n.)

rut edilmiş iken zat-ı fehâmet-penâhîleri yine sebât edemedi. Zira kalelerde Devlet-i Aliyye bayrağı ne çekildi ve ne de çekileceği var. Ama bunlara mukabil cem'-i mal ve hıfz-ı ikbal etmekte güzel sebât buyurdu.

Âli Paşa “basîr ve dûr-endîş” imiş. Ne şüphe! Umûr-ı zâtîyesinde öyledir. “Ezcümle şayet bir iki yüz sene yaşayacak olursam tekrar bir hane yaptırmak teklifine muhtaç olurum, o vakit de ya Sultan Abdülaziz'i bulurum, ya bulamam,” diyerek devlethanelerini maliye hazinesinden kagir olarak yaptırıyorlar ve ilerinin nasıl olacağı bilinmediğinden kendisi ve dairesi muttasıl para cem'ine ve konsolideye yatırmağa himmet ediyorlar. Ama hukuk-ı devleti izâ'e edecek mesâilde kat'an bu şemâil-i celîle üzere harekete râğbet etmezler.

Âli Paşa “sabûr ve mütehammil” imiş. Evet, öyledir; cümle halk kendinin sû-i idare ve muamelesinden bîzâr olarak gece gündüz lanet ve beddua etmekte oldukları hâlde zat-ı devletleri sabır ve tahammül buyururlar. Yeni Osmanlılar iki buçuk seneden beri kendisinin kabâih ve zemâimiyle şark ve garbı doldurdıkları hâlde redd ü cerh buyurmayıp sabrederler. Fakat Hidiv-i Mısır “kapuyoldaşca” îânenin arkasını kestikte sabır ve tahammül buyurmayıp arbedeyi ayyuka çıkarırlar ve Mısır meselesi namıyla devletin başını belaya uğratmaktan ihtirâz buyurmazlar.

Âli Paşa “afif ve perhizkar” imiş. Kim inkar eder; onun afif olması Afif Bey'i sevmesinden de malumdur. Bebek'teki sahilhane ve hareminin müceverât ve murassaâtı bütün merhum pederinden miras kalmıştı, yahut kendisi maaşından artırıp almıştı. Bu meseleyi Hidiv-i Mısır İsmail Paşa herkesten âlâ bilir. Hele perhizkar olmasında hiç diyecek yoktur; ne vakit olsa perhiz eder, fakat kırk gün değil.

Reybül-menûn

Geçenlerde Mısır'a irsâl olunan fermanın tebliğine memur Server Efendi'nin müsellemlerle olan dirâyet ve fetânetine ve Hidiv-i Mısır'a ahkâm-ı fermanı kabul ettirmekte zuhura gelen mesai-i fevkaladesine mükafat derhal kendisine birinci rütbeden nişan ita buyurulmuştu. Liyakat ve istihkâk vukuundan evvel icra-i mükafat Babîâlî'nin eski yolsuzluklarından biri olup, bu usul-i nâmakulün mazarratı bin defa görüldüğü gibi bu kere dahi nişan-ı mezkurun 'itâsı çocuk doğmaksızın ismini koymak yolunda bir [...] oldu. Bereket versin mutasavver ve mukarrer olan müşirlik rütbesi beraber

verilmedi. Zira o zaman rezalet iki kat olurdu. Çünkü Avrupa gazetelerinin muahharan neşrettiklerine göre ahkâm-ı fermanın kabulü akîbinde Sadâretten Mısır'a bir telgrafname çekilip, bunda idare-i Mısriye cânibinden sipariş olunup Tolon tersanesinde yaptırılmış olan zırhlı sefineleriyle akdemce mübâyâ olunan iki yüz bin tüfenk serîan Dersaadet'e irsâl olunması ve bunların kabzı için Sultaniye vapuruyla bir memur-ı mahsus dahi gönderileceği yazılması üzerine Hidiv-i Mısır tarafından mezkur sefinelerin İskenderiye'ye gönderilmesi için telgraf yazılmış ve İskenderiye limanının istihkamât-ı kadimesinin bazı ilavât-ı mühimme ile tahkimine dahi teşebbüs olunmuş ve idare-i Mısriye'nin imtiyazât-ı kadîmesine dokunulmasına razı olamayacaklarını mübeyyin ahali-i Mısriye tarafından bir protestoname dahi yazılarak İstanbul'a gönderilmiştir. Bunlardan Server Efendi'nin muvaffakiyeti ve verilen nişanın beyhudeye gittiği anlaşılır.

Arif

10 Şevval 1286

17 Ocak 1870

“İki mesele-i mühimme”nin Mâba’dı

Âli Paşa “Türkçe ve Fransızca’da katib-i bî-nazîr” imiş. Vâkıa Türkçe’de bazı takrirleri muntazam müselsel yazar; arada imla ve rabt yanlışlıkları olsa da hîn-i tab’ında sehv vukuundandır. Fransızca kitâbeti kendisiyle taraftarânından menkul olup şimdiye kadar kendi hattıyla başlıca bir eseri görülmüdi; bereket versin tahrirât-ı ecnebiye kalemine.

Âli Paşa “Mükerreren konferanslarda ve yirmi yıldan beri makam-ı hariciye ve Sadârette bulunmağla Avrupa kabinetlerinde milletin nazarında kesb-i haysiyet ve hürmet etmiştir” deniyor. Evet, bunda kim tereddüd eder? Yirmi yıldan beri Devlet-i Aliyye’nin politikaca zayi ettiği hukuk, elinden çıkardığı memâlik buna alenen şehadet ederler. Kahvelerde, vapurlarda ve mecâlis ü mehâfilde memurîn-i ümerâ-yı askeriye ve bilcümle avam-ı nâsın Âli Paşa namını nasıl lisan-ı hayr ile yad ü tezkâr ettikleri bilinirse derece-i haysiyet ve hürmeti ondan anlaşılır.

Sâlisen: Âli Paşa “Memleketeyn, Sırbistan, Karadağ, Şam, Girit meselelerinde zayi olan hukuk-ı devlet için sebep-i müstakil değildir” iddia olunuyor. Memleketeyn ile Karadağ meseleleri Paris Konferansında kararlaştırılmış ve konferansta Devlet-i Aliyye tarafından Âli Paşa murahhas bulunmuş idi. Ol esnada Paris’te bulunan erbab-ı hamiyetten birinin müteveffâ Reşid Paşa’ya yazdığı bir mektupta şu fıkralar münderic idi:

İctimâ-yı Memleketeyn bahsi konferansta meydana konulduktaki, çünkü Devlet-i Aliyye’nin istiklal-i âlisinin bekası zımnında müsellahan muâvenet eden devletlerden bu misillü Saltanat-ı Seniyye’ce mazarratı bedihi görünen bir hâlin def’i istenilip de Devlet-i Aliyye kendi hakkında muzırr bildiği veyahut şu cihetlerle hukuk-ı mukaddesesine dokunduğu için işbu ictima hususunu katiyyen kabul edemez denilmiş olsa reddedemeyecekleri meczum iken o gün murahhas müşarunileyhten böyle bir cevab-ı bâsavâba tasaddi olunacak yerde, güya Memleketeyn ahalisi bir millet-i müstakille olup Devlet-i Aliyye tarafından dahi öyle tanıl原因ılmış ve böyle

kendilerine ait bir meselede hod-be-hod kendileri beyan-ı rey etmek münasiptir gibi tutularak “Bu ictima-yı Memleketeyn’i ahali kendileri istemezler” deyu verilen cevap üzerine ahalinin reyî doğrudan doğruya kendilerinden sual olunmağa karar verilmiş ve bu suret hayf ki protokollere derc olunmuştur. Ve konferansın diğer ictima’ında yine Memleketeyn üzerine cereyân eden mübâhesât arasında Avusturya murahhaslarının Karadağ hatırlarına gelerek “Karadağ’a Rusya devleti ne nazarla bakmaktadır ve acaba cebel-i mezkur hakkında dahi Memleketeyn üzerinde iddia ettiği misillü bir hakk-ı himayet ve sahâbet davası var mıdır?” deyu irad eyledikleri suale mukabil Rusya murahhasları cânibinden devlet-i metbûalarının böyle bir iddiası olmayıp yalnız oraca olan münasebetleri dağlıların Rusyalılara meyl ü muhabbetlerinden nâşî Rusya’nın dahi ahali-i cebel hakkında hüsn-i niyât ve teveccühâtından ibaret cevabı verildi. Ve bu esnada zat-ı sadâret-penâhî şakk-ı şefe etmedi. Lakin ertesi günü akd olunan encümende Karadağ üzerine hiç kimse tarafından bir söz söylenmemiş olduğu hâlde güya bir taraftan sıkıştırılıp da böyle bir nâ-be-mahal ilana mecbur olmuş gibi fehâmetlü, devletlü Âli Paşa hazretleri bilâ-mucib kelama ağâ ile “Devlet-i Aliyye Karadağ’a kendi memâlikinden ma’dud bir mahal nazarıyla bakmakta ise de hiçbir zamanda hâl-i hâzırını bozmamağı taahhüt eyler” demesi üzerine bu söz dahi protokollere derc edildi. Hatta Fransa Hariciye Nezareti memurlarından birisi bu fıkrayı gördükte “Devlet-i Aliyye bu sözle kendine bir yara açtı ki ilelebed iltiyâm-pezîr olamaz. Zira Karadağ’ın hâl-i hâzır denilen şey tuğyân ve isyan olmağla ba’d-e-zin Devlet-i Aliyye’de burayı taht-ı mûtâvaata koyacak kudret mevcut olsa bile mademki hâl-i hâzırın muhâfazası ahd-i resmi altına konulmuştur, müdahelât-ı ecnebiyeden bir zamanda kurtulamaz ve Cebel-i Karadağ da devlete mal olamaz” dediği şâyân-ı dikkattir.

İşte bu mektub-ı hakikat-üslup Âli Paşa’nın bu meselelerde derece-i medhali olup olmadığını göstereceği gibi muahharan Sultan Abdülaziz’in akîb-i cülûsunda ettiği ısrar ve ikdâm-ı mahsus üzere mesele-i cebeliyenin bitmesi dahi Zat-ı Şahanenin mülk ü millet hakkında olan efkâr-ı sâibesini suret-i bedâhette ispat eder. Sırbistan, Şam, Girit vakalarına geldikte: kalelerin terk ve tahliyesini kim imza etti? Şam’da yüz altmış nefer nüfus-ı masume-i İslamiyenin katl ü idamına ve Ahmed Paşa gibi bir müşîr-i bî-günâhın surette muhakemesi görülmek, hakikatte kurşuna dizilmek üzere İstanbul’dan Şam’a iade olunmasına ve Beriyyetü’ş-Şam’a Fransız askerinin gelmesine kim karar verdi? Âli Paşa değil miydi? Hani o beğenilmeyen Kıbrıslı Mehmed Paşa değil midir ki Rumeli teftişinden avdetinde asâkir-i merkû-

menin orada temdid-i ikâseti için Fransa sefiri De La Valette şamataya kalkıştığı esnada her türlü mesuliyeti kabul ederek red ile cevap vermişti. Girit hadisesinin zuhurundan evvelce vali tarafından gönderilen inhâlara nazar-ı ihmal ve müsâmaha ile bakan ve sonradan Mustafa Naili Paşa ile serdar-ı ekremin mahallinde ettikleri teşebbüsâta mani-i icra olan kimdir? Velhâsıl böyle bir küçük bir sivilcenin hadşe-i tesâmühle çıban olmasına kim bâis oldu? Âli Paşa değil mi?

Râbian: “Hazinenin muzâyakası ve Avrupa istikrâzâtı asr-ı sâbık icraatından” imiş. Âli Paşa asr-ı sâbık vükelâsından ve onların en nüfuzlularından değil miydi? Asr-ı sâbıkta pederinden kalmış diyerek Bahçekapısı haricindeki bir iki yüz arşın odunluk arsasını devlete üç bin keseye satan Âli Paşa’dan başkası mıydı? Avrupa istikrâzâtına başlandı da Âli Paşa muhalefet mi gösterdi? Müteveffâ Fuad Paşa tasavvurâtındandır denilen borçla yaşamak maddesinin tervicine Âli Paşa’nın himmeti munzam olmadı mı? Eğer Âli Paşa’nın muvâfakatı olmasa Fuad Paşa kendiliğinden bu istikrâzları yapabilir miydi?

Hâmisen: Âli Paşa’nın makam-ı sadârete geleliden beri ıslahata bakamamasına Saray-ı Hümayun’un umûr-ı devlete tagallüb ve ve müdahelâtı ve bir taraftan da düvel-i ecnebiyenin uhûd-ı kadimeye müstenid olan tazyikâtı sebep tutulur. Saray-ı Hümayun devletin hangi işine müdahale ettiği var? Hususıyla iki üç seneden beridir Zat-ı Şahane bütün bütün işten elini çekip seyirci gibi uzaktan bakıyor ve bu hâli hatta sahib-i mektup dahi fıkra-yı sâbıkada itiraf ile ta’riz ediyor. Nevres Paşa’yı arasına meclise koydurmak ve hamlacı maaşları, mahlûlleri, tevcihâtı yürütmek umûr-ı devlete müdahale midir? Şu mülkün padişahının bu kadcılık bir şey yapmağa da iktidarı olmasın mı? Ve bir de ıslahata müteallik Âli Paşa ne yapmak istedi de Padişah men etti? Ama ecnebilerin müdahelâtına gelince onlar uhûd-ı kadimeye istinaddan ziyade Âli Paşa’nın ecnebilere cemile göstermek ve kendini sefâretler himayesiyle makamında pâyidâr etmek kastıyla sefirlerle ve tercümanlarına bi’l-rıza ettiği mümâşâtların netice-i tabiiyesidir. Halbuki imtiyazât-ı ecnebiyenin birçoğu kendinin Hariciye Nezaretinde hukuk-ı devleti pâymâl ederek ihsan ettiği şeylerdir. Bu safsatalara kim aldanır? Zira o zat hâlâ mahfuzdur.

Sâdisen: Âli Paşa’nın zaman-ı sadâretinde icrasına muvaffak olduğu ıslahat sırasında Girit ve Mısır gâilelerinin hukuk-ı devlete muvâfık suretle bitirilmeleri ve maarif dairelerinin ve devâir-i belediyenin tanzimi ve

mekâtib-i mütenevvia ve tefrik-i tebaa ve tahdid-i imtiyazât-ı ecnebiye meseleleri ve tariklerin küşâdı sayılıyor. Girit meselesinin btimesi Âli Paşa hazretlerinin Girit cezîresinde gösterdiği mehâbet ve celâdet veyahut politikaca ibrâz buyurduğu bir güne dirâyetten ileri gelmiş bir şey olmayıp, belki Almanya muhârebesi Fransa İmparatorunun me'mulüne muvâfık çıkmamasıyla Şark işinin karıştırılmaması efkârına düşüldüğünden ve İngiltere devletinin menâfi-i Devlet-i Aliyye'yi vikâyede gösterdiği sebat ve mekânetten ve bir de Zat-ı Şahanenin Yunan devletine ultimatom i'tâsında ibrâz ettiği ısrar ve metânetten dolayı tabiat-ı maslahat olarak husûle gelmiştir. Bunda Âli Paşa'nın hüner ve marifeti olsa olsa meseleyi iki seneden ziyade sürükleyip bu kadar can, bu kadar mal telef olmasına sebep olusudur.

Mısır meselesi dahi o müceddid-i devletin asr-ı terakkiyât-hasr-ı sadâret-penâhilerinde sarf buyurdukları gevher-i dirâyetle husûle gelmiş muvaffakiyetlerden değildir. Eğer Mısır işinin bitmesi medâr-ı iftihar olcak bir şey ise o şan İstanbul'da Okçularbaşı'nda defin-i hâk olan Reşid Paşa'ya râcidir ki mukaddemâ Mehmed Ali Paşa merhûma verilen fermanı kayd-ı azl ile mukayyed etmeğe muvaffak olmuş ve yirmi beş sene sonra Âli Paşa'nın bela-yı tamah ve irtikâbıyla elden çıkmağa az bir şey kalmış iken Mısır eyaletini yeniden devlete kazandırmıştır. Maarif daireleriyle devâir-i belediyenin tanzimi dahi asâr görülmedikçe tasdik olunamaz ve mekteplerden Mekteb-i Sultani Fransa sefiri Mösyö Buorée'nin zoruyla yapılmıştı. Şimdilerde o moda dahi geçti; Mekteb-i Sanayi, Darülfünun, Darüşşafaka ise hakikatte mülk ü millete gayet nâfi şeyler olduğu hâlde esbâb-ı lâzımının noksanı cihetiyle az vakitte Mekteb-i Mülkiye hâline gireceklerdir.

Mâba'dı nüsha-i atiyeye

İstanbul'dan mektup

Fi 27 Ramazan Sene 86

Hürriyet'in şimdiye kadar her türlü mevâdd hakkında verdiği malumat ve bi't-tahsîs Mısır meselesinin bidâyetinden beri iltizâm eylediği meslek-i sevâb ile neşrini mu'tad edindiği ihbarât ve mülahazât-ı hakikat cümleli mahzuz ve medyun-ı teşekkür eylemektedir.

Vükelâlık namına sandalî-nişin-i istiklal olan müteğallibenin hâlâ bu misillü umûr-ı dahiliyeyi ketm ü ihfâ hususunda olan gayret ve ikdâm-ı fedakarâneleri meselenin def ve halline masruf ve ma'tuf olmak lazım gelse bir

netice-i hasene husûle getirebilmesi muhtemel iken buraları ve meselenin kesb edeceği cesâmet ve onun husûl edeceği vehâmet-i akibet düşünülüyor da halkın vukûfunu mani olacak esbâba itina olunuyor.

Acaba bunlar kendilerinden mâadâ umumen millet-i Osmaniye'yi hasîsa-i akl ü idrakten âri mi zu'm ediyorlar? Eğer bu fikirde bulunurlarsa kendi kendilerini iğfâl etmiş olmazlar mı?

Server Efendi ile Mısır'a gönderilen ferman-ı âli-şânın divan-ı Hidi-vîde hîn-i feth ü kıraatinde hâzır olanların miktarı on altıdan mütecâviz değilmiş. Bana kalırsa Hidiv-i Mısır'ın böyle ihtiyatlıca davranıp umumen mütehayyirân-ı beldeyi celb ü cem etmekten hazer etmesi mutlaka fermanın nevâhî-i salâbet-ittisâmından havfa mebnî olmalıdır. Eğer böyle sahib-i fermanın âmil olmadığı nesâyihi kendisine ta'dâd ve tavsiyeden ibaret olduğunu fehm ü derk eylemiş bulunsa idi (çünkü matlub ve me'mulün fevkinde bir emr-i garip olmasından) belki de bütün Mısır halkını istimâ'a davet ederdi.

Efendi-i mumaileyh geçen gün avdetle Hidiv ile olan mükâlemât-ı vâkiasını nâtık olan lâyiha-ı mürettebeyi –ki buraya geldikten sonra Sadrazamla birlikte tertip edilmişti- yine Sadrazama takdim eylemiştir.

Meseleye şimdi Babîâlî tevâbiâtı bitmiş süsü verip halka ismâ ve kabul ettirmek fikriyle şöyle olmuş böyle korkmuş diyorlar.

Lakin ne olmuş, kim korkmuş burasını söylerken dilleri dolaşiyor. *El-Cevâib* müellifi efendi bu meselenin böyle mükâbere ve mugâyeze ile devamından tahaddüs edecek mehâzir ve ukûbâtı kabâil-i a'râbın emzice ve ahlakına vukûfu cihetiyle evelce iz'ân eylemiş ve iki tarafın şimdiye kadar kağıt üzerinde görülen şikayât ve mütâlaât-ı mahsûsasını hâvî gazetesinde bir bend neşr eylemiş idi. Bu bend neşr olunduktan tamam beş gün sonra *Terakki*'de tercümesi ve üç gün sonra da *Takvim-i Vekayi*'de "bâ-karar-ı âlî" *Cevâib* ve *Terakki* gazetelerinin "tahdiş-i ezhân" töhmeti ile ikişer ay tatil edildikleri havâdisi görüldü. Matbuat müdürü Mösyö Macit Bey'in dikkatine taaccüb olunmaz mı ki *Cevâib* bu bendi beş gün evvel yazmış iken *Terakki*'de tercümesi görüldükten sonra aklı başına gelip de makam-ı âliye ihtar eylemiş. Halbuki bu bend eğer tahdiş-i ezhan edecek ise *Terakki* bunu tercüme etmekle hizmet etmiş bulunur ki ta'zire değil takdire mazhar olmalı idi.

Ve eğer Türkçe'ye tercümesinde de mazarrat melhuz ve daha ziyade ise matbuat odasında bulunan memurlar ve bilhassa Mösyö Macit binlerle

kuruş alırken mütâlaa edip de evvelce makam-ı âliye arz ve tercüme ve nakl etmemelerini gazetelere ihtar etmiş olsa idi *Terakki* de bu cezaya iştiraktan masûn ve hem de “karar-ı âlî” böyle aleni bir haksızlığı ihtiyârdan berî bulunurdu. Hem ne haksızlık ki memurların müsâmahası belasını gazeteciler çekiyor.

Daha bir garibi şudur ki *Cevâib*’in bu bendi misillü bir bend de *Courier d’Orient*’da neşr olunmuş iken sükut ile geçti; işte anlamalı karar-ı âliyi.

Vükelâca bir azim tebeddülât olacağı pek kuvvetli söyleniyor. Sadr-ı âlî-güzin hazretleri Dahiliye Nazırını dahi istirkâb eylediğinden onun Bağdat vilayetine (çünkü orası menfurîne menfâ oldu ya) def’iyle yerine hoşamed-gûyân-ı asırdan Bahriye Nazırı Mahmud Paşa’yı getireceğini, Ticaret Nezaretine dahi Safvet Paşa’yı memur edip maarif ve nâfia hususlarını kuyruğu kuryuk okuyan Davud Paşa’ya havâle eyleyeceğini rivayet ediyorlar. İşte o zaman maarifçe olacak terakkimizi mülâhaza etmeli. Bilmem Mısır muvaffakiyetine bâis olan Server Efendi yahut Server Paşa nereye sokuşturulacak. İşte Âli Paşa avanesinin sadr-ı âlînin mesned-i sâmiide bekası tasavvuruyla rivayet ettikleri tebeddülât bundan ibarettir.

Diğer rivayete göre de Dahiliye Nazırı Sadârete ve Cemil Paşa Hariciye Nezaretine Halil Bey Paris sefâretine tayin olunacaklar imiş. En kuvvetli deverân eden havâdis de budur. Bakalım bayram hulûl etsin de nasıl olacak.

Bu sene Ramazan-ı Şerif’te epeyce terakki alametleri görüldü. Vâkia devlet iki gazeteyi bir günde tatil eyledi ama şehir postası gibi bir vasıta-i nâfiayı meydana getirmekle telâfi-i mâfât eyledi. Ama ne telâfi; tarif etmek kâbil değil. Biz bu postanın en muntazam bir zamanını gördüğümüzden bunun ne güne iş için meydana çıktığını bir türlü bilemiyoruz. Çünkü nizamnamesi dahi görmüş olacağınız vechile bir adam mektup verirken namını da haber vermeli ve ondan sonra merkez veya şube için bir hayli de yol gitmeli. Mesela Hasköy’den bir adam Eyüp’e mektup göndermek için ta Beyoğlu merkezine veyahut Fener merkezine göndermeli. Halbuki bir kayığa binip karşıya Eyüp’e geçerek işini bitirebilir.

Gelelim postahanenin intizam-ı ahvâline: bunu uzun uzadıya yazmak sadâ’ı davet edeceğinden nebzisini söyleyim. Malumunuzdur ki postahane müdürlüğü Katolik Yaver Paşa’ya verilmiş idi. Bu zat Allah için postahaneyi bir raddede ıslah eyledi ki bir tane İslam memuru görmek için meğer ki taşra müdürlükleri defterine bakmalı.

Postalar emniyetsiz bir hâlde ve her gün eşkıya tarafından urulup yağma edilmekte olmasından, ba'demâ sâlimen gidip gelmesini bin beşer yüz kuruş maaş mukabilinde üç Çerkes taahhüt eylemiş ve şimdi devlet muhâfaza kaydından kurtulmuştur. Bari İstanbul zabıtasını da beş Çerkes deruhte eylese de herkes o soyulmak muhâtarasından emin olsa.

*

İlan

Hürriyet gazetesinin matbaası bu kere tebdil olunmağla ba'de-zin gönderilecek muharrerât zarflarının bâlâda muharrer mahalle yazılması ihtar olunur.

Arif

"İki mesele-i mühimme"nin mâba'dı

Şehir postasının muahharan tanziminde dahi cihan bilir ki asıl sebep Fransa ve Avusturya sefâretlerinin ibrâmıdır. Yoksa imzasız mektup almak havfıyla mukaddemâ şehir postasını kaldıran Âli Paşa gönül hoşluğuyla tekrar onu meydana getirmeyeceği aşıkardır. Tefrik-i tebaa maddesi on yıldan beri söyleniyor, sürükleniyordu. Bir aralık unutuldu; bu defa da ne kadar devam edeceği yakında görülür. İmtiyazât-ı ecnebiyenin tahdidi maddesi icra olursa devlet ve millete bundan daha enfa' bir hizmet olamaz, ama kim yapacak? Sefâretlerin bir takımı bu teklife redd ile mukabele ettiler ve imza-i kabul verenler dahi pişman olup feshine çabılıyorlar. Muamelât ise gerek taşralarda ve gerek İstanbul'da kemâ-fi's-sâbık cereyan ediyor.

Tariklerin tesviyesi bahsinde dahi acaba tesviye olunan hangi tariklerdir? Şu on beş seneden beri söylenen ve milyonlarca kuruluş sarfolunduktan sonra hâlâ iki saat ilerlemeyen Trabzon yolu mudur? Yoksa on yıldan beri yapıp da hâlâ araba işleyemeyen Gemlik tariki midir? Ama gazeteler üzerinde Diyarbekir'de, Bosna vesair mahallerde yapıldığı rivayet olunan yollar ise biz onların ne kadr ü kıymette şeyler olduğunu biliriz ve mahalleri ahalisi bizden de âlâ bilip verdikleri paraya ve çektikleri zahmetlere yürekleri yanar ağlarlar ve böyle tumturak ile ıslahat sırasında zikrini gazetelerde görüp gülerler.

Sâbian, Âli Paşa'nın mevcutlara tercihinde dahi bizim reyimiz mektub-ı mezkurun müellifiyle mutabakat etmez. Eğerçi biz Âli Paşa'nın gadr-dîdesi isek de bir devletin vükelâsı idâdında bulunmak için muktezî olan evsâftan bazısının kendinde bulunduğunu redd ü inkar edecek derece gaddar olmağı ve bu sıfatında onunla iştirâki dahi kabul etmediğimiz hâlde yine onun bilcümle mevcutlara tercihi fikrinde dahi bulunmayız. Vâkıa Mustafa Naili Paşa'nın iffet ve dirâyetiyle beraber sinn-i şeyhûheti şu sırada makam-ı sadâretten intizâr olunan icraat-ı külliyei husûle getirmeğe kâfi

olamaz. Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın dahi zatınca iffeti ve hamiyeti müsellemdir; lakin biddefaat sadâretinde kendinin derece-i kifâyeti sabit olmağla tekrar tecrübeye hacet yoktur. Kamil Paşa zevk ü huzurunu ve Rıza Paşa dahi seraskerliği sadârete takdim edecekleri ve Hasib Paşa'nın ise sadâretle münasebeti Heskiya Efendi'nin makam-ı meşihatle olan nisbeti kadar baîd olduğu cihetle bunlar hiç hatıra bile gelmezler. Öteki yeni yetişmelerin bazıları bizim iş içinde bulunduğumuz zaman Amasya evkâf müdürlüğünde ve evkaf dairesi teftişinde ve bazıları dahi müteveffâ Reşid Paşa ve Fuad Paşa'nın çocuklarını okutmak suretinde eğlendirmek hizmetinde bulundukları cihetle evâil-i hâllerine bazı mertebe vukûfumuz var ise de üstlerindeki zırva kokusuna ve işe girdiklerinden beri dirâyet ve kabiliyetleri makam-ı sadârete kifâyet edecek derece tezâyüd ettiğine malumatımız yoktur. Diğer aşağı koşu takımlarından Safvet Paşa'nın Âli Paşa dairesi kâselisânından olduğunu bilsek de Hurşid Paşa ile Sadık Paşa'nın şahıslarını bile bilmemek şerefine nâil olduğumuzdan liyakatlerini muhakemeye istihkâkımız olamaz. Fakat Mütercim Mehmed Paşa'nın mükerreren sadâretinde biz de işin içinde bulunduğumuz ve onun tedâbir ve teşebbûsâtını pek yakından görmüş olduğumuz ecilden kendinin hiçbir cihetle minnettârı olmadığımız ve bundan böyle dahi onun tarafından asla bir lütf u inâyet me'mulünde olmadığımız hâlde bildiğimizi Allah için söyleriz.

Malum olduğu vechile bizim paşalarımız üç sınıfa munkasımdır. Bir sınıfı hem kendi çalar hem de sairlerine çaldırır, ve belki kendisi on kuruşa kanaat ve âharlarının bin kuruş çalmalarına müsaade eder. İkincisi kendi çalmaz lakin tebaa ve mensubâtına çaldırır. Üçüncüsü ne kendi çalar ve ne de sairlerinin çalmasına müsaade gösterir. İşte Mütercim Mehmed Paşa bu üçüncü sınıftandır. Mütercim Paşa'nın ne Vehbi Molla'sı ne de Ali Bey'i ve Yağlıkçızade ve Mevtabzadesi vardır. Mütercim Paşa konağını hazine-i devletten yaptırtmadı, devlete pederinden kalma arsa satmadı. Mütercim Paşa idare-i beytiyesini bilir ve kaç senelerden beridir ma'zuliyet maaşıyla kanaat eder geçinir. Mütercim Paşa muhâfaza-i mesned hırsıyla sefirlere ve tercümanlarına müdâhene ve cemîle için hukuk-ı devlet ve ibâdî pâymâl ve hazineyi harab etmedi. *Hürriyet*'in kırk yedinci numerosu mütâlaasından malum olacağı vechile Mütercim Paşa evvelki sadâretinde tedavül eden kavâimin mazarratını görüp bu gidişle devletin batacağını idrak ile def-i esbâbına bezl-i mechud eyledi. Şu kadar ki sonradan Fuad Paşa ve Âli Paşa'nın

yaptıkları zeminde külliyyetli istikrâz ederek faizsiz kaimeleri kaldırıp yerine faizli kağıt çıkartmadı. Belki memâlikin dahilinde bulduğu vesâil-i mümkineye teşebbüs etti. Maaşlardan kırkta, taşralardan istikrâz etti, nihayet kavâim-i müdâvelenin miktar-ı [...] yüz elli bin keseye indirdi. Ancak onun infisâlinden sonra yine kaime makineleri işlemeğe başlayıp evvelki raddesini dahi aştı. Sonraki sadâretinde dahi cem-i iktidarını devâir masrafının tasarrufâtına ve hazinenin ıslahatına hasr ile Fuad Paşa'nın "istikrâzsız bu devlet yaşayamaz" kaidesinin aslı olmadığını fiilen meydana koydu. Ve bunları bir esnada yaptı ki, Fuad Paşa gerçi ma'zulen Kanlıca'daki yalısında oturur lakin kafadan olan Âli Paşa Hariciye Nezaretinde mihli gibi durur ve Fuad Paşa'nın az zamanda yine meydana çıkacağı ve bu hareketinden dolayı kendisine pek çok kötülükler edeceği apaçık görünürdü. Vukuat-ı âhire bunu ispat etmedi mi..?

Mütercim Paşa hâlâ niçin istihdâm olunmuyor? Hiç olmazsa mecâlis-i âliyye neden memur edilmiyor? Orada bulunanların dirâyet ve istikametleri onan bâlâ-ter mi? Yoksa Âli ve Fuad Paşaların entrikalarından usanıp memuriyetinden namusuyla istifa edişi mi kendine mucib-i töhmet oluyor? Yahut o makûle hükemâ ve ukalâdan mürekkebe olan mecâlîste bu misillü zevâtın bulunması yakıştırılmıyor mu..? Yok yok, bunların hiçbirisi değil; asıl sebep Âli Paşa'nın haset ve rekabeti ve Avrupa'ya karşı Devlet-i Aliyye'de kendinden başka söz anlar adam olmadığını göstermek kasd u niyetidir.

Sâminen, mezkur mektupta Midhat Paşa'nın dirâyet ve kitâbeti ve umûr-ı devlete bir dereceye kadar vukûfu tasdik olunup fakat hodbin olması cihetiyle Şura-yı Devlet riyâsetinde Âli Paşa'nın nazar-ı emniyetini kazanamaması Bağdat'a kadar atılmasına sebep ve orada dahi ümerâ-yı aşâire rûy-ı huşûnet göstermesi hıta-i Irakiye'nin selb-i asayişine bâis olduğu beyan ile bunlardan dolayı Âli Paşa'nın ona tercihi murâd olunuyor. Ancak Âli Paşa'nın emniyetini kazanmak için yalnız hodbin olmamak kifâyet etmeyip bu şerefe nâil olanların ahvâline nazarla malum olacağı vechile, daha başka bazı c'vâsâf ile ittisâf lazımdır. Evvela, dalkavuk olup kendinde şâibe-i ar u namus olmamalı. Sâniyen, denî-meşrep, mürtekib ve kendinin yanında müttehem bulunmalı. Sâlisen, zat-ı âlilerini ille ma'bud ittihâz ile perestişte kusur etmemeli ve zatında fikr ü irade olmayıp yalnız ma'budunun makâsıdını icrada mânend-i cemâd tavassut etmeli. İşte bir adamda ki bu sıfatlar bulunur, Âli Paşa'nın emniyetini kazanır. Midhat Paşa'da ise bunların birisi yoktur.

Midhat Paşa'nın Tuna vilayetinde zuhura getirdiği hidemât u hasenât o kadar malum ve müsbettir ki zikr ü tafsili abestir. Bağdat'a atılması dahi mücerred Âli Paşa'nın haset ve rekabetinden nâşi olmağla kendine bâis-i şeref ve iftihar addolunur. Ama orada ümerâ-yı aşâire rûy-ı huşûnet gösterip selb-i asayişe bâis olması için başka sebepler olduğundan ve bunların bilinmesi Anadolu ahvâline vukûfa mevkûf bulunduğundan burada onlardan bir miktarının beyanı fâideden hâlî olmaz.

Anadolu kıtasının yek nazarda ahvâl-i umumiyesini görmek için illet-i cüzzama müptela bir hasta tasavvurla bu hastayı bir de koluna nüzul isabet etmiş ve onun üzerine humma-yı daimîye dahi tutulup vücudunu kehle boğmuş farzetmelidir. Anadolu'nun bâis-i harâbîsi olan vergi ve rüsûmât tamamıyla illet-i cüzzama benzer ki vücudu yiyip cürütür ve Babîâli'nin mültezimi olan çetsiz petsiz idare-i memleket dahi aynıyle nüzule müşâbihdir ki âzâ-yı vücudu hareketten muattal kılar. Ve yerli derebeyleri -ki âzâ-yı mecâlis ve vücûh ve erkân-ı memleket ve ümerâ-yı aşâir ve memurîn-i mülkiye ile ecnebi konsoloslarıdır- bunlar dahi kehleler bir vücudu istila ettikte nasıl yiyip bitirirlerse bi-tıpkıhi Anadolu'yu tedric ile mahvetmektedirler. Anadolu'nun içerileri yerli derebeylerin giriftar-ı kabza-yı tagallübüdür. Karadeniz sevâhiliyle Rusya ve İran hudûdu dahi konsolos ve şehbenderlerin mağdur-ı dest-i tasallutudur. Hani o çetsiz petsiz hüsn-i imtizâc ve idareye muvaffak olan memurlar yok mu, bunların bulundukları memâlikin içine girip de bir kere aceze-i ahalinin ve memleketin hâline bakılmalı. Bir memur ki henüz memleket yıkmağa alışmamış ve henüz yüreğinde şule-i iman ve merhamet sönmemiştir, bu memleketlerin idaresine gönderildikte bir kere yeddindeki fermanın ve aldığı evâmîr-i resmiyenin hâvî olduğu vesâyâ-yı adl ü istikameti okur, bir kere de ibâdullahın ve memleketin hâline bakar, elbette menfaat-i nefsiyesinden evvel vazife-i insaniyeti derpîş eder. İşe Allah için yapışır, yani o aceze-i reayanın cism-i zahmı üzerine sülûk gibi yapışır emmeğe alışımış olan zalemenin men-i ta'dâdından başlar. Bunlar ise fukara sırtından geçinmekten başka temettu bilmediklerinden bu fevâidden mahrum olduklarını görür görmez beyinlerinde ittifak ile ona sebep olan memurdan şikayete başlarlar. Arzuhaller, mahzarlarla İstanbul devâirini doldururlar ve mecâlis-i aza ve ketebesî arasında bildikleri kapı kethüdaları dahi akşamları vükela hazerâtının işret meclislerinde mesâil-i müştekâ-bihâyı eğlence hükmünde ortaya korlar. Nihayet biçare memurların az vakitte azline muvafak olurlar.

Biz Bağdat'ın ahvâl-i mevkî'yesini aynen görmedik ise de mesmuât ve malumatımıza göre orası İranlıların yedd-i tagallüblerine geçmiş ve Şiilik mezhebi ehl-i sünnete galebe etmiş ve bir yandan dahi aşâir-i seyyâre ahal-i-i meskûne ve yekdiğerleri aleyhinde enva-ı habâset ve şekâvet etmeğe almış ve devlet kuvveti görmemiş ve giden valiler çetsiz petsiz vakit geçirmek usulünde davranmış ve içinden Namık Paşa gibi hukuk-ı devleti muhâfaza dâiyesinde bulunanlar İranlıların fesadâtı ile bin türlü belalara uğratılmış ve bu sebeplerle hutta-ı Irakiye sureten Devlet-i Osmaniye'nin memâlikinden ma'dud ise de hakikatte elinden çıkıp İranlı idaresine geçmiş idi. Midhat Paşa oraya mağduren gönderildi ise de memleketin ve ahalinin ve hukuk-ı devletin bunda dahl ü kabahatleri olmadığından Midhat Paşa küsüp oturmadı ve ne vakit ki hukuk-ı devleti muhâfazaya başladı, İran sefâreti de İstanbul'da entrikaya teşebbüs etti. Ve ne zaman ki aşâirin zulmünü ibâdullahın üzerinden kaldırmak istedi, muhalefet ve isyan gösterdiler; vazifesi üzere te'dib etti. Bu sırada para sarfolunmak ve nüfus telef olmak dahi umûr-ı tabiiyedir. Hazine-i devlet oradaki orduyu yalnız gösteriş olsun diye mi besliyor, yoksa böyle bir günde istimâl ve istifade için mi tutuyor? Midhat Paşa Bağdat'ta yan gelip zevkine bakacak yerde ancak devletin ve memleketin istikmâl-i hukuk ve huzuru için at sırtında çöllerde dağlarda koşup geziyor, bu hareketi de kendine kabahat mi sayılıyor? Keşke o çetsiz petsiz idare-i memleket eden valiler dahi biraz menfaatlerini bırakıp Midhat Paşa gibi çalışsa, biraz haklı masraflar etseler, biraz da yerine göre kan döksele, tek memâlik asayiş bulsa, ibâdullah zaleme elinden kurtulsa.

İstanbul'dan tahrirât

Fi 3 Şevval tarihiyle

Yeni Osmanlılar galiba vükelâ-i hâziranın yeşil türbesi olmak gerek ki her ne zaman onlara dokunmak isteseler çarpılırlar. Bir vakitten beri Sadrazam hazretleri *Hürriyet* gazetesinin önü alınmasını merak edip kah postalar tarafından kabul edilmemesi için sefâretlere iltimaslar etti, yine *Hürriyet* memâlikin her tarafına neşr olundu, kah taşra memurlarına tenbihât yazıp "her kimin elinde *Hürriyet* gazetesi görülürse te'dib olunacaktır" dedi, yine *Hürriyet* her hafta ashâb-ı hassaya vâsıl oldu. Baktı ki bu tedbirlerden bir fâide hâsıl olmadı, bu kere de başka bir zeminde davranmak istedi, yani Yeni Osmanlılar'dan ma'dud olup Avrupa'da bulunan zevâtın bazılarını el

altından sefâretler vasıtasıyla itmâ' ederek celb etmek ve böylelikle oradaki cemiyetin arasına tefrika düşürüp *Hürriyet*'i kapatmak tedbirine teşebbüs etti (Besbelli ki Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni yalnız Avrupa'da bulunan üç dört kişiden ibaret zannediyor). Müşraunileyh bu tasavvur ve teşebbüsle meşgul iken Dahiliye Nazırı Şirvanizade'nin makam-ı sadâreti istihsâl için saman altından yürüttüğü suyun rutubetini hissedip aklı başından sıçradı. Artık Yeni Osmanlılar'ı falanı hep unutup kendi başının kaygısına düştü. Şirvanizade'nin medâr-ı istinâdı yalnız Şeyhülislam efendi ile Maliye Nazırı Sadık Paşa ve Zaptiye Müşiri Hüsnü Paşa'dan ibarettir. Muhtemeldir ki Valide Sultanın Âli Paşa'dan nefreti cihetiyle onun da muâveneti ola. Âli Paşa'nın dahi kuvveti sefâretler ile Mabeyn Başkatibi Emin Bey'in hilelerine münhasırdır. Yani doğrusu iki tarafın da muavinleri ve silahları pek düzgün olmağla heman Cenab-ı Hakk ikisine de Kuskun beyliği vere.

Kuskun dedim de hatırıma geldi, malumunuzdur ki Ramazan-ı Şerif içinde Istabla-i Amire müdürü Rauf Paşa dahi çayıra salınmıştı. Bunun hikmeti şu imiş ki Âli Paşa aleyhinde Mabeyn-i Hümayunda bir söz dönmüş ve muahharan iş açıklanmış; bu söze ondan başka kimsenin malumatı olmadığından Sadrazamın tatyib-i hatırı için muvakkaten hizmetten def'i tensib olunmuş.

Bir rivayete göre Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın muahharan zırhlı sefineler ile tüfenklerin Devlet-i Aliyye'ye i'tâsı emrinde ettiği tereddüd mücerred Âli Paşa'nın evzâ-ı mütehakkimânesine karşı vikâye-i vak' u namus tasavvurundan ibaret olduğu bazı münasebetle sem'-i hümayuna ilkâ edilmekle Zat-ı Şahane evvelden dahi Âli Paşa'dan nahoşnut olup fakat şimdi Hidivin tatyibi için azli mucib-i kıyl ü kâl olacağından mezkur sefinelerle tüfenklerin teslimine muvâfakat gösterilmesi mucib-i mahzûziyet-i seniyye olacağı ve Âli Paşa'nın def'i kazıyyesi ise zaten derdest-i tasavvur olarak Hidivin maksadı bittabî husûle geleceği tebşir olunmağla bu keyfyet derhal Mısır'a bildirilmiş. Bunun üzerine Hidivin muvâfakatı pek me'mul imiş.

Mısır meselesi düzeleli buradaki Mısırlıların süngü[sü] düşüktür. Geçenlerde dehâlet den Hurşid Paşa'yı Fevâid-i Osmaniye vapurları idaresine koymuşlardı; bu kere oradan da çıkardılar. Ha tuhaftır ki bu zatın yedinde sizden birinin Mısır'a dair bir mektubu varmış. Bunu ... hazretleri hâkpây-ı âliye hulûs için bir aralık nakl etmiş ise de Sadrazam inanmamak yüzü göstermiş. ... hazretleri isbat-ı müddeâ için mumaileyhi bir gün be-

raber alıp huzur-ı âliye götürmüş ve “söylediğim mektup işte koynundadır, bakınız” demiş. Sadrazam mektubu istedikte Hurşid Paşa i'tizâr edip mektubu kimseye vermemek için büyük yemin ettiğini ve fakat sıhhatinde zann u iştibâh buyurulursa uzaktan gösterebileceğini dermeyân etmiş ve çıkarıp uzaktan irâe etmiş ve mektubu vermesi için ne kadar sa'y edilmiş ise de elinden alınamamış.

Âli Paşa namına olarak Mercanbaşı'nda inşa olunmakta olan saray-ı âlînin bab-ı zaptiye veyahut şehremaneti dairesi ittihâz olunacağı işitiliyor. Bu hâlde beytûlmâlin akçesi beyhudeye gitmemiş olacak ve hak yerini bulacaktır.

Suriye Valisi Raşid Paşa'nın Bağdat valiliğini kabul etmemesi ve henüz Şirvanizade'nin de başına bir çorap örülememesi şimdilik Midhat Paşa'nın ibkâsına sebep oldu.

Arif

29 Şevval 1286

31 Ocak 1870

İlan

Fuzalâ-yı asırdan ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti erkânından Ali Suavi Efendi'nin her on beş günde bir kere telif ve neşretmekte olduğu *Ulum* gazetesini beher nüshası iki franka ve on nüshası bir yerde mücellid ve müellifin resmiyle musavver olarak yirmi franka satılmakta olduğundan talip olanlar mektup zarfını şu:

Suavi Efendi

44, Avenue De Grande Armeé

Paris

resminde yazıp müellif mumaileyhe bildirmeleri veyahut Londra'da bâlâ-yı gazetede muharrer olan *Hürriyet* matbaasına beyan-ı keyfiyet eylemeleri ilan olunur.

"İki mesele-i mühimme"nin mâba'dı

Hem de sadr-ı güzün hazretlerinin her kime buğz u adâveti olsa lütf u inayet suretiyle onu memuriyete göndermek ve muahharan bu misillü şâyialar ihtirâ'ıyla lekeleyip çürütmeğe çabalamak öteden beri ittihâz ettiği usulden olmağla, Midhat Paşa için denilen sözler asla mahall-i taaccüb değildir. Namık Paşa, Vefik Efendi, Ziya Bey, Rıza Bey hep bu köprüden geçtiler...

Tâsian, mezkur mektupta Namık Paşa için namaz kılması ve Cidde vakasında İngilizlerin istedikleri tarziyeye muvâfakat etmemesi meâyibden addolunuyor. Bir adam farâiz-i diniyesini eda etmekle kabahatli mi olur? Vâkıa taassup mani-i terakki olduğundan mutaassıp her dinde, her millette medhuldür. Ancak Namık Paşa Avrupa'da terbiye olmuş ve Avrupa ulumunu okumuş, cihanı görmüş, anlamış olduğu cihetle şu muzır olan taassub-ı cahilânenin ona isnâdı muvâfık-ı insaf olur mu? Hele Cidde vakasından do-

layı Avrupalılar nazarından kendisinin medhul bulunması makam-ı sadârete gelmesine mani tutulmak ne garîbedir? Eğer bir adamın Sadrazam olması mutlaka Avrupa'nın kabulüne meşrut ise Âli Paşa'dan sonra oraya Mösyö Buorée yahut Mösyö Eliott nasbedilmelidir. Zira bunlar devletlerinin makbulüdürler. Lakin o zaman Rusya da Mösyö İgnatyef'i sadrazam etmek ister, Avusturya da Baron Prokesch'i koymak iddiasında bulunur. Artık Âli Paşa bir daha sadâret yüzü göremez, ölür.

Cidde vakasında Namık Paşa'nın ne kabahati zuhur etti? Bir iki konsolos ve mensubâtın, ahaliden üç dört mutaassıp cahillerin mağdur-ı eyâdi-i zulümleri olmalarıyla bütün Cidde halkını katl-i âmm etmek mi iktizâ ederdi? Hani Fuad Paşa'nın Şam'da yapıp da medâr-ı memdûhiyeti olan muamele gibi Namık Paşa da Cidde halkından birçoğunu nâhakk asıp kesmeli miydi? Ondan sonra İngiliz Amiraline dahi Devlet-i Aliyye'nin namusunu mahvedecek tarzda bir de tarzıye mi verilmeli idi? Zâhiren böyle edeydi mutaassıp denilmezdi. Yine tuhaf şeydir ki otuz altı milyon nüfusun zimâm-ı saadet ve nekâli makam-ı sadârette bulunacak zatın yedd-i ihtiyâr ve istiklaline müfevvez iken bu makama getirilecek zat hakkında aranılan emniyet için Avrupa kabinetolarının kabul ve tasdiki bekleniyor. Ya bu otuz altı milyon nüfus ki vergi ve rüsûmât namıyla verdikleri milyonca keselerle bu devleti besledikleri ve ciğerpare evlatlarını bu devletin muhâfazası uğrunda feda ve kurban ettikleri hâlde o zat hakkında bunların emniyet ve itimadı var mı yok mu, niçin hiç sorulmuyor? Ya bunlar insan değil mi? Yoksa yalnız devlete para vermek için yapılmış bir sürü makine aletleri midir?

Mesela İngiltere parlementsunda vükelâ-i devlet vükelâ-i millete karşı cevaptan âciz olduklarında değiştirilirler. Şimdi bu vechile bir takım vükelânın tebdili lazım gelse de azadan birisi kürsüye çıkıp “Vâkıa bu vükelâ sizin ekseriyet-i ârâ-yı kabulünüze mazhar değil ise de onların yerlerine gelecek olanlar bunlar gibi Avrupa'nın nazar-ı emniyetini kazanmamış olduklarından yine bunların ibkâsı münasıptır” dese, acaba huzzâr-ı meclis ne derler? Şüphesizdir ki azadan biri kalkar ve bu adama hitap ile “Behey hamiyetsiz! Seni bu meclise vekil ve sayesinde merzuk kılan İngiltere ahalisinin emniyet ve menfaatini düşünmeyip de vükelâ-i cedide için düvel-i ecnebiyenin emniyetini düşünmek ne deliliktir?” deyip yaka paça herifi meclisten koğarlar. İşte sahib-i mektubun derece-i hamiyet ve insafı ve bahsinde iltizâm ettiği hakkaniyetin derecesi bu efkârından dahi sabit olur.

Bir de şurası düşünölmelidir ki Avrupa'nın emniyeti ne demektir, yani Avrupa Devlet-i Aliyye'den ne bekler. Bu ise halli müşkil bir mesele değildir. Avrupa'nın Devlet-i Aliyye'den istediğı Şarkın asayişidir ki Şarkta bir arbede çıkıp da Rusya'nın efkâr-ı tecavüzkârisine serrişte-i icra olmasın ve o vesile ile milel-i Garbiyenin revâbit-ı ticaret ve intifâ'ı bozulmasın. Şu maksadı icra eden Namık Paşa olmuş, ya Midhat Paşa ve bunlar namaz kılarmış, oruç tutarmış oraları Avrupa'nın hiç vazifesi değildir. Hususıyla Âli Paşa'nın o güzel gözlerine Avrupa'nın hiç alaka ve muhabbeti ve onunla mucib-i vifâk-ı daimi olacak bir güne iştirâk veya karâbeti yoktur.

Aferin mektub-ı mezkur müellifine ki makam-ı sadâret için istihkâk-ı zâti yerine Avrupa teveccühünü kâim tutuyor ve bu delil ile Namık Paşa'nın liyakatini çürütüp Âli Paşa'ya meziyet-i rüchân vermek istiyor... Şu kadar ki Namık Paşa hakkında bu azviyât kendinin ihtirâ'ı olmayıp öteden beri zat-ı sadâret-penâhının Padişaha ve süferâya karşı kullandığı lisandır. Nitekim muahharan seraskerlikten infisâli için dahi bu tedbiri istimâl etmişti. Şöyle ki mâhut Mekteb-i Sultaninin teşkil ve tesisi Fransa sefiri Mösyö Bourée cânibinden teklif olundukta idare-i umumiyesinin Fransa sefâretinde olması dahi dermeyân edilmişti. Ancak düvel-i sairenin rekabeti bu suretin vücuda gelmesine hâil olmağla muahharan Fransızlardan ve Devlet-i Aliyye ümerâ-yı askeriyesinden mürekkeb bir komisyon-ı muhtelit teşkiliyle mektep idaresinin ve oradan bi'l-ımtihan çıkacak zabitanın tayin-i merâtibi maddesinin ona ihalesi sureti teklif olundu. Mösyö Bourée'nin bunlardan asıl merâmı mektebin Devlet-i Aliyye idaresinde bulunmayıp Fransa devleti himayet-i maneviyesinde bulunması ve bu tarik ile Fransa nüfuzunun Şarkta ilerlemesi kazıyyelerinden ibaret olduğu ve Babiâli'nin ise zikrolunan suret-i âhireye muvâfakatı munzam bulunduğu hâlde ol esnada serasker bulunan Mütercim Mehmed Paşa muhalefet eyledi ve nihayet istifaya kadar gitti. Onun üzerine Namık Paşa serasker oldu; o dahi bu reyde Mütercim Paşa ile mütefik bulundu. Akıbetü'l-emr mektebin idaresi makam-ı seraskerî nezareti altına girdi. İşte bu mağlubiyet Mösyö Bourée'nin kibr ü nahvetine dokunup Namık Paşa aleyhinde makâlâta başladı; Âli Paşa da ona demsâz oldu. Sekiz on sene evvel vuku bulmuş olan Cidde meselesi tazelendi. "Eğer Namık Paşa seraskerlikte durursa Avrupa devletleri ilan-ı harb edecekler, kıyametler kopacak, şöyle olacak, böyle gidecek" denildi; Padişaha iş böyle anlatıldı. Bilahare Namık Paşa azledildi; yerine Hüseyin Avni Paşa sokuşturuldu.

İşte hakikat-i keyfiyet böyledir; eğer bu hareket müstelzim-i ukûbet ise cümle vükelânın böyle töhmetlerle Avrupalı indinde medhul olması temenni olunmalıdır.

Âşiren: mezkur mektup müellifi geçen 81 numarolu nüshamızda mûnderic olan bir fıkrasında Ahmed Vefik Efendi'yi dahi bizim memduhlarımızdan addedip der ki:

Bu zatın ulum ve el-sine-i şitâda mahareti ve şimdiye kadar bulunduğu memuriyetlerde görülen âsâr-ı rû'yet ve istikameti hakikatte darbül-mesel olmağa şâyân olduğu hâlde tabiatı hiddet ve icra-i hakkaniyette ziyadesiyle şiddet üzere olduğundan bu kadar hasenâtıyla beraber bulunduğu işlerin hiçbirinde mazhar-ı memdûhiyet olamadı ve en sonraki teftiş memuriyetinde dahi bu tavr-ı şedidâne üzere davranıp birçok şikayetçi peyda etti. Akıbet Babîâli azline mecbur oldu. Bu şikayetnameler hâlâ Babîâli'de mahfuzdur.

Müşarunileyhin câmi olduğu kemalât-ı ilmiye bahsinde sahib-i mektubun tabirât-ı munsifânesi "Ve'l-fazlu mâ-şehidet bihi'l-a'dâ" medlûlüne tamamıyla mutâbık olmağa kendine teşekkür olunur. Ancak Vefik Efendi'nin bizim memduh ve mültezimimiz olduğunu neden bildiği suali kendine vârid olur. Vâkıa biz Vefik Efendi'nin zatını bilmek şerefiyle müftehiriz. Bununla beraber cemî-i efâl ve harekâtını nazar-ı kabul ile görenlerden de değiliz. Mamafih şu kadar deriz ki: Vefik Efendi hangi memuriyette mazhar-ı memdûhiyet olamadı?

Acaba Memleketeyn meselesine memur olup müteveffâ Fuad Paşa yine o mesele üzerinden üç bin kese tayyârâta nâil olmuş iken Vefik Efendi'nin devletçe resmen teklif olunan bu tayyârâtı kabul etmemesi mi memdûhiyetine mani oldu? Yoksa Evkâf Nezaretinde hırsız şikârına başladığı sırada Âli Paşa'nın hânende-i hânegîsi olan Yağlıkçı Ahmed Efendi'nin Süleymaniye Cami-i Şerifi tamiratından dolayı zimmetine geçirdiği altı bin kesei meydana çıkarmağa himmet etmesi mi tabiatının hiddetine delalet etti? Yahut teftiş memuriyetinde kapudan-ı esbak müteveffâ Mehmed Ali Paşa'nın bendegânından ve İzmir eyaletini kendilerine malikane addedenlerden mâhut Hasan Paşa'nın şer'an ve kanunen tebeyyün eden mezâlim ve irtikâbatı üzerine vuku-ı hâli Babîâli'ye bildirip Meclis-i Vâlâ'nın karar ve hükmüyle rütbesinin ref'i ve kendinin Sinop'a nefyi ve emvâl-i me'hûzanın

1 "Erdem o şeydir ki kendini düşmana bile tasdik ettirir" mealinde Arapça vecize. (h.n.)

istirdâdı için vasıta-i icra olmasından mı kendinin icra-i hakkaniyette ziyadesiyle şiddet gösterdiği istidlâl edildi? Hele o Bursa şikayetçilerinin nasıl meydana çıktığı ve Âli Paşa tevâbiâtının Babiâli hasır ovalarında ve hanlarda ne türlü teşvikât ile davacı aradıkları herkesin bildiği rezaletlerdendir. Ve Babiâli'de mahfuz olduğu rivayet olunan mâhut şikayet evrakının dahi ne maskaralıklar, ne edepsizliklerden ibaret olduğu görenlerin malumudur. Bir de memuriyette bulunanlar için haklı haksız şikayetçi zuhuru bâis-i levmi ü teşnî ise Âli Paşa'nın İzmir valiliğinden infisâli dahi şikayet üzerine mebnî idi. Sahib-i mektup bu meseleyi bilmiyor mu? Eğer bilmiyor ise bu mektubu kendine talim ve tesvid eden zata sual etsin; o zat pek âlâsını bilir. Hülâsa-i kelim eğer Vefik Efendi sertâpâ kusur mücessem farzolunsa yine Âli Paşa'yı kırk yıl şamarlayarak okutacağı kainatın ve hatta belki de kendisinin itiraf-gerdesidir. Ve işte öyle bir vücud-ı nâyâbın dört beş seneden beri Rumeli Hisarı dibinde şehriye beş bin kuruş sedd-i ramakla ömür geçirmesi Âli Paşa'nın fenn-i garazkârî ve hasette müsellemler olan maharetine pek zâhir bir delildir.

İşte mektub-ı sâlifü'l-beyân için *Hürriyet*'in cevabı budur. Ancak şurasını tekrar ederiz ki bizim hülâsa-i efkârımız “falan gitsin yerine filan gelsin de arada biz külah kapalım” demek olmayıp belki cayır cayır yanmakta olan ahali-i Şarkiyenin ateşân oldukları zülâl-i adl ü hakkaniyetin cereyânı maksad-ı halisânesinden ibaret olmağla, mademki sahib-i mektubun rûchân ve lüzumunu iddia ettiği zat-ı âli-kadrin yirmi seneden beri meydana koyduğu âsâr o çeşmeden öyle bir âb-ı ümid akması değil damlaması bile muhâl olduğuna delâil-i kâfiyedir. Ve mademki bu zatın meşrebinde temin-i menâfi-i zâtiye ve icra-yı âğrâz-ı nefsâniyeyi her türlü fevâid-i umumiyye ve her nev mehâmm-ı devlete mukaddem tutmak fâide-i lâ-tetegayyerdir, ve mademki kendisinin mesned-i ikbalde devamı ne kendinin ehliyet ve dirâyetine ve ne de ahalinin hüsn-i zann ve emniyetine mübtenî olmayıp yalnız malum olan dolaplar ile edindiği himayet-i ecnebiyye müsteniddir, nispet olunan zevâtâ rûchânı şöyle dursun makam-ı sadârette bulunduğu müddetin her dakikası bir mazarrattan hâlî olamayacağı ve kendisi iğfâle muvaffak olduğu Padişahın emniyetini suistimal ile varsın ne kadar mütemetti olursa olsun, ne ahali-i İslamiye'nin ve ne de sair vatandaşlarımızdan ehl-i ırz takımının hürmet ve hüsn-i zannına nâil olamayıp zalim ve mütegalleb sıfatlarından bir zamanda kurtulamayacağı derkârdır.

Haysiyet-i hariciye bahsinde dahi, heyet-i devleti alınlarının teriyle besleyen ve servetlendiren aceze-i ahali için mesned-i sadârette bulunan zatın ismi Âli veyahut Sâfil olması, yok Fransa ve İngiltere sefirlerini tatyib ile karındaş gibi sevişmesi asla medâr-ı emniyet olamayıp, belki onları temin muhtaç ve mütemenni oldukları adl ü hakkaniyeti fiilen ve alenen kendilerine gösterecek ıslahat-ı sahiha ifasına mevkûf olduğu gibi, Avrupa'nın hüsn-i nazar ve emniyeti dahi bu matlabı istihsâle muvaffak olan kim olursa olsun onun hakkında bi'l-ulviye husûle geleceğinden Âli Paşa'nın haysiyet-i hariciyesi teslim olunduğu hâlde dahi kendine medâr-ı rûchân olması iktizâ etmez. Ama eğer müellif-i mektup isimleri sebkât eden zevât arasında mutlaka bir rûchân bulmak niyetinde ise her birinin hasenât ve seyyiâtını mizan-ı insaf ve hakkaniyete koysun ve bize tavsiye ettiği vechile ağrâz-ı nef-sâniyesini ve niyet-i muzmeresini bir terk etsin, hakikati güneş gibi görür. Ve her ne zaman oruç keyfi veya akşam neşesi ile bu yolda bahsetmek isterse *Hürriyet*'i cevaba hazır bulur.

Reybül-menûn

İstanbul'daki erbab-ı hamiyetten bazı zevât orada basılan gazetelerde şu aralık Yeni Osmanlılar Cemiyeti erkânından bazı zevât aleyhinde yazdırılmış olan makâlât-ı bi-edebânenen teessür ederek bunların redd ü cerhini mutazammın mektuplar tanzim ve *Hürriyet*'e derc olunmak üzere irsâl etmişlerdir. Bu zatların sevk-i insaf ve hamiyetle ibrâz eyledikleri fütuvvet için borcumuz olan teşekkürü ifa ile beraber zikrolunan mektupların derc-i sahife-i ilan kılınamamasından dolayı bi'l-vücûh mazur olduğumuzdan bu özürlerimizin dahi rehîn-i kabul olacağı ümidinde bulunuruz. Zira iki buçuk seneden beri bizim âsârımızı mütâlaa edenlerin malumu olduğu üzere bizim Avrupa'ya gelişimiz ve bu kadar zamandan beri çalışışımız öyle mektep çocuklarının taş döğüşüne çıktığı gibi şuna buna icra-yı gaze ve nef-sâniyet için söğüp saymak maksadına mebnî olmayarak, belki vatanımızın giriftâr olduğu tehlikeye sebep olanların hiyel ve mefâsidini meydana koyarak ilaç aramak niyet-i hâlisânesinden ibaret bu niyetimizdeki ihlasımız dahi bidâyet-i teşebbüsten bu ana kadar görülen harekâtımızla rehîn-i sabût ve bedâhet olduğundan, öyle ismi cismi nâmalum ve beş on kuruş aylıkla gazeteci Sarrafyan'a falana kitâbet eden ve henüz rabt ve imladan bihaber olan hazele güruhunun kendini bilmeyerek ve bizim hasımlarımıza güya hulûs

zannederek irtikâb ettikleri edepsizliklere mukabeleye tenezzül bir vakitte elimizden gelmez. Ve bu güruhun yazdıkları evsâh-ı hezeyânât ise bizim derece-i kadr ü namusumuza yetişemeyip yine kendilerine ve hizmetleriyle müftehir oldukları [...] ait olacağından ve bu makûle av'aveler kârbân-ı rehn-vird-i azimetimize asla bâis-i fütur olamayacağından ne kadar edepsizlik ederlerse bizim tarafımızdan sille-i te'dib urulmağa tenezzül olunmaz. Hatta mezkur mektuplarda denildiği gibi bu sözler gazetecilerin olmayıp belki Kevkeb-i Şarkî'nin tarifi vechile:

Sefine-i devletin kapudan-ı şevket-nişânı ve yedd-i müeyyed-i hilafetin bayağı bir mükemmel ve musanna kible-nümâsı olan ve evkât-ı hamsede cemaatle namaz kılıp bir takım ulema ve meşâyih meclis-i füyûzât-ı anisinden bayağı istifade-i nur eyleyen ve etrâk ve ecânibe karışıp mizan-ı şerifte birkaç hatm-i şerif etmeklikle muvaffak olduklarıyla bihakkın tefâhür eden ve nezaket-i vücud-ı elzemül-vücutlarına bakmayarak en muttakilere numune-i takva olan ve beher gün Ramazan'da valide-i muhteremelerinin merkadleri başı ucuna gidip ifa-yı vazife-i ziyaretten sonra eşk-rizân-ı hasret olan ve âdâb ve fezâil-i İslamiye ile kemalât-ı garbiyenin mültekâsı mesâbesinde bir nüsha-i kübra-yı irfan olup güya medeniyet-i Muhammediye ile esas-ı medeniyet-i garbiyenin imkan-ı hüsn-i imtizâcını bu ümmete irâe için halk olunan ve hülâsa Namus-ı Ekber ile hemhâl bulunan...

Âli Paşa hazretlerinin emr ü talimatıyla yazılmış muzahrafât olsa bile -çünkü bizim nazarımızda Âli Paşa dahi o edepsizler güruhundan ma'dud olacağından- onunla dahi bu yolda ağız dalaşına tenezzül den ka'bımız âlîdir.

Arif

Hukuk ve mehkâkim

Her insanın bulunduğu hâl nisbetinde müstehak olduğu bazı aidatı olur ki lisanımızda hukuk tesmiye kılınır. Herkesin hukuku kendince bittabii ve akvâm-ı mütemeddine beyinde bi'l-iltizâm mukaddestir. Bir insan ki hukuk-ı mukaddesesini istifadeden âciz ve mahrumdur, esir ve mazlumdur. Alemden ne kadar heyet-i medeniye zuhura gelmiş ve ne kadar hükümet teşekkül etmiş ise cümlesi bu hukukun muhâfazası dâyesiyle başlayıp sonradan suistimalât ile mahv ü münkarız olmuşlardır. Çünkü bir şahıs ne kadar cerî ve bahadır olsa hukukunu ebna-yı cinsinin ağrazından vikâyeye kifâyet edemeyeceğinden ve iki şahs-ı müteârazın her birisi kuvve-i idrakiyesi nisbetince iddiasında kendini haklı görüp hukukunu muhâfazaya çabalayacağından her kuvvet-i münferideye galip olacak ve emr ü hükmü tarafeyn-i münâzi'iyne cebren kanaat verecek bir kuvvet-i gâlibe ve hâkime ikâ'ına lüzum görünerek ve cemiyetin her ferdi ecza-i taayyüşünden bir miktarını terk ü feda ederek şu hükümetler meydana gelmiştir. Bir köylü devlete vergi verir, aşar verir, rûsûmât verir, asker verir ve ecdadının kılıcı ile alınmış toprakları isticâr için devlet hazinesine para verir. Ne için? Şüphe yoktur ki mücerred hîn-i hacette hukuk-ı mukaddesesini devlet kuvvetiyle muhâfaza içindir. Yoksa köylüler ve sair efrâd-ı tebaa devletin ne esiridir ne de erkan-ı saltanatın tecemmülât-ı sefhânelere para yetiştirmek için halk olunmuş alat ve edevattır. Devletler dahi bu maksad-ı esasiyi bildiklerinden muhâfaza-i hukuk-ı reâyâyâ kâfil olacak kavânin ve nizamât tanzim ve o kavânin ve nizamâtı kema-yenbağî icra edecek mahkemeler teşkil etmişlerdir.

Şimdiye kadar yeryüzüne gelip gitmiş olan milel ve akvâmdan tarihleri mazbut olanların bu maksad üzerine husûle getirdikleri âsâr birer birer ma'raz-ı im'ân ve tahkike çekildikte görülür ki her kavmin vikâye-i hukuku için tanzim olunan kavânin ve nizamât iki sınıfa münkasımdır. Bir takımı yalnız muamelât-ı dünyeviye ve muhâlatat ve muâşeret-i beşeriyeye mü-

teallik olup kat'an ruhaniyete dokunmazlar. Hükema-i Yunaniye'nin ve Roma Cumhuru'nun yaptıkları kanunlar gibi ki bunların vâzi' ve müessisleri insan ve insan me'luf-ı noksan olmak haysiyetiyle her kanun niha-yet bir kaç yüz sene devam edebilip, akıbet ihtiyacat-ı asriyeye tatbik ve ikmal dâiyeleriyle bozulmuş ve onların bozulması kavmin fesad-ı ahlakını ve kavmin fesad-ı ahlakı dahi heyet-i medeniyenin teşettüt ve izmihlâlini müeddî olmuştur. Diğer sınıfı dahi kavânin-i şeriyedir. Bu da iki türlü olup bir kısmı sırf umûr-ı ruhaniyeye taalluk eder. Muamelat-ı dünyeviyece beyan-ı hudud etmez ve kısm-ı âharı ol derece mahsur ve maksurdur ki yalnız yapıldığı asır ve kavmin hâcâtına kifâyet edebilip, ilcâât-ı teceddüdât-ı zamaniye üzerine tevsî ve istimâli haric-i imkandır. Bu cihetle enbiya-yı selefin ümmetinden gelen ukalâ ve erkan-ı millet muamelât-ı dünyeviye için müceddeden kanunlar yapmağa muhtaç ve mecbur olmuşlar ve bu kanunlar dahi tebeddülâtın masûn olamamağla türlü nev ve şekle girip hâl-i mukaddesiyette kalmamışlardır.

Bunların arasında bir de Şeriat-ı Ahmediye görülür ki umûr-ı dünyeviye ve uhreviyeyi bir daire-i mukaddesiyette cem ü telif etmekle hîn-i tesisinden bu ana kadar bin iki yüz bu kadar sene mürûr ettiği halde şaibe-i tagayyürden masûn olmuştur. Biz fırka-i nâciye-i İslamiyeden olduğumuz halde şu bahisde hakikat-i hâli izhâr için bî-taraf olarak söyleriz ki şu asıra gelinceye değin mazbut-ı tevarih olan kavânin ve nizamâtın cümlesi arsa-i imtihan ve tedkike konulsun ve insaniyet ve hakkaniyet hatırı için bî-tarafâne ve muttasıfâne her biri hadde-i im'ândan geçirilsin, herhangi iklimde ve nasıl âdat ve ahlakta bulunursa bulunsun insanın aklen ve tab'an ve hikmeten medâr-ı emniyet-i hukuku olmak için Şeriat-ı İslamiyeden daha evsa' ve a'del ve ahkem bir kanun bulunmak kâbil midir, değil midir, zâhir olur. İşte Kur'an-ı Kerim'in cildi meydandadır. Hâvî olduğu âyât-ı kerimeye nazar olunsun, ahkâm-ı siyasiyeye taalluk eder. Âyât-ı muhkemât rub'-ı Kur'an'a müsâvi bir raddede olduğu ve muamelâta müteallik mesâilde me'hez-i ictihad olan ehadis-i sahiha-i nebeviye dahi bu âyât-ı Kur'aniye ahkâmı daire-sinden zerreten-mâ-haric olmadığı halde eimme-i izâm ve fukahâ-i kirâmın istinbât ve ictihad ettikleri mesâili hamil olan kütüb-i mevcude-i İslamiye Avrupa'nın daire-i medeniyete duhûlünden beri iâne-i matbuat ile arsa-i husûle getirdiği âsâr-ı ilmiyeye mukâbele edecek derece kesret ve vüs'atte olduğu tebeyyün eder ve her ne kadar bâb-ı ictihad mesdud ise de mesâil-i

muamelâtta tagayyür-i ezman ile tebeddül-i ahkâm yani Şer'-i İslam'ın mebnîyyün-aleyhi olan adl ü hakkaniyet üzere tevsî-i fetâvâ kazîyyesi usul-i fıkıhdan olduğu ve cihan durdukça ve nev-i beşerin müstaid olduğu terakkiyât ilerledikçe mesâil-i muamelâtın tevsî'i ve tezyidi yolu açık durduğu cihetle bin iki yüz bu kadar senden beri ahkâm-ı esasiyesinden hiçbirine bir tagayyür ârız olmaksızın her diyar ve iklimde mergub ve muteber ve onun ahkâmıyla âmil olan her kavim muhâfaza-i hukuk-ı mukaddesesine mazhar olmuştur. Bu da mahall-i istiğrâb değildir. Çünkü Şeriat-ı İslamiye kavânin-i sâlifeden iki sınıf-ı nakısın dahi noksanlarını câmi ve mükemmel olduktan fazla her bir mesele-i şeriyenin me'hazı Kur'an-ı Kerim ve Kur'an-ı Kerim akide-i İslamiye üzerine kelim-ı Rabbü'r-Rahim olmağla bi'l-vasıta her bir emr-i şer'î emr-i mahsus-ı İlahi hükmünde reng-i mukaddesiyyet almış ve fıkıh denilen fenn-i celil asr-ı nebeviden beş altı yüz seneler mürrûruna kadar Arap ve Acem ve Endülüs'te sernümâ-yı zuhur olan ulema-yı İslam'ın telâhuk-ı efkâr ve tetâbu-ı âsârıyla tedkik ve tevsî ve tedvin olunmuştur. Acaba ulum-ı siyasiye için bu kadar dikkat, bu kadar ihtimam hangi asırda hangi kavimden görüldü. Şu asr-ı âhirde hukuka dair fûnunu en ziyade tevsî eden Fransızlar iken Fransa'nın vücuda getirebildiği kavânin mevki-i tahkike konulsun, zâhir olur ki mesâil-i esasiyede Şeriat-ı İslamiyenin mukallid ve müşerrihidir. *Code Napoleon*, *Code Civil* denilen nizamât-ı siyasiyenin ekseri Napolyon'un Mısır'ı istilasında eline geçirdiği kütüb-i fıkhiye ile Endülüs'ten alınan kitapların tercüme ve hülâsalarından başka bir şey değildir.

Hani şimdi Babîâlî'nin hezar tekellûf ve tettebbu'ları ile *Cour d'appel* tercümesi olarak "Meclis-i İstinaf" ve *Cour de Cessation* makamında "Divan-ı Ahkâm-ı Adliye" tabirleriyle meydana icat getirdim zannettiği mahkemelelerin cümlesi bizde mevcut idi. Lakin bir vakitlerden beri Devlet-i Aliyye'nin idare-i umumiyesine ârız olan fenalığın bu şubeye dahi tesir-i küllisi olmakla ve sözün açığı iş başına gelenler fıkıh-ı İslam nedir, Fransa kavânini neden ibarettir, bunları fark u idrak edecek takımdan olmamağla, güya ahkâm-ı şeriye ile mukteza-yı asriye kabil-i imtizâc olamadığına cezm hâsıl olarak mehâkim-i şeriyenin ikmal-i nekâyısı yerine bütün bütün tatili iltizâm olundu ve çünkü Devlet-i Aliyye'nin mürekkebe olduğu tebaa mezâhib-i muhtelif üzere olduklarından her tarafın hukukunu temin için muhtelit meclisler teşkil ve Fransa kavânini ittihâz olunmak istenildi. Halbuki bu taklit dahi bir hulûs-i niyete mebnî olmayarak evliya-i umûrun mücerred Avrupa'ya karşı

“İşte biz de sizin usulünüze tatbik-i hareket ettik” demek ve bu zemin ile Avrupa’ca bir memdûhiyet kazanıp mansablarında müstemirr ve daim olmak ağrâzına müstenid olduğundan yapılan şeyler bütün yaldızdan ibaret oldu ve bu sebepten nâşî Avrupa’ya taklit ile her ne ıslahata teşebbüs olundu ise envâ-ı mazarratı istilzâm eyledi.

Mesela Avrupa devletlerinde mahkemeler hükümetin taarruzâtından ve hâkimler azl u tebdil havfından masûn oldukları hâlde bizde açılan mahkemeler hükümetin idaresine ve hâkimlerin azl ü nasbı vükelânın keyfine verildi. Avrupa’da bir adamın diğeriyle bir davası olsa asla hükümete müracaat etmez; doğru bir avukata gider. Keyfiyeti beyan eder. Avukat davanın hangi mahkemeye ait olduğunu ve bilahare hasbe’l-nizam ne hüküm giyeceğini bildiğinden eğer sonu çıkmayacak bir şey ise red ile cevap verir ve sonunda kazanacağını aklı keserse işi deruhte edip arzuhalini tertib ve mahkemeye takdim ile işe bulaşır. Dava görülür, hükm olunur, hükmün muktezâsı yine mahkeme marifetiyle icra olunur. Bunlardan hükümetin kat’an haberi olmaz. Hatta o adamın hasmı hükümet dahi olsa hükümet dahi bir avukat tayin ile ehâd-ı nâsdan biri gibi muhakemeye çekilir. Bizde yanlış bellenen şeylerin biri de her ne zaman avukat denilse bizim mahkemelerin gedikli dava vekilleri olan Şeyh Raşid ve İlyas Bey ve Samatyalı Haçin gibi müzevvirler tahattur ile istiâze olunmasıdır. Halbuki Avrupa avukatları devletin kanununu ale’t-tarikût-tedris tahsil ve kendilerine mahsus olan nizam dairesinde ifa-yı vazife ile tariklerince kesb-i şöhret ve emniyet ederler ve içlerinden büyük müellifler çıkar. Hatta devlet vükelâsı bile ekseriya bu sınıftan yetişir. Fransa vükelâsından sabık Başvekil meşhur Roher [Léon Faucher?] ve hâlâ reisü’l-vükelâ Emil Ollivier avukatlıktan yetişmedirler.

Velhâsıl Avrupa’da hükümet başka mahkemeler başkadır. Bizde ise mahkemelerin rü’yet edecekleri deâvîde müracaat ve tatbik için bir mükemmel kanun olmadığı gibi mehâkimin vezâifini ve deâvînin nev ü cinsini tefrik ve usul-i muhâkemeyi tayin edecek ne bir nizam ve ne de bir delil olmadığından işi olan bir adam nereye müracaat edeceğini bilemez. Kah Sadrazama kah Meclis-i Ahkam reisine kah Deâvî Nazırına arzuahaller verir. Bunların birisi dahi davanın hangi mahkemeye ait olduğunu bilmediğinden arzuhalin birisi Maliye diğeri Ticarete üçüncüsü dahi Şer’e havale olunur ve müddeâ-aleyhin yakasına üç mübâşir birden sarılır. Kah olur ki bir dava mahkeme-i şeriyede fasıl ile ilam olunduktan sonra mahkumün-aleyh ka-

naat etmeyerek yine o işi bir dolayısıyla Ticaret Mahkemelerine kaldırır ve orada işini uydurup bir ilam olur ve icra için tarafeyn Deâvi Nazırı huzuruna çıkarlar ve her biri koynundan ilamını çıkarıp birisi ben Allah'ın şer'ine razıyım diye bağırır, öteki de senin kanun-ı padişahîye itaatın yok mu diyerek haykırır. Arada zavallı Deâvi Nazırı şaşırır. Hele birkaç gün sonra geliniz diye davacıları def eder. Oradan Reis Paşaya gidip işi ve kendinin hayretini beyan eder. Reis Paşa ise ondan ziyade izhâr-ı hayretle bir şeye bağlayıveriniz deyip Nazırı başından savar. Davacılar ise her iki günde bir kere mübâşirlerle keşan keşan deâvi dairesine ihzâr olunurlar ve hasır ovalarında sürüm sürüm sürünürler. Nihayet bu hâl birkaç seneler sürdükten ve iki taraf dahi mübâşirlere ve şuraya buraya davadan kazanacağı paranın iki mislini sarf ettikten sonra usanıp bırakırlar.

Bakiyesi nüsha-i atiyeye

İstanbul'dan tahrirât

Fi 25 Şevval tarihiyle

Mısır meselesi iyice sönmemiş bir yangın gibi bu defa yine fitili aldı. Zira mâhut zırhlı gemiler ile iğneli tüfenkler alındığı pahaya devlete terk olunması Babîâlî tarafından akdemce teklif olunmakla Hidiv-i Mısır dahi muvâfakat gösterip bunların fabrikatörlerinden celb ettiği hesap senetlerini takımıyla irsâl etmişti. Bizim sadr-ı âli-güher hazretlerinin azamet ve nahveti iktizâsınca suret-i mülâyemet gösterildikçe başa binmek ve ondan mukabele görürse yelkenleri suya indirmek eski âdeti olduğundan Hidivin bu muamele-i muvâfakatini görür görmez yükü ağır yığmaya başladı. İtimada şâyân bir mahalden ettiğim tahkikata göre mezkur hesap senetlerinin yekünü sekiz yüz bin liraya baliğ olduğundan ve meğerse Âli Paşa'nın bu şeyleri aldığı paha ile devlete terk etmesini Hidive tekliften asıl maksadı bunları kendisine hulûs vechiyle olmak için bedava vermek idüğünden hesabın bu vechile irsâlinden bir kat daha münfail olarak güya İsmail Paşa bu eşya üzerinden ticaret için fabrikatörlerle uyuşup diğerlerinden ziyade fahiş para istemiş tarzında akçeyi çoğunsayıp sefâretlere şikayet etmiş ise de süferadan bazıları böyle bir kalpazanlığı İsmail Paşa kabul etmeyeceği gibi fabrikatörlerin fahiş hesap vermeleri dahi ihtimalden baîd olduğu kendisine tefhim olunmağla nihayet akçenin istikrâz-ı âhir tertibatından tesviyesi sureti kararlaştırılmış ve gemiler ve tüfenklerin kabzi için mahsus memurlar dahi gönderilip, artık

maslahat bütün bütün bitmiş gibi zannolunmuştu. Bunun akibinde Halim Paşa'nın Mısır'da bazı emlak ve münasebeti olduğundan gidip orada ikamet etmesi Babiâli'ce tensib olunup rükûbu için tersane vapurlarından birisinin tayini Babiâli'ce karar bulmağla mesele yine rengini değiştirdi. Çünkü Hidi-
vin hasm-ı canı olan Mısırlılar İstanbul'da mültefit olduğu kifâyet etmeyip de bir de Halim Paşa'nın Mısır'a gönderilmesi hakaret üstüne hakaret oldu-
ğu ve bu tedbirden asıl maksad-ı âli artık Hidiv-i Mısır'a emniyet edilemedi-
ğinden Halim Paşa Mısır'da gözcü gibi otursun da her ne zaman İsmail Pa-
şa'nın serkeşane bir hareketi görülürse hemen azliyle Halim Paşa'nın nasbı
ilan olunmak kolay olsun demek idüğü güneşten zâhir olmağla İsmail Paşa
dahi bittabi ziyade gocunmağa başladı. Ve yeni açılan Süveyş Cetveli boyuna
müceddeden asker ve mühimmat tayin kılındığı haberleri bu kere vürûd ey-
lemekle koca diplomat Ali Paşa'nın burnuna felfelek kaçtı. Garâibdendir ki
mahreman-ı hâss-ı vekalet-penâhiden birisi "Efendim, ferman-ı kadim usu-
lünce veliaht Mustafa Fazıl Paşa idi ve kendisi sizin hilafınızda bulunarak
muhârebe ederken siz onu bu ümniyesine nâil etmek vaadiyle celb ettiniz.
Şimdi şu mütâlaa üzerine Mısır'a Halim Paşa'nın gitmesi onu mahzun et-
mez mi?" dedikte sükut-ı mütebessimane ile cevap vermişlerdir.

İdare-i Mısıriyenin kesb-i istiklal ile cism-i devletten ayrılması hem
Mısır'ca muzır hem de Devlet-i Aliyye'ce muhâtaralı olduğundan bunu ha-
yırhâhân-ı vatandan bir kimse arzu etmez ve İsmail Paşa'nın bir zamandan
beri gösterdiği evzâ-ı bürûdet asla sıfat-ı tâbiyyete yakışmaz olduğu hâlde Âli
Paşa'nın dahi Hidivi tahkir yolunda cüret ettiği muamelât-ı gayr-ı layika sabr
u tahammül olunacak dereceleri aşip taşmakla ashâb-ı hamiyet nazarında
Hidivin vikâye-i vak' u namus için ibrâz ettiği sebat ve metânet mazhar-ı
memdûhiyet ve herkesin itikadında şu Mısır meselesi mücerred Âli Paşa'nın
kibr ü ruûnetinden ileri gelmiş bir hâl olmak hasebiyle bugün kendisi azl ü
def olunsa Hidivin evvelkinden ziyade makam-ı hilafete ihlas ve muhâdenet
göstereceği rehin-i bedâhetdir. Yoksa İsmail Paşa bilmez mi ki hutta-i Mısri-
ye devletten ayrılırsa başlı başına kendini muhâfazaya muktedir olamayıp
Tunus gibi Avrupa devletlerinin mel'abesi olur ve Devlet-i Aliyye'nin tama-
miyet-ı mülkü için Kırım Muhârebesinde bu kadar can ve mal telef eden
devletler onun eczâ-yı mütemmimesinden birinin tefrikine razı olmazlar.
Husûsan Süveyş Kanalı'nın küşâdı üzerine Fransızların Mısır'ca bittabii nü-
fuzu ilerlediğinden İngiltere'nin menfaati bu tedbire daima muhalefet eder.

Bunlarla beraber Hidivin kazandığı imtiyazâtı dahi Babıâli'nin kabza-i keyf ü hükmünde oyuncak etmek istemezse hakkını kimse inkar edemez ve bu hakkı Babıâli cebren elinden almak derecesine kadar giderse İsmail Paşa'nın dahi vas'î mertebe müdafaa etmek vazife-i namusudur. Zira âşikârdır ki Babıâli her ne vakit böyle bir hareket-i mütecâvizanede bulunmak istese Şark meselesini uyandırmak için Avrupa devletleri onun zincirini çekerler, yani Âli Paşa hazretleri ahz u intikam ile teşekki-i sadr etsin diyerek veyahut harem-i ismetinin hamam ustalarına para yetiştirememesinden nâşî şu zavallı yeni bir Hidiv kasbına muvaffakiyetle biraz daha "kapuyoldaşca" iâneler al-sın diyerek İsmail Paşa'nın kolundan tutup atmazlar.

Arif

“Hukuk ve mehâkim” bendinin mâbâ’dı

Vükelâ-i hâzırânın nazar-ı hakaretle baktıkları Şeriat-ı İslamiyenin ce-reyânı tarihlerinde milel-i Osmaniye’nin ticaret-i bahriye ve berriyesi var idi. Liverpool, Toulouse, Malta, İskenderiye, Trablusgarb, Trieste, Calais, Hoca-bey gibi ticaretgâhlarda ve Bahr-ı Sefid ve Siyah’ın sair iskelelerinde hesapsız Osmanlı bayrağı mevce-nümâ-yı ticaret olurdu. İstanbul’da Asmaaltı ve Bağ-kapanı ve Mısır çarşısı gibi mahallerde ve Galata’da eski köprüden Karaköy kapısına kadar iki keçeli mağazalarda ve bedestende ve çarşının her tarafında başlarında Ahmediye sarı ak sakallı nuraniyü’l-veche birçok tüccar ve hâce-gi ve esnaf muteberânı bulunurdu. Bunların ticaretçe gerek ecnebilerle gerek yerlilerle bir nizâ’ları olsa mehâkim-i şeriyeye müracaatla o nâkıs denilen şeriatın ahkâmı üzere fasl-ı müddeâ edilirdi. Muahharan bu şeriat ihtiyacât-ı asriyeye gayr-i kafi denilerek terk olunup mahsus ticarethane açıldı. Ticaret Nazırı nasb olundu, ticaret kanunları yapıldı, ticaret meclisleri teşkil edildi. Bu kanunların şeriatten daha mükemmel ve bu meclislerin mehâkim-i şeriyeden daha âdil olacakları ve bu cihetle umûr-ı ticaret evvelki raddesinden ileri gideceği tahayyül olunurken zuhura gelen semere me’mulün aksini gösterdi. Yani o zamandan beri bizim ticaret-i dahiliye ve hariciyemiz tedennîye yüz tutup, mülkümüzün menâfi-i ticareti ecnebiler eline geçti. Bizim tüccar ve esnafımız birer birer iflas topunu attılar. Bizim emtia-i dahiliye ve mahsûlat-ı mülkiyemiz mahv ü münkariz olmak derecesine geldi. Halbuki Ticaret Nezareti, ticaret kanunları ve meclisleri Avrupa’da ticaretin vikâye ve tevsi’i için a’zam esbâb olduğu da bedîhiyâtandır. Ya bizde niçin bu netice-i ma’kûseyi intâc ettiler? Evet bizde ticaret kanunu Fransa’dan alındı ise de aslıyla mukabele olduğu hâlde ne kadar noksanları olduğu görülür. Evet bizdeki ticaret meclisleri de Avrupa’ya takliden yapıldı ise de oradaki mecâlis âzâsıyla bizimkiler mukayese olundukta aralarındaki nisbet-i tefâvüt gün gibi zâhir olur.

Bunlardan sarf-ı nazarla, bizde bir âdet vardır ki cihanda mevcut olan en âlâ nizamları biz almış olsak ve âlemde ne kadar erbab-ı iffet ve istikamet var ise onları toplayıp meclislerimize koysak yine mülkçe mazarrattan gayrı bir semere göremeyiz. O âdet Babîâli'nin mehâkim üzerinde olan nüfuz ve müdahalesidir.

Mesela Fransa tebaasından birinin tebaa-i Devlet-i Aliyye'den biriyle bir nizâ'ı olur. Maslahat Ticaret Meclisine havale olunur. Meclis hasbe'l-kanun Fransız'ın haksızlığına hükmetmek istedikte hazır bulunan tercüman derhal protesto eder. Meclis yine dayanıp da mukteza-i kanun budur diye başka türlü hükmetmek istemese tercüman hazretleri şabkayı basıp Hariciye Nazırına gider. O dahi "Bu iş ticaret mahkemesinin bileceği şeydir, politikaya taalluk eder yeri yoktur" demeyi nefesine yediremeyip, yahut Fransa sefirine şu vesile ile bir cemile arzıyla teveccühünü celbe fırsat ittihâz edip "Ben Ticaret Nazırını görüp söylerim" diyerek tercümanı tatyib eder ve Ticaret Nazırını gördükte "Falan mecliste filan iş varmış, meclis inat ediyormuş. Bu işin bitmesi de Fransa sefâretince mültezem tutuluyor. -Müstesna olarak bunun ber-vech-i matlub tesviyesine himmet buyurulsa pek memnun olurdum" diyerek iltimâs sureti gösterir. Ticaret Nazırı ise Hariciye Nazırına arz-ı cemileye zaten fırsat gözetmekte olduğundan hemen ertesi günü meclis reisini celb ile "Falan işin şu yolda bitmesi irade-i aliyye muktezâsındandır. Artık sizin himmet ve dirâyetiniz icabınca bunu yoluna koyunuz" zemininde emreder. Reis dahi Ticaret Nazırına hulûs zımnında işi vech-i matlub üzere bitirip ilamı verir. Ama beride tebaa-i Devlet-i Aliyye'den olan biçarenin hakkı zayı olmuş, ticareti ve itibarı bozulmuş, dolabı durmuş, ocağı sönmüş, buraları ne Hariciye Nazırının ne Ticaret Nazırının ne de reis-i meclisin asla vazifeleri değildir. Ama farzedelim ki bunlardan biri ehl-i iman ve insaf olup da iltizâm-ı hakkaniyet edecek olursa kıyamet onun başına kopar. Mesela Hariciye Nazırı bu iş politikaya dair olmayıp devletin teşkil ettiği mahkeme-i ticarete ait olduğundan benim karışacağım şey değildir diyerek tercümana cevap verse tercüman Sadrazama dayanır, oradan husûl-i matlubına emr alır.

Artık mahkeme namıyla meydanda olan şu dolap ve mefsedetlerin içinde kanunun ve hükkâmın adalet ve istikametinde ne ehemmiyet kalır düşünmeli. Ancak bu mahkemeler hiç kimsenin işine yaramaz mı? Hayır, yalnız tebaa-i Devlet-i Aliyye'nin işlerine yaramaz. Yoksa ecnebler için pek a'lâdır. Zira tebaa-i ecnebiyeden veyahut mahmûllerden birinin bir davası ol-

duğu halde onun avukatı sefâret tercümanı olmağla, hukukunu ve ekseriya hukukunun fazlasını bile zikrolunan yolda istihşâle muvaffak olur. Onların davalarında çatal ilamlar görülmez ve nadiren görülse de tercüman marifetiyle alınan ilam elbette diğerine galip olur. Ya şimdi tebaa-i Devlet-i Aliyye bu hâlâtı görür de himayet-i ecnebiyeye girmek sevdasında bulunmaz mı? Ve hukukunu vikâye için tahvil-i tab'iyet ederse ta'yib olunur mu? Ve mademki mehâkim-i nizamiyenin hâli minvâl-i meşruh üzeredir, Babîâlî'nin tefrik-i tebaa dâiyesinde bulunması ve bu dâiyei ıslahat-ı asriye cümlesinden sayması tuhaf değil midir? Farzedelim ki bugün tebaayı tefrik ettik, bir iki sene-den sonra yine tefrike ihtiyaç görünmeyecek mi..?

Bir de Babîâlî imtiyazât-ı ecnebiyenin lağvı ümidinde bulunuyor. Vâkıa dünya yüzünde bizden başka bir devlet yoktur ki memâlikinde bulunan ecnebler yerlisinden ziyade mazhar-ı imtiyazât olalar ve her konsoloshane bir mahkeme suretinde kendi memleketinin usul ü nizamı üzere fasl-ı deâvi ede. Âlemde bir hükümet bulunmaz ki kendi hukuk ve menâfi'ini ecnebilere terk edip de memleketten onlar müstefid olalar ve kendisi ecnebi gibi uzak-tan seyirci buluna. Lakin şu mehâkimin ahvâli böyle iken, yani mahkemeler vükelâ-i hâzıranın tükrük hokkası hükmünde her lahza müdahalelerine küşâde ve kanunlar ve hâkimler dahi onlar tarafından şeref-sudur edecek emr ü fermanı hukuk ve vazifeye ve adl ü hakkaniyete tercih ile tervice müheyyâ ve âmâde ve ecnebler ise nâil oldukları imtiyazât sayesinde batmuz dolaplarına düşmekten vâreste ve azade iken mücerred Âli Paşa hazretlerini tatyib için bu kadar menâfi'î fedâ ve bizim ahalinin giriftâr oldukları belalara arz-ı gerdan rıza etmeleri hangi akla karîb görünür...

Bunlarda bir tarafta dursun biraz da büyük meclislere bakalım. Hani bizim bir Meclis-i Tanzimatımız vardı ki ne ehemmiyetler ne tekellüfler ne vazifelerle yapılmıştı. Hani bir de Meclis-i Âli-i Hazâin yapılip ne türlü şâşâlar verilmişti. Bunlar ne için yapılmıştı? Sonra neden lağv olundular? Yalnız hazinenin fazla olarak verdiği maaşlarla enzâr-ı ammede kazanılan rezaletten başka devletçe bir faideleri görüldü mü..? Uzağa gitmeye ne hacet daha bundan bir buçuk sene evvel bir Meclis-i Ahkâm-ı Adliye vardı. Malum olmayan bir sebebe mebnî bunu bozduk ve onun enkazına birçok yeni kereste daha ilave ile Şura-yı Devlet ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye yaptık. Hele Divan-ı Ahkâm zikri mürûr eden ticaret mahkemelerinin büyüceği demek olduğundan ondan bahse hacet yoktur. Lakin Şura-yı Devlet Fransa'daki *Conseil*

d'Etat yerine kâim olacak ve devletin idare-i umumiyesine dair olan eazim-ı umur orada müzakere olunarak karar bulduktan sonra icra için vükelâyâ arz olunacak ve buraya her milletten konulan aza ve muavinler reylerinde muhtasar bırakılacak ve hiçbirisi bilâ-sebep azl olunmayacak idi. Ve bu meclisin hîn-i küşâdında Zat-ı Şahane bir nutk-ı resmî irâd edip, onda tebaanın hukuk-ı hürriyetini tasdik ile hükümetin vazifesi bu hukuku muhâfazadan ibaret olduğu ve hatta “suret-i cebr ü tagallübde idareye hakkı olmadığı” bile sarâhaten itiraf olunmuştu. Bakalım bu şartlar ifa olundu mu? Şura-yı Devletin şimdiye kadar gösterdiği işlerin en başlıcası tensik-i erzân maddesidir. Bu kadarlık şeyi lağv edilen Meclis-i Ahkâm-ı Adliye yapamaz mıydı? Beri taraftan devletin idare-i umumiyesine müteallik nice mehamm-ı izâm rüyet ve icra olundu. Niçin onlarda Şura-yı Devletin reyi sorulmadı? Mesela Rumeli demiryolunun ihalesi gibi iki buçuk milyar masrafa oturacak bir madde-i mühimme-i mülkiyeden asla bu meclisin haberi olmadı. Hatta geçen sene bu keyfiyet Meclis-i Vükelâda tezekkür olunurken müteahhid tarafından arz olunan şerâitin ağırlığına nazaran bunun hasbe'l-nizam bir kerede Şura-yı Devlette müzakere olunması sureti hâlâ Dahiliye Nazırı bulunan Şirvanizade tarafından dermeyân olundukta mâhut Davud Paşa -ki işi müteahhidle evvelce pişirmiş idi- hemen hiddete gelip “Artık bu rezalet olur!” diyerek mukabele ettiği ve sadr-ı âli hazretleri dahi ona mutâbaatla maslahata karar verilip hemen arza verildiği malum değil midir..? Kezalik Avrupa'dan bu defa akd olunan istikrâzın dahi *Conseil d'Etat* kaidesince şerâit-i mukavelesi evveleminde Şura-yı Devlette müzakere olunmak iktizâ ederken kat'iyen oraya uğramadıktan mâada Maliye Nazırı Sadık Paşa'nın bile haber ve malumatı olmaksızın hafiyen Sadrazam hazretlerinin himmet-i mahsûsalarıyla becerilmedi mi..?

Meclis-i mezkur muavinlerinden İsmail Bey biçaresi bu meclisin nizamını sahih zannedip de medyunların adem-i mahbûsiyeti hakkında bir lâyiha kaleme almakla mücâzaten Varna muhafızlığına gönderilmedi mi ve daha garibi o meclisin reisi bulunan Midhat Paşa (bilâ-sebep) Bağdat'a kadar sürülmedi mi..?

Farzedelim ki Şura-yı Devletin âzâsı ve muavinleri bilcümle hüsn-i niyet ve istikamet ve hakkaniyet ashâbından olsunlar. İş kendilerine sorulmazsa ne yaparlar? Tualım ki sorulan işte de cümlesi müttefik bir rey-i müfid beyan etsinler. O reyi icra edip etmemek Sadrazamın elinde olursa ellerinden

ne gelir? İşte bir numune şu demiryolu maddesidir ki vücuda gelmesi vâridât-ı seneviye-i devletin yedi sekiz seneliği kadar para sarfına mevkûf olmak ve İstanbul'dan Belgrad'a kadar tarikin iki cânibinden şu kadar mesafede vâki arazi ve meâdin ve ormanlar yüzyl kumpanyanın idaresinde kalmak ve tarikin idaresi doğrudan doğruya devletin elinde bulunmayıp kumpanyanın hükmünde durmak gibi nice mehâziri câmi olan bir şartnameyi bir Davud Paşa'nın hatırı için vükelâ imza ediverdiler. Bir diğer kumpanyanın İstanbul'daki vekili hem bu tariki gidip gelmek için iki hat üzerine ve hem de öteki müteahhidin yapacağı paranın beşte biriyle yapmak ve tariki devletin idaresine bırakmak gibi şerâit-i mutedilâne arz ettiği ve öteki kumpanya müteahhidinin taahhüt ettiği müddette kumpanyayı teşkil edememesiyle bittabii mün'akid olan kontratonun hükmü münfesi olup Devlet-i Aliyye mezkur tarikin inşasını murâd ettiği kimseye vermekte muhtâr olduğu halde yine evvelki müteahhidin müddetini temdid ettiler ve berikinin vekiliyle mülakata bile tenezzül etmediler. Bunlara kanun ne desin? Nizam ne yapsın? Üzerine "mucibince amel oluna" hatt-ı hümayunu keşide olunan nizamname kağıdı hazine-i evraktan kendiliğinden kalkıp da gelip Sadrazamın başına vurmaz ya.

Gelelim milel-i gayrimüslimeden olan aza ve muavinlere; bu zavallıları oraya niçin doldurdular? Acaba yalnız hutût-ı mütenevvia üzere mazbatalarda mühür alayı görünsün diye mi idi? Yahut hazinenin birçok fazla parası yığılıp kaldığından yeniden rütbeler ve maaşlar vermek maksadına mı mebnî idi? Yoksa bunlardan birisi olmayıp da ancak Padişahın nutkunda beyan ettiği hukuk-ı hürriyeti her millet hakkında temin için her birinden orada birkaç ehl-i ırz ve istikamet adam bulundurmak mı murâd olunmuştu? Lakin mademki umûr-ı mühimme-i devletin oraya havalesi mücerred Sadrazamın kabza-i keyf ve ihtiyârındadır. Mademki azanın azl ü nasbı dahi yine onun yedd-i hükm ü iktidarında olmakla, hiçbirisi azil havfından ve muhâfaza-i hukuk vazife-i cüretinden emin olmayarak mecliste ağız açmağa mecalleri yoktur. Mademki her iş yine reisin yani vükelâ-i devletin pençe-i tagallüb ve istilasında bulunur, artık bunların orada bulunması ile mensub oldukları milletlerin hukuk-ı hürriyetini temin arasında ne kadar baîd mesafe olduğu ednâ mülâhaza ile malum olur.

Artık sözü hülâsa edelim ve *Kevkeb-i Şarkî* gazetesinin tabir-i dil-peziñri üzere "sefine-i devletin kapudân-ı şevket-nişanı ve yedd-i müeyyed-i hilafe-

tin bayağı bir musanna ve mükemmel kible-nüması) olan Âli Paşa hazretlerine şu bir kaç suali irâd ile hatm-i makâl eyleyelim:

Paşa hazretleri, sen bu devlete sadık mısın, hain misin? Şüphe yok ki sadıkım diyeceksin; ne güzel. Şu birkaç senelerden beri ıslahat ıslahat diyerek o biçare, ağzı dili bağlı İstanbul gazetelerine ve Avrupa'da maaşlar ve nişanlar vererek tedarik ettiğin evrak-ı havadise bastırdığın icraat bunlar değil mi? Bunlar ise şu bizim beyan ettiğimiz hâlde bulunmuyor mu? Eğer bu sözlerle de garaz ve nefsâniyet süsü vermek istersen herkes sana mecnun derler. Zira hâl meydandadır. Öyle ise bu şeylere ıslahat denir mi? Yok "Biz bunları Avrupa'da olduğu surette yapacak olsak bizim usul-i milliyemize dokunur. Bilâhare mazarratı görölüyor. Bir yandan Avrupalı da ıslahat diye sıkıştırıyor. Biz de onların gözünü boyamak için böyle biraz şeyler yaptık. Yoksa onların noksanını biz de biliriz" der isen, biz yine sual ederiz ki Paşa sen hokkabaz mısın karagözcü müsün yoksa otuz altı milyon nüfusun zimâm-ı saadet ve nikbetini yedd-i istiklale almış bir sadrazam mısın? Eğer hokkabaz veya karagözcü isen o makamda işin ne? Değilsen bu oyuncular bu göz bağlamak tarzında üç gün sonra hakikati meydana çıkacak fırladaklarla vakit geçirmek ve bu sırada o kadar milyon nüfusun ve altı yüz yıllık bir devlet-i İslamiyenin istikbalini tehlikeye koymak muvâfık-ı sadakat midir? "Ama ben ne yapayım; elimden bu kadar gelir. Benden iyisini yapacak kimse de yok" diyecek olursan bu söz iddia ettiğin sadakatin hilâfını ispat eder. Zira sen hakikate sadık olaydın, hamiyet ve namusun da olmak iktizâ ederdi. Çünkü bu kadar halkın çektiği ızdırıp ve belayı görüyor ve ettiği bedduaları dahi kulağıyla işitiyorsun. O hâlde kıyamete dek sîr-i lanet olmaktan ise ırz ve namusunla işten çekilmeni bir takım acezeye etek öptürmene tercih ederdik. Eğer sende zerre kadar hamiyet olsaydı ağrâz-ı nefsanien tervic zımında Mısır meselesini bu dereceye getirip Devlet-i Aliyye'yi muhâtaraya sokmazdın ve hazine-i maliyeyi istikrâzat ile şu hâl-i iflâsa getirmezdin...

Yoksa "Tek ben makam-ı sadârette bulunayım, devletin, milletin hukuku pâymâl olmuş ne vazifem..! Tek Padişahın dünyadan haberi olmasın ve benden başka cihanda kimse olmadığına kanıp otursun; herkes lanet edermiş ne umurum..! Tek ben Avrupa nazarında memduh olayım ve aralıkta istikrâzlar yapıp sandığımı sepetimi doldurayım; mahkemelerde adalet olunmuyormuş yahut Padişahın hatt-ı hümayunlarında ve nutk-ı resmîlerinde emr ü vaad ettiği "hukuk-ı hürriyet" sözü lakırdı hükmünde kalmış ve

bundan namus-ı hilafete birçok zararlar gelmiş, yahut hazine iflasa çıkmış, ahaliyanmış, memâlik batmış ne felanıma...” demek ile bir yandan da dava-i sadakatte bulunmak aynıyle kadir gecesinde cünüben Ayasofya Camii’ne gidip de top kandil altında hazır beklemeye benzer. Vâkıa bu yalan dolanlar ile bir müddet Padişahı oyalar, Avrupa’yı da aldatır ve Aleksan Sarrafyan gibi ahmak Ermenilere Hüsnü Paşa ile mümeyyiz muharriri tarzında sizin mühürdar beyin ednâ iltifatına sekiz temenna ile dalkavuk kılan acezeye birçok da yalanlar söyletebilirsiniz. Lakin milletin erbab-ı hamiyetini bir zamanda aldatamazsın. Zira onlar senin ne hokkabaz olduğunu bilirler ve uzaktan seyrine bakıp zevkini çıkarırlar ve bir gün gelir belki postunu da...

Arif

Hakâyık-ı mesele-i Mısıriye

Bir müddetten beri Babiâli ile Mısır idaresi beyninde cereyân eden ihtilaf ve mübayenetten dolayı en ziyade mütessir olan Yeni Osmanlılar'dır. Eğerçi muahharan bulunan suret-i tesviye ile ihtilaf-ı mezkur şimdilik mün-def olmuş suretinde görünüyor ise de bu suret-i tesviye tavassut-ı ecânibe mübtenî olarak bir esas-ı sahihe müstenid olmadığı ve bu ihtilafı meydana getiren esbâbın ise cümlesi yerli yerinde bulunduğu cihetle meselenin bütün bütün zâil olduğuna henüz bizce cezm-i yakın hâsıl olmamıştır. *Hürriyet* ki ne Babiâli'nin ümid-i eltâfiyla dalkavukluğa müntesib ve ne de Hidiv-i Mısır'dan "kapuyoldaşca" ihsanlar almağa talip olmadığından bu meseleyi dahi esas-ı hareketi olan usul-i bitarafî ve hakkaniyetle ma'raz bahs ü tedkike koymayı ve çünkü bu mesele açıktan görüldüğü gibi yalnız bir nizâ-ı sûrî ve ihtilaf-ı şahsiyeden ibaret olmayarak, onun zımnında vatan-ı müşterekin hayat ü memâtına taalluk edecek nice hakâyık ve dekâyık bulunduğundan bunlardan vatandaşlarını haberdar etmeği vazife-i zimmet addeder.

Cümleden evvel Hidiv-i Mısır'ın dâiye-i istiklali Babiâli'nin feryad ettiği derece-i sübûtta mıdır, değil midir? Burası bilinmek, ba'dehu şu tefrika-nın esbâb-ı hakikiyesi aranılmak lazımdır.

Kim inkar edebilir ki Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın bir iki seneden beri devlet-i metbûasına karşı gösterdiği evzâ-ı serkeşâne ve hâmil olduğu fermanlarda musarrah olan daire-i mahdûde-i imtiyazâtan hariç bazı harekât-ı istiklal-cûyane sıfat-ı tâbiyyete yakışır şeyler değildir. Bir yandan da İbrahim Paşa ve Abbas ve Said Paşa zamanlarında dahi akçe derdiyle ara sıra istiklal gürültüleri çıkarmak ve Padişah ile idare-i Mısıriye beynine daima bir emniyetsizlik bırakıp arada vasita-i sulhiye olmak ve bu zeminle temettu etmek Babiâli'nin eski politikası olduğuna nazar olun-dukta bunun dahi o kabîlden olması da ihtimalden baîd görünmez. Şimdi İsmail Paşa'nın Mısır vilayetine nasbı tarihinden bu mesele-i ihtilâfiyenin

bidâyet-i zuhuruna kadar kendinden zuhur eden ef'âl ve harekâtı mizan-ı tahkike çekelim.

İsmail Paşa akîb-i nasbında makam-ı hilafete vapurlar ve ubudiyetler takdimiyle celb-i teveccühât-ı mülûkâneye bezl-i makdur eyledi ve Babîâli'nin ekser ricâline ve vûkelâya ve havâssa *Kevkeb-i Şarki* gazetesinin tabiri üzere “sefine-i devletin kapudan-ı şevket-nişanı ve yedd-i müeyyed-i hilafetin bayağı bir musanna ve mükemmel kible-nüması” olan Âli Paşa hazretlerinin celb-i enzâr-ı mülûkâneleri maksadıyla bi'd-defaat “kapuyoldaşca” îâneler takdiminde kusur eylemedi. Seleflerinin ise hiçbirinden bu derece âsâr-ı ihtisas ve muhâlasat görölmemişti.

İsmail Paşa İstinye'deki sahilhaneyi temellük edip birkaç seneler yazın geldi ikamet eyledi ve ekser zamanda evlad ü iyâli sakin oldular. Selefleri olan İbrahim Paşa, Abbas Paşa, Said Paşa'dan hiçbirisi gelip İstanbul'da ikamet etmediler. Efkâr-ı istiklalde gezen, havf u vahşet üzere bulunmak emri tabii olduğundan bu efkâr İsmail Paşa'dan ziyade eslafına azv olunmak beca görünür. İsmail Paşa Zat-ı Şahaneyi Mısır'a azimet için terğib ve ilhâh eyledi ve lisan-ı hâl ü kâl ile ahali-i Mısır'a hitaben “İşte memleketin padişahı Sultan Abdülaziz Han'dır; ben onun tarafından mensub bir memurum” dedi ve sıfat-ı tâbiyyet ve muhâlasata muvâfık ve bu sözü musaddık olacak her türlü ta'zimât ve tekrimâtta kusur etmedi. İmdi eğer Babîâli'nin iddia ettiği gibi kendinde bir dâiye-i istiklal olsaydı, Padişahı Mısır'a getirmek şöyle dursun gitmek istese men'ine ikdâm eder ve tasavvur ettiği bina-i ümide kendi eliyle balta vurmazdı.

Hatta erbab-ı vukûfun malumudur ki bu azimet kararlaştırılmış iken muhalefet gösteren ve ol esnada İngiltere sefiri bulunan Sir Henry'yi dahi tahrik ile onu da mümânaat dâiyesine sevk eden Âli Paşa idi. Zira o aralıkta kendisi Hariciye Nezaretinde bulunduğundan hem bir yandan Fransa'ya bir cemile göstermek ister hem de maiyet-i şahanede Fuad Paşa'nın gitmesi mukarrer olmakla ona haset ederdi. İsmail Paşa'nın selefleri başlı başlarına ahaliye vergi tevzî ve Avrupa'dan istikrâz ettikleri ve Babîâli'ye bir zamanda muvâzene-i maliyelerini arz etmedikleri ve Avrupa'daki memurları sefâret-i seniyyelerin tavassutuna müracaat etmeksizin işlerini gördükleri halde İsmail Paşa bu hususlarda dahi Babîâli'nin murâdı vechile hareket etmeği taahhüd eyledi. Eğer kendinde meyl-i istiklal olsaydı bunlarda muhalefet gösterirdi.

İsmail Paşa muahharan Babîâlî'nin talebi üzerine Mısır için yaptırdığı zırhlı sefineleri Devlet-i Aliyye'ye terk etmeye muvâfakat eyledi. Eğer kendinde istiklal niyeti olsaydı bu misüllü esbâb-ı mukâvemeti elinden çıkarmazdı.

Bu delillerle sabit olur ki İsmail Paşa hiçbir vakitte Babîâlî'nin yaygara ettiği gibi istiklal efkârında bulunmadı.

Ama bunlar böyle ise de Hidivîn tahavvül-i etvârı dahi meydanda olduğundan bunun manası nedir denilirse, bizim tahkikat ve malumatımıza göre onun için zâhirî ve batınî bir nice esbâb vardır ki anîfen birer birer zikredeceğiz.

Esbâb-ı zâhiriyyeden birincisi Süveyş Cetveli'nin küşâdıyla Mısır kıtasının Avrupa muvâzenesince kesb ettiği ehemmiyettir. Şimdiye kadar hita-i Mısıriye Devlet-i Aliyye'nin memâlikinden bir eyalet-i vâsia ve münbite olduğu hâlde Avrupa'nın muvâzenesine dokunacak bir ehemmiyeti yoktu. Vaktaki Süveyş Kanalı bir Fransız kumpanyası sermayesiyle açıldı ve Bahr-i Ahmer ile Bahr-i Sefid'i birleştirdi, Avrupa ile Hindistan ve Afrika ve Asya sevahili beynindeki münasebet-i ticaret için bir başka yol açılmış oldu. Kumpanya münasebetiyle arazi-i Mısıriye üzerinde bağladığı bu kadar milyon sermayeden dolayı Fransa'nın idare-i Mısıriye'ye irtibatı tezâyüd etti ve buna mukabil Hindistan tarikinin kısılması cihetiyle İngiltere kuşkulunıp nazar-ı ihtiyatı dört açmağa mecbur oldu. Binâberin Avrupa'nın Mısır üzerindeki nazarı değişip orası başlıca bir nokta-i mühimme addolunmak imtiyazını kesb eyledi. İmdi böyle bir hita-i mühimme üzerinde icra-ı hükümete memur olan zat dahi artık Trabzon ve Bursa valileri tarzında Babîâlî'nin ekseriyâ keyf ü garazından münbais olan evamir ü nevâhisi altında oyuncak olmak vak'ında kalmayıp, onun dahi tezyid-i kadr ü haysiyeti umûr-ı tabiiyyeden olduğu gibi idare-i belediyenin te'yid ve istimrârı ve hükümdarın tezyid-i nüfuzuyla emniyetinin istikrarı dahi levâzım-ı hükümetten olmağa, verâset fermanı vech-i malum üzere tebdil ve valilik tabiri hidiv unvanına tahvil olundu.

Bu tebeddülât bilcümle makam-ı hilafetin emr ü ihtiyârı ve Babîâlî'nin tedbir ve kararıyla vücuda gelmişken tuhaftır ki Babîâlî bu farkı tanımak istemeyip yine üslub-ı sâbık üzere muamele etmek istedi. Hidiv dahi kazandığı imtiyazât-ı cedîdenin muhâfazası sevdasında bulundu. Beynehümâda bittabîi şu bürûdet zuhura geldi.

İkincisi, Babiâli'nin zaafına karşı bi'l-nisbe Mısır'daki kuvvettir. Vâkıa Devlet-i Aliyye'nin silah altında altı orduluk, yani yüz bin nefer kadar asâkir-i nizamiyesi ve bir o kadar da redifi var ise de Yunan ve Sırbistan ve Tuna ve Rusya ve İran hudutlarının ve Bulgaristan ve Arnavutluk ve Suriye ve Irak ve Girit cihetlerinin şu aralık kesb ettikleri ehemmiyet sebebiyle bu kuvvet ancak oraların asayişine kifâyet edebilip, hangi taraftaki kuvvet-i askeriye azaldıysa bir gâile tahaddüsü derkar olduğundan Babiâli bugün Mısır üzerine ilan-ı harb edecek olsa sevk edebileceği asker pek pek kırk elli bin neferden ibaret olabilir ve muhârebenin ruhu ise akçe olmağla ve Babiâli malum olan hüsn-i idaresi ve ıslahat-ı fevkaladesi mülâbesesiyle beher sene vâridâtının sülûsü miktarını Avrupa müstekrazâtı faiz ve re'sûl-mallarına vermekte ve beher sene açığını kapatmak ve israfât-ı sefihânesini icra etmek için yeni yeni istikrâzlar akdiyle geçinmekte olması üzerine bir de böyle bir mesele-i harbiyeye bulaşacak oldukça Avrupa'ca olan bakiye-i itibarı dahi zâil olarak artık Avrupa'dan ödünç almak kapısı dahi kapanacağı bedihî bulunmakla akçe tedarikince dahi düçar-ı müşkilât olacağı ve buna karşı Mısır idaresinin hududunca hiçbir tarafla gâilesi olmayıp gerek kuvve-i mevcûdesini ve gerek yeniden tahrir ettiği askerini kâmilten sevke muktedir olduğu gibi, Hidiv-i Mısır'ın malum olan tarz-ı mübzirânesiyle beraber şimdiye kadar ettiği istikrâzat-ı hariciye ve dahiliyenin cümlesini telef etmeyip, hemyançe-i ihtiyatı memlû bulunduğu cihetle, esbâb-ı müdâfaada olan noksanlarını bile hîn-i hacette sûratle tedarik ve ikmal edebileceği aşıkardır.

Üçüncüsü, Haremeyn-i Muhteremeyn ahali-i kirâmının Babiâli idaresine karşı hâsıl ettiği nefrettir. Çünkü Beldeteyn-i Tayyibeteyn din-i mübin-i İslâm'ın kehvâre-i zuhuru olmağla, oralarda hudûd-i şeriyeye riâyet sair memâlik-i İslamiyeye nisbetle fevkalade ve evlad-ı cenab-ı Resul olan şürefa-ı tahirü'l-münselik, vikâye-i şer'-i Muhammedîye meyl ve inhimakı bittabii ziyade olduğu hâlde bir zamandan beri makam-ı hilafet-i kübrânın merkez-i icraatı olan Babiâli'nin şiar-ı İslamiyet'e taban tabana zıt ve muhalif olarak gösterdiği evzâ ve harekât bittabii ahali-i haremeynin sû-i enzar ve tağyir-i efkârına sebep oldu. Hususan mehâkim-i şeriyenin tatili yolu Babiâli'ce iltizâm olunalıdan beri oralarda Devlet-i Aliyye'nin tahvil-i mezheb ettiğine zehâb ile hilafetin sıhhatinde tereddüt olunmağla ve ba'de-zin menabirde Sultan Abdülaziz Han için İmamü'l-Müslimin tabiri caiz olup olmadığı mevzu-ı bahs edilmeğe başladı. Bundaki muhâtara ise muhtac-ı beyan de-

ğildir. Çünkü Sultan Selim-i Evvel'e gelince kadar enzâr-ı İslâm'da Devlet-i Osmaniye yalnız padişahlık idi. Vaktaki Sultan Selim Mısır'ı feth ile Haremeyn-i Şerifeyn'de mahfuz bulunan emanet-i kübrâ-yı hilafete nâil oldu, padişahlık sıfatına bir de hilafet ve İmamü'l-Müslimin ve Hadimü'l-Haremeyn unvan-ı mukaddesleri ilave olunarak makam-ı saltanat şekl-i mukaddesiye aldı. Bu sebepten nâşi Devlet-i Osmaniye padişahları yalnız kendi tebaalarının hâkim-i cismâniyesi olmayıp Çin'de, Hindistan'da ve Afrika'da, Türkistan'da, Dağıstan'da, Kırım'da, Ümit Burnu'nda ve sair yeryüzünde bulunan cümle akvâm-ı İslamiyenin hâkim-i ruhanileri olmak şerefini hâiz oldular. Şu surette ki mesela bundan yedi sekiz yüz sene mukaddem olduğu gibi İslâm ile ehl-i salib beyninde bir muhârebe zuhura gelip de din-i İslâm tehlikede kalsa ve halife-i Resul-i mübin ve İmamü'l-Müslimin olan Sultan Abdülaziz şu zikrolunan akvâm-ı muhtelif-i İslamiyeyi cihada davet eylese cümlesi için icâbet farz olur. Demektir ki Sultan Abdülaziz surette fakat memâlik-i Osmaniye'nin Padişahı ise de hakikatte yeryüzünde bulunan cemî-i akvâm-ı muvahhidînin hâkim-i ruhaniyesi ve ondaki bu haysiyet ve imtiyaz-ı mücerred hizmet-i fâhire-i Haremeyn ve emanet-i celîle-i cenab-ı Resul sakaleyn ile gelen şeref-i hilafetin tesir-i maneviyesidir ve şimdiye kadar saltanat-ı Osmaniye'nin Avrupa üzerinde bekasına sebep düvel-i mütecâvire ve mütemettianın kaziyeye-i intifâ'ından ziyade bu madde-i mühimme olmağla her ne zaman makam-ı saltanat bu şereften tearrî ederse o haysiyet bittabii zâil ve devlet-i Osmaniye adeta Fas Padişahlığı menzilesine münteziel olmak emr-i tabiidir. İşte bu hâlâta mukabil Mısır idaresi elli altmış seneden beri Haremeyn-i Şerifeyn ahalisinin emniyet ve itimadını isticlâb edecek vesâili icrada devam eylemekle ve hususıyla Hicaz'ın taayyüşü Mısır'dan gönderilen erdeblere münhasır bulunmağla, her ne vakit Devlet-i Aliyye ile idare-i Mısıriye beyninde bir muhârebe vukua gelecek olsa Beldeteyn-i Tayyibeteyn'in Mısır tarafına geçeceği ve İskenderiye tarikinin memâlik-i şarkiye hüccâcına kapanacağı ve bundan tevellüd edecek mehâzirin hadd ü hesaptan birûn olduğu ednâ mülâhaza ile sabit olur.

Dördüncüsü, Anadolu ve İstanbul ahalisinin ve bâhusus Berrûş-Şam kıtasının Devlet-i Aliyye idaresinden gördükleri muamelât-ı zâlîmeden nâşi Mısır idaresine kesb ettikleri meyl ü muhabbettir.

Çünkü Babiâli'nin idare-i sefhânesiyle hazineyi zarurete düşürüp vâridât masârîfâta yetişememeğe başladıkta ittihâz ettiği tedâbir-ı ıslahiyeden

birincisi memurîn ve mütekâidîn ve muhtacîn maaşlarından kasr u tenfih etmek ve şehriye cüz'î muayyenât ile geçinen tekâyâ ve zevâyâ ve hademe-i ulum ve cevamiin [...] mâişetlerini tedâhülde bırakıp bu kadar aceze ve fukarayı bir lokma ekmeğe muhtaç bırakmak kaziyyeleri oldu. Buna mukabil idare-i Mısıriye Ramazan-ı Şerif hulûlünde o misüllü fukara ve mesâkin taayyüşgâhlarına sefine doluları pirinçler ve atiye-i nakdiyeler tevzî ve i'tâsıyla onların celb-i kulûbuna bezl-i makdur eyledi. Kezâlik Babiâli hazineye para yetiştirmek için Anadolu ahalisinin yorganlarına ve tencerelerine kadar sattırıp vergi ve rûsûmât namıyla ellerinden aldığı ve biçareleri memurîn ve müzminân-ı belde denilen cerâd-ı münteşirin kabza-i zulm ü taaddillerine verip çetsiz petsiz idareyi iltizâm ettiği hâlde beride Mısır idaresi her sene oradan mürûr ve ubûr eden hüccâcî taltif ile kendi idaresinin muhasse-nâtını göstermekle memâlikin her cânibinde kendine bedava birçok taraftarlar peyda eyledi. Mukaddemce Suriye kıtasında zuhura gelen karışıklığın men'i Hristiyan papazlarıyla bazı ecnebi konsolosların tahrikât ve ifsadâtı olduğu halde Babiâli bunu ahali-i İslamiyenin taassublarına isnâd ile yüz altmış sekiz nüfus-ı masumeyi Şam'da idam ve nice ulema ve meşâyih ve handânı nefy ü tağribe ikdâm ile halkı kendinden dilgîr ve Halep cihetini dahi vilayet şekline koyarak ve emr-i idaresine Cevdet Paşa ve Naşid Paşa gibi zatları göndererek zaten ahalinin kudret ve tahammûlerinden fazla olan bargirân teklifatı kat kat tezyid ile ol havalıyı dahi tenfir ve bu kıtalar ahalisinin zaten lisan ve cinsiyet ve mevki-i münasebetleriyle Mısır cânibine meyl-i tabiileri olduğu halde Babiâli'nin muahharan ittihaz ettiği bu misüllü tedâbir o havalinin mukaddemce Mısır idaresinin istilasına düştüklerinde gördükleri hüsn-i muameleyi kendilerine tezkir etti.

Beşincisi, Mısır idaresinin Avrupa'yı aldatmak politikasında Babiâli'den ziyade usta davranıp hem Avrupa'nın hem de Memâlik-i Mahruse ahali-i mazlûmesinin nazarında hoş görünmesidir. Çünkü Avrupa kıtası seksen yüz seneden beri gözünü açıp hükümetlerin usul-i istiklâliyesini idare-i meşrûtaya tahvil ettiklerinden Rusya ve Devlet-i Osmaniye gibi henüz usul-i medeniyete giremeyen hükümetler onların nazarında vahşî barbar halinde ve onların taht-ı tâbiyyetinde bulunan akvâm esir ve mazlum şeklindedir. Hatta bu misüllü hükümetlerin idaresindeki milletlerden hangisi dava-i medeniyet ve infirâd ile metbu'una karşı ref-i liva-yı isyan eylese Avrupalılar ellerinden gelen muâveneti onların tervic-i maksadı uğurunda diriğ etmez-

ler. Bundan nâşîdir ki Lehistan'ın bi'd-defaat ayaklanmasında Avrupalıların iâne-i külliyele vukua geldiği gibi, elyevm tahrik ve ianeden hali olmazlar. Kezâlik bu sebepten dolaydır ki Yunanistan ihtilalinde asker ve donanma ve akçe ile Rumlara iâne ile şu meydanda olan Yunan hükümetini teşkil eylediler ve yine bu fıkır-i asliye mübtenîdir ki Memleketeyn ve Sırbistan ve Karadağ meselelerinde Avrupalı onların tarafını iltizâm ile her birine bir hükümet-i mahsûsa şekli verdiler ve bunlar da birer millet meclisi ve vükelâ-i devlet ve usul-i verâset teşkil ve tertip ile her birini Devlet-i Aliyye'nin idaresinden ayırdılar. İşte Mısır idaresi dahi bu mütâlaayı evvelce derpiş edip intihâb-ı ahali ile mâhut Meclis-i Nevvâbı küşâd eyledi. Eğerçi hakikatte bu meclis Avrupa'nın zu'mu gibi millet meclisi olmayarak adeta Hidivin emr ü hükmü altında ve belki onun icra-i maksadına bir illet mesâbesinde ise de bunun şu şekil ve unvan ile yapılması Avrupa'nın nazar-ı memnuniyetini ve tebaa-i Devlet-i Aliyye'nin dahi gıpta ve muhabbetini celb eyledi. Beride vükelâ-yı hâzıra hâlâ millet meclisi sözünü ağzına alanı din ü devlet düşmanını diyerek teşhir etmek politikasında ve hem de Avrupa usul-i medeniyetine tatbik-i hareket iddiasında bulunuyorlar.

İşte Babıâli bir maksada mebni her ne zaman Mısır idaresine cebr ü kuvvet göstermek isterse Hidivin ilan-ı azline koşmazdan evvel şu bast olunan esbâb u ahvâlin haritasını nazar-ı ihtiyata almalı ve evvelki Mısır vakasında devletin uğradığı mazarratları Berrûş-Şam'ın ve Anadolu'nun ne suhûletle Mısırlılara geçtiğini de zihinden çıkarmamalı.

Bakiyesi nüsha-i âtiyeye

Arif

"Hakâyık-ı mesale-i Mısriye" bendinin bakiyesi

Gelelim mesele-i mezkûrenin esbâb-ı maneviyesine: Bunların birinci-si Âli Paşa'nın Hidiv-i Mısır hakkında bağladığı kin ve adavettir. Zira zat-ı âlileri nefs-i celîlelerini idâd-ı beşerde tutmağa tenezzül buyurmadıklarından nev-i insandan her kim uhdesine farz olan ubûdiyette bir kusur ve hata ederse hânûmânını söndürmekle bile teşeffi-i gayz edememek haslet-i memdûhasıyla muttasif olduklarına ve Hidiv-i Mısır İsmail Paşa dahi nev-i beşerden olarak bir zamanlar "kapuyoldaşca" îânelerle ol ilâhe-i kibr ü azametinin mabedine arz-ı kurban-ı ihlas etmekte iken sonraları bu perestişin arkasını kestiğine mebnî onun hakkındaki hüsn-i nazar külliyyen mugayyer oldu. Ve ta o zamandan İsmail Paşa'nın her hareketi Zat-ı Şahaneye bir isyan şeklinde ve hidemât-ı sâbıkası birer hıyanet ve sû-i niyet suretinde ve her ne vakit istek buyurulursa onun azliyle yerine diğerinin nasbı adeta sair valilerin tedbülâtı gibi hîn-i imkanda gösterilmeğe başlayıp bu zeminle bir yandan Padişahın hüsn-i teveccühünü izâleye ikdâm ve bir yandan dahi Avrupa nazarında hak kazanmak için vaveyla koparmaya ihtimâm olundu. Beri yanda İsmail Paşa dahi Babiâli'nin bu harekâtından asıl murâd ne olduğunu cezm ederek iki el bir baş içindir deyip müdâfaa-yı nefse kıyâm eyledi.

İkinci sebep-i manevî Âli Paşa hazretlerinin çerağ-ı dest-i efruhtesi olarak bir yeni Hidiv nasbına hasr-ı hırs u emel etmesidir. Zira Mısır valileri çok yaşamamak ve her yeni nasb olunan zatın anaçlanınca kadar sütünü sağıp geçinmek Babiâlice âdet gibi olmuş iken İsmail Paşa'nın sekiz seneden beri dayanıp durması ve henüz gelinmez yola gitmek niyetinde bulunduğu na dair bir âlâmet görülmemesi ve "kapuyoldaşca" îânelerin ardı kesileliden beri sarraf cenablarının sandığına "vech-i tahrir sened oldur ki" unvanlı tahvilat-ı sadâret-penahinin destelerle yığılı durması ve Hidiviyet makamının malum olan iki tâlib-i acûlü her türlü mevâidde ibrâz-ı semâhatle bera-

ber geceli gündüzlü tasaddî ve tazyikten hâlî olmamaları ve İngiltere devletinin Mısır'ca bir karşılıklılık zuhura gelip de şu kanal kumpanyasına bir mazarrat gelmek ümidiyle Babîâli'nin şamatalarına sair devletlerden ziyade kulak asması sadr-ı âli-cenab hazretlerini bir yeni Hidiv nasbı şevkine düşürdü. Ve kurcalaya kurcalaya sivilceyi çiban edip yüzüne gözüne bulaştırdı.

Üçüncü sebep Hariciye müsteşarı Halil Bey'in, istidâ ettiği seksen bin lirayı vermemesinden dolayı Hidivin aleyhinde ettiği fesadâtıdır. Zira herkesin malumu olduğu vechile bu zat Petersburg'da sefir iken pederi müteveffa Şerif Paşa'dan otuz milyon frank yani üç yüz bin kese kadar mirasa nâil oldu. Kendisi fevkalade kumara meyyâl ve her gördüğü veyahut sairlerin görüp de güzel dedikleri tiyatroların meşhur oyuncu kızları ve sair Paris'in sefâhet ve rezaletle şöhet bulan fahişeleri için akla gelmeyecek yolda paralar sarf ederek tâlib-i visâl olduğundan bu kadar akçeyi beş altı sene zarfında Avrupa'da ekl ettikten sonra akîbet oturduğu hanenin der ve duvarında asılı bulunan resim tahtalarına varınca kadar mezat edip sattı. Bizim mesmuâtımıza göre mir-i mumailayh ol esnada İsmail Paşa'dan seksen bin lira istidâ eylemekle ve beyefendinin bütün Avrupa'ca malum olan ahvâli Hidiv için meçhul olmamakla kendisine red ile cevap verilmiş bunun üzerine beyefendinin Hidivden ahz-ı intikam ve kendine iktizâ ettikçe seksen bin lira ihsan edecek birini Hidiv nasbını iltizâm dâiyesine düşüp mâhut Münif Efendi vasıtasıyla Âli Paşa'ya ilticâ ve Fazıl Mustafa Paşa'yı dahi Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nden tefrik ile dâmen-bûs-ı dehâlet etmeği vaad ve ibnâ eylemesiyle ve zaten sadr-ı güzün hazretlerinin efkârı her ne suretle olursa olsun Yeni Osmanlılar'ın temzik-i mecelle-i ittihadı ümniyesine maksur olduğunun üzerine bir taraftan da Fazıl Paşa'nın İstanbul'a celbinde İsmail Paşa'nın önüne bir post atılmış olacağından şayet bu tedbir ile onun dahi istenilen yere bağlanması mümkün olur mütâlaası munzam olmağla hemen kendisi İstanbul'a davet ve birkaç mah mürûrunda Hariciye Müsteşarlığına tayin olundu.

Dünyada nadir görülür garâibdendir ki mumailayh Paris'te Tetbu Sokağında ikamet ve sakalını kah salıverip kah traş ederek ve dört atlı arabalar ve sırmalı esvablı seyisler ile Paris'in içinde dolaşarak ibrâz-ı dirâyet ve servet etmekte iken daima Yeni Osmanlılar'la ihtilâl ve kendinin erkân-ı cemiyetin en hamiyetlilerinden olduğunu iddia ile idare-i hâziranın ve bilhassa Âli Paşa'nın cümleden ziyade aleyhine yürür ve bi'd-defaat kendi hanesinde akd olunan meclislerde nefis-i mütekellim-i vâhide makamında

kimseye söz vermezdi. Muahharan bela-i zaruret ve hırs-ı câh ve dâiye-i intikam ile birden bire öyle tahvil-i efkâr etti ki cereyân eden vukuat külliyyen hatırdan çıkıp İstanbul'daki Yeni Osmanlılar'ın birinci hasmı olmak ile iftihâr eder oldu. Her ne ise onların tafsilini bir başka vakte bırakıp biz yine sadede gelelim.

Halil Bey her ne kadar orada da sabaha kadar meşgul ise de efendisinin tervic-i makasından dahi gafil olmayıp İsmail Paşa'nın aleyhinde etmediği fesadât kalmadı. Hatta iş sadr-ı deveranın tasavvur ettiği dereceden o kadar ileri gitti ki o dahi kendini geri alamayıp suyun akıntısına düştü, Mısır meselesi de bu hale girdi.

Dördüncü sebep Hidivin husemâsının İstanbul'da mazhar oldukları taltifât sebebiyle bittabii husûle gelen bürûdet ve adem-i emniyettir. Çünkü Hidivin eli bayraklı düşmanlarından birisi olan Halil Bey Babîâlî ile sefâretler arasında vasıta-i muamelât olacak bir memuriyete ve Fazıl Paşa'nın mecâlis-i âliyye memur olmaları ve Halim Paşa ile mâhut Hurşid Paşa'nın ve Hasan Paşa'nın dahi mazhar-ı taltifât edilmeleri Hidiv-i Mısır'ı tatyib edecek muamelâtta olduğu ve bu zatlar İstanbul'da sefâretlere karşı ve hususıyla ara sıra Zat-ı Şahane ile mülakat eyledikçe Hidivin menâfi'ine müteallik bir lisan kullanmayacakları bedîhiyâtta ve bunlar bu mahallerde bu vechile icra-i fesadât edip dururlar iken beride Hidiv-i Mısır'ın dahi Babîâlî'ye emniyet edemeyeceği ve bu emniyet hâsıl olunca kadar Mısır meselesinin de arkası bitmeyeceği umûr-ı zâhiredendir.

Beşinci sebep Âli Paşa'nın efkâr-ı padişahiye galebe ile kazandığı istiklal ve kuvvettir. Vâkıa bir adamın hasmı ne kadar büyük olursa olsun mademki ondan daha büyük bir hâkim-i âdil mahkeme-i adl ü nasfetine ilticâ kapısı açıktır, asla ihtirâza mahal olmayıp daire-i vazifesinde sabit olması iktizâ eder. Lakin o hâkimin kudretini o hasım istila etmiş ve o mahkeme-i adalet ilticânın kapısı kapanmış ise ne yapmalı..?

İşte o zaman mukabeleye güç yetmezse "el firâru mimmâ lâ yutak min süneni'l-mürselîn"¹ deyip bizim gibi Avrupa'ya kadar kaçmalı ve eğer dayanabilinirse İsmail Paşa gibi merkez-i namusta cây-ı sebat olup ezilmemeli. Sultan Abdülaziz Han evâil-i cülûsunda zimâm-ı saltanatını bizzat eline

1. "Takat getirilemeyecek güçlüklerden kaçmak peygamberlerin sünnetlerindendir" mealinde bir vecize. (h.n.)

alıp pederi yolunda idare etmek istedi. Lakin Babîâlî'nin entrikalarıyla başa çıkamayıp "Allah belanızı versin! Ne yaparsanız yapınız" diyerek işten çekildi. Makam-ı hilafetin cümle-i kudret ve kuvveti ve otuz altı milyon ahlinin ve altı yüz yıllık Devlet-i Osmaniye'nin zimâm-ı saadet ve nikbeti bir Âli Paşa'nın kabza-i keyf ve ihtiyârında kaldı. Âli Paşa istediğini müşir eder, istediğini azl eder, nefy eder, kalebend eder; hiç kimse niçin ettin diyemez. Sefâretler ta'riz edecek olursa Padişahı ileri atıp "Benim ne sun'um; Padişah böyle istiyor" diyerek cevab-ı müsekkin verir. Padişahın ise hiçbirinden haber ve malumatı olmaz. İmdi böyle bir kudrete mâlik olan düşmandan korkulmaz mı ve mademki arada bu kadar şeyler cereyân eyledi, Âli Paşa makam-ı sadârette dururken İsmail Paşa hâl-i tevahhuşa bulunursa ta'yib olunur mu?

İmdi meselenin zîr-i bâlâsı nazar-ı im'ândan geçirildiği hâlde Mısır idaresinin bunda bir derece dahl ü sun'u varsa Âli Paşa'nın yüz mertebe sebebiyeti olduğu bedâheten görülür. Yani eğer bazı hususlarda daire-i imtiyaziyesinden ileri gidip bi'l-farz sevda-yı istiklal gibi bir hülyada bulunmak İsmail Paşa'nın azlini müstelzem olacak bir töhmet ise Mısır'a karşı ittihâz eylediği münasebetsiz politika ile Devlet-i İslamiye'nin inhidâm u indirâsına ve yeryüzünde bulunan iki yüz milyon nüfus-i İslamiyenin kible-i ruhaniyeleri olan makam-ı hilafet-i uzmanın perişan olmasına sa'y etmesinden dolayı Âli Paşa'ya ne mücâzât etmek lazım gelir, kıyas etmeli... Bir de İsmail Paşa böyle bir zu'm ve tasavvurda ise ona bu cüreti veren yine Babîâlî değil mi? Babîâlî ise Âli Paşa'nın vücudundan ibaret sayılmıyor mu? Binâberin bu cünhanın bi'l-vasıta fail ve bâdîsi ve bu cihetle asıl cezanın mahall-i sezası Âli Paşa olmaz mı?

Şimdi hal böyle olunca ne yapılmak lazım gelir? Makam-ı sadâretin maaş ve tayinatı -ki senevî dört bin keseye varır- Âli Paşa'nın dairesindeki masârif-i sefihâneye kifâyet etmediğinden Paşa hazretleri hariçten para alacak, Halil Bey efendi kumar eğlencesine para yetiştirecek yahut falanın keyfi gelecek filan da ahz-ı intikam edecek diye Mısır'ın üzerine asker mi sevk edelim? Hazinesinin açığı ve borcu el vermiyor da yeniden bir takım daha borçlar mı etmeğe kalkışalım? Bu kadar can ve mal mı telef edilsin? Bu kadar memâlik pâyımâl ve harap mı olsun? Avrupa'nın henüz pamuk ipliğine bağlanmış olan asayiş-i umumiyesi mi bozulsun? Ya bi'l-farz işi me'mulümüz gibi becermez isek Mısır iklimini elimizden mi çıkaralım?

Hitta-i Hicaziyeyi ve Berrü's-Şam kıtasını ve belki Anadolu'nun birçok yerlerini Mısır idaresine mi terk edelim? Devlet-i Aliyye'nin mâyeü'l-hayatı olan imtiyaz-ı hilafeti bu vechile izâle edip de din-i İslam'ın merkez-i ittihâdını perişan mı edelim..? Hayır! Hayır! Bu mehâlik ihtiyar olunacağına Âli Paşa'ya diyelim ki "Paşa hazretleri, sen memâlikin ıslahından evvel şu daireni çek çevir, hariçteki vekilharç ve mühürdar gibi hırsızları ve dahilden dahi hamam ustaları oturaklarını def et! Ta ki ayda üç yüz bin kuruş masraf edip de aylık tayinat yetiştiriyor diyerek borç etmeğe ve hariçten tayyârât bulmak için yeni bir Hidiv nasbı dağdasına düşmeye ihtiyacın olmasın ve altı yüz senelik Devlet-i Osmaniye senin elinle izmihlâle düşmesin. Yahut o makamdan defol yerine adam akıllı biri gelsin! Senin mülevvesâtını temizlesin..."

Halil Bey'e de nasihat edelim ki kumardan onmuş kimse yoktur. Kendi ahvâl-i mâziyesinden intibâh etsin ve eğer kumarın din-i İslam'da haram ve memnû olduğu için terkini etmezse bari kendi gözlerine acısın, çünkü kendisi ne kadar malumatlı ise de Yunus ilahileri bilmediğinden, sonra geçinmek müşkil olur ve her gece sabahlara kadar kumar kağıtlarına hasr-ı nazar edeceğine memuriyetine müteallik evrak ile meşgul olsun. Velhâsıl para kazanacağım kumar oynayacağım hırsıyla Mısır meselesini çokluk karıştırmasın... Hülâsa-i kelim bizim görüşümüz ve anlayışımızca Mısır meselesi şu birkaç neticeden ibarettir.

1. İsmail Paşa bir zamanda Babîâli'nin vehm ü hayal ettiği istiklal dâyesinde bulunmadı.

2. İsmail Paşa'nın bir zamandan beri şive-i istiklal gösteren evzâ'ı mücerred Âli Paşa'nın kendi hakkında gösterdiği etvâr-ı hasmânenen nâşî emniyeti selb olunmakla muhâfaza-i nefis ü namus dâyesinden ibarettir.

3. Her ne zaman Âli Paşa beliiyesi Devlet-i Aliyye'nin başından def olunursa İsmail Paşa ke'l-evvel makam-ı hilafete sıdk u ihlasını ispata müsâraat eder.

4. Ancak Âli Paşa makam-ı sadârette ve kendinin hasımları kurb-ı saltanatta mültefit bulundukça zâil olan emniyetin ve evvelki müvâlât ve muhâlasatın avdet etmek ihtimali olamaz. Bu halde makâl "Devlet-i Aliyye'ye Mısır eyaleti mi lazım yoksa Ali Paşa mı?" bahsine intikâl edeceğinden ucunu merak edenler 76ncı *Hürriyet* nüshasına müracaatla tafsiline vâkıf olurlar.

Reybül-menûn

Bu hafta İstanbul'dan vârid olan mektupların birinde Hürriyet'in Babîali islahatına karşı etmekte olduğu taarruzâtta ba'de-zin hakkı olamayacağı mukaddimesiyle fıkra-i âtiye muharrerdir:

Bu kadar hamyâze ve keşakeşlerle beraber hak budur ki Babîali vaad ettiği islahattan dahi bir an hâli olduğu yoktur. Hatta cümle işler yoluna girip tamam olmakla yalnız merkez-i icraat ve islahat olan Babîali'nin islahı maddesi geri kalmışken işte şimdi ona da teşebbüs olunacağı yani Sultan Bayezid meydanındaki kağıtçılar ile Simkeşhane caddesi dairesindeki adada vâki dükkanlar ve haneler bi'l-mübâyaa oraya mükemmel bir Babîali bina olunarak Sadâret ve Dahiliye ve Hariciye Nezaretleriyle Şura-yı Devlet dairelerinin oraya ve Bab-ı Zaptiye'nin dahi şimdiki Babîali'ye nakl edileceği iştiriliyor. Vâkıa şimdiki Babîali muahharan edilen ilâvât sebebiyle pek dağınık bir hâlde olduğu gibi Bab-ı Zaptiye dahi pek zıyık olduğundan bunun oraya nakli ve makam-ı sadâret "şerefül-mekani bi'l-mekin"² kaziyesince zat-ı âli-i sadâret-penâhînin tezâyüd eden vak' u şerefi artık öyle eski püskü Babîalilerde oturacak mertebeden bâlâter olmağla zat-ı mülûkanelerine ayrıca bir daire-i mükemmele inşası dahi devlet ve milletin borcu olduğunda şüphe yoktur. Ancak o mevkideki hane ve dükkanların ve Sultan Bayezid merhumun vakfı olan kebir medresenin ve hamam ve mektebin iştirâ veyahut istibdâlleri ile öyle bir bina-i cesîmenin kârgir olarak inşası -yağma olunmadığı hâlde bile- lâakal seksen yüz bin keseye mevkûf olduğu ve bunca memuriyet ve erbab-ı vezâif yedi sekiz aylık tedâhülde kalan maaşlarından dolayı kan kustukları ve taşralarda bulunan asâkirin onar, on beşer, yirmişer aylıkları ve mürettebât-ı seneviyeleri verilmediğinden sefil ve sergerdân ve aç ve üryân dağlarbaşı ve karakollarda telef oldukları istikrâz-ı âhîrin ise sarf olunacak mahalleri akdemce hazırlandığından bundan orası için bir akçe meded olamayacağı ve ahalinin vergi ve rûsûmât ve cerîme vermekten tâb u tüvanları kalmayıp, fazla akçe vermek şöyle dursun, mahsus olan vergilerini vermekten âciz oldukları ve beher sene müceddeden istikrâz ile istikrâzât-ı sâbika faiz ve re'sül-mallarının ve masârif-i mu'tâde açıklarının kapatılması modası çıkaldan beri hazinenin borcu vâridât-ı seneviyesinin yedi sekiz misline bâliğ olup "iflas" denilen şahs-ı müdhişin dakk-ı bâb etmekte olduğu nazar-ı mülâhazaya alınırsa bu masrafın hangi vâridâtтан tesviye olunacağında akıllar hayran kalırsa da Dev-

2. "Bir makamın şerefi, o makamda bulunan kişiden gelir" şeklinde tercüme edilebilecek bir Arapça vecize. (h.n.)

let-i Aliyye'nin her bir hâl-i aczinde Hızır-ı meded-res olan tedbir-i hikmet-semîr-i cenab-ı sadr-ı efham bu bâbda dahi mânend-i iksir-i a'zam kifâyet-bahş olacağı bâis-i tesliyet-i derûn olur.

Biz bu fıkrayı Mümeyyiz gazetesinde dahi gördük. Hatta âhırinde

Öyle bir Babîâlî'nin kağıtçılara yani Maliye dairesinin karşısına inşası Ma-liyece ve Bab-ı Seraskerîce daimi cereyân olan muamelâtın süratini ve bu da ashâb-ı mesâlihînin hoşnudî ve memnuniyetini mucib ve Bayezid gibi bir güzel mevki'in bir kat daha kesb-i şeref ve itibar etmesini müstevcib olacağından şu rivayet makrûn-ı sıhhat ise doğrusu cümlelerin haz ve şükranîyetini istilzâm edeceği bi-irrtiyâbdır.

alkışını dahi okuyup birçok taaccüb ettik. İngiltere devletinin Babîâ-lisi olan "Downing Street" iki üç sene mukaddeme gelince kadar gayet ziyk ve köhne bir daire-i gayr-ı muntazama iken Parlamentonun kararı ile mu-ahharan tecdid olunduğu ve birkaç yüz senelerden beri İngiltere devletinin idaresi ve Hindistan iklimini zabt ve bu kadar muhârebât ve muamelâtta ga-lebe etmesi için istimâl olunan tedâbir bütün bu köhne daireden çıktığını ve İngiltere'nin servet ve ticaretiyle bizim hâlimiz ve politika ve itibarımız mukayese olunduğu hâlde bu Babîâlî'nin inşasındaki lüzum ve muhasse-nât tebeyyüner.

Arif

Hürriyet'in sebeb-i tevhürü'

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin bidâyet-i teşekkülünden beri neşr ettikleri ilanâtтан malum olduğu üzere bu cemiyeti terki eden zevât-ı hamiyet-simâtin cümle-i makâsıdı Devlet-i Aliyye'nin elyevm düçâr olduğu hâl-i izmihlâle bâis-i müstakil olan idare-i hâzırânın tebdiliyle sair akvâm-ı mütemmeddineye vesile-i terakki olan usul-i asriyenin ittihâzı emeline maksud ve bu lüzumun ispatı dahi devletin ahvâl-i sahîhasından gunûde-i hâb-ı gaflet olan biçare milleti bîdar etmeğe mevkûf olmağla bir zaman *Muhbir* gazetesine devam olundu. Ancak bu suret idare-i mezkûre altında inlemekte olan aceze-i ahali ve mağdurin-i raiyyet ve selamet-i devlet ve millet için bir güzel tedbir ise de o idareden istifadeye alışan zalimlerin bir vechile işine gelmediğinden onların nazar ve istilâhında cemiyet-i mezkûreye fırka-i ihtilâliye ve o efkârda bulunanlara ashâb-ı fesad ve [...] tabir olunarak ağrâz-ı [...]larında Babiâli ve Bab-ı Zaptiye tecviz-i kusur etmediler.

Bundan iki sene mukaddem Âli Paşa'nın talimat-ı mahsûsası ve Londra sefâretinin himmetiyle mezkur gazetenin matbaası perişan edildi. Lakin onun yerine *Hürriyet* geçip alem-efrâz müteayyin oldu. Bunun dahi bir beliyeye uğratılarak vücudunun kaldırılması için çoktan beri çalışılmakta ve hatta Babiâli İngiltere devletinin müttefik-i rıza-cûyu olduğu hâlde Babiâli'nin idaresi aleyhinde Londra'da böyle bir gazetenin zuhuruna hükümetin müsaadesi münâfi-i muvâlât olduğu ve bu gazete orada devam ettikçe Devlet-i Aliyye için arzu olunan terakkiyâtın husûlü mümkün olmayacağı zımnında sefâret vasıtasıyla bi'd-defaat icra-i tebligat dahi olundu. Ve geçenlerde Londra sefiri Eliott'ın Londra'ya azimetinde kendine tavsiye olunan mehâmm-ı umûrdan biri dahi bu olduğu suret-i sahîhada işitildi. Eğerçi

1. Bu sayıdan itibaren *Hürriyet* Cenevre'de el yazısından litografya usulüyle (taşbaskı) çoğaltılarak yayımlanmaya başlamıştır. (h.n.)

devletler beyinde mukarrer olan musâfâtın vikâyesi zımnında bir dereceye kadar yekdiğerine arz-ı cemile etmeleri usul-i câriye-i düveliyeden ise de İngiltere’de usul ü nizamât-ı mevzûaya riâyet ekser zamanda menâfi-i zâtîyeye müreccah tutulduğundan bu iltimasların is’afına bir çare ve vesile bulunamayarak keyfiyet hâli üzere kalmış ve şu kadar ki Babîâlî’nin ibrâmât-ı mükerreresi İngiltere Kabinetosunu bir nev-i mahcubiyet altında bırakmış idi.

Hâl bu minvâl üzere iken Hürriyet’in 78. nüshasında Paris’te mukim Suavi Efendi’nin mektubu görüldü. Bunda Devlet-i Aliyye’nin ahvâl-i maliyesi muvâzene olunarak yalnız bu senenin irad ve masrafında sekiz yüz yetmiş dokuz bin kese sırf açık olduğu ba’de’l-beyan

İşte re’sü’l-mal ve sermaye-i devlet olan maliyenin şu seneki hâli bu. Gösterilen masârif kalemleri ise kat’an bir zarurete mebnî olmayıp mahzâ Sadrazamın idarelerde bir nev tebdîl-i riâyâsetinden ve hakikatte adem-i tedbirinden neşet ettiği meselelerin lehçesinden malum. Üç senedir edilen bunca itiraz ve ta’nın semeresi, yani Sadrazamın heyecan-ı efkâr-ı ammeden akibet-i tenebbühü bu mertebede imiş. Bu ne zulüm, bu ne bataklık! Vah İslam vah. Bu mertebe zulm ü adâveti müşrik devleti irtikâb etmez; zulm ü tuğyân ve küfr ü adâvet işte budur.

Mile-i gayrimüslime bu hâlleri gördükçe İslam dininin bab-ı siyasette kusuruna azv etmekte. Bunu İslam nasıl kabul eder? İşte İslam’ın fıkıh kitaplarından Müctebî ve Nehr Faikî ve Timurtaşî zalimin ve zalime mu’in ve zalime sâ’i olanların katline ve katlinin me’cûru müsâb olacağına fetva verdiler. Ve billahi’l-kerim katli farz olan kafir-i leim işte bu zalim-i zemîm Âli Paşa’dır. (ilâ ahire)

ibareleri münderic idi. Âli Paşa Yeni Osmanlılar’ı Zat-ı Şahanenin husumetiyle itham etmekte iken doğrudan doğruya nefesine edilen bu ta’riz-i şedîdi görünce hemen Londra sefâretine talimat irsâliyle İngiltere Kabinetosuna şikayet-i kadîmesini tekrar ve şu kadar ki kendisi davacı olarak meydana çıkacak olursa esna-i muhâkeme bi’l-mukabele irâd olunacak makâlât Avrupa’nın ahvâl-i şarkiye üzerine hâlâ kapalı olan gözlerini açacağı ve bu ise Paşanın işine elvermeyeceği cihetle davanın İngiltere hükûmeti namına tutulmasını istidâ etti. Bu suretin sefâretle Kabineto beyinde kararlaştırıldığı dahi bir ay evvel Londra’nın Haymarket kahvelerinde şuyû bularak ber-tafsil işitilmiş ise de çünkü matbaanın sahibi Ziya Bey olduğu iddia edilerek davaya başlanacağı ve davayı suret-i hayâtide İngiltere hükûmeti kendi namına tutup Âli Paşa’nın gizleneceği cümle-i tahkikattan olduğundan ve bu misillü matbuâtı dair deâvînin hiçbir memlekette ve bâhusus Londra gibi

matbuâtı serbest bir mahalde şekl-i hayâtîde rü'yet olunması ne görülmüş ne de işitilmiş şey olmadığından ve bunu mücerred cemîle olmak üzere Kabineto [... ..] öyle apaşîkar kavânin-i mevcûdenin hilafında bir harekete cûret edebileceği daire-i ihtimalde zannolunmadığından ve hususuyla mevcut olan evrak-ı delâil-i müddeânın hilâfına kâil olmağla mahkemece bir hüküm terettüb etmeyeceğinden ve Londra'nın muteber avukatları ile lede'l-istişare onların dahi reyi bu merkezde olduktan başka bu yolda bir davanın ikamesine İngiltere devletinin istihkâkını dahi inkarda ısrar eylediğinden matbaaca asla ehemmiyet verilmemiş idi.

Bunun üzerine usul ü âdetin ve adl ü hakkaniyetin hilafına olarak müşarunileyh Ziya Bey taraf-ı zaptiyeden celb ile li-ecli'l-muhâkeme tevkif ve hanesinde bulunan evrak u senedât zapt olunduktan sonra takımıyla hasmı olan hükümetin nasb ettiği avukata teslim olunmağla ve bundan İngiltere Kabinetosunun [...] politikayı hakkaniyete tercih ettiği ve usul ve kaidenin haricinde olarak vukua gelen şu muamele mücerred Âli Paşa'nın istidâsı üzerine müşarunileyhi tahkir ve *Hürriyet* gazetesini tatil mefsedetine mebnî sefâretle Kabineto beyninde tertip olunmuş bir gadr-ı kasdî olduğu zâhire çıkmağla ve bir hükümet ki hatır için bu derece muzırlığı irtikâb ede, artık onun taht-ı nüfuzunda bulunan bir mahkemeden ümid-i adalet Âli Paşa'dan intizar-ı hakkaniyet gibi bir mana olarak, domuza dolaşmaktan çalıyı dolanmak ve deruhte olunan mülk-i müttehaza sekte getirilmemek evlâ görünmekle müşarunileyh Londra'yı ve muvakkaten davayı terk etmeğe mecbur oldu. Vâkıa müşarunileyh cemiyet-i mezkûrenin riyâsetinde bulunduğu cihetle onu bir suretle rahnedâr ve ol tarik ile cemiyeti kökünden perişan ve tarumar etmek me'mulü üzerine Âli Paşa'nın tasavvur ettiği şu tedbir pek de nâ-makul görünmezse de düşünüşteki noksan-ı nihânîde yine kendini medhuş-ı vicdan eyledi. Zira Yeni Osmanlılar Cemiyeti ber-hayat oldukça Londra olmazsa İsviçre, orası da uymazsa Amerika, Ziya Bey gitmiş falan gelmiş velhâsıl Devlet-i Aliyye ve milel-i Osmaniye şu hâl-i tedennîde ve bu hâle sebep olan idare-i hâzıra meslek-i sâbıkında ve bu mesleği iltizâm eden Âli Paşa işi başında bulundukça milletin ashâb-ı hamiyetine fütur gelmeyeceği derkârdır. Biz bi'd-defaat söyledik ve yine tekrar ederiz ki Yeni Osmanlılar Cemiyeti şu Avrupa'da bulunan bir kaç zattan ibaret değildir. Yeni Osmanlılar devletin idare-i hâzırasındaki mehlekeyi görüp tebdilini arzu eden ve bu idarenin fenalığını nefsinde hissedip hoşnut olmayan ne kadar adam var ise onlardır.

Demek olur ki Vehbi Molla, Sâib Bey, müsteşar Halis Bey, Billuri Mehmed Efendi, Fazıl Paşa ile hazineyi soymağa alışmış olan bir kaç sarraf makûleleri gibi birer menfaat celbi ümidinde bulunanlardan mâada Türkistan'da ne kadar insan var ise cümlesi Yeni Osmanlılar'dır. Acaba Âli Paşa hâlâ burasını anlamadı mı? [...] anlamadı, zira anlamış olsa öyle gazetele-
rin matbaasını bozmak için yıllarca entrikalar düşünmek ve mâil olduğu nüfuz-ı devleti böyle şeylere sarf ile devletin itibarına hâlel vermek ve Avrupa'da bulunanların kimini rütbe ve memuriyetle celb etmek gibi vesâil-i deniyeye temessük ve teşebbüsle tefrik-i cemiyete muvaffak olurum vâhime-
siyle uğraşacağına şu ittihâz ettiği meslek-i vahîmül-âkibeyi terk edip devlet ve milleti mehlekeden kurtaracak bir yol tutar ve Yeni Osmanlılar'ı düşman bilip onlardan tiril tiril titreyeceğine onları kendine dost-ı muavin ederdi.

Her ne ise, işte Âli Paşa yedd-i gasbında bulunan nüfuz-ı saltanat ve şu zemin-i mefsedet ile *Hürriyet*'in Londra'daki matbaasını dahi perişan etmek arzusunda bulundu ise de bu kere İsviçre Cumhuriyeti idaresinde yine bir mükemmel matbaa tertibi ile iştigal olunmakta olduğundan bunun edevâtı istihzâr ve ikmal olununca kadar hamiyetkârân-ı vatan *Hürriyet*'in kiraatından mahrum edilmemek için litograf ile çıkarılacağı ve düşmanlarımızın bu kadar himmet sarfıyla bizi iz'âc ve ızrâr için zuhura getirdikleri muamelât bize kat'an bâis-i fütur olmadıktan fazla belki şevk ü gayretimizi bir kat daha tezyid ettğinden

Her nâlede bir nahl-i güle konu safâdan,

Her nağmede tebdil-i makam eyledi bülbül²

terânesince *Hürriyet* dahi tahvil-i makam ile bir ahenk-i cedid üzere sernümâ-yı zuhur olacağı ve müddet-i tehhür olan bir mâh kadar müddet *Hürriyet* hissedarânının tarih-i senedâtından mahsub olunarak her senede munderic olan müddet bir mâh tahdid ve bu nüshadan itibar ile herkesin gazetesi kemâ-fi's-sâbık mahalline irsâl olunacağı ve *Hürriyet*'e yeniden hissedar olmak ve havadis yazmak isteyenler mektuplarını çifte zarf derûnuna vaz ile zîrde muharrer olan isimlere göndermeleri lazım geleceği ilan olunur.

Mr. Pitsh, Rue Grange Bateliere, Paris

Suavi Efendi, 44 Avenue de Grande Arme, Paris

Le Comte Plater, Villa Bradberg, Zurich

2. Nâbî'ye ait bir beyit. (h.n.)

Mr. Hazarossian, Zürich

Mr. B. Reynaud, Marseille

Mr. Patek Philippe & Co, Geneve

Mr. L. Pasarin, 14 Corraterie, Geneve

Mr. Pinches, 14 Liste St. Leicester Sq, London

Mr. Vargue, Hotel de l'Europe, Leicester Sq, London

Gazeteye îsâli murâd olunan mektup çifte zarf derûnuna konulup bâlâda muharrer olan isimlerden hangisine gönderilse doğruca vâsıl olur.

İstanbul'dan mektup

17 Zilhicce

Vücudu bıçak ve süngü yaralarıyla kalbura dönmüş bir mecruhun hangi yaradan müteessiren vefat edeceği kat'iyen tayin ve hükm olunamaz ise de bunlardan birinin sairlerinden ziyade madde-i mevte sebep olacağı yaranın derinliğinden ve şah damarlarına veyahut kalbe dokunuşundan takriben istidlâl olunacağı gibi bizim devletimizin dahi bu gidişle günlerden bir gün mahv u perişan olacağına kimsenin şüphesi olmadığı hâlde, fakat kendine ârız olan illetlerden hangisinin tesiriyle can vereceğinde merak olunuyor. Allah için söylendiği takdirde devletimizin müptela olduğu illet-i idarenin her bir ciheti ümid-i can verecek mertebeden bâlâter olduğundan içlerinden birinin [...] cây-ı ıstibâh ve tereddüttür. Lakin muhlisinizin mütâlaam ve iş içinde bulunup da hakâyık-ı ahvâle vakıf olan ashâb-ı hamiyetten ekserinin dahi reyî budur ki galiba Devlet-i Osmaniye maliye zahmının tesiriyle bitecektir. Zira dünyada silk-i medeniyete girmiş bir devlet var mıdır ki on beş sene zarfında vâridâtının yedi sekiz misli borç altına girip iradının nısfını onların faizi ve re'sû'l-mâllarına vermeğe mecbur ve bakiye-i vâridâtıyla masârif-i seneviyesini örtemeyip her sene biri birinden ağır ve fahiş şartlar ile hariçten istikrâza ve mülkündeki vâridâtı idaresi ecnebler elinde olmak şartıyla ecneblere karşılık deyu teslim oluna ve sene-be-sene istikrâzın miktarı tezâyüd ve bittabii kendinin itibar-ı malisi tenâkus etmekte iken ahaliyi ve mülkün hükümdarını aldatmak için resmen musanna muvâzene defterleri yapıla ve maliyenin ahvâli her devletin maliyesinden düzgün olduğu resmi gazetelerle ilan oluna ve edilen istikrâzların birazı vükelâ-i devlet namıyla vücut-ı devlete yapışmış olan sülûkleri doyurmağa sarf olunduktan ve bir haylisi de vasıta-ı icra olan sarraf ve

simsarlara ziyafet olduktan sonra ele geçen (mesela yüzde kırk) akçe dahi vükelânın keyfine ve menâfi'ine mahsus ola? Bu idareye hazine ve memleket dayanır mı? Buna Avrupa sermayedarânının paraları elverir mi? Bu idare ile bu mülk, bu devlet yaşar mı...?

Bu sene bütçesinin tanzimi zımnında Sadrazam ile Dahiliye ve Maliye Nazırları ve Kamil ve Fazıl Paşa ve saireden mürekkep bir komisyon teşkil olunmuş idi. Şöyle bir komisyonun bile meydana getirdiği hülâsaya göre devletin sağ-çürük vâridâtının yekünü üç milyon keseye bâliğ olup bunun bir milyon yedi yüz elli bin kesesi duyûn-ı dahiliye ve hariciye faizi ve re'sü'l-mallarına gittiği ve iki yüz elli bin kesesi dahi bakâya olarak sarkıp sağ akçe fakat bir milyon kese vâridât ele geçtiği ve sene-i maliye muvâzenesinde anhâ minhâdan sonra yine sekiz yüz bin kese kadar açık kaldığı anlaşılır. Halbuki bu açığın hakikati aranılır ise bir milyon keseyi dahi tecavüz eder. Mesela tophane tahsisatı yüz bin kese raddelerine kadar tenzil olunmuş ve nizamiye tahsisatı dahi bir hayli indirilmiş iken yine açık apaçık duruyor ve tuhaftır ki borç defterinde tophane ve tersane ve saire tahsisatı kalemde tenzil edilip dururken sarfiyat ve mübâyât yine kemâ-fi's-sâbık yolunda gidiyor ve her birinde mu'tâd vechile gunâgun fırladıklar oynuyor. Mesela geçenlerde Fransa fabrikalarına beheri sekiz bin beş yüz liraya sekiz adet zırhlı top sipariş edildi. Halbuki bunların beherini beş bin beş yüz liraya yapmağa İngilizler taahhüt etmişlerdi... Bundan daha tuhafı odur ki şu sekiz yüz bin kese açık meydana çıktıkta sadr-ı âli-cenab hazretleri "Vallahi ben bunu bilmezdim, niçin vaktiyle söylemediniz" diyerek ve ellerini semaya kaldırarak Maliye Nazırına darılmış ve o biçare dahi sükut ile önüne bakmış. Mamafih devâirce edilen [... ...] kalemde gösterip Zat-ı Şahaneyi onunla aldatmak ve bu tedbirleri kimseye faş etmemek üzere beyenlerinde karar vererek yeminler dahi etmişler ise de henüz erbab-ı hamiyetin [...] kurumadığından vasıta-i Hürriyet'le cümle halkın haberi olacaktır.

Arif

Nüsha-i sâbıkadada münderic İstanbul mektubunun mâbâ'dı

Mademki maliyenin usulünden bahsediyoruz mâhut Rumeli demir-yoluna dair bazı tahkikatın beyanı faideden hâlî değildir.

Malum olduğu üzere bu yolun inşasını müteahhid olan Mösyö Hirsch ile akdolunan mukavelenamede yolun inşasına bed' olunduğu tarihten itibaren on seneye kadar beher sene kırk dört milyon ve bu on senenin hitâ-mından sonra diğer on sene müddette beher sene nihayetinde otuz ikişer milyon ve bu on sene dahi tamam oldukça beher sene yirmi, yirmi sekiz milyondan yetmiş dokuz sene zarfında iki milyar iki yüz on iki milyon frank (takriben yirmi dokuz milyon bu kadar kese) ki Devlet-i Aliyye'nin tahminen dokuz senelik mecmu-ı vâridâtına mukabildir, şu müddetler zarfında bu akçenin verilmesi ve tarikin mebde'inden me'hazına kadar on beş bin zirâ kurbunda olan iki cihette vâki miri ormanlar ile madenlerin dahi devlet tarafından meccânen kumpanyaya terk edilmesi ve bu şartlara mukabil Hirsch dahi geçen Kanunusani on beşine kadar taahhüt ettiği kumpanyayı teşkil ile yola başlaması ve teşkil edemezse bu mukavelenin keenlemeyekün hükmünde tutulmasıyla beraber hazine-i maliyeye yatırdığı teminat akçesinin zapt olunması ve mezkur tariki fakat bir [...] işlemek için bir hat üzerine ve on dert sene zarfında ikmâl etmesi ve hasılatını yüz beş sene müddet kendisi ahz u kabz ettikten sonra arabalar ile eşya-yı saire bedellerini nakden yine devletten alarak yolu devlete terk eylemesi cümle-i şerâit-imün'akideden idi.

Böyle şartlarla demir yolu yapılması demir yolu icad olunalı hiçbir memlekette görülmuş ve iştirilmiş şey olmadığından Avrupa sermayedarânının cümlesine bâis-i hayret ve rekabet olup çünkü Mösyö Hirsch mukavelenamesinde Kanunusani on beşi müddeti münderic olduğu ve Hirsch ise zaten hiç makûlesinden olarak mücerred Davud Paşa'nın himayesi ile bu işin içine sokulduğu ve başlı başına bir kumpanya teşkil edemeyeceği malum olmağla Brüksel sermayedarânından bazıları bir yere gelerek [...]

şerâitindeki fesadı meydana koyacak surette bir âhar tekâlif kararlaştırarak Mösyö De Bois namında bir adamı bi'l-vekâle İstanbul'a göndermişler idi. Bu adam İstanbul'a vürûdunda her türlü esbâba teşebbüs ettiği hâlde hâmil olduğu tekâliflerin ne arzına ne de Sadrazam hazretleriyle bir kere mülakata bile nâil olamadı. Zira Davud Paşa'nın kaç defalar Avrupa'ya gidip bu kadar zahmetler ve himmetler ile bulabildiği Hirsch maddesi şayet bozulur havfıyla sair tekâlîfe atf-ı nazar etmekten ihtirâz olundu. Mösyö Bois muahharan neşr ettiği mektubunda suret-i memuriyetini beyan ve mezkur yol iki hat üzerine olmak ve Hirsch'e on beş sene zarfında verilecek akçe ile on dört sene zarfında tariki ikmal ile kamilen edevâtıyla devlete terk etmek şerâitiyle tarikin inşasını taahhüd ettiği ve çünkü tarih-i mezkurun inkizâsında Devlet-i Aliyye zikrolunan tariki her kimi isterse ona yaptırmakta muhtâr olacağından şu iki tarafın arz ettiği şerâit muvâzene olunarak salifü'l-ism Mösyö Hirsch müddet-i mezkûrede taahhüdünü ifaya muktedir olamadığı hâlde kendisiyle müzakereye girişilmesini ilan eylediği ve mezkur müddet mürûr edip Hirsch ise taahhüdünü ifa edemediği hâlde bizim Babîâlî yine Hirsch'in müddetine zammedip teklif-i âhiri ismâ'a râğbet buyurmadı. Çünkü hakikate göre Hirsch işinde Davud Paşa'nın seyahat-i mükerreresine ve emeklerine mukabil sekiz milyon frank mükafat-ı mahsûsa var iken artık devlet bu yolda iki milyar ziyade masraf edecekmiş kimin vazifesi..?

Erbab-ı vukûfun ifadelerine göre Devlet-i Aliyye sene-be-sene kırk dört milyon frank ecnebi kumpanyalarına iâne akçesi vereceğine senevî yirmi beş milyon frank tahsis etmiş ve eski malum olan hırsızları kullanmayıp kendinin nazarında muhakkar görülen erbab-ı iffet ve istikamete tefviz-i keyfiyet etmiş olsa mezkur yolun on iki sene zarfında ve iki hat üzerine inşa ve ikmali kâbil olabilir. "Ama ne yapalım; işte bizim paramız yok ve böyle işleri becerecek adamımız da yok" denirse ya şu Hirsch kumpanyasına senevî kırk dört milyon frankı nereden vereceğiz..? İstikrâzdan değil mi? Ya niçin bu istikrâz ile kendimiz yapmayalım? Ve borç bizim olduğu gibi mal dahi bizim olsun ve kırk milyon yerine yirmi beş milyonun faizi altına girelim. Ya adamı nereden bulalım..? Evet, adam ıtlâkına şâyân olan erbab-ı hamiyet öyle Babîâlî'nin sofalarında ve mühür ve kethûda odalarında sürünüp memuriyet dilenmez; onu arayıp bulmalı ve kendisine yalvarmalı, işi kabul ettirmeli... İşte burası *Kevkeb-i Şarkî*'nin tabiri üzere "Sefine-i devletin kapudan-ı şevket-nişanı ve yedd-i müeyyed-i hilafetin bayağı bir musanna ve

mükemmel kible-nümâsı olan” Âli Paşa efendimize güç gelir. Zira efendimizin meşrebince öyle vakur ve rezin adamları yalvarıp işe koymaktan divan-hanelerde dopdolu duran ve her memuriyete şu kadar da peşin akçe verenleri el etek öptürerek kullanmak elbette hoş görünür. Ama devlet batmış, millet ezilmiş, bu borçların faizleri verilemeyip yarın mülkümüzü ecnebler zapt ederlermiş, oraları onun düşüneceği şeyler değildir.

Şurası da dikkate şâyândır ki, Hirsch mukavelesine göre mezkur yolun iki bin kilometro (beher kilometro takriben bin beş yüz arşındır) tûlu olarak beher kilometro üç milyon üç yüz yetmiş bin franka, yani bin beş yüz arşını takriben otuz yedi bin keseye yapılacak ve tarihin mürûr ettiği mahaller ise üçte ikisi düz ova olduğundan öyle dağ delmek ve boylu ve kemerli köprüler yapmak gibi tekellüfâta dahi muhtaç olmayacaktır. Halbuki İngiltere ve Fransa’da nisfı Londra’dan ve Paris’ten geçirilen yolların ikişer üçer kilometrosu mahallât arasından geçirildiği ve üzerlerinde bulunan ebniye gayet pahalı olarak kumpanyaları tarafından mübâyaa olunduktan sonra mürûr u ubûra mani olmamak için pek büyük ve musanna kemerler ve asma köprüler yaptırıldığı ve yollar daima iki hat üzere yapıldığı hâlde beher kilometrosu kırk binden elli bin keseye kadar yapıldığı ve birinci derecede metin ve musanna olarak İngiltere memâlikinde iki hat üzere yapılan sair demir yolların beher kilometrosu nihayet beş bin altı yüz kese ve Fransa’da gayet tekellüflü ve çift olarak yaptırılan yolların en pahalısı nihayet dört bin altı yüz keseye bâliğ olduğu ve Almanya yollarının kilometrosu dört bin keseyi tecavüz etmediği ve Amerika’da amele gündeliği kırk kuruştan aşağı değil iken yaptırılan demiryollardan bazılarının beher kilometrosu beş yüz ve bazıları üç yüz keseye çıkarıldığı mevcut olan istatistiklerden malumdur.

Dersaadet’te tab olunan *La Turquie* gazetesinin 16-17-18 Şubat tarihleriyle çıkan nüshalarında demiryollarına dair münderic olan bir makalenin beyanına göre Rumeli demiryolunun ecnebler marifetiyle beher kilometrosu nihayet yüz bin franka yani bin keseye veriliyor. Mısır [...]leriyle bundan çok aşağı yaptırılmak kâbil olacağını Usti nam mühendis delâil-i kaviye ile ispat etmiştir. Mühendis mumaileyhin hesabına göre Rumeli demiryolunun masârif-i inşaiyesi dokuz milyon lirayı tecavüz edemeyeceği cihetle Hirsch kumpanyasının yapacağı tek yoldan iki yüz doksan milyon lira daha ehven yapılacağından fazla hasılatı dahi devlete ait olacaktır. Devletimiz el-hâletü hâzihi beş on seneye kadar üç milyon vermek şartıyla yalnız bir milyon lira

istikrâz edinceye kadar Avrupa'da çalmadık kapı bırakmamış iken iki yüz doksan milyon lirayı nereden istikrâz edecek ve hangi vâridâtı karşılık gösterecektir? Devletin vâridâtı hâlâ masrafını kapatamadığı hâlde mezkur demiryolu için kumpanyaya verilmesi mukarrer olan akçeyi sarhoşun son kadehi gibi deyne müstağrak olan maliye hazinesinin beş altı seneye kadar ızhâr-ı iflas etmesini ve bilahare vâridât-ı devletin Tunus'ta olduğu gibi burada da Avrupalılardan mürekkep bir komisyon marifetiyle bi't-temsîl duyûn-ı hariçyesinin tesviyesine tahsis kılınması gibi bir hâli intâc edeceği bedîhiyâtan değil midir? İmdi beher kilometroda otuz altı bin kese yutulması bu devlete, bu millete ne büyük gadr olduğu ve iki bin kere otuz altı bin kesenin de nelerle varacağı ve bu para şu devletten, şu biçare mülk ü milletten çıkıp da kimlerin kese-i irtikâb ve temettu'una gireceği nazar-ı mütâlaaya alındıkta kalbinde zerre kadar insaf ve hamiyeti olan için ağlamamak mümkün olur mu? Hele şurası cây-ı tesellidir ki Mösyö Hirsch muahharan verilen müddet zarfında dahi taahhüt ettiği kumpanyayı teşkilden âciz kalıp demiryolu meselesi yattı; devlet ve millet şu kazıktan kurtuldu. Ancak bu sevinç, bu teselliyle beraber bir de devlet ve milletin büyük keder edeceği bir şey daha vardır ki bir hamiyetkâr için ondan müteessir olmamak kâbil olamaz. O dahi Mösyö Hirsch'in müteahhit olduğu işi becerememesi üzerine Davud Paşa'nın Nâfia Nezaretinden istifa etmek niyet-i müdhîşesinde bulunmasıdır. Bu zat ki şöyle işleri becermekte bi-nazîrdir, ya şimdi istifa edecek olursa devletin hâli neye münce olur? İstikrâz yapmak, demiryolu müteahhidi bulmak için Avrupa'ya kimi göndermeli, işte buraları düşündükçe derûndaki teessüf tezâyüd ediyor ve bana kalırsa devleti böyle bir müşir-i felatun-tedbirin hidemât-ı sâdıkasından mahrum etmekten ise milletçe arzuhal tertib etmeli, büyük küçük herkes mühürlemeli ve bunda kendinin millete lüzumu olduğundan "Aman istifa etmeyiniz, bizim hâlimize merhamet ediniz" falan gibi Paşanın izzet-i nefsinin tahrik edecek sözler yazılmalı. Belki mürüvvet buyurup da şu niyetinden vazgeçer.

85inci *Hürriyet* nüshasında Mısır idaresinin akdemce yaptırıp Devlet-i Aliyye cânibinden mübâyaa olunan zırhlı gemilerin [...] istikrâz-ı âhirden tesviye edildiği beyan olunmuş ise de hakikat böyle olmayıp belki bu akçenin te'diyesi için yüzde dokuz faiz verilmek ve altı mâh mürûrunda eda olunmak şartıyla Galata sarrafânından bir istikrâz-ı muvakkat yapılmış ve Avrupa'dan istikrâz olunan on iki milyon lira henüz hazineye vâsıl olmamış

iken gizlice böyle istikrâzlar yapılması hazinenin iflasını ilan eder hâlâtın olduğu *Levant Herald* gazetesinde bile ta'yib edilmiştir.

İstanbul'dan diğer mektup

25 Zilhicce tarihiyle

Bir kaç haftadır *Hürriyet*'imizden mahrum olduk ve sebebini anlayamadık. Zaptiye Müşiri dairesinin tafasına bakılırsa gelen nüshalar tedarik ve tertip olunan casuslar marifetleriyle takımca zaptiyeeye teslim olunuyormuş. Halbuki bizim gazeteler zarf içinde geldiğinden eğer bu rivayet sahih de olmak lazım gelse yine bizimkiler vâsıl olurdu. Hususan *Hürriyet*'in zuhurundan şimdiye kadar hiçbir hafta tehhür vukua gelmediğinden şimdi bu hâl erbab-ı hamiyet ve ihlâsa bâis-i endişe olmaktadır.

Mısır işi hamdolsun bitti. Ona da muvaffak olduk deyu Âli Paşa Zat-ı Şahaneyi aldattığı gibi İstanbul gazeteleri dahi "Hidiv-i Mısır teşebbüsâtından külliye vazgeçmiş, evvel-i baharda gelip hâk-pây-ı hümayuna yüz sürecekmış" ve daha bunlara mümâsil pek tuhaf ve gülünç şeyler yazarak kendi meddahlarından ibaret olan bazı [...]yı ikna etmek isterler. Lakin bu gazetelerin hüsn-i niyetleri müsellem olduğu hâlde ketm-i hakikatte ve can u gönülden lanet ettikleri evliya-yı umûrun medh ü senasında mecbur ve ma'zur olduklarından "yalancının evi yanmış kimse inanmamış" meselince bunlar hükümetin hüsn-i icraatına ve bir işe başlanıldığına dair ne kadar mübalağalı ve ziyetli şeyler yazarlarsa-velev sahih olsun- halkın bu misillü ilanâtın bir derece emniyeti kaçmış ki hepsine aksi nazarla baktıklarından tesiri dahi aksine oluyor. Hele devletin lisan-ı resmisi olan *Takvim*'i herkes ve belki esnaf takımı bile alıp mütâlaaya borçlu oldukları hâlde yirmi parayı esirgeyip almıyorlar. Kahvelerde, tütüncü dükkanlarında sürünüp hele kıraathanelerde iki üç hafta açılmaksızın heyetleriyle duruyorlar. Bu dahi muhasenât-ı asriyedendir.

Gelelim Mısır işlerine: burada bu ilanât edile dursun Hidiv ise Babîâli çiftesinden gafil olmadığından tedarikât-ı lâzımeden bir an hâlî değildir ve işin gelişine bakılırsa Âli Paşa hazretlerinin keyfi gelmek yahut Fazıl Paşa'nın iki seneden beri ihtiyâr ettiği meslek-i mürtedânedan me'mulü olan maksadın husûlüyle gönlü hoş olmak için Babîâli'nin emirname-i sâmisî üzere heman Mısır'ı terk ile halkını alaylarla karşılamağa hazırlanmadığı anlaşılır. Zira İskenderiye limanında ve Haliç boyunda müceddeden yapılan

istihkâmlara vaz olunan yeksân topar böyle bir şenlik için yapılmış şeylere benzemiyor. Aman pek tuhaftır ki Âli Paşa hazretleri Hidiv-i Mısır'ı itham murâd ettikte kullandığı lisan ile daima lüzumsuz masraf etmesinden bahseder de yerine tayinini tasavvur ettiği Fazıl Paşa'nın Paris'teki Madam Mayer namında bir fahişeye şehriye on altı bin frank maaş verdiği ve Hamburg ve Baden'de ve her gece yalısında ve konağında oynattığı kumarla şu on sene zarfında yüz milyon frank telef ettiğini hiç düşünmez. Vâkia İsmail Paşa gibi istikrâzlar ederek hazinesini dolduran bir Hidiv-i müsrifin yerine Fazıl Paşa gibi idaresini bilir bir zatın münasip görülmesi Âli Paşa hazretlerinin cümle-i dirâyet ve muvaffakiyetinden addolunmağa şâyândır.

İstimâ olunduğuna göre Tahran sefiri sabık Rıza Bey'in hâl-i melâl-iş-timâline merhameten bu kere avâtıf-ı aliyye-i cenab-ı sadâret-penahîden iki bin beş yüz kuruş maaş tahsis ve ihsan buyurulmuştur. Bu maaşın tahsisi bir lütf-i fevkalade olduğunda şüphe olmazsa da bu zatın mukaddemâ ne türlü iftralar ve ne türlü entrikalarla sefâretten azl ile İstanbul'a getirildiği ve Tahran'a azimet ve avdet için ihtiyâr ettiği masrafla aldığı maaş Allah için bir kere nazar-ı hakkaniyetle görüldüğü hâlde şu maaşın tebşirinde acaba sadrazam hazretleri hiç utanmadı mı? Ve eğer Rıza Bey bunun için sadr-ı âli-cenabın eteğini öpmeye tenezzül etti ise ötekinin utanmak gibi bir şey hatırına geldi mi...?

İlan

Hürriyet matbaası derdest-i teşkil olup edevât ve levâzımı istihzâr olununca kadar gazetenin hissedarânı intizarda kalmamak için litograf ile olsun çıkarılması mukarrer olduğundan mezkur matbaa tesis olununcaya değin tarafımıza mektup gönderecek olan zevâtın mektubu çifte zarf derununa vaz ile zirde muharrer olan isimlerden birine irsâl eylemesi ihtar olunur.

Mr. Pitsh, Rue Grange Bateliere, Paris

Suavi Efendi, 44 Avenue de Grande Arme, Paris

Le Comte Plater, Villa Bradberg, Zurich

Mr. Hazarossian, Zürich

Mr. B. Reynaud, Marseille

Mr. Patek Philippe & Co, Geneve

Mr. L. Pasarin, 14 Corraterie, Geneve

Mr. Pinches, 14 Liste St. Leicester Sq, London

Mr. Vargue, Hotel de l'Europe, Leicester Sq, London

Arif

Yine mi istikrâz?

Evet, yine istikrâz! Ya bu saltanat bu debdebeye, bu sefâhet, bu masraf, bu eski borçların faizleri, bu zırhlı gemilerin akçeleri, bu yapılacak hitan cemiyeti, bu hediyeler, bu atiyeler ne ile olacak? Bunlara devletin vâridâtı yetişir mi..? Ya geçen defa alınan on iki milyon lira nereye gitti; daha senesi olmadı..? Bir sene tamam olmadan hem vâridât-ı mukannene yeniyor hem de hariçten alınan on iki milyon lira arada ketm oluyorsa bu masrafa dayanılır mı..?

Geçenki istikrâz bin müşkilat ve bin türlü zararlar ile yüz yerine elli alınarak ve vâridâtın bir takımı ecnebilere terk olunarak becerilmiş idi. Ona nispetle bu defaki istikrâzın şerâiti elbette daha ağır olacağından ve mademki şu masraf kuyuları bir kere açılmış ve şu yağmalara alışılmıştır, bundan mütelevviz olanlar arkasının kesildiğini istemeyerek her ne zaman para biterse yine bir istikrâz akdine kalkışacaklarından böylelikle bunun sonu nereye varır? Bu borçlar sonra verilmeyecek mi..? İstikrâz verenler paralarının faizi ve re'sûl-mâlini istemeyecekler mi..? Eğer istemeyip bağışlayacaklar ise bundan âlâ sermaye olamaz, yok eğer isteyecekler ise sonra ne yapılacak..? Bizim mülk ü milletimizin tahammül-i hâzırı ancak bir senede üç milyon kese vâridât verebilmekte ve bu vâridât dahi fukaranın bakır, yorgan, keçisi, koyunu cebren sattırılarak alınmakta olduğundan muahharan borçlar vermek lazım geldikte bunların nesi sattırılacak? Yoksa kendileri mi satılacak..?

Bizim vükelâ-i hâzırımıza buraları düşünmek lazım mı? Onların işi ihtiyacât-ı âcile tabir olunan masârif-i sefhâne için para bulmak ve ne türlü şart ile olursa olsun bir istikrâz akdine muvaffak olmakla isbat-ı dirâyet edip yine kendi beyinlerinde memdûhiyet kazanmak, sonra da yalı, konak, takım, daire düzmek ve eğer istikrâz becerirken komisyonundan, şuradan buradan bir de [... ..] getirebilirse bir kaç milyonluk da konsolide tedarik etmek kaziyelerinden ibaret olmağla bundan ilerisini düşünmek vazifelerinden midir..?

Bu zatlar Avrupa'dan olsun utanmazlar mı? Hayır, utanmazlar! Çünkü Avrupa devletlerinin İstanbul'da ikamet eden elçileri dahi onlarla ekser mevâdda hem-töhmət olduklarından ve Devlet-i Aliyye'nin Avrupa'daki elçileri ise işlerinin arşını argacına uydurduklarından Babîâlî'den zuhur eden her türlü harekât-ı müstehcene kabinetolar nezdinde bir başka şekilde gösterilip utanmağa mahal kalmaz.

Halktan da mı haya ve ihtirâz etmezler..? Hayır, halk denilen vükelânın nazarında hiç makûlesidir. Hatta Âli Paşa'nın kavlince "Türkistan'da millet yoktur, efkâr-ı milliye yoktur, avam denilen halk köpek gibidir; hoş dersek gider, kuçu kuçu dersek gelir." Bunların içinden gözünü açıp da hakikat-i hâli görmeğe başlayanlar olursa derhal bir rütbe ve memuriyetle daire-i töhmete sokulup ağzı kapatılır. Ve eğer yine ağzı kapanmazsa tahkir ve tezlil edilir. Ve bu dahi medar-ı islah olamazsa nefy olunur. Halkta o can, o kan var mı ki başını şamar altından kaldırsın da etrafına bakabilsin ve devlet ve milletin bulunduğu tehlikeyi görüp de feryad eden erbab-ı hamiyet zaleme-i vükelânın gadrine uradıklarında sahâbet gösterip "bu adamların ne cünhası var ki haklarında bu muamele olunuyor" deyu sormağa cüret etsin? Şu iki üç sene zarfında kalelerde, menfâlarda, mahbeslerde bi-gayri-hakkın çürütülen bu kadar hamiyetkarân-ı vatan için millet tarafından bir eser-i sahâbet görüldü mü..? Evet, böyle olmakla bizim milletimizde hiç hamiyet sahibi yok demek de lazım gelmez. Fakat bunların hamiyeti yalnız bir kaçı bir yere geldikte ahvâl-i câriye üzerine ızhâr-ı teessüf mertebesinde olup bundan ileri gitmez. Ve yarın yüz kuruş kazanacağını muhakkak bildiği hâlde bu gün üç kuruşunu feda etmez. Bu meşrepte olan halktan vükelâ niçin haya ve ihtirâz etsinler..?

Ya Padişah bir gün kendilerini mesul tutmaktan da mı korkmazlar..? Asla..! Çünkü her ne yaparlarsa resmen arz edip padişahın iradesini istimâl ettiklerinden ne zaman Zat-ı Şahane kendilerini mesul tutacak olursa iradesini gösterirler, "Bu iş kötü ise siz niçin emrettiniz? Siz amir biz memur idik; siz eğer böyle olmasın şöyle olsun diyeydiniz biz yapabilir miydik?" derler. Bi'l-farz padişah borçlardan dolayı kendilerine bir sual etmek istese yapılan sarayları ve zırhlı sefineleri meydana korlar ve keza ve keza...

Demek ki vükelâ-i fihâm hazerâtı her istediklerini yapıp ne Avrupa'dan utanacaklar ne milletten ne de Padişah'tan haya ve ihtirâz etmeyecekler. Ya bu gidişle devlet ve milletin hâli neye müncer olacak..? Evet, "Ta-

mahkar var iken dolandırıcı aç kalmaz” meselince daha bir zaman Avrupa sermayedarânı itmâ’ olunur ellerinden paraları alınır, milletin de kalan ten-
ceresi, yorganı ve davarı sattırılarak biraz vakit soyulunur. Bu da bir kaç
sene sürer... Daha sonra ne olur..? Ne olacak, devletin vâridâtını takımıyla
Avrupalılar zapt ederler, memâlikinin bir çoğu elinden çıkar, kendi de mah-
volur gider. Dünya yüzüne gelip giden eski devletler gibi bunun da ismi
tarihlerde okunur. Ya bu millet bir gün olup uyanmaz mı ve şu ahvâle sebep
olanları mesul tutmaz mı..?

Evet, milletin uyanması ihtimalin haricinde değildir, lakin zaman
ister. O zamana kadar da iş işten geçer; mesul tutulacak olanlar meydan-
da kalmaz. İşte Lehistan numunesi gözümüzün önünde duruyor. Lehliler
henüz devletleri payidar iken gözlerini açıp da hâllerini görmediklerinden
memleketleri ve devletleri ecnebi ellerine geçti. Sonradan uyanıp akılları
başlarına geldi. Yüz seneden beri bu kadar can, bu kadar mal telef ettiler,
dünyada bir milletten görülmeyen hamiyet ve [...] ve her nev fedakarlıklar-
da asla kusur etmediler. Lakin hiç faydası olmadı. Eğer Lehliler daha fırsat
elde iken intibâh üzere davranıp biri birinin aleyhinde memleketlerinin ma-
zarratına çalışmamış ve şu yüz seneden beri sarf ettikleri himmet ve sebatın
yüzde birini o zamanda bu uğura hasretmiş olsalar idi elyevm devletleri
payidar olurdu. Hem de bir kere iş işten geçtikten sonra bu hâle falan sebep
oldu demekten ne fayda hasıl olur?

İlac-ı vâkî'a piş ez vukû' bâyed-kerd'

Filhakika Ibni Alkam Devlet-i Abbasiye'nin inkırâzına sebep oldu,
Şahin Giray dahi Kırım'ın Rusya eline düşmesine bâis idi, Âli Paşa da Dev-
let-i Osmaniye'nin mahvolmasına himmet ediyor. Bunların namı tarihlerde
ilâ ahirü'l-eyyâm lanetle yâd olunur ise de vukua gelmiş olan hâlâtın ref' ve
iadesine medâr olur mu? Yani bunların canlarına lanet etmekle Abbasi dev-
leti yerine gelir mi, Kırım evvelki hâline avdet eder mi? Devlet-i Osmaniye
eski şeref ü şanını bulabilir mi? Heyhat, heyhat, heyhat...

İstanbul'dan tahrirât

Fi 29 Zilhicce 1286

Geçenlerde Erkan-ı Harbiye mirlivalarından vuku bulan istifasıyla

ı "Bir meselenin ilacı vukuundan önce bulunmalıdır" mealinde Farsça deyiş. (h.n.)

ihrac olunup elyevm Avrupa'da bulunan Hüseyin Vasfî Paşa'nın geçen sene nasıl tevkif olunduğu mesmu'unuz olmuştur. Lakin bunun hakâyıkı İstanbul'da bulunan birçok erbab-ı meraka mübhem olduğu gibi belki hakikatin bir dereceye kadar iç perdesine vakıf olanlarca bile birçok ıstibâh köşeleri bulunduğundan ve muhlisiniz bu ahvâlin hîn-i cereyânında zaptiye'nin bir memuriyet-i mühimmesinde bulunarak mahremâne birçok garâibe vakıf olduğumdan eğer ifademde bir kusurum vuku bulursa mumaileyh bizzat ol tarafda olduğu ecilden ondan dahi tahkik-i hâl edilmek ricasıyla gördüğüm ve görmüş gibi bildiğim tafsilatın beyanını lâzime-i hamiyet addederim. Mabeyn-i Hümayunda hizmet-i malumeye memur bulunan Nevres Paşa geçen sene fi 10 Zilkade 1285 Pazartesi günü ale's-seher sadr-ı âliyi Mabeyn-i Hümayuna celb ile:

- Geçenlerde hastalık bahanesiyle istifa eden Hüseyin Vasfî Paşa'nın şevketli efendimize sû-i kastı olarak icap eden şeyleri dahi ikmâl ettiğini damad-ı şehriyârî Mahmud Paşa Saray-ı Hümayuna gelip Valide Sultan hazretlerine haber verdi ve dedi ki "Eğerçi bu devletin bu gidişle mahv u munkariz olacağını ben de bilirim ve heyet-i devletin de hilaf-giriyim, lakin hanedan-ı saltanatın şeref-i sahâbetine nâil olduğum ve küfrân-ı nimeti kabul edemediğim cihetle şunu şimdi Mısırlı Halim Paşa'dan duyduğum gibi gelip zat-ı ulyâ-ı ismet-penâhilerine arz eyledim. Aman serîan icab-ı icrasına bakmazsanız saltanatınızı kaybedeceksiniz." Bunun üzerine mühr-i ulyâ hazretleri dahi size beyan-ı keyfiyet edilmesini ferman buyurdular.

der. Sadr-ı âli dahi hemen oradan Babîâli'ye avdet ve Zaptiye Müşiri mürâî Hüsnü Paşa'yı hariciye dairesine celb ve davetle o emr-i mukteziyeyi verir. Hüsnü Paşa dahi zabıta müdürü Fikri Efendi'yi talimat-ı lâzime ile memur edip gönderir ve akibinde kendinin kaftan ağası Ahmed Ağa'yı irsâl ile hemen zapt olunacak silahların gönderilmesini ta'cil eder. Zikrolunan efendi-i muhteşem yirmi, yirmi beş kadar zaptiye ile akşam üzeri paşa-ı mumaileyhin hanesine bi'l-vusûl taharrîye mübâşeret eder. Ve çünkü mumaileyh ve biraderleri ümerâ ve zabitân-ı askeriye'den olmalarıyla kâr-ı kadim ve nev-icad mevcud olan bir haylice silahları Zaptiye Müşiri konağına irsâl ve kendisi dahi bir takım haşerât-ı zaptiye ile Zaptiye Müşiri konağına celb olunur ve bir odada nezaret altına alınır. Müşir Paşa hazretleri heman bulunduğu odaya gelerek mumaileyhe hitaben:

- Sen Mustafa Fazıl Paşa ve Halim Paşalar ve ... efendi ile müttefikan Zat-ı Şahaneye sû-i kast niyetinde imişsin ve vükelâca bu sûret müsbet olmağla idam cezası dahi mukarrerdir ve bundan hiçbir cihetle halâs olmak ihtimali yoktur. Şu kadar ki eğer maddeyi künh ü hakikati ile beyan ettiğin takdirce sana edebileceğim iyilik ancak idam cezasından kurtarmaktır. Yoksa nefy-i ebed cezasının önüne geçmek ihtimali yoktur. Sana terahhumen bu kadcığını edebilirim.

der. Hemen mumaileyh dahi cevaben:

- Anladım. Af buyurursanız sizin bana atf ettiğiniz ve vükelâ-i devletçe müsbet olduğunu itiraf ettiğiniz mevâddı ve bu kadar şiddetli mazhar olacağım cezayı elinizde bir kavî senet olmadıkça ve daha evrakım görülmedikçe benim gibi bir adama ne cesaretle söylersiniz? Teessüf ederim. Efkarınız kamilen vâhimedir. Evvelce evrakımı gözden geçirin, ba'dehu bir şey bulursanız o zaman sual ve cevaba kalkışınız

demesiyle müşarunileyh sükut ederek mahcuben odadan dışarı çıkar ve evrakın vürûduyla mütâlaaya başlar. Ve mumaileyhi odasına çağırıp, senin evrakında sadrazam Âli Paşa efendimiz ile Fuad Paşa aleyhinde olan şu "sadr u fuad illetini" beyti² neden mevcut bulunuyor sualine cevaben "Bu söylenmiş bir şeydir, bundan bana bir şey terettüb etmez, sualinde bulunduğunuz şeylere dair beni itham edecek şeylere bakınız" deyu çarpıştırır. Ba'dehu bir kağıt daha zuhur edip, onun üzerine irâd edilen suallere dahi cevab-ı kâni verilir. Ertesi günü akşam üzeri tekrar Müşir Paşa hazretleri, zabıta müdürü Fikri ve mektupçu muavini Refiğ efendiler hazır oldukları hâlde yine mumaileyhi istintâka çekerler ve Müşir Paşa söze gelip "Sende zuhur eden kağıdı şöyle tevil ettik ama Sadrazam efendimiz şurasına ilişti, cemiyetinizin efradı haber verdiler, hâlin müşkil olur, gel itiraf et" demesiyle Hüseyin Paşa cevabında "Öyle ise iş şimdi bitti, mademki cemiyet tarafından haber verilmiş, bir muvâcehe ile matlub hasıl olur, istintâkın lüzumu kalmadı" der.

Fikri ve Refiğ efendiler de arz-ı dirâyet edip "Dün şöyle söyledi, bugün böyle hikaye ediyor, bunda tebâyün-i ifade vardır" demeleri üzerine mumaileyh "yahu öyle suhtelerin musannif kaldıracığına niçin [...] dedi

2. *Hürriyet*'in 24. nüshasında yer alan Namık Kemal'in "Hasta Adam" makalesindeki "ağlamaz mı bakıp ihvâl-i perişanımıza" mısrasıyla başlayan kıta. (h.n.)

demesi gibi Sibvih ile [...] ibare kavgası lazım değil, esas-ı meseleye bakın, artık benim istintâkıma hacet kalmadı” diyerek tehevvrle meclisi bırakarak odadan çıkar ve buna müşir paşa hazretleri ziyade hiddet buyurup o gece mumaileyhi Bâb-ı Zaptiyye irsâl eder. Orada bir tabip odasında tevkif ile kapısının önüne üç nöbetçi konulur. Bunun üzerinden beş altı gün geçer, hiçbir haber zuhur etmediğinden fi 16 Zilkade 1285 tarihiyle bir protesto yazarak Zaptiye Müşirine takdim eder.

Meal-i Protesto

Sizin entrikalı sözlerinize asla ihale-i itibar etmedim ve teklifinde bulunduğunuz şeyleri dilimi dinimi karalayarak kabul edemem. Bendeğânınla toplandığınız bir meclisi dahi berây-ı istintak kabul edip gelemem. Özünüz doğru ve bir entrika tahtında beni tevkif etmediniz ise evrak-ı mazbûtam ile malumat-ı ha fiye ve tahkikat-ı kâ fiye cem ve muvâcehe olunacak zat dahi celb olunur. Ben dahi tarafımdan emin olduğum üç İslam ve üç Hristiyan intihâb ederim. Hükümet dahi istediği adamları ve ve riyâsetine dahi dilediğini nasb ederek şöyle bir meclis-i muhtelit teşkil olunup bu meclisin muvâcehesinde muhâkemeyi kabul ve hakkımda bir şey terettüb ettirilecek olduğu hâlde mührüm altında olarak on misli mücâzâta razı olurum. Ve eğer ale'l-immiyen bir hüküm terettüb ettirecek olur iseniz bir gün olur davamı istinâf eder ve sakalımızdan ter akıtarak mahkeme mahkeme dolaşıp hakkımı alırım

der. Ferdâsı günü bir ikinci protesto daha yazıp onda: “Sizlere itimadım olmadığından zaptınıza geçen evrak bir torba derûnuna konulup hükümet mühürlesin ve ben dahi mührümle temhir edeyim, böylece cânib-i emanette hıfz olunsun. Bunları istidâsında bulunduğu meclis muvâcehesinde irâe ettiğinizde evrakım olduğunu kabul ederim. Yoksa diğer suretle kabul edemem” der. Nihayet Müşir Paşa mumaileyhi Bab-ı Zaptiyede odasına çağırıp “Vallahi Paşa oğlum, sen benden biliyorsun, benim kabahatim bu kadar”

Bakiyesi nüsha-i âtiyeye

*

Hürriyet gazetesi derdest-i teşkil olup edevat ve levâzımı istihzâr olununca kadar litograf ile olsun çıkarılacağından, o vakte değin tarafımıza mektup gönderecek olanlar mektubu çifte zarf derûnuna vaz ile zîrde muharrer isimlerden birine irsâl eylemesi ve geçen nüshalarda isimleri bulunan Patek ve Hazarosyan isimlerine gönderilmemesi ihtar olunur.

Mr. Pitsh, Rue Grange Bateliere, Paris
Suavi Efendi, 44 Avenue de Grande Armee, Paris
Le Comte Plater, Villa Bradberg, Zurich
Mr. B. Reynaud, Marseille
Mr. L. Pasarin, 14 Corraterie, Geneve
Mr. Pinches, 14 Liste St. Leicester Sq, London
Mr. Vargue, Hotel de l'Europe, Leicester Sq, London
Arif

Memleketeyn ve Karadağ ahvâli

Devlet-i Aliyye'nin koltuğundaki şu iki çıban vakit vakit şişip üzerlerine vurulan lapalar ile sükunet hâlini göstermekte ve yine bir aralık intifâh ederek korkulacak surete girmekte oldukları ve bu çıbanların def'ine münasip olan tedbir ittihâz olunmadıkça vücud-ı devlet ızdırab- vec'den bir zamanda kurtulamayacağı ve bunlar henüz sivilce iken Babîâli'nin ne türlü sû-i tedbirleriyle çıban heyetini kesb ettikleri şimdiye kadar şu iki kitada serzede-i zuhur olan ahvâl ve tagallübâtta malumdur. Memleketeyn'de efkâr-ı hürriyet taraftarânı günden güne tezâyüd edip Prens Şarl'ın [Carol I] hükümeti kesb-i zaaf etmekte ve nâhoşnudî ve ihtilal emareleri memâlikin her cânibinde görülmekte olduğundan yakın zamanda o çıbanın patlayacağı şüpheden azadedir. Hatta geçenlerde Prens Şarl'ın aleyhinde bazı şiddetli şeyler yazmış olan iki gazetenin muharrirleri icra-i muhakemeleri [...] de cânib-i hükümetten tevkif olunmuşlar iken ahalinin hürriyet taraftarânı tecemmu ederek ve mahkemenin reisi bunlara baş olarak muharrirleri hükümetin elinden cebren aldılar. Ve küçük Eflak tabir olunan eyaletin ahalisi bilcümle ayaklanıp valiyi hakaretle kovdular. Prens havadarânıyla etrafında bulunanlar ise ahalinin bu hareket-i ihtilâliyesini Prens bir başka şekil ve renkte gösterip müdâhenelerle biçareyi iğfâl ve Prens müddet-i hükümeti ne kadar sürerse kârdır yollu her biri yağmada isti'câl ediyorlar. Rusya memurları dahi bu hâllerden istifade ile ahaliyi Prens aleyhinde silah ile bir ihtilal peyda etmek esbâbında var kuvveti pazuya verip ne akçe ve ne de fitne ve fesadca hiçbir tedbir ve teşebbüsten geri durmuyor.

Bunlara karşılık Memleketeyn'in metbû-ı meşru'u olan Devlet-i Aliyye ne yapıyor..? Karadağ çıbanı dahi beride her türlü alamet-i muharrefe ile baş göstermeğe başladı. Karadağ kayalarının üzerinde Osmanlı askerinden nice bin şahbaz yiğitlerin dökülen kanlarının kırmızı lekeleri hâlâ durmakta ve bu yiğitlerin kelleleri ve ciğerleri ile Çetine'de tanzim olunmuş olan mü-

zahanede sırasıyla mevzû olmağla, Dağlılar eyyâm-ı mahsûsada gelip zevk ü sürûr ile temaşa etmektedir. Bundan on sene evvel vukua gelen Karadağ muharebâtında Dağlıların asâkir-i Osmaniye hakkında gösterdikleri harekât-ı vahşiyâne hiçbir tarihte görülmüş şey olmayıp hatta dört yüz kadar üserâ-i askerinin burunlarını kulaklarını keserek Babiâli'ye hediye suretinde göndermişlerdi. Nihayet Sultan Abdülaziz'in cûlûsuyla vuku bulan ikdâm ve ısrarı üzerine Babiâli mecbul olduğu betâet ve cebânetten başı kaldırmağa mecbur olup asâkir-i şahane Dağlılara galip oldu. Lakin Babiâli'nin mürüvvet-i me'lûfesi Osmanlılardan ziyade Dağlıların ahvâl-i felaket-iştimaline acıyıp hengâm-ı sulhde bir nice eltâf-ı mümtâze ile onların yarasına merhem tutmak istedi. Evvela bunca kanlar ve canlar ve mallar telef edilerek husûle gelen musâlahanın te'bidi ve dağın havalisinde bulunan mahallin Osmaniye ahalisinin Dağlılar şerrinden husûl-i emniyetleri için "Blockhouse" denilen ve bunca külfetler ve meşakkatler ile bina olunan emniyet kalelerini güya Dağlılara emniyet vermek için yıktı.

Karadağ kal'aların yıktı ise hükümü n'ola

[...] tevfik-i Hüdâ ile kala-i cibâl

Sâniyen, bütün memâlik-i Osmaniye tuz inhisârından dolayı matem-haneye dönmüş iken Karadağ müstesna tutuldu ve teshil-i ticaretleri zım-nında Silistre namında bir de vapur ihsan olundu. O zamandan beri Dağlılar İşkodra gümrüğüne gelip tuzun kıyyesini yirmi paraya alırlar ve İşkodra gölünün sevâhilinde vâki memâlik-i Osmaniye'ye götürüp kıyyesini altmış paraya satarlar. Sâlisen akîb-i sulhde Nikşik ve Karadağ'la hem-hudud bulunan sair memâlik-i Osmaniye ahalisi açlıktan kırılırken Babiâli dağlılara merhameten zehâyir ve [...] gönderdi ve Antvari limanından Dağlıların celb ve ihraç edecekleri zehâyir ve emtia ve sair eşyanın gümrüğünü affetti. Râbi-an, memâlik-i Osmaniye'de arazi isticârıyla temettü etmelerine ruhsat verdi. Hâmisen, vilayet-i mütecâvire valileri nezdinde Dağlılardan birer vekil-i res-mi ikame olunmasına müsaade eyledi.

Lakin Dağlıların hengâm-ı tuğyânda ahali ve asâkir-i İslamiyeye reva gördükleri bu kadar gadr ü mel'anete ve Babiâli'nin fütuvvet ve mürüvvet-i mu'tâdesine göre bunlarda az gelip şimdi İşpoz mevki'ni dahi zavallı Dağlıların davarlarına mera olmak üzere terk ve ihsan etmek için Knez cenapları ısrar ve Babiâli dahi edeceği lütufa bir kadr ü kıymet vermek niyetiyle naz ızhâr ediyor. Halbuki oraları ahvâline vukûfu olanların malumu olduğu

vehile İşpoz mevkii ol havalide bulunan Devlet-i Aliyye istihkamâtının en metânetlisi ve en ehemmiyetlisi ve Arnavutluk kıtasının kilidi gibi olduğundan etrafında altı aded müstahfız kaleleri mevcuttur ve bir kere bu mevki Dağlıların ellerine geçerse Arnavutluk'tan külliye emniyet münselib olur. Lakin Babiâli'de taht-nişin *ene rabbükümü'l-a'lâ'* olan ilâhât-ı mahz-ı malumatın hükm ü tasarruf ettikleri memâlikin ahvâline vukûfları olmadığından bu cehalet sebebiyle devlet ve milletin bunca kanlar döküp vaktiyle ele geçirdiği nice memleketler elden çıkarıldığı misillü burası dahi şimdilik Karadağ ile bir mesele çıkarılmamak ve Dağlıları azarca daha mahcub-ı ihsan ederek devlet-i metbûalarının muhabbetlerini celb etmek ve çünkü geçenlerde Rusya İmparatoru tarafından Knez cenaplarına *Grand Cordon* nişanı dahi verildiğinden böyle bir hareket-i mürüvvetmendâne ile onun dahi hüsn-i enzârı celb edilmiş olmak gibi birçok bevâis-i ebleh-firibâneleriyle buranın dahi terk olunması Babiâli'nin şîme-i fütuvvetkârîsine göre müteba'id değildir. Şu kadar ki bu inâyet-i seniyye ileride Dağlıların ve Rusya'nın celb-i muhabbetlerine mi sebep olur yoksa oradan Arnavutluk kıtasına tasallutun esbâbı suhûlet kesb ederek bundan on sene mukaddemki gibi ordular sevkiyle nice bin İslam kanının dökülmesini mi istilzâm eder, sonra anlaşılar. Ve korkulur ki "İzâ ente ekremte'l-kerîme melektehu, ve in ente ekremte'l-leîme temerra-da"² sırrı çok geçmeyip zâhir olur.

Reybül-menûn

Gazetelerin rivayetine göre hükümet-i Mısıriye ile Babiâli beyinde bir müddetten beri nazar-ı teessüfle görülmekte olan şikâk ve ihtilaf bu kere Babiâli'nin vermiş olduğu tarziye üzerine mübeddel-i vifâk ve ihtilâf olduğu ve Hidiv-i Mısır hakkında teveccühât-ı şâhanenin berkarar olduğuna delil olmak üzere kendisine taraf-ı mülûkâneden gayet giran-bahâ bir murassa seyf-i ihsan ü irsal buyurulduğu anlaşıldı. Şu meselenin seyf-i harb yerine seyf-i ihsan ile bitmesi ne kadar arzu olunursa da *Hürriyet*'in 87 ve 88 nume-rolu nüshalarını mütâlâa edenlerin malumu olduğu üzere mademki İstanbul'da mevâdd-ı münâzi'-fihânın esbâb-ı sahîhası yerli yerinde durur, ileride

1. Kur'an, Nâziat 79:24. "Ben sizin en yüce rabbinizim" mealinde bu söz Kur'an'da Firavun'un ağzından söylenir. (h.n.)

2. "İyi tabiatlı birine iyilik yapsan bir dost edinarsın. Kötü tabiatlı birine iyilik yapsan, onun düşmanlığını savarsın" mealinde Arapça vecize. (h.n.)

âsâr-ı filiye görülmedikçe kalbe itminân gelemes. Ancak bu hususta bize medâr-ı teessüf ve istiğrâb olan Mustafa Fazıl Paşa ile Halim Paşa'nın şimdi bulundukları hâldir. Bunların bezl ettikleri bunca nukûd-ı ihlas ve ubûdiye-te karşı sadr-ı âli-cenabın böyle bir seyf ile dahi biçarelerin zaten yaralı olan yüreklerini bir kat daha zahmdâr etmesi hiç hatıra gelir miydi? Lakin Paris'te otel-nişin-i istiğnâ iken Padişaha hitaben bir nasihatname yazıp onda devletin bulunduğu tehlikeyi tafsîl ve idare-i hâzırânın tebdilini şiddetle teklif eden zatın sonradan o idarenin içine kemal-i şükranî ve memnuniyetle sokulup el etek bile öpmesine bakılınca sadr-ı güzinin bu kadar tagayyürü o kadar da câ-yî ta'yib olmamak lazım gelir. Şimdi Hariciye Müsteşarı Halil Bey'e bakalım...

Kevkeb-i Şarkî'nin tabiri üzere "Sefîne-i devletin kapudan-ı şevket-nişanı ve yedd-i müeyyed-i hilafetin bayağı bir musanna ve mükemmel kible-nümâsı" olan sadr-ı güzini deverân hazretlerinin Mısır meselesini çatsız patsız hüsn-i tesviyeye bezl-i yârâ-yî dirâyet buyurmuş olmalarından dolayı hakk-ı ehakk-ı âlilerinde bahr-ı zehhâr-ı âtufet-i cenab-ı padişahî müvecceh-nümâ-yî zuhur olarak geçenlerde bir nefis fayton ile bir çift araba bargiri ihsan buyurulduğu gibi bu kere dahi yirmi bin altın inâyet buyurulmuş olduğu İstanbul'dan vürûd eden mektuplarda menkuldür.

Zat-ı hazret-i mülûkânenin mecbul olduğu şîme-i mürüvvet ve sadr-ı âli-kadrin muttasıf olduğu şöhret-i fakr u zaruret icabınca öyle bir "musanna ve mükemmel kible-nümâ"ya emr-i idarede pusulasını şaşırtmamak şîâr-ı hilafete tamamıyla muvâfık olduğu gibi sefîne-i devleti şu kadar vartarlardan kenar-ı selamete çıkaran öyle bir "kapudan-ı şevket-nişana" ne kadar nevl verilse az görüneceğinden bu lûtf u inâyet-i mülûkâneye hiçbir diyecek olmayıp, fakat tuz ve sadâret gibi eltâf-ı şahanenin taht-ı inhisârda bulunması için sekiz on aydır aylıklarını alamayıp dilenmek derecesine gelen ve gece gündüz çocuk çoluğuyla ah u enin eden aceze-i memurîn ve muhtacîn ve asâkir ne derler, bir kere de orası düşünölmek lazım değil midir..?

Trablusgarp'dan alınan bir mektupta Bingazi tarafında bulunan ahali-den iki bin kadar hane kaht u galâ ve hükümet tabir olunan beladan kurtulmak için Mısır toprağına geçtikleri ve bunların vürûdunda idare-i Mısıriye her türlü muâvenete müsâraattan başka kendilerine miktar-ı kâfi arazi dahi tahsis ettiğı muharrerdir. Bunda hiç taaccüb olunacak mahall yoktur, zira bizim devlette bu idare-i zalimâne ve ahalimizde bu acz u ızdırıp var iken

bütün memâlik-i Osmaniye böyle bir mahall-i necât bulmak mecburiyetinde bulunacakları iki ile iki dört eder gibi meydandadır.

Mirlivalıktan muhrec Hüseyin Vasfi Paşa'nın istintâkına dair nüsha-i sâbıkta münderic İstanbul mektubunun bakiyesi

“...Sadrazam Âli Paşa emretti, ben de seni tevkif ettim ve şimdiye kadar da tahkikatına hafiye ve saire ile giriştim. Bir şey bulamadım, hatta Sadrazam efendimize dahi söyledim; bakalım dediler” demesine cevaben mumaileyh der ki: “Tevcihât pusulasında Hariciye Nezaretinin dahi Sadârete ilave-i memuriyet olarak tevcih olunduğunu okumuştum. Lakin Zaptiye Müşirliğinin dahi ona ilhâken idare olunacağına dair bir ilana tesadüf etmediğim sebeple şu hakkımda olan gadri size atf etmekte ve istidâlarımın adem-i is’âfını sizden bilmekte haklıyım” demesiyle Müşir Paşa mütehayyir kalır ve elinden geldiği kadar kabhati Âli Paşa’ya atıp hürriyet taraftarânını manen celbe sa’y eder.

Encâm-ı kâr evrak-ı mazbuta bir torbaya konularak mühürlenmek istendikte Hüseyin Paşa söze gelip evrakı gözden geçirmedikçe mühürleneceğini beyan etmesiyle evrakı eline verilip kâffesini mütâlaa ve ba’dehu mühürleyip Müşir Paşaya teslim eder. İşbu evrak bir aralık meşhud-ı âcizânem oldu. İçinde ihtilal ve saireye dair harf-i vâhid olmayıp mumaileyh Hüseyin Paşa’nın Paris’te ve sair memuriyetlerde bulunduğu evânda devlete arz ettiği şeylerden ve bir çoğu dahi kendisi Avrupa’da iken orada icad olunan esliha-i cedide tahkikatından ibaret idi. Bunların arasında iki tuhaf varaka gözüme ilişti.

Birisi mumaileyh Paris’te iken kayınpederi bulunan Mütercim Rüşdü Paşa’ya yazdığı bir mektubun müsveddesi ki hülâsa-i mealinde “Dersaadet Fransa elçisi Mösyö Bourée’nin ma’tûkası olan adamın zevcesi kayrılmak üzere bu adamın eliyle ve *Messagerie de Paris* namıyla Paris’te bir gazete tesis olduğu ve bunun masrafı için hazine-i devletten senevî yüz bin frank tahsis olunarak bu akçe her üç ayda Paris sefiri Cemil Paşa’nın tasdikiyle yirmi beşer bin frank olarak bankadan ahz olunmakta olduğu ve falan tarihle çıkan nüshasında Mütercim Paşa ile sair bazıları hakkında türlü hezeyanlar yazıldığı ve böyle masrafı hazine-i beytûlmâlden verilen bir gazetenin yalnız Âli ve Fuad Paşa’nın medâyihiyle onların hilafında bulunanların mezemetlerine münhasır olması garâibden olduğu” muharrer idi.

Diğeri dahi bu mektuba Rüşdü Paşa cânibinden gönderilmiş olan cevabname olarak onun mefhumu “Ben Allah’tan haya ederim, bu adamlar Devlet-i Aliyye’yi batırdılar ve hâlâ da batırmağa çabalyorlar. Hayırlısı şu fenalığın içinde bulunup milletin lanetine mazhar olmamaktır” sözleriyle o yolda bazı şikayât idi. İşte Hüseyin Paşa’nın evrak-ı mazbûta üzerine bir meclis-i muhtelit huzurunda muhakeme istemekte ısrarı zannıma göre şu evrakın meydana konulmasıyla vükelâ-i devlet denilen yadigarların kaç paralık adam olduklarını aleme ilan maksadına mebnî olduğundan ve bu da berikilerin işine gelmediğinden oralara girişemediler.

Ve neticesinde “Bu keyfiyeti Damat Mahmud Paşa haber verdi, o da Halim Paşa’dan duymuş. Onlar şimdi muvâcehe olunacaklar. Ondan sonra sizin işinize bakılacak” diyerek yine mumaileyhi hâl-i tevkifte tutarlar. Vel-hâsıl hapsinin otuz sekizinci günü hani o idam olunacak ve Zaptiye Müşirinin istediği sözü söylerse onun iltimâsına uğrayarak nazâyid-i inayetine mazhar olacak Hüseyin Paşa bunlara dair söz olmadıktan fazla Sadrazam ve Serasker ve Zaptiye Müşiri ve sairlerin tarziyeleri ve itizârları ile muazzezen hanesine ricat eyledi. Bunun daha garibi şudur ki Paşa mumaileyh otuz sekiz gün muzıyk-ı hapis ve istintâka çektiği zahmet ve sıkıntı üzerine hîn-i halâsında ne derece memnun ve şâdân olduğu ednâ mülâhaza ile malum olup fakat onun bu vechile tebriye-i zimmet ederek halâs olmasından vükelâ-i saltanat kendinden ziyade ızhâr-ı ibtihâc ve sürûr eylediler. Hatta devletin resmi gazetesi olan *Takvim-i Vekayi* mumaileyh ol suretle tebriye-i zimmet olması üzerine sebîli tahliye kılındığını maa’t-teşekkür ilan eyledi ve *Takvim*’deki bu ilan dahi bizzat Sadrazam Âli Paşa’nın kaleminden çıktığı tahkik olundu.

Bu defa da mumaileyhin biraderi tevkif olunup taht-ı istintâka alındı. Acaba niçin denilirse, malum ya Hüseyin Paşa’nın tevkif ve istintâkına bâis olan sebep-i mâhut için olmalıdır. Ya bunun da aslı çıkmazsa hükûmete rezalet ve ahaliye medâr-ı selb-i emniyet olmaz mı? Yahu niçin olsun? Yine Sadrazam, Serasker, Zaptiye Müşiri bir tarziye verirler, bir de *Takvim-i Vekayi*’de ilan-ı teşekkürle sebîlini tahliye ederler, biter gider. Hükûmetin rezaleti yalnız bu işte mi belli olacak, ahalinin hükûmete emniyeti fakat bu meseleden dolayı mı selb olunacak...?

İlan

Hürriyet matbaası Londra’dan İsviçre’ye tahvil-i makam edeliden beri

bir buçuk mâhı tecavüz edip bu müdette gerek gazeteye ve gerek gazetenin müdür ve muharrirlerine olarak gönderilmiş muharrerâtın bazıları İsviçre'ye vâsıl olmuş ise de bir takımlarının dahi postalarda zayi olmaları ihtimalden ba'id olmadığından geçen Zilhicce ibtidâsından Muharrem'in on beşi arasındaki müddette gönderilen muharrerâtın cevabını alamayanlar ve 89uncu *Hürriyet*'te beyan olduğu üzere gazetede müddet-i tehhürü olan bir mâh, hissedarânın yeddlisinde bulunan senedât tarihleri üzerine zamm ile tahrir kılınması ile beraber bunlardan daha bundan bir mâh evvel müddetleri tekmil olan hisseler dahi bulunduğundan, bu misillü müddetleri zamm-ı mezkur ile tamam olanlar ve toptan gazete alanlardan üç mâh mürr edip henüz matbaa ile muhasebelerini rü'yet etmeyenler gazetelerinin te'hirini istemedikleri hâlde şimdiden iş'âr eylemeleri lazım geleceğinden geçen 89, 90, 91 numarolu nüshalarda munderic olan tarifât vechile gösterilen mahallere beyan-ı keyfiyet eylemeleri ihtar olunur.

Arif

Fransa'nın buhranı

Fransa bir hâl-i buhran içinde çalkanıyor. Efkâr-ı hürriyet ile hükümet-i şahsiye beyninde on sekiz seneden beri kaynamakta olan veyl-i ihtilaf bu kere taşmakla iki taraf dahi artık kefçeye bahâ olmaz diyerek paçaları sıvadılar. Efkâr-ı hürriyet akl u hikmeti ve ilm ü marifeti ve ihtiyac-ı milleti ve mezâlim-i hükümeti kendine muavin tutup şiddetle yürümekte ve hükümet-i şahsiye dahi öteden beri görenek olan usul ü âdâtı ve din ü mezhebi ve hürriyet-i sahîha hükümet-i şahsiye ile daha bir suret-i kaviyede husûle geleceği iddiası ile zîr-i hükmünde olan Chassepot tüfenklerinin kuvvetini delil-i mukni göstermektedir. Şu kadar ki Fransa'daki şu buhranın esası malum olmak için mukaddemâtına ittılâ iktizâ edeceğinden bahsi biraz geriden tutmak lazımdır.

Malum olduğu üzere bundan yüz, yüz elli sene evvel Fransa milleti dahi aynıyle bizim gibi bir idare-i keyfiye altında esir ve mazlum idi. Hükümet istediği gibi ahaliye zulm eder, vergiyi dilediği miktar alır, hükümete müstenid bir adam her kime gazez etse bilâ-muhakeme haps ve nefy ve belki katlettirir, vükela-i devlet kral namına keyifleri istediği gibi hükümet ederler idi. Yani Fransızın da Babiâlıleri ve Âli ve Fuad Paşaları var idi. Halk ise 'amâ-ı cehaletle nâbînâ ve mezhep taassubu dahi başlarına başkaca bela olarak miyâh-ı müntinede yaşayan [...]lar gibi bunlar da bulundukları hâlin kötülüğünü idrakten âciz olmalarıyla vakit vakit içlerinden bir ehl-i hamiyet serir-âverde-i taayyün olup da ta'rize kıyam ve hükümet dahi hapis ve nefy veya idam ile onun terhib-i emsalini iltizâm ile ahali o hamiyetkâra sahâbet etmek şöyle dursun hükümete asi diyerek hükümetin icra ettiği te'dibâta telfik-dest-i tahsin ederlerdi. Lakin sonraları ulum u maarif ilerlemekle Rousseau, Voltaire gibi efkâr-ı hürriyet sahiplerinin bin türlü belalar içinde yaşadıkları hâlde yazdıkları âsâr münteşir olunmağa başlamakla ahalinin gözleri açıldı ve açılır açılmaz boyunlarındaki boyunduruğu kırmağa kal-

kıştılar. 1789 ihtilali meydana geldi. Halk nice zamanlardan beri hükümetin elinden yanmış olduklarından her fenalığın bâisi kral ve kraliçedir diyerek ikisinin de başlarını cellat eliyle kestiler. Saraya ve vükelâya mensub ve müteallik ne kadar kibar ve rical var ise ve hükümet nüfuzuyla para kazanarak mal ve emlak sahibi olmuş ne kadar zenginler bulunduyorsa cümlesinin başı cellat önünde düştü. Bu ihtilal üç sene kadar devam edip, o müddette Fransa memâlikinde kesilen başların adedi altı yüz bine bâliğ oldu.

Ba'dehu cumhuriyet idaresi iltizâm olundu. Lakin esna-i ihtilalde hakk ve nâhakk dökülen kanların efkâr-ı umumiyyeye tesir-bahş olduğu dehşeti ve Bonaparte'ın umûr-ı harbiye ve idare-i askeriyede mahareti ve bir kadının nüfuz ve entrikası akıbet cumhuriyetin yine hükümet-i şahsiyyeye tahavvülüne bâis oldu. Ondan sonra kah cumhuriyet kah hükümet ile idare olunmakta iken geçen 1848 tarihinde cumhur riyâseti intihâb olunmak mevsimi olmakla hâlâ imparator bulunan Üçüncü Napolyon meydana çıkıp General Cavaignac ile rakip oldu. Nihayet neşr ettiği ilanâtta ahaliye daha ziyade serbestlik vaad ederek cumhur riyâsetine intihâb olunup, üç sene kadar cumhuriyeti idare etti. Lakin bu esnada Napolyon papazlardan ve ümerâ-yı askeriyeden birçok taraftar peyda etmekle müddet-i riyaseti hitâma resîde olacağı zaman cumhuriyet taraflılarından bir takım nüfuzlu adamları bir gece zarfında yataklarında tutturup her birini bir diyara nefy ile imparatorluğunu ilan ve cumhuriyeti perişan etti. Ve bu teşebbüsünü bir suret-i meşrûada göstermek için ahalinin ârâ-ı umumiyesine dahi müracat edip, çünkü zimâm-ı hükümet kendi elinde olmağa mevâid ve tehdidât ile sekiz milyon nüfusun rey-i müsâidlerini kazandı.

İşte o zamandan bu ana kadar efkâr-ı hürriyet taraftarânı ile hükümet-i şahsiye beyrinde ihtilaf devam edip onlar hükümet-i şahsiyyeyi kaldırıp cumhuriyeti iadeye çalışmakta ve İmparator dahi saltanatını bi't-tevârûs oğluna ve hanedanına münhasır kalmak esbâbını istihsâle uğraşmakta idiler. Hürriyet taraftarânının iddialarına göre bir şahsın bir nice milyon halkı cemâd gibi kabze-i idaresinde tutup ilan-ı harp ve akd-i musâlaha iktidarını münhasıran kendi emr ü hükmüne tahsis etmeğe hilkatî ve hikmetî istihkâkı yoktur. Zira bir milletin her ferdi hasbe'l-hilkat hürdür. Bu kadar milyon hür olan eşhâs niçin bir şahsın hükmü ve keyfi altında esir olsun? Memleket ahalinin, hazine ahalinin, asker ahalinin iken bunların istimâli neden bir adamın eline verilsin? Ya bu adam tedbirinde hata ederse onun

mazarratını niçin ahali çeksin? Hususan mademki bir insan sehv ü hatadan hâli olamaz ve bir aklın tedbirine nispetle ukûl-ı müctemianın icraatında ci-het-i savâb daha akvâdır, elbette idare-i cumhuriyet hükümet-i şahsiyeden evladır. İlan-ı harp ve akd-i musâlaha gibi umum millete ait olan bir hareket-te neden bir şahsın keyfine merbut olmalıdır? Eğer harb lazım ise, yani mülk ü milletin fevâidi muhârebe etmekte ise millet düşünüp karar vermeli ve eğer sulh muktezâ ise yine milletin reyiyile olmalı. Sebep nedir ki bir milyondan mütecâviz olan vatan bilâ-faide kışlalarda otursun ve bunlardan mülk intifâ etmesin? Sebep nedir ki bu işsiz güçsüz oturan bu kadar halkı beslemek için ahali yiyeceğinden içeceğinden kesip vergi versin? Ahalinin ne borcudur ki bir imparatora ve sarayı halkına ve vükelâsına ve sair debdebe ve dârâtına para yetiştirsin? Muvâfık-ı medeniyet ve hakkaniyet midir ki fevâid-i vatani-yede zerrece dahli olmayan bu misûllü bir sürü tembeller saraylarda köşkler-de mütena'im-i envâ-ı zevk ü sefahet olsunlar, milyon milyon keseler kazan-sınlar? Beride elinin emeğiyle taayyüş eden ve sa'y ile cemiyet-i medeniyyeye faide-bahş olan bir âciz evlad u iyâliyle mezbelelerde yarı aç yarı tok yatsın ve kazancının nisfını onlara versin? Ve keza ve keza...

Hükümet-i imparatoriye dahi bunlara karşı bir milyon iki yüz elli bin askerin kuvvetini ve hapishanelerin ve zaptiyelerin şiddetini gösterip bu delillerle iknaya çalışıyor. Ancak şâyân-ı dikkat şurasıdır ki hükümet-i şahsiye on sekiz seneden beri hürriyet efkârını kırmak için ne kadar şiddet ve iktidâm gösterdi ise o derece aksi tesir hasil edip efkâr-ı hürriyet günden güne ziyadeleşti. Hatta şu on sekiz sene müddette millet meclisi âzâsı intihâbı üç defa vuku bulup birincisinde hükümete muhalif olarak intihâb olunan aza yüzde ona muadil iken bundan beş, altı mâh mukaddem üçüncü kere vuku bulan intihâbda hükümet muhalifleri âzâ-yı meclisin üçte birine muâdil oldu ve elyevm Fransa devletinin başvekili bulunan Emile Ollivier ile vükelâ-i cedîde dahi âzâ-yı muhalifeden idiler.

İmparator Napolyon bu hâlâta karşı, bulunduğu mevki-i hatarnâkdan kurtulmak ve taht-ı saltanatı kendinden sonra familyasına tevris etmek için âzâ-yı muhalifenin müsted'iyâtından bir takımına rûy-ı müsaade göstermek tedbirini ittihâz edip, fazla olarak hem fırka-i muhalife beynine tefrika düşürmek ve hem de onları intihâb eden ahaliyi kendine taraftar etmek için vükelâsını tebdil ile yerlerine onlardan vükelâ tertip eyledi ve filhakika bu tedbir semeresi olarak âzâ-yı muhalife beynindeki ittihâda hâlel geldi.

Mamafih ahaliden erbab-ı sanat olanlar ve bilcümle amele güruhu hürriyet efkârında olmakla verâset-i saltanat maddesi yine ukde-i teşviş ve tereddütte olduğundan vükelâ-i cedidenin tedbiriyle bu kere İmparator o hususta ahalinin ârâ-yı umumiyesine müracaata mecbur oldu ki bu hâl imparatorun mukaddemki hükümet-i müstakillesinden ne derece tenezzül ettiğini güneş gibi gösterir. Zira bugün şu müracaatla İmparator ahalisine manevi hitap ile “Bu mülkün asıl imparatoru ve hükümdarı millettir. Ben onun hizmetkarıyım. Benim on seneden beri icra ettiğim islahat makbulünüz mü ve o hâlde benim vefatımdan sonra saltanatın familyama intikâline müsaade eder misiniz?” deyu sual ediyor. Eğer milletin ekseriyeti peki derse bu matlab hasıl olacak; yok derse imparatorluk bitecek. İşbu müracaat-ı ârâ-yı umumiye meselesi alafranga Mayıs’ın sekizinci günü Fransa’nın her beldesinde rey-i hafî tarikiyle nihâde-i ma’raz-ı icra olacağından rey kutuları açılıp da peki manasını mütezammın olan yuvarlaklar sayılınca kadar zavallı İmparatorun yüreği oynamaktan kurtulamaz. Bakalım nasıl olur?

İşte Fransa’nın şu hâli bize bir ibret-i mûkıza olmağa şâyândır. Zira Fransa’daki hükümet-i şahsiyenin eli kanun ile bağlı olduğu ve her ferdin hürriyet-i şahsiyesi bir dereceye [kadar] taht-ı emniyette bulunduğu ve gazetelerin ağızlarında asla gem olmayıp istedikleri gibi hükümetin efâline ta’riz etmek liyakatinde bulundukları, hatta imparatorun zevcesine fahişe ve oğluna piç ve kendine hırsız ve mütegalib diye muhalif gazeteler bar bar bağıldıkları ve bunlara karşı hükümet yalnız kanunen ve alenen mahkemede bi’l-muhâkeme bu sözleri ilan edenlerin kimini birkaç mâh hapis ve kimini dahi birkaç yüz frank ceza-i nakdi alarak te’dib ile kanaat eylediği ve millet meclisinin reyi munzam olmadıkça vergiye bir akçe zamm etmeğe muktedir olamadığı ve imparator sokaklarda gezerken bazı kere efrâd-ı ahaliden türlü türlü tahkir-amız muameleler görüp te’dibe cüret edemediği ve bi’d-defaat kendinin helakına kast edip bi’l-muhâkeme cezaları tayin olunanları afv u taltif eylediği, velhâsıl ahaliyi kendine ısındırmak için her gûne tedbirde kusur etmediği hâlde ahalinin gözü açılanları istihsâl-i hukuk-ı hürriyet için yine hükümet-i şahsiye boyunduruğundan kurtulmağa ve millet hükümetini ifaya bezl-i makdur ediyorlar. Bu hapisler, bu ceza-i nakdilerden asla korkmuyor, herhangi gazetenin bir muharriri haps olunsa yerine üç muharrir gelip, haps olunanlardan ziyade söz söylüyorlar. Herhangi muharrir ceza-i nakdi ile mahkum olsa

erbab-ı hamiyet derhal bir defter açıp parayı veriyorlar ve böylelikle hürriyet tarafı daima ilerliyor.

Şimdi bir de bizim halimizi gözden geçirelim: Bizim İstanbul gazetelerinin ağızlarında birer zaptiye şebeşi takılıdır; herhangi hükümetin hoşuna gitmeyecek bir söz tefevvüh etse öyle muhâkeme falana hacet olmaya-rak heman gazetesi kapatılır yahut pek mürüvvete uğrarsa bizim Kemal Bey gibi bir memuriyet bahanesiyle taşraya sürülmek istenilir. Meğerki gazeteci ecnebi yahut Rum ve Ermeni ola; bunları zaptiyenin değil Babiâli'nin bile dışı kesemez, gayeti biraz ceza-i nakdi ile yakayı sıyrırırlar. Ve gazetecilerin birisi hükümetin bu vechile bir gadrine uğrasa öteki gazeteciler ona sahâbet edeceklerine güya aralarından bir rakip eksik olmuş gibi cümlesi birden ona hücum ederler. Hükümetin efâlini tahsin ile göklere çıkararak sanki hükûmete hulûs gösterirler. Bizde hükümet, yani Babiâli, yani Âli Paşa ne vakit canı isterse ahalinin vergisini zamm eder, ahalinin döşeklerini yorganlarını, koyunlarını keçilerini sattırarak bu parayı taşra memurları tahsil ederler ve bulunduğu memlekette bakaya bırakmayan memur Babiâli'ce memduh olur. Bizim ahali bu vechile soyulurlar ve şu suretle verdikleri paraların ne yolda yağma olduğunu gözleriyle görürler; yine ağızlarından bir harf-i şikayet çıkmaz. Mesela hükümet “akçesini vergiye mahsub ederim” diyerek Rusya muhârebesi esnasında Rumeli ve Anadolu ahalisinden veresiye birçok zehâyir ve hayvanât mübâyaa eyledi. Bunların bir takımı taşra memurlarının cebir ve ikdâmları üzerine hizmet-i müftehire namıyla hazineye terk ve teberru ettirildi. Bir takımının senedâtı elyevm Anadolu ahalisinin külahları içinde mahfuz durup bakaya ve vergi için hükümet kendilerini sıkıştırıp hapse doldurdukça bu senetleri külahlarından çıkarıp ibrâz ederler, “Eğer şunlar devletin borcu ise alacağına mahsub edip yakamızı bırakınız” derler. Lakin memurlara söz anlatamazlar.

Geçen yetmiş altı senesinde taşralara tevzi olunup herkesten bedelleri tahsil olunan kavâim-i nakdiyenin dahi bir takımı hizmet-i müftehire unvanıyla cebren halkın elinden alındı ise de bir çoğu hâlâ ahali yedinde mahfuzdur. Lakin hükümet ne vaad-ı mesbuk-ı resmisi üzerine onların tedavüle çıkmasına müsaade eder ne de halkın vergisine ve bakaya borcuna bedel tutar. Bir yandan tahsil için biçareleri hapishanelere doldurur, yine zavallılar seslerini çıkarmazlar. Her sene Babiâli ahalinin ciğerlerini sökerek aldığı vâridât-ı mukanneneyi yedikten sonra hariçten dahi milyon milyon istikrâzlar

yapıp devlet ve millet namına vaz-ı imza eder. Efrâd-ı halktan birisi çıkıp da “Ya bu paraları sonra kim ödeyecek? Bu mülk sizin pederinizden mevrus malikeneniz midir? Bu kadar milyon nüfusu sizin pençikli esiriniz midir? Eğer Allah’tan korkmuyor ve âlemden utanmıyorsanız tarih-i müstakbel divanında bi’l-muhâkeme ilâ ahirü’l-eyyâm lanetle yad olunmaktan da mı ihtirâz etmiyorsunuz? Dünyanın en güzel, en mahsûldar, en ticaretgah mahalli olan şu mülke yazık değil mi? Arsa-i âlemde altı yüz yıldan beri şan u azametle namını künküre-i afaka çıkarmış olan şu devlete, şu millete acımıyor musunuz? Behey insafsızlar! Kabınız kaçagınız daha dolmadı mı? Bu yalılar bu konaklar, bu faytonlar, bu mücevherler, bu saltanatlar hepsi şu mülkün, şu milletin sırtından çıkmıyor mu? Yarın bu mülk, bu millet perişan olursa siz bu temettuâtı nerede edeceksiniz? Bari onlara acımazsanız kendinize acıyınız; evlad u ahfâdınıza merhamet ediniz” diyemez. Halbuki herkes, hatta Anadolu köylülerine varınca kadar bu mülkün, bu milletin bu gidişle mahv u munkariz olacağını da yakinen bilirler ve iki kişi bir yere geldikte bu bahsi ortaya koyup böyle hâlimiz nereye varacak deyu ağlaşırlar, dertleşirler.

İşte böylelikle devlet ve millet şem-i furûzân gibi yanıp yağı içine akarak erimekte ve herkes de bu hâle nazar-ı teessüfle seyirci gibi bakmaktadır. İşte en korkulacak şey de budur. Zira ağlamayan çocuğa meme vermezler meseline mademki bizde şu hâl-i esaret ve zillile karşı bu sabr u sükunet vardır, ne hükümetin ne de mil-i sairenin nazar-ı şefkatini celbe istihkâkımız olamaz. Bu belayı böylece çeker gideriz ve yana yana bir gün söner biteriz.

Eğer hâl böylelikle biraz daha mümtedd olursa şüphe yok, birgün gelecek ki memleketimiz düşmanlarımızın eline geçip biz yabancı kalacağız. Çocuğumuz çoluğumuzla esirler gibi düşmanlarımıza hizmetkar olacağız. Gözlerimizden kanlı yaşlar döküp “Eyvah! Vaktiyle niçin davranmadık?” diyerek başlarımızı taşlara uracağız, lakin faydası olmayacak. İşte Lehistan, işte Kırım, işte Dağıstan numuneleri güzümüzün önünde; bunlar da vaktiyle bizim gibi birer heyet-i mahsûsa idiler, hükümetleri, saltanatları, Babîâli-leri, Âli Paşaları var idi. Onlar da bizim gibi mübtelâ-i envâ-ı zulm ü sitem idiler, onlar da bizim gibi sabır ve tahammül ile “Ne yapalım, Allah sahibini göndersin” deyu kendilerinden hariç bir sahip gelmesine muntazır oldular. Akıbet Rusya namında bir sahip geldi; hâlleri şuna müncer oldu. Biz de mi böyle olacağız? Eyvah eyvah eyvah..!

Arif

İnkılab

Bu nam ile mirlivalıktan muhrec Hüseyin Vasfı Paşa ile Necip Paşa hafidi Mehmed Bey Cenevre'de bir gazete tesisine muvaffak oldular. Geçen hafta birinci nüshası litograf ile tab ve neşr olunmakla meşhud-ı dide-i memnuniyetimiz oldu. Mumaileyhânın muttasıf oldukları hamiyet-i milliyeye ve gayret-i vataniye icabınca böyle bir eserin ibrazına sarf ettikleri himmet bilcümle hamiyetkârânın mazhar-ı takdir ve şükranîsi olacağı misillü *Hürriyet* dahi kendini ruzmerre-i fâizeden addetmekle müftehir olduğundan ve mezkur gazetenin mukaddimesinde tayin olunan esas-ı hareket milel-i Osmaniyе'nin idare-i hâzıra yüzünden giriftâr olduğu mehâlik ve muhâtarâtın def'i zımında bir inkılâbın lüzumunu beyandan ibaret bulunduğundan bu maksuda iştirakinden dolayı mumaileyhâyı herkesten evvel tebrike müsârat eder, şu kadar ki bir menzil-i maksuda vusûl için müteaddid yollar olduğu hâlde herkes itikadınca kestirme zu'm ettiği bir tariki ittihâz edeceğinden *İnkılab* gazetesinin dahi münselik olduğu tarik ile *Hürriyet* gazetesinin mesleği arasında bir derece tefâvüt görülür.

Mesela *İnkılab* gazetesinin mukaddimesinde şu ibareler yazılıdır:

Bir hükümetin mahvı zamanı gelince Cenab-ı Hakk evvela reisinin aklını alır. Onun için Padişah-ı zaman çıldırdı. İşi gücü pehlivan güleştirmek, cedd-i âlâsının sandukasına astığı Osmanî nişanını -ki mükafat ve iftihar nişanı olacaktır- döğüşken keçilerin ve zuhurî kolu maskaralarının boynuna, boynuzuna takmak. Zavallı deli hainler elinde zulüm ve fesad aleti olmuş; hilafeti sâkıt, hal'i vacip. (İla ahire)'

Ve yine mezkur gazetenin ikinci makalesinde şu sözler muharrerdir:

Hâlâ padişah Abdülaziz tarih okuyor, milletin selametini düşünüyor diye

1. Makalenin tamamı *İnkılab* gazetesinde yayımlanmış diğer makaleleri ile beraber Kaya Bilgegil tarafından neşredilmiştir. Bkz. M. Kaya Bilgegil, *Yeni Çağ Kültür ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I: Yeni Osmanlılar* (Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1976), 186-89.

efendiliğinde bir kâzib şöhret kazandığından bu inkılâbın bilcümle teferruâtını cûlûsunda icra edeceğini halk ümit ederdi. Meğer okuduğu tarih değil masal kitapları imiş, düşündüğü dahi oynatıp durduğu zuhurî kolu fasılları imiş. Ve biraderi merhumun bağışladığı çiftliğe sık sık gitmesi padişahlığında nişan takmak için döğüşken horozlar yetiştirmek için imiş. Bu kazıyyeler üç anbarlı gemi başına tasvir olunan arslan gibi taht-ı âli-bahta kuruluşunda malum oldu. Ey vatandaşlar! Bu inkılâbın ikmâli artık bize kaldı. Bir millet bir işi milletçe yapmaz ise o iş milletin terakki ve ıslahına asla yardım etmez. İşte numunesi meydanda duruyor: ıslah ve terakkimizi bir bir şahsın yedd-i kifâyetine bıraktık; cûlûsunda yedi milyon lira borcu olan bir devletin varisi olduğunu lisan-ı teessüfle beyan etmiş iken padişahlığı daha on seneye varmamış ve zamanında Kırım muhârebesi gibi bir gâile zuhur etmemiş iken devletin borcunu yüz milyona iblâğ etti. Aferin himmetine! (İla ahire)²

Bu makalât şiddet-nümânın nâr-ı gayretle yanmış bir kalb-i ateşnâkdan sevk-i fart-ı hamiyetle zuhur etmiş olduğu derkâr olmasıyla beraber Hürriyet'in mahall-i takdirinde makrûn-ı ayar-ı sıdk u hakkaniyet görünmezler. Vâkıa Sultan Abdülaziz'in çıldırdığını cümleden evvel Avrupa'da ve İstanbul'da ilan eden hâlâ sadrazam Âli Paşa idi. Çünkü Sultan Abdülaziz cûlûsunda Kıbrıslı Mehmed Paşa'yı makam-ı sadârette buldu. Birkaç ay hareketine dikkat edip bu adam "hukuk-ı hükümet" sözünden başka bir şey bilmiyor diyerek onu azl ile yerine Âli Paşa'yı nasb eyledi. Birkaç ay bunun da işine bakıp nihayet damadının pederi müteveffâ Ziver Paşa'yı vezâretle şeyhülharem nasb etmesi ve sonra borçlu olduğundan mahall-i memuriyetine gidemiyor diyerek taşra emvâli bakaya-yı mümtenasından ileride tahsilat vuku buldukça kapatılmak üzere bin beş yüz kese akçe atıye-i seniyye ihsan buyurulması lüzumunu bâ-tezkere-i mahsûsa arz eylemesi üzerine kendinin taraf-perverliği ve hazine-i devleti mensubâtına ibzâlde sehâveti sebebiyle onu da azledip yerine müteveffâ Fuad Paşa'yı getirmişti. Bundan dolayı sadr-ı âli-cenab Padişaha gücenip telgraflarla Avrupa'ya padişahın çıldırması olduğunu ilan etti ve bu telgrafların parasını hazine verdi. Bundan başka İstanbul'da dahi rast geldiğine Padişah'tan şikâyet edip "Abdülaziz bu devleti pederinden kendine mevrus malikane zannediyor, bu millet onun esiri değildir, cümlemizin bu mülkte iştirâkimiz vardır, lakin padişahın şuuru bo-

2. Tamamı için Bkz. Bilgegil, Yeni Osmanlılar, 190-94.

zuk olduğundan daha buraları bilemiyor” zemininde lisanlar kullandı. İşte bu rivayet o şâyia-yı gayri-sahîhadan bakiyedir.

Eğer Padişahın işe karışmaması ile cinnetine istidlâl olunursa bu hüküm muvâfık-ı adl ü insaf olamaz. Zira Sultan Abdülaziz’in evâil-i cülûsunda umûr-ı devleti bizzat rû’yet için ne yolda çabaladığı ve bu eski hırsızlardan kurtulup yeniden vükelâ yetiştirmeye ne kadar uğraştığı ol vakit iş içinde bulunanların malumudur. Sultan Abdülaziz evâil-i cülûsunda kışlalara gidip asâkirin et’imesini ve koğuşlarını ve harbiye ve bahriye mekteplerinin ahvâlini bizzat görürdü ve yolda gittiği esnada verilen arzuhalleri bizzat sayıp hîn-i nuzulünde her şeyden evvel onları getirtir ve kendisi eline alıp okur ve muktezâlarını emrederdi. Kezalik Babîâlî’den arz olunan hususâtın istizân tezkerelerini şimdi olduğu gibi yalnız başkatip Emin Bey’in eline bırakmayıp bizzat kendisi birer birer okur ve dolayı ve fırladıkları olanlarını ayırıp tahkik eder ve sonra red ile veya aksi üzere cevap yazdırırdı. Ya o Sultan Abdülaziz şimdi o değil midir denirse adeta değildir cevabı verilebilir. Zira Babali o kadar entrikalar kullandı ve gerek Padişahın etrafında bulunan hainler ve gerek sefâretler vasıtalarıyla o derece iğfalât ve tehdidât ile zihnini doldurdu ki Padişah işi Babîâlî’nin eline bırakmak mecburiyetinde bulundu. Ve bir kere bu suret hâsıl oldukça artık dünyada ne oluyor, ne deniyor hiçbirini doğrudan doğruya işitmek kendine nasip olmadı. Zira gece gündüz yanında bulunanlar ayniyle çarpık gösterir âyine gibi etrafını öyle sarmışlardır ki ne tarafa baksa eğri görür ve böyle bir rû’yete alışan adam için her gördüğüne eğri demek emr-i tabii olur.

Allah için insaf edelim; Sultan Abdülaziz bu hâle gelince kadar Babîâlî’yle az mı uğraştı? Tersanemizin şu günkü günde oldukça bir nizamaya girmesi ve şu kadar sufun-ı harbiyemizin yar u ağıyara karşı lenger-endâz-ı mehâbet olması ve askerimizin sırtı elbise ve karnı sıcak yemek ve has ekmek görmesi mücerred bu padişahın eser-i himmet-i mahsûsası değil midir?

Zuhurî kolu oynatmak eser-i cinnet ise tiyatroya gitmekte bu kabîlden olacağından bütün imparatorlar ve krallar ve Avrupa’nın ukalâ-i hükemâ ve vükelâsı hep mecnunlardır demek çıkar. Zira bizim Türk tiyatrosu orta oyundur; Avrupa tiyatroları dahi ezmine-i atıkada ayniyle bizim orta oyunlarını tarzında iken onların mülûkü ve şuarâsı terbiye-i ahlak-ı milliye maksadıyla onları tanzim eylediler. Bizde bu himmet olunmadığı için hâlet-i ûlûsında kaldı. Yalnız Sultan Abdülaziz Han bidâyet-i cülûsunda bu oyunları mille-

tin ahlak-ı fitriyesine hizmet edecek yolda tanzim etmek arzusunda bulundu. Şimdi bu niyet dahi kendine kabahat şeklinde isnad olunursa muvâfık-ı hakkaniyet olur mu?

Pehlivan güleştirmek, koç, horoz döğüştürmek dahi bir adamın cinnetini ispata kafi delâilden değildir. Zira her imparatorun, her kralın ve belki en âkil ve hakîm zannolunan her zatın daire-i mahremiyetine girildikte bu makûle ıyşiyâtın envâ-ı kesiresi görülür.

Bir âkil-i müsellemlü'l-etvâra mahrem ol

Mişvâr ü tavrını nazar-ı itibara al

Seyret ne denlû vaz-ı qaribi eder zuhur

Kim her biri cünûna olur başka başka dâl³

Avrupa hükümdarânının ve mülûk-ı sâlifenin at yarışı ettirmeleri ve ayı, samur güreştirmeleri ve boğa ve yaban domuzu ile muhârebe ettirip seyretmeleri bu kabîlden değil midir? Bir de eğer Sultan Abdülaziz bu makûle masumane eğlenceler yerine Fransa ve Rusya İmparatorları gibi gece sabahlara kadar kumarla vakit geçirmeği mu'tâd etmiş olaydı daha akıllı mı olurdu? Yoksa Avusturya İmparatoru ve İtalya Kralı gibi müptela-ı fevâhiş ve menâhi-i gunâgun olaydı daha iyi mi olacaktı?

Cedd-i âlâsının sandukasına astığı nişan-ı Osmanî'yi döğüşken keçilerin boynuzuna astığına dair irâd olunan rivayetin dahi sıhhati bizce müsellemler değildir ve belki hakikati aranılacak olursa bu yalanın dahi Âli Paşa'nın dargınlığı esnada ihtirâ ve ilan ettiği ekâzibden olduğu zâhire çıkar.

Ne mümkündür ki Sultan Abdülaziz gibi Osmanlılık namusunu her şeye takdim iddiasında bulunan bir zattan böyle bir hareket-i mecnunâne sâdır ola. Evet, belki zuhurî kolu maskaralarına nişan vermiştir. Lakin Âli Paşa ve sair vükelâ kendi dalkavuklarına ve uşaklarına ve ayvazlarına kadar nişanlar verirlerse padişah-ı zaman olan Sultan Abdülaziz'e kendini eğlendirenlere nişan vermesi neden garip görünsün?

Cülûstan beri borçların tezâyüd etmesi bahsine gelince: bundan vatanını seven ve akîbet-i hâli düşünen hangi ehl-i hamiyet hoşnut olabilir. Lakin bu istikrâz paraları Sultan Abdülaziz'in cebine mi girdi ki onun himmetine isnâd sahih olsun. Ve *İnkılab* gazetesinin şu "Padişah kaplarını dolduruyor, sonra da bu kabı tutanlara yani vükelâyâ parmaklarını yalatıyor" sözü dahi

3. Ziya Paşa'nın *Tercî-i Bend*'inden bir kıta. (h.n.)

makrûn-ı hakk u insaf görünmez. Zira kabı dolduran ile parmak yalayan beynindeki nispet bu mevkide hiç münasebet olmaz. Cümle âlem bilir ki Padişahın Paris ve Londra bankalarında fondeleri yatmıyor, lakin Fuad Paşa ve Âli Paşa ve sair zevât-ı malumenin kazandıkları paralar bu bankalarda işlemektedir. Hem şu istikrâzları bulan, yapan kimlerdir, bir kere burası düşünülmeli. “İstikrâzsız bu devlet yaşayamaz” kaidesini müteveffâ Fuad Paşa icad etmedi mi ve her istikrâzda rüfekâsıyla beraber komisyonlara parmak sokmadı mı? Âli Paşa dahi onunla işte müşterek değil miydi ve onun vefatından sonra edilen iki istikrâz sırf Âli Paşa’nın himmetiyle olmadı mı? Bunların şerâit-i fahişesiyle beraber vakt ü hâl icabınca akdini tâlî-i meyâmin-metâli-i mülûkâneye isnad ederek beceren ve taraftarı olan vükelâyâ on beşer bin lira iâneler verdiren ve hatta geçende yirmi bin lirayı dahi kendi için koparan şu *Kevkeb-i Şarki*’nin tabiri üzere “sefine-i devletin kapudan-ı şevket-nişanı ve yedd-i müeyyed-i hilafetin bayağı bir musanna ve mükemmel kible-nümâsı” olan Âli Paşa değil mi? Şimdi borçların tezâyüdünü yalnız Padişaha isnâd etmek mugâyir-i adalet olmaz mı?

Bunlarla beraber biz Padişapta yedi evliya kuvveti vardır, yahut yedi krala taç giydirir itikadıyla ferihü’l-kalb olan güruhtan dahi olmadığımızdan Sultan Abdülaziz’in evâil-i cülûsundaki hüsn-i niyât ve etvârının tebeddülünü nazar-ı tahsin ile görmeyiz.

Şah vâkıf gerektir ahvâle

Vükelâyâ kalırsa vay hâle

Ancak otuz altı milyon nüfusun bey’atıyla metbûiyeti meşru olmuş ve rûy-ı arzın her ikliminde bulunan iki yüz milyon nüfus-ı İslamiyenin reis-i ruhanisi itikad olunmuş ve mülk ü milletce kendinin fiil-i ihtiyârîsiyle iyilikten başka bir kötülüğü görülmemiş olan zat hakkında daire-i edeb ve insaftan hariç lisan-ı ta’rız kullanmağı dahi revâ görmeyiz. Ve madem-ki millet-i İslamiyenin urvet-i vuskâ-yı ittihâdi kelime-i tayyibe-i tevhid olup, emânât-ı celile-i nebeviyenin hâmilî ve Haremeyn-i Muhteremeyn’in hâdimi olmak haysiyetiyle bu kadar milel-i mütenevvia-yı Muhammediye’nin rabîta-i ictimâ-ı kulübü için taht-ı Osmanî makam-ı hilafet zu’ım ve itikad olunmuştur, biz bu rabitanın bozulmasını istemedikten fazla tahkimini her Müslim için farîza-i zimmet-i hamiyet biliriz. Yani hilafetin şer’an sıhhati veyahut mukaddesiyyetini karıştıрмаğa hacet görmeyerek faide-i asliye-i milliyeye hasr-ı nazar ederiz. Ve çünkü asıl maksat nüfus-ı İslamiyenin bir nokta-ı câ-

miada birleşmesidir, ve mademki bunu tabiat yapıp hazırlamış ve şer'-i mübin-i Ahmedi'nin esası dahi buna müstenid bulunmuştur, bu itikadi doğru eğri her ne ise muhâfaza lazımdır. Zira millet-i İslamiye'nin necâtı bundadır reyinde bulunuruz.

Bu bahislerin hülâsasında bize de bir sual vârid olur. Yani bütün fenalıkları eden Babîâli olsa dahi, mademki her görülen iş irade-i seniyyeye müsteniddir, Padişahın da müşâreketi ve adem-i masumiyeti derkârdır. Eğer Sultan Abdülaziz'in akli ve hamiyeti olsa idi vükelâ namıyla meydanda bulunan ve habâsetleri günden aşıkâr olan şu melunları kullanmaz veyahut mel'anetlerine müsâid bulunmazdı denilebilir. Biz cevabında deriz ki biz Padişahı sırf masum göstermeğe çalışmıyoruz, lakin akvâ-yı me'mulümüz Padişahın ekser vukuattan haberi yoktur. Eğer hakikat-i hâli bilmiş olsa elbette razı olmaz zannediyoruz. İşte bizce onun beraat-i zimmeti yalnız bu daireye münhasırdır. Buna mebnî deriz ki eğer *İnkılab*'ın dediği gibi lüzum-ı kat'isi görülen bir inkılab mevki-i husûle gelecek ise aklen ve şer'an sebep olamayacak bevâis üzerine Padişahın sükût-ı hilafetine ve vücub-ı hal'ine koşmazdan evvel vükelâ denilen heyet-i müfsidenin tebdiline hasr-ı himmet olunmalı ve Padişaha sadık ve mücerreb vükelâ göstermeli, yanındaki çapkınları, hırsızları def etmeli. O zaman bakmalı; eğer Sultan Abdülaziz vech-i matlub üzere hareket etmez ve vükelâ-i müntehabenin yapacakları ıslahata mani olursa o vakit hem cinnetine hem de vücub-ı hal'ine yürünmelidir.

İlan

Hürriyet gazetesinin matbaası teşkil olununca kadar gönderilecek mektupların çifte zarf derununa vaz ile zirde muharrer olan esâmi mahallerine irsal olunması ihtar olunur.

Mr. Pitsh, Rue Grange Bateliere, Paris

Suavi Efendi, 44 Avenue de Grande Arme, Paris

Le Comte Plater, Villa Bradberg, Zurich

Mr. L. Pasarin, 14 Corraterie, Geneve

Mr. Pinches, 14 Liste St. Leicester Sq, London

Arif

Nutk-ı hümayun üzerine mütâlaât

Bizde sene başı âdetlerinden biri kör topal bir sürü dilenciler takım takım toplanıp kapı kapı ilahi okuyarak gezmek ve diğeri de aşure pişirip komşulara dağıtmak iken bir kaç seneden beri bir yeni âdet daha çıktı. Yani Babiâli Avrupayı aldatmak için birçok ıslahat-ı mülkiye meseleleri sayıp mu'tad üzere müselsel muttasıl ibareler kaleme alıyor, sonra Padişahı zor zar Babiâli'ye getirip güya bu meseleleri bizzat kendi düşünmüş gibi onun ağzından söyletiyor ve bunun adına da nutk-ı hümayun deniyor.

Hürriyet geçen ve evvelki senelerde irâd olunan nutuklar üzerine mütâlaât-ı mahsûsasını birinci, ikinci ve ellinci nüshalarında beyan etmişti. Bu seneki nutkun ötekiler kadar ehemmiyeti olmadığından ibârâtının aynıyla derciyle kendi mütâlaâtını fâsılalar arasında muhakkıran irâd edecek ve bu mütâlaâtta itiraz-güne bazı efkâr görölürse asıl ta'riz nutk-ı hümayuna olmayıp belki Babiâli'nin karaladığı müsveddeye râci olacaktır.

Her senenin ibtidâsında sene-i sâbikanın icmâl-i vukuatını cem edip taht-ı nazara koymak faideden hâlî olmadığı bi't-tecrûbe sabit olmuştur.

Lakin devletin hiçbir tarafında bir faide eseri görölmemiştir.

Bununla devâir ve mecâlis ve memurîn-i devletin ifa-i vezâif-i muayyeneye müsâdîf olan mesâîlerinin derecesi ve Devlet-i Aliyye'nin tarik-i terakkide kat etmekte olduğu mesafâtın miktarı bir kat daha malum olur.

Kat'an malum olamaz, çünkü bu icmâl-i vukuatı sizin taht-ı nazarınıza koyan Babiâli ve devâir ve mecâlis ve memurîni idare ve teşkil ve intihâb eden yine Babiâli değil mi? Babiâli size iş göstermek için birçok yalanlar söylerse Devlet-i Aliyye'nin tarik-i terakkide kat ettiği mesafât ondan malum olur mu? Biz ondan çoktan geçtik; tarik-i tenezzülde kat ettiğimiz mesafeyi bilsek.

Geçen yıl içinde Devlet-i Aliyye'mizin her bir şubesinde icra olunan ıslahat ve görünen terakkiyât Cenab-ı Hakk'ın ihsan-ı mahsusu ve cümlelerin mesai-i mütte-

hidesi eseri olduğundan ol bâbda dergah-ı kibriyâ-penâha arz-ı teşekkür ve herkese beyan-ı memnuniyet ederim.

Hangi ıslahat, hangi terakkiyât... Teşekkür ve beyan-ı memnuniyet yerine ağlamalıdır.

Dahilen meşhud olan âsâr-ı hasene Devlet-i Aliyye'mizin münasebât-ı hariciyesinde dahi cari olup düvel-i fahime ile beynimizde mevcut olan revâbit-ı dostî ve müvâlât an-be-an tezâyüd ve teekküd etmektedir. Ve buna yine sene-i sâbkanın vukuat-ı mesârından olmak üzere bazı hükümdarân-ı haşmet-unvanın ve prenslerin viziteleri bir delil-i alenîdir.

A canım, hükümdarânın ve prenslerin viziteleri mâhut Mısır cedvelinin küşâdında bulunmak için idi. Bu ise iyice düşünülürse meserret verir vukuattan olmamalıdır.

“Vukuat-ı mesâr” tabiri ne manayadır? Acaba vukuat-ı sâre mi demektir? Âli Paşa'ya sormalı.

İçinde bulunduğumuz asır ve zaman a'sâr-ı saireye makîs olmayıp, evâilde yüz senede ancak hâsıl olabilen şeyler şimdi beş senede vücuda gelmekte ve bir yandan artmakta olmakla bu bâbda müsâbık olanları takip ve ondan sonra o halde devam edebilmek erbab-ı hükümetin ikdâmât-ı mütevâliye ve mesai-yi daimesine muhtaçtır.

Bizim erbab-ı hükümetin ikdâmât-ı mütevâliye ve mesai-i daimesi ekseriyet üzere hazineyi yağma etmek, ahaliyi soymak, Avrupa'yı ve sizi aldatmak, her sene vâridât-ı seneviyesinin nısfı miktar hariçten borç almak gibi esaslı şeylere münhasır olduğundan başka şeye bakmağa vakitleri yoktur.

Binaenaleyh sene-i sâbıkada dahi zikrolunduğu gibi terakkiyât-ı vâkıa bâis-i tevakkuf olmayıp bilakis terakkiyât-ı cedideyi müşevvik olmak gerektir.

Erbab-ı insafa göre bu nasihat beyhudedir. Zira ibtidâ terakkiyât olmalı, ondan sonra ilerisine gidilmeli.

Tarif ve tekrara hacet olmadığı vechile...

Çünkü tarif ve tekrara hacet yok ise niçin uzun uzun tekrar ve tarif olunuyor?

Mülkün husûl-i mamuriyeti ve ahalinin tezâyüd-i serveti ve bina-i medeniyetin tesisi esbâbının biri ve belki en akdemi ihtilât ve muamelâtın kesret ve suhûleti maddesidir ve bu dahi demir ve adi yollardan ve memâlikte bulunan enhârın seyr-i sefâyine kabiliyeti olanlarından ve bazı mahall-i ticaret olan sevâhile limanlar inşasından ibarettir. Çünkü her şeyde olduğu gibi bunda dahi “takdimül-ehemm

ale'l-mühimm" kaziiyesine riâyet olunmak elzem olduğundan şimdiye kadar yapılmış ve yapılmasına karar verilmiş olan demiryollardan mâada hangi hatların takdimi ve devletçe ve halkça en hayırlı ve menfaatli ise onların tahkik ve tayini ve şirketler veyahüt süver-i saire ile inşalarına teşebbüs olunacağı vakitte ne kadar masrafa muhtaç olacakları ve hattın geçeceği yerlerin hâl ü vaziyeti evvel emirde bilinerek ona göre, yani malumat üzerine karar (2/2) verilebilmek için ehil ve mute-med mühendisler marifetleriyle keşiflerinin icra ve haritalarının tertip ve tersim et-tirilmesi ve kabil-i seyr-i sefâyin olan enhârdan istifade tarikinin taharrisi ve lazım olan limanların istihsâl-i esbâb-ı inşası pek muktezî görünüyor.

Besbelli şimdiye kadar böyle yapılmamış. Şüphe yok bunlar pek âlâ ve bin kere söylenmiş şeylerdir. Lakin kim yapacak?

Bir de vâkia tevsi-i ticaret ve ziraatin ve binâberin ta'mim-i servet ve refahın esası ve mukaddemâtının biri mahsûlâtın bi'l-suhulet ve az masrafla ihrac ve sahile nakli hususu ise de yalnız bununla dahi matlub tamamıyla hasıl olamayıp, bihak-kın araziden istifade suretini istihsâl ile amelîyat-ı ziraat ve felâhati tehvin ve teshil eylemek yani bu fenne müteallik ve mahsus olan âlât-ı cedîdenin istimalini talim ve ta'mim etmek dahi acele-i ihtiyaştan olduğundan bazı münasip yerlerde ziraat mektepleri ve çift edevatı fabrikaları ve gûne çiftlikler ve icabına göre ziraat bankaları yapılması yollarının dahi bilâ-ifâte-i vakt bulunması iktizâ eder.

Hayhay, bunların yapılması iktizâ etmek şöyle dursun ferâizdendir. Lakin kim yapacak kim..?

İşte şu mevâdd-ı mutenâ-bihâyı ve memâlik-i Devlet-i Aliyye'mizde hıref ve sanayinin ve ticaret ve sınaat şirketlerinin ilerlemesi esbâbını taharri ve mütâlaa ederek karar-ı müzakeretini hâvî lâyihalarını Şura-yı Devlete vermek üzere müteallik oldukları devâirin rüesâsından ve sair erbab-ı vukûftan mürekkep bir komisyon yapılması tesrî ve teshil-i husûl-i matlaba medar olacağında şüphe yoktur.

Çünkü öyledir de, Rumeli demiryolunun mukavelenamesi niçin Şura-yı Devlete verilmedi? Mösyö Duboise'nın teklifine neden ihâl-i sem'-i itibar olunmadı?

Hukuk-ı nâsın medar-ı emniyeti olan mehâkim ve nizamâtın peyderpey ikmal ve ıslahı hakikaten ziyade itina olunacak mevâddan olduğundan ol bâbda dahi hayli şeyler vücuda geldiği gibi ba'de-zin dahi kemal-i itina ile devam olunması bilhassa tavsiye olunur.

Acaba şu hayli şeyler denilen nelerdir?

İtibar-ı malinin en mühim mikyâsı ve mi'yârı mütedâvil olan tahvilâtın derece-i itibarı olup lehül-hamd ve'l-minne bunda olan âsâr-ı terakki ise cümlelerin malumu ve meşhududur. İrad ve masârif-i devletin muvâzene deflery derdest-i tedkik ve ilan olup mülk ve devleti ileri götürecey, yani şu ta'dâd ettiğimiz ıslahatı hîn-i husûl ve kemale isâl edecek masârif-i nâfia ve müsmirenin geri kalmaması, bir yandan kâffe-i memurînin daire-i vazifelerine dahil olan umûra müteallik sarfiyâtta her türlü telef ve sarftan ziyadesiyle ittikâ etmelerinden...

Mesela Âli Paşa'nın konağı kagir olarak beytülmalдан yapılmak ve bazı vükelâyâ on beşer, on sekizer bin ve Âli Paşa'ya yirmi bin lira ihsan olunmak gibi...

...ve diğery taraftan dahi cümlelerin istikamet-i fitriyeleri iktizâsınca i'tâ-i teshilâtta berdevam olmasından hasil olacak muvâzene-i medâhil ve mehârice menut olduğunda şüphe yoktur.

Evvela cümlelerin fitratında istikamet aramak define bulmak ümidiyle her viraneyi eşelemek kabîlinden olmaz mı? Sâniyen istikamet-i fitriyenin i'tâ-i teshilâtta berdevam olması muvâzene-i medâhil ve mehârice neden bâis-i husûl olsun, ta ki ıslahat-ı mutasavvere için lüzumu olacak masârif geri kalsın? Sâlisen "medâhil ve mehâric" ithalat ve ihracat mı demektir; yine hallâk-ı kelimât olan Âli Paşa'ya sormalı.

Hülâsa memâlik-i Devlet-i Aliyye'mizin ve bilâ-istisna bütün ahalimizin tarik-i mamuriyet ve medeniyette devam ve tezâyüd-i terakkileri ve hukuk-ı devlet ve rahat ve emniyet sekene-i memleketin medâr-ı a'zamı olan kuvve-i berriye ve bahriyenin mukteziyât-ı asriye ve esbâb-ı mevcûdeye göre itmâm-i intizamı bilhassa ve bi'l-umum kâffe-i memurîn ve tebaamızın akdem-i amâlimiz olmasıyla şu emel-i mukaddesin tehâmî-i husûlüne muvaffakiyetimizi Cenab-ı Rabbül-Alemin'den niyaz ve temenni etmekteyim.

Ne güzel temenni, lakin "[Farsça ibare]"

İstanbul'dan tahrirât

Safer 7 tarihiyle

Bu sene Babiâli'de irâd olunan nutk-ı hümayunu gazetelerde görmüşsünüzdür. İslahat, terakkiyât sözleri çok, fakat meydanda züğürtlükten ve hırsızlıktan başka bir şey yok. Hele memurînin "istikamet-i fitriyeleri" cümlesinden tuhaf. Zavallı Padişah yalnız Âli Paşa'nın esiri olmadı, bütün alemin maskarası oldu. Memâlikin huzur-ı asayışı ise "sâye-i asayiş-vâye-i

cenab-ı mülkdârîde” berkemal olup aceze-i ahalinin göklere çıkan feryad ü figanından başka bir şey işitilmez.

Karadağ civarındaki İşpoz merası nizâ’ı, Babiâli’den ve sefâretler tarafından gönderilen komisyon marifetiyle güya tesviye olunacak. Lakin Knezin ilanına göre komisyonun hakkaniyetine itimadı cihetiyle vereceği kararın muvâfık-ı adalet olacağında şüphe etmemesiyle beraber mezkur mera üzerinde hakk-ı meşru’undan bir zamanda cebel idaresinin fârîğ olamayacağı dahi munzam olduğundan bakalım nerede karar verecek?

Müceddeden teşkil olunan Bulgar Patriğine verilen ferman-ı âli üzerine Rum Patriği şiddetli bir protesto ilan etti. Rusya sefâreti dahi işe parmağını soktu. Fermanın geri alınmasında ısrar olunuyor. Acaba Babiâli bu rezaleti de irtikâb eder mi?

Sizin Cemiyet reisi Fazıl Mustafa Paşa iki yıldan beri bezl ettiği nukûd ve mesâi ile Mısır Hidivliğini ele geçiremediyse de Divan-ı Ahkâm nezaretini olsun yakaladı. Bazıların kavlince Cevdet Paşa’nın azli iadre-i Mısıriye ile münasebeti olmaktan dolayı imiş ve Fazıl Paşa’nın dahi nasbı yine Mısır politikasından teferru etmiş. Zira her ne kadar Hidiv-i Mısır suret-i mülâyette bulunuyorsa da münasebâtta eski lezzet olmadığından bir kaç ay geçtikten sonra [...] ilhâm-ı sabîha-i cenab-ı mülûkânenen Fazıl Paşa’nın azli ve Cevdet Paşa’nın ya onun yerine veyahut Şura-yı Devlet riyâsetine nasbı irade buyurulacak ve Âli Paşa Hidive karşı “İşte şevketlü efendimiz şu tebeddülü sizi tatyib için icra etti” deyip onun hararetini itfâ edecek, Fazıl Paşa’ya dahi “Vallahü’l-azim benim hiç sun’um yoktur; bunu Zat-ı Şahane kendisi ansızın yaptı” diyecek ve bu zeminle iki, üç tarafı dahi kullanacak imiş.

Umûr-ı Nafia Nazırı David Paşa hazretlerini yine Avrupa’ya gönderiyoruz. Zira maliye hazinesi yine suyu çekmiş su haznesine döndü. Müstakrazât taksitleri zamanı geliyor, memurîn on aylık maaş istiyor, Zat-ı Şahane yapılan saray ve köşklere dolayı Serkis Kalfa’nın matlubâtını vermek ve İzzeddin Efendi hazretlerinin hitan cemiyetini mutlaka bu sonbaharda icra etmek emel ediyor. Başkatip Emin Bey dahi “Şu İksircioğulları’na yazık oldu, faiz altında ezildiler; aman bir iki yüz bin kese olsun alelhasep verilse” deyu niyazda bulunuyor. Âli Paşa dahi gelecek mevsim-i şitâda Bebek sahilhanesinde oturamayacağından devlethanelerinin birgün evvel hitâmıyla tefrişini arzu buyuruyor. İngitere’ye sipariş olunan zırhlı gemiler ve sair levazimat-ı harbiye ve bahriye için dahi İngilizler [...] para istiyorlar. Galata’dan edilmiş

olan istikrâzât-ı müflisâneyi tatlı tatlı beceren Frenkler ise hiç martaval dinlemiyorlar; Sadık Paşa'nın o hakîmâne delâiline kulak bile asmıyorlar.

İşte bu sebeplerin ilcâsıyla David Paşa'mızı para bulmak için gönderiyoruz. Lakin geçenki istikrâzlarda sizin orada ettiğiniz şamatalar üzerine istikrâzların ne güçlüklerle uğradığı hâlâ unutulmadı. Şimdi yine böyle bir yolda hareket etmemenizi rica ederiz. Vâkıa sizin mütâlaâtınız devlet ve milletin ahvâl-i âtiyesine taalluk ettiğinden anlayana göre millet için bundan büyük hizmet olamazsa da bir kere de şu hâl-i hâzırî göz önüne getiriniz, bizi düşününüz. Ama diyeceksiniz ki siz bir kaç aylık alacaksınız deyu vükelâ hazerâtı binlerce keseler mi alsınlar, böylelikle bu devlet batsın mı? Ey ne yapalım, can cana baş başa bugün aklıktan ölmekten ise yarın gelecek belaya Allah kerimdir deyip göz kapamak hayırlı değil midir..? İşte zillet-i esaret bizim ahlakımızı o derece bozdu ki bu sözlerle teselli bulup hiç âtiyi düşünmüyoruz...

İlan

Hürriyet matbaası teşkil olununca kadar gönderilecek mektuplar çifte zarf derununda olarak zirde muharrer isimlerden birine irsâl olunması 89 ve 90 nüshalarında münderic bulunan Mösyö Patek ve Hazarosyan isimlerine gönderilmemesi ihtar olunur.

Mr. Pitsh, Rue Grange Bateliere, Paris

Suavi Efendi, 44 Avenue de Grande Armee, Paris

Le Comte Plater, Villa Bradberg, Zurich

Mr. L. Pasarin, 14 Corraterie, Geneve

Mr. B. Reynaud, Marseille

Mr. Pinches, 14 Liste St. Leicester Sq, London

Nâsih-ı gayri-mütenassih

Hidiv-i Mısır'ın muahharan akdine müteşebbis olduğu istikrâzın men-i husûlü için Babiâli tarafından düvel-i muazzamaya gönderilen protestolar bî-tesir kalıp hatta Babiâli politikasına en müdâhin bulunan İngiltere Kabinetosu bu protestoya verdiği cevapta istikrâz işi alıcı ile verici beyinde uyuşulacak mevâddan olduğundan buna müdahaleye İngiltere devletince salâhiyet olmayacağı beyan olunmuştur. Bundan beş altı mâh mukaddem Babiâli ile hükümet-i Mısriye beyinde medâr-ı ihtilaf olan noktalardan biri dahi bâb-ı devletten istizân etmedikçe idare-i Mısriye'nin hariçten istikrâz etmemesi kaziyyesi olup onların hall ü tesviyesi esnasında bu mesele dahi idare-i mezkûre tarafından mazhar-ı kabul olarak faysal-pezîr olmuş ve şu suret-i tesviyeye o zaman başlıca mutavassıt İngiltere sefiri Eliott olmuş iken bu kere Babiâli'nin protestosuna şu cevabın verilmesi İngiltere devletinin mizan-ı politikasında ya Babiâli'nin hafiflenmiş yahut hükümet-i Mısriye'nin ağırlaşmış olması gibi bir tebeddül vukuundan başka manaya haml olunamaz. Filhakika bir hükümetin bünyân-ı itibarına rahne veren esbâb-ı müheddmeden en kuvvetlisi hariçten istikrâzdır. Hatta müteveffaâ Said Paşa zamanında birinci defa olarak idare-i Mısriye Avrupa'dan istikrâz etmek istedikte Babiâli'den bir güzel nasihatname kaleme alınıp şu sözler derc edilmiş idi:

Hariçten olunan istikrâzât velev şerâit-i hafife ile olsun bi-eyyi-hâl faiz ve re'sûl-mâlinin te'diyesi için müstakriz olan memlekettten birçok para çıkmasına ve halkının tekâlifî ağırlaşmasına bâdi olacağı cihetle devletlerin ekseriya bu tedbire müracaatları ya alacakları akçeyi verecekleri faizin umuma bir kaç katı faydası olacak a'mâl-i nâfiya veya vatan-ı umumîyi bir tehlike ve muhâtaradan kurtaracak esbâba sarf etmek için olup, bu şeylerden birine müstenid olmayan ve mükellef olan memleket ve ahalice menfaat-i filiyesi muhakkak bulunmayan istikrâzın ayn-ı marurat olduğu emr-i müsberttir. Zira bi'l-farz altmış milyon frank istidâne olunduğu

hâlde faiz ve re'sûl-mâlinin ve komسیونlarının edası için iki yüz milyona yakın para vermek ve karşılık olarak memleketin birçok iradını nice seneler masârif-i müsmire-i mülkiyeden çevirmek lazım gelip böyle bir fedakarlık ise ancak o tarike gitmekte umuma daha ziyade fayda görülmekle ihtiyâr olunabilir.

Ve Babîâlî bu nasihatnameyi yazarken o tarihe kadar Avrupa'dan dört defa istikrâz edip deyn-i hariciyenin yekünü üç milyon iki yüz bin keseye varmış ve İngiltere'den bir milyon yedi yüz altmış bin liralık bir istikrâzın akdi için bezl-i makdur etmek üzere bulunmuş idi.

Biz esasen istikrâzât-ı hariciye usulünün hilafında bulunduğumuzdan hükümet-i Mısriye'nin bu vechile bir istikrâz-ı cedide teşebbüsünü nazar-ı tahsin ile görmediğimiz hâlde Babîâlî'nin şimdiye kadar ettiği istikrâzât ile idare-i Mısriye'nin duyûnu beynindeki fark ve nispeti mevki-i bahs ü temyize koymak isteriz.

Eğerçi Babîâlî'nin âtide yapacağı istikrâzâta nokta-i suhulet olmak için maliyesinin hakikatini mümkün mertebe ketm ile gerek arasına çıkardığı muvâzene defterlerinde ve gerek kabinetolardan istenilen hesaplarda bol doğramak mu'tâdı bedihî ise de geçen 1867 senesi evâilinde İngiltere sefirî tarafından Hariciye Nazırı Lord Stanley cânibine gönderilen hülâsa defterinde şu rakam mücmel görünmüştü:

Kese	
1854'ten 1865 senesine kadar	37037 220
Mezkur müddette	2440 400
te'diye olunan	

	34596 820
1865 defter-i kebir duyûnu	8000 000
1867 akd olunan	1 250 000
1869 akd olunan	1 250 000

	45 096 820

Yani müstakrazât senedâtı yüzü yüze olmak şartıyla 1854'ten 1865 senesine kadar şu on altı sene zarfında hazine-i maliye senevi üç milyon iki yüz bin kese raddelerinde bulunan vâridât-ı muayyenesini yedikten sonra harîç-

ten aldığı kırk beş milyon keseye, yani vâridâtının on üç katına bâliğ olup fakat müstakrazât senedâtı yüzde yetmiş ile elli arasında revâc-ı muhtelif üzere olduğundan birbiri üzerine sülsleri tenzil olunsa zikrolunan kırk beş milyondan sahih akçe olarak hazine-i maliyenin eline giren topu topu otuz milyon kese kalır. Bir de bu borçların te'diyesine değin verilecek faiz ve re'sü'l-mallar ile komisyonlar Mısır'a gönderilen mezkur nasihatname-de beyan olunduğu üzere lâakal sülânından ziyadeye bâliğ olacaklarından bunlarda asıl mal olan kırk beş milyon üzerine zammolundukta asıl borç yüz kırk milyon keseye çıkar ve hülâsasında otuz milyon para alınmış, yerine yüz kırk milyon para verilecek demektir. Ahirde duyûn-ı dahiliye ki devâirin senedâtıyla tüccar ve esnafa edilen borçlar ve ta Rusya meselesi esnasında ahaliden mübâyaa olunan zehâyir ve eşya bedelleri ve duyûnları ve muahharan hicret eden muhacirîn-i çerâkisenin naklieleri ve bedel-i tayinâtı ve ebniye-i âliye ve miriye duyûnu ve Avrupa siparişleri bedelleri ve memurîn ve asâkirin maaş ve tayinâtından tedâhül eden alacakları ve banka ve Galata müstakrazâtı gibi perakende ve gayri-muntazam duyûndan ibarettir, bunların miktar-ı sahihini Cenab-ı Hakk'tan mâada bir kimse ve hatta Maliye Nezareti dahi bilmediğinden onlar bu hesapta değillerdir.

Vâkıa bu istikrâzlardan her biri alındıkça yollar, ormanlar, mektepler yapılacak, duyûn-ı müteferrika kalkacak, şöyle ıslahat olacak, böyle umûr-ı nâfiaya sarf edilecek diye birçok esbâb dahi beyan olunduğu hâlde ne çare ki bir takım zevâtın ceyb-i hırs ve tama'ları doymak bilmediğinden bu misillü umûr-ı nâfiadan hâlâ meydanda bir şey görülmüyor ve Babîâli'nin mu'tâdı olan kizb ü ketm ile beraber muvâzene-i âhirede yedi yüz bu kadar bin kese açık dahi başkaca sırtıyor.

Şimdi idare-i Mısriye'nin duyûn-ı hariciyesine bakalım:

	İngiliz Lirası
1862	2.435.400
1864	3.879.040
1866	2.500.000
1868	8.825.250

	17.639.690
	(Tahminen 3800000 kese)

Şu duyûn-ı hariciye ile 1.458.112 kese vâridât-ı seneviye karşılaştırıldıkta vâridâtın üç misli borç var demek olur. Bir de hıttâ-i Mısriye'nin beş altı sene evvelki haliyle bugünkü intizâmı, yolların, kantaraların, tariklerin tebdili, istihkâmın tahkim ve teksiri, Süveyş Cetveli kumpanyasına vaktiyle verilmiş olan bazı imtiyazât ve arazinin istirdâdı için i'tâ kılınan tazminat, vûkelâ-i devlete kapuyoldaşca verilen en'âmât, İstanbul'a verilen vergi-i senevî, Şura-yı Nevvâbın ve onun emsâli teşkilat-ı nâfianın husûle getirilmesi gibi fiilen vücudu görülen icraat ile mukayese ve bunlarla beraber duyûn-ı mezkûrenin faiz ve re'sû'l-malları dahil olduğu hâlde beher sene muvâzenesinde beş yüz on altı bin kese kadar fazla vâridât kaldığı dahi mütâlâa olundukta hükümet-i Mısriye'nin bu kadar müddette şu kadar icraat için bu duyûnu ihtiyâr etmesi istiksâr olunamaz.

Şimdi bu iki idare yekdiğeriyle muvâzene edildikte Babiâli şu adama benzer ki üç bin iki yüz kuruş maaşı var iken yüz kırk kese borç etmiş ve aldığı parayı asla kendinin islah-ı ahvâline sarf etmeyip sefâhetle yemiş içmiştir. Hükümet-i Mısriye dahi ol şahsa benzer ki bin beş yüz kuruş kadar vâridâtı var iken dört bin beş yüz kuruş kadaristidâne etmiş ve fakat bu paranın bir takımı beyhudeye gitmiş ise de çoğu da hanesinin tamiri ve akarının tezyidi için sarf olunmuştur. Bu hâlde bizim Babiâli'ye "nâsih-i gayri-mütenassih" denilse becâ değil midir?

Reybü'l-menûn

Gauloise gazetesinin beyanına göre:

Kürre-i arzın sathı 5 milyon [...] metre murabba'ında olup bunun iki sül-sü sular ile örtülmüş olduğundan asıl kara dediğimiz yerler 132 milyon kilometre murabba'ında kalır. Bu arazinin üzerinde 781 milyon nüfus-ı insaniye taayyüş etmekle arazi insanlar beyninde müsâvaten taksim olunmak lazım gelse her birimize 185 metre ile 69 santimetre kadar yer düşer. Günde on iki saat yol yürüyen bir adam 832 günde kürenin altından dolaşıp başladığı yere gelebilir. Kürenin cesâmeti 515.051.000 metre mûke'abındadır. Yeryüzünde 344 milyon familya, 61 milyon kız, 50 milyon oğlan olup bir senede 14.310.558 insan doğar, 25.722.237 nüfus vefat eder. Bunlardan 11.586.290 kız 12.724.268 oğlan ise de vefiyât oğlanlarda ziyade olup 15.119.723 oğlan 9.606.514 kız vefat eder. Bu hesapça yeryüzünde beher dakika zarfında 22 erkek 21 dişi doğup 18 dişi 30 erkek vefat eder. İnsanlar içinde 790.000 kör, 300.000 sağır dilsiz, 424.000 mecnun, 8 milyon hakim, 14 milyon avukat (dava

vekili), 7 milyon tabip vardır. Dünyada bulunan kamburların yumurları birbiri üsüne konulsa 200.000 metre irtifâ'ında olur. İnsanları hırsızdan, kuttâ-ı tarik-ten muhâfaza için 4 milyon zaptiye olup fakat hırsızların adedi malum değildir. Erbab-ı iffet ve namustan olanları dahi hesap edip adedini göstermek istedim ise de bunların miktarı o kadar az ki zikretmeğe hicap ettim.

Ya Gauloise muharriri bizim Türkistan'ı ve devletin vükelâ ve ümenâ ve memurînini görse acaba ne der..?

Terakki gazetesini taltifen sahib-i imtiyazı olan Ali Raşid Bey Mabeyn-i Hümayuna celb ile mazhar-ı iltifat-ı mülûkâne olarak uhdesine kaimmakamlık rütbesi tevcih ve beş yüz lira dahi atıye-i seniyye ihsan buyurulmuştur. İstanbul gibi idare-i keyfiye altında mahsur bir memlekette o idarenin hilaf-ı marzîsi olarak terbiye-i avama hizmet yolunda şimdiye kadar Türkçe bir gazete çıkmamış iken Terakki gazetesi zuhurundan beri bir meslek-i matbu ittihâz edip memleketin yere batacak âdeti üzere müdâhene zemininden ayrılmadığı hâlde bu ana değin eslâfının cüret edemedikleri efkâr-ı nâfia-yı milliye'nin neşrinden dahi hâlî olmadığından umum hamiyetkarân-ı vatanın mazhar-ı takdir ve şükranîsi olmağa şâyândır ve Zat-ı Şahanenin mezkur gazeteyi bu suretle taltife râğbet etmesi kendinin ne ehil-perver ve kadirşinas olduğunu dünyaya gösterir bir delil-i alenî olmağla bu dahi herkesin müstelzim-i fahr ü mesârı olmak emr-i tabiidir. Ancak bu hususa dair Terakki gazetesine şuradan buradan gönderilmiş olan tebriknameler mealine nazaran bu iltifatın vukuu geçenlerde Babiâli'de irad olunan nutk-ı hümayun üzerine Terakki gazetesinde münderic olan mâhut "Alkışname" için imiş gibi anlaşıldığından eğer burası böyle ise mücerred müdâheneye mukabil dalkavukların uğradıkları ihsan sırasına geçerek hiç hüküm ve itibarı kalmaz.

İlan

Avrupa'da Türkçe bilir mürettib tedarikinde derkâr olan müşkilat hesabıyla Hürriyet matbaasının teşkil ve tanzimi bir vakitten beri ukde-i te'hire düçâr olduğuna ve gazetemizin beher elli nüshası bir cilt itibar olunarak yüzüncü numero dahi takarrüb ettiğine ve gazetenin hacm-i hâzırı mutavelât mebâhis dercine müsait olmamasından İstanbul'dan ve taşralardan gönderilmekte olan muharrerât bi'z-zarure aynıyle basılamayıp bundan dolayı muharrerât-ı mezkûreyi irsâl edenler münkesir olmakta olduğuna ve kıtası tebdil olunmuş olsa teclid edenlerin takımları bozulacağına mebnî bi-lütf-i

teala cild-i sâni rehin-i hüsn-i hitâm oldukça *Hürriyet* gazetesi hatm-i kelim ile onun yerine diğer nam ve kıta da bir âhar gazete çıkarılmasına ve *Hürriyet* gazetesine hissedar bulunanlardan o vakte değin müddetleri munkazî olmayanlara müddetlerinin hitâmına kadar mezkur yeni gazeteden bi'l-irsal ta'vizine karar verilmiştir. Ancak İstanbul'da Bâb-ı Zaptiye *Hürriyet* nüshalarını akçe ile satın alarak tedavül den men için yakmakta olduğu cümle-i tahkikattan olup, çıkarılacak gazete ise devlet ve milletçe birçok mevâdd-ı mühimmeyi câmi olacağından zaptiye nin pençe-i zulmüne düşmemesi için nüshaları yalnız hissedarân adedince basılarak bunlarla matabaa sermayesi için tevkif olunacak miktar-ı muayyenden ziyade nüsha basılmayacağından buna hissedar olmak isteyenler bedelât-ı nakdiyeyi ileride gazetesinin zuhurunda beyan olunacak suretle göndermek üzere şu bir ve nihayet iki mâh zarfında zîrde muharrer olan mahallde kâin *Hürriyet* idaresine beyan-ı keyfiyet yani kimin ismine ve ne tarık ile irsal olunması lazım geleceğinin tafsilen işârına müsâraat eylemeleri ve *Hürriyet* gazetesinin cild-i sâni si zîrde muharrer fiyat ile satılmakta olduğundan istek edenler bedelâtını nakden veyahut Fransız posta pulu olarak mektuba leffen irsal ve nasıl gönderilirse kendilerine vâsıl olacağını dahi işâr eyledikleri hâlde istenildiği miktar gönderileceği ve mukaddemce *Hürriyet* matbaasında hurûfât ile tab edilmiş olan Reşid Paşa lâyihasından daha bir miktarı mevcut olduğundan ve Ziya Bey mukaddema İstanbul'da matbu olan *Tercî-i Bend* meşhuru ile bu kere nazm eylediği *Terkib-i Bend* bir yerde ve nâzım-ı mumaileyhin resmi dahi birlikte ve kendi hattıyla muharrer olarak bu kere foto litograf ile bastırılıp mir-i mumaileyh tarafından *Hürriyet* matbaasına iâneten terk olunduğundan birer nüshası hissedarâna meccânen gönderildiği ve bakiyesi mezkur lâyiha ile beraber fiyat-ı mukarreresi ile satılmakta olduğu ilan olunur.

	Frank
Birinciden ellinci nüshaya kadar takım	50
Bunların memâlik-i Türkiye'ye nakli için posta ücreti takriben	05
Elli birinciden yüzüncü nüshaya kadar takım	50
Posta ücreti	05
Birinciden yüzüncü nüshaya kadar takım	100

Posta ücreti	10
Reşid Paşa lâyihası posta ücretiyle beraber	02
Ziya Bey'in <i>Terci</i> ve <i>Terkib-i Bendi</i> posta ücretiyle beraber	05

Gönderilecek mektup çifte zarf derununa konulup üzeri şu vechile yazılacaktır:

Mr. L. Pasarin, 14 Corraterie, (Suisse) Geneve

Arif

İstanbul'dan tahrirât

Safer 22 tarihiyle

On beş günden beri keyifsiz olduğumdan buranın havadisinden bir şey yazamamıştım. Geçenki sene başı nutk-ı hümayununu ve huzur-ı hümayunda okunan Şura-yı Devlet mazbatasını gazetelerde görmüş ve şimdiye kadar elbette bazı mütâlaât da yazmışsınızdır. İşbu iki eser-i âli sıdk ve hakiyat ve politika ve vaad ve nezaketçe biri birinden bihter ve müteâlî olduğundan sebt-i sahife-i rüzgar olmağa şâyândırlar. Hele mezkur mazbatada pek hoş giden şey mehâmm-ı umûrun iki kısma taksimiyle bir kısmına olmuş bitmiş denilip diğerine derdest-i icra tesmiye olunuşudur. Eser-i muvaffakiyet-i seniyye olmak üzere olmuş bitmiş olan şeylerden birisi Rumeli demiryolu imiş. Kıbrıs cezâiresine müstevlî olan çekirge beliiyesi de artık bu sene külliyyen imha olunmuş ve Selanik şehri limanına bir rıhtım inşası kararlaştırılmış. Menâfî sandıkları, sanayihaneler teşkil edilmiş ve keza ve keza... Ve yapılacak şeylerden başlıcaları dahi: Aydın demiryolundan Bucak karyesine bir şube yapılacak, Galata'dan Beyoğlu'na tahte'l-arz bir demiryolu inşa olunacak, tramvay arabaları işletilecek, Kağıthane deresinden makine ile Beyoğlu'na ve Boğaziçi'nin Rumeli sevâhiline su çıkarılacak, müceddeden bir bend daha yapıp artık yaz mevsimleri su sıkıntısı çekilmeyecek, şehremaneti pişgâhında bulunan köprü -şu ıslahat-ı acile sırasında ahşap kalmak şân-ı âliye muvâfık olmayacağından- demirden yaptırılacak, yirmi yıldan beri Trabzon ile Erzurum arasında yapılmakta olan yol iki üç aya kadar açılacak, daha neler olacak neler olacak... Ne mutlu açılığa dayanıp ömrü olana...

Şu olmuş bitmiş şeylerin vücudu olsa veyahut vücudu olanlar tarif ve me'mule azacık yaklaşıp haylice işlerdir. Yapılacaklar da yapılsa ve kusura gibi meydana gelse onlar da pek âlâ, lakin yalancının evi yanmış kimse inanmamış meseline halkın kulağı bu makûle yalanlarla o kadar dolmuş ve ıslahat namıyla yapılan vesâil-i tahribe ile ahalinin canı o derece yanmış

ki mazbata okunurken bulunanlar kahvehanede meddah dinler gibi dinle-yip bıyık altından gülüşüyorlar ve yapılmış mevcut olan şeylere bulaşılıp da memâliki ve hazineyi taze mütezarrer etmekten ise hiç dokunulmamasını arzu ediyorlardı. Mamafih mezkur mazbatanın sebki ü rabtı o kadar latif ve güzel yazılmış ki Zat-ı Şahane bunu kim kaleme almış deyu sormuş ve Şura-yı Devlet başkatibi Mahmud Bey'in yazdığı ifade olundukta bir büyük rütbe ve memuriyetle taltifi emir buyurulmuş.

Kevkeb-i Şarki'nin tavsifi üzere “sefine-i devletin kapudan-ı şevket-nişanı ve yedd-i müeyyed-i hilafetin bayağı bir musanna ve mükemmel kıble-nümâsı” olan sadrazam ve atabek-i efham hazretleri ise Girit seyahatindeki refakat ve hüsn-i hizmetinden dolayı mir-i müşarunileyhin bir vesile ile tatyibi için zaten vesile-cûy-ı fırsat olduğu hâlde Zat-ı Şahanenin bu iradesi zuhura gelmekle ve Dahiliye Müsteşarı bulunan Refik Bey'in sümsüklük ve korkaklık hasâil-i memdûhasıyla beraber akşam meclisleri şetâretlerine mahrem olamamasından dolayı memurîn-i devlet çürüklüğü olan Şura-yı Devlete çekilmesi tasavvuru dahi evvelden kararlaştırmış bulunmağla, Mahmud Bey rütbe-i bâlâ ile onun yerine müsteşar oldu. Meşhur fıkralardandır ki rical-i devletten biri müsaade-i baht ile defterdar olur (ki şimdiki Maliye Nazırlığı demektir). Biraz vakit sonra validesi hastalanıp alamet-i mevti hissettikte oğlunu yanına celb ile “Oğlum, işte benim ahirete azimetim yaklaştı, me'mul ederim ki pederin merhumu görürüm ve bana bu dünyanın ahvâlini elbette soracaktır, nasıl cevap vereyim, ne dersin?” dedikte defterdar efendi tebessüm edip “Valide, eğer peder merhum sana bu suali ederse senin burunsuz oğlun defterdar oldu cevabını ver; o dünyanın ne hâle girdiğini anlar” demiştir.

Geçen sene yine bu mevsimde Babiâli'de irâd olunan nutk-ı hümayunda:

Her devletin her zamanda medeniyet ve mamuriyeti belki medâr-ı kuvvet ve şevketi itibar-ı malisinin tesis ve terakkisi olup bu yolda dahi bizce bâis-i memnuniyet olacak âsâr-ı nâfia müşâhede olunmaktadır. İtibar-ı malimizin el-hâletü hazihi vâsil olduğu derece bazı mevâdd-ı mükeddereden nâşi bir aralık bulunduğu hâl ü mertebeye nispet olundukta iyilik tarafında fark-ı azim olduğu meydandadır. Bu dahi vâridât ve masârifin ahz u sarfında ve hesabâtın cereyanında ve taahhüdâtımızın hâlisâne ifasında ve sarfıyâtta kaide-i tasarrufa riâyet, yani semeresiz ve lüzumsuz masraf etmemek hususunda icra olunan ıslahattan ve terakki-i ziraat ve ticaretten bittabii hâsıl olan tezâyüd-i iraddan ileri gelmektedir. İşte bu tecrübeden

istifade ederek şu yollarda ilerlemeğe gece gündüz sa'y u ihtimam olunmak ve derdest bulunan muvâzene defterleri dahi bir an evvel ilan kılınmak kat'iyen matlubdur.

sözleri var idi. Bu seneki nutukta kat'iyen maliye işine dokunur harf olmadıktan başka mezkur mazbatada dahi oralardan hiç bahis görülmüyor. Acaba niçin, neden dolayı..? Yoksa mezkur nutukta beyan olunan idare-i kat'iyeye tamamıyla tatbik-i hareket olunup umûr-ı maliyece ıslaha muhtaç mahal kalmadığından mıdır? Keşke böyle olsa, lakin bu nutkun irâdından beri yüz yirmi milyon frank yeniden borç aldı; yüzde ellisi ancak elimize geçti. Fakat senedi bozuverdik; bununla müstakrazât-ı sâbika faizlerinden ve [...]larından iki taksit ödeyebildik. Kırk elli bin lira dahi vükelâ hazerâtına ihsan verilebildi. Halbuki ebniye-i hümayun borçları hâlâ yerinde ve tezâyüd üzeredir. Hıtan cemiyetini yapamadık, memurîn ve askerinin yedi, sekiz, on aylık maaşları tedâhülde sarkmış duruyor. Taşralar ve hususuyla İstanbul parasızlıktan kan ağlıyor.

Her devletin mi'yâr-ı medeniyet ve mamuriyeti olan itibar-ı maliye gelince hazinemizin borçları yüzde kırk ile elli arasında tedavül ediyor. Mısır ki devletin cisminden bir cüzdür ve borç etmemesi için her bâr tehdidâtın hâlî olmuyoruz, onun müstakrazâtı yüzde yetmiş ile seksen arasında kabul olunuyor. İmdi hitta-i Mısıriye memâlik-i Osmaniyenin cümlesine tekâbül edecek derece mamur mudur, yahut Hidiv-i Mısır'ın Avrupa'ca itibarı Sultan Abdülaziz'den ziyade midir? İşte maliyece iyilik tarafından görülen fark-ı azim bundan ibarettir.

Mezkur mazbatada olmuş bitmişler sırasında gösterilen Rumeli demiryolu için *Hürriyet* gazetesinin 90 numarolu nüshasındaki mütâlaât Babiâli'ce bir çıban kabuğu kaldırdı ki tarif olunamaz. Vâkıa Brüksel sermayedarânı vekili Mösyö Dubois tarafından buna dair bir ilanname neşr edildi ise de Fransızca olduğundan ve İstanbul gazeteleri ona dair harf-i vâhid söylemeğe cesaret etmediklerinden bu tafsilattan ekser-i avamın ve hatta Babiâli ricalinden pek çoğunun haber ve malumatı yoktu. Bu yolu yapmak için müteahhid olan Mösyö Hirsch Davud Paşa'nın himayeti ile yirmi dokuz milyon keseye yolu bir hat üzerine yapacağına mukabil Mösyö Dubois'nın bu akçenin beşte biriyle yolu on dört sene zarfında ikmal ve edevâtıyla devlete terk etmesi arasında görülen fark-ı fahiş hakikaten akıllara hayret verecek umûrdan ise de bunun asıl sebebi Davud Paşa'nın Mösyö Hirsch'i himaye etmesinden ziyade mâhut Mösyö Otre'nin kum-

panya müdürü olması kaziyyesidir. Zira Mösyö Otre Fransa sefâretinde müsteşarlık makamını ihrâz etmiş ve Babiâli ile hüsn-i imtizâcından dolayı bu ana dek milyonlar kazanmış ve şu aralık kendinin bir sefârete memuriyeti Fransa devletince derdest-i icra bulunmuş iken müsteşarlıktan istifâ ile tarik-i feyzini terk ve feda etmesi ve mezkur demiryolu kumpanyası müdürlüğüne kanaat edip çekilmesi pek de rıza ile olmadığı ve Otre gibi Babiâli'nin menâfi-i hidemâtında bunca seneden beri ibrâz-ı me'ser-i sadakat etmiş bir zatın beş on milyon kazanması için Babiâli gibi bir menba-ı mürüvetten bir iki milyar feda olunması dahi mahall-i istiğrâb olamayacağı bedihîdir. İşte Mösyö Dubois'nın mülakat-ı cenab-ı sadâret-penâhiye nâil olamaması ve Hirsch'in müddet-i mukavelesi inkızâsında yine temdid edilmesi ve hazinenin yedi sekiz milyon kese yerine yirmi dokuz milyon akçe sarfını ihtiyâr etmesi hep bu nükteye mebnîdir. Ancak Fransa devleti ne Mösyö Otre'nin hatırına ve ne de Babiâli'nin rica ve iltimâsât-ı resmiyesine riâyet etmeyerek Hirsch kumpanyasının Paris'te çıkarmak istediği hisse senedâtına müsaade göstermediğinden anlaşıldığına göre bu demiryolu dahi seleflerinin uğradığı hâl-i sekteye düşecek ve zavallı Otre'nin sefâret müsteşarlığından mahrumiyeti yanına kâr kalacaktır.

Vâkıa mezkur hisseler burada dahi küşâd olunup halkı teşvik için vükelâ-i fihâmdan bazıları ve Galata bankerlerinden hazineye müdâhene etmek isteyenlerden bir takımı biraz senedât iştirâsına hâhiş gösterdiler ise de Fransa devletinin reddi bu misillü hisseler alış verişine malumatı olanlara dehşet verip yürek yağlı olduğu hâlde bunların birisi medid-i cesaret edemedi. Mezkur hisselerin Fransa'da küşâdını men etmekten Fransa devletinin maksadı ne olduğu bahsine gelince, bazılarının kavlince Devlet-i Aliyye ile kumpanyanın beynindeki mukavelename şimdiye kadar emsali görülmemiş yolda fahiş şerâit üzerine mün'akid olup eğer bu şerâitle demiryol-ı mezkur yapılacak olursa Devlet-i Osmaniye'nin harâbiyetine sebep olacağından nâşi imiş. Her ne ise bizim faidemiz bu yolun yapılmaması cihetinde olduğundan men'ine sebep olanlardan Allah razı olsun duasını tekrar ederiz.

29 Safer 1287

Bakınız şu hâle ki demiryol her devletin memâlikini imar ve ahalisini ikdâra vesile olup, bizde dahi böyle bir muntazam yolun inşası Rumeli kıtasının ihyasına bâis olacağı mukarrer iken idare-i hâziranın fenalığı eser

olarak şimdi onun yapılmaması arzusunda bulunuyoruz. Zira yapılmasında yapılmamasından ziyade mahzur görüyoruz.

Reybül-menûn

Terakki gazetesinin terbiye-i ahlak-ı milliye yolunda şimdiye kadar bezl ettiği mesai-i me'sûre hakikaten şâyân-ı takdir bir hizmet-i mergûbedir. Hatta erkeklerin terbiyesinden ziyade kadınların tehzib-i ahlakı medeniyetce akdem ve elzem olduğundan geçenlerde muhadderâta mahsus bir varaka dahi çıkardı. Bu kere dahi İstanbul ahâlisinin sû-i idare ve züğürtlük ile kan ağladığını görüp halkı yeisden kurtarmak için bir de eğlence gazetesi ilanına başladı ve gördüğümüz birinci nüshanın mukaddimesinde gülmenin envâ-ı adîdesini ayrıca tarif etmiş ve her nev'ini beyan edip fakat içinden kan gittiği hâlde yüzü güler şeklinde olan dıhkın tarifini unutmuş. Bize kalınca devletimizin şimdiki hâli gülmekten ziyade ağlamağa şâyân olduğundan *Terakki* gibi bir ehl-i hamiyet için dıhkdan evvel bükânın envâ ve tarifâtını söylemek yakışık alırdı. Ama hazine-i maliyenin şu zarureti esnasında beş yüz lira ih-sana uğramak filhakika güle güle yapılacak şey olduğundan bu şevk ile öyle mudhikât gazetesi çıkarmak da az görünür. Hususıyla bu ihsan sekiz on satırcık bir müdâhene mukabilinde olursa.

*

İlan'

Arif

1. 96. sayının sonundaki ilan ile aynıdır. (h.n.)

İmtiyazât-ı Ecnebiye

Malum olduğu üzere Devlet-i Osmaniye'nin Avrupa devletleriyle muâhede akdine şurû'u İstanbul'un payitaht-ı saltanat edildiği tarihten sonra olup bu asırlarda ise def-i ağıyâr ve istihsâl-i esbâb-ı istikrar için Devlet-i Aliyye'nin umum himmet ve nazarı cânib-i cihad ve fütuhâta münhasır olmağla akd olunan muâhedelerde gerek gurur-ı fütuhâtta münbais bir nev semâhat ve fütuvvet ve gerek fûnun-ı siyasyede muâhidlerinden ziyade cehalet eseri olarak bir takım şerâit-i muzırta dercinde müsâmaha gösterilmesi ve sonraları kuvvet-i devlete ârız olan noksan sebebiyle mağlubâne akd olunan musâlahalarda bu şartların derece derece ağırlaştırılmasına dahi muvâfakat edilmesi üzerine yirmi otuz seneden beri Babîâli dahi Avrupalıları hoş görünmek modasını iltizâm ile sefâretlerin ve tercümanların iltimasları üzerine müstemlenler hakkında birçok imtiyazât-ı mahsusa ihsan eylemekle hâl bir dereceye vardı ki ecnebler bizden az gümrük verdiğinden ve hükümetimizin zulmüne hiç uğramadıktan başka her yüzden teshilât ve muâvenet gördüklerinden ve mehâkim-i nizamiyede kanun-ı adalet sefâret tercümanlarının emr ü nehyinden ibaret olup yerliden biriyle bir davaları zuhur etse haklı haksız daima kazandıklarından bizim tüccarımızdan birisinin devlet zimmetinde alacağı olsa Sadrazam Maliye Nazırına bin arzu haller vererek ve maliye ve ahkâm meclislerinde yıllarca sürüm sürüm sürünerek alacağı paranın faizi altında ezildiği hâlde ecnebler alacaklarını günü gününde veya hut mürur eden müddetin günü ve saati üzerine faizini senede rabt ile yine müddetinde nakden istihsâl ettiklerinden işte hamdolsun bizde ne tüccar ve ne de ticaret kaldı. Bütün ecnebler ellerine geçti.

Sinaat dahi son nefesini çekti. Tebaamızdan olan tüccar ve erbab-ı sanayi battılar; batmayanlar himayet-i ecnebiyeye girip yakalarını kurtardılar. Memâlikimiz harap ve perişan oldu, ahalimizde can, mal kalmadı. Maliye hazinesi her sene iki buçuk milyon vâridâtını yedikten sonra bir milyon kese

akçeden ziyade hariçten borç etmeyince geçinememek derecesine geldi. Erbab-ı maaş ve vezâif, mahsusâtını vaktiyle alamadığından borçlarını veremez oldular. Halk batakcı oldu, esnaf iflâsa çıktı, bunca ehl-i ırz familyaların namusu bozuldu. Fakat bunlara mukabil kendi memleketlerinde geçinemeyip bir parasız bizim memâlikimize gelen ecnebler milyonlara mâlik oldular.

İstanbul'daki sefâretleri devletin her işine müdahale eden tercümanlar ise vükelâ-i devletin ilahî makamında umûr-ı cariyede nüfuzlarını yürütürler. Taşradaki konsoloslar memurînin birinci amirleri gibi istediklerini yaptırırlar. Her konsoloshane bir mahkeme olup her mahkeme bir başka kanun ile hükmeder.

İşte bu imtiyazât sayesinde biz şu hâllere ve ecnebler dahi şu derecelere gelmiş iken ve dünya yüzünde bulunan hükümetlerin hiçbirinde bunun emsâlî görülmediği ve hususan Avrupa'nın muvâzenesi için Devlet-i Aliyye'nin bekası bahsinde düvel-i muazzama-yı erbaanın asla ihtilafı olmadığı ve her gün icra-i ıslahat için Babîâlî'yi sıkıştırdıkları hâlde koca Babîâlî bir kere de şu imtiyazât meselesini meydana koyup da bir çare bulmağa teşebbüs göstermedi. Yahut sözün doğrusu bu teşebbüsü sonradan etti ise de bir faideyi müntic olmadı. Zira umûr-ı malumedendir ki geçenlerde hükümet-i Mısriye başlı başına bu mesele üzerine Avrupa devletleriyle mükâlemeye girişip ezcümle mehâkimin taaddüdü sebebiyle gerek yerliler ve gerek ecnebler hakkında husûle gelen fenalıkları ibrâz ile bu imtiyazâtın lağvı suretine bazı devletlerin muvâfakatlarını istihsâl eyledi. Bu muvaffakiyet Babîâlî'nin kibr ü azametina dokunup hasedinden idare-i Mısriye'yi tahtie etti, devletlere protestolar gönderdi. Sonra da kendisi ketm-i mahcubiyet için bu imtiyazâtın [... ..] sefâretlere bizzat birer tahrir-i resmi dahi yazdı. Şu kadar ki düvel-i muazzama tarafından Babîâlî'nin tahririne cevap-ı red verildi, fakat hükümet-i Mısriye'nin mes'ulüne muvâfakat gösterildi. Yani hükümet-i Mısriye dahilinde imtiyazât-ı ecnebiye lağv olundu, kalktı; memâlik-i Devlet-i Aliyye'de ibkâ edildi. Hatta Fransa millet meclisi âzâsından bir zat bunun sır ve hikmetini hariciye vekilinden sual ettikte "Ecneblerin hukukunu temin ve muhâfaza için idare-i Mısriye Babîâlî'den ziyade mahall-i emniyettir; hem de lağv-ı imtiyazât ile teşkili mukarrer olan mahkeme-i hukukiye için irade-i şahaneyeye müracat olunacağından Devlet-i Aliyye'nin Mısır ile olan münasebeti dahi vikâye olunacaktır" cevabını aldı. Yani Babîâlî'de sandâlî-nişin *Ene rabbü-*

kümü'l-a'lâ' olan zevâtın sermaye-i iftiharları olan Avrupa'daki haysiyet ve nüfuzları bundan da anlaşıldı.

Ama Hariciye Vekilinin "Ecnebilerin hukukunu temin ve muhâfaza için idare-i Mısriye Babiâli'den ziyade mahall-i emniyettir" demesi vâki'e muvâfık olup olmadığı bahsine geldiğimizde bunun böyle olduğunu ispat için âsâr-ı aleniyyeden büyük delil olamaz. Filhakika idare-i Mısriye'nin arzu olunan dereceye gelmesi için daha çok himmet ve zaman ister. Fi'l-vâki Babiâli idaresinde mahall-i ta'riz olan nekâyısın bir takımı orada da hâlâ mevcuttur. Lakin bunlarla beraber hükümet-i Mısriye bir zamanda resmen yalan söyleyip Avrupa'yı aldatmadı. Mesela tanzimat-ı mülkiye için hariçten sermayeye lüzum var diyerek istikrâzlar yaptı, fakat tanzimat-ı mülkiyeden âsâr-ı filiye dahi gösterdi. Babiâli ise her istikrâzında şöyle tanzimat, böyle ıslahat yapacağız deyu bin türlü esbâb-ı ma'kule beyan etti, lakin paraları aldığıyla yağmaya, sefâhete dalıp dediği şeylerden hiçbirini meydana koymadı. Islahat namıyla meydana koyduğu şeylerin tahribat olduğu az zamanda tebeyyün etti. Avrupalılar eğerçi suret-i resmîyede bu derece kizb ü düruğ ihtiyâr olunacağını bir zamanda tasavvur edemezlerse de bin defa suret-i katiyede temin olunduğu hâlde bin defa aslı çıkmayan ahvâli idrak etmeyecek kadar da gerçekten deli olmadıklarından artık Babiâli'nin teminatına inanmaz oldular.

Ve muahharan alınan haberlere göre geçenlerde Rumeli demiryolunun müteahhid-i resmîsi olan mâhut Hirsch Paris'te kumpanya teşkiliyle hisseler küşâdı için mezuniyet talep ettikte Fransa devletinin resmen reddetmesi dahi -çünkü şimdiye kadar beş on defa demiryolu yapılacak diyerek mukavele senetleri yapıp nihayetinde meydana bir şey çıkmadığından- bu demiryolu yapılmasının dahi aslı olmayıp fakat bu zemin işe parmak sokan bir kaç şahsın bir kaç milyon paralar kapması için kurulmuş bir tuzak olduğuna zehâbdan nâşi olduğu anlaşıldı.

Hülâsa-i kelim işbu imtiyazât-ı ecnebiyenin bize etiği mazarratların ta'dâd-ı envâi kâbil olmayıp o tafsîlata girişilecek olsa bu mecellenin tahammülü olmayacağından, Babiâli şimdiye dek tuttuğu meslek-i düruğkârî ve rezaletten artık utanıp ıslah-ı hâl ile Avrupa'ya emniyet mi verecek yahut

1. Kur'an, Nâziat 29:24. "Ben sizin en yüce rabbinizim" mealinde bu söz Kur'an'da Firavun'un ağzından söylenir. (h.n.)

Avrupa devletleri için Devlet-i Aliyye'nin lüzum-ı vücudu sahih ise bunlar bi'l-ittifak bizim ahvâl-i sahîhamızı tahkik ile insaf edip kendileri mi kaldıracak, velhâsıl nasıl olacaksa olsa da şu bela üzerimizden kalksa arzusuyla iktifâ ve bu arzuların bir de üçüncüsü ve en mümkün ve esheli olup, o dahi şu devlet-i şu hâl-i izmihlâle getiren idare-i hâzırayı kim muhâfazada ısrar ediyorsa onun def-i vücudundan ibaret ise de Sultan Abdülaziz'de bu gaflet uykusu ve İstanbul halkında bu maaş hırsı, bu zaptiye korkusu var iken bu çare-i ma'kulü tasavvurdan öteki iki arzu-yı muhâli temenni evlâ olacağından, yalnız devletimizi ve bizi bu hâllere getirmeğe sebep olanların kudret-i Cenab-ı Kadir u Kayyum ile def-i vücutlarına hulûs-ı kalb ile dua ederiz.

İstanbul'dan mektup

27 Safer tarihiyle

İran şahı meşâhid-i mübarekeyi ziyaret vesilesiyle Bağdat'a geliyor. Buradan mihmandarlar ve hediyeler gönderiliyor. Hediyelerin pahası ve mihmandarların maaşı ve harcırahları için yüz yirmi bin lira kadar şimdilik bir istikrâzcık yapılacak. Bağdat valisi Midhat Paşa'nın Şatt nehrinde işlemek üzere Avrupa'da yaptırmış olduğu Babil ismindeki vapur ne içinse bir vakitten beri buraya celb edilip durmakta idi. Bu eşyayı mezkur vapur Süveyş Cetveli tarihiyle Bağdat'a götürüyor. Artık Bağdat'ça olacak masraf bilinemez. Lakin bu meselede dikkat olunacak yer şurasıdır ki geçenlerde aşâir-i vahşiye Bağdat toprağında ber-mu'tad icra-i fesadâta kıyam ettiklerinde Midhat Paşa kuvve-i askeriye ile bunların te'diblerine teşebbüs edip henüz hat ve haddi henüz tayin olunmayan bazı mahallere kadar takip etmiş olduğundan tecavüz-i hudud bahanesiyle İstanbul'daki sefâret-i İraniye Babiâli'yi resmen protesto etti ve düvel-i muazzamanın vesâtet-i dostaneleriyle bu işin rû'yeti için sair devletlere dahi müracaat eyledi. Ve İran'ın bu hareketinde Rusya'nın parmağı olduğu dahi anlaşılmıştı. Lakin henüz mesele hall ü tesviye olunmadı. Şimdi Şah hazretlerinin ziyaret için Bağdat'a azimet ve güya Bağdat'ın fethine gelir gibi maiyetinde on iki bin adam getirmesi ne mana gösterir..?

Memleketeyn ve Sırp taraflarını fena hâlde söylüyorlar. Rusya'nın Basarebya üzerinde cem-i asker ettiği dahi işitiliyor. Lakin bunlara dair şimdilik malumat-ı sahîham yoktur; ileride tafsilen yazarım.

Zavallı Şirvanizade... Ne padişahın hüsn-i teveccühü ne de kendisinin tezellülât-ı müteakibânesi biçareyi Âli Paşa'nın pençe-i gazab ve kininden

kurtaramadı. Zira bu defaki tahkikatıma göre “sefine-i devletin kapudan-ı şevket-nişanı ve yedd-i müeyyed-i hilafetin bayağı bir musanna ve mükemmel kible-nümâsı” olan Sadrazam ve atabek-i efham hazretleri bir ip-te iki cambaz oynamaz meselini katiyen ortaya koyup bir vilayet valiliğiyle def’inde ısrar buyurmuş. Ve irade-i seniyyenin hâmil ve kâili hükmünde olan kurenâ-yı mülûkâneden dahi vaad-i muvâfakat olmuş olduğundan yakında ik-tizâsı mevki-i icraya gelecektir. Bazı muhakkiklerin rivayetlerine bakılırsa bu kıyamet yalnız Şirvanizade’nin başına kopmayıp Maliye Nazırı Sadık Paşa dahi onun ardı sıra tası tarağı toplayacak imiş. Bu gürültüden şeyhülislam ile Zaptiye Müşiri dahi hisseyâb-ı teessür olacakları [...] istidlâl olunmakta ise de bunlar öyle taraf tutar, hukuk tanır sahib-i rey ve sebat adamlardan olmadıklarından şayet bir yolunu bulup Şirvani ile iyi görüşmelerinden dolayı zihn-i âlîde müstekarr olan kabahatlerini afv ettirmeleri dahi melhuzdur.

İstanbul’un ahvâl-i dahiliyesine dair bazı şeyler yazmak istedimse de posta günü olduğundan vakit kalmadı. İnşallah gelecek haftaya yetiştiririm.

İlan²

Arif

2. 96. sayının sonundaki ilan ile aynıdır. (h.n.)

İdare-i cumhuriye ile hükümet-i şahsiyenin farkı

İdare-i cumhuriyede padişah, imparator, sadrazam, hariciye nazırı falan yoktur. Memleketin padişahı, imparatoru, kralı, sadrazamı hep ahali-i memlekettir. İdare-i cumhuriyede bir nice milyon halk bir kaç şahs-ı menfaat-perestin hüküm ü keyfine esir olmayıp bay ü gedâ herkes hukuk-ı hürriyetini muhafazada azâdedir. İdare-i cumhuriyede kura ve cebir ve zulüm ile asker yazmak ve nice yüz bin kişiyi dâr u diyarından ve kesb ü kârından mahcur edip kışlalarda çürütmek usulü yoktur. Zira memleket herkesin olduğu ve herkes malının tasallut-ı a'dâdan vikâyesine bezl-i makdur etmek umûr-ı tabiiyeden bulunduğu cihetle küçük büyük herkes askerdir; hîn-i iktizâda silahını kapan koşar. Buna mebnî İsviçre cumhuru bir iki milyon nüfustan ibaret iken bugün kendisine hariçten taarruz edilse bir kaç yüz bin asker sevkine muktedirdir ve bu sebeptendir ki İsviçre iradesi civarındaki devletlerin tasallutundan emindir.

İdare-i cumhuriyede tersaneye lüzumu olan kereste ve halat için ahali angarya kullanılamaz. Eğer idareye kereste ve halat lazım ise parasını verir, ahalden satın alır.

İdare-i cumhuriyede gazeteler hükümete müdâhene etmeğe borçlu olmayıp, hüküm-i kanun dairesinde her türlü ta'rize mezundurlar. Binaenaleyh idarenin en küçük bir kusurunu dev aynasıyla görür gibi büyütüp kıyametler koparırlar.

İdare-i cumhuriyede bir millet meclisi olur. Bunun âzâsını ahali intihâb eder. Yani ahalinin en hamiyetli ve malumatlı olanları seçilip bir müddet-i muayyene için aza nasb edilir ve yine ahalden hamiyet ve malumatta serfirâz olan bir zat dahi yine muvakkaten bu meclisin riyâsetine intihâb olunur.

İdare-i cumhuriyede her şahıs hukuk-ı medenîyesince ne kadar hür ve azâde ise kanun-ı mevzu'ya itaatte o kadar esir ve ferman-berdirler. Kanun usul ve ahlak-ı millîyeye ve iktizâ-yı mevki-i memlekete göre mezkur mil-

let meclisinin ekseriyet-i ârâsı üzere tanzim ve tesis olunmuş ahkâm ve nizâmâtıdır. Kâffe-i muamelât bu kanuna merbut olmağla mezkur meclis onun hâfız ve nıgehbanı ve reis dahi alet-i icrasıdır. Âzâ-yı meclisin ahali-i saireden imtiyazı muttasıf oldukları hasâil-i hamiyet ve dirâyet ile mazhar-ı intihâb olmak şerefinden ve reisin şerefi dahi bir müddet-i muvakkate için mevki-i ri-yâseti intihâb ile ihrâza muvaffak olmasından ibaret olup sair ahvâlde ahali-i saire-i âdiyeden asla fark ve imtiyazları yoktur. Bunlar aylık, yıllık, rûtbe, nişan için aza ve reis olmadıklarından hiçbirisi âharından ihtirâz etmez. Reis ve aza herkes gibi tevzi olunan vergiden hisselerini verirler. Bunların faytonları, yaverleri, çavuşları, sırmalı cicili üniformaları, sarayları, köşkleri yoktur ve hiçbirinde memuriyetleri üzerinden zengin olmak, para kazanmak tasavvuru olamaz.

Mahkemeler ise büsbütün birer hükümet-i müstakille olup her biri kanun-ı mevzua üzere icra-yı ahkâm eder; ne millet meclisinin ne de reisin asla müdahaleye salâhiyetleri yoktur. Velhâsıl reis ve aza ve ehâd-ı nâs herkes bir kanunun gerdan-beste-i hükmü olmakla kimsenin bu daireden bir hatve harice çıkmak ihtimali olamaz. Bu sebebe mebnî idare-i cumhuriyede vükelâ entrikaları asla yürüyemez. Ama hükümet-i şahsiyeler tamamıyla bu idarenin hilafına olup onlarda padişah veya imparator namlarıyla umum idarenin dizginini eline almış bir adam bulunur. Yahut onların vükelâsı ve müsteşarları unvanıyla bazı şahıslar idarenin başına geçerler, güya memâlik bunların ecdadından mevrus çiftlik ve ahali dahi çiftlikteki damızlık gibi milyon milyon halkı çalıştırlar, soyarlar, ellerindekini alırlar, kendi sefâhetlerine sarf ederler.

Hükümet-i şahsiyede işin başında bulunan kim ise istediğini yapar; istediğini cennete istemediğini cehenneme koyar. Himayet ettiği eşhâstan biri müttehem olsa pençe-i kanundan kotarır. Mahkemede haksız bir iş olsa haklı çıkarır. Adâvet ettiği bir adamı kat'an töhmeti yoğiken hapis ve nefy eder, medar-ı taayyüşünü ihlal ile zaruret ve sefalet çektirir; kimse sesini çıkaramaz.

Hükümet-i şahsiyedeki gazeteler evliya-yı umûrun dalkavukluğuyla geçinirler. Hükümet bir fena işte de bulunsa yine medh ü senasını göklere çıkarırlar. Yapılan fenalığı iyilik şeklinde göstermeğe çalışırlar. Zira asıl maksatları vatana ve millete hizmet olmayıp para kazanmaktır ve para kazanmanın yolu da böyle olur.

Hükümet-i şahsiyenin en kötüsü İran, ondan sonra bizim şimdiki Ba-biâli, ba'dehu Rusya ve İtalya ve Avusturya ve Prusya ve Fransa ve İngiltere devletleridir. İngiltere devleti bu idarelerin en ehven-i şerri iken orada dahi kanun bazı kere vükelânın menâfi-i mahsusası için feda olunur. Hususan İngilizler her kavimden ziyade menfaat-perest ve hod-pesend ve mâil-i tahakküm olmalarıyla kaz gelen yerden tavuk esirgenmez meseline riâyetle her ne zaman bir yerden fazla bir faide hissetseler artık kanun, hakkaniyet gibi şeylere bakmayıp o menfaat uğrunda vazife-i insaniyeti bile feda ederler.

İşbu iki nev idarenin farkını *Hürriyet* gazetesi dört mâh zarfında nefsinde tecrübe etti. Bundan dört mâh mukaddem Âli Paşa'nın her ne türlü itmâ'ına mebnî ise İngiltere vükelâsı memleketin kanununu ayak altına alıp Âli Paşa'yı hoşnud etmek için *Hürriyet*'in matbaasını zulüm ile ihlal etti. Âli Paşa hazretleri hâmil olduğu hukuk-ı devletten bir takımını feda ederek icra-yı nefsâniyet etmeği her yerde cereyân eder bir politika sanıp bu kere dahi *Hürriyet*'in men-i tab ve neşri için Fransa sefâreti vasıtasıyla İsviçre cumhurluna müracaat eyledi. Lakin "İdare-i cumhuriyede herkes hür ve azâde olduğu gibi matbuat nizamı dahi derece-i nihâyede vâsî'dir; herkes istediği gibi gazete çıkarır, onu idare men edemez" cevabını aldı. Koca diplomat politika fenninde yegane-i dehrim deyu kert kert geçer iken Cenevre cumhurunun kavânininden asla haberi olmamakla "Orada da bir Lord Clarendon vardır, ben Devlet-i Aliyye hukukunu feda ederim, o da bilmukabele bana müsâid bulunur" zu'muyla görülmeden saldırdı. Lakin dişleri et yerine taş rast geldi. Artık bu şamarın üzerine *Zafername*'deki:

Hangi hengameye girdiyse muzaffer oldu

Değmedi ârızına latma-i el-harbu sicâl

beytinin hükmü kalır mı? Şair-i mahir Fazıl Paşa ile Hayri Efendi'den sormalıdır.

Şu münasebetle geçen gün reis-i cumhur ile mülakat olundu. Odasının tezyinâtı dört beş adet meşin kaplı ve hasır sandalye ile bir tahta trepze ile bir yazıhaneden ve elbisesi tozlu bir setre ve adi bir pantolon ve yelek ile bir hasır şapkadan ibaret idi. Kapısının önünde perdecî, uşak, çavuş gibi kimse olmadığından herkes yanına gelip bî-pervâ işini söylediği ve her gelenin güya eski dostu imiş gibi el uzatıp hâl u hatırını ve işini uzun uzun sorduktan sonra söylenen iş olacak şey ise derhal icabını söyleyip, olmayacak işe hükm-i kanunu bi'l-etraf tefhim ile nazikane i'tizâr ettiği nazar-ı hayretle

görülrerek ve bir de o esnada bizim Sadrazam hazretlerinin Babiâli'deki etvâr-ı azamet-şîârı hatıra gelerek aradaki fark-ı fahiş mucib-i beht ü istiğrâb oldu. Lakin bununla beraber bir büyük şüphe de hallolundu. Çünkü mukaddemâ Paris ve Londra'da bulunduğumuz evânda sokaklarda dilenci ile zaptiyeden geçilmez iken buraya geledi üç dört mâhdır değil zaptiye ve dilenci, esnaftan ve hamal makûlelerinden bile hâlinde şikayet eder bir kimseye tesadûf etmediğimizden gayet taaccüb etmiş ve fakat sebep ve hikmetini layıkıyla anlayamamış idik. İşte şüphe-i mezkur da hallolundu. Zira bir idare ki ahaliye peder-i müşfik gibi muamele eder ve onda kanun karşısında büyük küçük, yerli ecnebi fark olunmaz, herkes daire-i vazifesini tanır, her mazlum zalimden hakkını alabilir, hiçbir zalim mücâzâtsiz zulm edemez, hatır gönül, rütbe, memuriyet için vazife-i adl ü hakkaniyet ayak altında çiğnenmez, elbette orada fakr u ihtiyaç barınamaz ve öyle bir memlekette zaptiyenin hiç lüzumu olamaz.

Bundan zâhir olur ki bir hükümetin idaresi adil midir ve ahalişi bahtiyar mıdır değil midir derhal anlaşılmaq murâd olunursa onun memleketine girildiği gün sokaklarına dikkat etmeli. Eğer dilenci ve zaptiye çok ise idarenin zulmüne ve ahalinin makhûriyetine bilâ-tereddüd hükmetmeli ve böyle değil ise aksini mukarrer bilmeli. Ya bizim İstanbul'a bir ecnebi girdikte bu iki hâlin hangisine hükmeder..?

İstanbul'dan mektup

7 Rebiyülevvel tarihiyle

İstanbul'un ahvâline dair bazı havadis yazacağımı geçen haftaki mektubumda beyan etmiştim. Burada hükümetin başlıca meşguliyeti sokakları yıkmak, halkı mutazarrır etmektir. Vâkıa bunların bir takımı her türlü fedakarlık ihtiyâr olunarak tesviye edilmeğe şiddetle muhtaç idi. Lakin bir takımı da mücerred intizam maksadıyla yıkıldığından ve halkta ise yapmağa kudret olmadığından, mukaddemâ yakıp yapamaz bir yangın iken şimdi yıkıp yapamaz bir de hükümet peyda oldu.

İdare-i hâzıranın hüsn-i âsârından müstefid olmadık hiçbir sınıf yok ise de aceze-i esnafın hâli cümleden ziyade acınacak derecededir. Geçen gün Uzunçarşı'dan geçerken kadim ahababımdan bir imameciye uğradım. Esna-i sohbetle çarşının üstündeki camlı kemer harab olduğundan bunun tamirine esnafca niçin himmet olunmadığını sualimde biçare ihtiyar ciğerden bir ah

çekip “Efendi, çarşı esnafın malı değil ki kemerini düşünsün; şu gördüğün dükkanların cümlesi sarrafların üstünde istimlâldir ve bizim bugünde bulduğumuz ekmek parası işte o borç iledir; esnaf bitti, mahvoldu” cevabını verdi ve ak sakalından aşağı gözlerinin yaşı dökülmeğe başladı. Bana daha bir fenalık gelip Allaha ısmarladık diyerek kalktım savuştum.

Bunlar böyle ise de evliya-yı umûr hazerâtı İzzeddin Efendi'nin hitan cemiyeti tedâbiriyle iştigal buyuruyorlar. Mesmuâta göre bu cemiyet önümüzdeki Ağustos'ta olacak ve Abdülmecid zamanındaki cemiyetleri kat kat bastıracakmış. Bunda kimsenin şüphesi yoktur. Zira o zamanlar hazinede muzâyaka vardı; şimdi ise sâye-i asayiş-vâyede hazine lebâleb memlûdur. Artık bu altınları paslandırmaktan ise böyle bir emr-i hayra sarf etmek elbette daha makul görünür ve mine'l-garâib.

Hani bundan akdem Sadrazam ve atabek-i efham Âli Paşa-yı muhterem hazretlerinin Girit'e azimetlerinde yaver-i tevfiğ-bârî ve teveccühât-ı muvaffakiyet-âyât-ı cenab-ı şehriyârî âsâr-ı celiyesinden olarak nâil oldukları fütuhât-ı celile ve ıslahat-ı cemile için Bosnalı Fazıl Paşa hazretleri *Zafername* isminde bir kaside-i nazîde inşâdıyla neşrine himmet ve karantina kitabetin-den mütekâid şair Mücahid Hayri Efendi dahi o manzum-ı beliğayı tahmis ile ispat-ı müddeâ-yı kemal ve hususiyet etmekle bunların nusha-i matbuası kıtlık zamanında ekmek yağması gibi birçok vakitler elden ele dolaşmış gezmış idi. Zaptiye Müşiri Hüsnü Paşa hazretlerinin Türkçe eş'âr şerhinde maharet-i müsellemesi ve hâkpây-ı ikbal-fermâ-yı hazret-i sadrazamîye intisâb ve ihtisâs ile ubudiyet-i sahîhası cihetiyle mezkur kaside ile tahmisin üzerine bir şerh-i nefis kaleme almakta olduğu bir vakitten beri mesmu'um olduğundan bunun bir nüshasını [...] dil müştâk etmek için bez-i makdur etmekte idim. Lakin müşir müşarunileyhin meşâgil-i kesiresi eser-i muteber-i mezkurun sûrat-ı ikmalî için kendilerine meydan bırakmadıklarından şimdiye kadar afitâb-ı kemalât ve maarif zîr-i sehâb-ı ihticâbda mütevârî ve münhasif iken [...] niâli bu kere enhâm-ı müyesser-kerde-i cenab-ı muvaffakû'l-umûr ve müsveddesinden tebyiz edilen iki nüshasından birinin bi'l-vasıta istinsâhıyla çeşm-i arzu pürnur oldu.

Ancak tahkikat-ı âcizâneme göre müşir müşarunileyh bu eser-i celili mücerred velinimetine arz-ı ihlas için yazdığı ve meftur oldukları mahviyet-i dervişâneleri icabınca tab u neşrine râğbet buyurmayıp yalnız nüsha-i asliyenin kütüphane-i devletlerinde hıfzıyla iktifâ buyuracakları anlaşılmakla

ve mezkur eser ise ulum-ı âliye ve aliyyenin ve hususan asrımızda cereyan etmiş birçok ahvâl-i hafiyenin tahkikatından bahsedip adeta bir kitaphane-i ulum ve belki bir tarih-i sahih denilmeğe şâyân olmağla bundan umum milletin istifadesi çaresini kendi kendime pek çok düşündüm. Nihayet İstanbul'da tab'ı hem müşkil ve hem de pahalı olacağından bunun *Hürriyet* matbaasında tab'ı sureti hatırıma geldi. Mezkur nüshayı postaya tevdiân hemen gönderdim. Lede'l-mütâlâa serîan tab ve ilanı ve fakat nüsha-i mersûlenin dahi iadesi himmet-i hamiyetkarânelerinden muntazırdır.

Mütâlâa-yı Hürriyet

Mezkur şerh-i bî-nazîr serâpâ mütâlâa olundu. Mektub-ı mezkur sahibine hâssaten teşekkür olunur. Filhakika lisan-ı Osmanî *Terkib-i Bend* nutku tahrir olalıdan beri ne bu kalemde ne de bu şivede bir eser-i pür-hüner henüz alemde cilve-gir olmadığı ve millet-i güzide-i Osmanî'nin bundan her vechile istifade edeceği güneşten ezher olduğu cihetle heman tab'ına ibtidâr olundu. Ancak bu eser-i bî-muadil tahminen yüz elli sahifeyi şâmil olmağla posta ile naklinde suûbet olacağından *Hürriyet*'in hitâmıyla derdest-i teşkil olan gazetenin zuhuru arasında mürur edecek müddette *Hürriyet* hissedârânına beher hafta bu kitaptan tab olabilen bir veyahut iki tertip gazete suretinde irsal ve istediği miktar dahi mezkur nüsha ile beraber sahib-i mektubun iş'âr edeceği mahalle tisyâr olunacak ve tamam oldukça eczâ olarak matbaamızda fiat-ı mahsusuyla satılacaktır.

İlan

Zirde muharrer olan *Hürriyet* takımları ile risaleler fiât-ı mukarrere ile *Hürriyet* matbaasında satılmakta olduklarından istek edenler bedellerini İngiliz veya Fransız kaimesi veyahut Fransız psota pulu olarak mektuba melfûfen gönderdikleri ve kimin ismine gönderileceğini dahi yazdıkları hâlde posta veya sair suret ile irsâl olunur.

	Frank
Birinciden ellinci nüshaya kadar takım	50
Bunların memâlik-i	05
Türkiye'ye nakli için posta ücreti takriben	
Elleri birinciden yüzüncü nüshaya kadar takım	50

Posta ücreti	05
Birinciden yüzüncü nüshaya kadar takım	100
Posta ücreti	10
Reşid Paşa lâyihası posta ücretiyle beraber	02
Ziya Bey'in <i>Terci ve Terki-i</i>	05
<i>Bendi</i> posta ücretiyle beraber	

Gönderilecek mektup çifte zarf derununa konulup üzeri şu vechile yazılacaktır:

Mr. L. Pasarin, 14 Corraterie (Suisse) Geneve
Arif

Hâtime

Hürriyet gazetesi bu nüsha ile hatm-i kalam edeceğinden mütâlaası-na rağbet eden zevât-ı hamiyet-simâta veda etmezden evvel deruhte ettiği vazifenin ifası emrinde suret-i hareketi üzerine hülâsaten mütâlaâtını ve bir miktar da sergüzeştini arz u beyan etmek ister.

Herkesin malumu olduğu vechile *Hürriyet* gazetesi Yeni Osmanlılar unvanını hâiz olan erbab-ı hamiyetten Avrupa'da bulunan bir kaç zatın himmetleriyle suret-pezir-i zuhur olmuştu. Muktezâ-yı takallüb-i deveran ile bu zatların bir takımı sonradan tebdil-i efkâr edip gazeteden ellerini çektiler ve yalnız el çekmeğe de kanaat etmeyip hîn-i tesiste cümlesinin ittifak ve kararı ile tayin edilen hatt-ı hareketi muahharan iltizâm ettikleri mesleğe tahvil etmek ısrarında bulundular. Vaktâki maksad-i aslîde sebat etmek taraftarı olanların metanetlerini gördüler, nakden muâvenet edenler nakitlerini ve kalemle yardım edenler kalemlerini diriğ ettiler. Hîn-i tesisinde kendileri müşterek iken gazetenin baş düşmanı onlar oldular. Bunun daha garibi odur ki bu zatlar kendilerini, mevkilerini, mazilerini, müstakbellerini asla nazar-ı mütâlaaya almayıp *Hürriyet*'e ve *Hürriyet*'i idâme için sa'y edenlere adâvet göstermeği Babiâli'ye vesile-i hulûs ve mahzûziyet ve bu hulûsu kendilerine vesile-i afv u mağfîret olur zu'munda bulunarak gunâgun müftereyât ve tür-rehât neşrinden haya etmediler. Âleme karşı bu hareketin reng-i irtidâdda görüneceğini ve irtidâd ise kendilerinin mahiyetlerini meydana koyacağını düşünmediler.

Bir taraftan dahi Babiâli surette *Hürriyet*'in neşriyatına nazar-ı istihkâr ile bakar gibi görüldüğü hâlde kulağı böyle hak söz işitmeğe alışmamış ve gözü bu yolda bir kalem-i hakk-gû görmemiş olduğundan bunun Memâlik-i Mahrûsede neşr ü tedavülü akıbet aceze-i ahalinin gözlerini açacağı ve bir kere ahalinin gözleri açıldıkta her şeyden evvel kendilerinin bulundukları hâl-i felaket-iştimalî görüp nice zamanlardan beri âvihte-i gerdan-ı taham-

mülleri olan boyunduruktan kurtulmak efkârına düşecekleri havfıyla bir zaman gazetenin ecnebi postalarıyla nakl olunmaması için sefâretlere resmen ve mükerreren iltimâslar etti ve bu tedbirin adem-i kifâyetini görüp bir vakit dahi neşriyatı menba'ından kurutmak maksadıyla matbaanın perişan olmasına bezl-i makdur eyledi. Devlet-i Osmaniye'nin kâffe-i nüfuz-ı kudreti ve hususuyla hazine-i maliyesi Babiâli'nin yed-i gasp ve tasarrufunda olmağla her ne türlü fedakarlık etti ise etti. Bundan iki sene akdem Londra'daki *Muhbir* matbaasını tarumar etmeğe ve geçenlerde dahi *Hürriyet* için sefâret vasıtasıyla İngiltere vükelâsına müracaat edip onun dahi matbaasını bozmağa ve gazetenin İsviçre Cumhuriyeti idaresine nakline muvaffak oldu. Ve yalnız şu nakil sebebiyle idare-i matbaayı yirmi bin frank, yani takriben yüz bin kuruş kadar zarara uğrattı. İşte *Hürriyet* gazetesi dahili ve harici bu kadar düşmanlarının ikâ ettikleri mevânî ve havâciz arasında avn-ı Bârî ile bu ana kadar devam ve ifa-i vazifede ikdâm eyledi.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin esas maksadı Devlet-i Osmaniye bu idare-i hâzıra sebebiyle şu hâl-i izmihlâle geldiği ve bu idare bir müddet daha devam ederse ileride ümid-i necât külliye münkat' olarak merkez-i hilafet-i İslamiyeye ârız olacak perişanlıkla din-i mübin-i İslama bir daha ıslahı kabil olmayacak bir rahne-i musibet isabet edeceği cihetle henüz fırsat elde iken bu idarenin tebdili ve milel-i mütemeddine-i saireye vesile-i feyz ü terakki olan ve din-i Ahmedî'nin üss-ı esası bulunan usul-i meşveretin ikamesi ve amâ-yı cehl ü gaflet içinde kalan ahali-i şarkiyenin neşr-i envâr-ı hakikatle gözlerinin açılması, velhâsıl Fazıl Mustafa Paşa'nın geçen seksen dört senesi hilâlinde Paris'te ikamet üzere iken Zat-ı Şahaneye hitaben yazıp ilan ettiği ve suretlerini resmen Avrupa devletlerine gönderdiği mâhut mektub-ı sıdk-üslubun mütezammın olduğu ahkâmın fiilen icrası azimetinden ibaret olmakla bu efkârın neşrine bir zaman *Muhbir* gazetesi vasıta olduğu gibi iki seneden beri dahi *Hürriyet* bezl-i makdur eylemişti. Bu tedbirin birinci vâiz ve gayret-perdâzı olanların bazıları sonradan hırs-ı ikbâl ile tahvil-i meslek ettilerse de hâl ü vukuat tedbirin sıhhat ve isabetini tezkib etmedi. Çünkü kavâid-i hesabiye bir zamanda tagayyür etmez. Dünya yüz bin yıl daha dursa iki ile ikinin dört ettiğini bozacak bir kaide daha icad olunamaz.

İnsan hilkaten hürdür; bir kavim birkaç şahsın esiri olmak hilaf-ı tabiattır. Bir memleketin sahib-i hakikisi ahalidir. Mademki insan hürdür, bir memleketin sahibi ahalidir. Ahalinin mülkünde tasarrufu, yani memleketin

emr-i idaresince rey vermeğe tab'an ve hilkaten istihkâkı vardır. Mademki dünya yüzünde bulunan akvâmın ileri gelenleri eski a'sâr-ı cehalet usulünden olan hükümet-i şahsiye âdetini bozup meşveret-i millîye kaidesini tesis ettiler ve bu kaide kendilerinin tarik-i medeniyette terakkilerine ve husûl-i servet ve kuvvetlerine bâis oldu, mademki şimdiye kadar cari olan hükümet-i şahsiye ile Devlet-i Osmaniye evvelki kuvvet ve servetini zayi ettikten sonra tenezzül ede ede kenar-ı hafre-i indirâsa geldi ve yakın zamanda mahv u telef olacağı göz önünde görülüyor, mademki din-i mübin-i İslam Devlet-i Aliyye'nin mebnîyyün-aleyhidir ve nass-ı Kuran ve ehâdis-i Nebi-i zışan ile icma-yı ashâb-ı kiram usul-i meşveret emrederler, tebaa-i Osmaniye'nin bu çareyi talebe salâhiyeti aklen ve şer'an sabit ve mukarrerdir.

Ama idare-i hâzıradan müstefid olan birkaç millet hainleri bu hâlin devamını muhâfaza için bazı bahaneler serd edip mesela "Bir tıfl-ı rahime hâzimesinin tahammül etmeyeceği taamlar verilse telef olacağı gibi bir millet dahi zalâm-ı cehl ü taassub içinde iken müşavereye davet olunursa mucib-i ihtilal olur" diyorlar. Muvakkaten bu misalin sıhhatini teslim ile beraber cevap verilir ki usul-i meşveretin derecât-ı muhtelifesi vardır. İngiltere millet meclisinin nizamâtı Fransa'ya benzemez, Fransa'nın Prusya'ya, Prusya'nın usulü Avusturya'ya ve İtalya'ya tevâfuk etmez. Her milletin, her memleketin ahlak ve âdâtına ve ihtiyacât-ı mevki'îyesine göre bir nizam-ı meşvereti olur. Hem de bunlardaki nizamât-ı istişare hîn-i ibtidâda şimdiki tarzda değil idi; asr u zamanın iktizâsı ve milletin derece-i muvaffakiyet ve intibâhı nispeti üzerine tedric ile bu mertebeye îsâl edildi. Biz bizde yapılmasını arzu ettiğimiz millet meclisinin nizamâtını aynıyle İngiltere veya Fransa'ya müşâbih olsun demiyoruz. Fakat sorarız ki biz dahi millet ve memleketimizin hâl u ihtiyacına göre yani ihtirâz olunan ihtilali müeddî olmayacak tadilat ile bir usul-i meşveret vaz'ına niçin muktedir olamayalım? Hususan usul-i meşveretin birinci şartı ki âzâsı efrâd-ı ahalinin eskseriyet-i ârâsı ile intihâb olunmuş mecâlis teşkil etmektir, bu kaide taşra vilayetlerinde elyevm cari ve oralarda şu korkulan ihtilal mahzuru gayr-i vâki olduğu hâlde merkez-i idare olan İstanbul'da niçin bu yolda bir millet meclisi teşkilinde mahzur bulunsun? Hükümet-i Mısıriye, Memleketeyn, Karadağ gibi kıtalar devletin ecza-yı vücudundan iken oralarda millet meclisleri olsun ve hiçbirisi bâis-i ihtilal olmasın da sebep nedir ki merkez-i saltanatta yapılsa müstelzim-i mehâzir olsun? Bir de gerek bu kıtalar ve gerek hudud üzerinde bulunan birçok

vilayetler buud-ı coğrafileri hasebiyle merkezin ve yekdiğerinin efkâr ve ahvâlinde haberdar olmadıklarından ekseriya saltanat-ı Osmaniye düşmanlarına ve çok kere de devletin gönderdiği nâehl ve mürtekb memurlarına cevalangâh-ı tesvilât oldukları ve bu sebeple her zaman mülkün bir tarafında bir gâile eksik olmayıp onlarla merkezin zaafı daima artmakta olduğu Mısır, Bağdad, Bosna, Memleketeyn, Karadağ, Şam, Girit hadiseleriyle müsbet değil midir? İmdi merkez-i hilafette bir millet meclisi teşkil olunup da bu kıtaların vekil-i müntehabları orada tecemmu etse ve her vekil mebus olduğu memleketin ahvâl ve ihtiyacı üzerine o mecliste beyan-ı efkâra muktedir olsa ve bu tarik ile bir kıtanın ahvâl-i sahîhasından hem vükelâ-i saltanat hem de vükelâ-i millet umumen haberdar olsalar ve bu vekiller ekser zamanda vükelâ-i saltanatla ihtilât ederek merkez-i metbu'un efkâr u ahvâline kesb-i vukûf ile memleketlerince ona göre hareket etseler şimdiki kördüğüşünden daha güzel olmaz mı? Ve bunda ne mahzur görünür?

Evet, millet meclisinin bir büyük mahzuru vardır ki o da istiklal ile hükümete alışanlara mahsustur. Zira millet meclisi bir dereceye kadar istiklal-i idareyi tadil edeceğinden o zaman Âli Paşa hazretleri keyfince hükmedemez. Mesela bendegân ve mensubâtını töhmetleri meydanda iken mücâzât-ı kanuniyeden kurtaramaz. Darıldığı adamları bilâ-sebep hapis ve nefy ve kalebend edemez. İsteddiği gibi ahalinin vergisine zamm ve her gün bir nev rûsûmât ihdâs etmek ve ne vakit keyfi isterse şerâit-i fahişe ve muharribe ile devlet namına Avrupa'dan istikrâz almak ve dilerse yalan yanlış bir muvâzene-i maliye göstermek, istemezse hiç göstermemek ve bi'l-farz beş yüz bin kese hazinenin açığı meydanda dururken yüz bin kese fazlalı hesap yapmak ve bununla Padişahı aldatıp halkı da aldatırım zannetmek ve sefâretleri iğfale alet ettiği tercümanlara devletin ve aceze-i ahalinin feda-yı hukukuyla milyonlar kazandırarak mükafat-ı semihâne buyurmak ve süferâyı kendinden hoşnut etmek maksadıyla Belgrad kalelerini bir söz ile Sırbistan'a vermek gibi hükümet-i keyfiye lezzetinden mahrum olur.

İşte millet meclisi teşkilindeki en büyük mahzur da budur. Çünkü her ne vakit vükelâ-i saltanat şu yollarda bir hareket etseler millet meclisi resmen sebep sual eder ve eğer vükelâ kanuna muvâfık cevap veremezlerse azl ü tebdil olunurlar ve yerlerine gelenler dahi aynıyle bu mesuliyet altında bulunurlar. İmdi yirmi, yirmi beş seneden beri Padişah namına keyfi istediği gibi saltanat sürmeğe ve ondan kendisi ve tevâbi ve mensubâtı istifade etmiş

olan bir adam için o istiklal ve azmini rızasıyla terk edip karşısında bir niçinci takımı teşkiline muvâfakat etmek ayn-ı zarar olacağı ve bu adam makam-ı iktidarda bulundukça hıfz-ı menfaat için usul-i meşveretin tesisine gücü yettiği kadar muhalefet göstereceği ve buna mukabil eğer usul-i meşveret tesis etmeyerek şu [hâl-i] hazır biraz daha devam ederse ileride rücu'u mümteni bir girive-i izmihlâle düşüleceği umûr-ı bedîhiyedir.

İşte bu hâle karşı biz, yani efrâd-ı millet, mazi ve hâl ve istikbâli pîş-i nazar-ı im'âna getirip henüz fırsat büsbütün fevt olmamış iken başımızın çaresini düşünmeliyiz. Ve bir İbni Alkam Devlet-i Abbasiye'yi ve bir emâretü'l-sağır hükümet-i Ben-i Ahmer'i mahv u muzmahill ettikleri gibi bir Âli Paşa dahi devlet-i Osmaniye'yi bitirmemek esbâbını aramalıyız. Zira bizden evvel bu köprüden geçmiş olan akvâmın tarihleri gösterir ki sonradan pişmanlık asla fayda etmez.

İlâc-ı vâkı'a pîş-ez vukû' bâyed kerd'

Ahvâl-i maziyeeye göz gezdirdiğimizde görüyoruz ki Hazret-i Nebi-i Ahirü'l-Zaman dava-yı saltanat etmedikten mâada *el fakru fahrî*² Bürde-i kanaatine büründü ve imamet ve hilafet unvanlarıyla yerine geçmeyi tayin etmeyip o işi intihâb-ı ashâba bıraktı. Hulefâ-yı erbaa ashâbın ekseriyet-i ârâsı üzerine intihâb olundular. Bunlardan her biri zamanında dünyanın her cihe-tine sevk-i asker ederek nâil-i fütuhât-ı celîle olmuş iken hiçbirisi emâret ve saltanat davasında bulunmadı. Ve umûr-ı cumhur müntehabân-ı ashâbdan mürekkeb bir meclis-i meşveret kararıyla rü'yet olunurdu. Kendileri ahvâl ü ef'âl-i zâtiyelerinde sair ahaliden fark ve imtiyaz sadedinde bulunmadılar. Muahharan bu usul-i mergûbeyi Muaviye bozup Şam'da emâret teşkil etti ve ta o zamandan beridir ki İslâm'da saltanat-ı müstakille beliiyesi ve onunla beraber tefrika-i efkâr ü mezâhib dâhiyesi zuhura geldi. Demek ki Şeriat-ı İslamiye'de saltanat-ı müstakille-i şahsiye yoktur; meşru olan hükümet intihâb-ı cumhur ve meşveret-i millîye üzerine mebnî olan idaredir. Ve istiklal üzerine ne kadar hükümet-i İslamiye bina olundu ise akıbet o idarenin seyyiâtıyla mahv ve fena-pezîr olmuş ve bu teşkilat ve izmihlâlât arasında hesaba gelmez nice canlar ve memleketler telef ve tarumar ve ol sebeple İslâm ne kadar rahnedâr edilmiştir.

1. "Bir meselenin ilacı vukuundan önce bulunmalıdır" mealinde Farsça ifade. (h.n.)

2. "Fakr (yoksulluk) benim şerefimdir" mealinde bir hadis-i şerif. (h.n.)

Hâl-i hâzıra nazar ettiğimizde görüyoruz ki yer yüzünde kelime-i İslamiye'nin cem'i için Devlet-i Osmaniye'den başka bir kuvvetli merkez kalmadı. Bunun kuvveti ise kendini muhafazaya kâfi olmamağla sair devletlerin terakkub ve menâfi-i mütekâbileleri ve destekleriyle sallana sallana duruyor. Ne zaman bu desteklere hâle gelse bina-i devlet hâk ile yeksan olacaktır. Asrımızda ve etrafımızda bulunan milletler bizdeki esbâb-ı terakkinin öşr-ı mi'sârına mail değiller iken iltizâm ettikleri hüsn-i idareden nâşi günden güne ilerlemekte ve daha iki yüz sene evvel bize haraç veren devletler bugün ensemize şamar urarak dilediklerini yaptırmakta oldukları ve biz ise mevki-ce, milletçe, memleketçe, mezhebce her türlü vesâil-i terakki ve saadetin içinde müstağrak olduğumuz hâlde idare-i müstakille seyyiâtı ile şu hâl-i zaaf ve inhitâta düştüğümüz ve böyle gidecek olursak şüphesiz yakın zamanda mahv u nâbud olacağımız meydanda.

Bir de başımızı kaldırıp istikbâle medd-i nazar eylediğimizde şu tuttuğumuz tarikin ser-menzil-i selamete çıkar bir yol olmadığı görülüyor. Egerçi şu'bedegâh-ı şu'un-manend-i bukailemun her günde bir nakş-i diğergün gösterdiği cihetle encâmıda suret-pezîr olacak hâli şimdiden tamamıyla keşf etmek kâbil olmazsa da çünkü Devlet-i Osmaniye'nin idaresi şu tarz istiklale gireli günden güne tedennî kesb edip bu günde şu hâle girmiş olmasından ve ezcümle bundan on beş sene evvel bir akçe harice borcu yoğiken elyevm yüz milyon lira yalnız müstekrezât-ı hariciye yükü altına girdiğinden bi'l-istidlâl bundan böyle on yıl daha gidebilirse ve aldatıp alacak yer bulabilirse bir yüz milyon lira daha borca giriftâr olacağı ve bu yolun sonu ise iflas ve indirâstan başka bir menzile çıkmayacağı aşîkar görünür.

Vâkıa tagallübgâhı alemde nice bin hükümetler, saltanatlar gelip geçtiğinden Devlet-i Osmaniye'nin dahi heyeti bozulmakta bir büyük garâib görülemez. Lakin bir kere bu yolda bozulacak olursa çünkü Saltanat-ı Osmaniye hâmil-i emanet-i kübra-yı Resul-ı [...] ve hâdim-i haremeyn-i şerefeyn olmak şerefiyle rûy-ı arzda müteferrik bulunan iki yüz milyon nüfus-ı İslamiye'nin merci-i ruhanisi tanıldığından mazallah öyle bir perişanlık vukuunda millet-i İslamiye bozgun asker gibi tarumar olur gider. Ve bir daha öyle bir merkez-i ittihad teşkiline kudretyâb olamazlar. Zira sair devletlerin cümlesi Hristiyan mezhebinde ve itikad-ı ruhanice bir familya şeklinde bulunduklarından ve mukabillerinde bir İslam familyası kuvvetinin teşkilini bittabii istemeyeceklerinden bize teşkil-i merkez-i ittihâd için meydan bırakmazlar.

Artık ilâ ahirü'z-zaman kavm-i Ben-i İsrail gibi memleketsiz, hükümeteşiz, sakîl ve sergerdân ve muhakkar ve perişan oluruz.

Ey bu hâl niçin olsun, ne mani var ki henüz zaman ve imkan müsait iken kendimizi toplamayalım? Sebep nedir ki Âli Paşa ve onun gibi bir kaç haris-i ikbal süfehânın rahatları bozulmamak ve kazançlarına hâlel gelmek için altı yüz yıl şan u azametle muammer olmuş bir devleti elimizle boğazlıyalım ve iki yüz milyon nüfusu câmi olan bir kuvve-i İslamiye'yi bozup yıkalım?

İşte *Hürriyet*'in bidâyet-i zuhurundan beri vaz u neşr ettiğı efkârın icmâli budur ve bu efkârın selamet ve sakâmeti vatandaşlarının mizan-ı vicdan ve irfanına arz ve meydan-ı bahis ve münazarayı kendini takibe müttehî olan halkına terk ile hatm-i kelim eder.

Arif

EKLER

EK 1: Mustafa Fazıl Paşa'nın Sultan Abdülaziz'e mektubu

Paris'te ikamet ettiği sırada merhum Mustafa Fazıl Paşa tarafından Zat-ı Şahaneye takdim olunan arızadır¹

Padişahların sarayına en güç giren şey doğruluktur. Onların etrafında bulunan kimseler doğruluğu kendilerinden bile saklarlar, çünkü bunlar hasr-ı enzâr eyledikleri hükümet lezzeti içinde ve merkezinde yaşadıklarından ahalinin çektiği zahmet yine ahalinin tembelliklerinden zannederler ve devletlerin zaafa düşmesi, çaresi bulunmayan vukuât-ı kevnîyedendir zu'munda bulunurlar.

Mübâlât-ı fâsideye düşmeksizin doğruluğu görmek için cesaretli bir sadakat lazımdır ve doğruyu padişaha söylemek için daha ziyade cesaret ve sadakat ister. Ve bu sadakat bendenizde hiçbir zaman eksik olmadı. Bunu ispat için gerek Zat-ı Şahanelerinin ve gerek bendenizi diyar-ı gurbete nefy ettirmeğe sebep olanların hafızalarına müracaat ederim.

Vâkıa bu sadakatin ve Zat-ı Şahanenize derkâr olan ihtisasımın âsâr-ı aleniyesini gösterebilecek, yani vatanımızın ıslahını ve belki daha doğrusu tekerrür-i hayatını müstelzim olacak münasip hizmet daha elimе geçmedi. Lakin devletlerin yüzünden nikâbını kaldırıp idarenin seyyiâtını ve hükümetinizin yaralarını Zat-ı Hümayunlarına en evvel bendeniz arz eyledim ve bendenizin cümle-i efkârım Zat-ı Şahanenizin hizmetinize münhasırdır. Gerek Zat-ı Hümayununuza olan ihlâsımdan e gerek vatanıma muhabbetim olduğundan zâhirde ve bâtında bizi muhâsara eden fenalıkları uzaktan seyre asla tahammülüm kalmadı. Ve kalb-i şahanenizin muttasıf olduğu fart-ı mürüvvet meczûmum olmağla daha vakti iken bir çare bulunup kendimizi kurtarmaklığımız için şu fenalıklardan hiç birini ketm etmeyerek bir kere daha ifade eylemeği vazife-i tâbiiyetimden addeyledim.

Şevketlü efendim! Devletinizde Hristiyan tebaanın ızhâr eyledikleri ihtilâl eserleri bilcümle bizim hariçteki düşmanlarımızın fesadâtındandır. Bununla beraber idare-i hâziranın dahi medhal-i küllîsi vardır. Zira bir zamanlar icrasında beis olmayan hareketler bugünde her cins tebaaya zulüm ve gadr görünür. Avrupalılar zannederler ki Türkistan'da zulüm gören ve

1. Bu metin için 1910 tarihinde basılan matbu neşrini kullandık. Bkz. Mustafa Fazıl Paşa, *Bir Eser-i Siyasi* (Dersaadet: Değirmenciyan Edeb Matbaası, 1326/1910).

bela çeken ve her türlü tahkir olunan yalnız Hristiyan millet-i mahkûmesidir. Halbuki böyle değildir. Müslümanlar ki ecnebi devletlerin hiç birisi onları himaye sadedinde bulunmaz, onlar milel-i gayrimüslimeden ziyade ezilip harap olmuşlardır. Müslümanlar muttasıf oldukları merdâne sabır ve intizâr ile şimdiye kadar bu belaları çektiler. Avrupalılar ise bunu bilmezler, halbuki Müslümanlar zimâm-ı hükümet elinde olan Zat-ı Şahanenizin kanından olmalarıyla taht-ı saltanatınıza olan muhabbet ve mütâvaatlarını evâmîr-i Kur'aniyeden addederler. Lakin şevketlü efendim, müsaade buyurun size söyleyeyim ki artık millet-i İslamiyede ne fedakarlık edecek ve ne de bela çekecek hâl ve tahammül kalmadı. Nahoşnutluk sadâları her ne kadar teskin olunmak istenilir ise de yine her taraftan işitiliyor. İmdi onları ta bu derece me'yûsiyete düşürmek hem sizin sülalenize ve hem de kendilerine pek muzır olur.

Hassaten rıza-yı şahanelerine ve belki vükelânın dahi rızalarına muhalif düşer olduğu hâlde usul-i idare-i hâzıranın seyyiâtından olan ve hatta Zat-ı Hümayunlarının kudret ve malumat-ı şahaneleri müsellemler iken men ve belki kesb-i vukûf eylemek iktidar-ı hümayunlarını selb eyleyen zulüm ve taaddiller arasında Türk sülalesine günden güne bir tenâkuz arızası düşmüştür. Bu sülale-i aliyyeden bulunmakla iftihâr eden bazı bendegân-ı sadakat-kârânın muhabbet-i vataniyeleri icabınca bu milletin öyle azalmakta olduğunu görüp bihakkın teessüf etmektedirler. Lakin bunun bir başlı sebebi usul-i askeriyenin yolsuzluğu olmakla beraber, bendenizi en ziyade korkutan bu madde değildir. Belki yakın zamanda göreceğimiz ahval-i atiyemiz için beni pek korkutan şey millet-i mahkûmelerde görüldüğü gibi bizim Osmanlı milletine ârız olan sû-i ahlaktır ki her gün artmakta ve derinleşmekte ve yayılmaktadır.

Şevketlü efendim! Dört yüz sene evvel bizim babalarımız Şark devletini yer yüzünden kaldırarak ve Kostantin'in tahtgâh-ı âlem ittihâz eylediği belde-i meşhûreye kemâl-i şan u muzafferiyetle gelip oturarak tarihçe bu kadar şanlı fütûhâta nâil olmaları yalnız gayret-i diniye ve şecaat-i askeriyelerinden nâşi olmayıp belki gayret-i diniye ve şecaat-i askeriyeye onların ahlak-ı milliyelerinin aks-i suâ'ı idi. Çünkü onlar zabitlerine mutî idiler. Lakin bu itaat kendileri tarafından ihtiyâr ve kabul olunmuş bir serbestlik ve hürriyet esasına mübtenî olmakla her birinin kalbi ve aklı azâdelik hâlinde idi. Bilmem ne hulkî azâdelik ve ne cibillî ulviyet birleşip kendiliklerinden bir ni-

zam yapar ve onların canlı olan ahlak ve meşreplerini muntazam hâle koyar idi. Ve fazl ü kemâl onlarda mesken tutmuştu. İşte asıl sebep budur ki onlar öyle azim bir devlete suhûletle muzaffer oldular ki ol esnada onda da hükümet-i zulmiye cereyân eder ve binaenaleyh zillet ve sair her türlü meâyib ve ma'siyet düstûrû'l-amel idi.

Vâkıa bu âlemde dünyada hüsn-i ahlak milletler nezdinde ferdâne bulunur bir kuvvet olmayıp seyyiât dahi hükm ü fermanını yürütür ise de ancak evvelkisi bir asıl ve esastır ki devletler onsuz pâyidâr olmak kabil olmuyor. Çünkü şu hüsn-i ahlak galiba yalnız kendüye mahsus bir hâssa ciheitindendir ki firûz-baht oldukça terakki ve takvîyet bulup, hâl bu ise seyyiât artmakla belâsın bulur.

Şevketlü efendim! Bizim milletimizde ahlak-ı hasenenin günden güne bozulması fenalığa adem-i tenezzül ve namus ve hamîyet sıfatlarının azalması vatanperver olan ve sizin şanınızı ve vatanımızın saadetini arzu eden cümle gayretkeşlere bâis-i endişe olmaktadır. İmdi bu ahlak-ı hasene bizim milletimizde nasıl bozulmasın ki onlar da vatandaşları olan mil-i gayrimüslimenin uğradıkları beliyeleri birlikte çekerler ve her türlü zulümlere ve haksızlıklara ve doğrudan doğruya Zat-ı Hümayununuz'un nazar-ı idare-niz altında olmayan küçük memurların istedikleri gibi icra ettikleri nâ-be-câ hareketlere mazhar olurlar ve onların harekâtı size malum değildir. Türkistan'da efkâr-ı millîye kuvveti olmamak hasebiyle bir çok küçük memurlar yolsuz hareketlerinden dolayı kat'an mesul tutulmazlar. Bu hâlde o makule memurları istediklerini yapmaktan kim men edebilir? Binâberin sizin tebaanız iki kısımdır: Bir kısmı zalimlerdir ki bilâ-manî diledikleri zulmü eder ve bir kısmı mazlumlardır ki daima taaddî altında ezilirler. Birinci kısım sizin hâmil olduğunuz kudret-i bî-nihâyeden istifade ile envâ-i menhiyâta mütecâsir olurlar ve ikinci kısım bu zalimlerin mukârenetiyle hüsn-i ahlaktan tebâüd ederler. Çünkü bir takım mazlumlar zalimlerin her istediği şeyin icrasına me'luf ve her ne vakit hâllerinden hâkpây-ı hümayunuza arz-ı şikâyet edecek olsalar kendilerine asi ve edepsiz muamelesi edilerek arzuhal etmekten memnû olmalarıyla ahlaklarına bir nev alçaklık gelir ve malum-ı şahanelerinizdir ki alçaklık akıbetinde korkaklık ve zihinlere zavıflık getirir.

Osmanlı kanı o kadar fütüvvet ve mürüvvete mâlîktir ki ahlak bu mer-tebe bozulmuş iken bile vatanperverlik ve gayret ve hamîyet ve fedakarlık ve şecaat-i askerîye ve ölümden korkmamak ve teennî ve Türk milletine mah-

sus olan ve her şeyden ziyade müsâvât-ı umumiye kaidesini bize sevdiren safvet ve merhamet evsâfı hâlâ milletimizden zâil olmayıp kalmıştır. Ancak bu fezâil-i bakiye elyevm cari olan mevâni ve müşkilâta karşı durup ilâ-â-hirü'l-eyyâm kalabilir mi? Padişahım, malumun olsun ki bunların da zâil olduğu gün artık bizim harâbiyet ve izmihlâlimizin hiç çaresi bulunamaz.

Devlet-i Osmaniye'de bulunan milel-i müslime ve gayrimüslime ah-lâkının ol vechile bozulmakta olduğunu beyân sırasında onların fetânet-i fitriyelerine ârız olan fenalıkları dahi hâkpây-i şâhânenize beyan etmeğe kendimi mecbur bulurum.

Şevketlü efendim, bizim ecdadımız Rumeli'ye geldiklerinde fûnûn ve maarifte o kadar ilerlemiş değillerdi. Lakin bir akl-ı selime mâlik idiler ki bindikleri küheylanların önünde firar eden ince fikirli kavimde o haslet yoktu.

Eyvah ki ukûl-ı selime ebnâ-yı vatana teşebbüs-ı umurda meydan vermeyen bir hükümet-i müstakille mengenesi altında ezilip kalır, sizin hükümetinizde millet-i Osmaniye hilâf-ı cibilliyetleri iken Rumlardan ziyade idare-i istiklâliye eserine zâhib oldular. Biz ki Türk kavmiyiz, İstanbul'un eski Rumları gibi sûreten dirâyet gösterip sonradan hükümet-i müstakillenin muhâfazasına ikdâm etmemek haslet-i nazikânesi bizlerde bulunmaz. Biz bir kavmiz ki dünyaya bakıp yalnız fikrimizin büyüklüğüyle taaccüb ederiz, yahut fikrimiz taalluk etmezse mebhût kalırız. Bu sebeple eğer idare-i hâzıra bir müddet daha devam ederse, millet-i hâkime içinde hükümet işine yarayacak adamlar pek güç bulunur. Bari milel-i mahkûme bazı müsâvâtsızlık mülâbesesiyle bizden iyi bir hâl-i imtiyazda olsalar ne ise, lakin eyvah ki öyle değildir.

Halbuki şevketlü efendim, bu zamanda Devlet-i Osmaniye'nin idaresi en dirâyetli ve terbiyeli adamların elindedir, lâkin en namuslu ve en sadık kimseleri bekler. Bütün Avrupa ahalinin terbiyesiyle meşguldür ve bu arzuda mutavassıt bulunan devletler bile ol bâbda ziyadesiyle himmet gösteriyorlar. Buna misal olarak Zat-ı Şahanenize İsviçre'yi gösterebilirim ki ahalisinin içinde okuyup yazmak bilmeyen bir adam bulmak güçtür. İngiltere devleti ki kendini idare eden hükümet imtiyâzât-ı hâkimesini tedricle terk etmekte gayet ağır davrandığı halde, yirmi beş seneden beri ahalisine ulûm-ı nâfia tahsil ettirmek için pek büyük himmetler eyledi. Prusya devletinin Sadova muharebesini kazandığına sebep Prusya ahalisinin Avusturyalıdan ziyade

malumatlı olduğudur. İmdi Avrupa devletleri bu kadar fedakarlıklar ihtiyârıyla ilerlemekte oldukları hâlde, biz geri kalmağa nasıl razı olalım?

Padişahım, ya hâli kalıp duracak veyahut devamsız beş on muhakkar ve mütekâsil çocuklardan başka kimse rağbet etmeyecek mektepleri her yerde çoğaltmak tedbiri devletinizde neşr-i ulûma kâfi olur zann buyurmayınız.

Milletlerde birinci vaz-ı nizam eden ve cümle nizamâtı mütevellid olan ve onun yerini hiç bir nizam tutmayan şey hürriyet maddesidir. Esaret altında bulunan bir millet beyhûde tahsil-i maarife rağbet etmez ve her ne zaman bir milletin hukuku kefâlet-i kaviyye tahtında istihkâm bulursa, hüsn-i istimâl için ol vakit kesb-i kemâlâta sa'y eder. Cehalet ve esaretle me'luf olan milletler hem alçak ve hem de hain olur.

Eyvah şevketlü efendim! Hâl-i hâzıra nazaran bizdeki beliyye yalnız ahlak-ı hasenenin tedennîsi ile zekâvet-i fitriyenin aşağılaması kaziyyesi olmayıp, bir de fakr denilen bela-yı hevl-nâk ile dahi uğraşmaktayız. Hazine-nin muzâyakası nice kere kemâl-i teessüfle manzûr-ı hümayununuz oldu. Asker ve memurların maaşları vaktiyle verilmediğinden kaç defalar ızhâr-ı küdüret buyurdunuz. Memâlik-i şarkiyede aylığı mertebe-i kifâyede olmayan memurlar ihtiyacâtını ahali sırtından taviz edeceklerinden, bu maaşların hadd-i nisâbında verilememesinden kaç kere kalb-i hümayunları müteessir olmuştur.

Lakin Devlet-i Aliyye'nin muzâyaka-i maliyesi hakikatine bakılsa öyle keder ve hayret verecek derecede değildir. Sizin hükûmetiniz şol devletlerdendir ki nüfus-ı mevcûde, adetlerine nispetle muvâzeneye en ehven ve mutedil surette taayyüş ederler. İmdi muvâzene bu kadar mutavassıt iken sebep nedir ki devletinizi ezmektedir? Bunun sebebi evvela verginin pek nizamsız yolda tahsil olunması ve sâniyen ahali gayet cahil ve tembel olmalarıyla bu fakr u fâkaya düşmesidir. Hikmet budur ki sair hükûmetler ahalisince pek hafif görünen yükleri bile sizin ahalinizin kaldırmağa iktidarı kalmamıştır.

Sanat ve ticaret ve ziraat günden güne ol derece azalmaktadır ki güya ahali ihtiyacını hisden kalmış ve def-i ihtiyaç neyle olur idiğü sanatını bütûn kaybetmişler zannolunur. Zira onlar bu harâbiyeti gördükleri hâlde dirâyetleri kıvıldamıyor. Bu harâbiyet onları hiç bir teşebbüse sevketmiyor.

Şevketlü efendim! Burada Avrupalılar bizim hem milletimizden ve hem de mezheplerimizden şikayetten hâlî olmuyorlar. Diyorlar ki bizim milletimiz askerlikten başka şeye elvermez; tevekkül itikadı çalışkanlığımıza

mani oluyor! Halbuki sülalemiz sair milletlerin aynıdır. Eğerçi bizim ecda-dımız sıfat-ı kahramâne-i askeriye ile başlamış ise de bu hareket kendilerine bir mevki ittihâz eylemek için lazımdı ve onlar bu hareketlerinde yalnız ol-mayıp, kendilerinden evvel gelen Frank ve Germanyalılar ile Araplara taklid eylemişlerdir. İnsanların mahiyetleri harekât-ı askeriyede de ve icra-i sana-yide de birdir. Binâberin şecaatle mevsuf olan her kavim kendilerini muha-rebeye sevkeden sebepler zâil olup rahat kaldıkta, ziraat ve sînâate pekala yararlar. Fransız ve İngiltere ahâlisi buna iki misaldir. Bizim mezhebimize gelince, irade-i ezeliye-i İlahiyeye teslim-gerden-i mutâvaat olmak bahsin-de sair mezheplerden farklı değildir. Hıristiyan mezhebindeki afv-ı günah itibarı, kaza ve kadere iman ile tevekkülün aynıdır. Havariyyûndan Petrus esna-yı vaazında “İnsan yedd-i kudret-i İlahiyede çömlekçinin elindeki çöm-lek çamuru gibidir” demiştir. İşte bu itikad Hıristiyanları yine kesb-i servet için inanılmaz derecede imal-i akıldan geri koymadı. Bu bâbda biz de onları taklid etmek muktezâ-yı akl u hikmettir.

Bizim milletimizi sairleri gibi sınaatkâr ve faal etmeğe mani olan sebep-i mücerred usul-i idare-i mülkiyemizin yolsuzluğudur. Herhangi mahalde ki insan kendi emsâlini hakaretle kullanabilir, o insan kendi ak-lının ve arzın mahsûlâtını çıkarmak için zahmet ihtiyârı tarafına gitmez. Herhangi bir yerde ki zulüm ve taaddî her tarafta hükmede, herkes kedd-i yemîniyle kazandığı şeyden kendisi istifade edemeyeceğini idrak etmek-le çalışmaz olur. İşte 1789 senesinde zuhûra gelen ihtilâlden mukaddem, Fransa’da hâl tamamıyla böyleydi. Şu güzel Fransa ki siz bugün taaccüble bakarsınız ve ben de müteaccibim, işte bu Fransa münâsebet-i mevki’iyece dünyada birinci iken, etrafındaki sanayide yektâ olan milletlerin kendü-ye tesiri olmadı. Ve tervic-i sanayiye ikdâm eder birçok bî-nazîr vükelânın idarelerinde dahi bulundu; fâide vermedi. Bu sanayi serbâzlık olmayan nice yerlerde gayet dikkat ve himmetle tecrübe gördü. Ama ahalide hürri-yet olmadığından, nihâyet sanat oralarda semere göstermedi. Eyaletlerin bazılarında insan olduğu güçle anlaşılan bir köylü adam ormanlarda gezip hayvan postları giyer ve bayağı bir libas ona kisve-i fâhire görünürdü. İşte ihtilâl-i mezkurda yani istihsâl-i hürriyetten otuz sene sonra -evet efendim hesabım doğrudur- tamam otuz sene sonra her şey tebdil-i sûret eyledi. Ve Fransız milleti hürriyet sayesinde dünyanın en faal ve en zengin milletle-rinden ma’dud oldu.

Bunun sebebi odur ki milletler maddeten dahi hürriyetle muammer olurlar ve her nerede ki muhâfaza-i hukuk olunmaz, orada akıbet yiyecek etmek bulamayacak dereceye inilir.

Şevketlü efendim! Her ne zaman bir devlet şu zikrettiğim hâl-i pür-melâle gelirse ve her ne vakit fezâil-i cibilliyeye ve hasâil-i zekâiyeye günden güne tenezzüle yüz tutarsa ve her ne dem ki halkı fakr-ı umumi istilâ ile hazine-i devlet bu muzâyakaya düşerse, ol vatanda yaşayan gayretkârlar ve tebaa-i sâdıkadan olanlar yalnız ıslahât talebiyle iktifâ etmemelidirler. Bizde şimdiye kadar kaç defa ıslahât vaad olundu ve hem de icra olundu. Hâlâ ben-deniz şu satırı yazarken yine ıslahât vaad olunmuyor mu? İmdi bugün biz bir derece daha ileri gidip bu arıza-ı resmîyemizi kemâl-i ihtirâm ile hâk-pây-ı hümayununuza takdim ediyoruz.

Şevketlü padişahım! Tebdil-i usul-i idare ile devleti kurtarınız! Nizamât-ı serbestâne ile tezyin ederek şunu halâs ediniz! Lâkin öyle nizamât-ı serbestâne ki sahih ve vâsi ve münbit ola ve gerek hîn-i icrasında ve gerek bilâ-tagayyür devamında iktizâ eden her türlü teminat ile ihâtâ edile. Evet padişahım, ol nizam-ı serbestâne İslâm ve Hristiyanların kâffe-i hukukta ve vezâifte müsâvâtını mutazammın olacağından Avrupalıların hâkim ve mah-kum beyinde icrasını muhâl zannettikleri itidâli husûle getirecektir.

Ah şevketlü efendim! Şimdiden görüyorum ki sizin müsteşarlarınız olan hainler ve cahiller nizam-ı serbestâne lafzını ne türlü manalara çekeceklerdir. Onlar “Nizam-ı serbestâne padişahın istiklâl ve kudretini elinden alıp alet menzilesine tenzil eder” sözüyle Zat-ı Şahanelerini ve “Müslümanlara en sevgili olan dinlerini ve elbiselerine kadar bile olan âdetlerini terk ve tebdile icbar eder” diyerek halkı aldatıp kandırmağa çalışacaklardır. Bu müsteşarlar cahil veya hain her ne ise siz onların reylerini tahkir ediniz! Ahali dahi onların ilkâatına kulak vermesinler. Nizam-ı serbestâne denilen şey yalnız kuvvet-i istiklâliyyeyi mahdud kılar, yani bir müstakil kuvvetin lüzumundan ziyade olan cihetlerini kasreder ve padişahı ancak şu hâli ref eder ki padişah aldanmaz ve fenalık etmez olur. Millet hakkında nizam-ı serbestâne milletın namus ve salâhına mugâyir hiç bir şey cebr etmez, belki mal ve mülkû hıfz ettiği gibi din-i mukaddesi dahi vikâye eder. Mekanda emniyet hâsil ettirdiği gibi hürriyet-i şahsiyyeyi dahi kâfil ve zâmin olur. Diğer yolda mülâhaza olunursa, nizam-ı serbestâne az vakit içinde ve tabiatıyla Avrupa milletleriyle beynimizde olan münasebâtı ıslah eder.

Şevketlü efendim! Kim bilmez ki ecnebi memurlarının bizim umûr-i dahiliyemize ettikleri müdâhaleden nâşi ne türlü mazarratlar hâsıl olmuştur. Bu memurlar hezar kere usul-i medeniyet ü insaniyeye sülûk etmekteliğimiz için bağırıp çağırılmışlardır. Lakin nice kere bu evzâ'ı milel-i muhtelifenin müteferrikan menâfi'ini istihsâl yolunda derece-i ifrâta götürmüşlerdir. Ve bunun daha fenası efrâd menfaatleri hakkında dahi istimâl etmekte bulunmuşlardır. İmdi nizam-ı serbestâne vaz olundukta devletin esasına kuvvet gelip, müdâhalât-ı ecnebiyeden kurtulur ve mezâhib-i muhtelifede bulunan her kavim hakkında müsâvât hâsıl edip cümlesinin vâsi ve hâmisi olur.

Evet şevketlü efendim! Devleti kurtarınız! Zira zaman acele ediyor, ecdadımızın devletini kurtarınız! Kurtarınız o devleti ki bunca gözyaşları ve kanlar dökerek vücûda gelmiştir. Vâkıa onun şanı tarihçe âlîdir. Ancak şimdiki hâli pek mahall-i teessüftür ve bu hâlin ağırlığı sizin kalbinize elbette ne derece ağır basar. Hariçte her şey bizi korkutur, dahilde harâbiyet ve izmihlâl alametleri havf verir. Zat-ı Şahanenizin müsellemler olan dirâyet ve fetânetiniz icâbınca siz bunları hayâlat gibi zannetmezsiniz. Vâkıa a'dâyı hariciyenin tahrikâtıyla dahil-i memâlikte zuhûra gelecek her türlü ihtilâlâtı sizin asâkir-i şecaat-meâsiriniz teskin edebilir. Lakin bu asker galip oldukları ahaliye ekmek ve akıl ve fi-mâ-ba'd zulûmden azâdelik için teminat verebilir mi? Filhakika size vâris olmak arzusunda bulunan devletlere karşı yine bazı müsâadât i'tâsıyla bir büyük mücadele vukuunun zamanını biraz te'hîr edebilirsiniz! Ancak bundan biz ne kazanabiliriz ki yine vakt-i buhrân geldikte mademki bugünden ziyade zayıf ve miskin ve harap olmuş hâlinde bulunacağız. Öyle ise bu mücadelenin biz önünü alalım, lakin elimizde silah olarak değil, belki etrafımızda terakkiyât-ı medeniye asâkir-i müstahfazası olduğu hâlde ilerliyelim, kendimizi hem ahlakça hem de terakkiyât-ı akliyece ıslâh edelim ve saadet bulalım, buna teşebbüs ettiğimiz gün muvaffakiyetin nisfını kazanmış oluruz.

Padişahım! Mürûr eden her sene bizim üzerimizden hüsn-i nazar-ı ecânibi ref ve kuvve-i hayatiyemizi rehin-i zaaf ediyor! İngiltere Devleti bizi muhafaza için on iki sene akdem gösterdiği ikdâmı şimdi göstermiyor! Avusturya devleti Almanya'da muharebeyi kaybedeli artık düvel-i garbiye sırasından çıkıp bir şark devleti hükmüne girdiğinden bizim hükümetimizdeki Slav milletlerini taltif ile onları kendine celbetmek politikasındadır. Elhâsıl sakınalım ve kendimize gelelim, zira halimizin en fena yeri şurasıdır ki on

iki sene evvel bize pek müsâid görünen Avrupa'da efkâr-ı umumiye bütün aleyhimize dönmeğe başladı.

Zat-ı Hümayununuz tenezzül edip Paris ve Londra ve Floransa gazetelerine nazar buyurunuz! Göreceksiniz ki bizi muhâfazada bunca menâfi'i olan memâlik-i garbiyede bizlere yakında düşüp harap olacak bir devlet nazarıyla bakıyorlar! Fransa, İngiltere, İtalya devletlerinin vükelâsı her sabah kalktıklarında sizin vükelânızın ettiği işlere ve ahalinizin çektiği beliyelere müteallik evraka nazar ederek "Bu devlet kâbil-i intizâm değildir, kâbil-i intizâm olmayan devlet ise elbette mahvolur. Artık bu devleti hâline bırakalım, varsın mukadder olan zevâli bulsun, zira onu zevâlden vikâye mümkün olamaz" diye söyleşirler ve yekdiğerine yazarlar. İmdi, Padişahım, onların keramet-güne ettikleri bu ihbarâtı tekzip edelim ve bir tebeddül-i muslihâne husûle getirelim! Bu tebeddül sizin reyniniz ve sizin eliniz ile olsun! Bize husûmet gösteren efkâr-ı umûmiyeyi tarafımıza celb edelim ki bize hasm olacağına muavin olsun. Fransa, İngiltere, Almanya ve İtalya'ya gösterelim ki ne bizim sülalemiz ve ne de dinimiz şu zaaf-ı hâlde ve fenalıkta kalmaklığımıza bizi icbâr etmiyor. Ol zaaftan dolayı acı acı bizi takip ediyorlar, bize mevtâ diyorlar; biz canlı olduğumuzu gösterelim! Size arzettiğim maddeler nev-icad ve muhâtaralı ve başka yerde yapılmamış şey değildir. Cenâb-ı Hakk'a şükür olsun ki Türk milleti meskenet ve atâletten daima müteneffirdir. Tarihe dahi bakıldıkta mukaddemâ böyle tehlikeli hâle girmiş olan sair devletlerin zamanında istimâl ettikleri çareyi Zat-ı Şahaneniz dahi icra ve diğ er milletleri kurtaran vesileyi siz dahi istimâl ediniz.

Şevketlü efendim! Böyle muhâtara zamanına uğramış olan yalnız sizin hükmettiğiniz ahali değildir. Avrupa'da hâlâ politikaca muhtac-ı tebeddülât olan sair devletlerden sarf-ı nazarla karn-ı sâbıkta Fransa Devleti'nin hâl-i pür-melâlini ânifen huzurunuzda arz etmiştim. Fransa'nın ol karndaki hâli mücerred sanayinin adem-i terakkisinden değildi. Hazine-i devlet her on sene bir kere çıkmadıkça maaşlar açığının kapatılması mümkün olamazdı ve hatta zulüm ve taaddî memâlikin her tarafında o kadar ilerlemiş idi ki ol asırda Fransa padişahı olan On Beşinci Louis'ye bir gün politika-şinâs bir zat hitap edip "Sizin hükûmetinizde vükelânın pençe-i intikamından vâreste olacak kadar kendini yüksek zanneder kimse bulunamaz. Bir küçük karyede katip olan bir memurun kabza-i taaddîsine düşmeyecek kadar kendini zayıf itikad eden kimse yoktur" demiştir ki hülâsası memurînin zulmünden halâs

ümit eder bir adam yok demek çıkar. Fransa Devleti o tarihte bir derece itibarını kaybetmişti ki hükümet hangi politikayı ittihâz edeceğini şaşırıp, her sabah yeni bir usul ve nizam icrasına kalkıştı. Velhâsıl Fransa alelhusus meşhur yedi yıl muharebesinden sonra adeta üçüncü derece bir hükümet menzilesine inmişti. Bu devlet birkaç sene mürûr eder etmez nasıl birinci dereceye çıktı? Akîb-i intizamda bilcümle Avrupa devletleri aleyhinde ittifak etmiş iken Fransa asâkir-i şecâasını mağlup edemediler. İşte Fransa'nın az vakit içinde bu kuvveti kazanması nizamât-ı mülkiyesini tebdil etmesiyle hâsıl oldu. Filvâki bu tebeddül-i azîm ü mahûfun vukuu Fransa'da nice gözyaşı ve nice kanlar dökülmesiyle husûle gelmiştir. İşte buna da nizamât-ı matlûbe vakt ü zamanıyla yapılmayıp geç kalması sebebiyet vermiştir. Bu zaman bizde de hâlâ geçmekte olduğundan İslam ve Hristiyan cümlesi vakit geçti diye bağrışıyorlar.

Lâkin böyle utanacak ve zâhirde çaresi bulunmayacak bir hâl-i hata-
tarnâkdan devleti güya yeniden döker gibi vaz-ı nizamât ile kurtaran yalnız Fransa değildir. Vaktâki küçük bir Sardunya kralı İtalya krallığı efkârına düştü, evvela asker toplamağa başlamadı, belki ahalisine nizam-ı serbestâne i'tâ eyledi. Ol günden itibaren bütün İtalyanların kalplerinde ve akıllarında icra-yı hükümete başladı; bütün Avrupa onun efkârını tahsin eyledi. Ve tamam vaktiyle serbestlik kelime-i mutalsamını ortaya koymuş olması sayesinde o küçük kral daha ölmezden evvel oğlu Victor Emmanuel'in devleti memâlikini üç kat büyüteceğini ve başına Avrupa tac-ı hükümetlerinden bir âlâsını vaz edeceğini idrak etmişti.

Mütâlaa-i şahanenize arzedecek daha sair misal-i alenîler dahi vardır. Mesela Avusturya Devleti dahi tarif olunmaz bir mertebe-i inhitâta inmiş iken nizam-ı serbestâne vaz'ıyla kendini halâs etti. Hususıyla Prusya Devleti ki iğneli tüfenk sebebiyle sene-i sâbıkada Avusturya'ya galebe ettiği Zat-ı Şahanenize ifade olunmuştur. Onun muzafferiyeti iğneli tüfenkten ziyade ahalisine verdiği serbestlik sayesinde. Velhâsıl bulunduğumuz asırda hükümetlerin kuvveti ahaliye i'tâ-yı hürriyet tarikiyle hâsıl olacağını ikna için irâd ettiğimiz deliller ve misaller kâfidir. Şimdi yalnız bu kaide-i umûmiyeden Türkistan mı müstesna bulunsun? Nice hüsn-i âsârı malum olan Türk nesli sair milletlerden aşağı mıdır? Hilkat-i insaniyece Türkün ne ayrı gayrısı vardır? Daire-i huzur u asayişten hariçte yaşamağa bizi dinimiz mi icbâr ediyor?

Ancak Padişahım Efendim, Zat-ı Şahaneniz benden daha ra'na bilir-

siniz ki din ve mezhep ruha hükmeder ve bize niâm-ı uhreviye vaad eder. Şu kadar ki milletlerin hukukunu tahdid ve tayin eden din ve mezhep değildir. Din hakâyık-ı ezeliye makamında durup kalmazsa, yani umûr-ı dünyeviye dahi müdahale ederse, cümleyi itlâf eder, kendisi dahi telef olur.

Şevketlü Efendim! Hristiyanın başka, Müslümanın başka politikası yoktur. Zira adalet dünyada bir nevidir. Politika dediğimiz de adalet-i şahîhadır.

Biz eski usulümüz sebebiyle telef oluyoruz. Bu eski usul bizim devletimizin memurlarını bozmuş ve berbad etmiştir. Bunlar da bozulduklarından eski usulü bir kat daha bozup berbat etmişlerdir. Artık bu usulü terk edelim ve hükümeti muhafaza edemedikten başka, azıp harap eden yıllanmış eski kaideleri bırakalım. Sair devletlerde yerleşmiş, onlara bâis-i saadet olmuş olan yeni nizamât ittihâz edelim.

Bazı eyaletler ki devletinizin idare-i merkeziyesinden ayrılmışlardır, ne mezhepçe, ne sülalece bizden farkları yoktur. Bunlarda nizam-ı serbestâne cereyân etsin de biz hâlâ tereddüd mü edelim? Sizin hükümet-i vâsi ‘anız Mısır ve Tunus ve Memleketeyn ve Sırbistan ahalilerinden ziyade istihkâklı tebaa-i sâdıkaya mâlik değil midir? Tebaanızın sadakatine ve hüsn-i arzularına müracaat ediniz! Her eyalette azası intihâb-ı serbestâne ile cem edilmiş bir meclis-i kebîr teşkil ediniz ki bunlar size ihtâr etsinler ve size efkâr-ı pederânenizi mevki-i icraya getirmeğe muâvenet eylesinler. Sizin teşebbüs-i mahsusunuz ile bu meclisler tarafından Dersaadet’e vekiller gelsinler, ahalinin ihtiyaçlarını, ahvâl-i hakikiyeyi vakit vakit doğrudan doğruya hâkpâyınıza arzetsinler.

Bir tabib-i hâzık “On arşın kumaşla ben bir namuslu adam yaparım” demiş ve darb-ı mesel olmuştur. Şevketlü Padişahım, siz dahi yedd-i iktidarınızda olan hukuk-ı mülûkâneniz ile çalışkan ve âkil ve sinâatkâr tebaa tedarik ve icad edersiniz ki her iyiliği ve serbestliği sizden görüp müteşekkîr olur. Ve zulüm ile soyulmazlar ve sizin için, kendileri için çalışırlar ve tahsil-i maarif yolunda imal-i efkâr ederler. Vicdanlarının fezâilini kesbe sa’y edip kendilerini muhâfaza eden tahtınızı hîn-i iktizâda vikâye için a’dânızın karşısına çıkıp ya galip olurlar yahut can feda ederler.

Padişahım, bendenizin maksadım burada Türkistan’ın ihtiyacâtına ve ahlak ve âdâtına muvâfık bir nizam-ı serbestâne, velev nâ-tamam olsun, kâleme almak değildir. Öyle bir nizam için bendeniz ile dostlarımla çalışmakta olduğumuz lâiyhayı bundan sonra hâkpây-ı hümayununuzla arzedeceğim.

Malum-ı şahanenizdir ki bendeniz şimdiki hâlimde ne memuriyet

ve ne de bir gûne ihsân talebindeyim! İlan ederim ki benim maksadım hü-kümetinizdeki İslam ve Hristiyan tebaanın ekseriyetle feryad ettikleri fena-lıkları hâkpây-ı hümayunuza arz ve tebliğ etmektir. Kulunuz inzivâdan sıkılmam. Mademki bugünkü gibi her vechile doğruyu hâkpâyınıza ifade edebilirim, nefy dahi o kadar gücüme gitmez.

Cümleden evvel kalb-i hümayunuza müracaat ediniz; bu uğradığı-mız tehlike arasında sizin ne büyük vazifeniz olduğunu size ihtar ederim ve bu vazife ol vazifelerdendir ki onları icra için bir akl-ı selim lazımdır ve bir kere de mevki-i icraya gelirse sahâif-i tevârihte ilâ-âhirü'l-eyyâm kaybolma-yacak bir eser bırakır.

Şevketlü Padişahım! İktizâ-yı hükm-i kader Zat-ı Hümayununuzu ecdad-ı izâmınızdan birinin olduğu gibi vâzı'-ı devlet olmak imtiyâzına nâil etmedi. Lakin bu hükm-i kader size müceddid-i devlet olmak şeref-i mahsu-sunu sakladı. Cümle vatandaşların ve İslam ve Hristiyan milyonlarca tebaanı-zın sedâları benimle müttelik olarak, sizi layık olduğunuz bu vazifenin icra-sına davet ediyor! Bu hâlde sizin nam u şanınız nev-i beşerin maa't-teşekkür hâtır-güzân olan esâmi-yi âliye sırasında ilelebed hayır ile yâd olunacaktır.

Fazıl Mustafa

EK 2: Mustafa Reşid Paşa'nın Islahat Fermanı'na dair yazdığı lâyiha

1856 muâhedesine ve Hristiyanlara verilen imtiyaz fermanından dolayı müteveffâ Âli Paşa'ya ta'rizen Mabeyn-i Hümayuna takdim eylediği lâyiha²

Zât-ı vâlâyî hazret-i sadaret-penâhî bu taraftan hareket etmezden evvel kendilerine Fransa sefirinin balosunda tesadüf olduğundan, esna-i sohbette Hristiyan tebaaya dair yapılacak şeylerin bir an akdem icrası takdirinde bu hususun muâhedeyle dahil olmaktan kurtulacağı süferâ-i selâse tarafından vaad olduğu hikaye ile beraber, bu bâbda mütalaa-yı çâkerânemi istifsâr buyurduklarına binâen, madem ki şerâit-i sulhiyenin dördüncü maddesi Hristiyanlar üzerine olup, bunda ise şimdiye kadar hiç bir varaka-i resmiyede görülmeyen "hukuk-ı politikiye" ki ehl-i İslam ile Hristiyan tebaayı her hususta müsâvât-ı kâmile haline koyacak bir sözdür, bu dahi münderic iken, taraf-ı Devlet-i Aliyye'den reddolunmadığından başka mevâdd-ı hamsenin esas ittihâz olunacağına dair Viyana'da mün'akid olacak protokolü imza etmeğe Saltanat-ı Seniyye maslahat-güzârının mezun olmadığı dahi gazetelerde görülmüş olduğundan ve protokol dahi ahd kuvvetinde bulunduğundan bunun için acaba muâhedeyle girmekten kurtulabilir mi sualine mahal olmayıp, şimdiden girmiş nazarıyla bakılmak lazım geleceği ve ezcümle Paris'e teşriflerinde beyne'd-düvel mukarrer olduğu üzere mevâdd-ı esasiye imza olunacak olduğu halde birinci ve ikinci ve üçüncü maddeler zikrolundukdan sonra arada dördüncüyü bırakıp da beşinciye geçilmesine devletlerin razı olacaklarını akıl kesmediği, velhâsıl süferânın vaadlerine mebnî devletlerin edeceği müsaade olsa olsa, çünkü bu imtiyâzât ya bir hatt-ı hümayun veyahut fermân-ı âlî ile ilan olunacağından, onun ahkâm-ı mündericesini muâhede-i umumiyye lafz-be-lafz geçirmeyerek, meselâ "mevâdd-ı esasiyenin dördüncü maddesinde mezkur olduğu vechile Hristiyan tebaanın imtiyâzât-ı mezhebiye ve hukuk-ı politikiesini Devlet-i Aliyye falan tarihte neşr buyurduğu hatt-ı humâyûn veya fermân-ı âlî ile icra ve temin buyurmuş olduğundan, artık bunların mevzu-ı bahs olmasına hacet kalmayarak, yalnız zikriyle iktifâ olunmuştur" yollu bir fıkra ilave etmek isteyecekleri muhtemelât-ı kaviyeden olup, bunun icrası takdirinde ise imtiyâzâtı mutazammın olan hatt-ı hümayun veyahut fermân-ı âlî ahdnâmenin icrasından ma'dud olarak, işte bununla devletlere bir hakk-ı

2. Bu metin için Reşid Paşa'nın bilahare yayımlanan toplu eserlerini temel aldık. Bkz. *Reşid Paşa Merhumun Bazı Asâr-ı Siyasiyesidir* (Kostantiniyye: Matbaa-i Ebuzziya 1305/1888), 53-72.

nezâret verilmiş ve bu suretle Saltanat-ı Seniyye'nin istiklal-i âliyesi ihlal edilmiş olacağı ve emr ü ferman-ı hazret-i padişahî müteallik buyurulduğu halde konferanslara gitmeğe ibtidâdan meyl-i câkerânem var iken, maslahatın kesb ettiği reng ü rûşa göre bu mahzurdan kurtarılması imkansız görünüp, böyle bir madde-i muzırıraya vaz-ı yedd etmekten dahi gayetle müctenib bulunduğumdan, şu günkü günde gitmeyeceğimden dolayı memnuniyetim berkemâl bulunduğu cevaplarını vermiştim.

Müteâkiben münteşir olan fermân-ı âlinin suret-i matbûasını kıraat eylediğimde maslahatın gerek mebde ve müntehâsında ve gerek suret-i icrasında Devlet-i Aliyye'nin istiklal ve şanına rahne ve zihinlere hadşe verecek şeyler görüldüğünden, bağzı zevât ile buna dair musâhabet esnâsında has-be'l-saddâka dayanamayarak teessüfümü ızhârdan geri duramamıştım. Bilmem bu misillü sözler bazılarının politikasına dokunduğundan mıdır nedir "Yaptığımız nizamât-ı haseneye bazı ma'zul vükelâ tarafından itiraz vuku buluyor, artık bunları muhâkemeye çekmedikçe biz rahat etmeyeceğiz" yollu kelimât tefevvüh olduğunu işitmiş olduğumu taraf-ı vâlâ-yı fetvâ-penâhîye ihbâr ettiğim cihetle eğer muhâkemeye davet ederlerse, Saltanat-ı Seniyye'nin istiklal-i âlisine dokunan ve hususuyla Padişahımız efendimize borçlu olduğumuz sadakate münâfi görünen şeyleri beyan ve ispat etmeklikte tereddüd etmeyeceğim derkâr olup, her bir hâli atebe-i ulyâ-yı hazret-i padişahîye arz etmeklik dahi vezâif-i ubûdiyetin akdemi olmağla ve bu âciz gibi emelsiz bir bendenin böyle bir hareketine başka türlü mana verilemeyeceği dahi bedîhiyâtdan bulunmağla, şu vechile beyan-ı hâle ibtidâr olunarak:

Bâlâda mezkur olduğu üzere: ibtidâ şerâit-i sulhiyenin dördüncü maddesinde "hukuk-ı politikiye" lafzı görüldüğü gibi protesto olunmayarak, kabulü mukarrir olan sükût muamelesi gösterilmesi ve sâniyen tedkik-i maslahat olunmaksızın Viyana'da mün'akid olan protokol imza için Devlet-i Aliyye maslahat-güzârına mezuniyet verilmesi ve sâlisen Saltanat-ı Seniyye'nin sarf-ı umûr-ı dahiliyesinden olan nizamât için burada süfera ile konferanslara girilerek mazbata bile tutturulması Devlet-i Aliyye'nin istiklal-i âliyesini ve hukuk-ı hükümet-i seniyyeyi tehlikeye bırakacak surette politikaca pek büyük hatalar olarak, eğer şu ferman-ı âli her nasıl ibare ile olur ise olsun muâhedede mezkur olacak olur ise artık burası mazallah-ı teala mukâseme-i hükümet demek olacağı cihetle Saltanat-ı Seniyye'nin şu muhâbede ettiği fedakarlıklar ve çektiği meşakkatler ve düvel-i müt-

tefikanın dahi sarf ettiği mesai ve himmetler bayağı bî-semere kalacaktır. Ve devletlerin muhafaza-i istiklal hakkında olan davalarını şu fiil nakz edeceği ve netice-i mukaddimeye muvafık düşmeyeceği cihetle bu dahi lafz-ı bî-mana gibi görünecektir. Ve Karadeniz'de Rusya donanmasının mahvı ve Basarebya'dan biraz arazinin Boğdan emâretine ilhâkı gibi, fi-nefsü'l-emr fevâid-i maddiyesi olan şeyler dahi işbu mazarrat-ı hukukiye ve istiklaliyeye mükafat olamayacaktır.

Sâlifü'z-zıkr ferman-ı âlinin hâvî olduğu ahkâma ve suret-i icrasına gelince: zaman ve mevkî'in hüküm ve icabı münker olmayarak, Hristiyan tebaanın yüz sene evvelki değil, yirmi sene mukaddemki hâlde bile kollanılması mümkün olmayacağı ve şimdiye kadar gerek cennet-mekan efendimiz zamanlarında ve gerek asr-ı âlî-i şehinşâhîde Hristiyanlar haklarında aralık aralık şâyân buyurulmuş olan müsaedât-ı seniyyenin hep bu mülâhazât-tan neşet ettiği müsellemtan olduğuna nazaran, bundan böyle dahi bazı mevâdd-ı müsaade ilave olunmasının lüzumu hakkında bir diyecek yoksa da, böyle şeyler tedricî ve hususiyle düvel-i ecnebiyenin müdahale-i resmiyesi karışmaksızın yapılip hem ehl-i İslam'ın alıştırılması ve hem de Hristiyan takımının havsala-i tahammüllerine sığışmıyacak surette def'aten bir çok imtiyazât verilip de kendilerinin birdenbire şımartılmamasına dikkat olunmak muktezâ-yı hikmetten iken vükelâ-i fihâm hazerâtı tarafından bu kaziyye-i dakikanın aranılmaması cây-ı taaccübdür!

Eğerçi bu maddede bu rütbe ileri gidilmesinin esbâb-ı mücbiresi olacağı bittabii hatıra gelecek şey olub, vükelâ-i fihâm taraflarından dahi bu suretin meydana konulduğunda şüphe yoksa da geçen sene ki şerâit-i sulhiye de yalnız imtiyazât-ı mezhebiyenin bekası fıkrası münderic olarak, beyne'd-düvel yapılan bazı evrakta dahi ancak rahat ve refah manasını mutazammın olan ıslah-ı hâl-i reaya kaziyyesinin fütuvvet-i seniyye-i hazret-i mülûkâneye havalesi ibaresi mestur olup, bu defaki şerâit-i sulhiyenin dördüncü maddesinde böyle "hukuk-i politikiye" lafzının vücuduyla beraber yine istiklal-i âlî ve hukuk-ı aliyyeye riayet kayd-ı kavîsinin dahi muharrer bulunması esbâb-ı mübreme mütâlaasını sâlib olacağından başka, elçilerin dahi mükâlemât hengâmında "Doğrusu Devlet-i Aliyye her vech ile teshil-i maslahat ederek arzu ve ümitlerimizin bile öte tarafına geçtiler" vadisinde sözler söylediklerine dair rivayetler ve şu aralık bu kelimâtı musaddık gazetelerde görülmekte olan hikayeler dahi hep madde-i ibrâmiyenin fıkdanı

mülâhazasına kuvvet verecek şeyler olduğuna nazaran, mücerred Avrupa'ca bir memdûhiyet kazanılmak hevesiyle asl-ı iltizâm olunacak tarik-i ihtiyatkârâne ve hikem-şîârânenin terk olunmuş olması zannı pek galip görünmektedir.

Ve işbu fermân-ı âlînin mana-i hakikisini setr için her ne kadar tevilât-ı iğfaliye ile uğraşılmakta ise de, asl-ı sahîhi Avrupa'ya bildirildiği üzere *émancipation complete* (âzâde-i tâm) ve *égalité parfaite* (müsâvât-ı kâmile) kazâ-yası olarak, bundan böyle millet-i hâkime ile milel-i mahkûme beyninde hiç bir güne fark kalmadığını ve ferman-ı âlînin bu şeylerde ve gerek temellük-i emlâk maddesine dair mahallerinde görülen fıkârât-ı mübheme dahi ancak burayı iğfâl için meydana konulmuş kelimât-ı musanna'a olup, yoksa bu hususların bir daire-i mahdûde içinde tutulmasına vaktiyle dava olundukça Avrupalı'yı iskât ve ikna'a medâr olur sûrette olmadığını ispat etmek pek âsân şeydir.

Her ne ise bu hususlarda mecburiyet-i kaviye olmadığı takdirde bu derece ileri gidilmek münasip görülmediği misillü, şayet bir kavî mecburiyet olduğu hâlde dahi, çünkü bu madde Devlet-i Aliyye'nin altı yüz senelik rengini tamamıyla zıdd u muhalifi olan diğer bir renge koyacak ve ehl-i İslam ile Hristiyan beyninde mazallah-ı teala bir mukâtele-i azîme vukuuna sebep olabilecek bir emr-i cesîm ü nazik olup, el-hâleti hâzihî Dersaadet'te bir kuvve-i ecnebiye bulunması cihetle buraca başlıca vukuâtтан korkulmaz ve Rumeli'nin dahi Bosna ve Arnavutluk'tan mâada yerlerinden bir güne uygunsuzluk me'mul olunmazsa da Şam ve Halep ve hıttâ-i Irakiye'de ve Anadolu'nun pek çok yerlerinde bunun sû-itesirâtı ve icrasının suûbâtı mel-huzât-ı kaviyeden iken buraları asla kayd olunmayarak bilakis buna be-gayet hafifçe suretle teşebbüs olunmuş olması dahi akla mülayim görünmez. Zira esbâb-ı mübrime sahîhan mevcut ise onu ispatta suûbet olmadığı cihetle Saltanat-ı Seniye'nin âdât-ı kadîmesinden olduğu vechile bu maslahat bir Meclis-i Umumiye konulmuş ve hakikat-ı hal etrafıyla anlatılmış olsaydı herkes mecnun olmadığından büyük büyük muhâtarâtı def için en mutaas-sıb ve vukûfsuz bulunanların bile beher hal bu nev fedakarlıkları göze aldıracıklarında şüphe bulunmadığına nazaran, o hâlde bu maslahatın kararı ârâ-yı umumiyenin ittihâdıyla olur ve Devlet-i Aliyye dahi her türlü ta'rizâtтан ve emr-i icrada dahi müşkilâtтан masûn bulunurdu. Ve çünkü bundan mukaddem "suhteler" maddesi vukuunda ol vakit ârâ-yı umumiye-yi ve mesâğ-

şer‘-i şerîfî ve onun üzerine müteallik buyurulan irade-i seniyyeyi câmi olarak elde bulunmuş olan sened-i alenî def-i fesada silâh-ı kuvvet olduğu cümlelerin malumu olduğundan ve bu kere ilan olunan nizamât ise şimdiye değin hiç emsali görülmemiş gayet tutuk bir madde bulunduğundan, şamatasızca icraya medâr olmak ve şayet taşralarda buna karşı hareket edenler olur ise o makûleleri kolaylıkla yola yatırmak için elde bir sened-i kavî bulunması kaziyyesinden dahi vükelâca gaflet olunmamak iktizâ ederdi. Halbuki maslahat bu surette tutulmayarak bir meclis-i muhtasarda birkaç kere ictimâ ile alelacele her şey yapıp, vükelâya farîza-i zimmet ve muktezâ-yı sadakat ve ubûdiyet ancak zatlarını meydana koymak ve hâsıl olacak inkisâr-ı kulûbe dahî kendilerini karşı tutmak suretleri iken, ferman-ı âlîde karar-ı vükelâdan bile bahs olunmaksızın irade-i seniyye-i mahsûsa suretinde ilan olunması dahi akl-ı kemterânemce vükelâlık vezâifine mübâyin bir büyük hatâdır. Ve ferman-ı âlinin ilanından hiç olmazsa on, on beş gün evvel vülât ve mutasarrıfına mahremâne birer mektup yazılıp da “İcabât-ı asriyeden olmak üzere şu mealde ve bu surette bir ferman-ı âlî gönderilecektir. Sizler mukaddimât-ı münasibe ile şimdiden halkın ezhânını hazırlamağa himmet ediniz!” yollu bazı vesâyâ yazılmak ehemmiyet-i mehâmmdan iken, tahkik olunduğuna göre bunda dahi gaflet olunmuştur! Ve bizim içinde iken hissedemediğimiz müşkilâtı hariçten Avrupalı’nın daha etraflı gördüğüne ve istihkâf etmediğine bu dahi delâlet eder ki nizamât-ı cedîde yerleşinceye kadar memâlik-i Devlet-i Aliyye’nin bağzı mevâki’inde düvel-i müttetfika-i askeriyenin müddet-i vâfiye ikametleri lüzumundan Avrupa gazeteleri şimdiden bahsetmektedirler. Bu ise fiile gelecek, yani düvel-i müttetfika ile yapılan ittifak muâhedesinde musâlahanın in’ikâdî akibinde ve müddet-i muayyene zarfında hazırlanıp asker ve sefinelerini iade etmeleri meşrut iken, böyle sebeplerle temdid-i ikamet sureti zuhur edecek olursa bunun dahi mazarrat-ı azîmesi olacağı bedîhîdir.

Her ne ise şimdi maslahat bu dereceye gelip bundan dört sene mukaddem Kudüs meselesinin suret-i tanzimiyesine dair verilen karar her tarafça makbul olmuşken, sonra icrasında vukua gelen hatiât muharebe-i hâzırâyı muntic olduğu gibi, bu muharebenin musâlahaya mübeddel olduğu hengâmede meşhud olan harekât-ı gafilâne dahi Devlet-i Aliyye’nin şeref ü hay-siyeti ve istiklal-i âlisini bir hal-i hatarnâka îsâl eylemiş olduğundan velinimet-i bî-minnetimiz Padişahımız efendimizin sadık kulu ve kölesi olanlara

göre bu şeylerden dolayı mahzun ve dil-hûn olmaklıkla beraber, bazı gûne tedâbir-i ta'miriye düşünmeklik dahi vecîbe-i zimmet olduğuna binâen, şurası âcizâne ve kâsırâne hâtır-güzâr olmuştur ki: İbtidâ bu ferman-ı âlinin ahkâmı Saltanat-ı Seniyye'nin kendiliğinden tesis buyurmuş olduğu sair nizamâta benzemeyerek düvel-i selâse süferâsiyle resmen konferanslarda kararlaştırılmış olduğu cihetle tamâmi-i icrasına mecburiyet-i kaviyye derkâr olduğundan, bunun tadil ve tağyiri emr-i muhâl olup, fakat eyâlât ve elviyede icraatında dahi memurîn taraflarından yolsuzluk vâki olacak olursa bundan bir takım gavâil tekevvün edeceğinde ve bununla asâkir-i ecnebiyenin memalik-i Saltanat-ı Seniyye'de temdid-i ikametlerine dahi sebep verileceğinde şüphe olmamakla, bari şu mehâzir-i melhûzenin önünü kestirmek için memurîn-i kirâmı hareket-i hakîmâneye davet yolunda kendilerine tenbihnâmeler yazılması ve işbu fermân-ı âliden dolayı her tarafta ehl-i İslâm'ın mükedder ve mağmum olacakları umûr-ı tabiiyeden olup, eğerçi muhârebe-i hâliye evânında Hristiyan tebaa tarafından dahi hizmette kusur olunmamış ise de ağûr-ı Devlet-i Aliyye'de asıl feda-yı can eden yine millet-i İslamiye olduğundan umum ehl-i İslâm'ın bazı mertebe tatyib ve taltifi tedbirine dahi bakılması ve havâli-i Hicâziye'nin safvet-i celîle-i hilafet-i kibriyâya râbita-i kaviyyesi cihetle ol kıta-i mübareke ahali-i kirâmının efkarlarını gözetmek farîzadan olarak daha yakın vakitte bir üserâ memnû'iyeti sözünün oralar da nasıl kılâl-i azîme sebep olduğu dahi bu ferman-ı âlinin oralar da şuyû'u herkesi elem-nâk edeceğinin delil-i kavîsi olmakla ve Cidde Valisi devletlü Kamil Paşa hazretleri her ne kadar asdikâdan bir zat ise de bir vakitten beri kendisinin meşhud olan şiddet ü hiddeti ve husûsan Harem-i Şerif derûnunda sefk-i dimâ-ı beşeriyeye sebebiyeti havâli-i mukaddesede herkesi dilgîr ve tenkir eylediği dahi erbâb-ı vukûf taraflarından rivayet olunmakla müşarunileyh sâye-i hazret-i hilafet-penâhîde âhar işte kullanılmak üzere, şu aralık Harameyn-i Şerefeyn ahali-i kirâmını temin ve telife ve onlara sû-i tesiri olacak şeyleri hakîmâne tefhim ve tarife muktedir bir zatın dahi Cidde'ye vali tayini ile serîan mahall-i memuriyetine i'zâm buyurulması bu defa şerâit-i sulhiyenin dördüncü maddesi hakkında ber-vech-i muharrer ibtidâdan kayıdsızlık vuku bulmuş olduğundan, şimdi sâlifü'z-zikr ferman-ı âlinin ahd-nâmede mezkur olmaktan kurtarılması pek müşkil görünüp, halbuki her ne kadar suret-i hafifede olur ise olsun bir kere de muâhedede mezkur olduğu gibi Saltanat-ı Seniyye'nin istiklal-i âlisine azîm rahne açılmış ve bundan

böyle Devlet-i Aliyye'nin mesâlih-i dahiliyesi hakkında devletlere bir müdahale-i resmiye hakkı verilmiş olacağından, faraza bu belanın def'ine çare ve imkan bulunamayacak olduğu halde bari Devlet-i Aliyye, devletlerin ilelebed himâyet-i müşterekesi tahtında kalmamak için, mesela bundan beş seneye kadar Saltanat-ı Seniyye Memalik-i Mahrûsesinde lazım gelen ıslahatı icraya himmet buyuracağı cihetle ol müddet inkızâsında madde-i râbianın keenlemyekün hükmüne girmesi ve ol müddet zarfında dahi devletler tarafından umûr-ı Devlet-i Aliyye'ye bir gûne müdahale edilmemesi fıkârâtının dahi ahdnâmeye derc edilmesi gibi bağzı şeyler yapılması vakt ü halce faideli gibi görünüyor ise de bunlar hep mûlahazât-ı kâsıra kabilinden olarak mübarek zihn-i pâk ve hâtır-ı tâbnâk-ı hazret-i zilullahîye lâyh u sânih olacak ârâ-yı rezîne mahz-ı isabet ve keramet olacağından iştibâh olmamakla herhalde emr ü fermân...

EK 3: Ziya Paşa'nın Sultan Abdülaziz'e Arzuhâli

Jön Türk müessesîsinden olup ilk evvel Avrupa'da *Hürriyet* gazetesi- ni neşreden ve Kanun-ı Esasî'yi Kemal Bey merhumla birlikte tanzim eyle- yen ahrârândan merhum şair Ziya Paşa'nın cennetmekan Sultan Abdülaziz Han'ın 1284 senesinde Londra'ya azimetinde takdim eylediği arzuhalin su- retidir³

Cenâb-ı Hayy ü Vedûd şevketlü, kudretlü, merhametlü velinimet-i bî-minnetimiz Padişahımız efendimiz hazretlerinin eyyâm-ı ömür ve şevket ve iclâl-ı hümayunlarını nâ-ma'dûd ve zill-ı zalil-i mülûkânelerini ilâ yev- mi'l-mev'ûd mufânk-ı enâmda mebsût ve memdûd buyursun, amin!

Malum-ı hakâyık-melzûm-ı hilafet-penâhileri olduğu üzere çâker-i kemîneleri Meclis-i Vâlâ azasından iken geçende Kıbrıs mutasarrıflığına ta- yin buyurulmuş ve esbâb-ı malumeden nâşi bi'l-istifa bu tarafa gelmiş idim.

Muahharan harekete başka manalar verilerek mücâzaten rütbe-i abî- dânenin ref edildiğini *Ceride-i Havadis* nüshalarında gördüğüme bu vechi- le hayal ve hatıra gelmeyecek müfteriyâtın resmen mevki-i ilâna konulma- sı doğrudan doğruya namus-ı âcizâneme ve bi'z-zarûre namus-ı Saltanat-ı Seniyye'ye râci olup evvel ve âhir bâb-ı merâhim-meâb-ı velinimetten başka bir melâz ve melce' dahi bilmediğime mebnî hakâyık-ı ahvalin hâkpây-ı nıs- fet-intimây-ı şehriyârilerine arz ve beyanını lâzıme-i zimmet bildim.

Abd-i ahkârları bir gûna liyakatim yok iken nice müddetler hizmet-i mahsûsa-i mülûkânelerinde bulunmak şerefine nâil ve akran ve emsâlim şöyle dursun mazhar olduğum avâtıf-ı mümtâze-i şahaneleri sebebiyle mâ-fevkimde bulunanların bile mağbût ve mahsûdu olacak bir derece-i ul- yâya vâsıl olmuş idim.

Ol vakitler idare-i hâzırayla muâırız düşmeyerek hıfz-ı menfaat dahi mümkün olduğu halde çâkerleri kavlen ve fiilen tahvil-i idarenin lüzûmun- da ısrar ve bu yolda her türlü fedakarlığı ihtiyâr eyledim. Asl-ı maksada şurû'dan evvel niçin böyle idare-i hâzıranın hilâfında bulundum ve ne sebe- be mebnî bunca menâfi'i terk ü feda ettim ve en sounda Avrupa'ya gelişim ne mecburiyete müstenid idi, buraların bilinmesi hakikat-i hâlin tavzihine medâr olacağından makrûn-ı müsaade-i seniyyeleri olduğu halde muhtasa- ran beyanına ictisâr ederim.

3. Bu metin için 1909 baskısını temel aldık. Bkz. *Ziya Paşa'nın Arzuhâli* (Dersaadet, 1327/1909)

Kulları rütbe ve servetce bir büyük familyadan değil isem de bi-hamd-i teâlâ ırkım tâhir ve neslim zâhir olup abâ ve ecdadımın cümlesi iffet ve istikameti servet-i zâhire-i bî-bekâyâ tercih ettikleri gibi bendeleri dahi bu terbiye ile büyümüş idim ve henüz sünnetimiz gelir gelmez sayesinde mütena'im olduğum devlet-i metbûamın ahvâl-i sâbıkası tarihlerini okudum. Ba'de on sene kadar Babıâlî'de ve yedi sekiz sene Saray-ı Hümayunlarında bulunduğum müddetlerde Devlet-i Aliyye'nin ekser hafâyâ-yı umûruna kesb-i ittîlâ ve hâl-i hâzır ahvâl-i sâbika ile bi'l-muhâkeme neticenin tehlikesini istidlâl eyledim. Yani gördüm ki devletin binası, esasî şer'-i mübîn üzere kurulmuş ve kıvam-ı vücudu hamîre-i İslâmiyet ile yoğurulmuş olduğundan bu esasa riâyet ve iltizâm-ı usul-i adl ü hakkâniyet olunan asırlarda saltanat dahi ilerî gitmiş ve Söğüt kasabacığının istiâb eylediği bir avuç Osmanlılar ancak şeriat ve adalet kuvvetiyle yedi yüzden bin tarihlerine kadar ejder gibi nefes aldıkça büyüyüp Basra'dan Almanya'ya ve Tunus'dan Şeki Şirvan'a kadar rub'-ı meskûnun en güzel bir kıta-i cesîmesini sâye-i ma'deletine almış ve fakat sonra malum olan esbâb-ı tarihiyeden nâşi bu esasa rehâvet ve ahlak-ı milliyeye tagayyür geldikçe devlet dahi zaafa düşüp üç yüz senede eline geçirdiği memâlikin heman nısfını iki yüz senede elden çıkarmıştır.

Eğer devletin idare-i câriyesi bir kaç sene daha bu yolda gidecek olursa sefine-i devleti belki bir gün şu girdab-ı felaketten halâs için nukât-ı ümid ve istinâd olan menâbi-i servet ve esbâb-ı emniyet birer birer elden çıkıp Roma ve Bizans ve Endülüs devletlerinin indirâsına bâis olan hâlin def'aten zuhûra geleceği ve işte ol vakit sahîhan çare aranılrsa dahi işten geçmiş olacağı göz önüne çıkmıştır. Vâkıa hilkat ve terbiyetim sâir meydanda görülenler yolunda olsa idi "Dünyanın ıslâhına ben mi memur oldum? Nemelazım, ben işimi görüp vaktimi hoşça geçireyim de ne olursa olsun, avâkıb-ı ahvâlden ben mesul değilim ya" deyip ve bir yandan makam-ı iktidarda bulunanların makâsıdına muâvenet değil belki yalnız sükut ile hüsn-i rıza ve emniyetlerini kazanmakla bir tarafından dahi Zat-ı Hümayun-ı mülûkânelerinin hâtır-ı ilham-müessir-i şahanelerine bâis-i iğbirâr olacak hakikat sözlerinden sarf-ı nazarla her bâr nazar-ı memnuniyet-i hümayunlarına vesile-i isticlâb olacak harekât-ı lâzımede bulunup atiyeler, ihsânlar, rûtbeler, mansablar almak kullarınca hem pek kolay hem de vesile-i menfaat ve rahat olurdu.

Buna mukabil eğer vükela-i hâzırânın menâf'ine taarruz edecek olursam elbette onlar bir yol bularak kullarını hizmet-i hümayunlarından dûr ve

ellerindeki iktidar ile her nasıl isterlerse muhakkar ve mağdur edebilecekleri dahi iki ile iki dört eder gibi bedîhî idi. Bunlarla beraber çâker-i bî-mikdârları servet ve ikbal denilen lezâiz-i dünyeviyyenin kıymetini takdir eylemez ve hizmet-i şahanelerinden ayrıldığımda düçâr olacağım devâhî-i gunâgûnun ne acı şeyler olduğunu evvelden kestiremez derecede ahmak dahi olmadığım herkesten ziyade velinimet efendimizin malum-ı hümayunları olmak iktizâ eder. Şu hâle nazaran o kadar menâfî'î terk ile bu beliyyeyi ihtiyâr edişim Cenâb-ı Vâcibü'l-Vücûd'a âyândır ki yalnız üç sebepten nâşidir. Onların birisi a'sâr-ı kadîmede yeryüzünde müteaddid İslam devletleri bulunmakla bunların hangisi bir sadme-i inkılâbî görse oradaki enkaz-ı İslamiye diğer devletlere inzimâm ve onun yerine diğer bir devlet teşkil ederlerdi. Netekim Abbâsiye ve Selçukiye ve Endülüs düvel-i İslamiyesinden ayrılan ulemâ ve erbab-ı hıref ve sanayi ve zirâ ve tüccâr Devlet-i Osmâniye'ye iltihâk ile onun kuvvet ve cesâmetine bâis oldular. Lakin asrımızda bulunan mülûk-ı İslamiyenin a'zamı ve şeref-i hizmet-i Haremeyn-i Şerefeyn ve saadet-i muhafaza-i emanet-i celile-i Hazret-i Seyyidü'l-Kevneyn ile hilâfet-i kübrâ-yı İslamiye makamı ve mânend-i imâme-i seb'a cümlelerin mercüün-aleyhi ve manen medâr-ı kıyâmı ancak Devlet-i Aliyye-i Osmaniye olup onun enkazını toplayacak başka hiç bir devlet bulunmadığından -Rabbim o günü göstermesin- ona ârız olacak sadmenin tesiri kürre-i arzın her tarafında bulunan milel-i müteferrika-i İslamiyenin cümlesine şâmil ve vâsıl olarak beyze-i İslam bir tehlike-i müdhişe içinde kalacağından bu devletin devamı esbâbına elden geldiği kadar sa'y etmek her mümin ve muvahhid için ferâiz-i mektûbeden olmasındır. Diğer devlet-i muazzama-yı Osmaniye altı yüz seneden beri milyon milyon abâ ve ecdadımızın dökülen kanlarıyla cem ve terkip olunmuş bir heyet-i muhtereme olup bu heyetin mülûk-ı gayret-intimâsı olan ecdad-ı izâm-ı mülûkânelerinin her biri zamânında devletin bekası uğrunda bez-i mechûd ederek zaman-ı saltanat yedden-be-yedd dest-i kifâyet-i hilâfet-penâhilerine tevdi ve teslim olunmuş olmağla şimdi bir kaç menfaat-perestin itirâz-ı sefihânesi husûle gelmek için öyle bir saltanat-ı muazzamanın sizin elinizde muzmahill ve târumâr ve ecdad-ı izâmınızın mekâbir-i mukaddesesi pâ-zede-i sûtûr-ı eşrâr ve âgyâr ve bunca asırlardan beri şeref-i hâkimiyette pâ-yidâr olan millet-i İslamiyenin milyonlarca evlad ü iyâli mahkumlarına ve ecnebilere esir ve hizmetkâr olmasına, nân u nimet-i şahaneleriyle perverde olduğum cihetle, bir türlü hamiyetimin kâil olmamasıdır.

Üçüncüsü dahi -Cenâb-ı Hakk masûn buyursun- öyle bir hâlin vukuu bulunduğumuz asra tesadûf ederse tarih kitaplarında ve evlad u ahfâdımızın lisanlarında kıyamete dek lanetle yâd olunmak havf u dehşetidir. Çünkü biz abâ ve ecdadımızın asırlarında Devlet-i Aliyye'nin menfaati hilâfında hareket edenleri rahmetle yâd etmediğimiz gibi bu devlet bizim günümüzde münderis olursa sülalemizden gelecek evlad u ahfâdımızın her biri dağ başında ve bir düşmen-i din hizmetinde sefil ve sergerdân sürünürken "Ecdadımıza rahmet, ne güzel etmişler" demeyecekleri ve tarih kitapları ise umûr-ı devlette ser-nümâ-yı taayyün olan zevâtın her birini fiil ve hareketlerinin tafsilâtıyla sebt-i sehâif-i rüzgâr edeceği şüphesizdir. İşte her türlü menâfi'î terk ile bu belaları ihtiyâr ettiğimin esbâb-ı hakikisi bunlardır. Hizmet-i şahanelerinden müfârakatla Avrupa'ya gelinceye kadar güzerrân iden sergüzeşt-i kemterânemin hülâsası dahi şöyledir ki:

Saltanat-ı Seniyye'yi bulunduğu muhâtaradan halâs için ol hâle bâis olan sûret-i idarenin tahvil ve tebdilinden başka çare olmayacağı mütâlaa-yı sâibesi üzerine cülûs-ı hümayunları akibinde peyderpey sâniha-i zib-sudûr olan evâmir-i islâhiye-i padişahâneleri Saray-ı Hümayuna karşı kendisini heyet-i müstakille zu'm eden Babialî'yi ol derece ürkütmüş idi ki iktidar-ı şahanelerini yenilik cihetiyle gereği gibi takdir edemeyerek evâmir-i sâdiranın menşeiini taharrîye mecbur oldu. Ol esnada abd-i kemîneleri hizmet-i mahsûsa-i şahaneleriyle kesb-i şeref ihtisâs ettiğimden muhattır-ı ahvâl olmak töhmeti kullarına tahmil olunarak hizmet-i mülûkânelerinden teb'îdim esbâbına teşebbüs olundu ve malum-ı şahaneleri olan türlü hiyel ve desâis ile ol hizmet-i müftehireden dûr edilerek Zaptiye Müsteşârlığına tayin olundum. On üç gün mürûrunda uhde-i âcizâneme Atina sefâreti tevcih buyuruldu. Ol dalâlde Yunanistan'ın ihtilâlî galeyânda ve öyle bir karışıklıkta başında fes bulunan bir Osmanlı sefirinin cânı emniyette olamayacağı meydanda olmağla hem nefsimi ve hem de devletin namus-ı muhteremini muhâfaza maksadıyla istifâyâ mecbur oldum. Akibinde rûtbe-i mirmirânî ile uhde-i kemterâneme Kıbrıs Mutasarrıflığı tevcih kılındı. Kıbrıs'ın malum olan vehâmet-i havasından nâşi oraya gider gitmez sıtmaya mübtelâ oldum ve bu illeti muahharan iki sene daha çektim ve o sebeple bir bende-zâdeleri telef oldu ve pederim derd-i kederle menzûlen vefat etti. Bilahare irade-i mahsûsa-i mülûkâneleri muktezâsınca Meclis-i Vâlâ azalığına memur buyurularak o beliyeden halâs oldum.

Dersaadet'e vürûdumun on beşinci günü mirmirânlığın ûlâ sınıf-ı ev-veline terfi ve tahviliyle beğlikçilik memuriyetine ve altı ay mürûrunda Bosna ciheti teftişine azimetime irade-i mahsûsaları müteallik buyuruldu. Bu esna-da Zat-ı Şehriyârînin adam yetiştirmek ve idare-i hâzırayı tebdil buyurmak efkârında bulunduklarına dâir şâyialar deverân edip husûsan Bosna'yı teftiş için Babialî'ce Afif Bey intihâb olunmuş iken, istizân tezkeresinin hâmişinde beğlikçilik kemâkân uhdemde kalmak üzere memuriyet-i mezkûreye kullarının tayin ve tahsis buyuruluşum şâyia-i mezkûreyi büsbütün te'kid ve teyit etmekle vükelânın canı başlarına sıçradı. Cereyân-ı ahvalden istidlâl olduğuna göre Zat-ı Şahanelerinin sebat ve fetânetleri icabınca efendimizi bu efkârdan sarf-ı [nazar] ve tahvile başka çare bulamayıp bendelerinin ve bendeleri gibi hüsn-i nazar ve emniyet-i şahanelerini kazanmış ve biz-zat rey-i hümayunlarıyla intihâb edilmiş diğer teftiş memurlarının dilhâh-ı mülûkâneleri vechile hizmet ibrâzına muvaffak olamamaları ve ol takdirce lisan-ı hâl ile "İşte sizin intihâb ettiğiniz adamlar böyledir" demeğe mecâl olması tedbirine teşebbüsle sâirlerini muahharan bin türlü bela ve müşkilâta uğrattıkları gibi kullarını dahi her türlü tas'ibâna düşürerek bir buçuk mâh zarfında bi'l-istifâ avdete mecbur eylediler. Lakin ne onların bu tedbiri ne de kullarının hâl ve şan ve hilkatim nazar-ı tahkik-i hümayunlarından mestûr olmamağla oradan doğruca memuriyetime irade-i seniyyeleri müteallik buyuruldu ve çend mâh mürûrunda yine irade-i şahaneleriyle Deâvî Nezâretine tayin buyuruldum. Babialî'nin kullarına mûcib-i feyz ve terakki olduğundan dilteng olarak artık bir vesile ile İstanbul'dan teb'îdim ve esna-yı mübâ'adette kullanılacak zeminlerle Zat-ı Hümayunlarından büsbütün tebrîdim sûreti tedbir olunup ansızın Amasya Mutasarrıflığına memur kıldım. Ancak derd-i can-güdâz-ı basur ile hasta ve bî-mecâl olduğumdan ve mevsim ise erbain olup Karadeniz'in tehlikesi dahi malum olduğundan azimetimin bir mâh kadar te'hirine müsaade-i seniyye şâyân buyurulmasını makam-ı sadâretten istidâ eyledim. Cevaben aldığım tezkeresi sâmiyede hafta içinde ilk giden vapur ile behemehâl azimetime irade-i şahaneleri müteallik buyurulduğunu okuyup mütehayyir kaldım. Çarnaçar erbainin ikinci bir fırtınalı günü Karadeniz'e çıktım. Fırtınanın şiddetinden her saat dehşet-gark ve helak ile mevte muntazır iken aceze ve mazlumînin mededgâh ve muîni olan Cenâb-ı Hayrû'l-Hâfızın'ın avn-i samedânîsi ile Samsun'a ve oradan insan boyu karları yaparak üftân ü hizân Amasya'ya vusûl ile yatağa düştüm. Zira deryanın

rutubeti ve havanın bürûdeti ile yolun zahmetinden nâşî basur nasıra dönüp tâb u tuvân kesilmiş idi. Kütüb-ı tıbbiyenin müttefikan beyânlarına göre nasırın indifâ'ı için ameliyat-ı cerrâhiyeden başka çare bulmayıp Amasya'da ise emniyet olunur tabip ve cerrah bulunmamağla oraya vusûlümün dördüncü ayında bu hâlin tafsiliyle icra-yı ameliyat eylemek ve on beş gün kadar ika-metten sonra yine avdet olunmak üzere muvakkaten Dersaadet'e azimetime müsaade buyurulmasını bâ-tahrîrât ve telgraf makam-ı sadâretten niyaz ve istirhâm eyledim. Gelen cevabname-i sâimde "Oralarda havası güzel mahaller bulunduğundan tebdil-i hava ile kesb-i sıhhat edilmesi" nasihat buyurulmuş olduğunu okudum. İşte o zaman sahîhan hayatımdan me'yus oldum ve ol vakit politika hasmı zannettiğim zevâtın adeta canıma kasd ettiklerini anlayıp kemâl-i ye's ve hüzn ile yüzümü dergâh-ı kâdiyü'l-hâcâta tuttum. Vâkia sekiz ay esîr-ferâş olup yattım. Lakin lütuf ve inâyet-i Hazret-i Bârî ile kesb-i ber ü tâm edip tabip ve cerrah ihtiyacından vâreste kaldım ve umûr-ı memuremle iştigâle başladım. Amasya'nın havası dahi vehâmetce Kıbrıs'a muâdil olmağla orada dahi bir kerîme-i câriyeleri ısıtmadan vefat etti ve bütün hane halkı döşeklere düşüp derûn-ı haneden nişâne oldu. Her ne ise, kullarının uğradığım mesâibde Amasya'nın ve ahali-i mahalliyyenin bir gûnâ sebebiyet ve müdahaleleri bulunmamağla ve hasma icra-yı gazez için devlet ve millet işinin alet-i intikam edilmesi muvâfık-ı sıdk u hamiyet olmamağla asla fûtûr göstermeyüp güya kemâl-i ehemmiyetle iş görmek için gönderilmiş gibi ifâ-yı vazifeye teşmîr-i sâk-i ihtimâm eyledim.

Burada eser-i ikdâm olarak meydan-ı husûle getirilen âsâr-ı nâfia ve icraat-ı sâire gerçi zaten büyük ve değerli şeyler değil ise de oralarca çoktan beri emsali görülmüş olmadığından Anadolu'nun içine velvele-i şöhrat saldı ve herkesin ağzında Amasya islahâtı dolaşıp ta ağyârın bile simâh-ı hakd ü hasedine kadar vâsıl ve gazetelere Amasya nâmı yazılmamak için tenbih-i resmî icra edecek kadar tesirât hâsıl oldu. Amasya'yı Anadolu'nun ücra yerinde bir mezbele-i harabe-zâr tasavvurla kulları oraya gönderildiğimde büsbütün unutulurum zannında bulunanlar bu aks-i me'mulün zuhûrunda yine kesb-i memdûhiyetle bir gün gelip başımıza bela olur diyerek diğer yolda bir dâm-ı gazez tertibine teşebbüs eylediler. Yani senedât-ı muknî'a ile her gün ispatına kadir bulunduğum vesâit-i malume ile buradan bir leke ile azl edilmek için bazı mahallince bazı esbâba teşebbüs olunması İstanbul'dan sûret-i husûsiyede bazılarını yazılmağla bunlar marifetiyle seksen bendi

şâmil hakk-ı âcizânemde bir şikayetname tanzim ve takdim ettirildi. Onun üzerine bilâ-istifsâr kulları Samsun'a tahvil-i memuriyet ettim ve teftiş-i ahvâlîm için Babialî'den memur-ı mahsus gönderildi. Mahallinde şâkîlerden mürekkeb müteaddid komisyonlar yapıp mülhık kazâlara yine şâkîlerden kol kol memurlar gönderilip "mutasarrıf-ı sâbık aleyhinde her kim bir dava ifâ ider ise kendisine medâr-ı feyz olacaktır" deyu köşe-be-köşe icra-yı tahrikât edildi ve şu kadar ki memurun avdetinde şikayât-ı vâkıanın gazez ve iftiradan ibaret olduğu yine şâkîlerin mührüyle musaddak mazbata ve mahzarlarla meydana çıktı. Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i Vükelâ – ki ağıyâr dediğim zevât onların e'âzım aza ve erkânındandırılar – ikisi birden berâet-i zimmet-i abidâneme ve hatta müfterîlerin ber-mûcib-i kanun mazhar-ı mücâzât olmalarına hükmetmek mecbûriyetinde bulundular. Ancak müfterîler zaten tahrik üzerine kıyâm etmiş olmalarıyla ne vechile mazhar-ı ceza olsalar muharrikleri meydana koyacaklarından her ne yapıldı ise yapıp bunların afvına irade-i seniyye şeref-sunûh buyuruldu ve kulları dahi bilâ-hakk uğradığım bunca belalara mükâfâten tekrar Meclis-i Vâlâya memur buyurdum. Lakin bu kadar himmetler ve ümitlerle kurulmuş olan dâm-i intikama düşmedikten başka şu vesile ile istikametimin hâlisü'l-'iyâr çıkması ve muahharan Meclisi Vâlâya memuriyetimin irade-i mahsûsa-i mülûkânelerine mübtenî olması girive-i ağıyâra bir mertebe hacâlet verdi ki yüzüme bakamaz oldular ve alenen dirâyet ve istikamet-i âcizânemi itirâf ile sûret-i insafda ketm-i kabahate sa'y eylediler. Bu vechile altı yedi mâh müddet meclis-i mezkûra devam ve kullarıyla hem-efkâr bulunan bazı hamiyetkârân aza ile bi'l-ittihâd devlet ve milletin zararını müstelzim olacak şeylerin men-i vukuuna elden geldiği kadar ikdâm olundu ve men'ine iktidar olmayan husûsât-ı muzırranın fakat mazbataları temhir olunmamakla ifa-yı vazife edilebildi. İşbu husûsât ve mazbatalar hâlâ meydanda ve icab eder ise muayeneleri daire-i imkandadır. Şu kadar ki evliyâ-yı umûr hazerâtı şimdîye kadar bi'l-istiklâl idare-i hükümet edip öyle mazbata temhirinden imtinâ ve ahvâl-i câriye üzerine ağız gibi harekât-ı hamiyetkârâneyi muhalif-i de'b-i edeb gördüklerinden ve husûsuyla müsâdif-i itiraz olan şeylerin çoğu kendi menfaat ve mahmillerine ait bulunduğundan kıyl ü kâl çoğaldı ve "Meclis-i Vâlâda Ziya Bey kumpanyası var imiş" havadisi tekevvün ettirilmeğe başladı.

Bundan başka Rumeli ve Anadolu'da bulunduğum müddetçe memâlikin ve ahalinin hâlini aşağıda bir nebze beyan olunacağı üzere pek perişan

gördüğüm gibi Amasya'dan avdetimde İstanbul'u dahi me'mul etmediğim bir şekl-i garîbde buldum. Yani ma'dud olan bir kaç müteneffizân-ı vükelâ ile onların mensûbât ve müteallikâtından başka bâı u gedâ ve kibâr u şîğâr cümle halk bir ateş-i ızdırâb içinde kavrulup yanmakta ve kimsenin kimseye muâvenete iktidarı kalmayıp âlem-i mahşer gibi herkes "Nefsî, nefsi!" diyerek yalnız kendi menâfî'ine hasr-ı nazar etmekte ve erbab-ı namus ve haysiyetten bildiğim pek çok memurîn ve emekdârân ve asdika usul-i taay-yüşü şaşırıp adeta esnaf dolandırarak geçinmekte ve dolandırıcılıkla iktidar ve itibarı olmayan aceze ve fukara aç ve çıplak kalmakta ve bir takımı kemâl-i gayret ve namuslarından kendilerini bi'l-ihitiyâr telef etmekte ve ızdırâb ile âleme ye's ve fûtûr gelip cümle halk bir beliyyenin zuhûruna müterakkib gibi durmakta ve kahvehanelerde ve vapurlarda iki kişi bir yere gelse ahvalin fenalığından bahisle sebep olanlara alenen seb ü lanet etmekte olduğunu gör-rüp sû-i idarenin iki sene zarfında meydana getirdiği şu hâlâta mütehayyir kaldım. Hakikat böyle bir hâle refah ve saadettir demek din ü millete sarf-ı ihânet olacağından, Cenâb-ı Hakk'ın bildiğini efendimden saklamayacağım cihetle kulları dahi ta'rizâtta kusur etmedim. Bu aralık tuz inhisârından dolayı taşralarda zuhûra gelen uygunsuzlukların ilerileyip husûsuyla Tuna sevâhilinde bir kaç yüz kişi kumpanya suretiyle Memleketeyn'den beri sâhile tuz kaçırdıkları ve hükümet mümânaat etmek istedikçe muhârebeler vuku bulup külliyetli telefâtâ bâis olduğu haberleri peyderpey vârid olmağla ve bu inhisârın ne türlü uygunsuzluklara bâis olduğu, fenâlıkların pek çoğu meşhud-ı abidânem bulunmağla zât-ı riyâset-penâhî ile bi'l-müzâkere usul-ı inhisârın ne miktar vâridât husûle getürebildiği ve bunun ne makûle karşılıklarla def ve izâlesine imkan olacağını ve Avrupa'da tuz inhisârının ne yolda bulunduğunu mutazammın bir lâyiha kaleme alıp makam-ı sadârete vermiş olduğum cihetle bu dahi fırka-i ağıyârı başkaca bir dağdağa-yı hâtıra düşürdü. İşte bu husûsât-ı kadimden merkûz olan adâvete munzamm olarak vükelâ-yı hâzırânın sabır ve tahammülleri dolup taşmış ve elbette bendeleri için taze bir belaya uğramak zamanı yaklaşmış olduğunu çâkerleri dahi hatırdan çıkaramazdım. Hatta bunun üstüne bir gün pek çok düşündüm ve nefsime hitap ile "Madem ki vükelâ-yı devlette vikâye-i câh ve menfaat bir dereceye varmış ki bütün cihan seb ü düşnâm ederlerken yine kendilerince teselli bulup işten çekilmezler ve mademki bunlar idare-i hâzırânın fâilleridir, tab'an menfaate diğer bir meslek-i necâh ve selâmete gitmek

için tebdil-i tarîk edemez ve farz-ı muhâl olarak tebdil-i meslek edip de “Biz şimdiye kadar gittiğimiz yolda hata etmişiz, şimdi bu tarîkin müntic-i selamet olduğunu bildik ve bu tarîki iltizâm edeceğiz” deseler - çünkü umum milletin bu zatlar hakkında sû-i teveccühleri bir raddeye varmıştır ki güneş maşrikden doğdu deseler bunda da bir hud’a olmasına zehâb ile inamayacaklarından böyle bir niyet-i samîme ve sahîhaları olmak takdirince bile halkın sû-i itikadı kendilerine mâni-i tevfiğ olacağından bunların vücûduyla hiç bir iş görölmek tasavvur olunamaz. Demektir ki bunlar dâim oldukça fenalıklar dahi devam edip, günden güne ilerileyip gördüğüm fenalığa itâle-i lisan-i taaddî etmekte muztarr kalacağım. Bu zatlar dahi hıfz-ı menâfi için beni ızrârdan ferâgat etmeyecekleri derkârdır ve halbuki ızrâr dahi adı politika husûmeti dairesinde olmayıp hayatıma kadar kast edecekleri emsâl-i mesbûkası ile müdelleldir. Evvela nefsimi tehlikeden kurtarmak, sâniyen benim telefimle bir ev halkının perişanlığına sebep olmamak, sâlisen her vakit beni ızrâr etmek isteseler efendimizi tasaddî ile rahatsız edeceklerinden zât-ı hilâfet-penâhîlerini gücendirmemek, râbian elbette ve elbette idare devam edemeyip yakında bir tebeddül göreceğinden o vakte kadar bunların yedd-i taaddîleri yetişemeyecek bir kenara çekilip kendi hâlimde oturmak sûretlerini eslem gördüm. Memâlik-i Mahrûse’nin her ne tarafında bulunsam ağyârının yedd-i tûlâ-yı gazezleri yetişeceğinden Devlet-i Aliyye hudûdu haricinde bulunmağı münasip zanneyledim. Bu esnâda Paris’te sergi-yi umumi açılacak zaman olmağla onu görmek ve bir kaç mâh Avrupa’da seyahat etmek için zat-ı sadâret-penâhîden istizân eyledim.

Çünkü bu ana kadar Avrupa’yı görmemiş olduğumdan bu azimetimin münasip olacağını tezkâr ile beraber bir kaç aylık seyahat için hayli masrafa ihtiyaç olacağından devletçe bir memuriyet ile gidilse daha münasip olacağı ve mezkur sergiye cânib-i Devlet-i Aliyye’den gönderilecek eşya için müretteb olan komisyon riyâseti kendi damatları ... bey uhdesinde ise de zaifü’l-bünye olduğundan onun gitmesini etibbâ tecviz etmediği gibi kerimesi dahi istemediği ve şu memuriyeti bendeleri kabul eder isem taraf-ı şahanelerinden icra buyurulmuş sûretinde damadının dahi bir diyeceği kalmayacağı mülâbesesiyle bunun için Hariciye Nezaretiyle bi’l-müzakere karar-ı keyfiyetin bir kaç güne kadar tebliğ olunacağını zat-ı sadaret-penâhî ifâde eyledi. Bunun üzerine Avrupa’ya azimet hazırlıklarıyla meşgul olduğum hâlde geçen Muharrem’in dördüncü Çarşamba günü uhde-i âcizâneme

Kıbrıs Mutasarrıflığı tevcih olundu. Vâkıa bu memuriyet bendelerinin endâze-i kabiliyetimden bâlâ bir kâlâ-yı mefharet-bahâ olmağla yüzümü yerlere sürerek gitmek lâzıme-i ubûdiyet ise de tecrübe-i sâbikanın acısı hâlâ ciğerde durduğundan bu defa dahi gidecek olur isem ayağımla kendi mezarıma gitmiş olacağım ve gitmeyip i'tizâr ve istifâ idecek olsam husemânın kuvvet ve nüfuzları malum olmağla iş reng-i âhara çevrilip nefy tarikiyle Magos'a gönderilerek yine telef olacağım gözümün önüne gelip iki sûrette dahi mevt mukarrer olmağla ve emsal-i mesbûka delâletiyle fırka-i ağıyârın hülâsa-i meramları dahi bu hâlin husûlünden ibâret olup halbuki otuz sekiz yaşında düşmanlarının tatyib ve tefrîhi için beyhûde yere can vermek dahi istenilir şey olmadığı gibi hakikat-i hâlin arz u beyanı için huzûr-ı feyz-neşûr-ı şâhâ-nelerine ruhsat-ı müsûl ise mümkün ve kâbil olmamağla bu mütâlaalar dahi esbâb-ı sâbika ilâve olunarak ve bilahare diyar-ı ecnebiyede bir müddet ikametden başka nefsimde çare-i tahlis bulamadım ve uhdesinde memuriyet var iken firar etti denilmemek için mukaddemâ Kıbrıs'da çekmiş olduğum be-liyyâtı ta'dâd ile bir istifaneme terkîm ve makam-ı sadârete takdim eyledim.

Avrupa'ya azimetimi müş'ir yine makam-ı sadârete bir mektup yazıp ba'de'l-azîme takdim olunmak üzere bendehânelere bıraktım, bu tarafa geldim. İşte Avrupa'ya gelişim dahi bu mecburiyete müstenid idi. Lakin hâlin hakikati böyle, esbâb-ı mücbire dahi şöyle iken gazetedeki ilanname-i resmiyede Avrupa'ya azimetim güya hakikat-i hâli bilmeyenlere kendimi mağdur göstermek ve hamiyet-i ca'liyemi alet-i icra-yı gazez etmek için olduğu ve bu hareket-i maktûhaya mücâzât olarak rütbemin ref edildiğini görüp Devlet-i Aliyye'nin ve otuz milyon nüfusun zimâm-ı hayât ve memâtı olanların Cenâb-ı Hakk'tan korkmayıp ta bu mertebe bir iftirâ-yı alenî irtikâb ettiklerine şaştım kaldım ve canımı kurtarmak hevesiyle vatan-ı velinimetini ve evlad ü iyâlini terk ü fedaya mecbur olmuş biri için ref-i rütbenin medâr-ı tesir olmayacağı derkâr olup, şu kadar ki kulları bir köşe-i gurbette kendi hâlimde ihtiyâr-ı uzleti tasmîm ettiğim halde ağıyârın bu iftiralara tasaddî etmeleri şimdiye kadar çektiğim belaların cümlesinden ağır gelmekle ve şu sırada Zat-ı Şahanelerinin bu tarafa teşrif buyurmalarına gerek bu hareketin ve teferruâtının beyan-ı esbâbı ve gerek idare-i hâzıra ashâbının şimdiye kadar devlet ve millet hakkında vücûda getirdikleri hizmetleri içinde bildiğim şeylerden bira-zının gazez ve nefsâniyetten ârî olarak huzur-ı hümayunlarına arz ve ibrâzıyla hem tebrîe-i zimmet ve hem de îfâ-yı vazife-i ubûdiyete ictisâr eyledim.

Cülûs-ı hümayun-ı şehriyâfilerinden şimdiki vaktin arasından henüz dört beş sene geçmiş iken sebep nedir ki bu kadar tahavvülât zuhûra geldi? Zat-ı Şahaneviz değişmediniz, idare-i saltanat eski minvâl üzere gidiyor, yirmi beş seneden beri re's-i hükümette bulunan tecrübeli, malumatlı zatlar yine menâsıb-ı âliyyede bulunuyorlar. Daima adalet ve nizamât fermanları neşrolunuyor. Lakin halkta evvelki teveccüh ve ikbâl görülmüyor. İşte bunun sebebi şudur ki ahali ve tebaa idare-i sâbıkadan pek ziyade yanmış ve bunalmış ve her seyyiâtı padişah yapmış zu'munda bulunmalarıyla ibtidâ-yı cülûs-ı hümayunlarında padişahın tebdiliyle idare dahi tebeddül eder ve cümlelerin malumu olan fetânet ve tecârib-i mülûkâneleri icabınca evvelki uygunsuzlukların derhal def ve ref'ine bezl-i ikdâm buyrulur ve herkese mal ve canında emniyet gelir ve zaruret-i maliye kalkar, âlem rahat eder ve bunların cümlesini taraf-ı şahanelerinden icra olunur itikâdında bulundular. Bu itikâdın menşei dahi şudur ki:

Birader-i cennet-makarrları asrında vükelâ-yı devletin bir nev istiklâlî olmağa hutûb-ı cesîmeyi beyinlerinde bi'l-müzâkere kararlaştırdıktan sonra bi'l-istîzân müteallik olacak irade-i seniyye üzerine iktizâsını icra ettikleri hâlde her hangi işin sonunda bir fenalık çıksa onu padişaha azv ederler ve kendilerini masum ve sadık bildirirler ve takrib ile halkın ve Avrupa'nın nazarında padişahı meczup ve nâkâbil ve kendilerini müstakim ve müdebbir gösterirler idi. Bundan dolayı cümle halk nazar-ı ümitlerini Zat-ı Şahanelerine dikip iki yüz seneden beri terâküm edip gelmiş olan fenalıkların üç gün içinde düzelmesini istediler. Halbuki bu talep makrûn-ı hakk u savâb değil idi.

Çâkerleri kat'iyen istihkâkım olmadığı hâlde bir müddetler hizmet-i husûsiye-i mülûkânelerinde bulunmak şerefine nâil olduğumdan efkâr ve ahlak-ı hümayunlarını pek yakından gördüm. Hülâsa-i efkârınız Devlet-i Aliyye'nin saadet-i hâli ve netice-i âmâliniz tebaa ve zir-i destânın intizâm-ı ahvâlidir. Hatta bir gün buyurmuş idiniz ki:

"Ahali eytâma, padişah vasiye, hazine mâl-ı eytâma benzer. Yetimlerin infâk ve iksâbindan, hıfz-ı vakfından mes'ul olan vasîdir. Vükelâ ve memurîn dahi padişahın zir-i hükm ve tasarrufunda olduklarından onların biçimsiz ahvâlden padişah ma'zur olamaz."

Bu sözleri bizzat Zat-ı Mülûkânelerinden işittiğim günden beri hâtırimdan çıkmaz. Herkes bilir ki vuku-ı cülûs-ı hümayunlarında ahvâl-i salta-

nat pek müşevveş idi. Tedarik-i esbâb-ı ıslâhiyeye çalıştınız. Maliyenin tanzim-i hâli ve asker ve donanmanın ıslah ve tezyîdi için ikdâm buyurdunuz. Bâhusus meydandaki fenalıkların cümlesi asr-ı sâbık vükelâsının usul-i inhisârîye ve kaide-i istiklâliyelerinden neş'et ettiği cihetle yeni saltanata yeni nizam ve yeni nizamı icraya yeni adamlar tertibini tasavvur ve iktizâsını icraya dahi teşebbüs buyurdunuz. Lakin vükelâ-yı müşarunileyhim bunca senelerden beri re's-i maslahatta bulunup bin kere sıkışmış ve bin kere sıyrılıp kurtulmuş tilki gibi hilede mâhir olmalarıyla bu zamire vâkıf olduklarında can başlarına sıçradı. İtyân-ı hileyi meydana döküp her neye teşebbüs buyrulur ise evvelinde sûret-i muvâfakat irâe ve iç yüzünden adem-i husûl için pîşgâh-ı azimetinize sedd-i sedîdler ihale ile tab'ınıza fûtûr getirerek idare-i umûru kendi yeddlere almak tedbirini düşündüler.

Kah bir takımı istifa ve kah istiğnâ yüzünü gösterdi. Rüfekâsı ise onun vücûb-ı vücûdunu bin delâil ile ispat ettiler. Kah diğerleri tebdil buyurulmak istenildi, ötekiler sûret-i Hakk'tan görünüp onlar olmadıkça iş görülemeyeceğini meydana koydular. Sadakat ve dirâyetinden emin olduğunuz bazı bendegânınızı yetiştirmek için memuriyetlere nasb ve tayin buyurdunuz. Onlar ise evvelinde muvâfakat ve âhirinde türlü töhmet ve kabahat azviyle selb-i emniyet eylediler. Velhâsıl kendi reyleri munzamm olmayan her hangi işe teşebbüs buyuruldu ise elbette bir tarafından vaz-ı engûşt-i müdahale ederek nihayetinde şerr ü mazarrat gösterdiler.

Zat-ı Hümayunlarının bihakkın nefret ettiğiniz, herkesin sû-i zannını kazanmış ve irade-i mahsûsalarıyla işten çıkarılmış eşhâs-ı malumeyi birer vesile ile yine memuriyetlere yerleştirdiler ve mücerreb-i şahaneleri olan bendegânınızdan hiç birine meydana çıkmağa müsaade göstermediler. Âkıbetül-emr bu zeminler ile yeni adam yetiştirmekten ve bir emr-i hayra muvaffak olmaktan tab'-ı hümayununuz a ye's ü fûtûr getirdiler ve "Mesâlih-i devlet vükelâyâ ait hizmettir, padişah bizzat mesâlih ile iştiğâl eder mi? Halk ve millet ise kâfir-i nimettir, onlara her ne iyilik etseniz kanaat etmezler. Sizin vücûdunuz âleme lazım olduğundan siz eğleniniz, zevk ü sefa ile dem-güzâr olunuz, hiç düşünmeyiniz, işleri bize tahmil ediniz, ta ki mesuliyet Zat-ı Şahanenize râci olmasın. Biz ise hizmet-i mülûkânenizde nefsimizi feda ederiz. Bu hâlde hasenât Zat-ı Hümayunlarına seyyiât bize râci olur" dediler ve ol vakit Avrupa'da bazı hükümetlerin bu yoldaki idarelerinin yalnız vükelâyâ ait olmayıp onlardan başka meclisler dahi olduğunu ve bu meclislere bizde dahi fevkalade

lüzum bulunduğunu efendimize anlatmadılar ve söylemeğe bile lüzum görmeyerek zimâm-ı idareyi yedd-i inhisâr ve istiklâle aldılar ve her şeyi yaptılar. Lakin mesuliyet hususundaki taahhütlerinde durmadılar. Çünkü Meclis-i Vükelâda her neye karar verilir ise istedikleri renk ve şuyûhda arz ve istizân ve müteallik buyurulan irade-i seniyye üzere iktizâsını icra etmeleriyle yapılan şeyden ileride her ne fenalık gelirse irade-i şahanelerini ortaya sürdüler.

Meselâ: Memleketeyn'in mesele-i âhiresinde Almanya'dan kalkıp kendi kendine gelmiş ve Memleketeyn'in taht-ı hükûmetine gasben oturmuş bir adamı def edemeyip mücerred Avrupa'ca memdûhiyet kazanmak mütâlasıyla kabul ve tasdik ettiler ve Zat-ı Şahanenize "Bu tedbirden başka çare bulunmayacağını tebliğ" ile istihsâl-i muvâfakat eylediler.

Halbuki millete karşı başka lisân kullanıp "Padişah istedi, eğer metânet gösterse idi biz reddi tarafında idik" dediler. Bundan daha evvel Belgrad varoşunda ve kılâ-ı mütecâvirede bulunan ahali-i İslamiye Sırbistan'ın arkasında bir kala-yı emniyet iken Sırlıları temin ve manen Rusya devletini taltif için cümlesine hicret teklif edildi ve herkesin hanesindeki eşya sebt-i defter olunup bir hılâle varıncaya kadar bedelâtı Sırp emâretine tazmin ettirileceği Devlet-i Aliyye resmen taahhüt etmekle hîn-i tahliyede kimseye bir şey almağa müsaade gösterilmedi. Yetmiş dokuz senesinde Bosna cihetini teftiş memuriyetine azimet-i çâkerânemde bu muhacirlerden bir çok haneler gördüm ki her birinin vatanında emlak ve akarı ve ahfâd ve ahfâdını geçindirecek malı var iken şimdi sokaklarda dileniyorlar idi. Bu kadar bin hane-i İslam niçin terk-i diyâr ettirildi...? Halbuki bu Müslümanların abâ ve ecdadı o kalararın fethinde can u baş feda etmişler ve mâlik oldukları arazi ve emlakı maliye ve evkâf hazineleri müzâyedelerinde kapatma yahut atıye suretiyle ele geçirmeyip belki ol toprakları kanlarıyla yoğurarak hizmetlerine ve dinlerine mukabil almışlar idi ve madem ki mutlaka muhâceret ettirilecek idi eşya-yı menkûlenin getirilmesine neden müsaade olunmadı...? Çünkü eşya götürülmemesi bir mecburiyet tahtında idi. Hasbe'l-mukâvele tazmin-i kıymet için Sırlılar niçin icbâr edilmedi?

Ber-muktezâ-yı taahhüt Devlet-i Aliyye bu emlakın bedellerini hazi-neden ashâbına tazmin edip muahharan Sırlıdan almak veyahut bağışlamak muvâfık-ı hakkaniyet değil miydi?!

Garıptir ki kalararın ol vechile İslam'dan tahliyesinden sonra Sırbistan'da ve Devlet-i Aliyye'nin hukukunu mu'lin olmak üzere kılâ-i malumede

lüzumu miktar asâkir-i nizamiye bulundurulması beyne'l-düvel karar bulmuş iken, muahharan be-tekrar Sırplının temini lazım gelip Sırpılar Devlet-i Aliyye'nin tebaa-yı sâdıkası olmağla kalaların muhâfazası onlara havale olunmak ve devletin hakk-ı metbûyetini ilan için kalalarda Sırp bayrağıyla beraber Osmanlı sancağı dahi rekz edilmek zeminiyle kalalardan asâkir-i şahanenin ihracına rıza gösterildi. Kalalar hedm edilmedikten fazla bilcümle mühimmat ve toplarıyla birlikte Sırpılara verildi... Bu meselede dahi vükelâ hazerâtı millete karşı kullandıkları lisânda "Eğer Padişah sebat ve ısrar edeydi iş böyle olmazdı" dediler.

Karadağ'da beş on bin çakal makûlesi haydudu taht-ı mütâvaata almak için nice bin asker ve nice bin kimseler telef olunup âkıbet asâkir-i mülûkâneleri nâil-i muzafferiyet olmağla eşkıyanın fîmâ-ba'd kara-yı mütecâvireye tasallutlarını men için *block house* nâmıyla hudut boyuna bir takım kalalar inşa ve derûnuna asâkir-i müstahfaza ikamesine karar verildi ve nice himmetler ve akçeler sarfıyla kalaların bir takımı yapıp kûsûru dahi yapılmak üzere iken Karadağlıların bâis-i emniyetleri olmak veyahut Rusya ve Avusturya devletlerine hoş görünmek için cümlesi hedm edildi. Eğer bunların yapılmasına lüzum var ise sonradan niçin yıkıldı...? Eğer zaten dahi lüzumsuz ise ya niçin bu kadar keseler itlâf olundu..?

Geçenlerde Karadağ'dan iki nefer post kalpaklı taşçı Hırvatı gelip bazı karaltı göstermekle vükelâ-yı mehâmm-âşinâ hazerâtı bez-i mâhasıl-ı dirâyetle tekâlîf-i vâkıayı tadil ve emâret için Venedik körfezine bir tarik açılmasına müsaade ve bir de beğlik vapur ihsânıyla Karadağlıyı celb ve istîmân eylediler ve halka karşı bu müsâedâtın lüzum-ı i'tâsına:

"Zat-ı Şahanelerinin adem-i metânetinizi" sebep gösterdiler. Geçenlerde Girit vakası zuhûra geldi. Bunun esbâb-ı vukuu ve teskini için mahalince ittihâz olunan tedâbirin cümlesi herkesin malumu olup bidâyet-i vukuda Fransa ve İngiltere devletleri Girit işinin bir gün evvel bitirilip ortadan kaldırılması lüzumunu beyan ve uzar ise âkıbeti vahim olacağını ihtar ve ısrar ettikleri halde Girit'te iş kalmadığına dair beyaza çekilen muharrerât suretleri sefâretlere gösterilerek temine çalışılır idi.

İş ise bu ana kadar uzadığından Rusya ve Yunan ve Amerika devletlerinin metâlib-i hafiyelerine hizmet edildi. Yani bunlara vesâit-i malume ile Avrupa'nın efkâr-ı umûmiyesini Devlet-i Aliyye aleyhinde çevirmek için lazım olan meydan verilmiş idi. Bundan nâşîdir ki Belgrad'ın terk ve tahliyesi düvel-i muazzama ta-

rafından nasihat olundu. Saltanat-ı Seniyye ise Girit gâilesi ve hudud-ı Yunaniye muhâfazası ile meşgul olmak mülâbesesiyle Sırbistanca bir yeni gâile açmaktan ihtirâz edip nasihat-ı vâkıa muktezâsiyla âmil ve lakin bundan ümit olunan bir menfaat yerine bin mazarrat hâsıl oldu. Ezcümle Rusya'nın hırs ve ümidi ve Avrupa'nın taaccübü bir kat daha artıp bundan Devlet-i Aliyye'nin zaaf-ı küllisini istidlâl ile Girit'in Yunanistan'a ilhâkı lüzumunu nasihate başladılar. Meselenin serîan bitmesine medâr olmak için Giritlilerin metâlîbi anlaşılıp hakka makrûn olanlarına müsaade olunması tedbirine teşebbüs edildi.

Bunun için Girit'e bir memur-ı mahsus ile ferman-ı âlî gönderildi ve ahaliye vekil intihâbı teklif olundu. Lakin intihâb maddesine ifsâdât-ı hâriciye hâil olup onda da müşkilât-ı gûnâgun zuhûra geldi. Nihâyetinde İslam ve Hristiyanlardan bir takım adamlar vekil sıfatıyla Dersaadet'e geldiler. Bunların suret-i vekâletleri ve meram ve maksatları henüz anlaşılmadan tehvin-i meseleye sebep olur zu'muyla ayağı tozuyla heman huzur-ı hümayuna çıkarılıp mazhar-ı iltifât edildiler ve muahharan efâhim-i vükelâ-yı saltanat-ı seniyyeden mürekkeb bir komisyon akdiyle oraya celb edilerek reyleri sorulmağa ve şöyle edilse nasıl olur denilmeğe başladı.

Bu adamlar ise ehâd-ı nâssdan olarak müddet-i ömürlerinde belki Girit Valisinin huzuruna çıkmamış oldukları hâlde böyle bir iltifata ve ihtirâm-ı fevkaladeye nâil olmaları kendilerine şaşkınlık verdi ve bu muamele-yi memur oldukları işin ağırlığına ve kendilerinin kıymet ve ehemmiyetlerine haml ile kendilerini adeta bir ecnebi devlet memuru şekline koydular ve vükelâ-yı devlet ile mükâlemelere ve mübâheselere giriştiler.

Gârâibden biri de budur ki vükelâ-yı saltanatın her biri kendini kütüphane-i ulûm ve hakâyık itikad ederken Girit'in miktar-ı nüfus ve servetini bilmediklerinden orada ahalinin beşte ikisi İslam ve üçü Hristiyan olduğunu ve arazinin sülânî eyâdî-i İslam'da bulunduğunu ve ahali-i müslimenin gayrimüslime zimmetlerinde doksan milyon kuruş kadar matlubları olduğunu Girit vekillerinden öğrenip mevki-i şükür ve iftiharda herkese nakl eylediler. Velhasıl Devlet-i Aliyye'nin ve Girit'in vükelâsı on beş kere konferanslar akdiyle çekişe çekişe pazarlık edercesine mevâdd-ı malume üzerine kararlar verdiler, protokoller kaleme alındı ve müsâedât-ı cedide ile Girit dahi hâl-i imtiyâza girip ahalinin maksatları hâsıl olmağa mesele-i nizâ' ortadan kalkar ve yâr u ağıyara karşı seyyin bitiremediği meseleyi kalemle bitirip arz-ı kabiliyet ve mahâret edilir zannolundu.

Lakin henüz konferans devam eder ve karar verilen mevâdd-ı esâsiye-
nin şa'bânı üzerine bahisler cereyân ederken ahali vekilleri denilen eşhâsın
bir takımı firar ile bıraktıkları mektuplarda kendileri ahali tarafından mün-
tehib vekil olmayıp hükümet-i mahalliye'nin cebriyle gelmiş olduklarını ilan
eylediler. Bunun üzerine konferansın zahmetleri hebâya ve süferâyâ virilen
teminât-ı resmiye ve mülakat-ı şahaneden ümit olunan tesirât-ı hasene bâd-ı
havâyâ gitti ve bu hâlden a'dâ-yı devlet memnun ve bendegân-ı gayret-nişân
ve umûm millet-i İslam münkesir ve dilhûn oldular.

İşte bu tedâbirin cümlesi, harekâtının kâffesi ayn-ı hikmet ve isabet
nazarıyla görülen Meclis-i Hâss-ı Vükelâ kararı ve müteallik buyurulan ira-
de-i seniyye-i şehriyârîleri üzerine mevki-i zuhûra geldi. Lakin Girit mesele-
sinin bâis olduğu mazarrat yalnız bundan ibaret olmayıp bunların cümlesini
kalemle ta'dâd mümkün olamayacağından yalnız içlerinden başlıca bir kaçı-
nın zikri kifâyet eder.

Girit meselesinin tevliid eylediği mazarrât-ı lâ-tahsânın birincisi: Dev-
let-i Aliyye askeri şecaat ve metânet ve itaat hususlarında Avrupa'daki mu-
allem asâkirin birincisi olmağla darb-ı mesel iken Avrupa nazarında bu im-
tiyâz zâil ve donanmamızın ise hiç bir işe yaramadığı zâhir oldu.

İkincisi: Otuz bin kadar asker ve yetmiş seksen bin nüfus sefâletle
beyhûde telef oldu.

Üçüncüsü: Üç yüz bin keseden ziyâde nafîle masraf vuku buldu.

Dördüncüsü: Devlet-i Aliyye'nin Avrupaca kadr ü itibarı tenezzül etti.

Beşincisi: Yunanlılar tamah ve ümide düştüler.

Altıncısı: Tebaa-yı gayrimüslime tebdil-i efkâr eyledi.

Yedincisi: Millet-i İslamiye pek ziyade ye's ü fütûra düştü.

Birinci mazarrat ki askerinin ve donanmanın Avrupa nazarında sükut-i
itibarıdır, bundan envâ-ı vehâmetler tevellüd edip ezcümle geçen yetmiş bir
senesinde bunca mal ve can feda ederek Devlet-i Aliyye'nin tamâmiyet-i
mülk ve istiklâliyetini muhâfazaya çalışan İngiltere ve Fransa ve İtalya dev-
letleri kabinelerinde bugünkü günde Şark mesele-i müdhişesi nihâde-i
mastaba-i tezekkür ve ukalâ-yı Avrupa avâkıb-ı atıye helecânıyla serfûrû-i
bürde-i gayr ve tefekkürdür.

Bedîhiyâtı ki mesele-i zâilede Avrupa'nın ibrâz ettiği muâvenet-i
müşterekenin lüzum-ı muhâfazasından münbais olmağla beraber Devlet-i
Aliyye'nin kuvve-i hayatiyesindeki ümit ve emniyet dahi kendilerinin şu te-

şebbüs ve hareketlerine medâr-ı küllî olmuş ve filhakika o muhârebede Saltanat-ı Seniyye üç yüz binden mütecâviz asâkir ve bî-hadd ü hesab mühimmât ve zehâyir tedarik ve ibrâz etmekle ispat-ı kemâl-i iktidâr eylemişti. Şimdi ise elli bin askerle Girit hadisesi gibi bir küçük şeyin uhdesinden gelememesi aczinden başka bir manaya haml edilemeyip evvelki hüsn-i itikad bî'l-küllîye zâil oldu. Hatta şayet Rusya devletiyle tekrar bir harb açılır da muhârebenin sıklığı bütün bütün kendilerine kalır havfiyla hem Devlet-i Aliyye'ye ve hem de Avrupa muvâzenesine ayn-ı mazarrat olduğunu bildikleri hâlde Rusya politikasına mümâşât ile Girit'in Yunanistan'a terki teklîfine kadar gittiler.

Sâniyen: Rusyalı fırsat buldukça hükümet-i Osmaniye'de bulunan mezhepdaşlarına arz-ı himâyetle devlet-i metbûalarından soğutmak ve Avrupa'ya karşı "Devlet-i Osmaniye bitmiştir, Şark meselesi hallolunmadıkça Avrupa rahat edemez" lisanını kullanmakta olduğu hâlde şimdi gösterilen eser-i zaaf tamamıyla bu politikanın tervîci için Rusyalı elinde bir güzel alet-i istidlâl oldu.

Sâlisen: Bu gâile Belgrad ve tevâbi'i kılâ'nın Sırpıya terki için vesîle-i mahsûsa oldu ve bununla Rusya'nın senelerce harb ederek istihsâl edemeyeceği bir çok menâfi-i maneviye bir sözle husûle geldi.

Mesela bu cemîleye kendi vesile olmağla Sırbistan'ı kendine minnet-târ ve her yerde Hristiyan tebaayı türlü türlü ümitlere düşürüp bâis-i ihtilâl-i efkâr oldu.

Bulgaristan'daki casusları vesâiti ile "Girit'in Osmanlılara dayanması mücerred Rusya devletinin himâyet-i maneviyesinden ileri gelmiştir. Siz dahi Girit'e taklid-i hareket ederseniz onun gibi mazhar-ı himâyet olursunuz. Husûsan kavmiyet yani İslavlık haysiyetiyle Bulgarlar Rumlardan ziyâde Rusya'ya sevgilidir" yollu mevâid ile hâlâ Bulgarları bir taraftan tehyîc etmekte ve altından ettiği mevâid ile Girit eşkiyası hâlâ dayanmakta ve Yunan palikaryaları Yanya ve Tırhala ve Yenişehir hududunda gunâgûn habâset etmektedir... Ve helûmme cerâ...

İkinci mazarrat ki otuz bin kadar asker ve yetmiş seksen bin nüfusun sefaletle telef olmasıdır, bunun miktar-ı sahîhinde cezm olamaz ise de beher hafta sefîneler dolusu hastalarla Selimiye kışlası hastahanesine ve sâir mevâki'e götürülüp dökülmesine ve Girit'te ittihâz olunan hastahaneler doldukça sonra mahallât içinde isticâr olunan han ve hanelerin hastahane yapılmasına ve Girit'te bizzat askerî tabâbetinde bulunan bazı erbâb-ı vukûfun

beyânına nazaran Girit ve Selimiye ve tersane hastahanelerinde ve gemilerde ve sokaklarda telef olan askerin adedi otuz binden noksan olmayıp başıbozuk askerinden ve Girit'in yerli Müslümanlarından muhârebelerde ve gerek sefâlet ve zaruret içinde helak olanların yekünü dahi takriben yirmi beş bin nüfusa varmış ve dehşet-i ihtilâl ile vatanlarından ayrılıp Hanya ve Kandiye gibi merkezlerde cem edilen aceze-i ahali-i İslamiyeden açlık, çıplaklık ve zul ve meskenet ile sokak aralarında ve mahallât viranelerinde can veren kadın, çocuk çoluk, ihtiyarların miktarı ise tahminen elli altmış bin aralarında bulunmuş ve şâyân-ı taaccüb ki muhârebâtta şehit olan asker mecmu'u ancak bin nefere bâlîğ olabilmıştır. İmdi bu yolda beyhûde telef olan yetmiş seksen bin nüfûs-ı İslamiyenin gerek sülbünden gelecek evladın menâfi'inden ve gerek onların semere-i sa'yleri olarak vergi, aşâr ve rûsûmât-ı sâire gibi temettuatından hazine-i beytül-mâlin mahrum kalması ve nice bin kadınların dul ve nice bin çocukların yetim ve nice bin hanelerin tehî kalmasıyla ziraat ve sınaat ve ticaretçe vukua gelen zayıat mütâlâa ve hesap edilecek olur ise telefâtın yekününe erkâm-ı ukûl kifâyet etmez...

Üçüncü mazarratı ki üç yüz bin keseden ziyade beyhûde masraf vukudur, bunun sûret-i sarfı idare-i müttehida altında olmamağla eğerçi miktar-ı sahîhi bilinemez ise de Girit'e memur olan yirmi beşten ziyade sūfun-ı şahane-nin kömür sarfıyatı ve bu kadar harekât-ı askeriye de tedarik ve nakl-i mühim-mât ve neferât ve celb-i asâkir ve tehiyye-i levâzım ve maaş-ı memurîn ve har-cırahlar ve muhtâcîn-i ahaliye i'tâ olunan tayinât ve bedelât ve teferruât hesap olursa elbette üç yüz bin keseden aşağı düşmeyeceğine akıl hükmeder. Hazine-i maliyenin sinîn-i sâbika fazla masârifâtından sekiz yüz yetmiş dokuz bin kese kadar sarf açığı var iken bu bârgirân dahi üzerine yüklenip muâmelât-ı hazineyi muhtell eyledi. Borç karşılığına bağlanmış olan vâridât-ı bâkiye ise zaten masârif-i dâimeye tekabül edemeyip şerâit-i fâhişe ile Galata sarraflarından edilen küçük istikrâzlar ve gabn-ı mefret ile olunan mübâyâât ile idare olunmakta ve askerin tahsisâtı ve memuriyet maaşları sekiz on ay tedâhülde kalmakta iken Girit meselesi zuhûrundan beri ele geçen ufak tefek hasılat dahi oranın açtığı gediğe yamanmakta ve muhassasât-ı sâire verilememekte olduğundan halkın ızdırabı bir iken on oldu ve feryad-ı şikâyet ayyuka çıktı.

Dördüncü mazarrat devletin kadr ü itibarı tenezzül etmesidir ki mazarrât-ı sâirenin cümlesinde dahli vardır. Bu mazarrat külliyyet itibarıyla ikiye münkasım olup, birisi itibar-ı hariciye tetârruk eden hâl ve arızadır.

Ne taaccüb olunacak şeydir ki bundan on sene evvel Paris Konferansında Devlet-i Osmaniye'nin tamâmî-i mülk ve istiklâlini Avrupa muvâzenesinin bekasına muaddil itikad eden ve Karadağ'ın istatüko hâlinde kalması için Devlet-i Aliyye murahhası olan Âli Paşa'nın meydana koyduğu reyî takbih eden düvel-i zâmine geçen gün Belgrad'ın tahliyesini teklif ve istihsâl eylediler. Bugün de Girit'in terkinî nasihat ediyorlar ve Hristiyan tebaanın hukuk-ı tâbiyet dairesinden ileride bir hakk-ı imtiyâza mazhariyetini ve ecnebilere tasarruf-ı emlak hukukunun i'tâsını istiyorlar. Halbuki böyle bir teklif şimdiye kadar Yunan ve Portekiz ve İran devletlerine bile vuku bulmadı.

Bu aralıkta ormanlar ve madenler gibi sağlam karşılıklar gösterilmek ve elli beş [...] almak ve yüzde iki de komisyon vermek ve faiz yüzde altı olmak gibi şerâit-i tâmia ile bir istikrâz yapılmış. Devletçe arzu olunduğu ve Avrupaca gönderilen mahsus memurlar kapı kapı dolaştıkları hâlde ne İngiltere'de ne de Fransa'da işe girişir namuslu banker bulunamadı.

Diğeri itibar-ı dahilide görülen tedennidir. Osmanlı arasında padişah peygamber vekili itikad olduğundan beş vakit namaz akîbinde padişahın muvaffakiyetine dua her Müslümana farz bilinirken şimdi kahvehanelerde ve pazar kayıklarında ve vapurlarda idare-i Devlet-i Aliyye'ye alenen küfür-hân olunmaktadır.

Beşinci mazarrat ki Yunanlıların tamah ve ümide düşmeleridir, Rusya politikasına en ziyade hizmet eden budur. Saltanat-ı Seniyye'nin kuvve-i askeriyece gösterdiği zaaf ve meskenet ve gerek mâliyece meydana gelen ihtiyaç ve zaruret Yunanlılara medâr-ı cüret olup bir yandan Avrupa'nın her tarafında bulunan ticaret-i Yunaniye vasıtasıyla gazetelere envâ-ı ekâzib ve müfteriyât derc ve neşr ettirerek Avrupalıların tahvil-i efkârına himmet ve bir taraftan dahi asker ve nukûd ve mühimmât ile ellerinden gelen îâneyi Girit eşkiyâsına yetiştirip fesadın bu zamana kadar istibdâdına muâvenet eylediler ve bir yandan Beyoğlu'nda cemiyetler tertip ile Devlet-i Osmaniye'nin vakti tamam oldu Rumeli kıtasından fekk-i hayme-i ikametle Anadolu'ya tard olunacak ve Yunanlıların payitaht-ı kadîmi olan dârü's-saltanat-ı Kostantiniyye Yunan Kralına verilecek ve Ayasofya Camii kilise edilecek yollu İstanbul'da neşr-i hurâfât ve Rum kiliselerinde alenen Girit eşkiyâsının muzafferiyetine dua ve münâcât ile cühelâ-yı milletin urûk taassubunu tahrikten hâli olmadılar. Garâibden dir ki bunların ol vechile mütecâsir oldukları ilanâta taraf-ı hükümetten

nazar-ı bî-kaydî ile, men'ine tenezzül buyurulmaması neşriyât-ı vâkıaya bir nev sadakat verdi.

Altıncı mazarrat ki tebaa-yı gayrimüslimenin tebdil-i efkâr eylemesidir, ziyadesiyle şâyân-ı dikkattir. Çünkü Rumlardan bir takım cahillerin tahrikât-ı hâriciyyeye kulak tutup tebdil-i etvâr eylemesi ve düvel-i ecnebiyenin Hristiyan tebaa hakkında imtiyâzât-ı cedîde talebine kalkışması ve devletin idare-i umumiyesi sûret-i intizâmda cereyân etmeyerek her yıl bir vaka ve her vakada bin dâhiye çıkması milel-i tâbia-yı sâirenin dahi teşviş-i efkârına bâis olup “mademki şimdiye kadar sâye-i re’fetinde müstazill olduğumuz Saltanat-ı Seniyye’nin zaafı bu mertebeye varmıştır, bundan sonra bekası mümkün olunamaz” diyerek onun muhallelâtını yağmaya hazır olunmak için kesb-i maarif ve servet etmeğe inhimâk ettiler ve tebaa-yı İslamiyenin terakkiyât-ı ilmiyesi Maarif Nezaretinin idaresi sayesinde günden güne tenezzül ettiği nispette onlar ileriye gittiler.

Yedinci mazarrat ki millet-i İslamiyenin ye’s ve fütûra düşmesidir, en ziyâde korkulacak mehleke budur. Zira yirmi milyon nüfusun me’yûsiyeti güzel netice getirmez. Devlet-i Aliyye’nin bu misillü harekât-ı zaîfânesi hususuyla Karadağ ve Memleketeyn ve Sırp meselelerindeki a’sâr-ı sâlîfede bunların kazanılması için can ve baş feda iden gaziler bu milletin ecdadıdır. Şu istenilmeyen netâyc-i vahîmenin zuhûru ve milel-i iseviyenin tahvil-i efkâr ve tebdil-i etvârıyla daire-i müsâvâtta fazla imtiyâz ve tefevvuk göstermesi vasiyet ve sedâsı küngüre-i âsumâna [...] olan ıslahât velvelesinin hülâsası milel-i gayrimüslimenin husûl-ı saadetinden ibaret kalıp millet-i İslamiyenin hâli kâle alınmaması ve hükümetin icraat-ı zalimânesinden Hristiyan tebaa millet meclisleri ve patrikhaneleri tavassut ve himâyetiyle ehven kurtulup millet-i İslamiyenin ise hükümetten başka hâmilere olmamağla daima ezilerek kimsenin nazar-ı merhametine mazhar olmaması ve şeriat-ı Ahmediye ile temessükün namı taassub olup şer’in kuvvetine zaaf gelmesi ve hukukun ve ırz ve namusun muhâfazasında hükümetin acz göstermesi ahali-yi İslamiye’yi ol mertebe ye’s ve fütûra düşürmüştür ki şimdi onlar da gözlerini açıp ve içinde bulundukları hâl-i sefaleti görüp feryâd ü figâna başlamışlardır.

İmdi yalnız bir Girit meselesinin tevliid ettiği şu kadar seyyiâtın sebep ve menşei aranıldıkta bir kaç zat-ı hikmet-simâtın sû-i tedbirine ve diğer bir kaç evliyâ-yı umûrun onlara mûmâşât ve muvâfakat etmelerine dayanıp, bu vechile altı yüz senelik bir devletin namusu ve haysiyeti berbat oldu...

Buna insan olan nasıl sabır ve tahammül edebilir?!

Padişahım!

İşte Devlet-i Aliyye'nin elyevm bulunduğu zaaf-ı hâl iktizâ-yı tabii ile olmayıp böyle Girit meselesi gibi gavâilin zuhûrunda şifâ-bahş-ı tedbir olmak iddiâsında bulunan vükela-yı rey-ârânın kimseye danışmaksızın mevki-i icraya getirdikleri tedâbir-i sakîmenin netâyic-i âsâridir. Bu zatlar ki "yirmi beş seneden beri umûr-ı devlet içinde bulunduğumuzdan tecrübe hâsıl etmişizidir ve bizim yerimizi tutacak yoktur" deyu beka-yı ikbâl-leriyle gunâgûn sebepler gösterirler. Şu müddet zarfında mülk ve millet hakkında ne yolda hizmetlere muvaffak oldukları hâl-i sâbık ile lâhiki kıyastan müstebân olur.

Bu zatların eser-i tedbîridir ki!

Reşid Paşa'nın vefâtına kadar Devlet-i Aliyye Avrupa devletlerinin birinci sırasında sayılırken şu on sene zarfında itibarına noksan gelip ikinci sıraya tenezzül eyledi.

Bu zatların eseridir ki!

Memleketeyn bir ecnebi prence tahtgâh oldu.

Bu zatların eseridir ki!

Karadağ şekli-i istiklâlê girdi ve evvelkinden ziyade vüs'at ve kuvvet buldu. Bu uğurda bezl olunan can ü mal hebâya gitti.

Bu zatların eseridir ki!

Sırp bir sözle altı kalaya ve bunca top, mühimmât ile muhâcirîn-i İslâmiye'nin buyût ve emlak ve akarına mâlik oldu.

Bu zatların eseridir ki!

Suriye meselesinde müdâhalât-ı ecnebiyeye meydan bırakılıp Şam vilâyeti satılrsa bedelini getiremeyecek kadar tazminat verildi ve arada ne yağmalar olundu... Lakin Belgrad muhacirlerinin resmen mev'ûd olan tazminatı verilmedi.

Yine bu zatların eser-i tedbir-i mekkârdânîleridir ki!

Mukaddime-i müsâvât olmak üzere Cebel-i Lübnan'a Hristiyanan vali nasb olundu. Lakin hâlâ cebelin asayışı iade olunamadı.

Yine müşarunileyhimin eser-i dirâyetleridir ki!

Mesele-i Sırbîye'nin vukuuna sebep olan Rusya tekâlifinin heman cümlesi muahharan neşr olunan ferman-ı âlî ile kabul olundu. Yalnız telef olan can ü mal abes yere gitti.

Yine müşarunileyhimin eser-i tecrübeleridir ki!

Girit ahalisinin evveleminde meydana koydukları müsted'iyâta nazar-ı hakaretle bakarak gâilenin çıkmasına ve çıktıktan sonra yalanla idare ederiz zannıyla işin bu pereseye gelmesine sebep oldular.

Yine müşarunileyhimin eser-i fetânetleridir ki alelumum ahali müziy-ı ızdırâb içinde feryad ü figân etmekte oldukları sırada İstanbul'da bir takım adamların bi'l-ittifâk idare-i hâziranın tebdili esbâbına teşebbüs edecekleri haber alındıkta bunlar güya Zat-ı Hümayunlarına suikast niyeti fâsidesinde olduklarını işâe ile ele geçirebildiklerini haps ve gazezleri olan kimseleri dahi birlikte itham için onların dahi dahil olduklarını söylemekte cebir ile gunâgûn işkencelerden sonra her birini bir diyara nefy edip hanelerini viran ve çocuk çoluklarını perişan ettiler. Halbuki ahalinin şikâyeti kendilerinin sû-i idarelerinden olduğunu ve açlık denilen şey hapis ve nefy ile zâil olmayacağını bilmez veyahut bildiler ise de bir müddet daha mesned-i ikbâlde devam için akıbeti mülâhaza etmeyerek bu mazarratlı yolu tuttular.

Bu zatların kemâl-i fetânet ve hüsn-i hizmetlerindendir ki!

Devlet-i Aliyye için istikrâz ile yaşamaktan gayri necât ve hayat kâbil değildir kaidesini esas-ı hareket ittihâz edip istikrâzı istikrâz ile ödemek ve evvelki çukuru doldurmak için yeniden daha büyük bir çukur açmak politikasıyla muâmelât-ı maliye bugün o kadar müşevveştir ki hazine-i celîle her sene vâridâtının nısfını ve belki sülsânını ayırıp faiz ve re'sü'l-mâllara vermek ve bunun da heman yarısını memâlik-i ecnebiyeye göndermek mecburiyetinde bulunur. Halbuki sû-i idare hasebiyle memâlik harap ve ahali perişan-ı hâl olmağa bakiye-i vâridâtın bir sülsü dahi beher sene bakayada kaldığından senede devletin eline ancak bir buçuk milyon kese kadar akçe geçer. Bu miktar şeyle bu kadar askerin ve memurîn ve mütekâidînin maaş ve muhassasâtı ve masârif-i askeriye ve zabıta-i belediye ile devâirin mukannen ve fevkalade masrafları ve bilhassa vükelâ hazerâtının maaş ve tayinât-tan fazla olarak muhtaç oldukları atâyâ-yı seniyye ve mültezim ve ecnebiler tazminatı tesviye ve ifa olunmak kâbil olmamağa askerin muhassasâtı on beş yirmi ve memurîn-i saire maaşları sekiz on aylık tedâhülünde cyleşip cümle nâs zalâm-ı hayret ve zaruret içinde kaldılar. Neferât-ı askeriye bazı mevkilerde mu'tad üzerinde elbise bulamayıp, kışlarda kar yağar iken beyaz pantolon ile nöbet mahallinde donmakta ve çok kere aç ve çıplak kalmakta olduklarından içlerinden gizli gizli avuç açıp ve hırsızlık, yan kesicilik eden-

ler bulunur. Ehl ve iyâl sahibi olan memurîn ve hademe-i devlet için ma-
aşız geçinmek mümkün olmayıp nice namusu olan adamlar kendilerine
yakışmayacak hareketlerde bulunmağa mecbur oldular. Ordu mevkilerinde
ve muhârebelerde bulunan zabîân-ı askeriyenin İstanbul'daki hanelerine
havale ettikleri beşer onar kuruş maaşlar ve yaptırılmakta olan mîrî ebniye
tahsisâtı vakit ve zamanıyla verilemediğinden nizamiye ve tersane hazinele-
rinde kadın, çoluk, çocuk, ırgat, rençber, amele arabasından geçilmez. Ve bir
takım dul ve kimsesiz kadınların li-eclî't-taayyüş para sayıp aldıkları sehem-
lerin ve hazinenin istidâne eylediği emvâl-i eytâmın faizleri ve beşer onar
kuruş aceze ve fukara maaşları ay başlarında verilememekle maliye hazine-
si havâlisinde küllü yevm kaç bin aceze-i nisvân ve sıbyân ve fukara tecem-
mu'la çığırışlılar ve Maliye Nazırının yüzüne karşı ağızlarına gelen küfür ve
düşnâmı söylerler ve kemâl-i izdihâmdan kol kırılıp, göz çıkar, gebe hatunlar
çocuk düşürür ve Maliye Nazırının odası askerle muhâfaza edilir. Ve canı
yanıp ziyadece şamata eden kadınlar imam evlerine ve erkek bâb-ı zabtiye
mahbesine gönderilir ve ekseriyâ Maliye Nazırı gizli merdivenden inip, ard
kapıdan arabasına biner ve savuşur.

Tuhafı şurasıdır ki bu maaşların, faizlerin cümlesi toplansa ayda üç
bin keseye varmaz. Ancak bu tazyikât aceze ve bivâyegân hakkında cari olup,
vükelâ-yı fihâm hazerâtı ve onların mensubât ve müteallikâtı maaşlarını ve
eshâm faizlerini gün ü gününe ve yüzlük altın yüz kuruşa nakden alır ve Ma-
liye Nazırının oğlu, mühürdârı ve biraderleri gibi dairesi halkının her biri
ayrı ayrı bankalar açıp yüzde yirmi ve yirmi beş noksanına kırdıkları maaşlar
ve sergiler bedelâtını tamamen istihsâle muvaffak olurlar.

Yine müşarunileyhimin eser-i tedbiriyledir ki!

Yetmiş sekiz senesine kadar maliye hazinesinin rahne-i muvâzenesi
kavâim-i nakdiye evrakıyla haşv ü imlâ edilmek kaidesi mültezim olup, kah
eshâm-ı âdiye ve mümtâze ve kah on senelik ve sergi namlarıyla gunâgûn
kağıtlar ile sevk ve pazar kağıt fabrikası numunehânesine müşâbih olmuştu.
Ve her takım kağıt çıkarıldıkta, çünkü bunların medâr-ı emniyet olacak bir
güne karşılıkları olmamağa yüzde otuza, kırk, elli noksanına tutturulabilen
fiatlarla alacaklılara ve fevkalade masraflara ve bir takımı da o aralık şu hiz-
mete muvaffak olan vükelâ hazerâtına i'tâ ve ihsân olunarak az vakitte yine
diğer bir nev kağıda ihtiyaç görünürdü. Ama bunların arasında imkan ve
fırsat düştükçe birer bahane ile Avrupa ve Galata sarraflarından istikrâz edil-

mekten de geri durulmadı. Bu sebeple muamelât ahz ü i'tâyâ o kadar kesel ve maliyenin itibarına bir derece hâle geldi ki yetmiş sekiz evâilinde yüzlük altın kaime ile yüz seksen kuruşa kadar çıktı. Zat-ı hazret-i mülûkâneleri bu sûretten teessür ve ibâdullahın hâline terahhüm buyurup kavâim-i nakdiyenin tedâvûlden alınması için bir tedbir bulunmasını kat'iyen emr ü fermân buyurmalarıyla vûkelâ hazerâtı sekiz yüz bin liralık bir muvakkat istikrâz akdi ve eshâm-ı cedîde nâmıyla bir varaka tab'ı ve yüzde kırkı nakd ve altmışı sehem i'tâsı ile evrak-ı mütedâvilenin ref'ine teşebbüs ettiler. Halbuki tedâvül eden evrakın faizi yok iken edilen istikrâzın ve eshâm-ı cedîdenin faiziyle ve teferruâtıyla hazineye ayrıca bir masraf açılmış oldu. Ve evrakın ref'inden ümit olunan fâide faiz-i cedîd ile mahvoldu. Muahharan bu tedbirin dahi husûl-ı maksada adem-i kifâyeti görülüp ve bununla beraber bir yeni kaime çıkarılmakta veyahut külliyetlice bir Avrupa istikrâzı yapılmakta olan suûbet tahakkuk edip hem esâmî-i mütenevvia altında olan duyûn-ı gayr-i muntazama toplu görünmek hem de faizler bir [...] olmak ve faiz yüksek tutularak bu takrib ile Avrupa sermayedârânının ağız kapatılmak mülâhazâtı üzerine kırk milyon liralık bir defter-i kebîr açıldı ve duyûn-ı müteferrika evrakının bir takımı toplanıp eshâm-ı umumiye ve konsolide nâmıyla basılan kaimeye tebdil ve müteferrik faizler yüzde beş üzerine takrir olundu. Ancak iş bu kırk milyon lira ne hesap ve itibar ile derc-i defter edilmiş ve bu varaka ile duyûn-ı müteferrikanın cümlesi verildi mi? İhtiyat nâmıyla fazla basılan ve bir müddet istikrâz rehni olarak elden ele dolaşan ve o esnada Paris sefirî bulunan Safvet Paşa ile Babıalî'nin emin ve mutemedi Ebru Efendi hazerâtının pây-ı himmetlerine dolaşan dört milyon liralık konsolide nereye gitti? "Konversiyon" nâmı verilen iş bu tesviye-i duyûn muâmelesinin icrasında hem-dest-i teâvün olan Mernon ve Lang gibi bankerler ve bu emr-i ehemmi onlara tevdi edenler ne miktar hisse ve temettu ve komisyon aldılar? İşte buraları hep karanlıkta idi ve kaldı. Fakat hazine bir yekünde kırk milyon lira borcun altına girdi. Velhâsıl esna-yı cülûs-ı hümayunlarında idarenin her türlü sefâhet ve telâfîyle beraber hazine-i maliye senevî dört yüz bin kese kadar faizli borç altında iken o zamandan bu sene Martına gelince altı yıl zarfında zevât-ı müşarunileyhimin hüsn-i tedbîr ve himmetleri eseri olarak hazine-i celîle elyevm senede bir milyon beş yüz bin kese kadar faiz vermek hâline gelmiştir. Şu altı sene zarfında borçların bu kadar tezâyüd edişinden ve idarenin gidişinden kıyas olunursa sene-be-sene borçlar satranç hesabıyla

artarak gelecek altı sene zarfında o kadar istikrâzlar yapılacaktır ki: “Devletin kâffe-i vâridâtı borç faizi karşılığına verilip masârifât-ı devlet büsbütün açıkta kalacaktır.”

Vükelâ-yı hâziranın yirmi beş yıldan beri mülk ve millete etmiş oldukları hüsn-i hidemât cümlesinden bir takımı dahi taşra memâlik ve ahalisinin hâllerinden istidlâl olunur. Bu zatların nazarında taşra memuriyetleri nefy ve iclâ yahut malikane ve atâyâ hükmünde olmağla bir kimseye gücenip de nâzgâne cezâ etmek istenildikte vali ve mutasarrıf ve kaymakam sıfatıyla taşraya gönderilir ve daireleri ittibâ ve mensûbâtından birisi çıkarak edilmek murâd olundukta kaymakam ve müdür nasb edilir ve mülkün idaresi için lâzım olan evsâf ve ehliyet asla aranmaz. Bu makûle memurun göreceği iş ise hod-be-hod olup gittiği mahaller derebeyleriyle bi'l-ittifâk aceze-i ahaliyi soymaktan ibarettir.

Malum-ı şahaneleri olmak gerektir ki derebeyliği, yeniçerilik, muhasıl, müsellimlik usul-i zalimânesini Tanzimat-ı Hayriye eğerçi lüften ilgâ etmiş ise de malum-ı şahaneleri olmak gerektir ki taşraların her birinde derebeyleri elyevm mevcut olup fakat isimleri başkadır. Bunlar iki sınıf olup bir takımı konsoloslar ve diğeri aza-yı meclis, muteberân, vücûh-ı belde denilen erbâb-ı nüfuz ve servettir.

Bir memlekette vâli ve mutasarrıf ve kaymakam bulunan kimseler bi'l-farz ehliyet-i sahîha ve istikamet ve ma'delet-i matlûbe ashâbından olsa bile bu derebeylerinden memleketi kurtarmak iktidarında bulunamayıp eğer devam-ı memuriyetten me'yus olmamış ise lâ-muhâle onlarla hoş geçinmeğe mecbur olur. Zira bir konsolosun haklı haksız sefâretine yazdığı bir varaka-i şikâyet veyahut müntefizân-ı beldeden bir kaçının ittifakıyla beş on mühürlü yapılan bir mahzar Babialice memurun vücûb-ı azline kifâyet eder. Bir taraftan Babialice memurîn-i mülkiyeye yazdığı evâmirde çetsiz petsiz hüsn-i idare ve ispat-ı lâzime-i dirâyet-mendî etmek ve ahali ile hoş geçinmek ve her nasıl olursa olsun tahsilâtâ ikdâm göstermek vesâyâsını te'kid etmekle memuriyette durmak isteyen bir memur naçar bu derebeyleriyle hüsn-i amîziş yoluna dökülür. Şu kadar ki hem bunlarla hüsn-i amîziş, hem de iltizâm-ı kaide-i raiyyet-perverî ve ma'delet bir yerde ictimâ edemediğinden çaresiz memleketin ıslah-ı hâli bertaraf edilip derebeylerinin menâfi'ine muâvenet edilir.

Konsolosların ekserisi yerli ve ticaret ve ziraat ve faizcilik ile para kazanmağa ve her haksız işlerini bir sözle hükümet-i mahalliyeye gördürmeğe

alışmış oldukları gibi müntefizân-ı belde dahi memleketi taraf taraf bey-
nlerinde taksim ile her biri bir kıtanın bi'l-istiklâl hükümdarı hükmünde
olduğundan bunların gücünmemeleri mu'tâdları olan mezâlîme muâvenete
ve mezâlîme muâvenet aceze-i ahalinin harabına bâis olur. Beyne'l-vükela
mu'tâd olan sözlerden biridir ki: düvel-i sâire tebaasının mütehammil olduk-
ları tekâlîfe nispetle bizim ahalinin devleteverdikleri muayyenât pek cüz'î ol-
mağla teşekkür eylemeleri iktizâ eder. Filhakika eğer bizim ahali yalnız dev-
lete verdikleri şey ile kurtulsalar bu söz pek doğru olurdu. Halbuki iş böyle
olmayıp eğerçi düvel-i sâire tebaası devletlerine ziyadece vergi ve rûsûmât
verirlerse de onlarda derebeyleri ve konsolos mezâlîmi olmayıp herkes fazla-i
hasılat temettuâtından kendisi müstefid olur. Bizde ise mesela bir rençberin
yılta yüz kuruş geliri var ise onun otuzunu vergi ve aşar ve rûsûmât ve
ceza-yı nakdîlere verir ki devlet hazinesine giren ancak budur. On kuruşu-
nu dahi çocuğuyla kendi havâyicine sarf eder ki ancak kedd-i yemîninden
zâtının istifadesi de bundan ibarettir. Geriye kalan altmış kuruşunu vü-
cûh ve muteberân ve faizci ve zaptiye ve cerîme için vermeğe mecburdur.
Taşralarda aşâr husûsunda ahalinin harâbına bâis olan esbâbın birincisi
zuhûra getirilen suistimâlât ve taaddiyâttır. Çünkü iltizâmât-ı öşriyeyi ek-
seriyâ zikr olunan müntefizân-ı memlekete ya alenen yahut şirket-i hafîye
ile hafîyyen deruhte ederler. Ta'şîr için bizzat kendileri ve akrabalarından
olanları kol kol çıkarıp harman yerlerinde toplu duran hubûbâtı kileye
vurmaksızın tahmin tarîkiyle sebt-i defter ederler ve bu tahmin büsbütün
kendi insaflarına muhavvel olup sekizde, yedide ve çok yerlerde beşte bir
kadar alırlar. Biçare rençber ağzını açıp harf-i vâhid söyleyemez. Zira bir
şey söylese hânûmânını perişan ederler. Ve fazla olarak her köyün ta'şîri
için üç beş gün tevakkuf esnasında muaşşirler ve hizmetkarları ve ahbap-
ları [...] gider gibi toplanan on beş yirmi atının hayvanlarını ve kendilerini
köylü köylü fukarası besler ve bazı yerlerde çalgı ve köçek masrafları dahi
köylüden çıkar. Bunların üzerine mültezim hakkı olarak ayrılan hubûbâtı
der-anbâr ve hıfz etmek ve mültezimin istediği zaman köylünün arabası ve
hayvanı ile meccânen götürmek ve o sene hubûbâtını satamayıp kaldıkta
onu tohumluk deyu matlub olan fiât ile köylüye tarh ve tevzî ve ertesi sene
onun yerine yeni mahsûl almak ve aradan geçen müddet için faiz yürütüp
bedelini yine mahsûl-ı cedid hubûbâtından istifâ etmek gibi bir çok mezâ-
lim ve i'tisâfât dahi vukua gelir.

Ahalinin harâbına bâis olan esbâbın biri de tahsilat mâddesidir. Babialı tahsilat için taşra memurlarını sıkıştırdıkça vali ve mutasarrıf daireleri iyd ederler. Çünkü tesrî-i tahsilat maksadıyla vali ve mutasarrıfın mühürdârı veya kethüdâsı ve kavvâs başısı gibi birisi kazalara gönderilir. Bunlar tevvâbiât ve zaptiyeler ile bir sürü atlı oldukları halde bârân-ı bela gibi “her gece bir karyeye nüzûl eder ve yiyecek köylü tarafından tesviye olunur. Eğer köylünün kudret-i nakdiyesi yok ise hanesinde bakır ve yatak gibi levâzımât-ı beytiyeden her ne bulunursa alınır ve bunlar borcuna vefâ etmezse tarlada çalışacağı çapa ve bel ve öküz ve boyunduruk gibi edevat-ı ziraati ahz olunur. Ve kah otuz kırk kuruş kadar vergi ve aşar borcu için bir kaç aylar mahbesde yatırılıp o rençberin evlad ü iyâli aç bırakılır. Tarlası sulanmayıp kurur, hanesi yalnız kalmağla hırsız ve haydutlar gidip malını telef ve ırz ve namusunu pâymâl ederler. Ve kah bir karye halkını vergi ve aşar ve bakayâ borçlarından cümleten mahbese ilkâyla haneleri tehî ve tarlaları muattal ve hâlî bırakılır. Ve bu vechile haps olunup da sefaletten, kahırdan hastalanan ve vefat edenlerin esbâb-ı vefat ve hâllerini kim arar, kim sorar? Bazı yerlerde vergisini veremeyenleri ağaca sarıp falakaya yatırıp döğmek, iyâlinin, kızının başlarında bulunan beş on kuruşluk hilyâtı koparıp almak ve hatunlarının uçkuruna varıncaya kadar akçe aramak ve bu vechile haps ve darb sefâleti ve namusu gayreti ile hastalanıp ölmek dahi ma'zur tutulur. Hükümet ise bu şiddetleri edenleri men eder ise artık akçe tahsili mümteni olur zanneder. Ehl-i ziraati yıkan mezâlimden biri de gerek mîrî zimmeti, gerek murâbahacı borcu için rençberin henüz tarlada yeşil duran malını kıymetinden noksanına satmağa mecbur olmasıdır. Mesela vergi ve rûsûmât bakayâsını tahsile memur olanlar leffen beyan olunan yollarda fukarayı tazyik ettiklerinde murâbahacılar köylüye veya köylüler murâbahacıya yanaşırlar ve bir ay sonra kilesi kırk kuruş edecek olan mahsûl on beş yirmi kuruşa satılır. Murâbahacıların muâmelâtına gelince eğerçi murâbaha ve muamelenin suistimâlini men için şimdiye kadar bir kaç nizam yapılmış ise de taşralarda onların ahkâmı cari olamaz. Zira murâbahacılar ya konsoloslardan birine arkasını dayamış bir herif bulunur, hükümet-i memurînin onlar hakkında muâmele-i nizamiye icrası mümkün olur mu...?

Bu murâbahacılardan bir takımı silm muamelesine dahi girişip karzen rençberin hâsıl olacak pamuğunu hîn-i hasatta onar kuruş kıymetle kendine

satmasını mukavele eder ve lakin akçenin birazını peşin verip küsûrunun bedeline yemeklik zahire ve rençberin evlad ü iyâline muktezî elbise ve saire verir ve verdiği şeylerin üzerine mevsim-i hasâda kadar faizler yürütür. Çünkü verdiği eşya evvelce istihzâr edilmiş şeyler olmağla rençberin borç defterine fâhiş fiatlar ile kaydeder. Rençber dahi veresiyedir diyerek sesini çıkarmaz. Bu tarik ile pamuğun kıyyesi iki ve üç kuruşa tenezzül etmekle mahsûl meydana geldikte rençberin borcunu kapayamayıp bakiye-i duyûn temessük altına geçer. Ve bazı kere dûr-i şer'î dahi içra edilir. Bu minvâl üzere rençberin borcu her sene tezâyüd edip dört beş sene zarfında artık verilemeyecek dereceye gelir. O zaman alacaklı yedinddeki senetler ile matlubunun tahsilini hükümetten istidâ ile medyûnu hapse ilkâ ettirir. Akıbet arazi ve emlakını sattırıp matlubunu istifâ eder. Rençberin dahi hanesi sönüp terk-i diyara mecbur olur.

İşte bu misillü esbâb-ı zulüm ve taaddiden nâşîdir ki devletin tekâlifî düvel-i sâire tekâlifinden ehaff olduğu halde tesviyesi ahaliye bu kadar girân gelir ve eğer bu taaddiyâtın önü alınsa zannolur ki tekâlif-i mevcûdenin heman bir misli daha tahmil olunsâ dahi ahalinin bu derece muztarr ve perişânîleri ortadan kalkar.

Ahalinin yerli belalarından biri de bakayâ dâhiyesidir. Çünkü taşra nüfuz ve servet ve arazi ve emlak ashâbı bilcümle vücûh ve muteberân Hristiyan olup bunlar daima vûlât ve memurînin mazhar-ı sahâbeti olmağla vergi ve tekâliften heman muaf gibidirler. Bu sebeple yükün ağırı acezeye yüklenir ve bâlâda tafsîl olunan iz'âcât ve tazyikât üzerine yine tahsiline imkan bulunamayan matlubât-ı hazine ahali zimmetinde bakayâ addolunur ve sene-be-sene tezâyüd eder. İşbu bakayânın bir takımı da mültezimler borcudur ki iki nevdîr. Mültezimlerin bir nev'î zikrolunan konsoloslar, vücûh, muteberân ile müştereken vâridât deruhte eden müflislerdir. Bunların çürük çarık gösterdikleri kefaletleri kabûlde hükümet muztarr kalmağla artık vâridâtın tahammûlüne bakmayarak diğerinden ziyadeye dahi deruhte ederler ve memurîn-i mahalliyeinin eser-i teşvikât ve dirâyeti olarak bedelât-ı sâbıkaya zamm ile ihale eyledikleri vâridâtın pek çoğu bu kabildendir. Bu sûretle memurîn Babialice mazhar-ı tahsin ve nâil-i mükafat olurlar ve mahallinde müteşekkîl şirketler hisselerini ve mültezimler dahi her türlü zulüm ve itisâf ile ellerine geçebilen miktarı alıp küsûr-ı bedel-i iltizâm bakayâda kalır. Hükümet-i mahalliye şürekâ-yı hafisi olan zevât-ı mahalliye hatırı için

borçlu bulunan mültezim ve küfelâsını tazyik edemez ve etse dahi hazinenin matlubunu istifâyâ kafi onlarda da ne mal ve ne iktidar bulamaz. Bir takımı da mültezim bulunmamağla seyyi'an li'l-hazine denilerek ahali üzerine belât-ı fâhişe ile bırakılan aşâr bakayâsıdır ki ahali hiç bir zaman onu ödeyemez. Bir takımı da dağılmış köylerin mevcutlar üzerine tarh ve tevzî olunan vergi bakayâsı olup bunu dahi kendi vergisini vermekte aczi olan fukaranın vermek iktidarında olmayacakları zâhirdir. Bakayanın bir takımı da İstanbul'dan kayırlmak için gönderilen memurîn ile mahallinde ucuz maaşla istihdam olunan sandık eminleri zimmetleridir.

Bunlardan kiminin vaktiyle kefilî alınmamış veyahut kefilleri bî-kudret bulunmuş olmağla sene-be-sene bakaya defterlerinde gösterilir. Ahaliye mûcib-i şikayet olan mezâlimden biri dahi tesviye-i turuk nizamnamesinin suistimalâtıdır. Her memlekette yollar küşâdı mülkûn tezyid-i servetine bâis olan esbâbdan birincisi iken bizde suistimalât sebebiyle yolu açılmağa teşebbüs olunan her beldenin fukarasına sebep-i perişânî olmuştur. Ve bu müddeâyâ Trabzon ile Erzurum, Mudanya Gemlik ile Bursa aralarında on beş yirmi sene müddetler sürünmüş ve hâlâ yoluna girememiş olan tarîklerin ahvali şuhûd-ı âdiledir.

Ahaliyi harab eden şeylerden biri dahi mahkemelerin ve kazânın sû-i ahvâlidir. Taşra mehâkimini hâkim ve kadı olan efendiler kendi malikanele-ri gibi farz ettiklerinden ahkâm-ı şeriyenin icrasından evvel para kazanmak maksadını iltizâm ederler. Her hâkimin verdiği ilam diğer hâkimin zamanında muteber tutulmayıp maslahatın falan cihetine bakılmamış denilerek tekrar rû'yet-i davaya kıyam olunur. Taşralarda öyle davalar vardır ki on beş yirmi seneden beri mahkemelerde sürünüp tarafeynin yedinde mütenâkizü'l-mazmûn ilamât-ı şeriye bulunur ve hâlâ dava fasl olunmayıp, iki taraf dahi harap olmuştur. Çünkü hükkâm-ı şer'in bir cünhası veya irtikâbı vukuunda mücâzât-ı kanuniyaeden muaf olmalarıyla pek olsa bulunduğu memuriyetten azl ile âhar bir mahalle tayin olunurlar ve asla ceza görmezler. Kazânın içinde Alanyalı ve Darendeli olarak zî şeriatte öyle kurtlar vardır ki ellerine düşen ümmet-i Muhammedi haydut gibi soyarlar ve eğer marifetleriyle bir tereke tahrir olunursa kendilerine eytâm ve vereseden hisse çıkarırlar.

Bu misillü esbâb-ı zulûm ve taaddiden nâşidir ki:

Devlet-i Aliyye'nin tekâlifî düvel-i saire tekâlifinden ehaff olduğu hâlde tesviyesi ahaliye girân gelir ve şöyle zannolunur ki eğer bu taaddiyâtın

önü alınmak mümkün ise ahali tekâlif-i mevcûdenin bir mislini daha tahammüle rıza gösterir.

Bizim ahalimizin tedennî-i ahvaline sebep olan şeylerden bir başlı madde dahi terbiye ve maârifin noksanıdır.

Pederin evladını hüsn-i terbiye etmesi vazife-i zimmet ve levâzıme-i menfaati olduğu gibi bir devlet dahi ahalisini terbiye ve asrın şâhrâh-ı terakkisine sevk etmesi kendinin kuvveti ve servetini müeddî olmağa Avrupa devletleri beher sene vâridâtlarının bir çoğunu bu maksada hasr ve tahsis ederler. Bizde ise maârif için tahsis olunan meblağ yalnız Maarif Nezareti ve meclis ve memurlarının maaşlarıyla ufak tefek masraflara ancak kifâyet edebilir. Vâkıa taşralarda bazı kasabalarda rüşdiye mektepleri yapılmakta olduğu gazetelerde görülüyor da bunların ekserisi bir odadan ibaret olup içlerinde döşeme, cam bile bulunmaz ve kapıları kapalı durur. Yalnız hocalar maaşlarını alırlar ve içinde beş on etfâl bulunan mekteplerde dahi gerek hocanın adem-i ehliyetinden, gerek usul-i tahsilin yolsuz olmasından nâşî matlub olan adamları yetiştiremezler. Bilakis tebaa-i Hristiyan mektepleri Maarif Nezaretine merbut olmayıp kendilerinden teşkil olunan müdürler heyetiyle idare olunduğundan onlarda elsine-i ecnebiye ve hesap ve hendese ve coğrafya gibi fenler okutturulur ve onlardan çıkan talebe hakikaten malumatlı olup her hangi sanat ve mesleğe sülûk etseler feyzyâb olurlar. Bunlara karşı ahali-i İslamiye ummân-ı cehl ü nâdânîde olmağa onlara tekabül edemeyip her hususta geri kaldıklarından sanat ve ticaret gibi menâbi-i servet büsbütün milel-i gayrimüslime eline geçmiş ve ahali-i müslime ellerinde bulunan emlak bu sebepten nâşî tadrîc ile Hristiyanlara devr etmekte bulunmuştur. Şimdi taşralarda hangi beldeye gidilse İslam ve Hristiyan mahallâtı nazar-ı ûlâda tefrik olunabilip, biaynihi Beyoğlu ile İstanbul beyninde olduğu gibi harabezâr olan taraf İslam ve mamur olan taraf Hristiyan mahallesi olduğu anlaşılır. Şöyle bir idare-i nâmuntazama altında ezildikleri hâlde ahalinin yine devlet-i metbûaları uğrunda ibrâz ettikleri redifler, fedakarlıklar hadd ü hesaba gelmez. Ezcümle Rusya muharebesi açıldıkta silah altına davet olundu, cümlesi kemâl-i şevk ile hizmetlerine koştular. Fakat bunların nısfı memleketlerine avdet edemeyip esbâb-ı malume ile telef oldular ve ondan sonra yine her ne zaman redif istenildi ise bilâ-tereddüd müsâraat eylediler. Anadolu ve Rumeli ahalisi tarafından ordu-yı hümayunlar için verilen zelhâyir ve sairenin bir çoğu için bedel alıp hizmet-i mütefahhire olmak üzere

meccânen terk ve teberru eylediler ve bir takımı için mahallî sandıklarından bedelâtı istifâ olunmak üzere yeddlerine senetler verildi. İşbu senetler hâlâ ahalinin yedinde durur. Bu eşyanın pek çoğu mahallerine gitmeyip bir takım adamların vesile-i temettu-ı ticareti oldu. Nice yüz bin keseler yağmaya henüz muhâsebâtın arkası alınamadı ve sâriklere bir şey denilmedikten başka rûtbeleri terfî ile memuriyetlerde kullanıldı. Bunun üzerine muhacir gâilesi açıldı. Ahali yine ibrâz-ı hamiyet edip bir kaç milyon nüfus-ı muhâci-reyi arabaları ve hayvanlarıyla taşıdılar ve işlerini bırakıp onların iskanı için haneler yapmakla uğraştılar ve bir çok mahallerde meccânen beslediler, çift çubuk verdiler. Ancak muhacirinin sevk ve iskanına memur olanların bir takımı ahalinin verdikleri ücret-i nakliye ve masârif-i tekfîniye ve iskâniyeyi hazineden alıp irad ve akar sahibi oldular. Muhacirlerin sevk ve iskanı dahi bir suret-i mazbûtada olmamağla bunların çoğu zillet ve sefalet ve açlık ve hastalık ile telef olup bunların yetim kalan çocukları cariyeye diye vûkelâ hazerâtına hediye gönderildi. Baki kalan muhacirler ise hayvan sürüleri gibi şuraya buraya sevk olunup açıkta bırakıldıklarından ihtiyaç ve zaruret bunları ahali-i kadîmenin hayvanât ve emlakına tasalluta mecbur etti. Elyevm Anadolu ve Rumeli'de muhacirler yolları öğrenip ormanlar içinde bir kaç yüz haneli şehirler yapıp, bölük bölük yollara inmekte ve halkı soymakta ve açıktan açığa köyleri basarak hayvanâtı sürüp götürmekte ve ahalinin feryat ve şikayeti ayyuka çıkmakta olduğu halde mahallî hükümetleri uzaktan seyirci gibi bakmaktadır. Muhacirlerin yalnız Canik sancağından sirkat ettikleri at ve öküz ve davarlar defteri yirmi beş bine bâliğ olup Amasya ve Sivas ve Çorum ve Batum ve Rumeli taraflarında vukua gelen hasârâtın hesabı bilinemez. Bundan dolayı yerli ahalinin huzur ve emniyetleri münselib olarak hatta geçen sene Sivas'tan bir çok Rum hanesi Rusya memalikine hicret eylediler. Gariptir ki ahalinin mesele-i zâile esnasında gerek muhacirler husûsunda devlete teberru ettikleri zehâyir ve hidemâttan mâadâ akçesi mal sandıklarından verilmek üzere alınan zehâyir ve eşyanın ve nakliye ücretlerinin elyevm ahali yedinde mahfuz olan senedâtını mal sandıkları tanımayıp mahsûbları icra edilmemiştir.

Şimdi bir rençber ya vergi veya bakayadan dolayı tazyik olundukta mahfuzu olan senedi ibrâz ve "işte benim de devletten şu kadar alacağım var, bundan borcu mahsub edin, evsat tarafını bağışladım" diye barbar bağırdığı halde asla kulak verilmez ve "devlet ne vakit olsa sana borcunu eda eder, sen

şimdi şu parayı ver” diye tazyik ve hapis ile para alınır.

Yetmiş yedi senesinde taşralara kavâim-i nakdiye gönderilip bedelâtı istihlâl ve yetmiş sekiz martı hulûlünde kaimelerin tedâvüle çıkarılacağı vaad ve ilan olunmuş iken henüz ahalinin cebinde kaldı ve bir takımı hizmet-i müfthhire namıyla meccânen terk ve teberru ettirildi.

Hazinenin muvâzenesi yoluna konulmak için ahaliden rub’-ı vergi istikrâz alınıp beher sene vergiden rub’ mahsub olunarak dört senede devlet borcunu ödeyecek idi. Bir iki sene bu usul icra olunup sonraları yine hizmet-i müfthhire olunarak bakiyesinin terki için teşvîkât icrası zımnında Babıali resmen emrinameler gönderdi.

Yetmiş sekiz senesi martında tuz ve tütün taht-ı inhisâra alınıp bundan ferah bir hesap üzerine senevî bir milyon kese kadar vâridât alınır zan-nolundu. Halbuki geçen sene masrafıyla beraber tuzdan yüz doksan bin kadar kese ele geçip tütün ise bu miktarın nısfına varamadı. Çünkü duhân ziraati onda sekiz tenezzül edip bununla taayyüş eden ahali perişan oldular ve öşürden dolayı hazine-i maliye külliyetli ziyana uğradı. Hele tuz inhisârının bâis olduğu fenalıklar daire-i ta’dâddan bîrûn olup bunun tafsilâtı geçenlerde makam-ı sadarete takdim olunan lâyiha-i bendegânemde meşruhtur.

Şevketli efendim!

İşte taşraların hâli dahi mücmelen beyan ettiğim sûrette olmağla fûruâtı ednâ mütâlâa ile malum olur. Nezd-i mülûkânelerinde muhtac-ı beyan değildir ki eyâlât devletin mahsûl verir çiftliğidir. Çiftlik böyle harap olursa ya irad nereden gelir? İrad gelmezse devlet nasıl beka bulur ve maazallah devlet baki olmazsa ya millet-i İslamiye’nin hâli neye varır..?

İmdi şu fenalıkların her biri verem illeti gibi devleti içinden yiyip yiyip bitirmektedir. Cümlesinin asl ve menbâi idare-i hâzıra olup, bu idare dahi malum olan bir kaç harîs-i câh ve ikbâlin çarh-ı tedbirinden münbais harekâtın âsârıdır. Ancak bu hâlâtın cümlesi onlara gayr-i meçhul olduğu halde niçin idarenin ıslahına sa’y etmezler denirse cevabı budur ki onların itikadında Devlet-i Aliyye çoktan beri canı çıkmış naaş mesâbesindedir. Fakat henüz eser-i hayatı var gibi bir müddet yârı ağyârı aldatıp vakit kazanmak ve bu sırada naaşın üstünde başında olan şeyleri soyup kendi sandıklarını doldurmaktan başka mülâhazaları yoktur. Hatta devletin hayatından kat-ı ümit ettiklerini asla ketm etmeyip herkese ve hatta cenebi devletler süferâsına dahi alenen söylerler ve kendilerine “Madem

ki sizler me'yus olmuşsunuz işten çekiliniz; beri tarafta me'yus olmayanlar gelsinler” denildikte:

“Ya bizim gayret ve himmetimiz devleti bu halde bırakmağa kâil olur mu? Millette bizim yerimizi tutacak kimse yoktur. Bizim malumat ve tecrübemiz ve Avrupa’ca haysiyet ve şöhretimiz vardır. Eğer işten çekilsek Avrupa hakikat-i hâle vâkıf olup kat-ı ümîd ederler ve mesele-i şarkiye tekassüm-i memalik-i Devlet-i Aliyye ile fasl olur.”

derler. Ecnebler tarafından kendilerine itiraz olunup da “Madem ki işten çekilmezsiniz, niçin ilerilenmeğe cid ü sa'y etmezsiniz” denilse:

“Ya bundan ziyade nasıl gidilir; işte Tanzimat yaptık, ticaret mahkemeleri açıp şeriatın kuvvetini azalttık, *Müsâvât Fermanı*’nı neşr eyledik, vilayetler yapıldı, meclis-i idare-i vilayetler açıldı, ecnebilere tasarruf-ı emlak için hukuk verdik, evkâfı tevsi ettik. Bizim milletimiz cahil ve nâ-kâbil oldukları halde bizim himmet ve ikdâmımızla bu kadar işler meydana geldi. Bu da millet içinde öteden beri büyük görünüp, haysiyet ve itibarımız olduğundadır. Yoksa başkaları gelecek olsa bütün bütün işler berbad olur.”

[derler] ve Zat-ı Şahaneleri kendilerini mes'ul buyurduğunuzda:

“İki yüz seneden beri bozulmuş olan bir çarkın bu kadar müddette düzelmesi mücerred tâli-i şahaneleridir. Cülûs-ı hümayunlarından beri meydana husûle gelen esbâb-ı terakkiyât az şeyler değildir. Bu kadar yollar yapıldı, şu kadar mektepler açıldı, bunca vapurlar, zırhlılar yapıldı, nice saray-ı hümayunlar vücûda geldi. Ahali ise müstağrik-i huzur ve saadettir. Lakin millet cahil, nâdân ve haşî olduklarından bu saadetin kadrini bilmezler ve ne yapılsa hoşnut olmazlar. Onların şamataları edepsizliktir, av'avelerine kulak asılmaz ve başları ezilmedikçe kollanılmaz. Ecnebler ise bizim usul-i idare-mizi bilmediklerinden onların ta'rizleri nâbecâdır. Eğerçi biraz daha iyilikler yapılmak mümkün idi, lakin içimizde bir takım mu'terizler peyda oldu. Bizi düşürüp yerimize oturmak emeliyle himmet-i ca'liye gösterirler. Onların ihtilafı sebebiyle işlere sekte gelir. Onları terbiye edip emsallerine ibret gösterilmelidir. Bir de ecnebilere vaktiyle verilmiş olan imtiyazât ve muâhedât ile ellerimiz bağlıdır. Bundan ziyade yürümeğe meydan bırakmazlar. Hazi-nenin hâli ise malumdur. Mamafih Belgrad'a kadar bir şimendifer yapmak tasavvurundayız. Bir istikrâz-ı cedid akdi kuvve-i karîbeye geldi. Ormanlara şöyle nizam verilecek ve bundan şu kadar milyon keseler hâsıl olacak, maaş-lardan ve devâir masârifinden şöyle iktisat edilecek ve bu tedâbir ile zarûret-i

hâliye az müddette zâil olup mülk mamur ve ahali müreffeh ve mesrur olacak. Sâye-i şahanelerinde her şey olur biter. Bunlar için kullarınız hasr-ı vücud etmişsinizdir. Efendimiz kat'iyen merak buyurmayınız, rahatsız olmayınız, zevk ü sefa ediniz, zira vücud-ı hümayunları âleme lâzımdır.”

lisanını kullarılar ve hizmet-i mahsûsa-i şahanelerinde bulunan müttefikleri vasıtasıyla dahi bu manaları teyit ettirdikten fazla kendilerinin Avrupa'da ve enzâr-ı millette olan vak' ve haysiyetlerinden ve malumat ve dirâyet ve fetânetlerinden bahisle işçe şiddet-i lüzumlarını işrâb ederler ve maazallah bunlar küsecek olursa çarh-ı idare durup cihan yıkılır manalarını ima ederler ve hamiyetkârân-ı memurından birini gördüklerinde lisanı değiştirip:

“Devlet ağır hastadır. Eğer sarsılırsa “tetanos” götürür. Bizler bahtsız imişiz ki böyle bir zamanda şu mesnedlerde bulunduk. Padişahın ise hâli malum, bizde dahi istiklâl ma'dum olmağla bugün zırhlı sefine, yarın Çırağan Sarayı, öbür gün Kağıthane köşkü masrafları çıkar. Hazinesin hali anlatılamaz. Her ne ise biz almış olduğumuzdan [...] gidiyoruz. Eğer makamlarında biz olmasak o zaman hakikat-i hal görünür.”

derler. Velhâsıl her tarafa karşı lisan-ı münasip ile menâsıb-ı devlette bulunmalarına lüzum-ı kat'î olduğunu göstererek ve bu aralıkta sandık ve sepetlerini doldurarak vakit geçirirler. İşte vükelâ-yı hâzırânın politika-yı mahremâneleri böyle bir müselsel dolap ve desâyisten ibarettir.

Şurası da hâtır-ı şahaneleri olmak gerektir ki Halkın feryad ve şikayeti Zat-ı Şahanelerine adem-i muhabbetten nâşi olmayıp, belki idare-i hâzırânın fenalığındandır. Çünkü ahali sabır ve tahammülün nihâyetine kadar dayandı. Nihayet şimdi aç kaldı. İlanât ve mevâid ise karın doyurmadığından ıslahât vaadiyle halkı iskât etmek zamanı geçti. Şimdi hakikaten ve cidden liil ve eser gösterilmedikçe kimseye kanaat ve emniyet gelemmez.

Padişahım!

Allah için gözlerinizi açıp hakikaten bir kere âleme cid-i nazar buyurunuz! Etrafınızda bulunan hainlerin yalanlarına kulak asmayınız! Dirâyetinizi istimâl ile hakikat-i hâli anlayacak zaman gelmiştir. Cenab-ı Hakk o günü göstermesin, bir kere açıklık canlarına yetip de yirmi otuz milyon halk ye's ile meydana çıkarsa vükelâ-yı devlet yalan sözlerle onları kandıramayıp telekürü bile dehşet-efken-i hâtır olan her türlü istenilmez şeyler bilâ-şüphâ vücûda gelir ve bunda Zat-ı Şahanelerinin maddi ve manevi düçar olacakları zâyiden başka altı yüz seneden beri kemâl-i şân ü haşmetle ve lüle-bahş-ı âl-

meyân olan Saltanat-ı Osmaniye ve millet-i beyzâ-yı Ahmediye dehşetli bir muhâtara içinde kalır ve ihtimal mahvolur. Vâkıa bu zatlar sefine-i devleti herkes uykuda iken girdaba düşürmek ve ellerine geçen malı yağma ederek bir filikaya râkiben sahil-i selâmete çıkmak ümidinde idiler. Lakin Cenab-ı Hakk'a bin kere hamd ü sena olsun ki artık umum milletin çeşm-i basîreti açılıp hak ve bâtil zâhire çıktı. Herkes cümle âlem her türlü ıslahât ve devletin muhtaç olduğu adalet lütfunu ve [...] Zat-ı Şahanelerinden intizâr ediyor.

Eğerci bu tafsîlât mûcib-i tasaddî ise de bu milletin efrâdından bulunmuş olmağla ıftihâr eylediğim cihetle vâkıf olduğum ahvâlin doğrudan doğruya arz ve ifadesini vazife-i zimmet bildim.

Mevânî-i malume sebebiyle Dersaadet'te bu vazifeyi icraya imkan ve iktidar bulamayıp şimdi ise Zat-ı Mülûkâneleri Avrupa'da bulundukları ve az müddette elbette pek çok hakâyık-ı devlete vâkıf olarak bu misillü ihtarât-ı sadıkâne için asgar-ı tebaadan bir kullarında dahi hakk-ı cüret olacağı malum-ı şahaneleri olduğu cihetle tasaddî'e ictisâr eyledim.

Husûsât-ı mesrûdenin sıdkı bahsine gelince!

İfade-i mücerrede-i kemterâneme itimat lazım gelmeyip madem ki şu ma'ruzât meydandadır, her maddenin başka başka icra-yı tahkikiyle tafsîlât-ı ahvâle kesb-i vukûf eylemek, mecbul buyuruldukları şeyme-i adl ü hakkâniyete muvâfık olacağından iktizâ-i hâlin icrası bâbında ve herhalde emr ü ferman ve lütuf ve ihsan şevketlü, kudretlü Padişahımız efendimiz hazretlerindir.

EK 4: Ziya Paşa'nın Verâset-i Saltanat-ı Seniyye'ye Dair Mektupları

Suret-i Cevabnâme-i Evvel⁴

Gurre-i Muharrem Sene 85 tarihli şerefname-i aliyyeleri vâsıl-ı yedd-i ihtirâm oldu. Mealinde bir zamanlardan beri unutulmuş olan verâset-i saltanat-ı seniyye meselesi bu aralık yine tecdid ve onun üzerine bir çok havâdis tekevvün ile guya Babıalî'yi bundan akdem merkez-i icrâya getirdiği Mısır valiliği hukukunun tağyirini misal tutarak Avrupa kabinetleriyle müdâvele-i efkâr etmek hazırlığında bulunduğ u ve hatta Şeyhülislam-ı sâbık Refik Efendi hazretlerinin sebep-i infisâli için dahî Âli ve Fuad Paşalar tarafından işbu tagayyür-i verâset hususunun icrası muvâfık-ı şer'-i şerif olduğunu mu-tazammın bir fetva verilmesi talep ve ısrar ve Maliye Nazırı Şirvanlı Paşa dahî vaktiyle medrese görmüş olduğundan o da bahse karışarak tervic-i matlaba müteallik nukûl-ı şer'iyede bulunmak kâbil olduğ u dahi onun cânibinden tezkâr olunması üzerine efendi-i müşârileyhin muvâfakat göstermesi kazıyyesine mübtenî olduğ u beyne'l-ahali şuyû bularak halkın efkârı heyecan ve helecâna düşmüş olmağ la şayet ol vechile bir teşebbüs-i resmi vuku bulacak olursa ona mukabil Avrupa devletleri ne efkâr ve harekette bulunacakları melhuz olabileceğ ine ve zat-ı meselenin azamet ve ehemmiyetine nazaran icrası mümkün olup olmadığına dair mütâlaât ve malumât-ı âcizânemin iş'ârı talep ve irade buyurulmuştur.

Muhlislerinin İstanbul'dan müfâratatim hayli müddet olduğ u cihetle orada cereyan eden ahvâle etrafiyla itilâ'im olamayacağından bu bahse hiç girişmemek evlâ ise de mademki mesele yine tazelenip bu kadar tahdiş-i ezhâna bâis olmuştur, elbette bir sebep ü menşe'i olmak lazım geleceğ i gibi hakikatte işin ağırlığı dahi münker olmadığından ol bâbda hatırıma gelen bazı mütâlâtın arz u beyanını lâzıme-i zimmet gördüm.

Malum-ı vâlâlarıdır ki işbu veraset meselesi yeni bir şey değildir. Bundan on beş sene evvel dahi elsine-i nâsda bir müddet dolaşıp sonra battı. Muahharan Mısır seyahatinden avdet-i şahane vukuunda yine bir aralık söylenip bitmiş idi. O esnalarda bu suret mevki-i icraya gelip gelememesi için pek çok bahisler deverân edip bendeleri adem-i imkanı reyinde ısrar etmiş ve akl u fetâneti müsellemler olan ahababımın cümlesini ve hatta zat-ı sâmilerini dahi bu reyde bulmuş idim. Tahrîrât-ı âhirele-

⁴ Bu metin için 1908 neşrini temel aldık. Bkz. Ziya Paşa, *Verâset-i Saltanat-ı Seniyye* (Dersaadet, 1326/1908)

rinde mesele-i mezkûre üzerine efkâr-ı aliyyelerinde alamet-i tereddüd ve ızdırâb hissettiğimden buna taaccüble beraber Devlet-i Aliyye'nin idare-i umumiyesi bir vakitlerden beri garip şekillerde görünüb aklen gayr-i mümkün zannolunan nice garâibin meydan-ı fiile getirilmekte olmasına kıyas ile bu meselenin dahi önü ardı sayılmaksızın emr-i icrasına şayet cesaret olunuverir mütâlaası hûşe-bahş-ı hâtır-ı sâmilere olduğunu dahi teyakkun ile ma'zur tuttum.

Filhakika şu sözün bu aralık deverân etmesi nasıl efkâra hayret vermez? Bir zamanda ki Fransa ve İngiltere ve Prusya ve Rusya devletleri yekdiğerine tesâbuk eder bir gayretle tedarikât-ı harbiye meşgâlesinde olduklarından encâm-ı kâr Avrupa'da bir muhârebe-i umumiyyeye karar vereceği görölüyor ve bu lağımin fitili Şark meselesi yani Devlet-i Aliyye'nin ibkâ ve idamı kaziyyesi olacağı kabinetolar ağızında gezip dolaşıyor, bir vakitte ki Girit vakasında ittihâz olunan tedâbîr-i sakîmenin eseri olarak Devlet-i Osmaniye'nin evvelki şân u şöhreti zâil olub “can üstünde hasta” tabiriyle yâd olunuyor, bir esnâda ki devletin şânına ârız olan nakîsa Yunan ve İran gibi zu'afâyâ bile medâr-ı cüret olup, Yunanlıların tecavüzât-ı tama'kârâne-leri endişesinden nâşî hudut boyunda bu kadar asker ikâmesine mecburiyet görölüyor ve İranlıların Bağdat üzerinde olan niyât-ı harisânelerine mâni-i tervic olan Namık Paşa'yı mücerred oradan kaldırmak maksadıyla meydana çıkardıkları safsatalar bir koca politika meselesi şekline girip Irak'ta dahi bir arbeye zuhurundan tehâşî ediliyor. (İşte ahval-i hariciye böyle). Bir aralıkta ki Girit eşkiyâ-yı Yunaniyesi hilâf-ı icraat ve teminât-ı cenâb-ı sadaret-penâhî hâlâ silah-bedest-i şekâvet olarak katl-i nüfus ve hark ve gasb-ı emvâl ü emlâk ederler, bir sırada ki Memleketeyn ve Mısır ilan-ı istiklâl ile Devlet-i Aliyye'nin nezâret-i hakimiyesinden çıkmak tedbiriyle meşguldürler ve Sırbistan lâ-yenkat asker ve mühimmat yığarak tecavüzâne bir harekete hazırlanır ve Karadağ ve Bulgaristan içlerinde ecnebi casusları Sırbistana ilkâ-yı mefâsitle her birinden bir Girit meselesi doğurmağa çabalarlar.

Bir halde ki maliye hazinesi askerin ve saray-ı hümayunun ve memurların maaş ve tayinât ve tahsisâtını vakt ü miâdiyle veremeyip elliye yüze istikrâz arar gezer ve ahalide ise marifet, ticaret, sınaat mahvolmak derecesine gelmiş, elde kalan ziraat dahi vergi ve rüsûmât ve taaddiyâta dayanamayip zevâle yüz tutmuş. Halk aç, ulema, memurîn, esnaf ve tüccar hâllerinden meyûs ve nâhoşnut, ordu merkezlerinde asker çıplak, sekizer onar onbeşer

aylıkları tedâhülde, zâbitân medyun-ılerde, mühimmat nâmevcut. An-sızın bir harb vukua gelse kifâyet mertebe asker ve donanma yok. Asker ve donanma var farz edilse bunlara yetiyecek mühimmat ve edevat ve alet yok. Haydi bunlar da var denilse, onları hüsn-i istimâl edecek malumatlı ve mahâretli kumandan ve kapudân pek az. Velhâsıl sağır ve kebir müslim ve gayrimüslim herkes hâlerinden bîzâr ve bunun neticesi nereye dayana-cak deyu vakf-ı intizâr olarak başlarını açıp sebep olanlara beddua ederler. (İşte ahvâl-i dâhiliyye de böyle). Şimdi bu kadar elzem ve ehemm ve akdem işler yüz üstü durmakta iken Devlet-i Aliyye'nin esas ve mebnâsı olan şu mesele-i irsiyeyi meydana çıkarıp onunla efkârı işgal bi-aynihi bir hasta-nın vücudunda bir çok müteşennic yaralar zuhuruyla hayatında istibâh olunup dururken bir de fazla olarak kolera illetine tutulması gibi yalnız muzırr değil belki muhlik bir hâldir.

Eğer şu zikrolunan muhâtarât-ı hariciye ve dahiliyenin cümlesi bitip de yalnız bir bu iş kalmış ise mesele bahse lâyıktır. Lakin hayf ve sad hayf ki evrak-ı resmiye üzerinde yaldızlı ibârât ile yalan yazılmak hâlin hakikati-ni asla değiştirmediğinden biz her ne kadar halkımızı ve Avrupa'yı ve belki kendi kendimizi aldatmağa çalışsak, işin doğru cihetine bir kere nazar olun-dukta pîş-i râhımızdaki gayyâ-yı havlnâk-ı akıbet kendini gösterir ve onu gördüğde insan olanın tüyleri ürperir. Vah Devlet-i Osmaniye, vah millet-i İslamiye, yazık, yazık.

Ama bahs ü makâl işbu veraset hukukunun tağyiri mümkün olup olmadığına intikâl edince adem-i imkânı aklen ve naklen ve şer'an sabittir. Aklen sabittir; zira birinci mertebede bunca milyon nüfusun altı yüz sene-den beri me'luf olduğu bir kaidenin bir sebep-i mücbir zımnında olmayarak tağyirine kalkışılması çok karışıklıklara sebep olur.

İkincisi, hanedan-ı saltanat arasına şimdiye kadar emsali görülmedik teşviât düşüp hukuk davası meydana çıkar. Ahali -ki zaten idare-i hâzıradan nâhoşnuttur- mazlumun taraftarı olup beyne'l-İslam tefrika düşer ve nice kanlar dökmeğe bâis olur. Devlet ise hâricen ve dâhilen bu kadar muhâtarât içinde boğulmuş iken -Cenab-ı Hakk o günü göstermesin- bir de bu beliiye-ye uğrayıp da memâlik-i İslamiye'ye teşettüt düşecek olursa artık onun kara-rı Saltanat-ı Seniyye'nin izmihlâl ve indirâsıyla hitâm bulur.

Üçüncüsü, Mısır valiliği hukuk-ı verasetinin tagayyürü makam-ı hi-lafet-i kübrâ hukukuna asla nisbet olunamaz. Çünkü Mısır'ın kaide-i ve-

raseti yirmi yıllık bir ferman-ı padişahiye müstenid olmağla onun teessüsü üzerine ictimâ-ı efkâr kesb-i istikrâr etmemiş idi. Bir de Mısır'ın veraset usulü sahîhan bozuldu mu, yoksa daha başka renklere girecek mi, müstakbelde görülür. Zira Avrupa'nın efkâr-ı umumiyesi bozulmadığı tarafta olduğu hiss olunuyor.

İkinci derecede bu iş iyi mi oldu, fena mı oldu bir kere mütâlaa olunsa vâkia Âli Paşa'nın bundan iki sene mukaddem Fazıl Mustafa Paşa'ya nefsâ-niyeti olduğundan "Onun güvendiği Mısır verasetini elinden almak benim için iki saat kadar sarf-ı vakt etmeğe mevküftur" demesine vesair esbâb-ı maneviyeye mebnî cennet-mekân Abdülmecid Han hazretlerinin imzasıyla merhum Mehmed Ali Paşa'ya verilmiş ve medlûl resmen bütün Avrupa devletlerine bildirilmiş olan bir imtiyaz-ı fermân-ı âlisi geri alındı, diğeri verildi. Ancak bu hareket âleme ilan etti ki Devlet-i Aliyye her ne zaman isterse masrûrâtını tağyir edebilecektir. Yani yarın zat-ı hazret-i şahane valisine gücense iki sene evvel verdiği fermanın hilâfında diğeri vermeğe muktedirdir. Hâl böyle iken müşarunileyh Fazıl Paşa ve Halim Paşa hukuk-ı ırsiyelerinden fâriğ olurlar mı? Garibi şurasıdır ki Mısır Valisi İsmail Paşa şu dakikayı idrak edemeyerek oğluma hasr-ı velâyet ediyorum zannıyla hanedanının hedm-i hukukunu teshil edecek esbâbı şu kadar bahâlı aldı.

Dördüncüsü, şimdilik bu mütâlaalardan dahi sarf-ı nazarla Mısır verasetini sahîhan tagayyür etmiştir diyelim. Bir kere makam-ı hilâfet-i kübrâ ile Mısır valiliği arasındaki farkı düşünmeli. Sultan Selim Han-ı Evvel asrına gelinceye kadar Devlet-i Osmaniye emâret-i Emeviye itibârında bir hükümet-i İslamiye idi. Vaktâki müşarunileyhin himmetiyle emanet-i mukaddesenin muhâfazası ve Haremeyn-i Muhteremeyn hidmet-i müftehiresi ol hanedan-ı zîşâna geçti. O zamana dek müteferrik bulunan kuvvâ-yı İslamiye nokta-i vâhidede ictimâ etmekle makam-ı saltanat reng-i mukaddesiyet aldı. Bu sebeptendir ki zat-ı hazret-i padişahî umûr-ı cismâniye ve ruhâniyede merci-i İslâm'dır ve veliahd-ı saltanat Murad Efendi hazretleri ve gerek sair birader-i âli-gevherleri enzâr-ı millette kadr ü hay-siyetçe yekdiğerinden fark olunmayarak cümlesinde bi'l-kuvve padişahlık hâssası bulunduğu hâlde bizzat câlis-i taht-ı saltanat olan Abdülaziz Han hazretlerinin mukaddesiyet-i mahsûsalarına nisbet olunduklarında cümlesi efrâd-ı tebaa idâdında sayılırlar.

Velhâsıl makam-ı hilafet bir makam-ı âliyyü'l-âldir ki yer yüzünde bu-

lunan cemî-i akvâm-ı İslamiye'nin râbita-i ruhâniyesi oraya bağlıdır. Artık o makama mahsus olan hukukun ne cihetine dokunulacak olursa bütün ümmet-i İslamiye'nin davacı olacağında şüphe olunur mu?

Beşinci, eğer Babıalı Avrupa kabinetolarıyla bu bahse girişip onların rey ve rızalarını almak isterse imtinâ-i husûlüne bir delil dahi bu olur. Vâkıa diplomatlık, yani umûr-ı devletçe ustalık her meselede lisan-ı münasip kullanarak işini becermek manasına ise de mesâil-i esasiyede külliyyen hâlin hilâfına yalan söylemek ve sonra yalan meydana çıktıkta utanmayıp diğer bir yalanla evvelkini te'vile çalışmak istidâdınca Avrupa diplomatları bizim devletin vükelâsı raddesine yetişemediklerinden şimdiye kadar kullanılagelen diplomatlık bu meselede dahi istimâl olunarak mesela vükelâ-i hâzıra her hususta Avrupa'nın kavâid-i medeniyesine tatbik ve taklide himmet eyledikleri gibi, veraset hususunda dahi Avrupa devletlerinde cari olan evlada inhisâr usulüne riâyet edileceğini ve bu sebeple eski asırlarda vukua gelmiş olan barbarlıkların bi'l-küllîye def ü izâlesine muvaffak olacaklarını ve bundan cümle ahali hoşnut bulunacağını irâd ile tervic-i maksada başladıklarında, çünkü fetvâ anlatışa göre verileceğinden veyahut menfaatleri Devlet-i Aliyye'nin karışıklığında bulunduğundan Avrupa devletlerinin bir takımı bî-taraf durmak isterler. Lakin bir takımı ki menfaatleri Devlet-i Aliyye'nin bekasına mualliktir ve bizim vükelânın diplomatlıklarından dolayı şimdiye kadar nice meselelerde aldanarak sonunda pişman olmuşlardır bunlar bir taraftan şarkın ahval-i umumiyesine, yani Devlet-i Aliyye'nin otuz yıldan beri hatt-ı hümayunlar ve ferman-ı âliler ve teşkilât ve nizamât ve tebdilât ile vaad ettiği islahâtın semere-i fiiliyesi şu meydanda olan hâl-i hatarnâkda karar kılmış olmasına mukabil Rusya devletinin husûl-ı niyât-ı mukarreresi her yüzden nasıl ilerilemiş olduğuna, bir yandan dahi Avrupa'nın ufk-ı asâ-yişinde bir bir nümâyân olan kara bulutlara dürbîn-i ihtiyat ile bakarak her ne vechile olursa bu aralık Şarkca bir karışıklık çıkması cihetini hayırlı göreceklerinden ve bu mesele ise Meclis-i Vâlânın namını değiştirerek Divan-ı Ahkâm-ı Adliye veyahut Şura-yı Devlet demek ve vükelâ hazerâtının sarraf-lık tabiplik veya dalkavukluk hizmetlerinde emeği geçmiş bir kaç Hristiyanın rütbesini terfi ve sınıf-ı vükelâyâ ilhâk ile işte müsâvâtı icra ettik demek ve Fransa sefîri Mösyö Bourée'nin tatyibi için mekteb-i sultânî yapmak gibi oyuncaklara nispet kabul etmeyip, zımında münderic olan mehâzîr ednâ mülâhaza ile malum olacağından o sulara yanaşmayacakları derkârdır.

Altıncısı, her işin yüzünden varakasından nazar-ı dikkatle bakıldığı hâlde şüphe köşesi kalmayacağından bu mehâzire karşı bir kere de şu suretin imkan cihetini farz ile o takdirce görülecek muhasse-nâta nazar edelim. Eğer usul-i veraset sulbî evlâda münhasır olursa hanedanın sair erkânı iddiaya tasaddî edemeyip, bu yüzden a'sâr-ı sâbıkada vücuda gelen fenalıklar tekerrür etmez denirse bulunduğumuz asır ve efkâr min-küllî'l-vücûh değişmiş olduğundan asla bu mülâhaza vârid değildir.

Zira asrımızda mümkün müdür ki bir padişâh nefesine emniyet veya evladına hasr-ı saltanat için on sekiz birader-zâdesini boğdurup telef etsin? Nitekim bin yüz senesine gelinceye kadar çend defa vuku buldu. Bu zamanda kâbil midir ki bir şehzade Anadolu'nun bir eyaletine çekilip merkez-i saltanata karşı isyân bayrağı kaldırsın? Nitekim yüz tarihinden dokuz yüz yirmi senesine kadar bi'd-defaat zuhûra geldi. Eğer Avrupa devletlerine taklid politikasına mebnî ise her şeyde mukallid olmak mecburiyeti bize neden geliyor. Biz insan ve bir millet-i mahsûsa değil miyiz? Her milletin kendine mahsus ba'zı şîâr ve âdâtı olmak kavâid-i tabiiyeden değil midir?

Bir de Avrupalılar bizim şunumuzu bunumuzu taklid edeceksiniz deyu bizi icbâr ediyorlar mı? Onların bizden aradıkları şey içimizdeki fenalıkları izâle ve asrın ilcâ eylediği usul-i terakki ve medeniyeti iltizâm ile hîn-i hâcette Rusya'nın hareket-i tecavüziyesine mukâvemet edebilecek bir hâlde bulunmaktır. Şu arzuya veraset kazıyyesinin ne dahilivardır. Maa-hazâ Avrupalılarda bir çok âdetler vardır ki kendileri bile mahzurunu mu'terif olduklarından tedricle def'ine çalışıyorlar. Lakin yekdiğerinin âdât ve nizamât-ı milliyesine taklide uğraşmıyorlar. Teslim edelim ki Avrupa'ya hoş görünmek için taklid yoluna gidilsin, onlarda bulunan bir çok usul-i haseneyi bırakıp da nice mehâzîri bedîhî olan meseleden başlanmanın manası nedir? Acaba Avrupa devletlerinde usul-i veraset evlada münhasır olmağla hanedan arasında hiç kan dökülmemiş mi ve sabilerin avratların taht-ı hükûmete geçirilmesiyle zimâm-ı umûr vasî ve vasiyeler eline geçerek az fenalıklar mı zuhûra geldi? Bunların tafsilâtını isterseniz Rusya ve Almanya ve Fransa ve İspanya tarihlerine mürâcaat buyurunuz. Biz yine sadede gelelim:

Eğer farz-ı muhâl olarak bu sureti tervic edenlerin maksadı bununla Yusuf İzzeddin Efendi hazretlerine hizmet ve ol hizmeti kendi haklarında teveccüh-i cenâb-ı padişâhının devamına vesile ve alet etmek ise hesabın ikisi dahi yanlıştır. Zira efendi-yi müşarunileyh hazretlerini unfuvân-ı tufüliyet-

lerinde hanedan-ı saltanat erkânının, belki bütün ulemâ ve ukalâ-i milletin mazhar-ı inkisâr-ı kulûbu etmek kendilerine hizmet değil belki ayn-ı iha-nettir. Zat-ı hazret-i mülûkânenin ise bu meselede ismet ve berâet-i zimmeti mahall-i iştibâh olmadığından bâis-i teveccüh ve memnuniyetleri olamaz. Ama asıl maksat bu dahi olmayıp da kudretlerini zımnen göstererek Padi-şahın gözünü doldurmak ve bu zemin ile mesnedlere devam etmeğe bir nev cebr-i manevi olmak içünse bu mütâlaa dahî doğru değildir. Çünkü bir iki şahsın ikbâlîni muhâfaza için saltanat ve millet böyle bir tehlikeyi ihtiyâra mecbur değillerdir ve Zat-ı Şahane benim bildiğim pâdişâh ise öyle gürültü-lere pabuç bırakmaz.

Bugün vaktin darlığı cihetiyle bu kadar yazabildim; bakiye-i mütâlaât bi'z-zarûre gelecek haftaya kaldı.

Fi 13 Muharrem, sene 85

Ziya

Suret-i Cevabname-i Sânî

Tahvil-i veraset-i saltanat hakkında bakiye-i mütâlaâtımın bu haf-ta postasıyla arz u beyanı için sebkât eden vaad-i kemterânemin ifasına müsâberet ederim.

Geçenki arızamda bu meselenin imtinâ-ı vukuuna müteallik tahattur ettiğim mehâzîr-i akliyenin bir miktarını yazmıştım. Şimdi saded naklen ve şer'an dahi adem-i imkanı bahsine nakl eder.

Naklen imkansızlığına geldiğimizde evvela zat-ı hazret-i mülûkâne-nin böyle bir tasavvur-ı gayr-i makulde bulunmayacağına sizi temin ederim. Çünkü esna-yı cülûs-ı hümayunda bir seneye karîb hizmet-i mahsûsa-i şa-hanede bulunmak şerefine nâil idim. Hiç bir gün efkâr-ı şahanede şöyle bir arzu ve meyelân hissetmedikten mâadâ bilakis birader-i cennet-makarları Abdülmecid Han hazretlerinin bir zaman bu mesele üzerine iğfâl olunduğu-nu bi'd-defaat makam-ı ta'yibde irâd buyururlar idi. Ezcümle bir gün esnâ-yı kelâmda "Bizim birader merhumun ahval-i garîbesinden biri dahi veliahtlık usulünün tağyiri için kendine ilkâ olunan teşvikâta kulak vermesidir. Dün-yadan kimin sonra gideceği bilinmez; Cenâb-ı Mâlikü'l-Mülk'ün ihsân bu-yurduğu nimete şükr ile takdir-i ezelîye rıza vereceği yerde bu misillü evham ile uğraşarak hem vakti rahatsız geçti ve hem de hanedan-ı saltanat arasına emniyetsizlik girip selb-i huzur etti" buyurdular. Bu kelam-ı hikmet-ittisâ-

mın kâilî olan zat-ı hazret-i padişahî ne sebep ve ihtiyaca mebnî tarik-i adl ü hakkaniyeti terk ile kendinin bi-hakkın ta'yib ettiği bir tasavvura nâbi olsun. Ve bir de zat-ı hümayun-ı mülûkâne birader-zâdelerini her muamelede kendi sülbî evladından fark buyurmadığı âsâr-ı aliyyesiyle müdelleldir. Yine bir gün dihan-ı keramet-beyan-ı şahanelerinden işittim ki "Birader merhumun kıskanç meşrebi olduğundan bî-istirkâb ederdi. Bu cihetle kendinin vehmini tahrik etmemek için gezmek yürümek hususunda bile gayet ihtiyat ederim, hatta kendi evladı dahî bazı mertebe ihtiyâta riâyet mecburiyetinde idiler. Şimdi görüyorsunuz ki benim cûlûsumdan sonra onlara ne derece serbestlik verildi. Zannederim ki pederlerinin acısını tiz vakitte unutup beni peder ittihâz ederler" buyurdular. Ve filhakika cümle muamelâtta şehzadegân-ı zîşân hazerâtı ile necl-i celîl-i mükerrerlerini kat'an tefrik buyurmazlar idi. Ezcümle zat-ı hümayunları erîke-pîrâ-yı saltanat olmazdan mukaddem gehvâre-zîb-i vücûd olan Yusuf Efendi hazretlerinin velâdeti birader-i cennet-makarlarından mektum tutularak ba'de'l-cûlûs ilan buyurulmuş idi. Murad Efendi hazretlerinin necl-i ber-güzîdeleri için bu ihtiyâta hâcet bırakılmayarak bizzat huzur-ı şahanelerine celb ile mazhar-ı iltifât-ı seniyye buyurdular.

Sâniyen, biradere inkâl-i saltanatta hatıra gelebilecek mehâzîr-i akliye üç yüz elli seneden beri zâil olup tekrarı görülmemiştir. Vâkia Fatih Sultan Mehmed Han ve Sultan Bayezid Han hazerâtının ahirete intikâlleri akîbinde evlatları arasında çok arbedeler zuhûra geldi ve nice kanlar döküldü. Bunun iki sebebi var idi. Birincisi, ol zamânın usulünce şehzadegân makarr-ı saltanatta oturmayıp Manisa, Amasya, Trabzon gibi eyâlât valiliği ile taşralarda bulunarak her birinin hükmettiği eyalet mâlikânesi makamında olmağla kendine mahsus askeri ve mühimmât-ı harbiyesi ve taraftarânı bulunur ve her ne vakit makam-ı hilafet mahlul kalırsa şehzadegânın her biri kudret-i maliye ve askeriyesine güvenerek kaideten vâris olacak biraderinin aleyhine kıyâm edebilirdi. Lakin Sultan Selim Han-ı Evvel hilafet imtiyazını zamîme-i saltanat etmekle makam-ı padişahî kesb-i mukaddesiyyet ettiğinden eğer şehzadegânın taşralarda bulunması usulü ondan sonra yine devam etmiş olaydı yine evvelki yolda gavâil meydana gelmezdi. Çünkü makamın azameti bu azamette bulunacak şehzadeyi terhibe kâfi olamaz ise bile taraftarânına bâis-i cüret olmazdı. Halbuki ol usul muahharan bütün bütün terk olunarak hiç bir mahzura mahal kalmadı. İkincisi, ol tarihlerde Saltanat-ı

Seniyye-i Osmaniye şimdiki gibi yerleşmemiş idi. İstanbul yeni feth olunmuş ve ümerâ-yı ekrâd ve karakocalar gibi derebeğlerinden henüz Anadolu kıtası temizlenmemiş ve Uzun Hasan ve Şah İsmail ve çerâkise-i Mısriye taraftarânının mefsedetleri ile derûn ve birden memalik herc ü merc hâlinde bulunmuş olduğundan efkâr-ı umumiye saltanat-ı Osmaniye'nin hâlâ takarrüründe mütereddid idi. Bu cihetle şehzadegândan hangisi makam-ı saltanat aleyhine bayrak kaldırsa civarında bir çok muâvinler bulurdu. Şimdi ise kavâim-i saltanat öyle takarrür etmiştir ki idare-i hâzıra bir hüsn-i hâle girecek olsa ilâ maşallah devam edeceğinde bir ferdin şüphesi yoktur.

Sâlisen, Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin hîn-i teessüsünden beri mer'iyü'l-amel bir kaidedir ki hanedan-ı saltanata ait olan emlak ve eşya beyne'l-verese taksim olunmaz; içlerinden ekber ve erşâd olan taht-ı hükûmete cülûs edip efrâd-ı hanedanın pederi ve vasîsi itibâr olunur ve emlak-ı menküleyi keyfemâyeşâ tasarruf eder. Vâkıa bunların içinde bedeli beytûlmaldan verilmiş veya beytûlmala ait bulunmuş emlak dahi bulunarak bunlar şer'an zata ait olamaz ise de emvâl-i gazavâtta ve hedâyâ-yı mülûk ve muhassasât-ı muayyene-i şahaneden terâküm ve tasarrufla edinilmiş olan eşya-yı kıymetdâr mülk-ı yemîn addolunur. Kismetse dahil olur. Binâenaleyh hakan-ı firdevs-âşiyân-ı Sultan Mahmud Han hazretlerinin hîn-i irtihâlinde enderûn ve saray-ı hümayun hazinelerinde zî-kıymet eşya ve mücevherât ve sair emlak takımıyla Abdülmecid Han hazretlerinin yedd-i tasarrufuna geçip Abdülaziz Han hazretleri dahî hakan-ı müşarunileyhin sülbî oğlu iken bir şeye mâlik olmadı ve nice zamanlar birader-i cennet-makarlarının tahsis eylediği cüz'î bir maaşla kanaat buyurdular. Kezâlik müşarunileyhin vefatıyla Abdülaziz Han hazretleri bi'l-ırs ve'l-istihkâk taht-ı hilafete cülûs buyurduklarından beri merhum müşarunileyhin evladı emlaktan bir nesneye mâlik olmayıp yalnız tahsis buyurulan maaşla taayyüş ederler. Filhakika bu usulün vaz u cereyânı bir kaide-i şeriyeye müstenid değil ise de muvâfık-ı maslahat ve ayn-ı hikmet ve isabet olduğu zâhirdir. Zira evvel emirde şehzadegân-ı müşarunileyhim erike-zîb-i hilâfet olan amm-ı muhteremlerinin sâye-i lütf u âtufetinde hiç bir şey için zaruret çekmeyeceklerinden nâşi fazla emlâkın kendilerine lüzumu olamaz. İkinci derecede her birinde bi'l-kuvve mevcut olan hukuk-ı saltanat imtiyazı kendileri için her türlü emlaktan kıymetlidir. Eğer erkân-ı hanedan bu imtiyaza nâil olmayıp da evlada inhisâr kaidesi cari olaydı memâlik-i Osmaniye şimdiye kadar hanedan-ı saltanat

efrâdına bi'l-verâse intikâl ede ede eyâlât şehzadegân ve selâtîn-i izâmın ve evlad u ahfâdlarının malikânesi olmak lazım gelir ve bu yüzden hey'et-i mülk çoktan müteferrik ve perişan olurdu.

Bu vechile emlak-ı mevrûsenin vereseye taksim olunmayarak ve veresenin ittifak ve rızasıyla ekber ve erşâd-ı hanedan vasî itibâr edilerek onun yedd-i tasarrufuna verilmesi ekseriyâ vukua gelir. Ezcümle bendelerinin büyük pederim vefat ettikte pederim ekber evlat olmağla emlak-ı muhallelfe beyne'l-verese taksim olunmamış ve onun vefatında dahi muhlisleri ekber bulunduğundan kezâlik tefrik-i muhallelfât edilmemiştir. Ancak birader ve hemşîrelerin bana terk ettikleri bu imtiyâz-ı ekberiyet usulüne riâyettele emanetim devam ve tahakkuk ettiği müddette cari olup şimdi pederimden kalan emlakı münhasıran kendi evladına terk etmek dâiyesine kalkışsam onlar dahi emlak-ı muntakileden hisse-i irsiyelerini tefrik iddiâsına bi-hakkın teşebbüs ederler. O zamân hanedanımız perişan olur.

Saltanat-ı Osmaniye hukuk-ı verasetinin tağyiri şer'an dahi caiz ve kâbil değildir. Çünkü mesâlih-i enâma taalluk eden kâffe-i umûrda şer'-i şerifin fetvâ-yı rızası menfaat-i umumiye'yi tazammun eden cihetten asla ayrılmaz. Şer'-i mübin-i Ahmedî hiç bir te'vil ve vesile ile esası bırakamayacağından hilâfetin evlada inhisârındaki mazarrat-ı umumiye ile ekber ve erşâd-ı hanedana intikâlindeki fevâid ve muhassenât meydanda oldukça şıkk-ı sâninin ihtiyârı emr-i tabiidir ve bu sebebe mebnîdir ki hazret-i Resul-ı Ekrem (sal-lallahualeyhivesellem) tayin-i hilafet buyurmadı. Çehâryâr-ı güzîn hazreti dahî eser-i nebevîye iktidâ eylediler ve her birinin intikâlinde nasb olunan halife ehl-i hall ü akdin icmâ ve intihâbıyla ihtiyâr olundu ve bu esasa müsteniddir ki Emeviye ve Abbasiye ve Beni Bûye ve Beni Eyûb ve Selcûkiye gibi Devlet-i İslamiyelerin hiç birinde evlada inhisâr-ı veraset kaidesi görülmedi. Bunlardan anlaşılır ki Devlet-i Osmaniye'yi tesis eden mülûk-ı izâm hazerâtı her hareketlerini şer'-i şerife tatbik eyledikleri gibi işbu veraset-i saltanat hususunda dahi eser-i nebevî ve icmâ-ı selef-i sâlihîne tamamıyla inkıyâd ve muvâfakat eylemişlerdir ve altı yüz seneden beri bu kaide-i meşrûanın maslahat-ı âmmece hayr ü menfaati görülerek istimrârında ittifâk ve icmâ-ı ümmet hâsıl olmuştur. Şimdi bunun hilafına fetva vermeğe kim cüret edebilir? Farz edelim ki bir şahs-ı müdâhin devlet-i dünya için bazı te'vilât ederek bu cesareti etsin, onun fetvası ulema-yı ümmet indinde makbul ve muteber olmaz. Fakat kendisi böyle bir fiil-i nâ-meşrû ile beyze-i beyzâ-yı İslamiye'ye

ihânet davasında bulunmuş olacağından kıyamete dek lanetle yâd olunduğu yanına kâr kalır.

Şeyhülislam Lahik Hasan Efendi'nin zat u zamânını bilmediğimden hakkında su-i zann etmek istemem ancak tarik-i ilmiye ricâlinden bir kimseye tesadûf etmedim ki onun senâsında bulunsun. Bilakis ulum-ı fıkhiyede râcil ve fûnun-ı müdâhene ve müdârâda istidâd-ı kâmil, cânib-i devlet-i dünyaya harîs ve talib bir zat olduğunu çok defa işittiğimden Refik Efendi gibi bir fâzıl-ı iffet-simâtın yerine geldiğini duyduğumda müteessif olmuş idim. Mamafih müşarunileyh bu kadar zamanlardır şeref-i mukârinet ve hizmet-i mülûkânede bulunarak Saltanat-ı Seniyye'nin hâl-i hâzırını dış yüzünden olsun görmüş olduğunda şüphe edilemeyeceğinden, her ne kadar müdâhin ve harîs-i câh olsa dahi bina-i İslâm'ın temeline balta urmağa cûret edecek kadar fûrûmâyeye olması tasavvurun haricindedir. Ne demek; bu adam Müslüman değil mi? Devlet-i Osmaniye'nin ekmeğini yemedi mi? Hiç tarih mütâlaa etmedi mi? Devletin bulunduğu tehlikeleri görmüyor mu? Görmüyorsa işitmiyor mu? Ta ki böyle bir zamanda şöyle bir ihanete kastetsin. Hayır, bir kimse ne kadar dünya-perest olursa olsun velinimetine bilerek hıyanet edemez ve farazâ o derece bir denâeti de ihtiyâr eder denilse mademki akıllı ve kendi menfaatini idrak edecek kadar temyizi vardır kendisini dünya ve ahirette rezil ü rûsvâ edecek bir tehlikeye atmaz. Meğer ki mecnûn ve [...] ola.

Bu vükelâ-i devlet mecnun ve hain midirler ki ikide birde bu işi kurcalayıp dururlar denirse onların garazları başkadır. Merhum Arif Hikmet Bey geçen yetmiş senesinde makam-ı meşihatten infisâl ettikte işbu veraset meselesinin tağyiri için ol vakit zirve-i ikbâlde bulunan Reşid Paşa tarafından vuku bulan teklife muvâfakat etmeyişi sebep olduğu şâyi olmuş idi. Müşarunileyhe münâsebet-i mahsûsam olduğundan bir gün bu hususu mahremâne kendisine açıp sahîhan böyle bir teklif edilip edilmediğini sordum. Cevabında:

"Ben Reşid Paşa'dan hoşnut değilim, lakin dirâyetini itiraf ederim. Bu zat mecnun mudur ki böyle bir hayal-i muhâle vücud versin. Meğer bina-i saltanatı esasından hedm etmek murâd eyleye. Hayır bu söz bütün bütün yalandır da demem, fakat yanlış vardır. Eski asırlarda vükelâ-i devlet padişahları bu mesele ile iğfâl ve garazlarının icrasına alet gibi istimâl ederek dolu fenalıklara sebep olmuşlar idi. Reşid Paşa dahi buna nefsanîyetinden değil belki Arif Efendi'nin meşihatte bulunması kendinin tarik-i ilmiye şubesin-

de dahi nüfuzunu istilzâm eylemek maksadı üzerine meselâ “zat-ı şahaneye işbu verâset işi husûle gelmek için bir fetva-yı şeriye istinâd olunmak iktizâ ediyor; Hikmet Bey ise sufi-meşreb ve efkâr-ı atika sahibi bulunduğundan şayet ta’annüd ederse onun tebdiliyle yerine yumuşak huylu falan zat getirilmek münâsib gibi hâtırıma gelir” diyerek istihsâl-i merâm eylemiş olmalıdır. Lakin zat-ı maslahatın imkansızlığını pekala bilir. Sözü neticesi bu mesele her zamanda vükelâ için bostan korkuluğu gibi bir alettir; kah padişahı ürkütüp kendilerine muhtaç ve mecbur göstermek ve kah işlerine uymayan bir rakibi kaydırmak istediklerinde hemen onu ortaya koyup gunâgun tarzlarda istimâl ederler”

demmişti. Ancak tecrübem olmadığından ol tarihte bu kelâmın derece-i hakkaniyetini idrak edememiştim. İşte şimdi anlıyorum ki Âli ve Fuad Paşalar dahî Reşid Paşa mektebinden yetişmiş olduklarından Refik Efendi’yi meşihatten teb’id için üstadlarının on beş sene evvel kullandığı la’beyi ele almışlardır. Şâkirdine, ta’limine, üstadına rahmet...

Gelelim bu havadisın şuyu’u esbâbına. Evvelki arızamda beyan eylediğim vechile bir seneye yakın hizmet-i seniyye-i mülûkânede bulunduğum müddetçe ve ondan sonraları dahi böyle bir söz kimseden işitilmedi. Vaktâki Mısır’a azîmet-i hümayun vuku buldu, avdet akibinde def’aten bu lakırdı yayıldı ve Mısır valiliği verasetinin tahvili kazıyyesi dahi bir aralık intişâr buldu. Habbeyi türlü manalar ile kubbe etmek İstanbul halkının âdeti olduğundan bu kıyl ü kâl üzerine yakıştırarak garip ve acîb hâşiyeler verdiler. Meselâ kimisi dedi ki Fuad Paşa’nın ilk sadaretten çekilmesi rüfekâsı olan Âli ve Rüştü ve Kamil Paşalar ile cümlesi birden istifâ etmek ve bu takrib ile yerlerine adam bulmakta Padişahı âciz bırakıp muahharan minnet ve isti’nâ ile makbulen ve müstakillen meydana gelmek üzere beyinlerinde verdikleri bir karar-ı müttefikâneye mebnî idi. Fuad Paşa yazdığı istifanamede göğün direklerini alıp devletin etrafını sarmış olan mehâlik ve muhâtarâtı fütûr-bahş-ı ukûl olacak bir şekilde tersim ve kendinin bu ana kadar tahammül etmesi mücerred cemâl-i mehâsin-iştimal-i cenâb-ı padişahîye olan alâka-i derûnundan nâşi olduğunu ve Padişahın müteveccih bulunduğu yeni adamlar iş başına getirilerek bir kere tecrübe olunmasını kinâye ve telmih ile bast-ı i’tizâr etmişti. Âli Paşa dahî surette istifâ ve manada sadaretten isti’nâ ile beraber Hariciye Nezâretinde kalmağa rûy-ı rızâ gösterdi. Rüştü Paşa seraskerlikte ibkâsı için vârid olan emre muhâlefeti de’b-i ubûdiyete münâfi görüp

hâl-i tereddüd arz eyledi. Kamil Paşa ise mühr-i sadaretin sahipsiz kaldığını layık görmeyerek naçar sadrazam oldu. Velhâsıl zavallı Fuad Paşa itimad ettiği rûfekâsından hiç birini meydan-ı icrada kendine hempâ göremeyerek yapıpıncı kaldı ve maksad-ı aslı olan istiklâlâ nâil olamadıktan başka sadareti dahî elinden kaçırmış oldu. Fakat bu yaranın acısı içinden çıkmayıp Mısır seyahatinde şeref-i maiyet-i hümayun ile müstes'id oldukça telâfi-i mâfâta kıyâm ve istifanamesinde bast ettiği hâlâtı unutup bir hizmet-i fevkalade vaad ve arzı ile zayi ettiği teveccüh-i şahanenin maa'z-ziyâde câyı suretine bezl-i ikdâm eyledi. Yani işbu veraset meselesini ortaya koyup icrasını dahi taahhüd etti ve halkın efkâr ü enzârını bu misillü tebeddülâta alıştırmağa berâat-i istihlâl ve hem de Mısır Valisinin gösterdiği muhâlasat-ı mahsûsa-ya bir cemîle-i âliyü'l-âl olmak için evveleminde Mısır verasetinin evlada inhisârı maddesinden başlanması reyinde bulundu. Ancak meselenin esası bu vechile kararlaştırılmış ise de Âli Paşa'nın dahi inzimâm-ı rey ve muvâfakatı ehemm olduğundan taraf-ı şahaneden bir çok taltifat-ı seniyye ve Mısır Valisi cânibinden bi'd-defaat i'tâ olunan "kapuyoldaşca" muâvenet-i nakdiyeler ile ol ahvâ ve haşîye dahi istinâs geldi ve muahharan Mısır meselesi ma'raz-ı icraya getirildi ve bir takım havadis şârihleri bunun daha iç yüzüne girip dediler ki "Güya Fuad Paşa'nın bu tedbirden maksadı yalnız istiklal ile sadareti kapmak değildir; belki pederi İzzet Molla'nın hakan-ı cennet-mekan hazretlerinin emriyle tesmim ve idam olunduğu itikadında bulunarak hanedan-ı saltanat-ı seniyyeden ahz-ı intikam dâiyesi öteden beri menvî-i zamîri olmağla ber-takrib ile taht-ı saltanatı ele geçirmek istedi. Kendisi fenn-i tabâbet bildiğinden zu'm eder ki zat-ı şahane demeviyü'l-mizac olmağla [...] vefatı muhtemeldir. Bir kere kaide-i veraset tahvil olursa İzzeddin Efendi sabî iken iclâs edilir ve buluşuna kadar idâre-i umûr içün bir vasîye ihtiyaç görünür. Kendi zannınca bu makama kendinden münasibi bulunamayacağından vesâyet zemini ile zimâm-ı idare kabze-i istiklâline geçer, ba'dehu bir sırasını bulup müşarunileyhi aradan kaldırmak ile bilâ-rakib taht-ı Osmanî kendine nasip olur ve bununla pederinin intikamı alınır hülyâsındadır."

Bu sözler halk beyninde tekevvünü mu'tâd olan erâcif kabilinden olmağla tamamıyla itimâda şâyân olamaz. Fakat istifâ meselesinin minvâl-i meşruh üzere vukua geldiği ve Mısır verasetinin tagayyürü keyfiyeti Âli ve Fuad Paşaların himmet-i mahsûsalarıyla icra olunduğu ve Fuad Paşa ikinci sadaretini kemâl-i istiklâl ve fevkalade bir ikbâl ile imrâr ettiği fiilen sabittir.

Şimdi meseleyi hülâsa edelim. Bu bâbda bendelerinin malumat ve mütâlaâtının fezlekesi:

Devlet-i Aliyye'nin dücâr olduğu muhâtarât-ı dahiliye ve hariciye meydanda iken böyle bir görünür kazaya çarpılmak hiç bir aklın kârı olmadığından vücud-ı meseleye esasen inanılmaz.

Zat-ı hazret-i mülûkânenin evâil-i cülûslarında kat'an böyle bir tasavvur ve niyetleri yoktu ve elbette yine yoktur.

Zat-ı meselenin aklen ve naklen ve şer'an icrası muhâldir.

Tebeddül-i meşîhatın sebebi bu kaziyye değildir.

Bunun şuyû'u Âli ve Fuad Paşaların muhâfaza-i ikbâl için kullandıkları bir ustalıktır. Yohsa adem-i imkanını idrak etmeyecek derece ikisi de ahmak değildir.

İşte muhlis-i bî-riyâlarının bildiğim bu kadardır. Tafsil ile taciz ettim; afvını ve bir de mebâhis-i mesrûdenin içinde bazı ahvâl-i mahsûsa bulunduğundan işbu arızalarımın suret-i mahremiyette tutulmasını rica ederim.

Fi 20 Muharrem sene 85

Ziya

Namık Kemal entelektüel anlamda modern Türkiye'nin kurucu babalarından biri; bıraktığı edebi, siyasi, kültürel miras bakımından belki de en önemlisidir. Yeni Osmanlı Cemiyeti üyelerinin Batı Avrupa'ya sürgüne gittiği yıllarda, 1868-1870 arasında, önce Londra'da, ardından da Cenevre'de Ziya Paşa ile beraber çıkarmış olduğu *Hürriyet* gazetesi, hem Kemal Beyin hem de Tanzimat dönemi Osmanlı-Türk düşünce dünyasını anlamak için asli bir önem taşır. *Hürriyet* gazetesinde, gerek Namık Kemal, gerekse Ziya Paşa, hâlâ önemini korumakta olan pek çok makale yazıp yayınlamış ve Türk siyasi kültürene yeni kavramlar, yeni fikirler armağan etmiştir.

VakıfBank Kültür Yayınları, yayın hayatının hemen başında, bu değerli birikimi Latin harfleriyle eksiksiz ve tam koleksiyon halinde yayımlıyor. Birinci cildi Haziran 1868-Haziran 1869 arasındaki ilk 50 sayıyı içeren, ikinci cildi ise Haziran 1869-Haziran 1870 arasındaki 51.-100. sayılardan oluşan *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi*, Türkiye'nin düşünce mirasını anlamak isteyenlere önemli bir kaynak...

